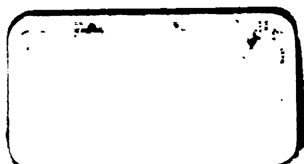

ASHMOLEAN
OXFORD
MUSEUM

Valdemar Schmidt

ASSYRIENS og ÆGYPTENS GAMLE HISTORIE

ELLER

HISTORISK-GEOGRAPHISKE UNDERSØGELSER OM DET GAMLE TESTAMENTES LANDE OG FOLK

Første Del

Kjøbenhavn

Fr. Wøldikes Forlag

Trykt hos J. H. Schultz

1872

FORORD.

Det er ikke ret mange Aar siden, at man var temmelig enig om, at der saa godt som Intet kunde vides med Sikkerhed om, hvad der var skét i Østerlandene før den Tid, da Hellenerne kom i nærmere Berøring med disse Lande: dertil manglede man alt for meget paalidelige Kildeskrifter. Thi som gode historiske Kilder vovede man ikke mere — som i den Tid, da der ingen historisk Kritik var til — at betragte de Fortællinger, som Oldtidens Forfattere — Herodot, Ktesias og Diodor og deres Eftersnakkere — have meddelt om Ægypten og om de gamle asiatiske Stater. Man kunde nemlig ikke paastaa, at disse Fortællinger hvilede paa sikker Grund, eftersom de for største Delen gik tilbage til Reiseoptegnelser, forfattede af Mænd, der ikke besad Kjendskab til de gamle Østerlandes Sprog og derfor vare aldeles afhængige af de Personer, som Tilfældet havde gjort til deres Hjemmelsmænd; og om det end maatte antages, at der i disse Fortællinger fandtes en historisk Kjerne, saa havde man intet Middel til at prøve deres Rigtighed, eftersom der ikke var overleveret os Skrifter af de østerlandske Folks National-Literaturer, *et eneste* Folk alene undtagen, men dette var et Folk, der aldrig havde spillet nogen særdeles fremtrædende *politisk Rolle* — og hvad Resterne af dets *Literatur angik*, nemlig det gamle Testamentes Skrifter, da havde en nedbrydende Kritik saa meget søgt at rokke ved deres Værd, at man heller ikke turde stole alt for meget paa denne dengang aldeles

enestaaende Række af Kildeskrifter, og i ethvert Tilfælde kunde de ikke anvendes til at prøve Rigtigheden af de os af de gamle Forfattere overleverede Fortællinger om Østerlandenes fjernere Fortid.

I Løbet af ikke ret mange Aar har Alt forandret sig. Hvor for Alt maatte opgives, fordi man ingen sikkre Kilder havde, der gives nu historiske Aktstykker i Tusindvis, ja man kunde sige i det Uendelige. Rigdommen er nu saa stor, at man kun behøver at søge, for straks at finde, hvad Ingen endnu er bleven opmærksom paa; Intet er lettere end at sige eller skrive, hvad Ingen endnu har sagt eller skreven; Høsten er rig og Arbeiderne ere kun faa, om end deres Antal nu stiger Aar for Aar, alt eftersom det bliver mere og mere muligt — takket være de mange tro Gjengivelser af Indskrifter, der besørges udgivne af Regjeringerne i Europas Kulturlande — at studere de gamle Østerlænderes Optegnelser paa andre Steder end i London og Paris, end i Kairo og det øvrige Ægypten, end i Leyden, Turin og Berlin.

Hovedfindestederne for de Aktstykker og Optegnelser, som have lært os de gamle Østerlande at kjende, ere Ægypten og Assyrien. Hvilket af disse Lande der har givet de rigeste Bidrag, er det i dette Øieblik vanskeligt at afgjøre, da der endnu findes adskillige Indskrifter fra begge Lande, som man ikke har havt Tid og Leilighed til nøie at gjennemgaa og fortolke.

Af disse to Lande var Ægypten det første, der aabnede sig for os. Allerede for mere end halvhundrede Aar siden løste Champollion *Hieroglyphernes* Gaade, og takket være hans vidunderlige Skarpsindighed og grundige Gransken bredte der sig snart et aldrig anet Lys, ikke blot over det gamle Pharaonerige, men ogsaa over dets Nabolande. Nogle Aar efter den store Franskmands Død bleve to andre Klasser af Indskrifter, hvis Form ikke var mindre besynderlig end de ægyptiske Hieroglyphers, nemlig de saakaldte persiske og mediske *Kileskrifter*, læste og fortolkede, takket være Grotefend, Rask, Westergaard, Lassen, Burnouf, Norris og Rawlinson. Endnu stod der en tredie Række Kileindskrifter tilbage at tyde, *de assyriske Indskrifter*, de allervigtigste af alle Kileskrifter, eftersom Bottas og navnlig Layards Udgravninger i

Ninive havde bragt en overordentlig Mængde af denne Slags Indskrifter for Lyset. De assyriske Indskrifter modstod længe, men tilsidst bleve ogsaa Vanskelighederne ved deres Tydning beseirede, takket være navnlig Sir Henry Rawlinsons Anstrængelser.

Det følger af sig selv, at der maatte hengaa længere Tid, inden man var istand til af det umaadelige Antal, i mangfoldige tildels vanskelig tilgængelige Samlinger, omkring i flere Verdensdele spredte ægyptiske Indskrifter, at uddrage de Ting, der havde størst Betydning i historisk og geographisk Henseende, og ved Hjælp heraf at give Omrids af det gamle Ægyptens Historie og geographiske Forhold; og hvad Assyriens og Babyloniens Historie angaar, da var det, om muligt, endnu besværligere, eftersom de Indskrifts-Tavler, man skulde benytte, som oftest vare knuste i mange Smaastumper, der først møisommeligen maatte sammensøges.

Hertil kommer endnu de sædvanlige Vanskeligheder, der møde Enhver, som søger at udgranske et Tidsrums Historie, der ligger fjernt fra hans egen Tid. Kun faa af de Kilder, hvorfra man har sin Kjendskab til den svundne Tids Historie ere skrevne i den Hensigt at meddele Efterverdenen Underretning om Begivenheder og Tilstande; det store Flertal af de Aktstykker, som maa gjennemgaaes, og som sjældent undlade at give Udbytte, ere nedskrevne i hel anden Hensigt. Det gjælder i denne Henseende aldeles om den gamle østerlandske Historie, hvad Allen siger i sin Indledning til Christian II.'s Historie, om Granskning over denne Konges Tidsalder: „Det nødvendige Materiale maa søges i uforsætlige og tilfældige Yttringer, ofte hvor man mindst skulde vente dem, i Dokumenter som Kjøbs- og Salgsbreve, i Lovene, i Privatbreve, som handle om ganske andre Ting, i Testamenter, i Fortegnelser over Eiendele, i offentlige og private Regnskaber, Familieoptegnelser o. s. v., og hvad man paa hvert Sted finder, er sædvanlig et ganske lille Bidrag, en Stump, en Smule".

Det er igjennem Studiet af det gamle Testamentes Bøger, hvormed Forfatteren i en lang Aarrække stadigt har været sysselsat, at han er bleven ledet ind paa *de historisk-geographiske Undersøgelser*, hvis Udbytte man vil finde i nærværende Skrift. I de

Hjælpemidler til Fortolkningen af de bibelske Bøger, som man havde til sin Raadighed, da han for en Snes Aar siden begyndte sine Undersøgelser — og endnu længe efter — vare den nyere Tids Opdagelser i Østen enten slet ikke eller i det Høieste feilagtigt benyttede, ja man fandt ikke sjældent i dem Paastande og Forklaringer, som stode i den mest ligefremme Modstrid med de nylig opdagede Mindesmærkers bestemteste Udsagn. Og dog var det indlysende, at man uden nøie Kjendskab til de store Kulturlande, med hvilke Israels Folk var kommet i Berøring, og til de Kulturstømme, der vare udgaaede fra disse, ikke kunde vente at være istand til tilfulde at fatte Betydningen af mange Begivenheder i Israels Historie, og at man uden slig Kjendskab ofte vilde være udsat for at gjøre sig skyldig i Misforstaaelser og for at blive ledet ind i urigtige Forklaringer.

Hertil kom endnu saavel *Ægyptens som Assyriens og Babyloniens store verdenshistoriske Betydning*, og den Indflydelse, som disse tidligt civiliserede Lande have udøvet paa Europas ældste Kulturfolk og derved middelbart paa Kulturudviklingen i de historiske Tider lige til vore Dage; men om Alt dette fandt man ingenlunde paalidelig og fuldstændig Oplysning.

Der var altsaa ingen anden Udvei tilbage, naar man som Forfatteren havde den største Interesse for disse Spørgsmaal, end at gaa til Kilderne og søge at afvinde dem deres Udbytte ved Benyttelse af de Forarbeider, der forelaa og stadig kom for Lyset.

Det forekom Forfatteren uden Sammenligning det Hensigtsmæssigste at ordne Stoffet geographisk og at gjennemgaa de vigtigere Lande hver for sig; i den Henseende har han truffet den Anordning først at behandle Assyrien og Babylonien, derpaa de mindre Lande i Asien og endelig til Slutning at tage Ægypten. Til Ægypten slutter endelig Israel sig som et Tillæg, hvad der frembyder sig ganske naturligt, da Israels Børn saa længe havde levet i Ægyptens Land.

For ikke altfor meget at forøge Skriftets allerede store Omfang og for ikke at gjentage, hvad der allerede er blevet sagt mangfoldige Gange af Andre, har Forfatteren ikke villet gaa nøiere

ind paa Enkelthederne i de Afsnit af den gamle østerlandske Historie, til hvilke der ikke er kommet synderlige Oplysninger frem ved den nyere Tids Opdagelser. Det gjælder navnlig om hele den østerlandske Historie fra Persertiden af og om adskillige Afsnit af Israeliternes Historie. Forfatteren har derfor her kun indskrænket sig til ganske kort at berøre disse Afsnit. Af samme Grund har han heller ikke villet gaa ind paa det hellige Lands Geographi, der har fundet saa mange udmærkede Bearbeidere og hvortil han ikke vilde have været istand til at meddele nye Bidrag.

I nærværende Skrift har Forfatteren saa meget som muligt søgt at lade Mindesmærkerne selv tale, og har derfor oftere i Oversættelse gjengivet større og mindre Afsnit af Hieroglyph- og Kile-Indskrifter. Da de Indskriftsværker, hvor Texten er gjengivet, ofte ere vanskelige at benytte og tildels ikke findes her i Landet, eller ikke fandtes, da Værket kom under Pressen, har Forfatteren oftere gjengivet de vigtigste Dele af Indskrifterne i Originaltext med Omskrift, angivende den tilnærmelsesvise Udtale, udtrykt med vore Skrifttegn, og med interlineær Oversættelse. Enhver vil herefter uden videre Tidsspilde kunne være istand til i det Mindste i Almindelighed at holde Regnskab med Rigtigheden af de givne Oversættelser og Omskrifter af Egennavnene.

Skriftet har været adskillige Aar under Pressen, hvilket for største Delen har havt sin Grund i, at Forfatteren personlig har maattet *sætte* de *Hieroglyph-* og *Kileskrifts-Grupper*, som forekomme i Bogen; men disses Sammensætning tager lang Tid, ofte en Time til en eneste Gruppe.

Videnskaben er i disse Aar stadig gaaet fremad; mange Opdagelser ere gjorte, men i intet *Væsentligt* har den her givne Fremstilling vist sig at maatte forandres.

Ifølge Forfatterens oprindelige Plan og efter hvad der var bebudet i 1872, skulde der med sidste Del af nærværende Værk være fulgt et udførligt Tillæg, indeholdende Rettelser og Tilføielser. Et saadant har det imidlertid vist sig umuligt *nu* at udarbeide *her*, med de forhaandenværende Hjælpemidler, forudsat at det skulde gjøre Fordring paa Fuldstændighed, og Forfatteren

har derfor foretrukket, naar han næste Gang kommer til London og Paris, at udarbeide et eget Skrift om den seneste Tids vigtigste Opdagelser i den gamle østerlandske Historie og at udgive det umiddelbart efter sin Hjemkomst. Et Tillæg til dette Skrift vilde da kunne give Rettelser og Tilføielser til nærværende Værk. Forfatteren haaber da ogsaa at kunne give en nøiagtigere Oversættelse og Behandling af den moabitiske Indskrift (Mesas Støtte), der nu er i Paris, og over hvis Vanskeligheder han her har foretrukket at skride let hen, fordi Originalen ikke havde været ham tilgængelig.

Idet Forfatteren udgiver sidste Del af nærværende Værk, beder han de mange Videnskabsmænd, nær og fjern, som have staaet ham bi med Raad og Daad, at modtage hans bedste Tak. Særlig tillader han sig at udtrykke sin varme Erkjendtlighed imod sin af Kile-Indskrifternes Tydning saa høit fortjente Landsmand, Etatsraad Professor N. L. Westergaard, der i mange Aar paa saa mange Maader har været Forfatteren en Støtte under hans Studier af de gamle østerlandske Sprog og Historie.

Sluttelig udtaler han sin varmeste Tak til Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet og til det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, uden hvis velvillige Understøttelse Skriftet ikke havde kunnet udkomme.

Kjøbenhavn, i Marts 1877.

FORFATTEREN.

Med sidste Bind af nærværende Skrift om **Assyriens** og **Ægyptens** samt flere andre **vestasiatiske** og **nordafrikanske** Staters gamle Historie vil følge et *Forord* og et udførligt Tillæg, indeholdende *Rettelser* og *Tilføielser*.

Foreløbig bedes Læseren at rette følgende Trykfeil o. desl.:

Side 3 Linie 4: Op- udgaar.
— 28 — 23 (i Anmk. 1): materialistisk, hedensk *læs:* materialistisk-hedensk
— 37 — 33 og 35 (i Anmk. 5): Judæa —: Juda
— 39 — 28 (i Anmk. 1): og ere formodentlig —: , formodentlig
— 48 — 26 (i Anmk. 1): i Aaret 827 —: i Aaret 824
— 58 — 23 (i Anmk. 2): *Fouilles* vol. II. —: *Abydos* I, pl. 43—44
— 69 i Marginalen: Forfattere —: Forfatteres
— 70 Linie 25 (i Anmk. 1): *Il.* XIV, 382 —: *Il.* IX, 382.
— — — 26 (i Anmk. 2): *Il.* XIV, 381—384 —: *Il.* IX, 381—384.
— 72 — 32 (i Anmk. 4): Ægypten —: i Ægypten
— — — 33 (i Anmk. 4): § 20 sidste Anmk. —: sign. S. 231 Anmk. 1
— 79 — 23: godtdjør —: godtgjør
— 107 — 26 (i Anmk. 6): *Arch. Jud.* VIII, 3. —: *Arch. Jud.* VIII, 2, 6—8.
— 111 — 9: har strakt —: havde strakt
— 124 — 27 (i Anmk. 4): qui monstrante errorem sibunque depulerant —: quo monstrante errorem sitimque depulerant.
— 127 i Marginalen: Klaniske —: klassiske
— 134 Linie 34 (i Anmk. 7): *Fragm. Hist. Gr.* II, 213. —: *Fragm. Hist. Gr.* III, 213.
— 153 — 15: længe, —: længe
— 158 — 21: idet de blandt Andet, der havde dyrket —: idet de, iblandt Andet, under deres Ophold i Ægypten, skulde have dyrket
— — — 33 (i Anmk. 4): 33: ἀνδῶν —: ἀνδρῶν
— — — 34 (i Anmk. 4): των —: τῶν
— 159 — 30 (i Anmk. 1): *Georgr.* XVI —: *Geogr.* XVI, 2
— 187 — 23 (i Anmk. 2): den af —: den Del af
— 192 — 4: derfor —: desuagtet
— — — 25: Det her nævnte Skrift ... allerede —: Allerede det her nævnte Skrift
— 195 — 21 (i Anmk. 1): sidste; —: sidste
— — — 22 (i Anmk. 1): S. 81 af Mariette i hans *Fouilles* vol. II ff. 1864 —: S. 81 ff. (1864), af Mariette i hans *Abydos* (1870) pl. 43—44
— 210 — 16: ere —: er

Dette og det følgende Blad bedes borttagne ved Indbindingen af hele Værket.

Forordet, der følger med sidste Bind, indsættes her.

S. 219 Linie 25 (i Anmk. 3): called treated arithmetically, eache case *læs*: called, treated arithmetically, each case
— — — 29 (i Anmk. 3): determinate —: determine
— — — 30—31: Anmk. 4 rettes saaledes: Se Diod. I, 81, 4. Slgn, Justinus XX, 4, 3 om Pythagoras, *Damaratos'* Søn, der havde studeret Astronomi i Babylonien og Ægypten.
— 221 — 15: Ægyten[2] —: Ægypten[3]
— 225 — 20 (i Anmk. 2): Rameses I. Sesostris —: Rameses II. Sesostris
— 231 — 29 (i Anmk. 1) tilføies: Vigtigere er Horapollons Skrift om Hieroglypherne (udgiven med Oversættelse af Leemans)
— — — 34 (i Anmk. 2): XCVXII *læs*: XCVIII
— 237 — 10: Det ældste aramaiske Aktstykke —: De ældste aramaiske Aktstykker
— — — 12: hvoraf maaske en —: hvoraf en
— — — 30—31 (i Anmk. 5): *Papyrus aram. egypt.* Barges 1865 —: ; Bargès, *Papyrus aram. égypt.* (1865)
— — — 32—33 (i Anmk. 5): Karpentas —: Carpentras
— 239 — 29 (i Anmk. 2): syntes —: synes
— 244 — 10: *Assarnazirpal* —: *Assur-nazir-pal's*
— — — 17: Salmaneser I.'s —: *Salman-eser* II.'s
— — — 25—26 (i Anmk. 1): udkom ... *chrétiennes* —: udkom ... *chrétienne*
— — — 33 (i Anmk. 4): de Mesopotamie —: en Mésopotamie
— 250 — 10: af en —: af et
— — — 28 (i Anmk. 2): hisoriske —: historiske
— — — 33 (i Anmk. 2): Kadur-nahuntis' —: Kudur Nahunti
— 253 — 11: astonomiske —: astronomiske
— — — 15 (i Anmk. 1): apud Babylonus —: apud Babylonios
— — — 26 (i Anmk. 1): endelig ogsaa —: endelig en anden
— 255 — 29 (i Anmk. 4): meterologiske —: meteorologiske
— 256 — 11: Zend-Skriftarne —: Zend-Skrifterne
— 258 — 13—14: Hjemstavns[2] —: Hjemstavns[1]
— — — 27 (i Anmk. 1): Ardskir (Artaxerexes) stammede fra Kadusernes Land, de, fra Egnene —: At Ardshir (Artaxerxes) stammede fra Kadusernes Land, d. e. fra Egnene
— 262 — 23: Bundahesh —: Bundehesh
— — — 30: Anquetil de Perron —: Anquetil du Perron
— 264 — 5: bekræfte. —: bekræfte[3]
— — — 7: læse[4], —: læse,
— — — 15: europæiske[5] —: europæiske[4]
— — — 29 (i Anmk. 3) tilføies: XXI S. 80—81 (1870). Slgn. ogsaa Hincks i *Journal of the Royal Asiatic Society* IX S. 387 ff. (1848); se nedenfor S. 488 Anmk. 4.
— 273 — 24: Ithobal —: Eitobalos (Ithobal)
— 273 — 9: men i Norden dog —: i Norden dog
— 285 — 3: formodentligt og —: formodentlig tog
— — — 26 (i Anmk. 5): Hevdig —: Høvding
— 286 — 18: fattede Sange —: forfattede Sange
— 290 — 24: *ere* —: *er*
— 291 — 22—23 (i Anmk. 2): Navnet (*Gen.* 9, 25—27) —: Navnet *Japhet* (se *Gen.* 9, 27)
— 297 — 17: Paranthes —: Parenthes
— — — 19: Mosobog —: Mosebog
— — — 29—30 (i Anmk. 2): Kananitestemmer —: Kanaaniterstammer
— 298 — 31 (i Anmk. 3): Deuteronomien —: Deuteronomion
— 302 — 20 (i Anmk. 1): Nathon —: Nathan
— — — 24 (i Anmk. 2): medens der i Pentateuken נגר־ —: medens i Pentateuken נגר־ ogsaa

Side 309 Linie 22: Samaria *læs:* Samareia
— 310 — 10: Nabukadurusur —: Nabu-kudur-usur
— 312 — 22 (i Anmk. 2): ville have forsøgt —: have villet forsøge
— — — 24 (i Anmk. 2): at der fremkom —: at der da fremkom
— 313 — 33 (i Anmk. 2): Israeliterne Naboer —: Israeliternes Naboer
— 315 — 27 (i Anmk. 6): den Skrift —: det Skrift
— — — 28 (i Anmk. 6): end som —: end vore
— 316 — 20 (i Anmk. 1): indhuggede Gravkammere —: Væge af udhuggede Gravkamre
— — — 24 (i Anmk. 1): idumaieske —: idumaiske
— — — 30 (i Anmk. 1): *Archèoloque* —: *Archéologique*
— 317 — 9: f. Kr. —: eft. Kr.
— 319 — 19 (i Anmærkningen): *Himparitischen Schrift monumente* —: *Himyaritischen Schriftmonumente*
— — — 24 (i samme Anmk.): *Morgenlandes* —: *Morgenländischen*
— 320 i Marginalen: Æthiopisk —: Aithiopisk
— 321 Linie 32 (i Anmk. 5): *Briete* —: *Briefe*
— 333 — 4: næsten ofte næsten —: ofte næsten
— 334 — 2: og —: om
— 335 — 17: dets —: de to
— 336 — 25 (i Anmk. 1): Zendavestes —: Zendavestas
— — — 26 (i Anmk. 1): S. 360 —: S. 375—77. Afhandlingen er ogsaa udgivet paa Engelsk i *Journal R. Asiat. Soc.* 1834.
— 337 — 17: endsige de assyriske —: endsige af de assyriske
— — — 28 (i Anmk. 2): *Antiquares* —: *Antiquaires*
— 338 — 11: Tvesprogs —: Tresprogs
— 342 — 9—10: *tiva* (*tiu*) og Værdierne —: [hieroglyphs] *tiu* ([hieroglyphs] *tiva*) og:
— 345 — 10, Linie 17—18 samt Linie 25: *indo-homeritiske* —: *indo-homeritiske* (d. e. indo-himyaritiske)
— 349 — 15: hvori Babylons, de i Assyrien —: hvori de i Assyrien
— — — 34 (i Anmk. 5): indalde —: indlade
— 350 — 8: altsaa vi —: vi altsaa
— — — 20 (i Anmærkningen): der et —: der saavel et
— 351 — 24 (i Anmk. 4): ארם נהדים —: ארם נהרים
— 352 — 2: hvis Navn —: af hvis Navn
— — — 18: Samaria —: Samareia
— — — 21: nogen Flod —: nogen anden Flod
— — — 30 (i Anmk. 8): Sargon omtaler Byen *harranu*, (ofte Haran); —: Sargon omtaler ofte Byen *harranu* (Haran);
— 355 — 23 (i Anmk. 1): *Mésopotamien* —: *Mésopotamie*
— 356 — 1: *Νινος* —: *Νῖνος*[1]
— 361 — 6: Bibelen —: Biblen[5]
— — — 7: Forfattere[5]. —: Forfattere
— — — 15: *bit iakin* —: *bit jakin*
— 363 — 8: Kudur-mabuk —: Kudur Mabuk
— — — 10 og 12: Kudur Laomer —: Kedor-Laomer
— — — 30 (i Anmk. 3): Kadur-mabuk —: Kudur Mabuk
— 366 — 14—17: Disse Linier udgaa.
— 367 — 14: Landets Rutennu, *læs*: Landet *Rutennu*
— 373 — 17: indridset —: indridsede
— 374 — 18: indhugge —: indhugge[12]
— 375 — 10: *læs:* [cuneiform]
— — — 14: til —: tie
— 376 — 9: *læs:* [cuneiform]
— 377 — 14: og saa meget —: og det saa meget
— 381 — 6: שלמנאשל ... 861—830 —: שלמנאשר ... 860—829
— — — 13: אחך —: אחן

Side 381	Linie	16:	med hvem *læs*: mod hvem
— 382*)	—	7:	Eponym (859) —: Eponym (858)
— 384*)	—	6:	De to følgende Aar (855 og 854) —: De to følgende Aar (852 og 851)
— 385	—	11—12:	Nairi-folket —: Folket *Namri*
— —	—	18:	blev snart —: snart blev
— 386	—	8:	827 —: 824
— 387	—	3:	*Marduk-tisi-ikli* —: *Marduk-ballatsu-ikbi*
— —	—	6:	Bin-lihkus —: Bin-likhus
— —	—	9:	*likhus* —: *lih-hus* (eller *likh-hus* eller *likh-khus*)
— 388	—	14:	hans Dronning —: *hende*
— 405	—	10:	Herske Sakako —: Hersker Sabako
— —	—	10:	om —: til
— 414	—	12:	Baal Zaphon —: Baal Zaphon[4]
— 417	—	8:	Dur-Yakin —: Dur-Jakin
— 422	—	9:	Bet-Yakin —: Bet-Jakin
— 423	—	16:	Bet-Yakin —: Bet-Jakin
— —	—	24:	*Kudur-hahunti* (II) —: *Kudur Nahunti*, ell. *Kudur Nakhunti* (II)
— 425	—	34 (i Anmk. 5):	hvorved formodenttig —: hvorved der formodentlig
— 426	—	19:	Kuyundshik —: Kujundshik
— 440	—	25:	Landet —: Landet[4]
— 442	—	32 (i Anmk. 6):	pl. 68, —: pl. 67,
— 449	—	8 og 11 samt 30 og 34:	*Nabu-kudur-usur* —: *Nabu-kudur-uzur*
— —	—	16:	*u-suzur* —: *u-zuzur*
— —	—	21 (i Anmk. 2):	Nabukurduzur —: Nabukuduruzur
— —	—	—	*Asdahoges.* —: *Asdahages.*
— 450	—	10—11:	Nabu-kudur-usur —: Nabu-kudur-uzur
— —	—	24 (i Anmk. 5):	Nebo —: Neko
— 451	—	12 og 14:	*usur* og: *u-suzur* —: *uzur* og: *u-zuzur*
— 456	—	30 (i Anmk. 2):	Isrneliterne —: Israeliterne
— 458	—	16:	formodentlig Jupiter[1] —: Merkur[1]
— —	—	27—28 (i Anmk. 1):	skulde betegne —: betegner
— —	—	28—29:	forekommer os lidet sandsynligt —: kan neppe betvivles.
— 461	—	16:	Zagros-Bjergen —: Zagros-Bjergene
— 469	—	14:	*Parthyene* —: *Parthyene*[5]
— 470	—	10:	*par-su-as* —: *par-su-as*[6]
— —	—	15:	Text —: Text[7]
— —	—	22:	Indos[7] —: Indos[8]
— 475	—	25:	Xyaxares' —: Kyaxares'
— 476	—	17:	Dyrkelse —: Dyrkelsen
— 477	—	9:	panthaistiske —: pantheistiske
— 478	—	4—5:	Amimanus —: Ammianus
— 479	—	10:	det erytkraiske Hav —: det erythraiske Hav
— 482	—	8:	*Kudur Nakhunti* —: *Kudur Nahunti* eller *Kudur Nakhunti*
— —	—	9:	*Sutruk Nakhunti* —: *Sutruk Nahunti* eller *Sutruk Nakhunti*
— —	—	18:	Senakherik —: Senakherib
— 494	—	13:	som rigt paa Hvede[3] —: en enkelt Gang[3]
— —	—	27 (i Anmk. 3):	slgn. *Psalme* 45, 9. Disse Ord udgaa.
— 518	—	3:	Pheron —: Pheres

*) De øvrige Aarstal Side 382—385 ere alle at formindske med ét Aar.

FØRSTE AFSNIT: LITERATUREN.

FØRSTE KAPITEL: DEN HISTORISKE LITERATUR I DE GAMLE ØSTERLANDE.

Andet Kapitel: Græske og Romerske Forfatteres Efterretninger om Ægyptens, Assyriens og Babyloniens samt om Syriens og de syriske Folks, navnlig Israeliternes Historie.

Tredie Kapitel: De gamle østerlandske Folks Literatur.

ANDET AFSNIT: VEST-ASIENS HISTORIE.

FJERDE KAPITEL: UDSIGT OVER MESOPOTAMIENS OG DE TIL MESOPOTAMIEN MOD ØST, NORD OG SYD GRÆNDSENDE LANDES HISTORIE.

FØRSTE AFSNIT.

LITERATUREN.

FØRSTE KAPITEL.

DEN HISTORISKE LITERATUR I DE GAMLE ØSTERLANDE.

§ 1.
Ælde af Skrift og Literatur i Østerlandene.

Man har ofte gjentaget, at Menneskeslægtens Udspring og første Barndomshjem maa søges et eller andet Sted i Høiasien, hvorfra Efterkommerne af vore første Forældre skulde være vandrede ud, lidt efter lidt og i forskjellige Retninger, nogle Stammer til nærmere eller fjernere Egne af Asien, andre til Europa, idet de dels toge Veien igjennem Lilleasien over Bosporus eller Dardanellerne, dels ogsaa gik igjennem Sydrusland, enten Nord om det kaspiske Hav eller over Kaukasus; atter andre til Afrika, enten over Landtangen ved Suez eller over Strædet Bab-el-mandeb, og atter andre til Amerika over Aleuterne eller over Beringsstrædet, og endelig andre over den indiske Øgruppe til Australlandet, de nærmere og fjernere Øer.

Saaledes pleiede man i Reglen at forestille sig Forholdet i den Tid, da Menneskeslægtens Oldhistorie var et ubekjendt Land, hvortil Videnskaben ikke vidste nogen Vei, og om hvilket der kun fandtes dunkle, om end skjønne Sagn, der lode en vid Mark aaben for allehaande Gisninger. Ja, Tilfældet vilde endogsaa, at, da Videnskaben først begyndte at sprede Lys over Enemærker, der paa en vis Maade grændsede op til Menneskeslægtens Oldhistorie, skulde det en

Tidlang synes, som disse gamle Gisninger ikke vare uden Værd, og at man af de gamle Sagn havde ladet sig lede paa den rette Vei.

Det fremgik nemlig af den *videnskabelige Sprogsammenligning*, som vor geniale Landsmand Rask har begrundet, at de fleste Tungemaal, hvortil vi have noget Kjendskab, saavel levende som døde, hvor stor Forskjel der nu end er imellem dem, alle udgjøre Led af større Sprogfamilier, hvoraf atter flere slutte sig sammen til høiere Enheder. Man lagde saaledes tidligt Mærke til, at alle europæiske Sprog, levende som døde — Tyrkisk, Finnisk, Magyarisk og Baskisk alene undtagne — dannede en stor Familie, til hvilken ogsaa Hovedsprogene i Armenien, Persien og Indien hørte; og man blev snart enig om at antage, at alle disse Tungemaal stammede fra et fælles Modersprog, der havde været talet af det Urfolk, hvorfra saavel de europæiske som de indisk-persiske Folk vare udgaaede. Nu viste det sig desuden, ved mange omhyggelige Forskninger, man efterhaanden anstillede, at intet Sprog kunde antages at ligge nærmere ved Modersproget end det gammel-indiske Sprog, Sanskrit. Hvor nær laa det da ikke at formode, at det Folk, som havde talet dette Sprog, havde havt sine Bopæle nærmere ved Urfolkets Hjemstavn end noget af de andre! Men naar dette var Tilfældet, da maatte jo alle Europas Folk være indvandrede fra Asien, en Antagelse, der desuden syntes at bekræftes ved forskjellige andre Iagttagelser, som det her vilde føre os for vidt at gaa ind paa.

Bevæger man sig fra Armenien lidt længere imod Syd, træffer man Sprog, som, ligesaa utvivlsomt som de til den indo-europæiske Sprogstamme hørende Tungemaal, danne en særegen Gruppe, som man i gamle Dag kaldte *de østerlandske Sprog*, men som man siden Eichhorns Tid betegner med det lidet heldige Udtryk *semitiske Sprog*, hvilket man langt hellere maa ombytte med det af Ernest Rénan foreslaaede Udtryk *syro-arabiske Sprog*. Ligesom den indo-europæiske Sprogstamme, maa denne Sprogfamilie utvivlsomt have udviklet sig i Asien; og hvad den tredie store Sprogfamilie, vi kjende, angaar, den turaniske, da tæller den jo i Asien saa mange Tungemaal, at man nok kunde antage, at ogsaa

alle de Folk, som talede turaniske Sprog, vare udgaaede fra Asien; kortsagt, alle Sprogfamilier syntes at have havt deres Hjem i denne Verdensdel.

Hertil kom endnu en anden Omstændighed: de store Op-Opdagelser i Assyrien og Babylonien, tildels ogsaa i Persien og Lilleasien, i Forbindelse med den stadige Fortsættelse af Opdagelserne i det til Asien i gamle Dage saa ofte henregnede og i Virkeligheden med Asien nøie sammenhørende Ægypten, viste jo tilfulde at de Lande, som vi pleie at kalde Østerlandene, fordum havde været i Besiddelse af en ikke ringe Kultur og det i en Tid, da intet af Europas Folk havde hævet sig til noget høiere Udviklingstrin. Hvor nær laa det da ikke, i denne Asiens tidlige Kultur at se et Vidnesbyrd om, at denne Verdensdel havde været bebygget længe før de andre! Lad os endnu hertil føie den Omstændighed, at anatomiske Undersøgelser godtgjorde, at de gamle Ægyptere have hørt til den kaukasiske Stamme[1], og at deres Forfædre] ingenlunde, som Diodor fortæller, stammede fra Æthiopien og det indre Afrika[2]. Kortsagt, overalt maatte det forekomme Forskeren, at der fandtes Spor af gamle Strømninger fra Asien til andre Verdensdele, og som syntes at antyde, at Stedet for Menneskeslægtens Vugge maatte søges i Nærheden af de Egne, hvorfra disse Strømme havde deres Udspring.

I Virkeligheden var det saa at sige ikke muligt at tænke sig Forholdet anderledes, saa længe man kun tillagde Menneskeslægten en ringe Ælde og forkastede Tanken om, at der kunde findes *fossile Mennesker*, ja endog bestemt afviste Forestillingen om Menneskets Samtidighed med Mammuthen, Hulebjørnen og andre først langt hen i den qvaternære Jordperiode forsvundne Pattedyr. Saa længe man hyldede saadanne Anskuelser, kunde der ikke være Tale om, at flere forskjellige Stammer skulde have afløst hinanden i Europa før Indo-europæernes Indvandring, og for Asiens Vedkommende var der jo ingen Grund til at antage, at de Stam-

---

[1] § 61.

[2] Diod III, 1 ff.

mer, hvem Kulturen skyldtes, skulde være komne andetsteds fra, og at deres første Forfædre skulde være indvandrede fra en anden Verdensdel.

Men Forholdet forandrede sig ganske, da Menneskeslægtens overordentlige Ælde blev en almindelig anerkjendt Sag, takket være en hel ny Videnskab, som først for ganske kort Tid siden kan siges at have erholdt sin Borgerret i Videnskabernes Samfund. Denne Videnskab, som man i Reglen pleier at kalde *den forhistoriske Arkæologi*, er ligesom den videnskabelige Sprogsammenligning et Fosterbarn af vort Fædreland, hvor den udviklede sig fra en ringe Begyndelse, idet den gik ud fra Undersøgelser af Mindesmærker, som kun vare et Par tusinde, høist fire til fem tusinde Aar gamle, og som man tidligere ikke havde agtet noget værd i videnskabelig Henseende. Men den blev ikke staaende herved; da engang de nye Veie til Kundskab om Menneskeslægtens Tilstand og Forhold i dets forhistoriske Tidsrum først vare opdagede, saa varede det ikke længe, før den nye Videnskab kunde følge Mennesket tilbage til Tider, hvis Afstand fra vor Tid ikke lader sig udmaale med sædvanlige Tidsmaal, men over hvilke Tidsrum der til Gjengjæld var spredt Lys af andre Videnskaber, navnlig Geologien og Palæontologien, som her strax med Glæde rakte den nye Videnskab Broderhaand.

Forskjellige omhyggelige Iagttagelser havde allerede for længere Tid siden godtgjort, at visse Landstrækninger hæve sig og andre sænke sig. Fortsatte Undersøgelser have vist, at hvor uendelig langsomt disse Forandringer end foregaa, have de dog havt til Følge, at store Strækninger, som nu indtages af Verdenshavene, fordum vare Dele af Fastlande, medens andre Egne, der nu ere tørt Land, forhen vare bedækkede af Vandene. At saadanne Forhold havde fundet Sted, var forlængst anerkjendt af Videnskabmændene; men paa den anden Side havde heller Ingen tænkt paa, at disse Fremtoninger skulde have havt Noget at betyde i den Tid, da Menneskene havde levet her paa Jorden, eller at Land og Hav som Følge deraf havde været synderlig anderledes fordelt dengang, da Mennesket fremtraadte, end nu i vore Dage; og man gik uden videre ud fra den Forudsætning, at der ikke fandtes

større Strækninger af Jordens Overflade, som fordum havde været beboede af Mennesker, og som nu ere forsvundne; eller med andre Ord, man ansaa det for utænkeligt, at Mennesket fordum kunde have beboet andre Verdensdele end de nuværende. Nu derimod tvivler neppe Nogen derom, nu da saa mange forskjellige arkæologiske Undersøgelser have godtgjort, at Mennesket har været tilstede her paa Jorden, ikke blot igjennem hele det lange Tidsrum, som man kalder den *quaternære Periode*, i hvilken der endnu levede mange Dyrearter som forlængst før de historiske Tider ere forsvundne fra Jordens Overflade, men ogsaa saavel i den *pliocene* som i den forangaaende *miocene Periode*[1], i hvilken tre Fjerdedele af de nulevende Dyrearter endnu ikke vare fremkomne, og i hvilken Hav og Land var en hel Del anderledes fordelt end i vore Dage; ja det er endog ikke usandsynligt, at Mennesket allerede er fremtraadt i den forudgaaende *eocene Periode*, for hvilket Tidsrum man ikke tør benytte sig af vore nuværende Verdensdeles Navne for at betegne de Landmasser, som dengang fandtes paa Jorden, og paa hvilke Forholdene, som bekjendt, vare saa meget forskjellige fra Nutidens, at der i hine Tider voxede Palmer i Grønland og Spitsbergen, idet der nemlig dengang paa hele vor Klode herskede en langt høiere Varme end i vore Dage, om end ikke en saa glødende Hede, som i det langt tidligere Tidsrum, man pleier at kalde Juraperioden.

Hertil kommer endnu, at de ældste Levninger af Frembringelser af Menneskets Virksomhed og Spor af dets Tilstedeværelse som man hidtil har opdaget, findes spredte over hele Jordoverfladen og ingenlunde ere indskrænkede til en enkelt Verdensdel, og allermindst til Asien, hvor man hidtil ikke har fundet saa gamle Mindesmærker, som i andre Egne af Jorden, f. Ex. i Europa og Amerika.

---

[1] *Compte Rendu du Congrès international d'Anthropologie et d'Archéologie préhistorique* de 1867 à Paris S. 69 ff.; slgn. *Matériaux pour l'histoire primitive de l'homme* par Trutat et Cartailhac I, S. 163-164 og S. 297—299 1869.

Omendskjøndt det naturligvis er en Selvfølge, at, saa længe Asien er saa lidt undersøgt, som det indtil nu har været Tilfældet, ville vi ikke af de enkelte spredte Iagttagelser, der hidtil have været anstillede, kunne drage nogen endelig Slutning med Hensyn til Forholdet imellem Asiens og de andre Verdensdeles Bebyggelse, saa maa det dog indrømmes af Alle, at der ikke findes nogensomhelst virkelig Grund til netop at antage Asien for Menneskeslægtens Fødeland, saa meget desto mere som man slet ikke uden videre tør benytte sig af Benævnelsen Asien, naar man taler om Landmasser, der fandtes i de Tidsrum, fra hvilke man har opdaget de ældste Spor af Mennesket. Enhver Plet af Jorden kan jo siges at have samme Krav paa Æren af at være Menneskeslægtens Fødested, og der er ingen særegen Grund til forud at nægte Muligheden af, at der kunde være Sandhed i den i nyere Tider stundom fremsatte Gisning, at man maa søge de ældste Spor af vor Slægt og dens Fødeland i det efterhaanden nedsunkne atlandiske Fastland, som endnu i den teriære Periode forbandt Europa og Afrika med Amerika. Maaske var det der, hvor nu Sargassotangen danner de store svømmende Øer midt i Atlanterhavet, at vi, for at tale med Bibelens Udtryk, maa søge Edens Have!

Men som vi alt have bemærket, beholder Asien i en anden Henseende sin Forrang for de andre Verdensdele, nemlig som Kulturens første Hjem, og navnlig som Fødested for den Civilisation, som siden, efter at være omplantet i europæisk Jordbund, har erholdt en saa mangesidet og rig Udvikling, først i den klassiske Oldtid og siden i den nyere Tid. Thi hverken den europæiske Gren af de indo-europæiske Folks Stammefædre eller det ægyptiske Folks Forfædre forlode Asien ganske tomhændede, men de medbragte alle adskillige Spirer til deres senere Udvikling, og hvad angaar to andre store Familier af Kulturfolk, nemlig de syro-arabiske Folk, som have udøvet en ikke uvæsentlig Indflydelse paa Hellenernes Kulturudvikling, og de kinesiske og japanske Folk, hvis betydelige Civilisation kun i forholdsvis ringe Grad er kommet Europæerne tilgode, da tilhøre disse Folks hele Udvikling, utvivlsomt ganske og aldeles Asien. Udenfor

denne Verdensdel finder man i det Hele kun faa Kulturfolk, hos hvilke man ikke kan paavise nogen Forbindelse med Asien, og de have desuden alle havt den Skjæbne, at deres Udvikling er bleven afbrudt, og at hele deres Kultur er forsvunden, uden at være kommet Eftertiden til Gode, hvoraf Følgen altsaa bliver, at de fra Asien udgaaede Kulturstrømninger, ere de eneste, som have faaet blivende Betydning i Menneskehedens Udviklingshistorie.

Hvorledes denne de asiatiske Kulturfolks første Udvikling er gaaet for sig, er det naturligvis umuligt at afgjøre, om end saavel Arkæologien som Sprogsammenligningen giver os flere høist værdifulde Oplysninger om forskjellige derhen hørende Forhold. Kun saa meget man kan være overbevist om, at Udviklingen neppe gik videre hurtig, men saa skred den upaatvivlelig ogsaa til Gjengjæld desto sikkrere fremad, idet de vordende Kulturstammer efterhaanden lærte saavel mere og mere at gjøre sig til Herrer over Naturen som at slutte sig sammen i bedre og bedre ordnede Samfund.

Under denne fremadskridende Udvikling lagde man blandt Andet ogsaa Mærke til — og det maaske hos flere Folk ganske uafhængigt af hinanden —, at man ved Hjælp af Afbildninger af Rækker af Gjenstande kunde meddele sine Tanker til Fraværende, uden at man behøvede at betjene sig af det hørlige Ord. Saaledes lagdes Grunden til Udviklingen af det Meddelelsesmiddel, som man kalder *Skrift*, hvis Anvendelse efterhaanden udvidedes i flere Retninger, saaledes at man efter en Tids Forløb ogsaa begyndte at benytte sig deraf for at meddele sig ikke blot til Samtiden, men til Eftertiden.

Hvorledes denne Udvikling er gaaet for sig i det Enkelte, formaa vi naturligvis ikke at afgjøre, ligesaa lidet som vi ere istand til at bestemme, hos hvilket Folk man først har benyttet sig af Skrift, og til hvad Brug den tidligst er bleven anvendt, eller hvorledes de ældste Skrifttegn have set ud, eller hvornaar denne Opfindelse først er bleven gjort[1] o. s. v.

Men paa den anden Side er det ubestrideligt, at man i

---

[1] Slgn. § 33.

Ægypten og paa flere Steder i Asien betjente sig af Skrift flere tusinde Aar, før Grækerne begyndte at benytte sig deraf, og at der hos adskillige af de gamle østerlandske Folk alt i en tidlig Tid udviklede sig virkelige Literaturer, hvoraf flere fortsatte sig ikke blot igjennem Aarhundreder, men igjennem Aartusinder, idet de frembragte en stor Mangfoldighed af Skrifter, som behandlede mangeslags Gjenstande. Hos Ægypterne synes saaledes Literaturen[1] sikkert at naa over firetusinde Aar tilbage i Tiden før Kristus, hos de gamle Kaldæer formodentlig over tretusinde[2] og hos Kineserne mindst to til tre tusinde Aar f. Kr. Hos Assyrer og Babylonier har Literaturen formodentlig omtrent ligesaa høi en Ælde[3], imedens den derimod hos forskjellige af disse sidste to Nationers Nabofolk, der efterhaanden af dem lærte at benytte sig af Skrift, først har begyndt at udvikle sig flere Aarhundreder efter Aar 2000 f. Kr. Nordsyrerne[4] og Phoinikerne[5] have saaledes maaske ikke lært at benytte sig af Skrift før henimod Aar 1500, Israeliterne uden al Tvivl først egentlig ret fra Aar 1000[6], Armenierne[7] fra det tiende eller niende Aarhundrede f. Kr., og Mederne[8] fra det syvende Aarhundrede f. Kr., o. s. v.

Iblandt de forskjellige Literaturens Grene, som erholdt en særegen Udvikling i Østerlandene, maa vi navnlig fremhæve de historiske Skrifter, som spillede en stor Rolle hos alle de asiatiske Folk, som betjente sig af Skrift, ligesom vi ogsaa finde megen historisk Sands udbredt hos Østerlandenes Folk, selv hos Stammer, som ikke havde nogen egen Literatur.

---

[1] S. § 14.
[2] S. § 21, slgn. § 39.
[3] S. § 21.
[4] S. § 26.
[5] S. § 27.
[6] S. § 28.
[7] S. § 25.
[8] S. § 24.

Man har i Almindelighed megen Vanskelighed ved at forestille sig, at der i Oldtiden hos østerlandske Folk skulde have været blot en nogenlunde rig Literatur, idet man i Reglen mener, at hvis der virkeligt hos flere Folk havde været saa betydelige Literaturer, som enkelte Forskere i nyere Tider have paastaaet, da kunde de ikke være forsvundne saa tidligt og saa fuldstændigt, som de ere, og navnlig maatte i saa Tilfælde, mene de, Grækerne, som alt i Persertiden og enduu mere senere, gjennemvandrede Østerlandene i alle Retninger, og som havde et saa aabent Øie og en saa skarp Iagttagelsesevne, ikke have undladt at efterlade os ganske anderledes tydelige og klare Efterretninger end de ubestemte Antydninger, som vi nu finde hos dem om disse Forhold. § 2. Literaturens Indflydelse og Betydning i Østerlandene.

Men hertil maa vi dog bemærke, at det er en velbekjendt Sag, at Grækerne og græsk dannede Asiater nærede altfor megen Beundring for den græske Literatur, til at de kunde skjænke de gamle østerlandske, i Reglen lidet tilgjængelige Literaturer nogen Opmærksomhed; og dernæst vil det ikke kunne bestrides, at den hele Slutning fra den gamle Literaturs fuldstændige Undergang i Østerlandene til dens ringe Omfang gaar ud fra en Forudsætning, som ikke gjælder overalt, navnlig ikke for Forholdene hos de gamle Kulturfolk i Østerlandene. Man pleier nemlig at antage, at Skrifter eller Forfattere og Læsekreds maa staa i et vist Forhold til hinanden, saaledes at, naar Læsernes Antal stiger, maa ogsaa Forfatternes Antal tiltage, og omvendt, naar Læsekredsen formindskes, maatte ogsaa Forfatternes Antal forringes. I Virkeligheden forholder det sig saaledes i vore Dage, og noget Lignende fandt Sted hos de klassiske Folk, iblandt Romere og Grækere; men til andre Tider og paa andre Steder var Forholdet anderledes. I Middelalderen kan det nemlig, hvor lidet literær end dette Tidsrum var, paa en vis Maade nok siges, at Skrift i den ikke anvendtes i saa ganske ubetydeligt Omfang. Man mindes blot de mange Afskrifter af klassiske Forfattere vi skylde Middelalderens Munke! Men paa at skrive for sin Samtid, paa at udbrede, hvad man skrev, udenfor Klostrets Mure, eller paa ved Skrift at virke oplysende paa Folkets Masse, derpaa tænkte Ingen

i Middelalderen, hverken Krønnikeskriveren eller Munken, som afskrev Klassikernes Værker.

Literaturens ringe Betydning i Østerlandene i ældre Dage.

Omtrent paa samme Maade forholdt det sig i den østerlandske Oldtid[1], i det Mindste saa længe, som denne befandt sig i jevnt fremskridende Udvikling, d. v. s. i det lange Tidsrum, som er forløbet fra den ældgamle Tid, da Civilisationen begyndte at spire frem hos Asiens Folk, indtil hen i den anden Halvdel af det ottende Aarhundrede før Kristus, til hvilket Tidspunkt Udviklingen pludselig ledes ind i et nyt Spor, som vel en Tid maatte synes hurtigere at føre til Maalet, men som netop fremkaldte en uregelmæssig og unaturlig Bevægelse, som snart skulde føre til et dybt Forfald. I dette lange Tidsrum, i hvilket de høiest udviklede østerlandske Kulturfolks egentlige Blomstringstid falder[2], var Literaturen aldrig Folkets Sag. Ligesom i Middelalderen var den kun forbeholdt enkelte Udvalgte, af hvilke Ingen tænkte paa at udbrede den iblandt Folket, og Ingen søgte gjennem den at virke paa sine Medborgere; ja man synes endog for en Del ikke at have været fri for at antage det for et unyttigt og overflødigt Arbeide at skrive for Samtiden, da man jo, mente man formodentligt, havde et langt lettere og kraftigere Middel til at meddele sig til sine Samtidige og til at virke paa dem, nemlig det levende Ord. En fjernere Fremtid vilde derimod langt bedre, antog man, vide at skatte Ens Optegnelser, og derfor var det som oftest nærmest for den, at man skrev og forfattede sine Optegnelser.

I det Mindste synes det klart, at det var saadanne Forestillinger om den store Opmærksomhed, som Efterverdenen vilde skjænke de gamle Optegnelser fra Fortids Dage, som den kom til at støde paa, der bevægede de assyriske Konger til under Grundstenene af de Bygninger, de opførte, at nedlægge Udtog af deres

---

[1] Vi bemærke udtrykkeligt, at vi ellers ikke anser det for heldigt at sammenligne den østerlandske Oldtid med Middelalderen, da denne sidste i mange Henseender utvivlsomt staaer tilbage for hin.

[2] Se § 61 og 39.

Aarbøger, indridsede paa brændte Lercylindre[1], medens de derimod kun lidet bekymrede sig om at udbrede Afskrifter af deres Aarbøger iblandt deres Undersaatter; og det var upaatvivleligt en ganske lignende Tanke, som ledede Ægypterne til at indsætte de Tavler, der indeholdt Levnetsbeskrivelser over deres afdøde Slægtninge ikke i Klipperne over Graven, men i selve Væggene af Gravkamrene[2], som de dog holdt saa vel tillukkede, at Ingen kunde gaa derind, og følgelig Ingen af deres Samtidige kunde læse dem og gjøre sig bekjendt med dem.

Lad os endnu bemærke, at Skrift i de gamle Østerlande ogsaa fik en anden, lidet literær Anvendelse, og det ikke i saa ganske ringe Omfang. En Del af det, man skrev, var nemlig stundom slet ikke bestemt til at læses af Mennesker, hverken i Nutid eller Fremtid, men derimod til at virke paa Aandeverdenen, og var navnlig bestemt til at læses af de onde Aander, hvilke man haabede vilde blive skræmmede bort fra de Gjenstande, ved hvilke der nedlagdes magiske Formularer, som manede dem bort[3].

Alligevel var det meget langt fra, at alle de gamle Østerlænderes Skrifter skjultes, og unddroges Samtiden. Der fandtes i alle Lande, hvor der gaves en egen Literatur, Skrifter nok, som vare tilgjængelige for dem, der ellers vare istand til at nytte dem; og mange af de Skrifter, der efterhaanden fremstod, vare udtrykkelig bestemte til at læses af Samtiden. Vi have desuden, og det allerede fra meget gamle Tider adskillige utvivlsomme Beviser[4])

---

[1] Se § 22 slgn. § 3.
[2] Se § 15 slgn. § 4.
[3] Se § 16.
[4] Vi have saaledes flere Afskrifter af adskillige Smaaskrifter, saaledes af det lille Stykke, som kaldes „Amenm-ha I.'s Raad til sin Søn. Usertesen I.“ (slgn. § 62); et af disse findes i Papyrus Sallier II. (*Select Papyrus from the British Museum* pl. X.—XI), et andet læses paa en Kalkstenstavle i British Museum (*Inscriptions in hieratic and demotic Characters* pl. X. no. 5623). Andre Copier, hvis Text ikke endnu er udgivet i Facsimile, findes i andre Samlinger. Af *Moharens Reise* i Palæstina, der findes i Papyrus Anastasi no. I. (se § 15), haves

for, at flere Skrifter oftere bleve læste og det ikke alene for Stilens og Formens Skyld, men ogsaa for Indholdets Skyld, idet Læseren haabede i Livet at kunne faa Anvendelse for den i dem nedlagte Erfaring. Men paa den anden Side kan det rigtignok ikke nægtes, at Literaturen i alle de gamle Kulturlande, kun var forbeholdt en snever Kreds, og at der selv iblandt disse Udvalgte i det lange Tidsrum, vi her betragte, aldrig fandtes nogen videre Smag for Literaturen eller Kjærlighed til den; kun med megen Ulyst tog de Fleste fat paa literære Sysler og Beskjæftigelser og de lagde dem gjerne til Side, naar de dertil kunde finde et Paaskud.

Literære Forhold i Ægypten paa Rameses II.s Tid.

Et lærerigt Vidnesbyrd om Literaturens Stilling og Anseelse i Ægypten i Rigets blomstrende Dage, indeholdes i den Brevsamling[1], der danner den største Del af den med hieratiske Skrifttegn nedskrevne Papyrus, som man pleier at kalde, *Papyrus Sallier no. 1,* og som opbevares i det britiske Museum[2]. De fleste af disse Breve, der ere forfattede paa Rameses II.'s Tid[3], ere vexlede mellem en ældre Mand, der beklædte en anselig Post i den ægyptiske Stats Tjeneste, *Amon-m-an*, og en yngre Mand *Pen-ta-ur*, der maaske allerede dengang var ægyptisk Embedsmand[4]. Amon-m-an irettesatte i flere af Brevene Pen-ta-ur for hans Forsømmelighed og Dovenskab og foreholder ham de sørgelige Følger deraf, medens han med Iver anbefaler ham at kaste sig over Studiet af de Skrifter, der fortalte om Ægyptens Historie, af hvilke han lover ham et rigt Udbytte.

---

paa en Ostrakon et Brudstykke af en anden Afskrift (slgn. Chabas *Voyage d'un Egyptien* pl. XII. og S. 41 ff.); slgn. ogsaa nedenfor vor S 13. Anmk. 4, Slutning.

[1] Slgn. § 20.

[2] Texten findes udgivet i *Select Papyrus from the British Museum* London Fol. Pl. 1. ff. Det første Brev findes Pl. 3. (Om det Stykke, som læses i Begyndelsen af Pap. Sallier no. I., se nedenfor § 4.)

[3] Se § 65.

[4] Om Pen-ta-ur se § 15.

Af Amon-m-an's Yttringer fremgaar det tilstrækkeligt, saavel, at man i Ægypten paa Rameses II.'s Tid var i Besiddelse af forskjellige Skrifter, der behandlede Ægyptens Historie[1], som at det ikke var uhørt, at man grandskede i dem, for gjennem dem at kunne drage Fordel af Forfædrenes Erfaring, men paa den anden Side følger det ligesaa vist af forskjellige andre Yttringer i disse Breve, at Pen-ta-ur's Opførsel ikke var nogen enestaaende Fremtoning i det gamle Ægypten, og at det ingenlunde var usædvanligt at se dannede Ægyptere, saavel ældre som yngre, saaledes at lade haant om boglige Sysler; og dog levede Pen-ta-ur og Amon-m-an netop i et Tidsrum, som man pleier at henregne til Ægyptens lykkeligste Dage[2] og som i literær Henseende ikke havde mindre Betydning end de fleste andre Tidsrum af Ægyptens Historie[3].

Uheldigvis ere disse faa Betragtninger i denne Brevvexling næsten de eneste samtidige Aktstykker, som umiddelbart og ligefrem give os nogen Oplysning om Literaturens Stilling og Betydning hos de østerlandske Folk i deres ældre Dage[4], men paa en mere middelbar Maade ere vi dog istand til at skaffe os nogen Underretning om dette Forhold. Naar man nemlig tager de Optegnelser, der ere levnede os fra de gamle østerlandske Folk, og man sammenligner Aktstykker, der stamme fra forskjellige Tider, med hinanden indbyrdes, vil man ikke kunne undgaa at lægge Mærke til, at der i ældre Aktstykker, paa de faa Undtagelser nær, vi her have berørt, aldrig, eller i det Mindste kun meget sjældent,

---

[1] Se § 15 og § 4.
[2] Se § 65.
[3] Se § 14.
[4] Der findes rigtignok i Samlingerne Sallier og Anastasi (se § 20) flere andre ægyptiske Breve, hvori de literære Studiers Fortrinlighed lovprises, men dette sker dog mere paa Grund af deres Betydning derved, at den, der ved Siden af andre Kundskaber besad stor Færdighed i sit Modersmaal og var vel bevandret i sit Fædrelands Literatur, altid maatte have gode Udsigter til at naa høie Værdigheder i Staten, se f. Ex. det andet Brev i Samlingen Sallier no. II., hvoraf man har en Duplicat paa en Kalkstenstavle i London (*Inscriptions in hieratic and demotic Characters* pl. XI. no. 5638 a.)

er Tale om at læse og skrive eller i det Hele om literære Sysler og Beskjæftigelser, hvorimod saadanne oftere nævnes i yngre Skrifter. Nu var det jo tænkeligt, at dette Forhold skyldtes en ren Tilfældighed, og at af en Hændelse alle de ældre Aktstykker, i hvilke Talen havde været om Skrift, Literatur og literære Beskjæftigelser, vare forsvundne, og kun de, hvor der ingen Tale var derom, vare bevarede, men at det virkeligt skulde forholde sig saaledes, vil neppe Nogen driste sig til at paastaa, naar han nøiagtig har gjennemgaaet alle de talrige Aktstykker fra forskjellige Tider, der ere levnede os fra flere Folk i de gamle Østerlande. Tvertimod vi ere overbeviste om, at Alle, som rigtig sætte sig ind i disse Aktstykker, ville opfatte Forholdet omtrent saaledes, som vi i det Følgende have udviklet det, idet de af deres Læsning af de gamle Østerlænderes Optegnelser maa have modtaget det Indtryk, at, hos alle de Folk i de gamle Østerlande, som kjendte Brugen af Skrift, fandt *dette Meddelelsesmiddel ligefra den Tid, man lærte det at kjende, til langt hen i det ottende Aarhundrede f. Kr., kun ringe Anvendelse i det daglige Liv og at den ikke ubetydelige Literatur, som allerede i en tidlig Tid fandtes hos flere Folk, ikke formaaede at tiltrække sig nogen videre Opmærksomhed;* men de ville tillige ligesaa sikkert lægge Mærke til, at det i de sidste Aarhundreder af den østerlandske Oldtids Velmagts Dage, ingenlunde forholdt sig saaledes, idet baade Skrift og Literatur, som vi i det Følgende skulle søge at paavise, i dette senere Tidsrum utvivlsomt spiller en vis Rolle hos flere Folk. Med andre Ord, det vil være klart, at der i den anden Halvdel af det ottende Aarhundrede er foregaaet et Omslag i de gamle østerlandske Folks Forhold til Skrift og Literatur, en Omstændighed, der ikke vil kunne undre Nogen, naar han betænker, at dette Aarhundredes Begivenheder, i mange Henseender blev af den mest afgjørende Betydning for de gamle Østerlandes fremtidige Skjæbne, et Forhold, som vi her med et Par Ord maa berøre, da man hidtil kun har værdiget det liden Opmærksomhed.

Ringe Forbindelse imellem de østerlandske Folk i ældre Dage.

Indtil dette Tidsrum havde nemlig alle Lande og Folk været delte i en uendelig Mængde Smaasamfund, som havde levet uaf-

hængig af hverandre, ja for største Delen uden at have Anelse om hverandres Tilværelse. Rigtignok havde man ligefra ældgamle Tider oftere set krigslystne Konger med deres Hære drage ud i Leding, for at røve, plyndre og brandskatte hos Naboerne, ja stundom endog hos fjernere boende Folk, men det var aldrig lykkedes nogen af dem, at faa de Folk, de havde overvundet, til for Fremtiden at betale regelmæssig Skat til dem og deres Efterkommere. Naar den seirende Konges Hærtog blot udeblev et Par Aar, saa holdtes ogsaa Skatterne tilbage; saaledes at Erobreren, naar han ikke mere kunde drage i Felten, snart kun beholdt sit Fædrene Rige tilbage. Paa denne Maade vare de fleste gamle Riger hurtigt styrtede sammen, i Reglen snart efter Stifterens Død. Saaledes var det gaaet de gamle kaldæiske og assyriske Erobrere[1], de gamle Konger af Elam[2], Kongerne af Zoba[3], og saaledes den israelitiske Erobrer David, hvis Rige strax efter hans Efterfølgers Død indskrænkedes til den lille Juda Stamme.

Alene Ægypten havde i denne Henseende gjort en Undtagelse. Imedens andre Lande, uagtet der i dem kun taledes ét Sprog, dog vare udstykkede i mange Smaasamfund, var Ægypten tidligt blevet samlet til *ét Rige*[4], ja dets Konger havde allerede i det femtende Aarhundrede f. Kr. og en Tid ikke uden Held, forsøgt at bringe en Del af Asien i et stadigt Afhængighedsforhold til Ægypten, men dette store Rige havde dog ikke kunnet holdes sammen i Længden: Erobringerne vare efter et Par Aarhundredes Forløb gaaede fuldstændig tabte[5], ja Ægypten var endog i den følgende Tid, i det niende og ottende Aarhundrede, bleven opløst i en Mængde Smaastater, som kun vare sammenknyttede ved et meget løst Baand[6].

---

[1] § 39 og § 40.
[2] § 44.
[3] Slgn. § 40 og § 51.
[4] § 61.
[5] § 64. og 65 slgn. § 40, § 49 og § 50.
[6] § 68 og § 69.

Hvad de smaa Stater angaar, da havde de i Reglen pleiet, naar de bleve angrebne af mægtigere Konger, at forsvare sig ved egne Kræfter, saa længe de formaaede det, uden at det faldt dem ind, at noget andet Folk, naar det ikke var kjøbt dertil for Penge, skulde komme dem til Hjælp. Kun sjældent var det hændet, at flere Naboer sluttede sig sammen, for ved fælles Kræfter at møde en Fare, om hvilken de vidste, at den truede dem alle, og naar et saadant Forbund var kommet istand, saa bestod det i Almindelighed ikke længere, end den truende Fare var tilstede; naar den var forsvunden, var ogsaa Forbundet opløst. Enkelte høit civiliserede Folk havde vel stundom med hinanden kunnet afslutte formelige Traktater[1], men disse bleve sjælden af lang Varighed, og de oprettedes desuden kun imellem Nabofolk; thi om Forbund, som gik ud paa ved en fælles samtidig Optræden at svække den fælles Fjende og lede hans Opmærksomhed i flere Retninger, er der endnu ikke nogen Tale, ligesom man i det Hele i Verdenshistorien slet ikke kan tale om Statsmandsklogskab, Statsmandskonst eller Statsmandsblik før hen i det ottende Aarhundrede f. Kr.

Livligere Forbindelse fra det niende og navnlig fra det ottende Aarhundrede f. Kr.

I det niende Aarhundrede, da Asyrerkongerne Assur-nasir-pal (884-861) og Salman-eser (861-830) truede deres Naboer til alle Sider med Tabet af deres Uafhængighed, havde der rigtignok begyndt at danne sig nøiere Forbindelser imellem flere af de truede Folk[2], og det selv imellem Folk, der boede temmelig langt fra hinanden. Men intet af disse Forbund var bleven af lang Varighed; thi Assyrien var temmelig pludselig kommen i Forfald[3], og neppe var, som Følge heraf, Faren begyndt at svinde bort, før Asien atter havde opløst sig i en Mængde usammenhængende Smaastater. Først Tiglath Pilesars Erobringer (745—728) bragte atter Asiens Folk paa den Tanke, at de mindre

---

[1] Om de imellem Ægypterne og Khetiterne i Nordsyrien omtrent i det fjortende Aarhundrede f. K. afsluttede Traktater se § 50.

[2] Se § 40 og § 51.

[3] Se § 40.

Folk kun da kunde haabe at bevare deres Selvstændighed, naar mange Stater fra forskjellige Egne, saavel større som mindre sluttede sig sammen[1] til fælles Optræden efter en forud udkastet Plan: ellers vilde de, den ene efter den anden, blive opslugt af den Alt fortærende assyriske Magt. *Saaledes opstod Statsmandskonsten*[2] *i den anden Halvdel af det ottende Aarhundrede,* i hvilket Tidsrum vi se Afsendinge fra forskjellige Fyrster at gjennemvandre Asien[3] og henvende sig ikke blot til de stærke og mægtige Stater, men ogsaa til de svage og smaa Folk; thi man saa vel, at, naar flere svagere Folk slog sig sammen, vilde de dog tilsidst kunne kaste et Lod i Vægtskaalen, medens de alene, hver for sig, Intet formaaede.

I mere end en halv Snes Aar var Assyrien den eneste Stormagt, men henimod Aar 725 kom der i Syden en ny Stormagt til, nemlig det æthiopiske Rige, hvis Hersker erobrede Ægypten og snart blandede sig i Syriens Anliggender[4]. Til disse to kom i de samme Aar to andre, i Forhold til Assyrien kun smaa, men i Forhold til deres øvrige Naboer saa betydelige Magter, at man ret vel kan kalde dem Stormagter, nemlig Elam[5] og Babylonien[6], af hvilke den sidste hundrede Aar efter skulde arve den assyriske Stormagts Plads i Verden. Henimod Midten af det syvende Aar- Stormagter opstaa i Østerlandene.

[1] Vi se saavel af Esaias 7, 1. ff. som af 2 *Kong.* 16, 6, at de syriske Stater, da de ængstedes af Tiglath Pilesar, sluttede sig sammen til et Forbund, som lededes af Samarias og Damasks Konger, og at de endog anvendte Tvang imod dem, der ikke godvillig vilde træde ind i Forbundet. Tiglath Pilesars og Sargons Annaler stemme i dette Punkt aldeles overens med Biblen (se § 40) og lære os desuden, at lignende Forbund bleve indgaaede imellem Folk og Stammer i Medien, Armenien og det østlige Lilleasien (se § 40).

[2] En af de dueligste Statsmænd i denne Tid synes Merodak Baladan, Konge af Babylon, at have været; (slgn. § 41).

[3] Slgn. Esaias 18, 1 hvor der tales om æthiopiske Sendebud, Esaias 39, 1, hvor der fortælles om Gesandtskabet fra Merodak Baladan til Hezekias. Merodak Baladan skikkede oftere Sendebud til Elam (§ 40).

[4] Se § 68.

[5] § 44.

[6] § 41.

hundrede (omtrent 650), efterat den æthiopiske Stormagt var bleven knust af Assyrerne (667), hævede Psametik det gjenfødte Ægypten til en Stormagts Rang[1], medens i de Vest derfor liggende Egne omtrent paa samme Tid Kyrene og Karthago opkastede sig til en Art Stormagter[2]. I Lilleasien hævede i det samme Tidsrum det hidtil lidet betydelige Kongerige Lydien sig til en Stormagt[3] og endel Aar senere, ved Assyrerrigets Fald, reiste der sig i Østen en ny Stormagt, Medien[4], hvis Tyngdepunkt siden skulde flyttes til Persien.

Kampe mellem Stormagterne.

Fra den anden Halvdel af det syvende Aarhundrede, altsaa hundrede Aar efter, at Stormagterne først vare begyndte at fremstaa i Asien, er der ikke mere Tale om Uafhængighed for de smaa Stater; deres Tid er omme, og overalt, hvor der tales om et Land, spørges der nu kun om, *hvilken Stormagt, der skal have Magten:* i Syrien, om det skal være Ægypten eller Babylonien; i Libyen, om Ægypten eller Kyrene[5]), i Kappadokien og ved Halys, om Lydien eller Medien[6]) o. s. v. Derfor raader ogsaa den kloge og klartseende Jeremias, der dog saa meget misbilligede sit Folks Kjærlighed til *det Fremmede*[7]), bestandig sin Konge til at underordne sig den stærke Stormagt Babylonien, i Haab om at dette Lands Konge til Gjengjæld vilde overlade det til Judæerne selv at ordne deres indre Anliggender, imedens derimod, hundrede Aar tidligere, den ikke mindre kloge og besindige Esaias altid havde opfordret sin Herre til ikke at opgive Haabet om at bevare Landets fuldkomne Uafhængighed, og paa det Bestemteste havde fraraadet ham at stille sig i nogetsomhelst Afhængighedsforhold til nogen af

[1] § 69.
[2] § 48.
[3] § 45 slgn. § 40.
[4] § 43.
[5] § 52.
[6] Slgn. Her. I, 74 og 103.
[7] Jerem. 2, 25.

Stormagterne, hverken til Assyrien[1], til Ægypten[2] eller til Babylon[3].

Ja end ikke Stormagterne ansaa sig for tilstrækkelig sikkrede, naar de kun vare henviste til sig selv, og de ikke havde Andet at stole paa end deres egne Kræfter. Derfor søgte de ogsaa altid at styrke sig ved Forbund med andre Stormagter, ved Familieforbindelser med de mægtigste Herskerhuse[4], medens de med et vaagent Øie fulgte hinandens Bevægelser og ideligt søgte at mægle[5], naar de frygtede for at Fortsættelsen af en udbrudt Krig vilde give en eller anden Stormagt altfor stor Overvægt; kortsagt, der dannede sig imellem de asiatiske Stormagter fra det syvende Aarhundrede f. Kr. et lignende Forhold som det, vi se udvikle sig i Europa imod Slutningen af Middelalderen, og som vi kalde den europæiske Ligevægt. **Den asiatiske Ligevægt.**

Ligesom denne maatte *den asiatiske Ligevægt*, snart efter at den var begyndt at træde frem, bestaa en Kamp med en af Stormagterne, som vilde sprænge dens trykkende Baand og hæve sig til eneste Verdensmagt. Men imedens den europæiske Ligevægt med Held bestod denne Kamp og beseirede den Fare, der truede den, da Karl V udstrakte sin Haand efter Verdensherredømmet, skulde den asiatiske Ligevægt ligge under i den afgjørende Kamp. Den sønderbrødes af Kyros, der uformodet overraskede sine Naboer, og knuste dem, den ene efter den anden, indtil der efter Kambyses Seir over Ægypten ingen anden var tilbage af de gamle Stormagter end Karthago, med hvis tomme Hylding Perserkongen lod sig nøie[6]. **Oprettelse af Universalmonarkiet.**

[1] Esaias 7, 17. (slgn. 2 *Kong.* 16, 7).

[2] Esaias 19, 1 ff. 20, 1. ff. slgn. Esaias 36, 6

[3] Esaias 13, 1 ff. 14, 1 ff. 21, 1 ff.; 39, 6—9.

[4] Ifølge Herodot (I, 74) ægtede den mediske Prinds Astyages den lydiske Konges Datter ved Afslutningen af den Fred, der kom istand efter den store Solformørkelse (af 25. Mai 585). Efter Euseb (*Chron. Arm.* p. 19), der har faaet sine Meddelelser fra Abydenos og Polyhistor, der atter have øst dem af Berosos (se § 8), havde Kongehusene i Medien og Babylonien ogsaa besvogret sig o. s. v.

[5] Slgn. Her. II, 74 Labynet (Nabonnedos § 41) og Syennesis mægle ved Solformørkelsen imellem Medien og Lydien.

[6] I Dareios' Gravskrift i Nakh-i-Rustam nævnes Karthago iblandt de Byer og Folk, som havde hyldet ham som deres Overherre.

Østerlandenes hurtige Tilbagegang. De fleste Nationaliteters Undergang.

Oprettelsen af Universalmonarkiet, kunde man jo mene, maatte i høi Grad have befordret den materielle Velvære hos alle de Folk som fordum havde ligget i Kiv og Strid med hverandre og ødelagt hinandens Land med Ild og Sværd. Men dette var langtfra Tilfældet. Tvertimod begyndte de fleste af de Folk, der kom under Perserkongens Scepter, snart at forarmes, imedens de paa samme Tid nedsank i en dyb sædelig Fordærvelse[1], under hvilken de mere og mere glemte, at de havde et andet Fædreland end Perserriget, og at de fra deres Forfædre havde arvet en egen Nationalitet, som nok kunde fortjene at bevares. Derfor skulde man heller aldrig se at den Omstændighed, som havde bidraget saa betydeligt til at alle tidligere Erobreres Riger hurtigt vare faldne fra hinanden, den nemlig, at forskjellige uensartede Nationaliteter havde været forenede under et Scepter, voldte Perserriget den mindste Forlegenhed, og aldrig skulde man se den store Konge blive nødt til at gjøre det mindste Skridt for at svække nogen af de mange Nationaliteter, der fandtes i hans vidtstrakte Stater. Nationalitetsfølelsen hos de gamle østerlandske Folk havde altsaa faaet sit Banesaar før Kyros Dage; og ældre Magter maa tidligere have begyndt at nedslaa og udrydde de mange Nationaliteter, som fordum fandtes i Asien.

Assyrernes og Babyloniernes denationaliserende Bestræbelser.

I Virkeligheden vil man ikke kunne gjennemlæse mange Linier af de fleste vigtigere historiske Aktstykker fra den anden Halvdel af det ottende Aarhundrede f. Kr. uden at finde mangfoldige Vidnesbyrd om, at assyriske Konger paa mange Maader stræbte at undergrave de undertvungne Folks Nationalitet og at udbrede assyrisk Sprog og Sæder iblandt dem og, om, at de i det Hele søgte forvandle dem til en Art Assyrer af anden Rang. Dertil sigtede navnlig den vel-

---

[1] Slgn. hvad Herodot siger om Babylonieren, at han καταπορνεύει τὰ θήλεα τέκνα (Her. I, 196). Det Samme fortæller han om Lyderne (se I, 93) o. s. v.

[2] Nationalitetsfølelsen spiller uden Tvivl endnu en vis Rolle i de store Bevægelser, som fandt Sted i Perserriget under Dareios' første Regjeringsaar, nemlig i de voldsomme Oprør, som dengang rystede Perserriget, men dermed er ogsaa deres Rolle til Ende.

bekjendte Foranstaltning, at de overvundne Folk omflyttedes[1], medens paa samme Tid assyriske Nybyggere bosattes paa flere Steder i de erobrede Lande. Denne Omflytning, som ikke er ubekjendt i Assyriens ældre Dage[2], men som først gjennemførtes med Kraft og efter en stor Maalestok af Tiglath Pilesar, var upaatvivlelig Anledning til, at det assyriske Rige under Tiglath Pilesar og hans Efterfølgere fik en saa god Sammenhæng og naaede en saa høi Grad af Vælde som aldrig nogensinde tidligere[3].

Reaction. Begyndende Opvaagnen af Østerlændernes Nationalfølelse.

Paa den anden Side maa man dog ikke forestille sig, at alle asiatiske Folk godvillig fulgte de assyriske Kongers Bud at glemme deres nationale Eiendommeligheder og efter bedste Evne gav sig til at arbeide paa at blive ægte Assyrer; og man maa ikke tro, at Assyrerkongerne vare de Eneste i de gamle Østerlande, der, om man saa kan sige, gjorde den Opdagelse, at Nationalitetsspørgsmaalene spillede en ikke ganske ubetydelig Rolle ved Begivenhedernes Gang. Det kan nemlig ikke nægtes, at Assyrerkongernes bekjendte Fremgangsmaade imod de overvundne Folk vidner om, at de vel havde fattet, at, naar de Beseiredes Nationalitet forblev usvækket, vilde Følgen deraf tidlig eller sildig blive, at de atter rev sig løs. Grunden til, at netop Assyriens Herskere havde gjort denne Opdagelse, er let at indse, idet de nemlig, som det synes, tidligere end andre Konger havde begyndt at indlemme enkelte Naboegne i deres Rige[4], hvorved de formodentlig efterhaanden maa have lagt Mærke til, at de Lande, som havde samme Sprog og samme Nationalitet som Assyrien, selv om de tidligere havde været udstykkede i flere Smaastater, meget let voxede sammen med dette Rige, hvorimod dette kun sjældent og vanskeligt fandt Sted, naar

---

[1] Se 2 *Kong.* 15, 29; 16, 9; 17, 6 og 24 ff. o. s. v. se § 40.

[2] Se f. Ex. Indskriften paa den saakaldte Salman-esers Monolith i British Museum. (Rawlinson *Inscriptions* vol. III.; slgn. § 40).

[3] § 40.

[4] Assyrernes Konger havde tidlig begyndt at incorporere den østlige Del af Nairi Landet (§ 35), hvor Sprog og Sæder ikke vare forskjellige fra de assyriske, i deres Rige (se § 40).

der i de Smaastater, som de vilde smelte sammen med Assyrien, taledes andre Tungemaal; og der i det Hele i dem fandtes en anden Nationalitet. Tvertimod, i mange mindre Lande fik man netop ved de assyriske Anslag Øinene op for Nationalitetens Betydning. De idelige Angreb paa de smaa Folks Nationalitet, den Fare, der truede Assyrernes Naboer, at blive ført bort fra deres Fædres Land til fremmede Egne for der at miste det nedarvede Sprog og der at blive nødt til at opgive den nedarvede Levevis, havde netop til Følge, *at der hos disse Folk begyndte at vaagne en indtil da vel ikke ukjendt, men dog hidtil daadløs og slumrende Kjærlighed til Fædreland, Sprog og Nationalitet,* som bragte dem til villigt at bringe de største Offre for Bevarelsen af Friheden. Ægypterne, som i mangfoldige Aar havde ladet sig mishandle og udsuge af rovgridske Smaaherrer[1], reise sig pludselig til fortvivlet Kamp (668), da Assyrerne begyndte at antaste deres Nationalitet, og lagde herved Grunden til det nationale Enhedsværk, som siden fuldførtes af Psametik. Babylonierne lade fra Slutningen af det ottende Aarhundrede f. Kr. efterat de i Aaret 710 vare blevne undertvungne af Assyrerne, neppe noget Tiaar gaa hen, uden at de vove et nyt Forsøg paa at vinde Uafhængigheden tilbage[2]; ja selv det pengekjære Phoinikerfolk, som havde pleiet at ile med at sende rige Gaver til hver fremmed Konge, der nærmede sig med en Krigshær, og som, ganske ligesom alle andre Kræmmerfolk, afskyede Krig, vover fra Slutningen af det ottende Aarhundrede at trodse Assyrerkongen. Tyros forsvarer sig i fem samfulde Aar (omtrent fra 727 til 722) imod Salman-eser[3] og efter Tyros' Fald staar Sidon i Spidsen for Syrerne, da de kæmpe for deres Frihed med Senakherib og Assurhaddon[4]. Ja selv til Israel naa de samme Strømninger hen, som det ikke kan benægtes, naar man undersøger dette Folks Historie lidt nøiere. Thi selv om de to store Partier,

---

[1] Se § 68 og § 69.
[2] Se § 40 og 41.
[3] Jos. *Arch. Jud.* IX, 14. Slgn. § 40, § 52 og § 55.
[4] Se § 40 og § 52.

som paa Kristi Tid stredes om Forrangen, de *nationale Pharisæer* og de lidet nationale *rationalistiske*, *materialistiske Saducæer*, i den Skikkelse, hvori vi kjende dem, tilhøre den eftermakkabæiske Tid, og om der end iblandt Israeliterne, fra en langt ældre Tid end fra Slutningen af det ottende Aarhundrede f. Kr., nemlig i det Mindste fra Salomos Dage havde været saavel en *national* som en *materialistisk Retning* tilstede i Folket, og hvoraf den første var religiøs-theokratisk, den sidste hedensk-eklektisk, og hvoraf snart den ene, snart den anden havde havt Magten i Juda[1], — saa kan man dog ikke nægte, at begge Retninger først fra den anden Halvdel af det ottende Aarhundrede faa rigtig Mod og Kraft. Thi aldrig havde nogen Konge i Juda, hverken nogen national-theokratisk eller nogen materialistisk-hedensk Konge tilladt sig en saa dristig Fremgangsmaade som den, vi se fulgt af den materialistisk sindede Akhas[2], eller den, som bragtes til Udførelse af den national-theokratiske Hezekias[3]. Ingen af disse Konger stod ene; om dem dannede der sig aabenbart *hele Partier*[4], som vedbleve at bestaa jævnsides lige til Rigets Undergang. Det national-theokratiske Parti, som fortrængtes ved Hezekias' Død, kom saaledes til Magten

---

[1] Den nationale theokratiske Retning havde havt Magten under Asa (1 *Kong.* 15, 11), under Josaphat (22, 43) under Joas indtil Jojadas Død (2 *Kong.* 12, 2), under Amazia (14, 3), Asarja (15, 3), Jotham 15, 34), hvorimod det materialistisk, hedenske Parti havde havt Rigets Teiler i Hænder foruden i Salomos senere Dage (1 *Kong.* 11, 1-8), under Rehabeam (14, 22 ff.), Abiam (15, 3), Joram (2 *Kong.* 8, 18), Akhasia 8, 27) og Athalja (slgn. 9, 18), og formodentlig tillige under Joas efter Jojadas Død (se 2 *Krøn.* 24, 17-22), slgn. 2 *Kong.* 12, 2), ligesom under alle Konger i Israels Rige, hvor der dog ogsaa fandtes et nationalt Parti, om det end aldrig var stærkt nok til at gribe Regjeringens Teiler.

[2] 2 *Kong.* 16, 3-4 og 10 ff.

[3] 2 *Kong.* 18, 4: Hezekias tilintetgjorde de hedenske Guders Altre og Helligdomme, hvad ingen af de tidligere theokratiske Konger havde gjort, slgn. 1 *Kong.* 15, 14. og 22, 44; 2 *Kong.* 12, 3; 14, 4, og 15, 4.

[4] Man ser af Esaias Profetier, at langtfra alle de, som havde sluttet sig til Hezekias, vare Jehovas Religion af Hjertet hengivne; se Esaias 22, 15 ff. Slgn. 1, 10 ff. o. s. v.

under Josias[1], ligesom det ogsaa senere efter Landflygtighedens Ophør en Tidlang fik den største Indflydelse i det gjenreiste Jerusalem.

Til Ulykke for de gamle østerlandske Folk, vare næsten alle de Folk, hvis Nationalitet først truedes, altfor svage til at kunne undgaa den Skjæbne, deres Fjender beredede dem; og hvor kraftigt end fra Slutningen af det ottende Aarhundrede Nationalitetsfølelsen var begyndt at yttre sig hos flere Folk, kunde de allerfleste ikke modstaa de voldsomme knusende Angreb, som først de assyriske og siden de babyloniske Konger rettede imod dem. Overalt, hvor de assyriske og babyloniske Vaaben trængte seirende hen, udbredte *det aramaiske Tungemaal* sig med rivende Fart, medens Folkenes gamle Sprog inden føie Tid forglemtes, og med Sprogene svandt ogsaa Minderne fra Fortiden, og de Baand, som havde sammenknyttet det fordums Folk, brast, det ene efter det andet, saa der kun var lydige Trællesjæle tilbage. Paa denne Maade opstod der imellem de gamle asiatiske Folk, om man saa kan sige, en nationalitetsfortærende Smitte, som snart udbredte sig langt videre, end det aramaiske Sprog var naaet hen, ja næsten ligesaa langt, som den gamle asiatiske Kultur var trængt frem. Derfor kan det heller ikke undre os, at de mange Nationaliteter, som vi endnu i det syvende Aarhundrede f. Kr. se i fuld Livskraft, fra Slutningen af Persertiden ikke give noget Livstegn fra sig.

---

[1] Slgn. 2 *Kong.* 23, 2; 24, 4 ff. De forskjellige Foranstaltninger, som bleve trufne først af Hezekias og siden af Josias for at faa Jehovareligionen fuldstændig indført i Juda, skyldtes vel for en Del disse to Kongers Personlighed og enkelte kraftfulde Profeters Indflydelse, men derfor kan man dog ikke med Føie slutte, at disse nationale theokratiske Foranstaltninger alene skulde være et Værk af de to nævnte Kongers og deres Raadgiveres personlige Overbevisning og Villieskraft. Det var jo aabenbart ikke blot de religiøs bevægede Gemytter, som holdt paa den nationale Kultus: Tidens Aand øvede aabenbart sin Indflydelse ligesaa vel paa det Nationales Tilhængere i Juda, som den under Akhas havde virket paa de materialistisk sindede Judæer.

Det er let forklarligt, at den livligere Forbindelse og betydeligere Samfærsel, som vi have set udvikle sig mellem Østerlandenes Folk fra Midten af det ottende Aarhundrede, har havt til Følge, at man fra denne Tid af begyndte at benytte sig af Skrift i videre Omfang end tidligere, for hvilken der naturligvis kun kan være ringe Brug i Samfund, i hvilke man ikke ser Fremmede, og hvis Medlemmer saa at sige kunne mødes hver Dag, og saaledes havde en stor Del af de asiatiske Samfundskredse været beskafne før det ottende Aarhundrede f. Kr. Thi den egentlige Handelsforbindelse og Udvexling af de forskjellige Landes Frembringelser besørgedes af ganske enkelte Folk, nemlig af Phoinikerne og nogle Araberstammer, imedens de allerfleste Folk kun kom i Berøring med deres nærmeste Naboer, og det som oftest i temmelig ringe Grad.

Udvidet Brug af Skrift fra den anden Halvdel af det 8de Aarhundrede f. Kr.

Vi maa da for det Første bemærke, at man paa forskjellige Steder i det gamle Assyrien har opdaget smaa brændte Lertavler, indeholdende Aktstykker om Kjøb og Salg og deslige; af disse, hvis Antal beløber sig til mange Tusinder[1], naa kun ganske enkelte op i Tiden før Tiglath Pilesar, hvorimod det store Flertal henhører enten til denne Konge og hans Eftermand Salman-esers Regjeringstid eller navnlig til Sargons og dennes nærmeste Efterfølgeres Tid[2]: ja disse Aktstykker lære os tillige, at der, i disse Kongers Tid, i Assyrien fandtes særegne Embedsmænd, som skulde have Opsigt med Affattelsen af disse Aktstykker og gjemme dem, for at de i fornødent Fald kunde fremlægges; et Vidnesbyrd nok om den betydelige Rolle, som saadanne retslige Aktstykker dengang

I Assyrien og Babylonien.

---

[1] De fleste ere fundne i Levningerne af Rigsarkivet i Ninive, som Layard 1849 lod udgrave og føre til London, hvor de opbevares i det britiske Museum. Saa at sige ikke et eneste af disse Aktstykker er hidtil bleven udgivet eller forklaret, da Assyriologerne navnlig have havt deres Opmærksomhed henvendt paa de historiske Indskrifter.

[2] See de af G. Smith i *Zeitschrift für ægyptische Sprache* VII. S. 95, Septbr. 1869 omtalte Aktstykker fra Sargons Tid, der ere udstedte af Nabu-zukub-ukin, Overtavleskriveren.

spillede i Landet. Disse Aktstykker affattedes som bekjendt paa følgende Maade: man dannede en lille Plade af fugtigt fint Ler, ridsede Aktstykket derpaa, lod de contraherende Parter og Vidnerne trykke deres Segl[1] deri, hvorefter Pladen brændtes i en Ovn ligesom Pottemagerarbeide. Det følger af sig selv, at paa Grund af den forøgede Brug af Segl ved Udfærdigelsen af saadanne Aktstykker, maatte Signetringenes og Signetstenenes Antal stige, ligesom der omvendt er Grund til at antage, at i et Tidsrum, fra hvilket vi have et betydeligt Antal Signetstene, maa der for disse have været mere Brug end i de Tider, fra hvilke Signetstenene ere sjældne, nemlig ved Affattelsen af private Aktstykker; og følgelig maa ogsaa Skrift i det Tidsrum, som de tilhøre, have faaet en mere udvidet Anvendelse end i den Tid, fra hvilken vi enten have ingen eller kun ganske faa Signetstene. Man kan derfor ogsaa med Føie antage, at, da der i Babylonien og i Phoinikien[2] er fundet mange Signetstene, der utvivlsomt have tilhørt Privatpersoner, og som ere yngre end Aar 720, medens ældre Signetstene kun yderst sjældent forekomme[3], maa der fra Slutningen af det ottende Aarhundrede have været mere Brug for disse end tidligere, og følgelig maa der ogsaa fra dette Tidspunkt af have fundet en mere udvidet Anvendelse af Skrift Sted i det daglige Livs Handler end forhen. Men nu ere de Aktstykker af den her omtalte Art, som man har fundet i Babylonien, netop alle yngre end Aar 720, hvad der altsaa bekræfter vor Formodning om en forøget Brug af Skrift blandt Babylonierne fra dette Tidspunkt af[4].

---

[1] Flere babyloniske Cylindre, som have været indfattede i Fingerringe og have tjent som Signeter, findes i Antiksamlingen, ligesom i de fleste andre asiatiske Oldsagssamlinger i Europa.

[2] Slgn. Melchior de Vogüé's Afhandling: *Entailles à légendes sémitiques* i: *Revue archéol.* nouvelle série XVII. S. 432 ff. 1868.

[3] I ældre Dage anvendtes Signetringe udenfor Ægypten mest kun af Konger og kongelige Embedsmænd (slgn. 1 *Kong.* 21, 8.)

[4] Man besidder desuden nogle smaa Cylindre, som ere daterede fra Merodaks Baladans Regjering (722-710, se § 41), og som indeholde Kvitteringer for Opfyldelsen af visse Pligter imod Templerne. Et

Fra Ægypten haves der som vel bekjendt en overmaadc stor Mængde Aktstykker paa Papyrus, som ere ældre end Aar 1000; og af disse er der intet, som handler om Kjøb og Salg; men af de yngre Papyrus'er, *som dog langtfra ere saa talrige som de fra ældre Dage,* findes der derimod et betydeligt Antal, som behandler Eiendomsoverdragelser. De ældste af disse skrive sig fra Tirhakas (Taharka's) Regjeringstid, d. v. s. fra det syvende Aarhundrede, fra hvilken Tid vi besidde saa at sige en fortløbende Række af saadanne Aktstykker lige ned til Keisertiden[1]. I Ægypten.

Hvad endelig Israeliterne angaar, da finde vi i deres Literatur flere Vidnesbyrd om, at der iblandt dem i yngre Dage ved Eiendomsoverdragelser som oftest opsattes skriftlige Aktstykker, imedens derimod intet Vidnesbyrd taler om Anvendelse af saadanne i ældre Tider. I det gamle Testamente findes der nemlig, som bekjendt, flere Fortællinger om Eiendomsoverdragelser, men i ingen af dem, der tilhøre ældre Tider, hverken i Fortællingen om Erhvervelsen af Makpelas Hule[2]) eller i Beretningen om Kjøbet af Aravnas Tærskeplads[3]) er der nogen Hentydning til, at der ved saadanne Leiligheder opsattes skriftlige Aktstykker; af Fortællingen om Erhvervelsen af Hulen fremgaar det tvertimod, at man betryggede sin Eiendomsret paa andre Maader[4]. I de sidste Aarhundreder før Iblandt Israeliterne.

Eiendomsoverdragelses Aktstykke haves fra Susubi's Regjering (omtr. 690) og flere lignende fra Nabonnedos Tid og Persertiden. Derimod kjendes fra Babylon intet Aktstykke af denne Art, som er ældre end 720.

[1] I Louvre opbevares adskillige demotiske Kjøbekontrakter fra det syvende og sjette Aarhundrede f. Kr. navnlig fra Taharka's og Dareios' Regjeringstid; i Turin findes flere fra Psametiks Tider. Texten af nogle af disse er udgivet i Facsimile i Brugsch's *Grammaire démotique* pl. 1 ff.

[2] *Gen.* 23, 3-20.

[3] 2 *Sam.* 24, 19-24.

[4] Der tales ofte om, at Kjøbet skete i *Folkets Nærværelse*, se f. Ex. *Gen.* 23, 18.

det babyloniske Fangenskab; og i den derpaa følgende Tid var Forholdet derimod et ganske andet. Jeremias fortæller saaledes[1], at, da han kjøbte et Grundstykke i Byen Anathot i Nabukudurusur's attende, Zedekias' tiende Regjeringsaar, lod han et skriftligt Aktstykke opsætte desangaaende, hvorpaa det besegledes af Profetens Sødskendebarn og andre Vidner. Nu kunde man jo rigtignok have Aarsag til at antage, at det var paa Grund af Folkets forestaaende Bortførele fra Fædrelandet, at Jeremias saaledes sikkrede sin Besiddelse, og at denne Maade at bevise sin Ret paa ellers ikke brugtes iblandt Israeliterne; men en saadan Opfattelse stemmer ikke med forskjellige Ting, der fortælles os af Profeten og hans Samtidige. Af Ezekiel erfare vi saaledes[2], at der blandt Israeliterne paa hans Tid fandtes offentlige Skrivere, kjendelige paa deres Skrivetøi, som de altsaa maa have baaret paa lignende Vis som de koptiske Skrivere den Dag idag. Men nu er saadanne Skriveres væsentlige Forretning netop at affatte Aktstykker, navnlig om Eiendomsoverdragelser o. desl. og altsaa maa Opsættelsen af saadanne ikke have været ualmindelig iblandt Israeliterne i Ezekiels og Jeremias' Dage, i hvilke der desuden oftere tales om Gjenstande, der anvendes af den, der skriver, som Griffel[3] Pen[4], Blæk[5], Signet[6], Pennekniv[7] o. s. v. I Hjobs Bog, der hører til den efterexilske Tid[8], fortælles der om Affattelsen af et Klageskrift[9], ligesom der ogsaa tales om Segljord[10], hvoraf man dannede Segl paa Breve, og om forseglede Punge[11], hvori Breve

---

[1] Jerem. 31, 9. 12, se 32, 1.
[2] Ezek 9, 2. ff. og 11.
[3] Jerem. 17, 1.
[4] Jerem. 8, 8.
[5] Jerem. 36, 18.
[6] Jerem. 22, 24.
[7] Jerem. 36, 23.
[8] § 28.
[9] *Hiob* 31, 35 ff.
[10] *Hiob* 38, 14.
[11] *Hiob* 14, 17.

pleiede at forsendes, hvortil vi endnu kunne føie, at der i samme Bog opregnes flere af de Stoffer, der pleiede at benyttes til at skrive paa[1]. I de efterexilske Skrifter, som i Esras' og Nehemias' Bog, tales der ofte om Aktstykker[2] og andre Optegnelser o. desl. ligesom endelig ogsaa om Breve, der ideligt anvendes, hvor man tidligere kun betjente sig af mundtlige Bud[3].

Literaturens ringe Betydning blandt Israeliterne i ældre Dage.

Forøvrigt var Skrivekonsten kjendt iblandt Israeliterne ligefra Folkets Stiftelses Tid[4]. Saavel Moses som Josva benyttede sig af Skrift, men i den paa Josva følgende Dommertid var Anvendelsen af Skrift kun yderst ubetydelig[5]. I Davids Tid brugtes derimod Skrift i ikke ringe Omfang ved Rigets Bestyrelse, ja der udviklede sig endog en egen ikke ubetydelig israelitisk Literatur, men den kom dog ikke til at trænge ned til Folket, ligesom Skrift heller ikke, hverken under David eller i de paa hans Tid følgende to første Aarhundreder, fik nogen almindelig Anvendelse i det daglige Liv.

De ældre profetiske Udsagn optegnes ikke.

Derfor tænkte heller Ingen af de ældre Profeter paa at lade deres Udsagn optegne, uagtet de mangen en Gang kunde udtale Ord, som først vilde faa deres fulde Betydning i en fjernere Fremtid; ja ikke engang de to store Profeter Elias og Elisa, faldt det ind at lade deres Udsagn optegne, skjøndt de levede paa en Tid, da Israels Rige, takket være Phoinikernes Indflydelse, gjorde store Fremskridt i Civilisation[6], og da Anvendelse af Skrift ved Rigets Bestyrelse synes at have taget et betydeligt Opsving[7].

---

[1] *Hiob* 19, 24.

[2] Esras 4, 15. og 6, 1-2. slgn. § 4.

[3] Esras, 1, 1; 4, 6-8 og 17; 5, 6; 7, 11; Nehem. 2, 7-8; 6, 5 o. s. v. Allerede hos Jeremias omtales Breve, saavel af ham som af andre. Jerem. 29, 1 og 25 ff.

[4] § 28.

[5] § 28.

[6] Man tænke paa Akhabs Elfenbenspalads, 1 *Kong.* 22, 39.

[7] Slgn. 1 *Kong.* 21, 8 og 11 2 *Kong.* 5, 5-6. 10, 1-2. Vi maa dog bemærke, at det Afsnit af Kongernes Bøger, hvor disse Steder findes,

Men af denne Omstændighed følger jo ingenlunde, at Skrift og skrevet Ord derfor allerede dengang havde faaet nogen Betydning iblandt Folket, eller var kommet til at spille nogen Rolle i det daglige Liv, ja man kan meget mere tvertimod være forvisset om, at, naar disse to store Profeter Intet lod optegne, da var det fordi de vidste, at der hverken i deres Tidsalder eller i den nærmest paafølgende Tid vilde være Nogen, som læste saadanne Optegnelser, og at derfor heller Ingen vilde tænke paa at fremdrage dem, naar Opfyldelsens Time stundede til[1].

Esaias' Tidsalder. Endnu hundrede Aar efter den Tid, da Elisa virkede[2], i Profeten

uden al Tvivl er øst af Kildeskrifter, der først ere forfattede lang Tid efterat de Begivenheder, de behandle, ere foregaaede (se § 28), saaledes at vi ikke tør stole altfor meget paa Rigtigheden af alle Biomstændigheder eller af alle de enkelte Træk, der ere anvendte til Skildringen. Krønikernes Fortælling (2 *Krøn.* 17, 9), at Josaphat lod Folket undervise i Loven, maa man ikke skjænke altfor megen Tiltro; navnlig tør man ikke ret vel antage, at Leviterne havde ført Lovbogen med sig omkring i Landet og foredraget af den. Har der virkelig fundet en Undervisning af Folket Sted under Josaphat, saa har den sikkert kun været mundtlig. Det forekommer os forøvrigt muligt, at Efterretningen i Krønikernes Bøger tilhører et senere Tidspunkt, f. Ex. Josias Tid.

[1] Derimod vidste Profeterne, at Folket med Troskab bevarede de profetiske Ord fra Slægt til Slægt; slgn. f. Ex. 2 *Kong.* 23, 16-18 med 1 *Kong.* 13, 1. ff. o. s. v. Et profetisk Udsagn, som findes baade hos Esaias (2, 2-4) og hos Mika (1, 1-3) synes at være taget af en ældre Profet; men det er aabenbart ikke øst af nogen skriftlig Kilde, som det tilstrækkelig fremgaar af de smaa Afvigelser, vi finde imellem Udtrykkene i de to Stykker.

[2] Profeten Elisa's egentlige Virketid falder under Joram, der sad paa Israels Throne omtrent i Aarene 853 til 842, og i Begyndelsen af Jorams Efterfølger Jehus Regjeringstid, der indbefatter Tidsrummet fra 842 til 813. I Jehus senere Dage trækker Elisa sig tilbage og tager fra den Tid ikke videre Del i Begivenhederne, omendskjøndt han endnu levede næsten en Menneskealder og først døde, efterat Joas (omtrent i Aaret 797) havde besteget Israels Throne (slgn. 2 *Kong.* 13, 14 ff.) Profeten Esaias optraadte i Kong Asarja's (Uzias') Dødsaar (se Esaias 6, 1), d. e. omtrent i Aaret 735, altsaa netop hundrede Aar efter at Elisa havde begyndt at trække sig tilbage fra Begivenhedernes Skueplads. Ifølge den saakaldte bibelske Kronologi skulde alle disse Begivenheder være foregaaede langt tidligere; men

Esaias' Dage, i den anden Halvdel af det ottende Aarhundrede f. Kr.

---

uheldigvis *fortjener denne Kronologi aldeles ikke at kaldes bibelsk Kronologi*, da den slet ikke har sat sig til Opgave at forene de Tidsangivelser, der findes i Biblen, paa en saadan Maade, at den deraf dannede Kronologi kom til at stemme med *alle* de forskjellige Tidsbestemmelser og Tidsantydninger, som forekomme i Biblen, hvad man jo vilde være berettiget til at fordre af en bibelsk Kronologi. Tvertimod har den bibelske Kronologi *egenmægtig tilladt sig at vælge nogle af Biblens Angivelser, og lade de øvrige aldeles ude af Betragtning.* Ganske vist maa vi tilstaa, at den saakaldte bibelske Kronologi har benyttet *de fleste* Tidsbestemmelser, og det egentlig kun er to kronologiske Angivelser, som den egenraadig har overset, men da ere disse to Tidsbestemmelser ogsaa til Gjengjæld saa meget desto klarere og utvetydigere, og burde derfor forlængst have overbevist Alle om, at den saakaldte bibelske Kronologi paa ingen Maade fortjener dette Navn. Disse to Angivelser ere: Meddelelsen i 2 *Kong.* 15, 1 at *Asarja* (*Uzias*) *blev Konge i Jerobeam's 27de Regjeringsaar*, og Bestemmelsen i 2 *Kong.* 15, 30, at *Hoseas dræbte Pekah og satte sig selv paa Israels Throne tyve Aar efter Jothams Thronbestigelse.* Rigtignok have adskillige Fortolkere og Kronologer forsøgt at forene disse Angivelser med den Kronologi, de havde faaet ud af de andre Tidsbestemmelser, ved nemlig at antage et Par Mellemregjeringer i Israels Rige, men at dette er en temmelig uheldig Udvei, som let bringer Fortolkeren i ligefrem Strid med Textens Ord, have de Fleste ikke kunnet benægte, hvorfor man i Reglen hjælper sig med et Par vilkaarlige Rettelser; eller ogsaa vender man tilbage til det oprindelige Middel, aldeles at overse de to nævnte Angivelser, og at lade, som om de slet ikke vare til. I Virkeligheden vilde der heller ikke have været Meget at indvende imod denne Fremgangsmaade, naar den saakaldte bibelske Kronologis Talsmænd blot havde villet anerkjende, at deres Kronologi kun var foreløbig, men det have de uheldigvis forlængst glemt, og synes tvertimod altid at gaa ud fra den Forudsætning, at den saakaldte bibelske Kronologi indeholder den endelige Løsning af dette Spørgsmaal; ja de gjøre endog ikke ganske sjælden den bibelske Kronologi saa at sige til Grundlag for deres Behandling af visse Afsnit af den gamle østerlandske Historie. Assyriologen Oppert, der unægtelig har indlagt sig endel Fortjeneste af Læsningen af Kileskrifterne, er saaledes for den bibelske Kronologis Skyld faldet paa den Tanke, at der i den Række af assyriske Eponymer (se om dem nedenfor S. 41 med Anm. og § 40), af hvilken flere Fortegnelser ere opdagede i Rigsarkivet i Ninive, maa være en Afbrydelse af nogle og fyrgetyve Aar, hvoraf han atter slutter, at Ktesias havde

besad Skrift og Literatur ligesaa lidet som tidligere nogen Betydning

---

Ret, naar han fortalte at Ninive og det assyriske Rige var gaaet til Grunde allerede ved Aar 800 eller snart derefter, og at det var bleven omstyrtet af Meder og Babylonier (se § 40), lutter Formodninger, der staa i ligefrem Strid med samtidige Optegnelser og derfor nöder ham til forskjellige vilkaarlige Antagelser. Af lignende Bevæggrund, for at haandhæve den af Usher først ret i System bragte bibelske Kronologi, have fremdeles engelske Lærde fremsat forskjellige høist urimelige Formodninger, om at de assyriske Erobrere i de Lister, de optog over deres skatskyldige Konger, skulde have anført flere, som for mange Aar siden vare døde, og slet ikke omtalt deres egne Samtidige o. desl. (slgn. nedenfor § 40).

Grunden til den utilfredsstillende Løsning Spørgsmaalet om den bibelske Kronologi hidtil har erholdt, er nu forøvrigt ikke vanskeligt at fatte, idet den simpelthen maa søges deri, at man ikke er faldet paa at tænke sig den Mulighed, at enkelte af Kongerne i de to israelitiske Riger havde regjeret en Tid i Fællesskab med deres Forgjænger eller deres Efterfølger eller først med den ene og tilsidst sammen med den anden, og at Tallene *i Kongernes Bøger* som Følge heraf, ikke betegne den *Tid vedkommende Konge havde været Eneregent, men den Tid, der var hengaaet fra det Øieblik af, han var bleven udraabt til Konge og var bleven beklædt med den kongelige Værdighed indtil hans Død*, uanset at hans Forgjænger maaske havde levet længe efter hans Thronbestigelse. Men nu vise mangfoldige samtidige Aktstykker, at det i flere af de gamle Østerlande, navnlig i visse Tidsrum, saa at sige var Skik og Brug, at Kongen efter nogen Tids Forløb; stundom endog i en yngre Alder, tog sig en Medregent (se f. Ex. § 40 om Assur-bani-pal, og § 62 om det tolvte ægyptiske Dynasti); og at den nyvalgte Konge i Reglen altid regnede sine Regjeringsaar fra denne første Udnævnelse, ligesom det ogsaa har vist sig, at kun, naar man antager, at enkelte Konger, om hvem de gamle Kronographer have efterladt os et Par Tidsbestemmelser, have regjeret for en Del i Fællesskab og samtidigt med deres Formænd, vil det være muligt at faa disse Tidsangivelser til at stemme overens med de samtidige Mindesmærkers Vidnesbyrd, hvorimod dette aldrig vil kunne lade sig gjøre, naar man antager, at Tallene i Kronographernes Lister altid betegne den Tid, enhver Konge har været Eneregent.

I Virkeligheden vil man ogsaa finde, at, naar man benytter de Antydninger om samtidige Regjeringer, som findes i *Kongernes Bøger*, der behandle det Tidsrum, hvorpaa det her i kronologisk Henseende nærmest kommer an, ville alle Vanskeligheder forsvinde, hvorhos man tillige vil opnaa en fuldstændig Overensstemmelse mellem de frem

iblandt Israeliterne og anvendtes ikke synderligt i det daglige Liv,

---

mede samtidige Mindesmærkers Angivelser og Bibelens Tidsbestemmelser, Noget som man i det Følgende oftere vil faa Leilighed til at overbevise sig om.

Det Tidsrum, der her har størst Betydning for os, er, som alt antydet det, der behandles i Kongernes Bøger, eller Tiden imellem Salomos Død og Jerusalems Indtagelse ved Kaldæerne og Zedekias' Fald. Denne sidste Begivenhed, Jerusalems og Zedekias' Fald, henføres, som bekjendt, til Aaret 588, og i Virkeligheden kan der neppe reises nogen Tvivl om Rigtigheden af denne Tidsbestemmelse. Derimod kunne vi ikke sige det Samme om den Tidsangivelse, der tildeles Salomos Død, nemlig Aaret 975, istedetfor hvilket man omtrent maa sætte Aaret 933, saaledes at hele Tidsrummet ikke, som den saakaldte bibelske Kronologi antager, bestaar af 387, men kun af 345 Aar.

Dette Tidsrum falder, fra et kronologisk Standpunkt betragtet, naturligt i *tre Afsnit, det første* indbefattende Tiden fra Salomos Død til det dobbelte Kongemord (2 *Kong.* 9, 24-27), *det andet* Tiden fra Jehus og Athaljas Thronbestigelse til Samarias Fald og *det tredie*, Tiden fra Samarias til Jerusalems Ødelæggelse. Af disse Grændsepunkter kan det ene, Samarias Fald, uden at man i mindste Maade behøver at tage Hensyn til nogen israelitisk Optegnelse, bestemmes til Aarene 722—720, nemlig ved Hjælp af mathematiske Beregninger af Formørkelser, der omtales i forskjellige samtidige Aktstykker eller i Optegnelser, som grunde sig paa samtidige Vidnesbyrd, og som efter andre samtidige Efterretninger vare forefaldne omtrent i de samme Aar som Israels Rige gik til Grunde (se § 40); og hvad det andet Grændsepunkt, Jehus Thronbestigelse, angaar, da synes det, at dømme af forskjellige assyriske Optegnelser (se § 40), at maatte henføres til Aaret 842, men da denne Tidsbestemmelse ikke, saaledes som Aarstallene 722 til 720 for Samarias Fald, ligefrem og umiddelbart støtter sig til absolute Tal, og da den er bleven angreben af Oppert og Andre, maa vi foreløbig lægge denne Angivelse til Side, og først give os til samvittighedsfuldt at prøve Kongernes Bøgers kronologiske Bestemmelser og Antydninger, idet vi navnlig maa stræbe at udforske alt hvad der kunde tale for Tilværelsen af Fællesregjeringer og andre hidtil upaaagtede, for Tidsregningen vigtige Omstændigheder.

I det andet Tidsrum d. v. s. i Tiden imellem det dobbelte Kongemord og Samarias Fald, findes der derimod flere Mellemregjeringer og som Følge deraf adskillige betydelige Vanskeligheder. De første Konger i begge Riger, Jehu og Joas, toge endnu ingen Medregenter; men Jehus Søn Joakhas synes efter 2 *Kong.* 13, 10 at have taget sin Søn Joas til Medkonge, en Begivenhed, der skete i Juda Konge Joas

ikke engang i Juda Rige, som dog under Asarja (Uzias') lange

---

syvogtredivte Regjeringsaar, hvorimod Joakhas selv maa have levet endnu et Par Aar (2 *Kong.* 13, 1) og formodentlig først er død omtrent paa samme Tid, som Judas Konge Joas eller i det Mindste ikke ret længe før. I 2 *Kong.* 14, 17 fortælles det, at Amazia levede femten Aar efter Israels Konge Joas' Død. Heraf følger jo, at Amazia's Død og hans Søn Asarja's (Uzias') Thronbestigelse maa være foregaaet i Joas' *Efterfølger Jeroboam I's femtende Regjeringsaar*, forudsat at denne *ikke* havde været sin Fader Joas' Medregent. Men nu siges det udtrykkeligt i 2 *Kong.* 15, 1 at Asarja blev Konge (Enekonge) *i Jeroboams syvog tyvende Regjeringsaar*, hvoraf altsaa følger, *at Jeroboam II. i elleve eller tolv Aar havde været sin Fader Joas' Medregent*, og at han, da Joas regjerede sexten Aar (2 *Kong.* 13, 10), er bleven Konge omtrent i dennes femte Regjeringsaar. Ved denne kronologiske Anordning falder den tilsyneladende Modsigelse bort imellem Elisa's Spaadom, at *Syrerne kun skulde blive slagne tre Gange*, (2 *Kong.* 13, 18-19) og Efterretningen i 2 *Kong.* 14, 25-28 om, at Syrerne bleve slagne af Jeroboam, idet nemlig Syrernes Nederlag, der forjættes Joas, henviser til den Tid, da Joas og Jeroboam begge vare Konger, saaledes at det ret vel kunde siges om dem begge, baade om Joas (2 *Kong.* 13, 25) og om Jeroboam (14, 25 ff.), at de havde slaaet Syrerne. (Jeroboam havde faaet sin Forjættelse af Profeten Jonas, Amittais Søn, der efter Elisas Død synes at være bleven Jehovas Orakel i Israels Rige).

Jeroboam døde i Asarja's 38te Regjeringsaar (2 *Kong.* 15, 8.) Han regjerede 41 Aar (2 *Kong.* 14, 23); følgelig er Asarja bleven Konge tre til fire Aar efter Jeroboam II, altsaa omtrent i Joas' niende Regjeringsaar, eller, da Joas kom paa Thronen et Par Aar før Amazia (2 *Kong.* 14, 1 slgn. 13, 10) omtrent i Amazia's syvende eller ottende Regjeringsaar, d. e. omtrent en og tyve Aar før Amazia's Død. I Virkeligheden kan det heller ikke nægtes, at der, som det allerede er bemærket i Kalkars Bibeloversættelse (I. S. 453 Anmk. 8) findes et Sted i Kongernes Bøger, der ligefrem tyder hen paa et Medregentskab imellem Asarja og Amazia, idet det nemlig hedder om den første, at han byggede Elath *efterat Kongen* (*Amazia*) *var hensovet til sine Fædre*, (2 *Kong.* 14, 21), hvad der jo forudsætter, at Asarja ogsaa havde været Konge før hans Fader Amazia's Død, eller med andre Ord, at han havde været dennes Medregent. Da Amazia var 25 Aar gammel, da han kom paa Thronen (2 *Kong.* 14, 2), kunde han i sit ottende Regjeringsaar ret vel have havt en Søn paa en femten, sexten Aar og det var netop Asarja's Alder, da Folket kaarede ham til Konge (2 *Kong.* 14, 21). Nu kjende vi netop en Begivenhed, som let kan tænkes at have givet Anledning til en saadan Folkebeslut-

Regjering (788—735) i mange Henseender var gaaet betydeligt

---

ning: det var Nederlaget ved Beth Shemes, efter hvilket Juda ingen Konge havde, da Amazia var bleven taget til Fange (2 *Kong*. 14, 11-13), hvorfor der altsaa var al mulig Grund til at hæve den fangne Konges ældste Søn paa Thronen, for paa denne Maade at styrke Folkets sunkne Mod (slgn. Kalkar 1 l.).

Om Hoseas, der efter samtidige assyriske Vidnesbyrd (§ 40 og § 52) besteg Thronen omtrent i Aaret 729, erfare vi af *Kongernes Bøger*, at han blev Konge i Israels Rige, tolv Aar efterat Akhas var bleven Konge i Juda (2 *Kong*. 17, 1), og henved tyve Aar efter Jothams Thronbestigelse (2 *Kong*. 15, 30). Følgelig er Jotham bleven Konge i Aarene 749 og 748, og Akhas omtrent i Aaret 741. Da Jotham regjerede sexten Aar (2 *Kong*. 15, 33) og, som sagt, kom paa Thronen omtrent 749 eller 748, maa han være død i Aaret 733, altsaa otte Aar efter at Akhas var bleven Konge, eller med andre Ord: Akhas maa være bleven sin Faders Medregent, ligesom denne havde været sin Fader Asarja's Medkonge. (Da Asarja først døde i Aaret 735, havde Juda som Følge deraf i sex Aar havt ikke *mindre end tre Konger paa én Gang*, nemlig den gamle spedalske Asarja, hans Søn Jotham og hans Sønnesøn Akhas. En Grund til den Sidstes Udnævnelse til Konge synes det ikke umuligt at finde ved Hjælp af de assyriske Aktstykker (§ 40 og § 52): Juda Riges Forbund med Hamath og Afsendelsen af en Del af Rigets Stridskræfter til Nordsyrien kunde vel nok gjøre det ønskeligt, at Riget havde to virkelige regjeringsdygtige Konger, nemlig en, som kunde føre Hæren til de noget fjerne Egne, og en anden, som kunde styre Folket hjemme; se § 96). Jotham blev efter 2 *Kong*. 15, 5 sin Faders Medregent, hvoraf altsaa følger, at Asarja, som opnaaede en høi Alder, ikke kan være død mange Aar før Jotham; men hvor længe disse to Konger, Asarja og Jotham have regjeret samtidig, kan ikke ganske ligefrem og uden Vanskelighed bestemmes ved Hjælp af Texten. Imidlertid kunne vi ikke undlade at gjøre opmærksom paa en Omstændighed, som synes at give nogle Vink i denne Henseende, den nemlig, at man, saavel i Ægypten som ogsaa i Assyrien, undertiden finder, at en Konge, som har fortrængt sin Forgjænger fra Thronen, naar denne sidste atter havde stødt sin Formand fra Thronen, i sine Aarbøger og paa sine Mindesmærker usurperer sin Formands Regentaar, og betragter ham som en Oprører, der slet ikke kunde kaldes *Konge*. Det er saaledes ikke usandsynligt, at *Pekah har usurperet Pekaja's to Regjeringsaar* (738—36) *og Menahems ti* (*748—738*), *saaledes at de tolv første af hans tyve Regjeringsaar ere imaginaire*, og at han i Virkeligheden kun har regjeret otte Aar (736—729); Pekah kunde jo enten være en Slægtning af Sakarja og

fremad[1]. I Esaias' og hans Samtidiges Skrifter vil man saaledes forgjæves søge Antydninger af, at skrevet Ord i hans Tid paa nogen Maade spillede nogen Rolle i Folket. Hos Esaias tales der saaledes hverken om Kjøbekontrakter eller om offentlige Skrivere, eller om Sendebreve, og kun en sjælden Gang nævnes et af de Redskaber, som benyttes, naar man skriver[2]. Naar Profeten taler om

---

Efterkommer af Jehu eller en Frænde af den Sallum, Menahem styrtede. Pekaja's Mord og Peka's virkelige Thronbestigelse (2 *Kong.* 15, 25-27, vil saaledes henhøre til Aaret 736 og Asarja's Død til 735 (se 2 *Kong.* 15, 1. 27 samt 32). Jehus Dynasti er altsaa blevet styrtet i Aaret 749 og kommet paa Thronen i Aaret 842, altsaa netop i det Aar, i hvilket vi af de assyriske Optegnelser have ment at kunne slutte, at Jehu var kommet paa Thronen, da han nemlig i dette Aar hylder Assyrerkongen (se § 40 § 52 og § 96). Akhab vil herefter være død i Aaret 854; og i Virkeligheden vide vi af samtidige assyriske Aktstykker, at Akhab var Konge i Israel i Aaret 855, ligesom vi af forskjellige andre samtidige Optegnelser erfare, at Menahem var Konge i Israels Rige i Aaret 738, Pekah i Aarene 734—32 og Hoseas i Aaret 729, samt at Asarja var Konge i Juda i Aarene 742—740 og Akhas i Aarene 734—732 (se § 40, § 52 og § 96) Alle disse Angivelser, som ere hentede fra Assyrernes *Annaler* (se § 4) og andre officielle Angivelser, staa, som vi her have set, i den fortrinligste Overensstemmelse med de kronologiske Angivelser i Kongernes Bøger, eller som vi maaske tør vove at kalde det, med den *virkelige bibelske Kronologi*, der endelig ogsaa, som vi nedenfor skulle se, ikke stemmer mindre godt overens med den phoinikiske Kronologi (§ 55.)

Hvad det tredie og sidste Tidsrum angaar, Tiden fra Samarias til Jerusalems Fald, da er der her ingen Dobbeltregjeringer og ingen kronologiske Vanskeligheder, ligesom ogsaa Bibelens Tidsbestemmelser for dette Afsnit nøie stemmer med andre kronologiske Angivelser og med de før omtalte absolute Tal.

[1]) Asarja (Uzias) regjerede først to og tyve Aar sammen med Amazia (788—766) derpaa *atten Aar alene* (766—748) derefter syv Aar i Fællesskab med sin Søn Jotham (745—741) og endelig sex Aar (741—735) sammen saavel med Jotham som med Jothams Søn Akhas, altsaa i det Hele tretten Aar sammen med Jotham.

[2] Esaias 8, 1.

Skrift, da er det aldrig om Skrifter, der oplæses eller foredrages[1], men som oftest kun om *forseglede Skrifter*[2], altsaa om Skrifter, som ikke vare bestemte til at læses strax, men snarere til at gjemmes for fjerne Slægter.

Ligesom sine Forgjængere stræber Esaias at virke paa Folket ved det levende Ord, kun at han stundom ledsager sine Taler af symbolske Handlinger[3]; men paa at vække Opmærksomhed i større Kredse, ved at lade sine Ord optegne, og paa den Maade at stræbe at udbrede dem videre, derpaa synes han aldrig at have tænkt i den Tid, da han udfoldede sin rigeste Virksomhed, d. v. s. i de første tyve Aar efterat han var optraadt som Jehovas Sendebud; og naar han i dette Tidsrum en sjælden Gang havde benyttet sig af Skrift, da var det kun for at skrive hemmelighedsfulde Ord som disse: *Rovet iler, Byttet haster*[4].

I Virkeligheden forekommer der i den Bog, der bærer Esaias Navn, ingen Antydning af, at han selv i Løbet af de første fem og tyve Aar af sin Virksomhed skulde have optegnet eller ladet optegne enten alle sine Udsagn eller blot *nogle* af dem, imedens det paa den anden Side ganske tydeligt fremlyser af flere Omstændigheder, at han har samlet de Profetier, vi finde i de første fem og tredive Kapitler, *flere Aar før Senakheribs mislykkede Angreb paa Judæa*[1], *hvilket, som det tilstrækkeligt fremgaar af for-*

---

[1] Det nævnes i det Mindste kun som noget Fremtidigt, Noget, der tilhører den mesianske Tid. Esaias 29, 18: „De Døve skulle *paa hin Dag* høre Bogens Ord".

[2] Esaias 29, 11.

[3] F. Ex. Esaias 20, 2-4. Hertil kan man endnu føie, at Esaias ligesom sin Samtidige Hoseas (Hos. 1, 4, 6 og 9; 2, 23) giver sine Børn symbolske Navne (Esaias 7, 3; 8, 2), som han haabede, maaske kunde vække hans Folk til Eftertanke.

[4] Esaias 8, 1.

[5] Esaias hentyder oftere til de store Ødelæggelser, Assyrerne skulde bringe over Judæa (se f. Ex. Esaias 7, 17 ff.), imedens han andre Steder forkynder om en stor Ulykke og Nederlag, som i den tilkommende Tid vilde ramme Assyrerne i Judæa; saaledes 10, 27 ff. Dette sidste Sted kan ikke være et *vaticinium post eventum*, thi her tænkes Assyrerne

skjellige samtidige Aktstykker først foregik i et af de allersidste Aar af det ottende Aarhundrede, formodentlig i Aaret 701[1]; altsaa omtrent i Hezekias' femogtyvende Regjeringsaar[2] og følgelig omtrent tolv Aar efter den Tid, til hvilken man pleier at henføre denne Begivenhed. Maaske har Esaias ogsaa omtrent paa samme Tid eller noget senere nedskrevet de religiøse Betragtninger[3], som findes i de sidste otte og tyve Kapitler af det Skrift, som bærer hans Navn.

---

at komme fra Nord, imedens de i Virkeligheden, dengang da Senakherib gik imod Jerusalem, kom fra Vest over Lakis og Libna (Esaias 36, 2 og 37, 8, 2 *Kong.* 18, 14 og 19, 8; Rawlinson *Inscriptions* pl. 7, no. I. (se § 98.)

[1] Se § 40.

[2] I Midten af Esaias' Skrifter, efter hans Profetier (Kap. 1-35) og før hans religiøse Betragtninger (Kap. 40-67), findes der, som bekjendt, et lille historisk Afsnit, om hvilket vi vide, at det er skrevet efter Aar 680, eftersom Forfatteren af dette Afsnit kjender Senakheribs Død, som indtraf i dette Aar (se § 40). I Afsnittet fortælles tre Begivenheder. Om den ene af disse, Hezekias' Sygdom, er det ifølge Forjættelsen om de femten Leveaar utvivlsomt, at den henhører til hans fjortende Regjeringsaar 711, og hvad den anden Begivenhed angaar, nemlig Ankomsten af de babyloniske Udsendinge (Esaias 39, 1. ff.), da er den aabenbart foregaaet snart efter Kongens Helbredelse, og hvad den tredie Begivenhed angaar, nemlig Assyrernes Angreb under Senakherib og deres store Nederlag, da maa den efter Esaias 38, 6, hvor Befrielsen fra Assyrerne forjættes, aabenbart være foregaaet efter Hezekias' Sygdom og Helbredelse, altsaa *efter* hans fjortende Regjeringsaar. Men nu er, om man saa kan sige, Tyngdens Lov kommet til at udøve sin Indflydelse paa Begivenhedernes Orden og Følge i det lille Afsnit: den vigtigste Begivenhed er kommet til at staa i Spidsen og er herved blevet forbundet med Tidsbestemmelsen, Hezekias' fjortende Regjeringsaar, til hvilket Aar hans Sygdom henhører. Denne Omsætning er uden Tvivl sket dengang, da man forbandt Esaias' Profetier og hans Betragtninger i et Bind, ved hvilken Leilighed man upaatvivleligt indføiede dette lille historiske Afsnit. Dette er formodentlig foregaaet endnu før Fangenskabets Tid (slgn. § 28).

[3] Vi se ikke nogen Grund til at frakjende Esaias de religiøse Betragtninger, der findes i Slutningen af det Skrift, der bærer hans Navn (Kap. 40-67); derimod anse vi det ikke for sandsynligt, at han er Forfatter til det omtalte lille historiske Afsnit (Kap 36-39.)

Omtrent paa samme Tid som Esaias lod sine Udsagn optegne, synes man i Juda Rige at have forfattet Samlinger af andre Profeters Taler og Forudforkyndelser, saaledes blandt andet af Hoseas, Joels, Amos og Mikas Profetier[1]. Enkelte af disse Profeter have maaske selv besørget Udgivelsen af deres Udsagn; men dette er neppe sket før deres Virksomhed i det Væsentlige var bleven afsluttet, og muligvis ere flere af disse Skrifter først optegnede henimod Slutningen af det ottende Aarhundrede f. Kr. Esaias' Samtidige.

Om Juda Riges Tilstand i de to følgende Menneskealdre, da Landet styredes af Manasse, vide vi saa godt som Intet: de profetiske Udsagn tie om Judæa, hvorfor vi aldeles ikke kunne afgjøre, om Brugen af Skrift i denne Tid har gjort noget Fremskridt i Juda.

Gaa vi derimod ned til de sidste Aartier af Aarhundredet, fra hvilken Tid vi have forskjellige historiske Aktstykker, da møde vi her, som allerede paapeget[2], paa mere end ét Punkt, talende Vidnesbyrd om den betydelige Rolle, som *Skrift og skrevet Ord dengang spillede i Juda Rige.* Jeremias ventede ikke som Esaias med at optegne sine Profetier, indtil hans Virksomhed i det Væsentlige var afsluttet. Allerede midt i sin Virketid, i Kong Jojakims fjerde Regjeringsaar lod han sine Taler og Udsagn nedskrive[3]), og neppe var Bogen færdig[4]), hvad der indtraf i Jojakims femte Regjeringsaar (605) i Fasten, før Rygtet om den var udbredt i alle Kredse i Jerusalem, saavel iblandt det menige Folk, som iblandt Mændene ved Kongens Hof, og der hengik ikke ret lang Tid, før talrige Tilhørere samlede sig, for at høre den oplæse[5]. Jeremias' Tid.

---

[1] Hoseas og Amos virkede allerede under Jeroboam II. (se Hos. 1, 1. Amos 7, 10 ff.) og ere følgelig optraadte før Aar 750; ogsaa Joels Udsagn henhøre uden Tvivl til Jeroboam II.'s Tid og ere formodentlig til en Tid, da Assyrien Dag for Dag gik tilbage i Magt (§ 40). Dog følger det ikke heraf, at disse Profeters Udsagn ere optegnede strax; kun Amos' Profetier synes at være samlede før Israels Riges Undergang, maaske endog før Aar 730 (slgn. § 28).

[2] S. 28.

[3] Jerem. 36, 1-4.

[4] Jerem. 36, 9.

[5] „Og Barak læste i Bogen Jeremias' Ord; og hele Folket lyttede". Jerem. 36, 10.

Paa mange af dem undlod Jeremias Skrift ikke at gjøre et mægtigt Indtryk[1], paa adskillige af dem, synes det, endog et langt dybere end Profetens mundtlige Ord nogensinde havde fremkaldt; ja selv paa Kongen øvede Skriftet øiensynlig en stor Indflydelse, og det er klart af den Maade, hvorpaa han behandlede det, at han har været overbevist om, at det vilde faa stor Betydning, hvis det blev udbredt[2].

Sands for Fortiden og dens Literatur i Israel i Josias Tid.

Den sidste Fortælling viser os tilfulde, at retslige Aktstykker ikke vare de eneste skrevne Sager, som vare Gjenstand for Israeliternes Opmærksomhed i Juda Riges sidste Dage, men at man paa den Tid ogsaa nærede den største Interesse for egentlige literære Frembringelser.

Fundet af Lovbogen.

Et andet Vidnesbyrd om denne Israeliternes Opmærksomhed for deres nationale Literatur i det sjette Aarhundrede, findes i Kongernes Bøger, i det bekjendte Sted, der taler om Lovbogens Fund i Templet i Josias Dage[3], en Fortælling, der om muligt er endnu vigtigere for os end den foregaaende, da den viser os, at Folkets literære Opmærksomhed ikke indskrænkede sig til Samtidens Frembringelser, men at der fandtes en ligesaa varm Interesse for gamle Skrifter som for nye. Neppe var Lovbogen fundet, før Rygtet derom havde bredt sig over hele Byen, og før store Skarer begyndte at strømme til Templet, for at høre, hvad der stod i den gamle Bog, og i Virkeligheden fulgte de den ogsaa med spændt Opmærksomhed og bragte et dybt Indtryk hjem derfra[4].

---

[1] Jerem. 36, 16.

[2] Jerem. 36, 22-23.

[3] 2 *Kong.* 22, 8 ff. Vi bemærke, at denne Kjendsgjerning staar fast, selv om det skulde lykkes Kritiken at bevise, at der slet ingen Lovbog var funden, men at Lovbogen var bleven underskudt af Hilkias, en Formodning, der, som vi nedenfor (§ 28) skulle paavise, ikke har mindste Sandsynlighed for sig.

[4] 2 *Kong.* 23, 2.

Vende vi os til Assyrien, saa finde vi her i det syvende Aarhundrede, samtidig med den forøgede Brug af Skrift i det daglige Livs Handler[1], en bestandig stigende Interesse for Literaturen og dens Frembringelser. Assurhaddon[2] grundede i Ninive i det kongelige Slot et Bibliothek, som siden udvidedes meget betydeligt under hans Efterfølger Assurbanipal[3], der endog synes at have bestemt det til at være en offentlig Bogsamling[4]. Man fandt her en Mængde forskjellige Skrifter, hvoraf mange tilhørte ældre Tider, men som Kongen for denne Bogsamlings Skyld havde ladet afskrive. De fleste Skrifter vare enten af sprogvidenskabelig, historisk eller astrologisk-mythologisk Indhold, men adskillige Skrifter behandlede andre Gjenstande[5]. Ved Siden heraf møde vi mange Vidnesbyrd om den Iver, med hvilken man i dette Tidsrum undersøgte Assyriens gamle Historie, over hvilken Gjenstand der fremkom flere betydelige Skrifter, hvoraf enkelte Brudstykker ere bevarede indtil vore Dage[6]. Til samme Tidsrum henhører ogsaa Samlingen af de saakaldte *Eponymlister*[7] eller, som man ogsaa har kaldt dem, Assyrernes *Fasti Consulares*, men disse Fortegnelser kunne dog egentlig ikke betragtes som historiske Skrifter, de ere kun Haandlister, bestemte til at lette Embedsmændene ved det kongelige Arkiv i Ninive deres Undersøgelser.

Literær Interesse i Assyrien i det VIIde Aarhundrede.

---

[1] S. 25-26.

[2] § 40.

[3] § 40.

[4] § 21.

[5] § 23.

[6] Man tænke paa den synkronistiske Udsigt over Assyriens og Babyloniens Historie (Rawlinson *Inscriptions* II. pl. 65 slgn. § 22) og den historiske Tabel over et Afsnit af Assyriens Historie som opbevares i British Museum (Rawlinson *Inscr.* II. pl. 52, se nedenfor S. 46 Anmk. 3. slgn. § 22).

[7] I Assyrien betegnede man Aaret paa lignende Maade som i Athen ved at nævne en Mand, der havde den Function i Løbet af et Aar at give dette Navn, og hvem vi derfor kalde Eponymen. (Det assyriske Aar var et Maaneaar paa afvexlende tolv og tretten Maaneder; den første Dag i den første Maaned (den første Nisan), skulde efter Bestemmelsen indfalde den sidste Nymaanedag før Foraarsjevndøgn, saaledes at man,

I Babylonien. I Babylonien møde vi i det sjette Aarhundrede lignende Fremtoninger, som i Assyrien i det syvende. Naar man nemlig her istandsatte en ældre Bygning, søgte man altid med megen Omhu at skaffe sig Underretning om Bygningens tidligere Skjæbne, hvorpaa man udarbeidede Fremstillinger af dens Historie, hvoraf man altid sørgede for at nedlægge en Afskrift under den fuldførte Bygning.[1]

---

naar dette ikke kunde ske, efter den tolvte Maaned Adar indskjød en trettende Maaned, *arku sa adar*, en anden Adar). Som Eponymer (se § 22) tjente Kongen, hans vigtigste Hof- og Statsmænd: Tartan, Rabsaris, Rabsake (se 2 *Kong.* 18, 17), samt et Par andre høie Embedsmænd, og endelig Statholderne i de betydeligste Stæder i Riget. Da Assyrien ikke altid havde samme Udstrækning, var det en Selvfølge, at det ikke til alle Tider var de samme Stæder, hvis Statholdere tjente som Eponymer, omendskjøndt man ikke, naar man undersøger disse Eponymlister noget nøiere, vil kunne miskjende en vis Bestræbelse hos Assyrerne for at lade Eponymerne følge paa hinanden i en bestemt Orden. Efter omtrent en Snes Aars Forløb, tilfaldt det igjen Ihændehaverne af de samme Embeder at tjene som Eponymer; og i Reglen vilde der vel i Mellemtiden være foregaaet saa mange personelle Forandringer, at den nye Række Eponymer vilde blive ikke lidet forskjellig fra den foregaaende. Men paa den anden Side vil det ogsaa være indlysende, at enkelte Embedsmænd kunde være forblevne mere end tyve Aar i det samme Embede, og at det saaledes efter en Tids Forløb atter kunde tilfalde dem at tjene som Eponymer. Dette skete i Virkeligheden ogsaa oftere, men herved gaves der jo Anledning til Forvekslinger, og det maatte derfor være tilraadeligt, endnu at betegne Aaret paa en anden Maade, nemlig efter sædvanlig asiatisk Skik ved den da regjerende Konges Regjeringsaar, hvilke i Assyrien synes at have været regnede fra første Nisan til første Nisan, saaledes at Kongens *første Regjeringsaar* svarede til det paa hans Thronbestigelsesaar følgende Kalenderaar. I Virkeligheden vil man ogsaa finde endel Aktstykker, der ere daterede paa denne dobbelte Maade. Efter Dr. Oppert skulde dog Eponymaaret ikke svare til Kalenderaaret, men begynde med Tisri, men denne Formodning har dog ingen Sandsynlighed. For nylig har Dr. Haigh søgt at bevise, at Eponymaaret begyndte ved Vintersolhvervs Tid, men de Grunde, han har anført (se hans Artikel i *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VII S. 109 Oct. u. Nov. 1869) forekomme os ingenlunde at være overbevisende.

[1] Se § 23.

Flere Vidnesbyrd om Babyloniernes Sands for Historie og Literatur i dette Tidsrum, kunne vi af Mangel paa tilstrækkelige Aktstykke ikke anføre for Øieblikket, men vi have al mulig Grund til at haabe, at fremtidige Undersøgelser af Babyloniens Oldtidslevninger ville give os flere Beviser imellem Hænder[1].

Hvad Ægypten angaar, da besidde vi fra dette Land endel Brudstykker af forskjellige Skrifter af virkelig literær Betydning, som stamme fra Psametiks og hans Efterfølgeres Tid, og som vidner om, at der ogsaa i dette Land, samtidig med Udvidelsen af Anvendelsen af Skrift i det daglige Liv, har fundet en tilsvarende Udvikling Sted af den virkelige Literatur, og flere Omstændigheder lade formode, at Literaturen fra samme Tid er bleven Gjenstand for større Opmærksomhed i Ægypten end tidligere[2].

Historisk Sands blandt Asiaterne paa Herodots Tid.

Til Slutning maa vi endnu bemærke, at, eftersom Herodot paa sine Reiser i Asien var istand til, som det synes, uden videre Vanskelighed, i alle betydeligere Lande at skaffe sig endel ikke ganske unøiagtige Oplysninger om deres Fortid, er det jo en Selvfølge, at endnu paa hans Tid, d. v. s. i det femte Aarhundrede f. Kr. maa et ikke ringe Antal Østerlændere have havt nogen Kjendskab til deres Fædrelands ældre Historie, hvad der atter forudsætter, at Interessen for Fortidens Begivenheder endnu i Herodots Dage har været meget levende hos flere Folk, trods Tabet af den nationale Selvstændighed, og trods de forskjellige Ulykker, hvoraf de vare blevne hjemsøgte.

Imidlertid viser netop Beskaffenheden af de Efterretninger, om de asiatiske Folks ældre Historie, som vi læse hos Herodot, naar vi sammenligne dem med de samtidige Vidnesbyrd[3], at Folket i de fleste gamle Østerlande ikke var tilfreds med den virkelige Historie, og at det som Følge deraf ikke maa have fundet

---

[1] § 22, slgn. § 41.

[2] Se § 14.

[3] Man tænke navnlig paa Herodots Fortællinger om Mediens Historie, se § 43 og § 5.

videre Behag i de paa Aarbøger og andre samtidige Aktstykker[1] grundede Fremstillinger af Fædrelandets Historie, som fandtes i de fleste Lande, men at det derimod maa have ønsket, ideligt at høre fortælle om store Bedrifter og glimrende Seire og Ingen vilde høre om Nederlag og Ulykker. Derfor synes der ogsaa snart hos flere Folk at have dannet sig en særegen Art Historieskrivning, der, om man saa kan sige, var *efter Folkets Hjerte*[2], og som skulde tjene til at opmuntre og trøste det i Datidens Ulykker. Ja det er endog ikke umuligt, at der i enkelte Sprog har dannet sig egne Ord til at betegne denne Behandlingsmaade af Fædrelandets Historie[3], ifølge hvilken Fortidens Ulykker skulde tilhylles eller lades uomtalte, og alle Seire tusindfold overdrives, imedens der tillige skulde tillægges Folket en overordentlig Ælde.

Det sidste Punkt synes navnlig at have været efter de fleste Folks Smag, hvoraf Følgen blev, at man tilsidst ganske glemte sit Fædrelands virkelige Historie og kun gav sig til at behandle de Myther og Fabler, hvormed det forhistoriske Tidsrum var befolket, og hvilke man tillod sig at udvide og omdanne efter eget Tykke. Men naar Folket saaledes Intet vilde høre om sin virkelige Historie, maatte det naturligvis ganske opgive at dyrke og undersøge sin gamle historiske Literatur, og naar paa denne Maade en saa betydelig Gren af Literaturen var kastet bort, vilde alle de andre Dele af denne snart komme til at dele Skjæbne med de historiske Skrifter; og deraf vilde jo Følgen blive, at de gamle østerlandske Literaturer, hvor rige og betydelige de end kunde være, tilsidst maatte gaa til Grunde, naar først for Alvor en ødelæggende Strøm kom

---

[1] § 4.

[2] § 5.

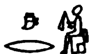
[3] I Krønikernes Bøger omtales der gjentagne Gange (2 *Krøn.* 13, 22 og 24, 27) Skrifter af historisk Indhold med Titlen מדרש, Midrash (Udlægning), et Ord, der ikke findes i det ældre Sprog, men derimod ofte anvendes af Talmudisterne, om hvis Fremgangsmaade dette Ord er det karakteristiske Udtryk. Om disse Skrifter have vi, som vi nedenfor (§ 5) videre skulle udvikle, ikke liden Grund til at antage, at de skildrede Israeliternes Historie med temmelig lyse Farver.

til at bryde ind over de Lande, hvor de hørte hjemme. I Virkeligheden ville vi ogsaa overalt finde Vidnesbyrd om, at, noget hen i Keisertiden havde de allerfleste gamle asiatiske Folk, enkelte endog for længe siden, glemt deres gamle Literatur [1], som derfor naturligvis maatte gaa til Grunde i de Storme, der i Slutningen af Oldtiden og i Begyndelsen af Middelalderen hjemsøgte Østerlandene. Kun de omtalte mythiske og mythologiske Drømmerier dyrkedes endnu i Keisertiden en Tidlang af Adskillige og bleve stundom gjorte til Gjenstand for egne Skrifter, — der dog ikke mere affattedes i Forfatterens Fædrelands Nationalsprog, som overalt bestandig fik mindre og mindre Anvendelse som literært Sprog, men paa Græsk, — indtil til Slutning ogsaa disse pseudo-historiske mythologiske Speculationer, dette sidste vilde Skud af den gamle østerlandske historiske og literære Virksomhed, ganske visnede bort.

De vigtigste af alle historiske Optegnelser i de gamle Øster- § 3.
lande vare *Rigs Aarbøgerne*, der bestode af Rækker af Skrifter, **Rigs-Aarbøger.**
i hvilke hvert Lands Konge, ved en egen dertil beskikket Embedsmand [2], lod optegne Beretninger om de Begivenheder, man ansaa

---

[1] Slgn. § 13 og 20.

[2] Hos Israeliterne kaldtes Historiographen מזכיר Mazkir (2 *Sam.* 8, 16; 20, 24; 1 *Kong.* 4, 3; 2 *Kong.* 18, 18. Esaias 36, 3). I Ægypten betegnes de, efter Goodwins Fortolkning af Indskriften fra Tombos (Lepsius *Denkmäler* III., 5. slgn. Goodwins Artikel i *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VI. S. 51 1868) blandt Andet med Udtrykket *tera* eller *teri*; (se Lepsius *Denkm.* III., 5 l. 15; slgn. Papyrus Abbot pl. 4 l. 15, (*Select Papyrus* vol. II. pl. 4); et Ord, som Brugsch dog forklarer paa en anden Maade (Brugsch: *Hieroglyphisch-Demotisches Wörterbuch* S. 1561). I de ægyptiske Mindesmærkers Beretninger om Rameses II.'s Kampe med Folket Khetta (Khetiterne) i Nordsyrien (§ 53 slgn. § 50 og § 65) omtales der iblandt de fornemste faldne Fjender ogsaa Kongen af Khetta's *pa skha n sha-u* d. e. Bogskriver, formodentlig hans Historiograph; (se Brugsch: *Geographische Inschr.* II. pl. XVIII. no. 70 slgn. II. S. 25).

for de vigtigste. Disse Optegnelser nedskreves i Reglen snart efter at de Begivenheder, de fortalte om, vare foregaaede, og det saaledes, at man begyndte et nyt Afsnit ved hvert Kalenderaars Begyndelse.

Indhold. Det er let at fatte, at det fremfor alt var krigerigske Begivenheder, som beskreves i disse Aarbøger, saaledes Felttog til Nabolande eller til oprørske Egne, Feltslag, Storme paa fjendtlige Fæstninger, Erobringer af Byer[1] o. s. v. Naturligvis dvælede man helst ved Seire, ligesom ogsaa Antallet af de faldne Fjender og det vundne Bytte angaves med megen Nøiagtighed[2], men Uheld og Nederlag lodes ikke uomtalt[3]. Ved Siden heraf fortaltes der i Aarbøgerne ogsaa om mange Begivenheder i det Indre, saaledes fremfor Alt om Thronvekslinger, Udnævnelse af Medregenter[4], ligesom ogsaa om Udstædelsen af vigtige Kongebud og Love, samt om andre Foranstaltninger[5] af gjennemgribende Betydning. Hertil kom endnu Beskrivelser af Fester og Høitideligheder, Indvielser af Templer og andre offentlige Bygninger, o. desl., som oftest med Anførelse

[1] I de fleste Uddrag vi besidde af assyriske, ægyptiske og æthiopiske Kongers Aarbøger, indtoge Beskrivelserne af Felttog den største Plads; de assyriske Konger tale dog ogsaa meget om deres Byggeforetagender; slgn. § 22.

[2] Slgn. f. Ex. Uddraget af Thotmess III.'s Aarbøger i Karnak (se § 60, § 40 og § 49 og af Rameses III.'s i Medinet-el-abu (se § 67) o. s. v.; slgn. ogsaa § 15.

[3] I den *historiske Tabel*, som man har opdaget i Levningerne af det assyriske Rigsarkiv, og som behandler et Afsnit af Assyriens Historie, finder man oftere omtalt *Oprør*, *Uroligheder* o. desl.; se Rawlinson *Inscriptions* vol. II. pl. 52, hvor Aktstykket er udgivet i Facsimile.

[4] Slgn. Beskrivelsen af Assur-bani-pals Udnævnelse til Assurhaddons Medregent i Uddraget af Assur-bani-pals Aarbøger (Rawlinson *Inscriptions* vol. III. slgn. § 40).

[5] Slgn. f. Ex. Uddragene af Assurhaddons og Assur-bani-pals Aarbøger.

[6] Slgn. Uddraget af Setis I.'s Aarbøger i Abydos (Mariette *Fouilles* vol. II.)

af de ved saadanne Leiligheder holdte Taler og Bønner[1] o. s. v. Ved Siden af disse Beskrivelser fandtes ogsaa Beretninger om forskjellige Fremtoninger i Naturens Rige, saasom Jordskjælv, Oversvømmelser, Formørkelser[2], Iagttagelser af Kometer o. s. v. Til Slutning maa vi endnu omtale, at store Afsnit af Aarbøgerne vare optagne af Beskrivelser af Kongens daglige Liv, om hvilket der synes at have været fortalt mange Smaating og Omstændigheder, hvorpaa vi ikke forstaa at sætte synderlig Pris[3].

I Henseende til det Stof, som benyttedes til derpaa at optegne Aarbøgerne, fandtes der den største Forskjellighed: snart benyttede man sig af Papyrusblade, snart af Pergament[4], snart af brændte Lertavler, Metalplader eller Tavler af Sten, snart af tilberedte Dyrehuder o. desl. Hertil kom endnu Forskjellighed i Ydre Beskaffenhed.

---

[1] Man tænke paa Salomos Bøn ved Templets Indvielse 1 *Kong.* 8, 12 ff. En af Rameses IV. fremsagt Bøn til Osiris, der findes paa et ægyptisk Mindesmærke, er fornylig bleven forklaret af P. Pierret i *Revue Archéologique* nouvelle série XII. S. 271. Mai 1869.

[2] I den omtalte *historiske Tabel* nævnes der iblandt forskjellige mærkelige Ting ogsaa en Solformørkelse, som iagttoges i den tredie assyriske Maaned (Sivan) i det Aar da Pur-e-salkhe var Eponym (Rawlinson *Inscr.* II. pl. 52. l. 7. slgn. § 40). Formørkelser omtales ogsaa i Assur-nasir-pal's og Sargons Annaler, se § 40.

[3] Der optegnedes navnlig med stor Omhyggelighed, hvor mange vilde Dyr Kongen nedlagde paa sine Jagter, baade i det Fri og i Løvegaarden. En ægyptisk Scarabæus i Louvre (Salle Historique N.) af hvilken der findes et Duplikat i London, fortæller, at Amonhotep III. (§ 64) indtil sit tolvte Regjeringsaar havde nedlagt tolv Løver og 102 andre vilde Dyr, slgn. Birch i *The archaeological Journal* VIII. S. 398; 1851. Den assyriske Konge Tiglath Pilesar I. fortæller i sine Annaler (col. VI. l. 63 jfr. Rawlinson *Inscriptions* pl. 14 l. 63 ff.), at han nedlagde fire Bøfler i Nærheden af Byen Azarik, ti Vildsvin ved Rasni, to Byer der høre til Omegnen af Haran (§ 35), samt at han fangede flere Vildsvin ved Floden Khaboras. Assur-nazir-pal fortæller ligeledes i sine Annaler, at han nedlagde 50 Bøfler og fangede otte, se Monol. Ass. col. III. l. 48-49 (Rawlinsons *Inscriptions* pl. 24 l. 48-49).

[4] Efter Ktesias (Diod. II, 32) vare de persiske Kongers Aarbøger skrevne paa Pergament.

Anlæget af Rigs-Aarbøgerne hos de forskjellige Folk, idet de hos nogle førtes med større Fuldstændighed end hos andre. I nogle Riger bestod de formodentlig af flere sideordnede Rækker, hvoraf en behandlede Krigsbegivenheder, en anden Byggeforetagender og deslige, en tredie astronomiske Iagttagelser o. s. v.; medens, hos andre, alle Optegnelser, om de end vare nok saa uensartede, indførtes imellem hinanden saa at sige i samme Bind. Hos enkelte Folk kan der til forskjellige Tider i saa Henseende have været forskjellig Skik og Brug.

Andre Eiendommeligheder.

Ufred og Borgerkrige kunne naturligvis ofte have hindret den regelmæssige Fortsættelse af Aarbøgerne; men i de allerfleste Lande varede det vist neppe længere end til Gjenoprettelsen af den gamle Orden i Riget, før man atter gav sig til at fortsætte Aarbøgerne efter det ældre Mønster, enten man nu lod de Aar ganske uomtalte, hvori der havde været Oprør og Uroligheder, eller man først udfyldte den opstaaede Lakune, eller man endelig omarbeidede Aarbøgerne for flere af de foregaaende Aar[1]. Dette sidste kunde undertiden blive Tilfældet, navnlig naar den Konge, der kom paa Thronen efter Oprøret, tilhørte en anden Familie eller et andet politisk Parti end det, der havde havt Magten før Urolighederne; men hvorledes det end forholdt sig dermed, kan det neppe betvivles, at Rigs-Aarbøgerne sikkert fortsattes lige til den Tid, da vedkommende Rige gik fuldstændig til Grunde, mistede sin Selvregjering og sin Konge og omdannedes til Provinds, hvis Be-

[1] Dette synes at have været Tilfældet med Salman-eser II.'s Søn *Shamas-bin* (?) der i Aaret 827 stødte sin Broder *Assur-dannin* fra Thronen, men som fra det Øieblik, han fik Magten i Landet, ansaa sig som sin Fader Salman-eser's egentlige Efterfølger og derfor betragtede sig selv som kommen paa Thronen allerede i Aaret 830 eller 831 (se § 40). Vi have ovenfor, S. 35, Anm., bemærket, at det ikke er usandsynligt, at Pekah har betragtet sig som Sakarja's eller Sallums Efterfølger, og at han har regnet sin Thronbestigelse fra en af disse Kongers Dødsdag, men der findes dog ingen Antydning af, at hans Aarbøger skulde være blevne helt omarbeidede af Pekah; (se § 40, § 52 og § 97).

styrelse Seierherren gjerne betroede til en af sine Landsmænd, saaledes at der i de erobrede Lande hverken var nogen Konge at forherlige, eller nogen Embedsmand til at føre Aarbøgerne, hvorfor disse følgelig hørte op af sig selv. Undertiden hændte det, at Aarbøgerne ved et Riges Fald bleve ikke blot afbrudte, men tilintetgjorte, naar nemlig de Bygninger ødelagdes, hvori de vare opbevarede. Det afhang da alene af Materialets større eller mindre Uforgjængelighed, hvorvidt denne Tilintetgjørelse skulde være fuldstændig, eller om enkelte Rester af de gamle Aarbøger kunde holde sig, uden ganske at fortæres, under Gruset af de nedstyrtede Bygninger.

Imidlertid fandtes der i Østerlandene adskillige Folk, som vel mistede deres Uafhængighed, men uden at deres Hovedstæder ved denne Leilighed gik fuldstændig til Grunde, hvorfor der naturligviis Intet kunde være til Hinder for, at man i saadanne gamle Hovedstæder, endnu i en forholdsvis sildig Tid, kunde finde Landets gamle Aarbøger ret vel bevarede. Dette synes saaledes blandt Andet endnu i det første Aarhundrede efter Kristus at have været Tilfældet i Tyros, og det trods de store Ulykker, som under Alexandros den Store, havde rammet denne gamle phoinikiske Hovedstad.

Tilstedeværelse af gamle asiatiske Aarbøger i Keisertiden.

Efter hvad Iosepos fortæller[1], var der nemlig paa hans Tid i Tyros meget rige og vel ordnede Arkiver, i hvilke der blandt Andet indeholdtes Aktstykker, som naaede op til Davids Samtidige Hirams Dage. Nu havde Menandros og Dios, et, høist to Aarhundreder før Iosepos' Tid, i Tyros fundet adskillige, særdeles værdifulde gamle phoinikiske Skrifter over Byens Historie, af hvilke de havde gjort Udtog paa Græsk[2], hvortil kommer, at siden den Tid havde ingen større Ulykke rammet Byen, saaledes at der neppe kan være Noget til Hinder for at antage, at i de gamle Arkiver i

I Tyros.

[1] Jos. *Arch. Iud.* VIII., 6.
[2] § 27 slgn. § 7 S. 94.

Tyros fandtes der iblandt de Aktstykker og Skrifter fra fordums Dage, som bevaredes der, blandt Andet ogsaa de gamle tyriske Kongers Aarbøger, og det i en saadan Forfatning, at de vare tilgjængelige for dem, der ønskede at benytte dem. Efter al Sandsynlighed vare disse Aarbøger endnu et Par Aarhundreder senere i god Behold, ja de ere maaskee endog blevne bevarede indtil Arabernes Indfald.

Ægypten. I Ægypten fandtes der upaatvivleligt endnu paa Klemens' og Origines' Tider mange rige Arkiver, i et af hvilke Rigets gamle Aarbøger eller en Del af dem gjerne kunde have været tilstede; men disse Skrifter havde sikkert længe ikke været Gjenstand for nogen videre Opmærksomhed, eftersom der i Landet fandtes flere saavel paa Ægyptisk som paa Græsk skrevne Bearbeidelser af Rigets Historie, hvormed man vel i Reglen lod sig nøie[1]. En stor Del af de ægyptiske Arkiver gik formodentlig til Grunde ved Kristendommens Seier i Landet; men enkelte af dem bleve dog maaskee, i det Mindste delvis, bevarede lige indtil Ægyptens Erobring af Araberne.

Perserrigets Aarbøger. De persiske Konger af Akhaimenes' Stamme vedblev at følge den gamle østerlandske Skik, at føre Rigs-Aarbøger[2], hvilke maa have været udarbeidede med Omhu og i en vis Udførlighed, siden Kongerne kunde anvende dem til deres Aftenlæsning[3].

I Provindsernes Hovedstæder ophobede der sig paa samme Tid en Mængde forskjellige Aktstykker og Breve, foruden utallige Lister, mest udarbeidede for Skattevæsnets Skyld. Man kunde saaledes der finde Anmodninger og Ansøgninger fra Underordnede, Befalinger og Forordninger udstædte af Landets Regjering, Breve

[1] Se nedenfor § 4 S. 57 og § 5 S. 59-64.

[2] *Esther* 6, 1 ff. Ktesias taler ogsaa om *kongelige Aarbøger*, idet han nemlig siger, at han hentede sine Efterretninger ἐκ τῶν βασιλικῶν διφθερῶν se Diod. II, 32.

[3] *Esther*. l. l.

vekslede med Nabosatraper o. desl.[1]. I hvad Orden disse Arkiver have befundet sig, derom kunne vi kun gjøre os Formodninger; omendskjøndt det tilstrækkelig fremgaar af Esras Bog, at det i Persertiden *ikke var umuligt at finde et Aktstykke*, naar man for Alvor gav sig til at søge derefter, selv om det ikke altid var saa let at finde det strax[2]. Maaske førtes der i Satrapiernes Hovedstæder en Art Provinds-Aarbøger eller Dagbøger, hvori man gjorde Optegnelser ikke blot om de forefaldende Bestyrelsesanliggender, om Indtægter og Udgifter, men ogsaa om de vigtigere Begivenheder, der foregik i Provindsen. Under de græske Konger, der bleve Alexandros den Stores Efterfølgere i Asien og Ægypten, saavelsom for en Del under Partherne, ja endog under Ny-Perserne vedblev Forholdene i Asien endnu at være ordnede omtrent paa samme Maade, som i det gammel-persiske Riges Tid: Aktstykker af forskjellig Art opdyngede sig i Provindsernes Hovedstæder, i hvilke man maaske desuden vedblev at føre Dagbøger eller Registre. Følgen heraf var, at man, endnu i en sildig Tid, paa flere Steder i Vestasien kunde finde mange høist vigtige historiske Aktstykker, som tilhørte flere efter hinanden følgende Aarhundreder, og som ofte vare i god Orden. I det Mindste fortæller Moses fra Khorene, Armeniens bekjendte Historieskriver, at paa hans Tid, d. v. s. i det sjette Aarhundrede efter Kristus, var f. Ex. Arkivet i Byen Veghakonni endnu i den bedst mulige Orden[3], og dette Arkiv var neppe det eneste, med hvilket det dengang forholdt sig saaledes, Arkivet i Edessa synes jo at have været ligesaa fuldstændigt og vel ordnet[4].

---

[1] Slgn. Esras 6, 1.

[2] Esras 6, 2.

[3] Man læser hos Moses fra Khorene (*Hist. Arm.* II., 6). „Søg i Veghakonni, i Provindsen Siomukh, og du vil finde i den første Pakke no. 13 et Bevis for, at der i Arkivet i Edessa findes Beretninger om alle vore senere Kongers Historie fra Abgars Tid“; slgn. Victor Langlois i *Bulletin de l'Academie des Sciences de St. Petersbourg.* III, S. 582. 1861. 4to.

[4] Moses fra Khorene l. l.

I flere af de Stæder, der lige siden Persertiden havde været Sæde for Statholdere, dannede de Aktstykker, der opbevaredes i Regjeringsbygningerne, maaske endnu i den Tid, da Folkevandringens Storme havde begyndt at sætte sig i Europa, i Begyndelsen af det sjette Aarhundrede f. Kr. fortløbende Rækker, som naaede op til Dareios Hystaspes', ja maaske endog indtil Kyros' Dage.

Udtog af Rigs-Aarbøger.

I mange østerlandske Stater, lode Kongerne fra Tid til anden af deres Aarbøger foretage Udtog, i hvilke de fortalte om deres egne Bedrifter, fra den Tid de vare komne paa Thronen og indtil Affattelsens Øieblik. Disse Uddrag vare dog, som vi allerede have antydet[1], ikke bestemte til at udbredes iblandt Folket, men langt snarere til at læses i en fjernere Fremtid. Paa Samtiden tænkte Ingen; og den næstsidste assyriske Konge Assur-bani-pal[2] synes næsten at have været den eneste Konge i Oldtiden, der har draget Omsorg for at gjøre sine Uddrag mere bekjendte for sine Undersaatter, idet han nemlig lod mindst et halvhundrede Udgaver af saadanne Aarbogs-Udtog henlægge i Bibliotheket i Ninive[3]. De andre Konger lode derimod deres Udtog nedlægge under Grundstenene paa de Bygninger[4], de opførte eller lode dem i det Høieste indhugge paa Væggene i Salene i deres Paladser og Templer, men til ingen af disse stod efter al Sandsynlighed Adgangen aaben for mere end for et meget indskrænket Antal af deres Undersaatter[5].

---

[1] S. 10—11.

[2] § 40 slgn. ovenfor S. 41.

[3] Iblandt de Aktstykker paa brændt Ler, der af Layard ere bragte fra Kuyundshik (Ninive, se § 36) til British Museum, findes der mange Brudstykker af Udtog af Assur-bani-pals Aarbøger. Efter Forfatterens Skjøn tilhøre de en halvhundrede forskjellige Exemplarer, og flere andre kunne være forblevne upaaagtede i Ninive.

[4] Slgn. § 22.

[5] Folket synes f. Ex. i Ægypten i Reglen ikke at have havt Adgang til andre Dele af Templet, end til den første store Søilehal (Forgaarden). Noget lignende var Tilfældet i Jerusalems Tempel.

Disse Udtog adskilte sig fra Aarbøgerne derved, at de kun omtalte lykkelige og ærefulde Begivenheder, men uden videre sprang alle Uheld og Nederlag over, eller i det Mindste kun omtalte dem i Forbigaaende. Forøvrigt vare disse Udtog ikke alle anlagte paa samme Maade. I nogle fulgtes der en streng kronologisk Orden; i andre vare derimod kun de vigtigere Begivenheder opførte i kronologisk Følge, imedens de mindre betydelige vare tilføiede som Anhang til en eller anden vigtigere Begivenhed, der var foregaaet i de samme Egne eller i Nærheden. Den første Art Udtog have franske Assyriologer foreslaaet at kalde *Annaler*[1], den sidste Art *Fasti*, Benævnelser, som ogsaa kunne anvendes paa de Udtog af ægyptiske Aarbøger, der ere levnede os, hvorfor vi ogsaa her ville beholde dem for at kunne skjelne disse Udtog fra *Aarbøgerne*. Begge Slags Udtog udmærke sig ved en simpel historisk, noget ensformig Stil og et let forstaaeligt Sprog. De ere begge gjerne temmelig udførlige, hvad der ikke gjælder om den tredie Slags Udtog, i hvilke neppe nok noget kronologisk Anlæg er kjendeligt, og i hvilke man kun finder en Opramsning af Kongens mærkeligste Bedrifter, uden at nogen af dem beskrives nærmere. Til denne sidste Klasse kan man regne de saakaldte *Standard Inscriptions*[2], som Assur-nazir-pal[3] lod indhugge i de fleste af Salene i det af ham opførte Palads i Kalah[4], ligesom ogsaa de Indskrifter, som Sargon[5] lod anbringe paa de kolossale Tyrefigurer og paa de udhuggede Alabast Gulve[6], hvormed han

---

[1] Som Exempler paa ægyptiske *Annaler* kunne vi nævne Thotmess III.'s lange historiske Indskrift fra Karnak, (se § 15 og § 64, slgn. § 40 og § 49), samt fremdeles Rameses III.'s store Papyrus i Samlingen Harris i Alexandria (se § 15 og § 67) o. fl. Assyriske Annaler haves af Tiglath Pilesar I. og II., Sargon, Senakherib, Assurhaddon, Assurbani-pal o. fl. (se § 22).

[2] Texten findes udgivet af Layard, *Inscriptions* pl. 1 ff.; slgn. § 22.

[3] Se § 40; slgn. ovenfor S. 16.

[4] Se § 36.

[5] Se § 40.

[6] Texten er udgivet af Botta i hans *Monuments de Ninive*, slgn. § 22.

smykkede flere af Salene i *Dur Sargon* (Khorsabad[1]), henhøre til samme Klasse. Indskrifterne paa de ægyptiske Obelisker kunne maaske ogsaa henføres til denne Klasse, men de virkelig historiske Begivenheder, der omtales eller berøres i disse hieroglyphiske Indskrifter, ere dog som oftest kun yderst sjældne og tarvelige[2], idet den største Del af Texten kun indeholder hypperbolske Talemaader, der i de høieste Toner, men ganske i Almindelighed lovpriser den Konges Bedrifter, der havde ladet Obelisken opreise.

§ 4. Andre historiske Skrifter.

Det vilde være et stort Spørgsmaal, om vi kunde være berettigede til at tale om en historisk Literatur i de gamle Østerlande, naar der ikke var fremkommet andre Skrifter af historisk Indhold, end de, saa at sige haandværksmæssige, kongelig-befalede Optegnelser, som vi kalde *Aarbøger*, *Annaler* og *Fasti*, hvilke hidtil have været Gjenstand for vor Undersøgelse. Men som vi allerede have antydet, fandtes der i de fleste Lande sikkert altid Flere, som syslede med historiske Arbeider, idet de enten nedskreve deres Erindringer om de Begivenheder, de havde oplevet, udvidende dem med de Fortællinger, som de havde hørt af Andre, eller idet de samlede Sagn og gamle Minder, der levede paa Folkets Læber, eller endelig ogsaa idet de udarbeidede Fremstillinger af deres Fædrelands Historie fra de ældste Tider indtil deres egen Tid.

Det store Flertal af slige Skrifter ere forlængst gaaede til Grunde. Vi besidde kun svage Rester, der netop ere istand til at godtgjøre, at saadanne Skrifter fordum have været til, og tillige kunne give os en Forestilling om, af hvad Beskaffenhed de have været, men uden at vi af de Levninger, vi have tilbage, kunne drage nogensomhelst Slutning med Hensyn til Talrigheden af disse Skrifter hos Østerlandenes gamle Folk.

---

[1] § 36.

[2] I Indskriften paa Atmeidan-Obelisken i Constantinopel, der oprindelig er udført under Thotmess III.'s Regjering, tales der dog om Mesopotamiens Erobring ved denne Konge, se Champollion, *Notices manuscrites* S. 57. Texten er udgivet i Lepsius, *Denkmäler* III, 60.

Gjennemlæse vi saaledes det lille ægyptiske Skrift, som man pleier at kalde *Hyksos-Krøniken*, og som læses i de første Blade af Samlingen *Sallier no. 1* i London[1], da vil man ikke kunne nægte, at man her har en af disse frie historiske Fremstillinger, som ikke kan være øst af Ægyptens Rigs-Aarbøger, og som ikke bærer nogetsomhelst Spor af at være forfattet efter kongelig Befaling, men som maa skyldes en Privatmands frie Indskydelse. Af lignende Art har formodentlig en Del af de Skrifter over Ægyptens Historie været, hvis Læsning Amon-m-an anbefaler Pen-ta-ur, og hvoraf han lover ham et saa rigt Udbytte[2]. Historiske Monographier.

I den israelitiske Literatur finde vi i *Samuels Bøger*[3] et saadant Værk, der sikkert ikke er udarbeidet efter Aarbøger, men kun indeholder Forfatterens Erindringer, udvidede med hvor han i sin Barndom og Ungdom har hørt fortælle af Mænd, der havde staaet de Begivenheder nær, han beskriver. Et andet lille historisk Skrift af lignende Art er det Afsnit[4], som er indføiet imellem Esaias' Profetier og hans religiøse Betragtninger, og som vi ovenfor have omtalt[5].

Til de her nævnte Skrifter slutte sig andre, i hvilke den historiske Karakter er mindre ublandet, idet et vist episk Moment er kommet ind. I disse Skrifter udmales nemlig mange Scener med digterisk Frihed, og det Overnaturlige spiller paa flere Punkter en vis Rolle, imedens dog Kjernen af Fortællingen dannes af virkelige Begivenheder. Som et Exempel paa et Skrift af denne Art kunne vi nævne Pen-ta-ur's Fremstilling af Rameses II. Sesostris' Heltegjerninger under hans første Krig med Khetiterne i Historisk-poetiske Skrifter.

---

[1] Det findes i *Select Papyrus* pl. I—III, se § 15, men Fortællingen er pludselig afbrudt midt i en Sætning, hvorpaa Papyrus'ens Forfatter giver sig til at meddele den ovennævnte Brevveksling mellem Pen-ta-ur og Amon-m-an pl. III, l. 4 — pl. IX, l. 11; se ovenfor S. 12 og Anmk. 2.

[2] S. 12-13.

[3] § 28.

[4] Esaias 36, 1—39, 18.

[5] S. 38.

Nordsyrien[1], et Værk, som man ofte kalder *Pen-ta-ur's Poem*[2] og som man stundom har villet sammenligne med Homers Digte.

Samlinger af Folkesagn. Folkesange og historiske Sange fandtes, allerede i en tidlig Tid, hos mange østerlandske Folk, der i Reglen bevarede dem med megen Troskab, endog igjennem lange Tider. I enkelte Lande bleve de enten aldrig optegnede, eller i det Mindste først længe efter, at Oldtiden var forbi, hvad det f. Ex. har været Tilfældet i Arabien[3], Nord-Afrika[4] og Armenien[5]; men dette udelukker jo ikke, at man i andre Lande allerede i Oldtiden har samlet baade Sagn og Sange og optegnet dem, snart i egne Skrifter, snart leilighedsvis i andre Skrifter af historisk Indhold. Vi kunne saaledes anføre, at det Skrift, vi kalde *Dommernes Bog*, for største Delen er bygget paa gamle Fortællinger og Sange[6], hvilke Forfatteren har ordnet i den Følge, der forekom ham den rigtige, idet han bestandig drog Omsorg for, at enhver Fortælling maatte blive gjengivet saaledes, som den fandtes i Overleveringen[7]. I sit Værk om Babylonien behandlede Berosos[8] med megen Udførlighed Landets forhistoriske Tid, om hvilken der hos hans Landsmænd gaves en Mængde gamle Sagn, beslægtede med de Sagn, der levede paa andre syro-arabiske Folks Læber[9]. Berosos gjengav alle disse Sagn

---

1 Se § 50 og § 65.

2 Vi have af dette Skrift en Udgave paa Papyrus, den saakaldte *Papyrus Sallier no. 2* (*Select Papyrus* pl. XXIV-XXXIV og desuden flere noget forkortede Udgaver, som Rameses II. lod indhugge paa sine Mindesmærker, saaledes paa Væggene af Templet i Abu-Simbel (Lepsius, *Denkm.* III, 187) samt paa Tempelmure i Luksor, Karnak og i Ramesseum slgn. Brugsch *Recueil* vol. I. pl. XXIX-XXXII samt pl. XL.-XLII.

3 Slgn. § 29.

4 Slgn. § 31.

5 Slgn. § 25.

6 Man tænke paa Deboras Sang, *Dom.* 5, 1 ff.

7 Slgn. § 28. Man kan ogsaa tænke paa Bogen *Jaser og Jehovas Kriges Bog* (se § 28).

8 § 8.

9 Man kan ikke nægte, at der gives en vis Overensstemmelse mellem Sagnene i Genesis 7, 10 ff. samt 11, 1 ff. og de babyloniske Sagn,

i den første Del af sit Værk[1], hvor enten han nu selv har samlet dem hos sit Folk, eller han, hvad der forekommer os mere sandsynligt, har øst dem af ældre Samlinger af babyloniske Folkesagn.

Nationalhistorier.

En tredie Klasse historiske Skrifter dannes af Nationalhistorierne eller Fædrelandshistorierne, hvorved vi forstaa udførlige Fremstillinger af de forskjellige gamle Folks og Landes Historie forfattede af en af Landets egne Børn og i Folkets eget Sprog. Saadanne Skrifter fremkom muligvis allerede i tidlig Tid[2], men deres Antal er uden Tvivl blevet forøget betydeligt fra Slutningen af det ottende Aarhundrede, da Sandsen for Literaturen begyndte at stige saa betydeligt i Østen[3]. Vi have saaledes Grund til at antage, at under Taharka (Tirhaka's) Regjering i Ægypten (692—667)[4] fremkom der i dette Land et Skrift om Landets Historie, som endte med Præsten Sethos[5]. Af lignende Udarbeidelser øste siden Manetho[6], ligesom Berosos benyttede Skrifter af samme Art i Babylon[7], Menandros og Dios i de phoinikiske Byer[8].

---

man finder hos Eusebios (*Chron. Arm.* p. 14—17) og hos Synkellos (*Chronogr.* p. 30 og 44) og som ere øste af Alexandros Polyhistor og Berosos.

[1] Müller, *Fragmenta Historicorum Græcorum* II, 500 slgn. § 8.

[2] Slgn. Indskriften i Abu-Simbel, der stammer fra Rameses II.'s Tid og er udgivet af Burton i hans *Excerpta hierogl.* pl. LX. og hvor det (l. 27) hedder: „*Sligt var ikke hørt* (d. v. s. noget saadant vil man ikke finde omtalt) *siden Gudernes Tid* i nogen af de hellige Skrifter i Bibliotheket“, hvoraf altsaa følger, at der paa Rameses II.'s Tid gaves Bøger, som behandlede Ægyptens Historie og naaede op til de alleræld ste Tider.

[3] Se ovenfor S. 39—44.

[4] § 68.

[5] Da Herodot (Her. II, 142) slutter sine kronologiske Beregninger med Præsten Sethos, og denne ellers ikke afslutter noget Tidsrum (han levede midt under det Tidsrum, i hvilket Ægypten beherskedes af Æthioperne; se § 68) forekommer det os meget sandsynligt at antage, at et Skrift over Ægyptens Historie, som afsluttedes med Sethos, har, om end ikke umiddelbart og ligefrem, saa dog middelbart (se § 4) ligget til Grund for de Meddelelser, Herodot modtog af sine Hjemmelsmænd i Ægypten (se nedenfor S. 62 Anmk. 2 og S. 64 med Anmk. Slgn. Her. II, 100).

[6] Se nedenfor S. 75 Anmk. 2.

[7] Se nedenfor S. 97.

[8] § 27 slgn. § 7 S. 94.

Udtog af Nationalhistorier.

Af Skrifter af denne Art affattede i de gamle østerlandske Folks Nationalsprog besidde vi neppe noget Originalbrudstykke, men derimod flere Udtog, der rigtignok ere i den Grad forkortede, at de kun kunne betragtes som historiske Lister og ikke som literære Værker. I Ægypten ere flere saadanne Lister opdagede[1], dels indhuggede paa Mindesmærker af Sten[2], dels nedskrevne paa Papyrusblade[3]. Fra Assyrien haves ligeledes nogle, hvoraf et, med temmelig stor Udførlighed, giver en samlet Oversigt over Assyriens og Babyloniens indbyrdes Forhold igjennem flere Aarhundreder[4]; i et andet Skrift fremstilles Assyriens Forhold til Elam[5]; et tredie indeholder en tabellarisk Udsigt over Assyriens Historie i Tidsrummet 817—730[6] o. s. v.

Undertiden behandlede Historikeren kun et større Afsnit af sit Fædrelands Fortid og ikke dets Historie i dens Helhed. Som et Skrift af denne Art kunne vi betragte *Kongernes Bøger*[7], der beskriver et Tidsrum paa omtrent fire hundrede Aar.

---

1 Slgn. § 15.

2 Den tidligst bekjendte Liste af denne Art opdagedes 1818 i Abydos og er nu i Paris: Texten er udgivet i Lepsius, *Koenigsbuch* og oftere. Senere er en anden Tavle opdaget af Mariette i Sakkara se *Revue Archéol.* nouvelle série X. S. 169 ff. 1864. En tredie Tavle af samme Art er opdaget af Mariette i Abydos og udgivet i Lepsius, *Zeitschrift für äg. Spr.* II. S. 81 ff. 1864 og i Mariettes *Fouilles* vol. II.

3 Et saadant Skrift opbevares i Museet i Turin og kaldes i Almindelighed *Turiner-Konge-Papyrus'en.* Texten er udgivet af Wilkinson (*Papyrus from Turin*) og findes tillige i Lepsius, *Koenigsbuch*; 1858; og i Lauth, *Manetho*, Planche 1 til 6; München 1865.

4 En Del af Texten er udgivet i Rawlinson, *Inscriptions* II. pl. 65, slgn. ovenfor S. 41 Anmk. 6; slgn. ogsaa § 22. I de sidste Aar har man i British Museum fundet flere Stykker af samme Skrift, som endnu ikke ere udgivne.

5 Texten er endnu ikke udgivet.

6 Rawlinson, *Inscriptions* II. pl. 52.

7 Se § 28. Kongernes Bøger ere forøvrigt ikke egentlig noget nationalhistorisk Værk, idet Forfatteren kun har villet skildre det Forhold; hvori Konge og Folk havde stillet sig til sin Gud Jehova og hvad Indflydelse denne deres Opførsel havde paa Israels Børns Skjæbne.

Andre Skrifter af fortællende Indhold behandle Hverdagslivets Begivenheder og kunne følgelig kun uegentlig regnes til de historiske Skrifter, om de end for os have megen historisk Værd paa Grund af de mange Oplysninger, de meddele os om de indre Forhold i de Lande, hvor de ere fremkomne. Et Skrift af denne Art er den ægyptiske *Fortælling om Bonden*, som paa flere Maader fortrædigedes af sine Foresatte[1], fremdeles *Sanehas Reise* til Edom og de tilgrændsende Egne[2], to Fortællinger der allerede ere forfattede under det saakaldte tolvte Dynasti; endvidere *Moharens Reise i Syrien*[3] under Rameses II. o. s. v. **Fortællinger tagne fra det daglige Liv.**

Det sidste Skrift kan ogsaa betragtes som en Levnetsbeskrivelse over Moharen, da det indledes med en Udsigt over denne Ægypters tidligere Liv. Andre Levnetsbeskrivelser over ægyptiske Privatmænd findes undertiden indhuggede paa Tavler, som ere indsatte i de ægyptiske Gravkamres Vægge[5]. **Levnetsbeskrivelser.**

§ 5. **Folkelige udsmykkede Fædrelandshistorier.**

Der staar endnu tilbage at tale om de *folkelige Historier*, i hvilke Fædrelandets Fortid var behandlet *efter Folkets Hjerte*, saaledes at alle Uheld vare tilhyllede, alle Seiervindinger betydelig overdrevne, samt en overordentlig Ælde tilskrevet Folket[4] o. desl.; kortsagt i hvilke Folkenes Historie var behandlet paa lignende Maade som i den mundtlige Overlevering, hvilken ogsaa for en stor Del har været den væsentlige Kilde til disse Skrifter.

I Ægypten finde vi mange Spor af saadanne Behandlinger af Landets ældre Historie. For at forstaa disse Skrifters Eiendommeligheder, maa vi tage et enkelt Exempel af Ægyptens Historie og **I Ægypten.**

---

[1] Lepsius, *Denkmäler* VI, 108, ff., slgn. § 15.
[2] Lepsius, *Denkmäler* VI, 119 ff., slgn. § 15.
[3] Papyrus Anastasi Nr. 1 udgivet i *Select Papyrus*, pl. XXXV—LXII og oversat og forklaret af Chabas: *Voyage d'un Égyptien en Palestine*, 1866; Châlon sur Saône. 4to.
[4] Se § 15.
[5] Slgn. ovenfor S. 44.

minde om, at Rameses II. Sesostris, der fra sine Forfædre havde arvet Herredømmet over Nubien, under sin lange Regjering foretog flere heldige Tog, paa den ene Side til Abysinien og Sudan og paa den anden Side til Palaistine, og at han et Par Gange trængte frem til Nordsyrien[2] uden dog nogensinde at underkue dette Land, endsige Landene hinsides Taurus og Euphrat: om denne Konge læse vi hos Grækerne, at han havde erobret største Delen af den da bekjendte Verden. De ældre Forfattere fortælle saaledes[3], at han trængte frem til Kholkis, Thrake og Skythien, og de yngre lade ham desuden beseire Baktrien og Indien[4]. Dette Sagn om Sesostris store Erobringer kan naturligvis ikke være opfundet af Grækerne, men maa skyldes Ægypterne selv.

Men nu staar denne Behandlingsmaade af Sesostris' Historie ikke ene. Om hans Efterfølger Pheres' Historie[5] gjælder noget lignende, kun at der om ham ikke var Seire at overdrive, men Ulykker at tilhylle. Om ham vide vi saaledes, at de sidste Erobringer i Asien gik tabt under ham, at Ægypten i hans Tid oversvømmedes af fremmede Folk[6] og hjemsøgtes af ødelæggende Naturbegivenheder[7], hvortil endelig ogsaa kom, at den samme Konge engang mistede en hel Krigshær, som han havde sendt ud paa en af Havet i Reglen bedækket Jordbund, der tilfældigvis var tør, men som pludselig atter overskylledes af Vandene, hvoraf Følgen blev, at Hæren gik tabt, efter hvilken ulykkelige Begivenhed Kongens Fjender reiste sig og fremkaldte Oprør og Uroligheder i

---

[1] § 65.

[2] § 52 og § 65, slgn. § 53.

[3] Her. II, 103 og Megasthenes (hos Strabo XV, 1, § 6 (p. 687) og hos Arrian, *Ind.* V, 4; se C. Müller, *Fragmenta Historicorum Græcorum* II, 416).

[4] Diod I, 53—55. Slgn. Tac. *Annal.* II, 60.

[5] Se § 66.

[6] Dümichen, *Hist. Inschriften.* pl. 1 ff.; Ios. *C. Ap.* I, 26—27, slgn. § 66 og § 86 samt § 12.

[7] Hekataios fra Abdera hos Diod. XL, 3: λοιμικῆς περιστάσεως γενομένης (Müller, *Fragm. Hist. Græc.* II, 391), slgn. § 66 og § 12.

[8] Exod. 14, 23—28.

Landet[1]. Hvad fortælle nu Grækerne? Istedetfor, at Forgjængernes Erobringer gik tabt under Pheres, — at Kongen ingen Felttog foretog[2]; istedetfor, at Landet hjemsøgtes af ødelæggende Naturbegivenheder, — at Nilen oversvømmede sine Bredder paa en usædvanlig Maade[3], og istedetfor, at Kongen sendte en Hær ud paa Havbunden, hvor den blev tilintetgjort af Vandene, — at Kongen kastede en Landse i Bølgerne[4]; og endelig, istedetfor at denne Begivenhed havde til Følge, at flere Ulykker brød ind over Landet og bragte Kongens Throne til at vakle —, at Kongen blev blind for nogle Aar[5].

Om en af Pheres' Efterfølgere, Rameses III[6] vide vi, at han i Begyndelsen af sin Regjering var heldig nok til at forjage de Fjender, der havde oversvømmet Ægypten, og at han foretog heldige Tog til Nabolandene, fra hvilke han hjembragte et umaadeligt Bytte; men Mindesmærkerne meddele os tillige, om end paa en mere middelbar Maade, at Riget, i de senere Aar af hans Regjering, blev rystet af Thronrevolutioner, Oprør og andre Ulykker[7], om hvis nærmere Beskaffenhed dog Intet nøiere er os bekjendt. Vende vi os til Herodot, da læse vi hos ham om denne Konge, som han kalder Rampsinit, at han var umaadelig rig, men vi finde tillige om denne Pharao en Fortælling om, at han blev bestjaalen af sin Bygmester, og at han tilsidst af Beundring for Tyvens Klogskab, skjænkede ham sin egen Datter til Ægte og gav ham det halve Rige i Medgift[8]. Denne Fortælling har en

---

[1] Man ser paa Mindesmærkerne, hvorledes næsten hver ny Pharao fra Menephthes Pheres' Tid lader sin Forgjængers Navn udmeisle; se § 67.

[2] Her. II, 111.

[3] *κυματίης ὁ ποταμὸς ἐγένετο* ... Her. l. l.

[4] *αἰχμὴν βαλέειν ἐς μέσας τὰς δίνας τοῦ ποταμοῦ*, Her. l. l.

[5] *δέκα μὲν δὴ ἔτεα εἶναί μιν τυφλόν*, Her. l. l.

[6] § 67.

[7] Man tænke paa den Begivenhed, der har givet Anledning til den Retsag, som behandles i den saakaldte *Papyrus judiciaire* i Turin, samt i Papyrus Lee og Papyrus Rollin; se § 67.

[8] Her. II, 111.

ikke ringe Lighed med Æventyrene i Tusind og en Nat, kun at den, modsat hine, uden al Tvivl har en historisk Grundvold; thi Mindesmærkerne lade netop formode, at Andre end Kongen selv kom til at nyde Godt af de opsamlede Rigdomme, og at Riget blev delt, eller at Pharaonernes Krone for en Tid kom til at smykke Hovederne paa Mænd, der ikke hørte til Kongestammen[1].

De her berørte Fortællinger om Sesostris, Pheres og Rampsinit, have unægtelig en ganske sagnagtig Karakter, og stamme formodentlig oprindeligt fra den mundtlige Overlevering. Alligevel synes de dog ingenlunde at være gaaede umiddelbart fra den mundtlige Overlevering til Herodots Hjemmelsmænd, hvorimod de efter al Sandsynlighed først have været optagne i en sammenhængende Behandling af Ægyptens Historie[2]. Man kan nemlig ikke nægte, at alle de andre Fortællinger, som Herodot meddeler om gamle ægyptiske Konger, f. Ex. om de pyramidebyggende Konger[3], om Præsten Sethos[4] o. s. v., i Anlæg og Behandlingsmaade ganske svare til de ovennævnte Fortællinger om Sesostris, Pheres og Rampsinit, saaledes at de følgelig alle utvivlsomt stamme fra samme Kilde. Hertil kommer endnu, at den Tidsfølge, i hvilken de ældre ægyptiske Konger opregnes hos Herodot, i det Væsentlige er rigtig, hvilket neppe vilde have været Tilfældet, naar Fortællingerne vare hentede umiddelbart fra den mundtlige Overlevering. Der findes nemlig kun en eneste betydelig Feil i Herodots Anordning af Ægyptens Konger, den nemlig, at han henfører de pyramidebyggende Pharaoner til Forfaldstiden, d. v. s. til Tiden imellem Rampsinit og Sabako, imedens de i Virkeligheden tilhøre Tiden imellem Menes og Moeris, hvad enten nu denne Feil skyldes Herodots Hjemmelsmænd eller, hvad der forekommer os langt sandsynligere, beror paa en af Herodot selv begaaet Forveksling. Endnu maa vi bemærke, at Herodot tillægger den ægyptiske Hi-

---

[1] § 67.

[2] At Herodot erholdt Meddelelser af en skriftlig Kilde siger han udtrykkeligt II, 100.

[3] Her. II, 124—136.

[4] Her. II, 141—142.

storie en Ælde af elleve tusinde Aar[1], medens den i Virkeligheden kun indbefattede et Tidsrum af omtrent fem tusinde Aar, et Vidnesbyrd nok om, at Herodots eller rettere hans Hjemmelsmands Kilde ikke var fri for Overdrivelsor. I det Hele vil man ikke kunne overse, at den Behandlingsmaade af Ægyptens Historie, som vi finde hos Herodot, svarer meget vel til det Billede, vi ovenfor udkastede af den Art Behandlinger af de gamle østerlandske Folks Nationalhistorie, hvormed vi her sysselsætte os. Seirvindinger og Bedrifter ere meget overdrevne, Uheld og Ulykker ere omdannede til Begivenheder, der ere langt mere sælsomme og forunderlige end sørgelige, og en overordentlig Ælde er tilskrevet vedkommende Folk. De følgende græske Forfattere, der skrev om Ægyptens Historie, lagde i Reglen Herodot til Grund, og de søgte ikke mere som han havde gjort, Oplysninger hos Ægyptens Præster, eller i det Mindste lode de, naar de henvendte sig til Præsterne, sig ikke nøie med saadanne sagnagtige Fortællinger, som Herodot havde taget til Takke med, og forlangte, istedetfor disse, virkelige historiske Beretninger[2]. Herodot er derfor ogsaa den Eneste, gjennem hvem vi lære denne udsmykkede Frem-

---

[1] Her. II, 142. Vi finde dog her maaske en Antydning af, at man ved samme Leilighed har meddelt Herodot en anden og rigtigere Bestemmelse af Pharaonerigets Alder; thi Bemærkningen, at Solen siden Menes' Tid fire Gange havde forandret sin Opgangs Sted, synes at antyde, at der i Tiden fra Menes indtil Sethos var forløbet tre til fire *Sirius-* eller *Sothis-perioder*, hvorved man forstaar det Tidsrum, der forløber fra den Tid, da det ægyptiske borgerlige Aar og det ægyptiske Festaar falde sammen, indtil dette atter finder Sted. Da det borgerlige Aar bestaar uforanderlig af 365 Dage, men hver fjerde Festaar tæller 366 Dage, vil dette følgelig finde Sted med Mellemrum af 1461 ægyptiske borgerlige Aar eller 1460 Festaar, eller, hvad der ganske svarer dertil, 1460 af vore (julianske) Aar. Efter Censorinus begyndte der en saadan Periode i Aaret 139 efter Kristus den 20de Juli; den foregaaende indfaldt altsaa i Aaret 1322 f. Kr. Dette Tidspunkt betegnes af den astronomiske Forfatter Theon som *æra Menophris* (se § 65; slgn. Lepsius *Chronologie*, 1849) og andre Skrifter.

[2] Se nedenfor S. 73-74.

stilling af Ægyptens Historie at kjende, men af denne Omstændighed tør vi dog paa ingen Maade slutte, at han skulde have været den Eneste, der havde søgt og faaet Oplysninger om Ægyptens Historie af den Art, som vi læse i hans Værk[1]. Tvertimod, forskjellige Omstændigheder synes at antyde, at i Herodots Aarhundrede ønskede et ikke ringe Antal Videlystne, navnlig Ægyptere, men tildels ogsaa Fremmede, at erholde et Overblik over Ægyptens Historie, og at det var til Bedste for Saadanne, at der havde dannet sig en Fremstilling af Ægyptens Historie af den Art, som vi finde hos Herodot i græsk Bearbeidelse[2], hvad enten nu saadanne Skildringer af Ægyptens Historie strax vare blevne nedskrevne paa Ægyptisk, eller de en Tidlang kun var til i mundtlig Form.

Sammenligne vi det Omrids af Ægyptens Historie, vi læse hos Herodot, med det Billede af dette Lands Fortid, vi kunne danne os ved Hjælp af de samtidige Vidnesbyrd, der ere levnede os[3], forekommer det os sandsynligt, at den Behandling af Ægyptens Historie, der ligger til Grund for de Meddelelser, Herodot erholdt af sine Hjemmelsmænd, oprindelig er dannet med Benyttelse af en paa virkelig historiske Aktstykker grundet Skildring af Ægyptens Historie[4], kun at Forfatteren har tilladt sig at ombytte Aarbøgernes mere prosaiske Opfattelse med den mundtlige Overleverings mere maleriske og udsmykkede Behandling.

---

[1] Det synes f. Ex. i det Mindste for en Del at have været Tilfælde med Hekataios fra Abdera, der skrev om Ægypten og dets Historie paa Alexandros' og Ptolemaios' Tid (se nedenfor S. 72).

[2] Fra senere Tider besidde vi ogsaa Meddelelser om Ægyptens Historie af lignende Art som de, Herodot erholdt. Germanicus modtog saaledes paa sin Reise i Ægypten efter Tacitus, *Annal.* II, 60 bl. a. Underretning om Rameses (d. e. Rameses II Sesostris') Erobringer, se ovenfor S. 60 Anm. 4.

[3] § 61 ff.

[4] Vi antage, som alt bemærket (se ovenfor S. 57, Anm. 5), at et Skrift over Ægyptens Historie, som endte med *Præsten Sethos*, har tjent til Grundlag for den udsmykkede Bearbeidelse, der meddeltes Herodot i Ægypten.

Hos Ægypternes Nabofolk, Israeliterne, fandtes der uden Tvivl adskillige overdrevne og forskjønnede historiske Skrifter, af hvilke vi navnlig kunne paavise Tilværelsen af et, som har behandlet Juda Riges Historie efter Salomos Død, og som benyttedes af Forfatteren af Krønikernes Bøger i hans Fremstilling af dette Tidsrums Historie[1]. I Israel.

Vi læse saaledes her, at Jeroboam skulde have sendt en Hær paa ikke mindre end 800,000 Mand imod Abia[2], en Styrke saa stor, som ikke engang det mægtige Assyrerrige nogensinde stillede i Marken, og det uagtet dets Herskere bød over Lande, der vare næsten halvhundrede Gange saa store og saa folkerige, som Israels Rige; først Perserkongerne samlede saa store Hære, men kun til liden Nytte. Herefter fortælles det, at ikke mindre end 500,000 Mand faldt i Slaget[3], hvad der jo rigtignok stemmer meget godt med den ovenfor nævnte Angivelse af Hærens Styrke, men derimod ikke ret vel kan forenes med *Kongernes Bøgers* paa samtidige Optegnelser grundede Vidnesbyrd, i hvilke der ikke blot aldeles ikke omtales nogen saa mærkværdig Seir[4], men i hvilke der ikke engang antydes, at Jeroboam nogensinde har foretaget egentlige Felttog imod Abia. Hertil kommer endnu den Omstændighed, at et saa stort Tab maatte have lammet Israels Kraft for lang Tid, men dertil findes intet Spor. Tvertimod se vi Nadab[5], Jeroboams Søn, et Par Aar efter at rykke ind i Philisterlandet og beleire Gibbethon, hvor han blev myrdet af Baesha, der derpaa besteg Israels Throne; og denne Konge bemægtigede sig nogen Tid efter[6] Rama paa Grændsen af Juda Rige og gav sig til at befæste denne By[7] — Alt Begivenheder, som just ikke tale for

---

[1] S. 44 og Anmk. 3.
[2] 2 *Krøn.* 13, 3.
[3] 2 *Krøn.* 13, 17.
[4] Der siges blot 1 *Kong.* 15, 7: der var Krig (d. v. s. Ufred, slet Forhold) imellem Jeroboam og Abiam.
[5] 1 *Kong.* 15, 27.
[6] 1 *Kong.* 15, 17.
[7] Da Rama kun ligger et Par Timers Vei fra Jerusalem og er et alle-

Rigtigheden af Fortællingen om, at 500,000 Israeliter vare faldne i et Slag kun et Par Aar tidligere. Derefter følger der i Krønikernes Bøger en Begivenhed, som endnu er mere overdreven, idet der nemlig derefter fortælles, at ikke mindre end en Million Kushiter var falden ind i Riget[1]; ja det gives endog at forstaa, at kun en forsvindende Del af den store Mængde undgik Blodbadet[2]. Ogsaa denne Begivenhed er ubekjendt for Forfatteren af Kongernes Bøger, hvad der synes at godtgjøre, at den i det Mindste maa være meget udsmykket, naar den ikke er helt opdigtet. Hvad der fortælles om Størrelsen af Asas Hær, at den bestod af 580,000 Mand, er sikkert ligesaa overdreven[3]. Nu kunde man jo rigtignok tænke sig, at disse Overdrivelser skyldtes Forfatteren af *Krønikernes Bøger*, og at vedkommende Fortælling ligefrem var opfunden af ham; men til en saadan Formodning foreligger der dog ingensomhelst Grund. Forfatteren af Krønikernes Bøger meddeler i sit Værk neppe Andet, end hvad han fandt i andre Skrifter, hvoraf han anfører Titlerne paa en stor Mængde[4], kun at han ikke besad kritisk Sands, en Mangel, som han forøvrigt havde tilfælles med mange andre gamle Forfattere. Der kan derfor heller ingen Tvivl være om, at han har erholdt disse overdrevne og udsmykkede Fortællinger af en eller anden Hjemmelsmand, formodentlig af en skriftlig Kilde, men sandsynligvis af et Skrift, der ikke var meget ældre end hans egen Tid. I Virkeligheden nævner han flere Kildeskrifter, som behandlede den Tids Historie, hvortil disse Fortællinger høre, og af disse er

---

rede af Naturen vel befæstet Sted (slgn. Forfatterens *Reise* S. 391) maatte det være Juda Konge af megen Vigtighed, at den ikke blev omskabt til en stærk Fæstning, og var Israel virkelig bleven saa stærkt svækket, vilde han vel nok ved egen Kraft have kunnet hindre dette.

[1] 2 *Krøn.* 14, 9.

[2] 2 *Krøn.* 14, 13.

[3] 2 *Krøn.* 14, 8.

[4] Se § 28.

et[1], som kun anføres som anvendt i dette Tidsrums Historie, og som desuden ved sin Titel viser sig at være et Værk af en senere Tid, nemlig *Iddos Midrash*[2], som vi derfor ikke uden Grund kunne betragte som et Skrift af denne udsmykkede Natur.

I Ægypten fremkom der senere adskillige udsmykkede Fremstillinger af Israels Historie; de forfattedes paa Græsk og skyldtes judæiske Forfattere i Alexandreia. Sagnhistorien spiller i disse Skrifter en betydelig Rolle[3].

Mediens Historie er hos de græske Forfattere ikke mindre udsmykket end Ægyptens. Landets virkelige Skjæbne var i Korthed følgende[4]: Medien var fra gammel Tid af delt mellem mange Smaafyrster, indtil det omtrent 714 erobredes af Sargon[5], der gjorde det til assyrisk Provinds. Under hans Efterfølgere udvidedes Provindsen bestandig mere og mere, idet de efterhaanden erobrede de Øst derfor liggende Egne, og indlemmede dem i Medien. Men tilsidst, henimod Slutningen af Aarhundredet, maaske først ved Assyriens Fald, rev Medien sig løs, og dannede et uafhængigt Rige, der under Kyaxares og Astyages var en af Asiens første Stormagter. Naar nu Herodot fortæller, at Medien allerede hundrede Aar tidligere havde været et uafhængigt Rige[6], saa er det jo aabenbart, at han ikke kan have erholdt sin Underretning af nogen paalidelig Hjemmelsmand, men har øst den af en Fremstilling af Mediens Historie der, hvad enten den har været tilstede I Medien.

[1] 2 *Krøn.* 13, 22.

[2] Se S. 44 Anmk. 3; slgn. § 28.

[3] Se nedenfor § 9.

[4] § 43.

[5] § 40.

[6] Mederne skulle efter Her. I, 130 have hersket 128 Aar over Asien. Sammenlægger man de bekjendte fire mediske Kongers Regjeringstid, hvorunder er medberegnet de 28 Aar, Skytherne skulde have hersket over Medien, faar man for Tiden fra Dejokes' Thronbestigelse til Astyages' Fald, 150 Aar, hvoraf altsaa følger, at Mederne skulde have erhvervet sig deres Frihed i Aaret 710, altsaa hundrede Aar før deres virkelige Frihedsaar (slgn. § 43). Ingen ubetydelig Overdrivelse!

i mundtlig Form, eller den har været optegnet i egne Skrifter, har været forskjønnet og forherliget i Lighed med de Behandlinger af Ægyptens og Israels Historie, vi ovenfor have omtalt. Man kan ikke indvende, at der hos Herodot ogsaa omtales et Par for Medien mindre heldige Begivenheder, som man kunde mene, vanskelig vilde findes i en forskjønnet Historie, nemlig Fortællingen om Phraortes' mislykkede Angreb paa Ninive[1] og om Skythernes Indfald[2], men begge disse Tildragelser staa i saa nøie Sammenhæng med lykkelige Begivenheder, navnlig med det heldige Angreb paa Ninive[3], at Nationalfølelsen nok uden at saares kunde taale at høre fortælle om dem.

Foruden Herodot er Ktesias den eneste græske Forfatter som taler om Medien, som han tillægger en dobbelt saa lang Tid som Herodot[4], hvad der jo, naar Ktesias blot kunde betragtes som en virkelig historisk Kilde, vilde tale for, at Mederne i Tidens Løb havde udsmykket deres Historie mere og mere.

Disse Skrifters Betydning i Historien. De her anførte Exempler maa være tilstrækkelige til at vise, at saadanne folkelige, udsmykkede, om man saa kan sige, rosenfarvede Fremstillinger af forskjellige gamle Folks Fortid have været tilstede i flere af de gamle Østerlande. De ville tillige vise, at disse Skrifter ikke have spillet nogen ganske ubetydelig Rolle i Verden, idet det nemlig næsten altid var af dem, at den græske Oldtid — og gjennem den hele den følgende Eftertid, lige indtil vore Dage — har erholdt sine Efterretninger om Østerlandenes Fortid.

---

[1] Her. I., 102.
[2] Her. I., 103—106.
[3] Slgn. Her. I., 103. Vi anse det forøvrigt ikke for usandsynligt, at hele Fortællingen om Ninives og Assyriens Undergang ved Mederne er opdigtet. Se § 40.
[4] Ktesias ed. C. Müller ad calcem Herodoti p. 41 ff.

ANDET KAPITEL.

GRÆSKE OG ROMERSKE FORFATTERES EFTERRETNINGER OM ÆGYPTENS, ASSYRIENS OG BABYLONIENS, SAMT OM SYRIENS OG DE SYRISKE FOLKS, NAVNLIG ISRAELITERNES HISTORIE.

---

§ 6. Græske Forfattere Meddelelser om Ægyptens Historie.

Iblandt de Folk, i hvis Optegnelser vi kunne søge Oplysninger om de vestasiatiske og nordafrikanske Folks gamle Historie, maa vi allerførst nævne Helenerfolket, af hvis Literatur saa betydelige Rester ere bevarede til vore Dage, hvilke desuden have det store Fortrin at være let tilgjængelige for Alle; — thi dette kan egentlig ikke siges at være Tilfældet med de Levninger, som vi besidde af de gamle østerlandske Literaturer, hvilke hidindtil kun have fundet faa Dyrkere og ikke ere kjendte i nogen vid Kreds. Rigtignok er Skrift, som vi alt have bemærket[1], først i en forholdsvis sildig Tid bleven anvendt af Grækerne, og rigtignok have de græske Forfattere, som vi ligeledes have havt Leilighed til at antyde[2], ofte erholdt deres Underretning om de asiatiske Landes Fortid enten af den mundtlige Overlevering eller, i det Høieste, af mindre nøiagtige, temmelig udsmykkede Kilder, — nemlig af den Art Skildringer af de gamle østerlandske Folks Historier, som vi have kaldet *folkelige Fædrelandshistorier;* — men denne Omstændighed udelukker jo ikke Muligheden af, at enkelte Meddelelser hos græske Forfattere *om asiatiske Landes ældre Historie* kunne være øste af gode Kilder; og vil det som Følge heraf være klart, at de kunne indeholde værdifulde Oplysninger, ligesom det endelig ogsaa maa erindres, at endnu forinden alt selvstændigt Liv var gaaet til Grunde i Østen, havde hellenske Forfattere allerede begyndt at gjøre

---

[1] S. 8.
[2] S. 60—68.

Optegnelser om historiske Begivenheder, af hvilke enkelte jo kunde berøre Asien.

Hellenernes Bekjendtskab til Ægypten paa Homers Tid.

Iblandt de Skrifter, som optegnedes af Hellenerne i det sjette Aarhundrede f. Kr. befandt sig ogsaa de gamle Folkedigtninger, som man tilskriver Homer, og som mindst en tre Aarhundreder havde levet paa Folkets Læber, som det synes, uden at forandres synderligt, saaledes at de som Følge deraf ret vel kunne betragtes som et historisk Aktstykke, der naar tilbage til det niende eller tiende Aarhundrede f. Kr.

Allerede i Iliaden nævnes ikke blot Landet Ægypten, men ogsaa Hovedstaden Theben, der berømmes for sin Pragt og sine Stridsmænd og fremfor Alt for sine hundrede Porte[2]. Men denne Omtale kan ikke undre os, naar vi betænke, at efter Vidnesbyrd af ægyptiske Aktstykker, der omtrent tilhøre det fjortende Aarhundrede f. Kr. kom der undertiden Akhæer til Libyen, med hvilket Lands Beboere de iblandt Andet deltoge i et Angreb paa den ægyptiske Konge Menephthes Pheres' (*Mer-n-ptah Ba-ra's*) Rige[3].

I Odysseen, som man, med ikke liden Sandsynlighed, antager for at være fremstaaet noget senere end Iliaden, omtales Ægypten oftere[4], og det er aabenbart, at man dengang iblandt Hellenerne ikke var ubekjendt med Landets Beliggenhed og øvrige geographiske Forhold. Man vidste saaledes, at Landet laa fem Dages Seilads Syd for Kreta[5], og at det gjennemstrømmedes af en stor Flod med seilbare Udløb[6], ja man havde endog hørt Tale om

---

[1] Hom. *Il.* XIV, 382.

[2] Hom. *Il.* XIV, 381—384. Theben har neppe nogensinde havt egentlige Porte; her tænkes aabenbart paa Pylonerne; slgn. Forfatterens *Reise* S. 230.

[3] Slgn. § 66.

[4] Hom. *Odys.* IV, 84 ff., XIV, 252 ff. Man tør dog ikke heraf med nogen Sikkerhed slutte, at Forbindelsen med Ægypten var taget betydeligt til i Løbet af den Tid, der var hengaaet siden Iliadens Fremkomst.

[5] Hom. *Odys.* XIV, 252—257.

[6] Hom. *Odys.* XIV, 257—258.

Folk, der boede hinsides Ægypten, saaledes om Aithioper[1] og Ereber[2].

I Odysseen roses Ægypten for sin Gjæstfrihed mod Fremmede[3], men i den følgende Tid, da efterat Pharaonerigets Volde var brudt[4], og da Folket blev sig sin Kraftløshed bevidst, afsluttede det sig fra Omverdenen, lukkede sine Havne og gik fjendtligt tilværks imod de Fremmede, der satte Foden paa Ægyptens Jordbund en Fremgangsmaade, hvorom vi have et Vidnesbyrd i det helleniske Sagn om den menneskeoffrende Busiris[5].

Ægypten aabnes for Grækerne ved Psametik.

Fra Psametiks og endnu mere fra Amasis' Tid skete der dog et Omslag i denne Henseende[6], idet Ægypten aabnede sig for de Fremmede, navnlig for Hellenerne, som snart i temmelig betydeligt Antal begyndte at besøge Landet[7]; og det var derfor ganske naturligt, at de græske Forfattere undertiden kunde komme til at omtale Ægypten og dets eiendommelige Natur og Folk.

Hekataios fra Milet.

Dog synes endnu hele det sjette Aarhundrede at være gaaet hen, uden at ægyptiske Forhold behandledes i græske Skrifter. I det Høieste blev Landets Navn omtalt i Forbigaaende i Skrifter, der havde ganske andre Sager til Gjenstand, og det var først i Slutningen af det sjette Aarhundrede eller i Begyndelsen af det

---

1 Hom. *Odys.* I, 23 og IV, 84.
2 Hom. *Odys.* IV, 84; sIgn. Strabon *Geogr.* XVI, 4, § 27 (p. 784).
3 Hom. *Odys.* XIV, 252. ff.
4 § 67 ff.
5 Se Apollodor, *Bibliotheca* II. 5, 11; slgn. Isocr. *Busiris* (*Oratio* 11); Agathon fra Samos i Plutarkhs *Par. min.* c. 38; se Müller, *Fragmenta Historicorum Græcorum* IV, 291. Herodot hentyder ogsaa til Sagnet om Busiris (Her. II, 45), men uden at nævne Busiris' Navn.
6 Se Her. II, 154.
7 Allerede Solon og Pythagoras skulle have besøgt Ægypten, se Diod. I, 96. Plut. *De Iside et Osiride* c. 10. Am. Marcel. XXII, 16, 22, se ogsaa Plut. *Solon* c. 26. Diog. Laert. I, 26. (I Partheys Anmærkninger til hans Udgave af Plutarkhs *De Iside et Osiride* S. 183 ff. findes en Fortegnelse over de græske Videnskabsmænd, som have besøgt Ægypten).

femte, at der i Grækenland fremkom et Skrift, hvoraf en betydelig Del behandlede ægyptiske Forhold. Dette Skrift skyldtes Hekataios fra Milet[1], der forfattede et Art Reiseværk over Middelhavslandene, men som uheldigvis tilligemed hans andre Skrifter er gaaet tabt.

Herodot. Efter Hekataios maa vi nævne Herodot fra Hallikarnas, Historiens Fader, som bereiste Ægypten omtrent i Aaret 462 og nogen Tid derefter udgav sine Optegnelser, der dels behandlede Ægypternes Sæder og Skikke, dels gav en Udsigt over Ægyptens Historie fra de ældste Tider indtil Dareios' og Xerxes' Dage. Herodots Ophold i Ægypten var neppe af lang Varighed, og i ethvert Tilfælde ikke langt nok til, at han kunde erhverve sig en saadan Indsigt i det ægyptiske Sprog og i den ægyptiske Skrift, at han paa nogen Maade var istand til at holde Regnskab med sine Hjemmelsmænds Meddelelser om Fortiden. I Virkeligheden vil man ogsaa, som ovenfor antydet[2], heller ikke kunne benægte, at den Fremstilling, han giver af Ægyptens Historie, er temmelig udsmykket og overdreven i forskjellige Punkter, om den end i sine væsentligste Grundtræk ikke kan siges at være ganske urigtig[3].

De historiske Forfattere fra det følgende Aarhundrede[4] lige til Alexandros' Tid, navnlig Historikerne, kunde naturligvis oftere komme til at omtale Ægypten, der paa Grund af de politiske Forhold paa flere Maader kom i Berøring med Hellenerne; men Ingen af dem tog heraf Anledning til at skaffe sig nøiere Underretning om ægyptiske Forhold og Rigets Fortid[5].

---

[1] Se Müller, *Fragmenta Historicorum Græcorum* I. 1. ff. (1844 ff., Paris); og Indledningen ib. p. I. ff.

[2] Se ovenfor S. 60—64.

[3] Om den betydelige Feil, Herodot begaar ved at sætte de pyramidebyggende Konger ned i Forfaldstiden, se ovenfor S. 62.

[4] Demokritos fra Abdera, der efter Diodor (I, 98) opholdt sig fem Aar Ægypten, skal have skrevet et Værk om den ægyptiske Skrift, (Diog. Laert. *Vita Democriti*, 650 se nedenfor § 20 sidste Anmk.). Historikeren Duris fra Samos nævnes af Plinius *Hist. Nat.* XXXVI, 10 iblandt de græske Forfattere som have skrevet om Pyramiderne.

Hekataios fra Abdera.

Først[1] Hekataios fra Abdera, som levede paa Alexandros' og Ptolemaios I.'s Tider[2] og opholdt sig længe i Ægyptens nye Hovedstad, begyndte atter ligesom Herodot paa Stedet selv at skaffe sig Oplysninger saavel om ægyptiske Forhold og som om Landets gamle Historie. Uheldigviis er hans Værk tabt paa saa ubetydelige Brudstykker nær[3], at vi ikke kunne danne os nogen egentlig Forestilling om Skriftets Anlæg eller Behandlingsmaade. Kun to noget længere Brudstykker ere bevarede i Diodors *Historiske Bibliothek:* det ene er en Beskrivelse[4] af en Bygning i Theben, som han kalder *Osymandyas' Grav*, og som uden Tvivl er den samme Bygning, der i de gamle Pharaoners Dage førte Navnet *ha user-ma-ra* eller *ha user-ma-n-ra* (efter den senere Udtale *ha osi-ma-n-ra*), Osi-ma-n-ras Slot[5], og som nu kaldes Memnonium eller Ramesseum[6]. Det andet er en Fremstilling af Israeliternes Eiendommeligheder[7], som man aabenbart for en Del har erholdt af Israeliterne selv, men til den slutter der sig en kort Beretning om Folkets Oprindelse, som umuligt kan stamme fra Israeliterne[8], og som Hekataios nødvendigvis maa have faaet meddelt af ægyptiske Kildeskrifter, og det, som det synes, af ret paalidelige Skrifter. I ethvert Tilfælde vidne de to Brudstykker tilstrækkeligt om, at Hekataios fra Abdera i det Mindste har erholdt enkelte Meddelelser

---

[1] Det Skrift om Ægypten, der tillægges Hellanikos, er afgjort uægte og tilhører Keisertiden. Müller *Fragm. Hist. Gr.* I, 66 og xxx.

[2] Müller *Fragm. Hist. Gr.* II, 384 ff.

[3] Müller l. l.

[4] Diod. I. 47—49.

[5] Se § 71 og § 65 hvor man finder nærmere Oplysning om *Osi-ma-n-ra* (Rameses II.).

[6] Se f. Ex. Forfatterens *Reise* S. 231.

[7] Diod. XL. 2.

[8] Israeliterne kunne umuligt have fortalt, at deres Forfædre vare blevne bortsendte fra Ægypten, fordi deres Nærværelse fortørnede de ægyptiske Guder, og de kunde allermindst skildre deres Forfædre som Bærmen af de Udvandrede *ὁ δὲ πολὺς λεώς*, medens Blomsten (*οἱ ἐπιφανέστατοι καὶ δραστικώτατοι*) skulde være gaaet til Hellas se Diod. XL. 2.

der stammede fra ægyptiske Optegnelser af virkeligt historisk Værd, men uheldigvis foreligger der Intet, som kan meddele os nogen Underretning om, hvorvidt det kun var Enkeltheder, hvorom han havde erholdt Oplysning, eller om man af paalidelige historiske Skrifter havde meddelt ham en Oversigt over Ægyptens Historie.

Hvorledes det nu end forholder sig hermed, synes det klart, at Hekataios' Skrift ikke fik stor Indflydelse, idet Videnskabsmændene hinsides Middelhavet vedblev at lægge Herodot til Grund for deres Behandling af Ægyptens Historie[1].

I Alexandreia kunde man derimod ikke nøies med Herodot. Dertil indeholdt han altfor mange Fabler og altfor liden virkelig Historie; og, hvor lidet man ellers end bekymrede sig om den gamle ægyptiske Literatur, maatte man i høi Grad føle Trang til et Skrift, i hvilket en af de gamle ægyptiske Nationalhistorier var gjengivet paa Græsk[2].

Manetho. Dette Hverv paatog sig en Præst i Heliopolis[3], Manetho[4], der var barnfød i Sebennytos[5]. Han udarbeidede sandsynligvis under

---

[1] Dette er f. Ex. Tilfældet med Diodor, der vel har havt adskillige Skrifter om Ægypten, hvori ogsaa dette Riges Historie var behandlet, liggende for sig; fra disse henter han adskillige Smaabemærkninger, men til Grundlag benytter han Herodot, se nedenfor § 11.

[2] Det synes, saa at sige, at have været Mode i Ægypten i Ptolemaiertiden at anstille Sammenligninger mellem den gamle ægyptiske Historie og Hellenernes Sagnhistorie. Man tænke paa Idenficeringen af Armais og Danaos i det manethoïske Udtog hos Iosepos *C. Ap.* I, 15 (slgn. I, 26), paa Paralleliseringen af Inakkos og Israeliternes Udvandring under Moses hos Apion (Müller *Fragm. Hist. Gr.* III, 501), paa Iosepos Bemærkning, at Udtoget fandt Sted 393 Aar før Danaos' Flugt til Argos, (Jos. *C. Ap.* II, 2); o. desl.

[3] Tatian, *Or. ad Gr.* c. 98.

[4] Müller, *Fragm. Hist.* II, 511 ff. Nyere Skrifter om Manetho mangle ikke: Boeck, *Manetho*, 1845; Lepsius, *Chronologie*, 1849, og *Koenigsbuch*, 1858; Lieblein, *Manetho*, Christiania, 1863; Lauth, *Manetho*, München, 1864; o. s. v

[5] Plut, *De Iside et Osiride*, c. 9 og c. 28. Suidas: *Μανεθῶς*.

Ptolemaios Philadelphos[1], et Værk, der var delt i tre Bøger og for en stor Del bestod af Oversættelser af ældre ægyptiske Fædrelandshistorier[2], udvidede med oplysende Bemærkninger o. desl. af Manetho selv[3].

Manethoniske Lister.

Under Manetho's Navn besidde vi forskjellige Lister bestaaende af Rækker af Konger, ordnede i deres kronologiske Følge, og ledsagede af Tal, der angav Længden af hver Konges Regjering. Ved nærmere Undersøgelse af disse Lister, vil man imidlertid finde, at de ere meget langt fra at stamme umiddelbart fra Manetho's Værk, men at de, forinden de ere komne til os, ere gaaede igjennem mange Hænder, og derved ere blevne betydeligt omformede[4], saaledes at man paa ingen Maade kan betragte dem som gode historiske Kilder.

Hos Georgios Synkellos, Eusebios, Afrikanos o. A.

Vort bedste Kjendskab til Manetho's Lister have vi Munken Georgios Synkellos at takke. Denne græske Forfatter, der levede i det ottende Aarhundrede efter Kristus, meddeler i sin Kronographi flere Lister eller Fortegnelser over gamle ægyptiske Konger. Den ene af disse Lister er taget af Bogen *Sothis*, som han

---

[1] Sync., *Chronogr.* p. 14 B. Plutarkh siger (*De Iside et Osiride* c. 28), at han levede under Ptolemaios I.

[2] Iosepos siger om Manetho: *γέγραφε Ἑλλάδι φωνῇ τὴν πάτριαν ἱστορίαν ἐκ τῶν ἱερῶν ὥς φησιν αὐτός, μεταφράσας* (Jos. *C. Ap.* I, 14), slgn. 1, 26, ὁ *Μανεθὼν οὗτος ὁ τὴν Αἰγυπτι κὴν· ἱστορίαν ἐκ τῶν ἱερῶν γραμμάτων μεθερμηνεύειν ὑπεσχημένος.*

[3] Naar vi Jos. *C. Ap.* I, 14, i et Udtog af Manetho læse, at Hyrdernes Indfald i Ægypten skyldes Assyrernes Fremrykning, saa kan dette umulig være øst af de oprindelige Kildeskrifter, men er sandsynligvis en Tilsætning af Manetho. Hvad der 1, 26 fortælles om Jerusalem, at denne By blev det af Moses fra Ægypten udførte Folks Hovedstad, kan jo ogsaa umuligt være hentet af samtidige ægyptiske Optegnelser, da Jerusalem først flere Aarhundreder efter Udtoget blev Israeliternes Hovedstad. Denne Bemærkning maa derfor skyldes Manetho selv.

[4] Den Maade, hvorpaa Dynastierne betegnes i de fleste Udtog af Manetho, nemlig efter deres Følge, som det *første, andet, tredie Dynasti*, o. s. v. indtil det tredivte Dynasti, tilhører sikkert hverken Manetho selv eller de ældre Udtog af hans Værk. Denne Inddeling kjendes nemlig hverken af Eratosthenes eller af Iosepos.

[5] Sync., *Chronogr.* p. 40 ff.

anser for et Værk af Manetho; en anden, som han lægger til Grund for sin Kronologi, er øst af et Skrift, som han kalder *den gamle Krønike,* og antager for endnu ældre[1]; men ved nærmere Undersøgelse vil man finde, at begge ere underskudte Skrifter[2], hvis Kongelister ikke have nogen sand Lighed med den virkelige Række af Konger, der have hersket i Ægypten, selv om deres Forfatter end har havt ægte Udtog af Manetho mellem Hænder. De andre Lister, Synkellos meddeler, ere tagne af Eusebs tabte Skrift om Verdenshistorien og have betydeligt mere Værd end de fra *Sothis* og *den gamle Krønike* tagne Lister, idet de nemlig gaa tilbage til virkelige manethoïske Uddrag; men uheldigvis kan Eusebios, der har havt flere Lister liggende for sig, ikke frikjendes for Vilkaarlighed, da han nemlig havde sat sig den Opgave, at faa Manetho's Lister til at stemme med den Kronologi, han havde grundet paa de Tal, der ledsager de bibelske Slægtregistre[3]. Iblandt de Lister, Eusebios besad, var der ogsaa en, som læstes hos en ældre kristelig Kronograph, Julios Afrikanos, der synes at have optaget den i sine Skrifter, ganske saaledes som den var kommet til ham[4], og uden at forsøge paa at faa den til at stemme med den Kronologi, han havde dannet. Denne Liste udskriver Synkellos, uden at forandre den; hvorpaa han endnu meddeler et nyt Udtog af Manetho, der stammer fra en helt anden Kilde og tilhører, om man saa kan sige, en ganske anden Familie af Udtog. Det var taget fra Apollodoros, der havde erholdt det af Eratosthenes, som atter havde faaet det fra Manetho[5].

Endnu maa vi omtale, at, i et af Scaliger opdaget kronologisk Skrift, der er skrevet paa slet Latin og derfor gjerne kaldes

---

1 Sync., *Chronogr.* p. 51.
2 Boeck, *Manetho.* S. 16 ff. Lepsius, *Chronologie* S. 413 ff.
3 Boeck, *Manetho* S. 116. Lepsius, *Chronologie.* Lauth, *Manetho*: Einleitung
4 Boeck ib. S. 115. Lepsius og Lauth l. l.
5 Se Eratosthenes' *Fragmenta* ed. C. Müller. (ad calcem Herodoti p. 182) og *Fragmenta Hist. Gr.* I, 440 og IV, 649, hvor Udgiveren er tilbøielig til at frakjende Eratosthenes den omtalte Liste.

Barbarus, findes der ogsaa et Udtog, som stammer fra Manetho[1], men det er i ethvert Tilfælde blevet meget omarbeidet, inden det har faaet den Skikkelse, i hvilket vi have det. Til Slutning maa vi bemærke, at der hos Araberen Abulferag findes et meget forkortet Udtog, ligesom endelig, at et andet ikke mindre afkortet Uddrag af Manetho's Værk er bevaret hos Kedrenos og andre Byzantinere[2].

Brudstykker af manethoiske Udtog hos Iosepos.

Under Manetho's Navn besidde vi fremdeles nogle Brudstykker, der læses i den første Bog af Iosepos' Skrift imod Apion. De findes paa tre Steder[3] og anføres af Iosepos, som vare de Manetho's eget originale Værk[4].

Af Iosepos Udtryk paa de paagjældende Steder kan man dog ikke slutte, at de virkeligt ere tagne af Manetho's egne Værker; thi som bekjendt pleiede man i Oldtiden af længere Skrifter at gjøre Udtog, som, selv i denne forkortede Skikkelse, vedblev at bære den oprindelige Forfatters Navn, og anførtes, som var det dennes eget originale Værk. Iosepos benytter desuden paa det første Sted[5] *tre* eller i det Mindste *to forskjellige Udgaver*[6] af Manetho's ægyptiske Historie, hvilke han alle tilskriver Manetho, men som, da de alle have været temmelig kortfattede[7], *utvivlsomt kun have*

---

[1] Se Boeck, *Manetho*. Baade *Barbarus* og *Vetus Chronikon* synes efter Lauth's Undersøgelser i Indledningen til hans *Manetho*, at være Omdannelser af de hos Eusebios meddelte manethoiske Lister.

[2] Lauth, *Manetho* i Indledningen.

[3] Det første Brudstykke eller den første Samling Brudstykker findes Jos., *C. Ap.* I, 14, det andet Stykke Jos., *C. Ap.* I, 15 og det tredie *C. Ap.* I., 26.

[4] *Ὁ Μανεθὼν ταῦτα* (det følgende) *περὶ ἡμῶν γράφει*, Jos., *C. Ap.* I, 14.

[5] Jos., *C. Ap.* I, 14 (Stykket er gjentaget af Eusebios i *Chron. Arm.* p. 21 og *Præp. Evang.* X., 13. se Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II. 566—568).

[6] Efter i Begyndelsen at have anført, *Αὐτὸς δὴ ὁ Μανεθὼν....γράφει.* siger han nedenfor *ἐν δ' ἄλλω ἀντιγράφῳ* og endelig *ἐν ἄλλῃ δέ τινι βίβλῳ τῶν Αἰγυπτιακῶν*, et Skrift, der formodentligt er forskjelligt fra det foregaaende.

[7] De Udtog, hvoraf Iosepos meddeler Brudstykker, bestaa egentlig kun af tørre Rækker af Kongenavne; og det er kun ganske undtagelsesvis at der ellers fortælles Noget om de Konger, der nævnes, hvad der neppe

været Udtog af Manetho's Værk; ja det er endog i høieste Grad sandsynligt, at i det Mindste de fleste af dem, forinden de kom i Iosepos' Værge, ere gaaede igjennem flere Hænder og paa Veien meget ofte ere blevne forsynede med forskjellige Tilsætninger, der indeholdt Excerpatorens egne Domme og Forestillinger. I hvert af de tre manethoïske Skrifter, som Iosepos her benytter, og som vi efter den Orden, hvori de anføres af ham, ville kalde *Iosepos' første, andet* og *tredie manethoïske Udtog*, findes der nemlig udtalt en forskjellig Anskuelse om det asiatiske Erobrerfolk, som engang i fordums Dage havde bemægtiget sig et Stykke af det østlige Deltaland og derfra havde hersket, snart over større, snart over mindre Dele af Ægypten[1].

I det *første Udtog*, — om hvilket vi i Forbigaaende maa sige, at vi i det Afsnit, som Iosepos her meddeler ordret, ikke finder nogensomhelst væsentlig Uoverensstemmelse med Mindesmærkerne[2] — skildres de nemlig som *Folk fra Østen, uden Berømmelse*[3], og der siges, at man kaldte dem *Hyksos*, hvilket Ord forklares som *Hyrdekonger*[4], hvorpaa der tilføies en Bemærkning om, at de efter Nogles Mening vare Arabere[5].

I det *andet Udtog*[6] kaldes de ogsaa *Hyksos*, men dette Ord forklares som betydende *fangne Hyrder*[7], en Oversættelse, der sprogligt er mulig, og som endog af den udmærkede franske Ægyptolog Chabas antages for den rigtige Fortolkning[8], men om hvis mane-

---

havde været Tilfældet i et Værk, der, som Manetho's, bestod af tre Bind.

1 Se § 63.

2 Se § 63. Vi bemærke, at der intet Spor findes til, at Forfatteren af Udtoget har forvekslet *Hyksos* og Israeliterne.

3 *ἐκ τῶν πρὸς ἀνατολὴν μέρων ἄνθρωποι τὸ γεενος ἄσημοι.*

4 *Ἐκαλεῖτο δὲ τὸ σύμπαν αὐτῶν ἔθνος ὕκσως, τοῦτο δέ ἐστι βασιλεῖς ποιμένες.*

5 *τινὲς δὲ λέγουσιν αὐτοὺς Ἄραβας εἶναι.* Her ender den ordrette Gjengivelse af det *første Udtog*.

6 *ἐν δ' ἄλλῳ ἀντιγράφῳ.*

7 *οὐ βασιλεῖς ... ἀλλὰ αἰχμαλώτους, δηλοῦσθαι ποιμένας.*

8 Chabas, *Mélanges Égyptologiques* II; Châlon, 1864.

thoïske Oprindelse vi dog nære nogen Tvivl, idet vi nemlig finde en Antydning saavel af den eftermanethoïske Tids Forestilling om, at de af Kvægavl levende Israeliter vare Efterkommere af Hyksos, som af denne Tids Stræben efter at nedsætte Israeliterne[1]. Endelig i det *tredie Udtog*, hvor der aabenbart hentydes til Israeliternes hellige Bøger, sporer man uden Tvivl en Omarbeidelse, der skyldes en israelitisk Haand[2].

Hvad Begyndelsen af den af Iosepos paa det paagjældende[3] Sted meddelte Samling af Brudstykker angaar, da er den, som alt bemærket, aabenbart *anført ordret*[4] efter det *første Udtog*. Derpaa følger den anden Forklaring af *Hyksos*, hentet fra det *andet Udtog*, efter hvilken Iosepos atter optager Fortællingens Traad, for at fortsætte, hvad han hidtil, efter det *første Udtog*, har meddelt om det omtalte asiatiske Folks Skjæbne i Ægypten; kun at han her ikke mere anfører sin Kilde ordret, men gjengiver den med egne Ord[5], ja det forekommer os ikke usandsynligt, at, om han end i det Væsentlige følger det første Udtog, lader han tillige indflyde enkelte Bemærkninger, hentede fra hans to andre manethoïske Kilder[6], eller i det Mindste fra det ene af dem, formodentlig det, vi have kaldet hans *andet Udtog*.

I det følgende Brudstykke[7] findes en Kongerække, der som Sammenligningen med de ovennævnte *manethoïske Lister* og med Mindesmærkerne godtdjør, indeholder en Fortegnelse over de ægyptiske Konger, der danne det saakaldte syttende og det at-

---

[1] Man kunde ikke taale at høre, at deres Forfædre havde været Konger (*Hyk*); derfor gjorde man dem til *Fanger*. Slgn. nedenfor § 60.

[2] Se Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 568.

[3] Jos., *C. Ap.* I, 14.

[4] Se Begyndelsen: *ἐγένετο βασιλεὺς ἡμῖν* (d. e. Ægypterne).

[5] Der anvendes her oratio obliqua f. Ex. *τοῦτον φησὶν ὁ Μανεθών*.

[6] Man vil saaledes se, at Byen Avaris, hvis Beliggenhed o. s. v. tidligere er bestemt, her anføres som et *ikke forhen omtalt Sted* o. s. v.

[7] Jos., *C. Ap.* I., 15. gjentaget i en noget forkortet Skikkelse af Theophilos fra Antiokheia, *Ad Autolyc.* III., 19. Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II., 572—575.

tende Dynasti, ligesom man i Slutningen finder den første, tredie og fjerde Konge af det følgende nittende Dynasti nævnede. Den Omstændighed, at den anden Konge af dette Dynasti (den trediesidste i Brudstykket) er udeladt, tilligemed den ikke ubetydelige Forvanskning, som saavel flere af de Tal, der angive Længden af de forskjellige Kongers Regjeringstid, som nogle af Navnene i Kongerækken have maattet lide[1], viser tilstrækkeligt, at Afskrivere eller Forkortere af Udtoget ere gaaede temmelig skjødesløst tilværks, medens paa den anden Side den nøie Overeensstemmelse med de samtidige Aktstykker, som man finder paa flere Steder, saavel i enkelte Navne *som navnlig i flere Talbestemmelser*[2] ubestrideligt godtgjør, at det af Iosepos her[3] benyttede manethoïske Udtog *oprindeligt* gaar tilbage til et ret omhyggeligt og paalideligt Uddrag af Manetho's Værk. Da nu den i dette Stykke meddelte Kongeliste umiddelbart slutter sig til den Udsigt over det paagjældende Afsnit af Ægyptens Historie, som Iosepos ovenfor[4] har gjengivet efter sit *første manethoïske Udtog*, forekommer der os ikke at kunne være megen Tvivl om, at vi her have et nyt Stykke af det Udtog, vi have kaldt Iosepos *første manethoïske Udtog.*

Inden vi forlade det paagjældende Sted hos Iosepos[5], maa vi endnu bemærke, at de første Par Linier, hvormed Iosepos optager Fortællingens Traad[6], ikke uden videre tør antages *at være meddelte efter det omtalte første manethoiske Udtog*, og hvad Slut-

---

[1] Flere af Navnene ere næsten ukjendelige, se § 64 og § 65.

[2] Vi vide af samtidige Aktstykker, at den første Rameses regjerede imellem et og to Aar; i vort Brudstykke Jos., *C. Ap.* I, 15 tillægges der ham netop 1 Aar 4 Maaneder, hvad der uden Tvivl er ganske neiagtig. Den anden Konge af dette Navn, Rameses Miamon, regjerede henved 67 Aar, og i Brudstykket tillægges der ham netop 66 Aar 4 Maaneder, se § 65, o. s. v.

[3] Jos., *C. Ap.* I, 15.

[4] Jos., *C. Ap.* I, 14.

[5] Jos., *C. Ap.* I, 15.

[6] *Μετὰ τὸ ἐξελθεῖν ἐξ Αἰγύπτου τὸν λαὸν τῶν ποιμένων εἰς Ἱεροσόλυμα.*

ningsfortællingen om Sethosis og hans Kamp med Armaïs[1] angaar, da bemærke vi, at den har en ganske anden anekdotmæssig Karakter end Alt, hvad Iosepos ellers meddeler efter sit første *manethoïske Udtog*, hvorfor den sandsynligvis er taget af et af de andre Udtog, som Iosepos havde liggende for sig.

Det sidste Brudstykke af manethoïske Skrifter, Iosepos meddeler[2]; synes ved første Øiekast at være en Fortsættelse af det Stykke, Iosepos afslutter med den fjerde Konge af det saakaldte nittende Dynasti; men naar vi undersøge Sagen nøiere, ville vi finde, at den lille Kongerække, han her meddeler, er et Brudstykke af en anden Udgave af den Liste, han ovenfor har givet[3], eller med andre Ord, at vi her have *et andet Udtog* for os, formodentlig det Udtog, vi have foreslaaet at kalde *Iosepos' andet manethoïske Udtog*. Den korte Kongeliste, der meddeles i Stykket, bærer forøvrigt at dømme efter Beskaffenheden af Navne og Talangivelser ikke Præg af at tilhøre et Udtog, hvis Forfatter har bekymret sig synderlig om historisk Omhyggelighed og Nøiagtighed, hvorimod vi af Grundtonen i den Fortælling, der indtager den største Del af Udtoget[4], med temmelig Sikkerhed kunne slutte, at Forfatteren har lagt særegen Vind paa anekdotagtige Fortællinger, uden Hensyn til, at de historiske Forhold maaske for disse Krønikers Skyld maatte behandles med stor Vilkaarlighed. En lignende anekdotmæssig Tone gaar igjennem den Fortælling, hvormed det foregaaende Brudstykke afsluttes[5], nemlig Fortællingen om Sethosis og Armaïs, hvorfor vi ogsaa ere tilbøilige til at antage, at den er øst af samme Udtog.

---

[1] Jos. *C. Ap.* I., 15, Slutning.
[2] Jos. *C. Ap.* I, 26.
[3] Den mellemste af de tre Konger, Rampses, der regjerede saa lang Tid, kan ikke være nogen anden end Rameses Miamon, (d. e. Rameses II), den trediesidste Konge i Listen i Jos., *C. Ap.* I, 15.
[4] Denne Fortælling taler om Amenophis' Indfald at ville se Guderne og den derved foranledigede Bortvisning af endel af Kongens Undersaatter, en Beretning, hvorunder Israeliternes Udvandring skjuler sig.
[5] Jos. *C. Ap.* I., 15, Slutning.

Udtog af Manethos' Værk.

Manetho's Værk var uden Tvivl temmelig omfangsrigt og blev derfor efter al Sandsynlighed aldrig afskrevet i sin Helhed. Man indskrænkede sig til at foretage Udtog deraf, af hvilke atter Historikere og andre Videnskabsmænd dannede nye Uddrag, som vedblev at bære Manethos Navn, selv om Uddragenes Forfattere, hvad der oftere var Tilfældet, havde tilladt sig at indføre deres egne Bemærkninger eller at omdanne forskjellige Enkeltheder efter eget Tykke[1].

Vi kjende kun lidet til Manetho's Efterfølgere i Behandlingen af Ægyptens Historie, da deres Skrifter paa faa Brudstykker nær ere tabte; ja, det er endog muligt, at flere Skrifter, der skyldes alexandrinske Forfattere og behandlede Ægyptens Historie ere forsvundne saa aldeles, at ikke engang Forfatterens Navn er naaet ned til vor Tid.

Ægyptiske Historikere i Alexandreia efter Manetho.

Vi kunne her kun nævne Eratosthenes, Pholemaios III.'s Euergetes' Bibliothekar, hvis Værk om Ægypten siden benyttedes af Apollodor, af hvem vi have et Udtog[2], der bestaar af en Kongeliste; fremdeles Lysimakhos[3], Khairemon[4], Apion[5], Thrasyllos[6] fra Mendes, Ptolemaios fra Mendes[7] og Polemon[8], af hvilke Historikere de fleste nedenfor atter skulle blive Gjenstand for vore Undersøgelser. Kun faa og ubetydelige Brudstykker ere levnede os af disse Mænds Skrifter; men flere af disse Rester ere alligevel ikke uden Værd for os, idet de vise os, at enkelte Uovereensstemmelser, som vi finde imellem samtidige Mindesmærker i de manethoïske

[1] Slgn. ovenfor S. 78 og nedenfor § 10.
[2] Se Müller, *Fragm. Eratosthenis* ad calcem Herodoti p. 182. Eratosthenes benyttedes iblandt andet af Apollodor, se ovenfor S. 76 Anmk. 5.
[3] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 334.
[4] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 495.
[5] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 506.
[6] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 501.
[7] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* IV, 485.
[8] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* IV, 576, efter Euseb. *Præp. Evang.* X, 10. Syncell. *Chron.* p. 64.

Brudstykker hos Iosepos ikke skyldes Manetho selv, men kun bero paa Skjødesløshed hos Forfattere og Afskrivere af hans Udtog[1].

Tilbageblik over Manetho's ægyptiske Historie.

Inden vi forlade Ægyptens græske Historikere, maa vi endnu kaste et Blik tilbage paa Manetho's Historie og forsøge at give et Overblik over hans Behandlingsmaade og Planen i hans Værk, — en Opgave, der ikke er saa umulig, som man ved første Øiekast kunde antage, da vi nemlig vide, at han havde udarbeidet sin Historie efter de gamle ægyptiske Fædrelandshistorier, og da vi besidde, rigtignok ikke disse Værker selv, men adskillige af de Aktstykker, som Forfatterne af disse Nationalhistorier have benyttet, og paa hvilke de have grundet deres Skildringer.

Vi kunne saaledes være overbeviste om, at Manetho først har behandlet det mythiske Tidsrum og opregnet Gudedynastierne[2], hvorpaa han har fortalt om Menes og det *gamle Rige*[3], derpaa om det mellemste Rige, om Herskerne i Theben[4] og dernæst om Indfaldet af en Skare krigerske Asiater *(Hyksos, Hyrder*[5]*)*, som satte sig fast i det østlige Deltaland[6]. Efter dernæst at have omtalt Krigene imellem dette halvt ægyptiske, halvt asiatiske Folk og Ægypterne, har han fortalt om Ægypterkongen Ahmes' Seire over dette Folk, og om Indtagelsen af dets Hovedstad Avaris[7]. Derefter har han skildret Ægyptens glimrende Tidsrum under

---

[1] Vi erfare saaledes af Brudstykker af Apion hos Tatian, *Orat. ad. Gr.* c. 59 (se Müller *Frag. Hist. Gr.* III, 513 og IV, 485, at Hyrdernes Overvindelse, — for hvilken Begivenhed Apion rigtignok satte en, efter den senere Ptolemaiertids Forestilling (se nedenfor § 10) enstydig Begivenhed, nemlig Israeliternes Udvandring af Ægypten — har fundet Sted under *Amosis* (Ahmes), saaledes at Iosepos' *Thotmosis* (Thotmess) som Følge heraf maa skyldes en Afskriverfeil.

[2] Disse opregnes i den turinske Konge-Papyrus samt i alle vore manethoïske Lister undtagen i Afrikanos' Udtog, se Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 527 ff.

[3] Se § 61.

[4] Se § 62.

[5] Se ovenfor S. 78; slgn. § 63 og Jos., *C. Ap.* I, 14.

[6] Se § 64, slgn. Jos. *C. Ap.* I, 15.

[7] Se § 64 og § 65.

Thotmess III. og hans Efterfølgere indtil Rameses II.[1], hvorpaa han maa have fortalt om de mindre lykkelige Begivenheder, som hændtes under denne Konges Efterfølger, der førte Navnene *Mer-n-ptah*[2] (Menephthes) og *Ba-n-ra* eller *Ba-ra*[3] (Pheres). Under ham faldt fjendtlige Skarer ind i Landet[4], der desforuden derefter hjemsøgtes af forskjellige Ulykker, Pest[5] og deslige, efter hvilke en Del af Nedreægyptens Befolkning udvandrede til Asien[6]. Derpaa fortalte Manetho om Rigets Gjenoprettelse ved Rameses III., om denne Konges lidet duelige Efterfølgere af Navnet Rameses, om Sisak og det af ham grundede Kongehus[7], og endelig om Indfaldet af fremmede Erobrere, først af Aithioper (725), siden af Assyrer (669) og tilsidst af Perserne, ligesom endelig ogsaa om de indfødte Konger, der havde hersket over Ægypten i Tidsrum, da Landet havde afkastet de Fremmedes Aag, og da disses Forsøg paa atter at undertvinge Landet, vare blevne uden Frugt.

§ 7. Græske Forfattere om Syrien.

Med Syrien vare Hellenerne maaske ikke komne mindre tidlig i Berøring end med Ægypten og Libyen; og det er ikke usandsynligt, at nogle af de Fribyttere og Vikinger fra Øerne i Middelhavet og fra de Nord derfor liggende Kyster, som vi se sværme om paa dette Hav, i det fjortende Aarhundrede f. Kr., vare komne fra de græske Lande[9]. I det Mindste vare Hellenerne paa Homers Tider vel kjendte med Tilværelsen af Phoinikernes Land

---

[1] Se § 66.

[2] Dette Navn er forvansket til *Amenophis* i de to manethoïske Udtog Jos., *C. Ap.* I, 14 og 26, og hos Khairemon (Jos *C. Ap.* I, 32) se § 66.

[3] Dette Navn er forvansket til *Bokhhoris* hos Lysimakos (Jos. *C. Ap.* I, 34) og hos Tacitus (*Hist.* V, 2).

[4] Dümichen, *Hist. Inschriften*, Pl. 1, ff.

[5] Pest omtales af Hekataios, Lysimakhos, Justinus og Tacitus, se § 12.

[6] Se § 66. Manetho har uden Tvivl, for at trøste sine Læsere, fremhævet, at Udvandringen af disse Folk var en Vinding for Ægypten.

[7] Se § 67-68.

[8] Se § 68 og 69. Manetho's Historie synes at have endt med Nektanebos; se Müller, *Frag Hist. Gr.*, II, 512 og Anmk.

[9] Se § 48 og § 66.

og dets Beliggenhed i en ikke stor Afstand fra Ægypten; thi allerede i Iliaden omtales Byen Sidon[1] og dens konstfærdige Indbyggere, som forstode at danne de kostelige Kar[2], som Phoinikerne bragte over Havet, og som Hellenerne satte saa megen Pris paa[3], og i Odysseen fortælles det, at Odysseus opholdt sig et helt Aar i Phoinikien[4]; men den Omstændighed, at der ellers Intet berettes om dette Ophold, synes at antyde, at Hellenerne ikke vare synderlig bekjendte med Forholdene i Landet, og at det kun var sjældent, at en Græker besøgte de phoinikiske Egne.

Men desto hyppigere kom Phoinikernes søfarende Handelsmænd til de græske Kyster og afsatte deres mangeartede Varer. Thi de konstigt forarbeidede Kar af Kobber eller Malm, som Homer omtaler[5], vare neppe de eneste phoinikiske Varer, som Hellenerne i den Tid, da de homeriske Digte fremstod, pleiede at afkjøbe Phoinikerne, naar de falbødes i Hellas. Vi kunne være overbeviste om, at Hellenerne allerede da havde lært at skatte saavel de Glasvarer, Phoinikerne solgte, som de forskjellige Smykker af Guld, Sølv, kostbare Stene, Rav og Glas, der vare dannede af Haandværkere i Phoinikerne Stæder, eller som Phoinikerne havde hentet i det paa Konstflid rige Ægypten[6].

Phoinikerne handle paa Hellas.

En anden søgt Vare, som Phoinikerne fra en meget gammel Tid indførte i Mængde i Hellas, bestod i færdigsyede Klædningsstykker, hvis syriske Navn כתנת allerede paa Homers Tid var

---

[1] Hom. *Il.* VI, 290.
[2] Hom. *Il.* XXIII., 742-743
[3] Hom. *Il.* XXIII, 745.
[4] Hom. *Odys.* XIV, 291.
[5] Hom. *Il.* XXIII, 742-743.
[6] Eustathios *ad Dion.* v. 912 S. 277 og Heliodor (*Aethiop.* V. 19 og 30) tale om Indførelsen af saadanne Varer (Galanterivarer) i Grækenland slgn. Movers, *Phönicier* II, 3 S. 98-99. Berlin 1856.
[7] Det græske Ord *χίτων* er en Omskrivning af det phoinikiske og kananitiske (hebraiske) Ord כתנת se Gesenius, *Thesaurus* II, 724 slgn. Movers, *Phönicier* II, 3, S. 88-89.

gaaet fuldstændig over i det græske Tungemaal, Bevis nok paa, at disse Gjenstande alt i længere Tid havde været kjendte og almindeligt benyttede af Hellenerne, hvoraf atter følger, at *Samfærselen med Phoinikerne allerede havde været til i et længere Tidsrum, forinden disse Heltedigte dannede sig.*

Den betydelige Handel med Salver, som Phoinikerne efter de Gamles Vidnesbyrd drev med Hellas[1], tilhører ganske vist fortrinsvis en senere Tid[2], men af de Homeriske Digte fremgaar det dog tilstrækkeligt, at man paa Hellenerne paa den Tid, disse Digte fremstode, allerede havde lært at skatte fremmede Aromer[3] og det kan derfor ikke betvivles, at den stedse stigende Forbrug af Salver[4] allerede tidlig har bidraget ikke ubetydeligt til at forøge Handelssamkvemmet med Phoinikerne.

En anden Gjenstand, som Hellenerne heller ikke kastede Vrag paa, var den syriske Vin[5], som Phoinikerne udførte til flere forskjellige Folk[6], og som gjerne, allerede i en temmelig Tid, kan have begyndt at finde Afsætning i Hellas.

Phoinikerne indføre Slaver i Hellas.

Hertil kom endnu en Vare af en særegen Art, som sikkert indførtes allerede fra en tidlig Tid i Grækenland, og som maaske netop fordi Syrien var Hovedforsyningsstedet for denne Vare, ikke blev uden Indflydelse paa Hellenernes Forhold til Syrien og dets Folk, nemlig *de syriske Slaver.*

Syriske Slaver.

Syriske Slaver vare høit ansete i Grækenland, ligesom senere i Italien, og man fandt, at de vare som af Naturen selv bestemte

---

1 Slgn. Athen. XV, 38, p. 688-689; Dioscor. I, 163; Plin. *Hist. Nat.* III, 1, 12.
2 Movers, *Phönicier* II, 3, S. 102.
3 Homer omtaler den fremmede Arome Krokus.
4 Se Movers, *Phönicier* II, 3, S. 323. Plut. *Pericl.* c. 1.
5 Pol., *Onom.* VI, 82.
6 Ægypterne satte stor Pris paa den syriske Vin.; se Plautus *Trinum.* II, 4, 141; Cic. *de provinc. cons.*; Athen. I, 62 p. 34, slgn. ogsaa Wilkinson, *Manners and customs of the ancient Egyptians* II, S. 166 ff., se Movers, *Phönicier* II, 3, S. 327.

til at være Slaver, hvorfor man langt foretrak dem for Slaver fra andre Lande[1]. En Del af de Slaver, Phoinikerne indførte, kunde jo rigtignok være hentede i andre Lande; thi de phoinikiske Handelsmænd tog det ikke saa nøie med Menneskerov paa fremmede Kyster og erholdt desuden ofte Slaver i Bytte ved deres Tuskhandel med forskjellige Folk. Men det store Flertal af de Slaver, de bragte, vare sikkert Syrer; thi de fleste af Phoinikernes Naboer førte gjerne deres Krigsfanger til Torvs i de phoinikiske Byer[2].

Det kunde derfor neppe feile, at man i Grækenland kunde træffe Slaver fra næsten alle Syriens Egne, hvorfor det naturligvis ikke vilde have været vanskeligt for Hellenerne at erholde adskillige Oplysninger om Syrien, uden at de vare nødte til at gaa udenfor deres Fædreland. Men at søge sin Underretning ad denne Vei, kunde aldrig falde nogen Hellener ind, og det saa meget desto mindre, som man i Grækenland i ældre Dage kun bekymrede sig saare lidet om fremmede Lande; og allermindst vilde man høre tale om eller læse om *det Land, hvorfra man fik sine Slaver.*

Hellenerne faa först sildigt Indpas i Syrien.

Hertil kom nu endnu den Omstændighed, at Syrien først senere end de fleste andre Lande ved det østlige Middelhav blev besøgt af Hellenerne, hvad der formodentlig havde sin Grund i, at Phoinikerne, der kun høist ugjerne saa de græske Handelsforbindelser udspænde sig over Middelhavet, og som overalt lagde deres hellenske Medbeilere allehaande Hindringer i Veien, her, nær deres Hjem, kunde gjøre det med mere Kraft og Held end andetsteds.

Hellenerne i Kilikien, paa Kypros, i Ægypten og Babylonien.

Imidlertid lykkedes det dog Hellenerne at sætte sig fast saavel i Kilikien som paa Kypros, der ikke ligger længere borte fra

---

[1] Cicero siger (*De prov. Conc.*) om Syrer og Iudaier, at de ere *gentes servituti natæ*; Livius kalder Syrerne: levissimum genus hominum et servituti natum (Liv. XXXVI, 17 slgn. XXXV, 49. *Συρος* og *Συρα* vare i Hellas almindelige Slavenavne (Movers, *Phönicier* III, 3, S. 76.

[2] De israelitiske Profeter bebreide ofte Phoinikerne, at de solgte Israeliter som Slaver til Fremmede, se Joel 3, 11. Amos 1, 9 slgn. 1, 6.

Syrien, end at Fastlandets Bjerge øines fra Øen[1]. Under Psametik fik de Adgang til Ægypten[2], og adskillige Hellener traadte i Pharaonernes Tjeneste, og efter al Sandsynlighed fik de endnu inden Udgangen af det syvende Aarhundrede Indpas i den hurtigt opblomstrende Stormagt Babyloniens Besiddelser, og saaledes kom Hellenerne upaatvivleligt til at besøge Syrien i ægyptisk eller i babylonisk Tjeneste.

Omendskjøndt saaledes Syrien mindst fra Slutningen af det syvende Aarhundrede var besøgt af adskillige Hellenere, varede det dog længe, inden Forfatterne begyndte at omtale Syrien og Syriens Folk. Hekataios fra Milet, den første græske Forfatter som skrev om Barbarerne[4], synes ikke at have bekymret sig om Syrien: han beskrev kun Ægypten og de vestlige Lande.

Herodot besøger Phoinikien.

Herodot delte formodentlig sine Landsmænds sædvanlige Fordom imod Syrien og Syrerne og havde derfor neppe oprindelig tænkt paa at besøge dette Land, som han mente ikke indeholdt videre mærkelige Ting. Under sit Ophold i Ægypten fik han imidlertid Underretning om, at der et Sted i Syrien, nemlig i Phoinikerstaden Tyros, fandtes et meget mærkværdigt Tempel, som nok kunde fortjene at tages i Øiesyn[5]. Derfor begav han sig ogsaa til Tyros, da han forlod Ægypten, men han gjorde Reisen til Skibs[6]. formodentlig fordi han antog, at der var altfor Lidet at se og bemærke i de Egne, man maatte drage igjennem, naar man valgte den lange og besværlige Landreise fra Ægypten til Asien.

Fra Tyros maa Herodot have foretaget et Par Udflugter i Omegnen og besøgt nogle af de nærmeste Stæder. I det Mindste

---

[1] Fra Passene, der føre over Libanon, øines Kypros; slgn. Forfatterens *Reise* S. 400.

[2] Se ovenfor S. 71.

[3] M. v. Niebuhr: *Geschichte Assurs und Babels seit Phul* (S. 207), mener, at allerede ved Karkemish (606) stod Grækere ligeoverfor Grækere.

[4] Se ovenfor S. 73-74 slgn. Müller, *Fragm. Hist. Gr.* I. Inl. p. ι. ff.

[5] Her. II, 44.

[6] Her. 1. 1.

fortæller han, at han i det Palaistinske Syrien selv havde set et Mindesmærke, som var reist af Sesostris[1], hvilket neppe kan være noget andet end det, som Rameses II. Sesostris[2] lod indhugge paa Klipperne ved Udløbet af Nahr-el-Kelb, de Gamles Lykos, hvor man endnu den Dag idag træffer flere ægyptiske Tavler med Basreliefs og Levninger af hieroglyphiske Indskrifter[3]. Herodot har altsaa gjennemreist Strækningen fra Tyros til Nahr-el Kelbs Udløb og maa følgelig have besøgt baade Sidon og Berytos. Paa den anden Side synes det dog at fremgaa af den Maade, hvorpaa han omtaler[4] sit Besøg i Phoinikien, at han ikke har gjort noget langt Ophold i Landet, men snart er vendt tilbage til Tyros, hvorfra han, uden Tvivl til Skibs, begav sig paa Veien til Thasos[5].

Under dette Ophold i Phoinikien synes Herodot dog at have indsamlet en hel Del Oplysninger om syriske Forhold og syriske Folk, thi af den Maade, hvorpaa han et Par Gange i Forbigaaende omtaler visse Skikke i Syrien[6], fremgaar det tilstrækkeligt, at han har faaet meddelt Oplysninger om flere syriske Forhold, men som han ikke har fundet værdifulde og tiltrækkende nok til at meddeles Læserne i Sammenhæng.

Herodot om *Syrerne i Palaistina.*

Saaledes maa Herodot blandt Andet have ladet sig noget fortælle om Israeliterne; thi naar han siger at *Phoinikerne og Syrerne i Palaistine tilstode, at de havde optaget Omskjærelsen fra Ægypterne*[7], saa kan han her, som allerede Iosepos har bemærket[8] ved

---

[1] Her. II, 106.
[2] § 65 slgn. § 50.
[3] Slgn. f. Ex. Forfatterens *Reise* S. 413. Flere af Mindesmærkerne ved Nahr-el Kelb ere afbildede hos Lepsius (*Denkmäler* III, 197.)
[4] Her. II, 44.
[5] Her. l. l.
[6] Se f. Ex. Her. I, 105; II, 44 og 104.
[7] Her. II, 102.
[8] Jos. *C. Ap.* I, 22: *Καὶ μὴν οὐδὲ Ἡρόδοτος ἠγνοήκεν ἡμᾶν τι ἔθνος ἀλλὰ τρόπῳ τινὶ φαίνεται μεμνημένος* . . . Han anfører derpaa Herodots Ord og tilføier, at Omskjærelsen ikke anvendtes af andre af Palaistines Beboere end af Iudaierne.

Syrerne i Palaistine neppe tænke paa noget andet Folk end Israeliterne, om hvis *fordums Forbindelse med Ægypten han saaledes maa have faaet nogen Underretning*[1]. Men han har sikkert ikke bekymret sig videre derom og har formodentlig, paa Grund af Palaistines geographiske Beliggenhed i Nærheden af Ægypten neppe set noget Usædvanligt i denne Forbindelse imellem de to Landes Folk, ligesom han slet ikke har antaget det for Umagen værdt at fortælle noget videre om disse *Syrer i Palaistine.*

Herodot om Phoinikerne.

I det Hele anser Herodot ingen af Syriens forskjellige Stammer for værdige til at nævnes ved Navn, med Undtagelse af Phoinikerne, som jo desuden vare kjendte af Grækerne igjennem mange Aarhundreder. Alligevel omtaler han dem kun i Forbigaaende[2] og indrømmer dem ikke noget særligt Afsnit af sit Værk.

Syriske Byer omtalte af Herodot.

Herodot nævner foruden de tre vigtigste phoinikiske Steder Tyros[3], Sidon[4] og Arados[5] endnu tre andre Byer i Syrien, nemlig Azotos[6], Askalon[7] og Kadytis[8]. Den første By er Philisterbyen Asdod[9], den anden det fra Biblen og græske Forfattere bekjendte Askalon[10], og hvad den tredie By angaar, da er den uden Tvivl den samme By, som andre græske Forfattere og de bibelske Skrifter kalder Gaza, men som af Ægyptere og Assyrere benævnes

---

[1] Slgn. Diod. I, 28, 2., hvor denne Historiker fortæller, at Iudaierne vare *Nybyggere fra Ægypten.* Herodot synes dog ikke at have tænkt sig Sagen saaledes, da han i saa Tilfælde sikkert havde udtrykt sig bestemtere, end han gjør.

[2] Her. I, 1 og 105; II, 42—44, 104 og 112; III, 10 og 101 ff. IV, 42; V, 58; VII, 28 ff. o. s. v. slgn. S. 89 Amk. 6.

[3] Her. II, 44 slgn. II, 112.

[4] Her. II, 116; III, 136; VII, 99 ff.

[5] Se Her. VII, 98.

[6] Her. II, 157.

[7] Her. I, 105.

[8] Her. II, 159; III, 5.

[9] Se § 57.

[10] Se § 57.

Kazati eller Kadati[1], hvad der nærmer sig meget til Kadytis. At Kadytis skulde være Jerusalem, som adskillige tydske Lærde[2] have ment, har ikke mindste Sandsynlighed. Paa Herodots Tid benævntes Jerusalem sikkert endnu ikke med Navnet קדש (den hellige By). I det Høieste kunde Byen en enkelt Gang været betegnet saaledes i høiere Stil iblandt Landets egne Børn, men med dem kom jo Herodet vist neppe i Berøring.

De her opregnede syriske Stæder, som Herodot nævner, ligge alle ved Kysten. Om Byer i det Indre beretter han Intet; hvad der vel for en Del har sin Grund i, at han ikke besøgte andre Egne end Søkysten. I Nekos Historie nævner han rigtignok en By Magdolos[3], som ikke vel kan være nogen anden By end det galilaiiske Megiddo, der ligger et Par Mil fra Havet[4]; men af Herodots Udtryksmaade paa det paagjældende Sted[5] er det at formode, at han ikke havde nogen nøiere Forestilling om, hvor Magdolos var at søge, saa at man neppe nok tør sige, at Herodot *kjender* nogen By i det Indre af Syrien.

Græske Forfattere fra det følgende Aarhundrede, som Xenophon, Ktesias, Thukydides og Platon o. a., kunne vel i Forbigaaende nævne Syriens Navn, men de meddele aldrig noget nærmere om dets Befolkning og Beskaffenhed.

Efter Alexandros' Seir ved Issos kom derimod hele den græske Verdens Øine pludselig til at vendes imod Syrien, idet nemlig to

---

[1] Se § 57. Den anden Stavelsesmedlyd er et ז et Bogstav, til hvilket der i Kaldaisk ofte svarer et ד. Hvad Bogstavet *t* angaaer, som findes baade i den assyriske og den ægyptiske Skrivemaade af Byens Navn, da forekommer der selv i Hebraisk Spor af dette *t* se *Dom.* 16, 2.

[2] Niebuhr. *Kl. Schriften* I, 210; Heeren, *Ideen* I, II, 114; Bertheau *Isr. Gesch.* S. 378.

[3] Her. II, 159.

[4] Robinson, *Palæstina* III, 414.

[5] Herodot siger, at Syrerne bleve slagne ved Magdolos, *hvorpaa* Neko indtog Kadytis (II, 159). Er Kadytis Gaza, maa jo Herodot have tænkt sig Magdolos beliggende paa den ægyptiske Grændse.

syriske Byer, Phoinikerstaden Tyros[1] og siden den gamle Philisterstad Gaza[2], vovede at trodse den seirrige Erobrer, og begge forsvarede sig i længere Tid, Tyros endog i mere end et halvt Aar, imod Makedonernes Hære.

Uagtet Grækere og Makedonere ved denne Leilighed, imedens de besatte Landet og inddreve Krigsstyr hos Syriens Folk, maa være blevne nøiere bekjendte med de stedlige Forhold i Syrien og med de forskjellige Stammer, der beboede Landet, finde vi dog hos Alexandros' Historieskrivere ingen Antydning af, at de Grækere, der ledsagede ham, bekymrede sig om at lære de Eiendommeligheder at kjende, der fandtes paa de forskjellige Stammer, som befolkede Syrien. Iblandt de af Alexandros' Historieskrivere, hvis Skrifter ere bevarede til vor Tid, taler saaledes Ingen om de Folk og Stammer, der boede i Palaistine, ikke engang om Iudaierne, der dog ikke var noget ganske ubetydeligt Folk, og som desuden havde bevaret sine Eiendommeligheder med megen Troskab. Nu kunde denne Taushed jo ganske vist være Tilfældets Værk; men hertil maa vi dog bemærke, at vi af Iosepos' udtrykkelige Udsagn bestemt vide om én af Alexandros' Historieskrivere, hvis Værker ere tabte, nemlig Hieronymos[4], at han slet ikke har omtalt Israeliterne[5]; og dog var denne Hieronymos en Tidlang Statholder over Egnene omkring det døde Hav[6], altsaa over en Del af Iudaia, om ikke over det Hele.

Efter Syriens Erobring ved Alexandros betragtede Hellenerne dette Land som en Del af de græske Besiddelser og deres Forfattere omtalte derfor oftere de Begivenheder, som foregik i Landet; hvortil endnu kommer, at Syrien under Seleukos' Efterfølgere ikke sjælden kom i Berøring med Grækenland, Makedonien og det næsten ganske

---

[1] Arrian *Exp. Alex.* II, 13 ff. Curtius IV, 5.
[2] Arrian *Exp. Alex.* II, 25.
[3] Curtius Bemærkning om Samariterne, der dræbte den makedoniske Statholder Andromakhos (Curt. IV, 8, 9), er den eneste Efterretning, vi finde om Israeliter hos Alexandros' Historieskrivere; algn. § 100.
[4] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 450 ff.
[5] Jos., *C. Ap.* I, 23.
[6] Diod. XIX, 109.

helleniserede Lilleasien. Det er derfor klart, at disse Landes Historikere oftere maatte nævne Tildragelser af den syriske Historie, hvad der endelig ogsaa snart efter blev Tilfældet med de latinske og græske Forfattere, som behandlede det bestandigt mere og mere om sig gribende Roms Historie. Dette var blandt Andet Tilfældet med Polybios, med hans Fortsætter Poseidonios[1], med Timagenes[2], Asinios og Hypsikrates[3] samt med Strabon[4], hvilke sidste skildrede Krigene med Mithridates og de dermed i Forbindelse staaende Begivenheder. Ogsaa Universalhistorikere som Kastor, Nikolaos fra Damask, Diodor, Pompeius Trogus, Khephalion og Appian berørte ofte Syriens Historie efter Alexandros' Tid[5].

Men ingen af alle disse Historikere bekymrede sig om Syriens Historie før den Tid, da Landet var kommet i Berøring med Hellenerne, og derfor kunde man heller ikke, med Undtagelse af et Par spredte Oplysninger om Begivenheder i Syrien fra Persertiden og fra det sidste Aarhundrede før Kyros[6], af græske Skrifter erholde nogen Underretning om Landets Historie før Alexandros' Dage. Alligevel maa det paa Seleukos og hans Efterfølgeres Tid ingenlunde været umuligt at skaffe sig Oplysning om enkelte syriske Folks og Egnes ældre Skjæbne, da der nemlig hos flere Stammer fandtes en gammel Literatur[7], som dengang sikkert ikke endnu var forsvunden[8]. Men alligevel tænkte, i det Mindste i Nordsyrien, Ingen paa at drage Nytte deraf, dertil vare de nationale Strømninger dengang altfor matte og livløse; men i Phoinikien fremstod

---

[1] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 245, se nedenfor § 11.
[2] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 317, se nedenfor § 11.
[3] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 493, se nedenfor § 11.
[4] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 490, se nedenfor § 11.
[5] Appians tiende Bog behandler Syriens Historie fra Antiokhos den Store indtil Landets Erobring af Romerne (App. *Syr.* c. 1-51), hvortil slutter sig en kort Udsigt over Syriens Historie fra Alexandros til Antiokhos den Store (App. *Syr.* c. 52 ff.).
[6] Se § 52.
[7] Se § 26 og § 27.
[8] Se S. 55.

der derimod, som vi nedenfor skulle have Leilighed til at lære at kjende, adskillige Forfattere, som behandlede Phoinikiens Nationalhistorie, ligefra de ældste Tider[1].

§ 8. Græske Forfatteres Efterretninger om Assyriens og Babyloniens Historie.

Euphratlandene kom ikke saa tidligt som Ægypten og Syrien i umiddelbar Berøring med Grækerne; og omendskjøndt det, som alt bemærket, er at antage, at Grækere allerede under Nabukuduruzur har faaet Indpas i Babylonien[2], saa varede det dog uden Tvivl længe, inden Hellenernes Skrifter kom til at tale om dette Land.

Demokrit fra Abdera.

Den første som synes at have omtalt babyloniske Forhold var formodentlig Demokritos fra Abdera[3], der uden Tvivl besøgte Babylon før Herodots Tid[4], men hans Skrift, der omtales af Klemens fra Alexandreia[5] er uheldigvis gaaet tabt.

Herodot.

Herodot meddeler i sin første Bog endel Oplysninger om Babylonien og dets Fortid[6] og berører ogsaa et Par Gange Assyriens Historie[7], men af disse Bemærkninger synes det ikke at fremgaa, at han har besiddet nogen nøiere Kjendskab til disse Landes Historie, og det er derfor ikke meget sandsynligt, at han, som man har villet udlede af en Ytring hos ham[8], skulde have skrevet et eget Værk over den assyriske Historie.

Xenophon.

Et Par Menneskealdere efter Herodots Besøg i Babylon, førte Xenophon en græsk Hær ind i Mesopotamien og senere tilbage til de af Hellenerne beboede Egne. Beskrivelsen af dette Tog, Xenophons *Anabasis*, er i geographisk Henseende ikke uvigtig for os,

---

1 § 27.
2 Se f. Ex. Strabon, *Geogr.* XIII, 2, § 3; slgn. Niebuhr, *Gesch. Ass. u. Bab.* § 206.
3 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 24 ff.
4 Dahlmann, *Forschungen* II, 1. S. 54.
5 Clem. Alex. *Strom* I, 15; p. 131, Sylb. (356, Pott.).
6 Her. I, 178 ff.
7 Her. I, 95; 102—106 samt 117 ff.
8 Her. I, 106 og 184.

men den vidner ikke om, at Forfatteren har gjort sig nogen videre Umage for at erholde Oplysninger om de historiske Forhold i de Egne han drog igjennem, eller bekymret sig om at meddele sine Bemærkninger om de Landes ældre Historie, som vare Skueplads for de af ham beskrevne Begivenheder.

Til Gjengjæld var Xenophons yngre Samtidige Ktesias[1], der i sytten Aar opholdt sig ved Artaxarxes' Hof[2], meget ivrig for at vække Hellenernes Interesse for Østerlandenes ældre Historie, men uheldigviis var det ham aldeles ikke om at gjøre, at de Meddelelser, han gav om disse Landes Historie, fremstillede de virkelige Begivenheder. Forfængeligheden spillede en stor Rolle hos Ktesias: han vilde have, synes det, at hans Navn for evigt skulde være knyttet til de græske Forestillinger om den gamle asiatiske Fortid; men det var ikke saa let en Sag, da man i Reglen gik ud fra Herodot; og der var ikke megen Udsigt til, at man vilde lægge Herodot til Side, naar hans Efterretninger bekræftedes af hans Efterfølgere. Derfor maatte Ktesias fortælle noget ganske Andet end Herodot, og da dennes Meddelelser i det Hele stemmede nogenlunde overens med Virkeligheden, blev det jo nødvendigt for Ktesias, paa mangfoldige Maader at gjøre om paa de historiske Begivenheder, hvorved disse kom langt bort fra Sandheden. Derfor ere ogsaa alle Ktesias' Efterretninger om Assyrien, Medien, ja selv om Persien før Herodots Tid, saa godt som værdiløse, men det gjælder ikke om hans Meddelelser om Tiden efter Herodot, for hvilket Tidsrum han er ret paalidelig, ja næsten vor bedste Kilde. Ktesias.

Alexandros den Stores Historikere tale oftere om Babylon og om babyloniske Forhold. men de fleste af dem meddele Intet om Landets Historie før dets Erobring ved Makedonerne; og de Oversigter, som enkelte af dem havde givet over de asiatiske Landes ældre Historie, vare sikkert ikke af noget Værd[3].

---

[1] *Fragmenta Ctesiæ* ed. C. Müller ad calcem Herodoti.
[2] Diod. II, 32.
[3] Af Alexandros' Historieskrivere synes Klitarkh (se Brudstykkerne af

Under disse Omstændigheder maatte den Kundskab, som stod aaben for de græske Videnskabsmænd, der søgte Oplysning om Assyriens og Babyloniens Fortid, altid være yderst mangelfuld; og der var altsaa, saalænge Babylonierne selv intet Skridt gjorde, kun én Udvei tilbage for Grækerne, nemlig at gaa til Babylon og paa Stedet selv søge Oplysning i de gamle Babylonieres historiske Skrifter og Optegnelser; men Sligt kunde ikke let falde nogen Hellener ind. Paa den anden Side maatte det være Babylonierne meget om at gjøre, at Grækerne, hvis Overmagt de daglig følte, skulde komme til at bøie sig for Kaldaias og Babylons høie Ælde og store Betydning i Civilisationens Historie, og det var derfor at vente, at en Babylonier vilde paatage sig at behandle den gamle babyloniske Historie paa Græsk, for paa denne Maade at vække Grækernes Ærbødighed for det babyloniske Folk.

Berosos. Alligevel hengik der et Par Menneskealdere efter Grundfæstelsen af det græske Herredømme over Mesopotanien, før nogen Babylonier forsøgte at løse denne Opgave. Det første og, som det synes, det eneste Værk af denne Art fremkom under Antiokkos I.; det skyldtes Berosos[1], en Belspræst i Babylon, der ogsaa paa andre Maader søgte at gjøre sit Fødelands gamle Opdagelser paa Videnskabens Omraade frugtbringende for Grækerne; han havde saaledes blandt Andet den Fortjeneste at forplante den babyloniske

---

hans Skrifter i Müller, *Fragm. Hist. Alexandri Magni* ad calcem Arriani p. 74) at have givet en Udsigt over de af Alexandros erobrede asiatiske Landes ældre Historie, men hans Meddelelser havde neppe noget Værd, eftersom Klitarkh i det Hele kun besad liden Anseelse i Oldtiden som paalidelig historisk Forfatter (se Quinctillian. *Quæst.* X, 1, 74: Clitarchi probatur ingenium, fides infamatur). Vi kunne her endnu tilføie, at den Efterretning, der haves, om at Kallisthenes fra Babylon skulde have sendt Aristoteles en Beskrivelse over endel Formørkelser, der havde været iagttagne af de gamle Babyloner, og hvorom der fandtes Optegnelser i Arkiver og Bibliotheker i Landet, ikke er meget paalidelig; se Th. Henri Martins Undersøgelse om denne Efterretning i *Revue Archéologique* nouv. série VI, S. 62; 1862.

[1] Müller, *Frag. Hist. Gr.* II, 495.

Astronomi til Hellenerne[1], der ganske sikkert ikke have lært saa ganske lidet af Babylonerne paa Astronomiens Omraade.

Berosos' babyloniske Historie, der ogsaa synes leilighedsvis at have meddelt Oplysninger om Assyriens Historie[2], og det selv om Begivenheder, der ikke ligefrem vedkom Babylonien, bestod af tre Dele og var sandsynligvis temmelig udførlig hvoraf Følgen formodentlig har været, at det sjælden eller aldrig blev afskrevet i sin Helhed, men at man lod sig nøie med at danne korte Udtog deraf.

Udtog af Berosos hos Iosepos.

Iosepos meddeler nogle Stykker, der unægtelig stamme fra Berosos, men som umuligt kunne tilhøre selve Berosos' Originalværk, om de end af Iosepos anføres som tagne af Berosos eget Værk[4], hvorimod de uden Tvivl ere øste af et Udtog deraf. I Fortællingen om Iuda Riges Undergang ved Babyloniens Konge Nabukuduruzur, anfører han[5] saaledes ordret et Stykke, der handler om denne Konge, og som aabenbart er øst af et Udtog af Berosos. I sit Skrift mod Apion gjentager Iosepos dette Stykke[6] og giver

---

[1] Vitruv. IX, 1 ff. Vi antage det for utvivlsomt, at saavel Beskrivelserne over de i Babylon iagttagne Formørkelser i Ptolemaios' Almagestes som Ptolemaios' Kanon (se om den nedenfor § 23 og § 41) ere bragte af Berosos til Grækenland. Ptolemaios har øst disse Efterretninger om de babyloniske Formørkelser af Hipparkh, der muligvis atter har erholdt dem af Aristarkh, Berosos' Samtidige og maaskee hans Tilhører paa Øen Kos.

[2] Et Brudstykke, som meddeles af Eusebios (*Chron. Arm.* p. 19), behandler fortrinsvis Assyriens Historie og lader vigtige Begivenheder uomtalte, der vare foregaaede i Babylon i det Tidsrum, det behandler. Derimod er det aldeles ikke sandsynligt, at Berosos havde givet en fuldstændig Udsigt over Assyriens Historie, og navnlig kan man være sikker paa, at han ikke har talt om Ninos, denne af Ktesias eller hans Samtidige opdigtede Person.

[3] Tatian, *Or ad. Gr.* c. 58.

[4] *Μέμνηται δ' αὐτοῦ τῶν πράξεων καὶ Βηρωσσος λέγων οὕτως.* (Jos. (*Arch. Jud.* X, 11, p. 391 ed. Didot).

[5] Jos. *Arch. Jud.* X, 11 (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 506) sign. § 100.

[6] Jos. *C. Ap.* I, 19 (Müller l. l.).

desuden i det forangaaende Afsnit et kort Overblik over Indholdet af Berosos' Værk[1], ligesom han strax efter i det følgende Afsnit, øinsynligt efter samme Udtog, giver en Udsigt over Babyloniens Historie efter Nabukudurruzur indtil Landets Erobring ved Perserne[2]. I Abrahams Historie[3] anfører Iosepos ogsaa et lille Brudstykke, der stammer fra Berosos, uden Tvivl fra samme Udtog. Endnu paa flere andre Steder af sit Værk beraaber Iosepos sig paa Berosos Vidnesbyrd[4], hvoraf der synes at fremgaa, at han har havt et fuldstændigt Udtog af Berosos mellem Hænder.

Udtog af Berosos hos Polyhistor.

Iosepos er forøvrigt ikke den eneste Forfatter, der har bevaret os Brudstykker af Udtog af Berosos. Der findes nemlig hos Eusebios nogle Rester af et Skrift om Babylon, som skyldes Alexandros Polyhistor[5], en Forfatter, som vi nedenfor skulle omtale[6]. Men Berosos er neppe den eneste Kilde, Polyhistor har benyttet ved Udarbeidelsen af sit Skrift om Babyloniens Historie; vi have saaledes Grund til at antage, at han ogsaa har øst af Ktesias[7]; men hans Benyttelse af denne Forfatter har dog formodentlig været mere leilighedsvis: i Anlæg og Behandling fulgte han aabenbart Berosos, om Gangen i hvis Værk vi efter al Sandsynlighed ret vel kunne danne os et Billede ved Hjælp af de Brudstykker, som Eusebios har bevaret os af Polyhistors babyloniske Historie[8].

---

[1] Jos. *C. Ap.* I, 19 Begyndelsen af Kapitlet (Müller l. l.).

[2] Jos. *C. Ap.* I, 20.

[3] Jos. *Arch. Jud.* I, 1, 2.

[4] F. Ex. i Noahs Historie Jos. *Arch. Jud.* I, 3, 9 og i Hezekias' Historie Jos. *Arch. Jud.* X, 1, 4, hvor et Brudstykke, der handlede om Senakkerib, synes at være falden ud; se om dette nedenfor S. 101 Anmk.

[5] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 206.

[6] Se nedenfor S. 135—137.

[7] Efter Agathias II, 25 p. 119 ed. Bonn. samt efter Synkellos, *Chronogr.* p. 359 C. (Müller *Fragm. Hist. Gr.* III, 210) skulde Polyhistor have fortalt om Assyriens Historie *fra Ninos til Sardanapal.* Hvis dette er rigtigt, maa Polyhistor have benyttet Ktesias, thi Berosos har i ethvert Tilfælde ikke opregnet Assyriens Konger fra Ninos til Sardanapal (se ovenfor S. 97 Anmk. 2.).

[8] Euseb. *Chron. Arm.* p. 8 ff. Sync. *Chronogr* p. 28 B. ff.

Af Polyhistor ser man saaledes, at Berosos' *første Bog* har behandlet Kosmogonien[1], til hvilken der paa forskjellige Steder synes at have været knyttet Bemærkninger om adskillige ældre og yngre babyloniske Forhold[2]. **Oversigt over Indholdet af Berosos' Historie.**

Den anden Bog maa have behandlet den mythiske Historie. Først fortaltes Menneskeslægtens Skjæbne før Syndfloden d. v. s. under de ti første mythiske Konger, hvoraf den første kaldes Aloros, den sidste Xisuthros[3]. Derpaa kom en Beskrivelse af den store Vandflod[4], efter hvilken man læste Fortællingen om Taarnbygningen[5]. Umiddelbart derefter fandt man opregnet en Række mythiske Konger[6], hvis Regjeringstider alle havde en fabelagtig Længde.

Overgangen til tredie Del, der behandlede det virkeligt historiske Tidsrum, synes at have været dannet af en Art Indholdsangivelse, hvoraf vi besidde et Uddrag, som findes i Eusebios' armeniske Krønike[7], men som sikkert er meget vilkaarlig forkortet, ja forvansket. Hos Synkellos opdager man enkelte, men endnu langt svagere Levninger af denne Liste[8].

Af selve den egentlige Historie er med Undtagelse af den

---

[1] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 496 ff.

[2] Der fandtes bl. A. Beskrivelser af Fester f. Ex. af Sakeafesten Athen. XIV p. 639 C. (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 498).

[3] Euseb. *Chron. Arm.* p. 5 ed. Mai og Syncell. *Chronogr.* p. 39 (begge efter Polyhistor); Euseb. *Chron. Arm.* p. 22 og Synkellos *Chronogr.* p. 38 B. (efter Abydenos); se Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 499 og IV, 280—281.

[4] Euseb. *Chron. Arm.* p. 14. og Syncell. *Chronogr.* p. 30, A. (begge efter Polyhistor, anførte af Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 501). samt Euseb. *Chron. Arm.* p. 24, og Syncell. *Chronogr.* p. 44 D. (efter Abydenos, se Müller, *Fragm. Hist Gr.* IV, 281); sign. Theophil. Antioch. *Ad. Autolyc.* III, p. 139, ed. Par.

[5] Euseb. *Chron. Arm.* p. 17. Syncell. *Chronogr.* p. 44 C. (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 502—503).

[6] Euseb. *Chron. Arm.* p. 17. Syncell. *Chronogr.* p. 78 C. (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 503).

[7] Euseb. *Chron. Arm.* p. 17 (Müller l. l.).

[8] Sync. *Chronogr.* p. 207 B. (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 504).

nysnævnte Indholdsliste Intet bevaret, som angaar Babyloniens Historie før det ottende Aarhundrede; og selv for dette Tidsrums Vedkommende haves kun en ganske kort Bemærkning om Nabonassar, der efter Ptolemaios' Kanon regjerede fra 748 til 734 og om denne Bemærkning tør vi ikke engang indestaa, at den virkelig stammer fra Berosos.

Først med Senakherib d. v. s. med et af de allersidste Aar af Aarhundredet begynder det første Brudstykke, der er levnet os af Berosos Historie eller rettere af et Udtog af dette Værk. Dette Uddrag[1] som behandler Babyloniens Historie indtil Kyros indeholder mange vigtige og nøiagtige Bemærkninger, hvis Værd først de assyriske Indskrifter ret have lært os at kjende[2]; men disse have tillige godtgjort, at der i vort Uddrag findes mange urigtige Tilsætninger, som formodentlig skyldes de Bearbeidere, igjennem hvis Hænder det er gaaet. Det er endog ikke umuligt, at det Exemplar af Polyhistors Værk om Babylon, som Eusebios har benyttet, har været i en eller anden iudaisk eller kristen Lærds Besiddelse, som har indført sine Bemærkninger i Texten, og at den ikke meget kritiske Eusebios uden videre har antaget disse Tilsætninger for Dele af den oprindelige Text og ment, at de skyldtes Polyhistor og stammede fra Berosos[3].

Andre Udtog af Berosos.

Af andre Forfattere har Apollodoros[4] om hvem vi neden-

---

[1] Euseb. *Chron. Arm.* p. 19 (efter Polyhistor se Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 504—505) og p. 25—26 (efter Abydenos, se Müller, *Fragm. Hist. Gr.* IV, 282—283).

[2] Se § 40 og § 41.

[3] Det er fornemmelig Navnet Phul, der vækker vor Mistanke. Det findes i den ovennævnte Oversigt eller Indholdsliste, hvor ellers kun yderst faa Konger ere nævnede. Mindesmærkerne have desuden heller ikke lært os nogen babylonisk Konge af dette Navn at kjende, og selv om der virkeligt havde været en Konge i Babylon i det ottende Aarhundrede, der havde havt et lignende Navn, vilde det være et mærkeligt Tilfælde, om hans Navn var skrevet paa samme Maade som i Biblen.

[4] Syncell. *Chron.* p. 39, slgn. Euseb. *Chron. Arm.* p. 5, se Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, p. 499—500, og I, 102.

for[1] skulle tale, og en vis Abydenos[2], om hvem vi ellers Intet vide, ligeledes benyttet Udtog af Berosos.

Et Brudstykke af et andet Uddrag af Berosos skal fornylig være opdaget hos en lidet bekjendt kirkelig Forfatter: det handler om Senakherib og fandtes maaske fordum hos Iosepos i hans Fortælling om denne assyriske Konge, hvor det synes at være udfalden[3].

Senere græske Forfattere om Babylonien, Assyrien o. s. v.

De græske Historikere og Videnskabsmænd, som i det Hele bekymrede sig om Babyloniens ældre Historie, — thi for de allerfleste græske og græskdannede Lærde var dette Riges Fortids Skjæbne, ligesom andre fremmede Folks gamle Historie, en aldeles ligegyldig Sag — betragtede, synes det, Undersøgelserne om Babyloniens Historie for afsluttede med Berosos Værk, hvorfor man i den følgende Tid lagde hans Skrift til Grund for Behandlingen af dette Lands Historie.

Af senere Bearbeidere af Kaldaias og Babyloniens Historie have vi allerede[4] omtalt Apollodoros og Alexandros Polyhistor, der begge levede før den romerske Republiks Undergang, samt Abydenos, der formodentlig har levet i Keisertiden. Af andre Forfattere kunne vi fremdeles nævne Epigenes[5] og Xenophon fra Antiokheia[6], men uheldigvis vide vi Intet om deres Levetid og øvrige Forhold.

Den assyriske Historie behandledes efter Ktesias af Dinon[7], Iuba[8],

---

[1] S. 131.

[2] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* IV, 279 ff. Et Brudstykke af ham handler om Senakherib (Euseb., *Chron. Arm.* p. 25), et andet om Nabukuduruzur.

[3] Jos., *Arch. Jud.* X, 1, 4. Det paagjældende Sted er opdaget af François Lenormant, der mundligt har meddelt det til Forfatteren; se ovenfor S. 98, Anmk. 4.

[4] Se S. 98—100.

[5] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 510.

[6] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 101—102, efter Suidas: *Ξενοφῶν*.

[7] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 89.

[8] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 472; slgn. III, 465 ff.

Thallus[1], Athenokles[2], Symmakhos[3], Abydenos[4], Pamphila[5], foruden af Universalhistorikere som Kastor[6], Diodor[7], Nikolaos fra Damask[8], Pompeius Trogus[9], Kephalion[10].

Om Persien, Arabien, Indien og andre Lande i Mellemasien manglede der, navnlig efter Alexandros den Stores Tid, ikke græske Værker[11], men kun Brudstykker ere blevne bevarede indtil vore Dage.

§ 9.

Skrifter om Israeliterne i de første 150 Aar efter Alexandros samt Skrifter af et Par senere Forfattere i Alexandreia.

Vi have allerede bemærket, at Alexandros' den Stores Historieskrivere i ethvert Tilfælde ikke værdigede Iudaierne nogen videre Opmærksomhed[12], uagtet den makedoniske Erobrer efter al Sandsynlighed under sit Ophold i Syrien maa være kommet i Berøring med Iudaierne, selv om han ikke har besøgt det fra Veien til Ægypten noget fjerntliggende Jerusalem[13].

Forøvrigt vil det ikke kunne benægtes, at netop paa Alexandros' Tid begynde de græske Forfattere at tale om Iudaierne; men dette Bekjendtskab synes dog neppe at være en Følge af den makedoniske Hærs Ophold i Palaistine og Iudaia, men skyldes maaske kun den tilfældige Omstændighed, at Philosophen Aristoteles engang, formodentlig før Alexandros' Tog til Syrien, var kommet i Berøring med en skarpsindig og videnskabelig dannet Iudaier[14], med hvem han havde en eller flere Samtaler, der i høi

---

1 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 517.
2 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 89.
3 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 336; slgn. II, 89.
4 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* IV, 278.
5 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 520.
6 *Fragmenta Castoris* ad calcem Herodoti, p. 153 ff.
7 Se Diod. II, 1.
8 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 343 ff.
9 Justinus, *Hist.* I, 1—3.
10 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 625 ff.
11 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* IV, 688.
12 S. 91—92.
13 Slgn. § 100.
14 Se Brudstykket af Klearkhos fra Soloi hos Iosepos, *C. Ap.* I, 22 (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 323).

Grad have interesseret ham og som havde til Følge at han dannede sig den Anskuelse, at Iudaierne vare et Folk af Vismænd.

Aristoteles og hans Disciple.

For Sandheden af denne Meddelelse, som vi læse hos Iosepos, der siger at han havde øst denne Beretning af Klearkhos fra Soloi[1], en af Aristoteles' Disciple, taler ogsaa den Omstændighed, at en anden af Aristoteles' Disciple, Theophrast[2], betragter Iudaierne ganske paa samme Maade, som Klearkhos. Det kan derfor ikke være Gjenstand for nogen Tvivl, at Aristoteles virkelig engang er stødt sammen med en iudaisk Lærd, og at han oftere har omtalt sine Samtaler med denne Mand for sine Tilhørere. Derimod forekommer det os mindre sandsynligt, at Aristoteles selv har fortalt om denne sin Samtale i sine Skrifter, da Iosepos i dette Tilfælde nok havde gjort sig Umage for at faa det paagjældende Skrift af Aristoteles imellem Hænder, og vel ikke havde undladt at anføre det i sine Bøger mod Apion. Ogsaa Megathenes, der var en Samtidig af Klearkhos og Theophrast, betragter Iudaierne paa samme Maade som disse: han siger nemlig at Iudaierne vare Syriens Philosopher ligesom Bramanerne Indernes[3].

Hermippos Kallimakhos.

En Efterklang af denne Opfattelse finde vi hos Hermippos Kallimakhos der fortæller, at Iudaierne havde været Pythagoras' Lærere[4]. Hermippos levede forøvrigt en stor Del af sit Liv i Alexandreia, og hans Skrift er affattet under Ptolemaios III. Euergetes[5] under hvem Iudaierne allerede havde begyndt at spille en politisk Rolle, og derfor ikke mere vare upaaagtede, hvorfor

---

[1] Jos. l. l. (Müller l. l.).
[2] Theophrast hos Eusebios, *Præp. Evang.* IX, 2.
[3] Megasthenes hos Klemens fra Alexandreia, *Strom* I, 15 p. 132, Sylb., (p. 360, Pott.) og hos Eusebios, *Præp. Evang.* IX, 6 (p. 410); se Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 437.
[4] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 36 og 41 efter Origines *Contra. Cels.* I, p. 13, ed. Spencer og efter Iosepos, (*C. Ap.* I, 22).
[5] Se nedenfor S. 110—111.

det ogsaa er let forklarligt, at man navnlig i Alexandreia ikke vedblev at betragte Iudaierne *alene som Vismænd fra Syrien.*

Hekataios fra Abdera. Manetho.

I Virkeligheden havde, som vi ovenfor have bemærket[1] allerede før Hermippos, et Par græske eller helleniske Forfattere omtalt Iudaierne paa en anden Maade, idet de havde fortalt, at de vare Efterkommere af et Folk, som fordum var udvandret eller udsendt af Ægypten, og hvis Fjernelse maatte betragtes som en Vinding for Landet, da de nemlig i flere Henseender ikke vare gode Undersaatter.

Iudaiske Forfattere om Israels Historie.

Hos ingen af disse Forfattere, hverken hos Hekataios eller hos Manetho, fandtes der dog endnu nogen Uvillie eller Had til Iudaierne; og det var egentlig saa at sige kun for at redde Ægyptens Ære, og for at svække det ugunstige Indtryk, som Fortællingen om de Uheld, hvortil Israeliternes Udtog havde givet Anledning, maatte fremkalde hos Læserne, at disse Forfattere havde udtalt sig noget ugunstigt om Iudaierne. Alligevel maatte denne Omtale ikke være behagelig for Iudaierne, og det var derfor let forklarligt, at iudaiske Lærde i Alexandreia søgte at modarbeide denne Opfattelse ved at udgive Skrifter, der skildrede Iudaiernes Fortids Historie i det græske Sprog og saaledes vare let tilgjængelige for Alle.

I Virkeligheden fremstod der i Alexandreia en hel Række Skrifter, der behandlede Israeliternes Historie, men som alle ere tabte, en Omstændighed, som dog ikke forhindre, at vi, gjennem de Brudstykker, der ere levnede os, navnlig hos Eusebios, ere ret vel istand til at danne os en Forestilling om disse Forfatteres Behandlingsmaade og Værd i historisk Henseende, ligesom om deres Herkomst og Nationalitet[2].

Iblandt disse Forfattere kunne vi nævne følgende: Aristeas,

---

[1] Se S. 73 og S. 81, Anmk. 4; slgn. S. 84.
[2] Se nedenfor S. 109.

Theophilos, Eupolemos, Artabanos, Kleodemos, til hvilke vi maaske ogsaa maa føie den iudaiske Philosoph Aristobulos.

Af Aristeas[1] have vi kun et eneste Brudstykke: det handler om Iob[2], og indeholder blandt Andet en Mængde Slægtregistre, der sikkert ere ganske værdiløse, men forøvrigt vide vi intet, hverken om Titlen paa hans Skrift eller om dets Anlæg og Beskaffenhed, ligesaalidet som om Aristeas selv. Man antager kun at han har levet under Ptolemaios Philadelphos[3]; men det er ikke umuligt forøvrigt, at de Brudstykker, vi have, tilhøre en senere Forfatter, der har skrevet under Aristeas' Navn. Aristeas.

Theophilos[4], der skal have været en Samtidig af Ptolemaios III Euergetes, omtales af Polyhistor[5] og Iosepos[6] som en Forfatter, der har skrevet om Israeliterne, men noget nærmere om det Værk, hvori han havde omtalt dem, er ikke bekjendt. Man ved kun, at en vis Theophilos har forfattet Skrifter om den peloponnesiske Krig, om Sikelien og Italien[7]; men om det er den samme Theophilos, kan ikke afgjøres. Theophilos.

Demetrios som levede under Ptolemaios IV. Philopator skrev en israelitisk Historie, der begyndte med de ældste Tider og fortsatte sig ned til hans egen Tid. At dømme efter de Brudstykker, der ere levnede os, synes Sagnhistorien at have indtaget en ikke ubetydelig Del af Demetrios' Skrift, idet Biblens Fortællinger vare udvidede med forskjellige Tilsætninger, der aabenbart vare Demetrios.

---

[1] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 208.
[2] Euseb., *Præp. Evang.* IX, 20 (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 220).
[3] Se Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 208.
[4] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* IV, 515–516.
[5] Eusebios, (*Præp. Evang.* IX, 34) nævner her efter Polyhistor Theophilos iblandt de Forfattere, som have skrevet om Salomos Forbindelse med Tyros, slgn. § 95.
[6] Jos., *C. Ap.* I, 23.
[7] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* IV, 515–56.
[8] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 207.

hentede fra en meget upaalidelig mundtlig Overlevering. Vi besidde af Demetrios to noget længere Brudstykker, hvoraf det ene handler om Jakob[1] og det andet om Moses[2], hvortil endnu kommer et temmelig afkortet Brudstykke, hvori der tales om Bortførelsen af endel Israeliter til Assyrien ved Senakherib[3]. Dette sidste Stykke indeholder nogle kronologiske Bestemmelser, hvorpaa enkelte nyere Lærde have lagt en àldeles ufortjent Vægt[4], thi Tallene i Tidsbemmelserne ere øiensynlig saa forvanskede, at ingen besindig Videnskabsmand tør opføre nogen kronologisk Bygning paa dette løse Grundlag.

Aristobulos. Iblandt disse Forfattere tør vi maaske ogsaa regne den judaiske Philosoph Aristobulos, Forfatteren til det bekjendte Værk om Mose Lovgivning hvorom han søgte at bevise, at den havde udøvet en gjennemgribende Indflydelse paa den græske Philosophi[5] Aristobulos, der formodentlig er den samme Aristobulos, som skal have været Ptolemaios Euergetes II's Lærer[6], var rigtignok ikke Historiker, men da han i sit Værk ofte maatte omtale Begivenheder fra Udtogets Tid og i det Hele fra Israels ældre Historie, kunne vi ikke undlade at nævne ham iblandt de Forfattere som have behandlet den israelitiske Historie paa Græsk, om det end kan formodes, at han ikke har behandlet sit Folks Fortid med saa mange Overdrivelser som de andre Forfattere fra hans Samtid, iblandt hvilke vi her have opført ham.

---

[1] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 214. Euseb., *Præp. Evang.* IX, 21.
[2] Euseb. *Præp. Evang.* IX, 29. (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 224).
[3] Clem. Alex. *Strom* I, 21, p. 146 ed. Sylb. (p. 403 Pott.); se Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 208.
[4] Man vil i *Journal of the Royal Asiatic Society* og i *The Athenæum* finde flere Artikler af en engelsk Kronolog J. W. Bosanquet i hvilke dette Sted af Demetrios er gjort til Hovedhjørnestenen i et eiendommeligt kronologisk System, der dog ingen Anklang har fundet.
[5] Se Klemens fra Alexandreia og Eusebios.
[6] 2 *Makk.* 1, 10; slgn. Delaunay, *Philon* p. 5—6, hvor han dog synes at have forvekslet Euergetes II med Ptolemaios III, Euergetes (I).

Eupolemos[1] en alexandrinsk Iudaier, som levede under Ptolemaios X. forfattede en israelitisk Historie, som begyndte med Adam og endte med Aaret 141 f. Kr., Demetrios Nikanors femte og Ptolemaios Euergetes II.'s tolvte Regjeringsaar[2]. Vi have af Eupolemos tre Brudstykker, hvoraf et handler om Abraham[3], et andet om Moses[4], og et tredie om David og Salomon[5]. I de to første Stykker finder man flere Bemærkninger, som aabenbart ere øste af en værdiløs Overlevering; i det sidste Stykke meddeler han de bekjendte Breve, som udgives for at være vekslede imellem Salomo og hans Samtidige Kongerne af Ægypten og Tyros. Allerede Iosepos[6] har optaget et Par af disse Breve i sin Historie, og Klemens fra Alexandria taler om dem i sine Skrifter[7]. Brevene kunne forøvrigt umuligt være ægte[8] og ere øinsynlig kun en Omskrivning i Brevform af et Par Vers i Biblen[9]; de skyldes maaske Eupolemos' Opfindsomhed[10]. Eupolemos.

Om Artapanos[11] vides Intet med Sikkerhed. Vi have af ham tre Brudstykker, der maa tilhøre et Skrift om Iudaierne; et af disse Stykker handler om Abraham[12], et andet om Ioseph[13] og Artapanos.

[1] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 207.
[2] Clem. Alex. *Strom.* I, 21 p. 146. Sylb. (p. 404 Pott.).
[3] Euseb. *Præp. Evang.* IX, 17. Müller III, 211–212.
[4] Euseb. *Præp. Evang.* IX, 26 (Müller III, 220, se ogsaa Clem. Alex. *Strom.* I, 21. p. 149 Sylb. (p. 413 Pott.), *Chron. Paschale* p. 64 og Crameri *Anecdot. Paris* II, p. 176).
[5] Euseb. *Præp. Evang.* IX, 30–34. Müller III, 225–228.
[6] Jos. *Arch. Iud.* VIII, 3.
[7] Clem. Alex. *Strom.* I, 21. p. 143 Sylb. (p. 396 Potter); se § 93.
[8] Slgn. Movers, *Phönicier* II, 1, S. 334 og Anmk.
[9] 1 *Kong.* 5, 15.
[10] Iosepos har maaske faaet disse Breve af Eupolemos, hvem han rigtignok ikke anfører paa det paagjældende Sted, men hvem han ellers godt kjender, se Jos. *C. Ap.* I, 23.
[11] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 208.
[12] Euseb. *Præp. Evang.* IX, 18. (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 212).
[13] Euseb. *Præp. Evang.* IX, 13. (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 219).

et tredie om Moses[1]. De Bemærkninger hos ham, som ikke ere hentede fra Biblen, ere aabenbart øste af en høist upaalidelig Overlevering; kun enkelte Ting ere muligvis tagne af et manethoïsk Udtog.

Kleodemos eller Malkhos.

Kleodemos, som ogsaa kaldes Malkhos[2] er ligesaa ubekjendt som den forannævnte Forfatter. Vi besidde kun et eneste Brudstykke af Kleodemos; det handler om Abraham og meddeles af Iosepos[3].

Pseudo Hekataios.

En Forfatter af lignende Art som de foregaaende var den ubekjendte Forfatter, som skrev under Hekataios fra Abdera's Navn, og som man derfor i Almindelighed kalder Pseudo-Hekataios[4]. Iosepos beraaber sig paa denne falske Hekataios, om hvis Bedrageri han ingen Anelse har, et Par Gange i sit Skrift imod Apion, i hvad han her fortæller om Israeliternes Forhold til Alexandros den Store og Ptolemaios I.[5]. I Iosepos' israelitiske Historie nævnes Hekataios ikke, men der kan ikke være megen Tvivl om, at hvad Iosepos her meddeler om Alexandros Tog til Ierusalem og den makedoniske Erobrers Forekommenhed imod Iudaierne[6], er hentet fra samme Pseudo-Hekataios, fra hvem endelig ogsaa de Breve upaatvivleligt hidrøre, som Iosepos omtaler[7] og ved hvilke Alexandros og Ptolemaios skulde have tilsikkret Iudaierne i Alexandreia visse Friheder. Pseudo-Hekataios' Skrift behandlede maaske kun Iudaiernes Skjæbne under Alexandros og de første Ptolemaier og meddelte muligvis Intet om ældre Tider. Det var i ethvert Tilfælde fuld af Overdrivelser, hvorfor den Del af Iosepos' Skrifter, der kan formodes at være hentede fra disse Skrifter, maa modtages med megen Mistillid.

---

1 Euseb. *Præp. Evang.* IX, 27. (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 220—221).
2 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 208
3 Jos. *Arch. Iud.* I, 15. (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 214).
4 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 387 ff.
5 Jos. *C. Ap.* I, 22 og 23 II, 4.
6 Jos. *Arch. Iud.* XI, 8; XII, 4.
7 Jos. *C. Ap.* II, 4.

Samtlige her nævnte Forfattere vare efter al Sandsynlighed af israelitisk Herkomt og tilhørte formodentlig det iudaiske Samfund i Alexandreia; thi dersom en eller flere af dem havde været af ægyptisk eller græsk Herkomst, saa havde Iosepos neppe undladt at fremhæve det, eftersom nemlig, som vi nedenfor skulde se[1], fra det andet Aarhundrede f. Kr. de fleste Forfattere i Alexandreia vare meget ugunstigt stemte imod Israeliterne. Denne temmelig udbredte Uvillie imod dem udelukker dog paa den anden Side ikke, at enkelte Forfattere i Alexandreia i deres Skrifter, navnlig naar de behandlede Ægyptens Historie, kunde nævne Israeliternes Navn uden deraf at tage Anledning til at udskjælde dem[2].

Hertil kom endnu at andre Forfattere, saavel Historikere som Philosopher, leilighedsvis, ved at omtale Iudaierne, kunde komme til at anstille en Art etymologiske Undersøgelser over Oprindelsen til Navne som Iudaia og Hierosolyma o. desl., og derved kunde ledes til forskjellige Slutninger om Israeliternes Udspring og oprindelige Fædreland, uden at de derfor behøvede at indlade sig nøiere paa Beskrivelse af de iudaiske Eiendommeligheder. Herhen hører Paralleliseringen af Israeliterne med Homers Solymer, om hvilket Folk man fandt en Erindring i Hierosolyma; fremdeles Henførelsen af Iudaiernes oprindelige Fødeland til Idabjerget paa Krete paa Grund af Lydligheden imellem *Iud* og *Id;* Betragtningen af Israeliterne som Assyrer, formodentlig paa Grund af Forvekslingen af Syrien og Assyrien o. s. v.[3]. Den senere Tids Sammenblahding

---

[1] Se S. 111 ff.

[2] Trogus Pompeius, hvis Skrift vi kjende fra Justinus' Udtog, synes efter Justin. XXXVI, 1—3, — om han end ellers i dette Afsnit af sin Bog i det Væsentlige har fulgt Poseidonios — desuden paa det paagjældende Sted tillige at have benyttet et græsk-ægyptisk Skrift, hvori der forekom nogle Bemærkninger om Iudaierne og deres Historie; disse Efterretninger grundede sig aabenbart for en Del paa Meddelelser fra Iudaierne selv, men de vare opfattede og gjengivne paa en skjødesløs og vilkaarlig Maade. Slgn. nedenfor S. 141.

[3] Tacitus meddeler i sin *Hist.* V, 2 forskjellige phantastiske Meninger om Iudaiernes Udspring; se nedenfor S. 146.

og Forveksling af Hyksos og Israeliterne, hvorom vi nedenfor skulle tale[1] gav ogsaa Anledning til flere Gisninger af lignende Art.

Skrifter om Israels Historie i bunden Stil.

Der staar endnu tilbage at nævne en lille Gruppe Forfattere, som fremstillede Israels Historie eller Afsnit deraf i bunden Stil — Digtere tør vi ikke kalde dem. Til denne Klasse kunne vi henregne: Theodotos, af hvem vi have et Brudstykke om Jakob[2]; Philon fra Byblos med Tilnavn Presbyteros, som skrev et Værk om Jerusalem, hvoraf et Par Smaastykker ere bevarede[3]; samt endelig: Ezekhiel, som har gjort Israeliternes Udgang af Ægypten til Gjenstand for en Tragedie[4].

§ 10.

Anti-iudaiske Forfattere i Alexandreia.

De iudaiske Nybyggere i Alexandreia, som allerede under Ptolemaios I. og II. spillede en vis Rolle i Byen ved deres store Mængde, kom under de følgende Ptolemaier i Besiddelse af adskillige Særrettigheder og fik flere Monopoler imellem Hænder[5], som snart vakte en almindelig Misstemning imod dem saavel i Hovedstaden som i andre Egne af Landet.

Iudaiernes politiske Indflydelse under Ptolemaierne.

Naar disse Begunstigelser blev dem indrømmede er ikke nøiere bekjendt, da Iudaierne flere Gange i længere Tid besad stor Indflydelse i Riget.

Under Ptolemaios Euergetes hævede saaledes en vis Joseph sig næsten til samme Magt[6], som, efter de gamle Sagn, Stamme-

---

[1] Se nedenfor S. 115—119.

[2] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 217.

[3] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 219. Euseb. *Præp. Evang.* IX, 24.

[4] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 224, efter Klemens fra Alexandreia *Strom* I, 21; p. 149, Sylb. (p. 414, Potter). Euseb. *Præp. Evang.* IX, 28; slgn. Dübner, *Fragm. Trag. Græc.* (ad calcem Euripidis).

[5] Iudaierne besad saaledes i et vist Tidsrum et Monopol ved Controlleringen af Skibsfarten paa Nilen og et andet ved Alexandreias' Kornforsyning; se Jos., *C. Ap.* II, 5. Det sidste Monopol var Aarsag til det ægyptiske Folks Forbittrelse mod Iudaierne under en Hungersnød, som hjemsøgte Alexandreia paa den Tid, da Germanicus besøgte Ægypten. Jos. l. l.

[6] Jos. *Arch. Jud.* XII, 4.

faderen Jakobs Søn Joseph fordum havde besiddet under en af de gamle Pharaoner, ja hvad der ikke var hændet Fortidens Joseph, at faa sin Søn til Eftermand som altformaaende Minister, det lykkedes den nye Joseph, der fulgtes i sin høie Værdighed af Sønnen Hyrkan[1]. Under Ptolemaios IV. Philopator, udbrød der rigtignok en Forfølgelse imod dem[2], men denne blev ikke af lang Varighed, og under Ptolemaios VI. Philometor fik de, som det synes, endnu større Magt end nogensinde tidligere[3].

Misstemning mod Iudaierne i Alexandreia.

Iudaiernes Indflydelse har strakt sig over et altfor langt Tidsrum, til at den let kunde glemmes, og Forfølgelsen under Philopator havde ikke kunnet dæmpe Uvillien, der vedblev endog helt ned i Keisertiden[4].

Det er let forklarligt, at, i en saa meget skrivende Stad som Alexandreia, maatte en saa bitter Stemning give sig Luft i Skrifter, enten nu disse vare ligefrem rettede imod Iudaierne, eller der kun leilighedsvis gjordes Udfald imod dem i disse Skrifter.

Saadanne imod Iudaierne fjendtlige Skrifter maa uden Tvivl alt være fremkomne i det andet Aarhundrede f. Kr., eftersom vi nemlig finde Gjenklang af slige Skrifter hos to græske Forfattere, der allerede virkede straks efter Aar 100, og som vi nedenfor skulle lære nøiere at kjende, nemlig Poseidonios og Apollonios Molon[5]. Men alle Skrifter af denne Art, der stamme fra ældre Tider, ere ganske forsvundne; og de, vi have tilbage, tilhøre Aarhundredet før og efter Kristus. De vigtigste ere: Lysimakhos, Khairemon og Apion.

Lysimakhos.

Lysimakhos[6], om hvis Levetid Intet vides, uden at han er yngre end Apollonios Molon, *forfattede et Værk over Ægypten*,

---

[1] Jos. l. l.

[2] Se Euseb. *Chron. Arm.* I, slgn. Jos. *C. Ap.* II, 5, hvor der staar Physkon for Philometor.

[3] *Την βασιλείαν ὅλην τὴν ἑαυτῶν Ἰουδαίοις ἐπίστευσαν.* Jos. *C. Ap.* II, 5.

[4] Se Jos., *C. Ap.* II, 5 Slutning; slgn. nedenfor § 11.

[5] Se nedenfor S. 133—135 slgn. ogsaa S. 122—123.

[6] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 334.

der uheldigvis paa faa og ubetydelige Brudstykker nær er gaaet tabt. Det eneste Stykke af noget Værd, som vi have tilbage, er meddelt af Iosepos[1] og behandler Israeliternes Udgang af Ægypten. Hovedkilden til dette Stykke, ligesom sikkert til Lysimakhos' Skrift i dets Helhed, er uden Tvivl Manetho's ægyptiske Historie eller rettere Udtog af dette Værk; dog er det muligt, at han har hentet enkelte Træk af sin Beskrivelse af Israels Børns Udgang af Ægypten fra den israelitiske Overlevering[2].

Khairemon.

Khairemon[3], der var Bibliothekar ved Serapeions Bogsamling og levede under de første Keisere, forfattede flere Skrifter, deriblandt et, der handlede om Hieroglypherne, hvoraf et lille Uddrag er bevaret i Tzetzes' Optegnelser til Forklaring af Homers Iliade[4]. Han skrev desuden en Ægyptens Historie, hvoraf Iosepos har bevaret et lille Uddrag[5], der behandler Israeliternes Udgang af Ægyptens Land. I Behandlingsmaaden af dette Spørgsmaal slutter Khairemon sig temmelig nøie til et af de Udtog af Manetho, som Iosepos har benyttet[6], nemlig til det, som vi have betegnet som *Iosepos' andet manethoïske* Udtog.

---

[1] Jos., *C. Ap.* I, 34.

[2] Man kunde saaledes mene, at hans Fortælling om Israeliternes Forberedelser til deres Udtog og om deres Faste Natten før Udtoget (*νυκτὸς ἐπιγενομένης πῦρ καὶ λύχνους καύσαντες φυλάττειν ἑαυτούς, τήν τ' ἐπιοῦσαν νύκτα νηστεύσαντας ἱλάσκεσθαι τοὺς θεόυς*) er fremkommet ved en slet Gjengivelse af den israelitiske Overlevering om den første Paaskefest, som holdtes Aftenen før Udtoget; se *Exod* 12, 15 ff.

[3] Müller *Fragm. Hist. Gr.* III, 495, hvor Udgiveren er tilbøielig til at antage to Forfattere af Navnet Khairemon.

[4] Meddelt i Müllers *Fragm. Hist. Gr.* IV, 668-669. Slgn. Birch's Afhandling om de Gamles Skrifter om Hieroglypherne i *Transactions of the Royal Society of Literature* III, S. 385, 1850; og Oversættelsen af Artiklen ved Charles Lenormant i *Revue Archéologique*, VIII, p. 13 ff. Paris 1854.

[5] Jos., *C. Ap.* I, 34.

[6] Jos., *C. Ap.* I, 26. Hovedpunktet i denne Fortælling ligesom i

Apion[1], der var en ældre Samtidig af Iosepos, var født i en af de ægyptiske Oaser, men tilbragte forøvrigt den længste Tid af sit Liv i Alexandreia, hvor han nød en Del Anseelse. Han var en utrættelig og fanatisk Modstander af Israeliterne og tog virksom Del i Forfølgelserne imod dem under Caligula[2]. Apion skrev en ægyptisk Historie, i hvilken han et Par Gange kom til at omtale Israeliterne[3], sikkert ikke uden at benytte Leiligheden til at udslynge mange grove Beskyldninger imod dem. Men Apion lod det ikke blive herved. Han forfattede desuden et eget Skrift, der var rettet imod Iudaierne[4], og som ikke havde anden Bestemmelse end at paavise, at Israeliterne vare et Udskud af Menneskeheden, og at hvert Blad i deres Historie vidnede om deres Ondskab og Dumhed; hvad de selv fortalte, var kun en Kjede af Løgne. Apion.

Til samme Klasse maa vi sikkert endnu henregne følgende Forfattere, om hvis Tidsalder og Livsforhold Intet nøiere er os bekjendt. Andre Forfattere.

Damokritos[5], om hvem vi vide, at han har fortalt om Guld-Æselshovedet, som Israeliterne skulde tilbede[6], en Efterretning, der tilstrækkeligt karakteriserer den Aand, der besjælede ham ligeoverfor Israeliterne;

Nikarkhos, Forfatter til et Skrift om Iudaierne[7]; Teukros

Khairemon's, dannes af Ubehageligheder for Ægyptens *Konge* ved Aabenbarelse af Guddomme, og om Ulykker, der have rammet Landet er der ingen Tale.

[1] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 506.

[2] Se Jos., *Arch.* XVIII, 8, 1, slgn. Philon, *Legatio ad Cajum.* Slgn. ogsaa F. Delaunay, *Philon* I, S. 180 og 389.

[3] Vi vide, at han fortalte om Hyrdefolkets Overvindelse ved Ahmes (Tatian, *Or ad Gr.* c. 58; Euseb., *Præp. Evang.*, se Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 512), og at han har sammenblandet denne Begivenhed med Israeliternes Udgang af Ægypten; se ovenfor S. 83, Anmk. 1.

[4] Jos., *C. Ap.* II, 2; slgn. Julios Afrikanos hos Eusebios, *Præp. Evang.* X, 10.

[5] Müller, *Frag. Hist. Gr.* IV, 377 efter Suidas.

[6] Se nedenfor S. 124.

[7] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 335; se Bekker, *Anekdota Gr.* p. 380, 30.

fra Kyzikos, som omtales af Suidas[1], samt de ellers ubekjendte Forfattere Theopompos, Polykrates og Forfatteren af Skriftet Triptolemos[2].

Beskyldning imod Israeliterne, at de tilbedte Æslet.

En af Hovedbeskyldningerne imod Israeliterne, som man læste hos de her nævnte anti-iudaiiske Forfattere, var, som man allerede vil have bemærket[3], den, at de skulde tilbede et Æsel, en Fortælling, om hvis Oprindelse der ikke mangler paa Forklaringer hos nyere Lærde, men uheldigvis har Ingen af dem besiddet nogen virkelig Kjendskab til Forholdene i det gamle Ægypten, hvorfor ogsaa deres Forklaringer bero paa Misforstaaelser og Forvekslinger. Derfor kan heller ingen af disse Forklaringer siges at have noget virkeligt videnskabeligt Værd.

Oprindelsen til denne Beskyldning.

Med lidt Bekjendtskab til de gamle ægyptiske Forhold er Sagen derimod let at fatte.

Grundlaget derfor udgjør en Forestilling, der havde dannet sig efter Manetho's Tid, nemlig, at *Israeliterne vare Efterkommere af de asiatiske Erobrere*, som vi ovenfor have omtalt, og som man har kaldet Hyrdefolket eller *Hyksos*[5].

Som vi have set[6], havde Hekataios ikke næret nogen saadan Anskuelse. Han synes ikke at kjende det Indfald af Asiater (Hyrder eller Hyksos), som engang i ældre Dage havde fundet Sted, og som havde havt til Følge, at et af Pharaonerne uafhængigt Rige var

---

[1] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* IV, 108.
[2] Jos. *C. Ap.* I, 24 (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* IV, 480).
[3] Se ovenfor S. 113.
[4] Movers, *Phönicier* I. S. 297; Breslau 1840; Müller, i *Theologische Studien und Kritiken* XVI, 909 ff. 1843. François Lenormant *Les livres des anciens Égyptiens* i *Le Correspondant* t. VII, 1858; Ferdinand Becker, *Das Spotcrucifix*; Breslau 1866; Joseph Haupt, *Das Spott-Crucifix zu Rom*, i *Mittheilungen der K. K. Centralcommission*, XIII, S. 150—168. Sept.-Oct. 1868. En meget kunstig Forklaring findes i Th. Hase's *diss. de lapide fundamenti*: (Ugolini, *Thesaurus* t. VIII).
[5] S. 78—79, S. 83.
[6] S. 73—74.

blevet stiftet i Deltaets østlige Egne[1]. Han taler kun om Udvandringen af endel Folk fra Ægypten til Syrien efter en Pest[2], en Bemærkning, der sætter os istand til at afgjøre, at denne Udvandring har fundet Sted under Kong Menephthes Pheres, den berømte Kong Rameses II. Sesostris' mindre heldige Efterfølger[3].

Ogsaa Manetho maa aabenbart have delt samme Anskuelse og maa have antaget, at Israeliterne vare udvandrede fra Ægypten under Rameses II.'s Efterfølger[4]; og der er ikke den fjerneste Grund til at formode, at allerede Manetho selv, som flere nyere Lærde have villet antage, havde forvekslet og sammenblandet Israeliter og Hyksos. Denne Forveksling er aabenbaart ikke engang begaaet i det Uddrag af Manetho, som vi have kaldet *Iosepos' første manethoïske Udtog*[5], hvorimod den jo rigtignok træder tydeligt frem i det andet af Iosepos benyttede Udtog, hvilket vi have kaldet hans *andet manethoïske Udtog*[6].

Det synes ved første Øiekast vanskeligt at forstaa, hvorledes en saadan Anskuelse kunde danne sig og vinde Indgang i Ægypten, thi man behøvede jo ikke at gaa meget dybt i sine Undersøgelser for at opdage, at Israeliterne kun havde lidet tilfælles med de krigerske Hyksosfolk, og det vilde jo være uforklarligt, hvorledes det israelitiske Folk, som med saa megen Troskab bevarede sine Minder fra Fortiden, aldeles skulde have glemt, at deres Forfædre fordum havde *hersket over Ægypten*; hvad der jo var Tilfældet, naar de virkeligt vare Efterkommere af Hyrderne eller Hyksosfolket.

Forveksling af Israeliter og de asiatiske Erobrerfolk i Østægypten (Hyksos).

Men slige kritiske Betragtninger laa ikke i Datidens Aand, og man lod sig dengang som oftest i sine historiske Slutninger lede af ganske andre Hensyn. Saaledes synes det her, at man

[1] § 64.
[2] Se Hekataios (Diod. XL, 3), slgn. Tacit. *Hist.* V, 3 og Justin. XXXVI, 2, se nedenfor § 12.
[3] Se § 66 slgn. S. 60.
[4] Slgn. S. 84.
[5] S. 78.
[6] S. 81.

paa begge Sider, saavel paa ægyptisk som paa iudaiisk Side, var misfornøiet med denne Sammenstilling af Israeliterne med de under Menephthes Pheres udvandrede Folk, — Israeliterne, fordi disse Folk skildredes med mørke Farver som Mennesker, hvis Fjernelse fra Ægypten var en Vinding for Landet, ja som stundom endog sagdes at have været befængte med Spedalskhed —, en Karakteristik af deres Forfædre, som det ikke kunde være Israeliterne kjært at læse, — og Ægypterne, fordi de følte, at de Begivenheder, som stode i Forbindelse med denne Udvandring under Menepthes Pheres, havde været alt andet end glædelige og ærefulde for Ægypten, hvorfor de ikke ønskede, at Tanken vendte imod disse Tildragelser, men derimod altid gjerne saa, at den ledede i andre Retninger.

Hertil kom endnu en anden Omstændighed: man læste i Manetho's Udtog om et asiatisk Folk, (Hyrdefolket eller Hyksosfolket), der fordum havde hersket over en Del af Ægypten, men som tilsidst var bleven overvundet af Ægypterne, efter hvilken Begivenhed der ikke mere var Tale om dette Folk[1]. Intet var da naturligere end, at Læseren spurgte sig, hvor dette Folk var bleven af. Nu var det ganske vist ikke vanskeligere at besvare dette Spørgsmaal i hine Tider end i vore, hvor man kun behøver at gjøre en Reise til Bredderne af Menzaleh Søen og der betragte Beboernes Ansigtstræk og Udtryk, der tydeligt vidne om, at man i disse Egne har en anden Folkestamme for sig end i de øvrige Dele af Ægypten[2]. Men Undersøgelser af denne Art vare ikke efter Oldtidens Smag; og de fleste Læsere af manethoïske Udtog maatte sikkert uvilkaarlig *komme paa den Tanke, at det paagjældende Folk var udvandret.* Nu vidste man, at Israeliterne fordum vare udvandrede fra Ægypten, men ellers havde man ikke nogen Kundskab om, at noget Saadant var Tilfældet med noget andet Folk, saaledes at det jo laa temmeligt nær at bringe Israeliternes Udvandring af Ægypten i Forbindelse med hint halvt asiatiske,

---

[1] S. 83 slgn. S. 78–79.

[2] Se § 63, § 75 og § 80; slgn. Mariette i *Revue Archéologique*, nouvelle serie III, S. 106, 1861; og XI, S. 172–178, 1865.

halvt ægyptiske Folks (Hyrdefolket eller Hyksos') Forsvinden. Rigtignok stødte Læserne af de manethoïske Udtog, længere nede i disse, i Fremstillingen af Rameses II. Sesostris' Efterfølger Menephthes Pheres' Historie, paa en Fortælling om Udvandringen af Folk, der skildredes med temmelig mørke Farver som slette, ubehagelige Undersaatter, hvilke det var en Vinding for Landet at være blevne af med[1], eller endog som Folk, der vare befængte med Spedalskhed og andre afskyelige Sygdomme; og *om disse Folk siges det udtrykkeligt, at de vare gaaede til Iudaia og havde taget Bolig der*; en Oplysning som ikke talede for Rigtigheden af den Anskuelse, som saa mange af Læserne havde dannet sig ved ovenfor at læse om Hyksosfolkets Undergang. Men de fleste Læsere, og det saavel de israelitiske som de ægyptiske, synes at have taget sig denne Vanskelighed meget let. De første antog, synes det denne Sammenstilling sf de *Spedalske* og Israeliterne for et Værk af den ægyptiske Uvillie imod Israeliterne[2], og de sidste hjalp sig i Reglen med at bringe Israeliternes Udtog i nøiere Forbindelse med det Indfald af Fjender, der havde fundet Sted under Menepthes-Pheres[3]. Man forestillede sig nemlig Sagen, som om de Fjender, der under denne Konges Regjering havde hærget Ægypten, vare Efterkommere af de gamle, i fordums Tid til Iudaia udvandrede *Hyksos*, eller, som man ogsaa kaldte dem, *Hyrder*, til hvilke *de Spedalske* havde henvendt sig om Hjælp, og iblandt hvilke disse sidste, efter *Hyrdernes* (d. e. de udvandrede *Hyksos'*, i Palaistine bosatte Efterkommeres) Nederlag, tilsidt fik Bolig[4], saaledes at altsaa Israeliterne, efter den senere græsk-ægyptiske Forestilling,

---

[1] Se ovenfor S. 104; algn. S. 81 og S. 84 med Anmk. 6.

[2] Saaledes opfatter i det Mindste Iosepos Forholdet, se *C. Ap.* I, 26.

[3] § 66.

[4] Det fortælles saaledes efter det manethoïske Udtog hos Iosepos (*C. Ap.* I, 26) *Μωσες ἔπεμψε πρέσβεις προς τοὺς ὑπὸ Τεθμώσεως απελαθέντας ποιμένας εἰς Ἱεροσόλυμα . . . Οἱ δε Σολυμῖται κατέλθοντες σὺν τοῖς μιάροις.* Hos Khairemon (Ios., *C. Ap.* I, 32) fortælles der blot at de forenede sig med 380,000 Mand, som Kong Amenophis havde efterladt paa den ægyptiske Grændse ved Pelusion.

bleve en Art Blandingsfolk, Efterkommere, *halvt af de gamle Hyksos, halvt af de et Par Aarhundreder senere forjagne Spedalske*[1]. Hvad angik Førerne for *de to formodede Udvandringer*, den første efter Avaris' Erobring under Ahmes', og den anden under Menephtes-Pheres' Regjering, saa ansaa man i Reglen altid Moses for Anfører under den sidste Udvandring, for *de Spedalskes Leder*[2]; og hvad Anførselen for det første — som vi have set opdigtede — Udtog angik, saa tilskrev man den et Par mythiske Personer, som man uden Tvivl tillod sig at danne af Folkets og dets Hovedstads Navn, nemlig Iudaios og Hierosolymos[3].

Egentlige Indvendinger imod den hele Række Slutninger, der havde ført til Antagelsen af Israeliternes oprindelige Nedstammen fra et formodet Udtog af Hyksos eller Hyrder efter Ahmes' Seir over det ægypto-asiatiske Rige i Avaris, synes aldrig at være fremkomne; tvertimod, efter nogen Tids Forløb, maaske allerede i Midten af det andet Aarhundrede, noget over hundrede Aar efter Manetho's Død, *betragtedes det sikkert som en afgjort Sag, at Israeliterne oprindeligt vare Efterkommere af fordrevne Hyksos.* Men man blev ikke staaende herved; Afskrivere og Bearbeidere af manethoïske Udtog tillod sig i disse at indføie Bemærkninger[4] om, at Hyksosfolket efter sin Overvindelse delvis var udvandret og havde taget Bolig i Iudaia, og at Israeliterne stammede fra det; og saaledes opstod da endvidere den *Mening, at allerede Manetho havde antaget Israeliterne for Efterkommere af Hyksos.* Med en

---

[1] Da Meningerne om *Hyksos'* Oprindelse og Stammeland vare delte, og man snart ansaa dem for Araber, snart for Udvandrede fra andre Lande, kom man herved til at henføre Israeliternes snart til Æthiopien (d. e. Syd-Arabien, se § 47), snart til Assyrien o. s. v.

[2] Se Jos., *C. Ap.* I, 26.

[3] Tacitus, *Hist.* V, 2, quidam regnante Iside exundantem per Aegyptum multitudinem, ducibus Hierosolymo ac Iuda, proximas in terras exoneratos, slgn. Plut., *De Iside et Osiride*, c. 31, hvor Fortællingen har et mere mythisk Anstrøg: Typhon er flygtet bort fra Ægypten til Syrien, og har avlet Iudaios og Hierosolymos.

[4] Denne Mening hyldes saaledes af Forfatteren af det manethoïske Udtog hos Jos. (*C. Ap.* I, 26), og af Khairemon (Jos., *C. Ap.* I, 32).

saadan Autoritet for sig kunde man jo sagtens slaa sig til Ro, og derfor ere ogsaa alle Oldtidens Kronologer og Historikere saa visse i deres Sag i denne Henseende, at de i deres kronologiske Beregninger uden videre indsætte *Israeliternes Udvandring* som en enstydig Begivenhed med *Hyksos' Overvindelse*[1]. Nyere Lærde have i Reglen hyldet væsentlig samme Anskuelse og antaget Israeliternes Udvandring og Hyksos' Overvindelse for en og samme Begivenhed[2]; kun at de som oftest have nedsat de ægyptisk-græske Efterretninger om Hyksos og antaget dem for Fordreielser af den israelitiske Overlevering uden al virkelig historisk Grund[3]; en Anskuelse, hvis Urigtighed Mariettes rige Fund i Tanis paa den mest slaaende Maade har godtgjort[4].

Vi skulle nu se, hvorledes denne Sammenblanding af Israeliter og Hyksos eller rettere Formodningen om hines Nedstammen fra Hyksos førte til Dannelsen af den Mening, at Israeliterne maatte tilbede Æslet.

---

[1] Klemens fra Alexandreias bekjendte Tidsbestemmelse for Israeliternes Udvandring af Ægypten (*Strom* I, 21, p. 145, Sylb., p. 401, Pott.) at den skete 345 Aar før Sothisperiodens Fornyelse, en Angivelse, som formodentlig er hentet fra Ptolemaios fra Mendes (se Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 502), tilhører aabenbart Hyksosfolkets Udvandring. Iosepos siger ligefrem (Jos., *C. Ap.* I. 16), at 393 Aar før Danaos' Udvandring til Argos, forefaldt Israeliternes Udtog af Ægypten, men af de Brudstykker han meddeler af sine Kildeskrifter, fremgaar det, at i disse henførtes Hyksos Overvindelse (Ios., *C. Ap.* I, 15) til dette Aar, hvorimod der i de bedste af dem slet ikke tales om Israeliterne. Ordene *εἰς Ἱεροσόλυμα* i Begyndelsen af *C. Ap.* I, 15, efter *ποιμένων*, ere formodentlig tilsatte af Iosepos selv.

[2] Se f. Ex. Seyfarth, *Beiträge zur Kenntniss des alten Ägypten*; VI, S. 33; Hofman, i *Theol. Studien und Kritiken.* XII, S. 393 ff.; 1839; Uhleman, *Ägyptishe Alterthumskunde*, Knobel i sin Commentar til Pentateuken. Ogsaa Ægyptologen W. Pleyte synes i sin *Religion des Pré-Israélites* (saaledes kalder han Hyksos); Leyde, 1862, at hylde lignende Anskuelser.

[3] Se navnlig Hengstenberg, *Die Bücher Moses und Ägypten*, 1841 Tillæget.

[4] Se § 63.

Hyksos-folket og deres Efterkommere dyrke Set (Typhon), der fremstilles med et æselslignende Hoved.

I de østlige Egne af Deltaet omkring Søen Menzaleth, hvor de omtalte asiatiske Erobrerfolk, Hyksos eller Hyrderne fordum havde boet[1], og hvor deres Hovedstad Avaris havde ligget[2], dyrkedes der en Gud, der paa Ægyptisk kaldes Set[3], hvad der snart skreves med Monogram [hieroglyph] eller [hieroglyph], snart med Lydtegn [hieroglyphs] eller [hieroglyphs], to Grupper, som formodentlig ogsaa maa læses *Set*[4]. I Hyrdefolkets Dage, ja maaske tidligere, var dette Væsen den fornemste Gud i dette Landskab, og han vedblev at være det, efterat Avaris, Hyksos' Hovedstad, var bleven erobret af Ahmes, og deres politiske Magt var gaaet til Grunde i Ægypten. Forskjellige Omstændigheder, som vi mere kunne ane end godtgjøre, havde imidlertid til Følge, at Set efterhaanden blev afskyet i *det øvrige Ægypten*, udenfor det gamle Hyrderige, ja han blev endog tilsidst til en Art Djævel[5].

Set havde, som de fleste andre ægyptiske Guddomme, forskjellige Tilnavne, hvoraf Plutarkh nævner endel[6], der alle ere gjenfundne i de gammel-ægyptiske Aktstykker, der ere levnede os[7]. Et af disse Tilnavne er [hieroglyphs][8], *tebha* eller *tibho*, hvilket

---

[1] Se § 63, slgn. § 75 og 80.

[2] Ios., *C. Ap.* I, 14—15.

[3] Dette Navn (*CHΘ*) læses i en demotisk Papyrus i Leyden paa en Figur, der fremstiller Set. Hos Plutarkh, *De Iside et Osiride* c. 41, c. 49 og c. 62.

[4] Se Chabas, *Melanges Égyptologiques* II, Châlon-sur-Saone, 1864 og Pleyte, *Le dieu Set*, slgn. Birch i *Zeitschrift für ägyptiche Sprache* VII, S. 133; Dec. 1869. Efter andre Ægyptologer skal den sidste Gruppe læses *Sutekh*, hvad de antage for en Biform til *Set*, slgn. Brugsh i *Zeitschrift für ägyptishe Sprache* VI, S. 72; 1868.

[5] Se § 78.

[6] Plut., *De Iside et Osiride*, c. 62 og c. 49, maaske efter Manetho's Ἱερὰ Βίβλος (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 613). Tilnavnet Babys findes ogsaa omtalt hos Athenaios, XV, p. 679, efter et Skrift, der tillægges Hellanikos (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* I, 66).

[7] Se fornemmelig Pleytes Arbeider og hans Artikler i *Zeitschrift für ägyptische Sprache* III, S. 54 ff.; Juni 1865.

[8] Se Brugsch, *Geographische Inschr.* I, S. 165, slgn. Plade XXXIV no. 685.

Grækerne gjengive ved *τυφων*[1], med hvilket Navn de græske Forfattere næsten udelukkende betegne denne Guddom.

Guden Set eller Typhon[2] fremstilledes som andre ægyptiske Guddomme enten helt i Dyreform, eller i det Mindste med et Dyrehoved; Skikkelser, som man undertiden kan finde paa Mindesmærkerne[3], uagtet de som oftest ere helt eller halvt udkradsede. Hvilket Dyr, der har maattet afgive sit Legeme til Gudens er det vanskeligt at afgjøre; og efter al Sandsynlighed have vi her et Dyr, som kun var til i Ægypternes Indbildningskraft. Imidlertid var det jo tænkeligt at Hovedet kunde tilhøre et virkeligt Dyr[4]; og i ethvert Tilfælde vil man ikke kunne nægte, naar man betragter den lange hesteagtige Snude og de temmelig lange opstaaende Forlængelser ovenpaa Hovedet — enten det var Horn eller Øren —, at Tanken uvilkaarligt ledes hen paa Æslet. I Virkeligheden synes man ogsaa i de andre Egne af Ægypten, udenfor det Landskab, hvor Set dyrkedes som det fornemste guddommelige Væsen, at være bleven enig om, at det Dyr, med hvis Hoved Set fremstil-

---

[1] En af Hellenernes Titaner, om hvilken allerede Homer taler (*Il.* II, 782), hed ogsaa Typhon (*Τυφων* eller *Τυφαων*), og det er maaske denne Omstændighed, som har gjort, at Grækerne foretrak dette Tilnavn for Hovednavnet Set; men denne Titan har aldeles Intet tilfælles med den ægyptiske Typhon; og det er et rent Tilfælde, at dette Væsen efter Hellenernes gamle Sagn (se Hom. *Il.* l. l.) netop henførtes til Asien, altsaa til Lande, der laa i Nærheden af de Egne, hvor Typhon spillede en Rolle.

[2] Man antager undertiden, at det hebraiske Ord צפון i Stednavnet בעל צפון *Exod.* 14, 2; Num. 33, 7, skulde have noget at gjøre med Typhon, og at vedkommende Sted hed Baal Typhon, men denne Parallelisering beror paa den grundløse Forudsætning, at Typhon var det omtalte guddommelige Væsens egentlige Navn; Baal Zaphon er tvertimod ikke noget ægyptisk Stedsnavn; det forekommer ogsaa ved Hamath i Mellemsyrien, se § 54, og er følgelig et syrisk Stedsnavn.

[3] F. Ex. Lepsius, *Denkmäler* III, 248.

[4] Pleyte antager det Dyr, med hvis Hoved Set afbildes, for en Oryx, en Art Antilope. Se hans *Religion des Pré-Israélites*, S. 183—188.

ledes, var *et Æsel*, og at dette sidste Dyr, som Følge heraf, *paa en særegen Maade tilhørte den onde Gud Set* (*Typhon*)[1].

Saavel Hyksos som deres formodede Efterkommere antages at have dyrket Æslet.

Men man blev ikke staaende herved; man sluttede heraf, *ikke blot, at Indbyggerne i det nordøstlige Deltaland maatte tilbede Æslet*[2], og at deres Forfædre, Hyrderne, *Hyksosfolket havde gjort det Samme*, men ogsaa, at *Hyksosfolkets formodede Efterkommere, Israeliterne i Iudaia, maatte dyrke dette Dyr;* eller med andre Ord, at Jerusalems Tempel maatte være Sædet for en Æselstilbedelse.

I Begyndelsen dristede man sig dog ikke, synes det, til rent ud at erklære Æslet, om man saa maa sige, for Iudaiernes høieste Væsen eller for den fornemste Gjenstand for deres Tilbedelse; man, nøiedes med at fortælle, at dette Dyr spillede en vis Rolle i deres Tempel og ved deres Gudsdyrkelse.

Fortælling om Iudaiernes Æselsdyrkelse hos Poseidonios fra Rhodos.

I det Mindste opfattes Sagen saaledes af Poseidonios fra Rhodos[3], den ældste af de os bekjendte Forfattere, som har berørt Iudaiernes Æselsdyrkelse i sine Skrifter. I det Afsnit af Diodor[4], der handler om Antiokhos Sidetes, læser man nemlig en Fortæl-

---

[1] Af Plutarkh (*De Iside et Osiride* c. 30) erfarer man, at Ægypterne i det Mindste i nogle Egne offrede Æsler til Typhon (Set); ved Byen Koptos styrtede de saaledes et Æsel ned ad Klipperne. I Dødsritualet (*De Dødes Bog*, se § 16) ser man et Æsel bunden som Offerdyr (se Vignetten i *Das Todtenbuch* ed. R. Lepsius; cap. 40; Berlin 1842, 4to); men efter F. J. Lauths Undersøgelser (se *Zeitschrift für ägyptische Sprache* IV, S. 19, Febr. u. Märtz 1866) fremstiller det bundne Æsel *her Osiris og ikke hans Modstander Set* (*Typhon*). I ethvert Tilfælde synes Overskriften over det omtalte Kapitel af de Dødes Bog: „Kapitel om Bortjagelsen af den, der æder Æslet“ at antyde, at Æslet her fremstiller et godt Væsen, da der i modsat Fald jo ingen Grund var til at beskytte Dyret imod dem, der vilde fortære det. Seth har aabenbart Æselsøren paa en Amulet i Leyden.

[2] Allerede Herodot hørte fortælle om Typhons (Sets) Ophold i disse Egne af Ægypten; se Her. III, 5.

[3] Se nedenfor S. 133—134; slgn. S. 141—142.

[4] Diod. XXXIV, 1.

ling, som aabenbart stammer fra Poseidonios[1], og hvor det hedder, at Antiokhos Epiphanes i Jerusalems Tempel havde fundet et Billede af Moses, der red paa et Æsel[2].

Apollonios Molon maa ogsaa have fortalt om dette Æsel i Jerusalems Helligdom[3]; men hvad han har sagt, er os ikke bekjendt. Imidlertid have vi ikke liden Grund til at formode at han har talet endnu bestemtere end Poseidonios om Æslets Hellighed hos Iudaierne og det er ikke urimeligt, at han bestemt har paastaaet, at Æslet tilbades af dem. Hos Apollonios fra Rhodos.

Som Bevis for denne Paastand kunne vi anføre Apollonios' Discipel Ciceros Vidnesbyrd, thi denne Forfatter var aabenbart overbevist om, at Æslet dyrkedes af Iudaierne; ellers havde der jo ikke været saa megen Grund til, som den berømte Taler gjør[4], at finde, at deres Religion, var mere barbarisk end de Folks, der tilbade Tyre, Løver og Krokodiler. Hos Cicero.

Gaa vi hundrede Aar længere ned i Tiden, til Aarhundredet efter Kristus og til Begyndelsen af det følgende andet kristelige Aarhundrede, se vi flere Forfattere ganske uforbeholdent at udtale, at Iudaierne dyrkede Æslet. Fortællinger om Judaiernes Æselsdyrkelse hos Apion, Demokrit, Tacitus o. a.

Dette er f. Ex. Tilfældet med Apion i hans Fortælling om Israeliternes Skjæbne under Antiokhos Epiphanes[5]. I denne Konges Historie følger Apion i Reglen ganske blindt sin Kilde Poseidonios, men i dette ene Punkt tillader han sig dog at afvige fra ham. Poseidonios taler nemlig, som nylig bemærket, om et

---

[1] Se Bake og Heyne, *De fontibus Diodori*, ed. Bipont p. LXXXIX. slgn. Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 256.

[2] Diod. l. l., se nedenfor S. 133–134 og 141–142.

[3] Slgn. Jos. *C. Ap.* II, 7 hvor han nævnes ved Siden af Poseidonios.

[4] Slgn. hans Ord i Talen for Flaccus, at Iudaiernes Religion var en „barbara superstitio, quæ ab institutis majorum, gravitate nominis majestate hujus imperii abhorrebat“. Slgn. nedenfor S. 135.

[5] Apion hos Jos. *C. Ap.* II, 7. Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 513 no. 18.

Stenbillede forestillende Moses paa et Æsel[1], som Antiokhos skulde have fundet i Templet, hvorimod Apion ved denne Leilighed slet ikke taler om Moses. Hos ham er Æslet, eller rettere Æselshovedet, det Eneste, der fandtes i det Allerhelligste som Gjenstand for Tilbedelse.

Den samme Opfattelse hyldedes, som ovenfor[2] bemærket ogsaa af Damokritos, der fortæller, at der i Jerusalems Tempel tilbades et Æselshoved af Guld[3]. Tacitus[4] omtaler ogsaa Israeliternes Æselsdyrkelse og meddeler endog en Forklaring om Oprindelsen til denne eiendommelige Skik[5].

Sagnet kjendes ogsaa af Plutarkh[6] og af de romerske Satirikere fra Slutningen af det første Aarhundrede[7], der tillige beskylde Iudaierne for at tilbede Svinet, idet man antog, at Israeliternes Afholdenhed fra Svinekjød skrev sig fra den Omstændighed, at Svinet for dem var et helligt Dyr; thi naar Iudaierne tilbade Æslet, kunde de jo ogsaa, mente man, tilbede Svinet.

Men fra det andet Aarhundrede af forsvinder Sagnet om Iudaiernes Æselsdyrkelse, hvad der forøvrigt ikke er saa mærkeligt, naar man betænker, at det Folk, som skulde have dyrket Æslet ikke mere var til, og den Helligdom, hvor Dyrkelsen skulde have gaaet i Svang, var sunket i Grus.

Ganske glemt er dog Sagnet ikke.

---

[1] Diod. XXXIV, 1.

[2] S. 113.

[3] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* IV, 377 efter Suidas. Den samme Fortælling findes ogsaa hos Suidas under Navnet *Ἰοῦδας* og hos Eudokia.

[4] Se Tac. *Hist.* V, 3—4 effigiem animalis qui monstrante errorem sibunque depulerant penetrali sacravere (*Hist.* V, 4).

[5] Tac. *Hist.* V, 3.

[6] Plut. *Symp.* IV, 5. *De Iside et Osiride* c. 31. Se § 11.

[7] Se Petronius Epigram „Judæus licet et porcinum numen adoret et coeli summas advocet auriculas; (slgn nedenfor S. 144). De sidste Ord hentyde aabenbart til Æselsdyrkelsen, de første til Svinedyrkelsen.

[8] Om Hedningernes Beskyldninger imod de Kristne, at de skulde tilbede Æslet, se navnlig Kortholt, *Paganus obtrectator*, Afsnittet *de onolatreia Christianis afficta* 1698, 4.

Et andet Samfund havde arvet Iudaiernes Plads som Gjenstand for Hedningeverdenens Had og Foragt blandet med en vis hemmelighedsfuld Frygt; det var Nazaraierne, som de benævnedes i Begyndelsen i Sydsyrien, eller de Kristne, som de kaldtes i hele den øvrige Verden. Om dem gik der paa Minucius Felix', og paa Tertullians Tid det Sagn, at de dyrkede et Æsel[1]; og dette Sagn maa ikke have havt saa liden en Udbredelse, eftersom Tertullian saa ofte kommer tilbage dertil i sine Skrifter[2]. Ja selv paa Diokletians og Maxentius' Tider var Sagnet ikke uddød hvorom et i Ruinerne af Keiserpaladserne i Rom for nogle Aar siden opdaget, indkradset lille Billede tilstrækkeligt vidner[3]. Man finder nemlig her i et lille Værelse, der sikkert beboedes af Slaver, paa Vægen ridset et Billede, der forestiller et korsfæstet Æsel, og hvorunder man læser: *dette er den Gud, som Alexamenes dyrker*[4], uden Tvivl et Spottebillede, som en af Alexamenes' Medslaver har ridset paa Vægen for at gjøre denne kristne Slave latterlig i hans Husfællers Øine. Endnu hos Epiphanios[5], der først døde i Slutningen af det fjerde Aarhundrede efter Kristus, tales der om denne Beskyldning imod de Kristne.

Sagnet om Æselsdyrkelsen hos de Kristne.

Til Slutning maa vi endnu bemærke, at dette alexandrinske Paafund, at Iudaierne skulde tilbede Æslet, ikke er bleven ganske

Den verdenshistoriske Betydning af Fortællingen om Iudaiernes Æselsdyrkelse.

---

[1] Minuc. Felix. IX, 4.

[2] „Nova jam Dei nostri in ista proxime civitate editio publicata est, ex quo quidem frustrandis bestiis mercenarius noxius picturam proposuit cum ejusmodi inscriptione: Deus Christianorum *ονοκοιτης*. Is erat auribus asininis, altero pede ungulatus, librum gestans et togatus. Oehler I, S. 181. Noget lignende læses *Ad Nationes* I, 14 (Oehler I, S. 314).

[3] Tert. l. l. og *Ad. Nat.* I, 11 samt *Apologeticus* c. 16, (se Oehler I, S. 87).

[4] Garrucci *Civiltà cattolica*. P. Mozzoni *Tavole chronologiche critiche della Chiesa universale*; Martigny *Dictionnaire des Antiquités chrétiennes* Paris 1865.

[5] Indskriften er paa Græsk og lyder saaledes: *Αλεξαμενος σεβετε Θεον*.

[6] Slgn. Epiphanios *Adv. Hæreses* XXVI.

uden Betydning i Verdenshistorien. Som vi have set af Cicero[1], var denne Beskyldning, som kort før hans Tid havde bredt sig over Landene Nord for Middelhavet, og om hvis Sandhed han ikke nærer nogen Tvivl, en af de væsentligste Grunde til, at han følte saa stor Uvillie imod Iudaierne; og hvad der her skete med Cicero, var neppe enestaaende. *Romeren maatte jo næsten anse det for en Skjændsel for Staten, at den taalte et æseldyrkende Folk inden sine Enemærker,* og han maatte jo ønske og haabe, at der skulde frembyde sig en Leilighed til at tilintetgjøre dette uværdige Folk: thi, at der paa anden Maade kunde blive gjort Ende paa denne Dyrkelse, var der jo ingen Udsigt til; dertil hang Iudaierne, som det var en vel bekjendt Sag, altfor fast ved deres Fædrene-Gudsdyrkelse.

Saaledes tænkte allerede Cicero, og saaledes maatte enhver for Romerstatens Ære og Berømmelse varmtfølende Borger altid dømme; og navnlig maatte dette være Tilfældet under August's Efterfølgere, da den gamle Uvillie imod Iudaierne atter var kommet til Udbrud[2]; og det er derfor ikke at undre sig over, dengang da Iudaierne havde begyndt et forbittret Oprør imod Romerne og tilføiet deres Hære flere betydelige Tab og Ydmygelser[3], samt vedblevet med deres Modstand til det Yderste, at Romerne da med Begjærlighed *greb denne Leilighed til at tilintetgjøre det forhadte Folk,* og at ingen Stemme hævede sig for at tale de Overvundnes Sag eller bede for dem, at Naade maatte gaa for Ret.

Hermed ville vi dog ingenlunde sige, at Forestillingen om Iudaiernes Æselsdyrkelse skulde være den nærmeste Anledning til Romernes ubarmhjertige Haarhed. Den lange, næsten indtil Afsindighed forbitrede Modstand er uden Tvivl den væsentligste og egentlige Aarsag til Romernes ubønhørlige Strænghed; men dette

---

[1] Se ovenfor S. 123 med Anmk. 4; slgn. nedenfor S. 135.
[2] Se nedenfor S. 143—144.
[3] Cestium Gallum comprimere coeptantem varia proelia ac saepius adversa excepere. Tac. *Hist.* V, 11.

udelukker jo ingenlunde, at ogsaa andre Bevæggrunde havde gjort sig gjældende og havde forberedt den Stemning, hvoraf denne Beslutning fremgik; og saaledes bliver det da heller ikke umuligt, forekommer det os, at Fortællingen om Iudaiernes Æselstilbedelse ogsaa har kastet sit Lod i Vægtskaalen ved Udførelsen af den store Dom over Jehovas udvalgte Folk

§ 11. Efterretninger om Israeliterne hos Klassiske og andre Forfattere fra Landene Nord for Middelhavet fra det andet Aarh. f. Kr.

Det staar endnu tilbage i det Enkelte at oplyse Romernes Forhold til Iudaierne, og navnlig at paavise, hvad Opmærksomhed Forfattere fra Landene Nord for Middelhavet viste Iudaierne, og hvad Efterretninger de have efterladt os om dette Folks Forfatning og nationale Eiendommeligheder, samt om Iudaiernes Fortids Skjæbne i det Hele.

Der kan ikke være mindste Tvivl om, at der kun hengik ringe Tid, efterat Palaistine, under Ptolemaios V Epiphanes' Mindreaarighed, var gaaet tabt for Ægypten og var bleven indlemmet i Syrernes Rige[1], før Efterretningen herom bragtes til Rom, hvor den neppe ansaaes for nogen lykkelig Begivenhed; thi i næsten hundrede Aar havde Ægypten været Romerstatens Forbundsfælle[2], hvorimod Antiokhos den Store, der i sin Krig med Ægypten havde røvet disse Provindser, var nøie forbunden med Philip af Makedonien[3], Romernes kjækkeste og mægtigste Modstander. I de Fredsbetingelser, som Romernes Befuldmægtigede Quintius forelagde Philip, forekom der ogsaa en Artikel om, at Ægyptens tabte Provindser skulde tilbagegives Ptolemaios V Epiphanes[4], en Fordring, som senere gjentoges[5] efter Seiren ved

---

[1] Polyb. XV, 20, Appian, *Syr* c. I, Jos., *Arch. Iud.* XII, 3, 3; slgn. § 100.

[2] Romerne havde allerede afsluttet et Forbund med Ptolemaios II. Philadelphos, Liv., lib. XIV, Epit. Siden sendte de Ptolemaios IV. Philopator en Elfenbensstol og en Purpurkappe m. m., Liv. XXVII, 23, og efter Hanibals Nederlag ved Zama fornyede de atter Forbundet, Liv. XXX, 2 og 9.

[3] Liv. XXXI, 14. Slgn. Justinus XXX, 2, 8.

[4] Liv. XXXII, 33.

[5] Liv. XXXIII, 20.

Kynoskephalai. Men af denne Romernes Omhu for, at disse Lande skulde blive ved deres gamle Hersker, følger dog ingenlunde, at man i Rom skulde have bekymret sig om, hvad det var for et Folk, der beboede disse Strækninger, eller søgt at faa noget nærmere at vide om dette; ja det er ikke umuligt, at, endnu adskillige Aar senere, efterat de romerske Ørne havde styrtet sig over Syrerkongens Hære, og man i Rom kun tænkte paa, hvorledes man bedst skulde svække ham, havde man her endnu ingen Anelse om, at det Folk, der beboede Iudaia, holdt saa fast ved sin Nationalitet og følte saa liden Tilbøielighed til at antage de græske Sæder og Indretninger, hvilke Regjeringen i Antiokheia søgte at udbrede iblandt sine Undersaater, at der heraf uden Vanskelighed kunde opstaa alvorlige og for den syriske Magt farlige Forviklinger.

Iudaierne blive Gjenstand for Opmærksomhed ved deres uforfærdede Modstand imod Antiokhos Epiphanes.

Men i ethvert Tilfælde kan der ikke være hengaaet lang Tid, efterat Efterretningen om, at Iudaierne havde reist sig til Kamp imod Antiokhos Epiphanes var bragt til Rom, før Romerne søgte at skaffe sig Underretning om det Folk, der vovede at trodse Syriens Konge; ligesom der heller ikke kan være nogen Tvivl om, at Romerne snart har stræbt at opretholde Oprørernes Mod og ægge dem til fortsat Modstand. Thi de romerske Ørne havde sikkert lige siden Scipios Seir ved Magnesia kaaret sig Syrien til Bytte, og tabte det fra den Tid aldrig af Syne.

Traktater oprettes imellem Romerne og Iudaierne.

I Virkeligheden varede det heller ikke længe, før der imellem Romerriget og den nye iudaiske Fristat oprettedes formelige Traktater[2], som fra Tid til anden fornyedes[3]. Maaske havde disse

---

[1] Israeliterne fandt sig forøvrigt meget vel under Antiokhos III'.s Herredømme, som de langt foretrak for den tyranniske Ptolemaios Philopator's.

[2] Slgn. Krebsius, *Decreta Romanorum pro Iudæis facta.*

[3] Den første sluttedes af Judas Makkabaieren, efter 1. *Makk.*, 8, 1, i Aarene 163 eller 161, hvad der stemmer godt med Justin XXXVI, 3, og Polyb. XXXI, 12; den fornyedes af Ionathan omtr. 143 (1. *Makk.* 12, 1), og et Par Aar efter af Simon, 1. *Makk.* 14, 18 og 15, 15. Slgn. § 100.

Traktater ogsaa til Følge, at Iudaierne i temmelig betydelig Mængde begyndte at nedsætte sig i Italien, skjøndt det vel neppe kan betvivles, at de ogsaa uden saadanne havde vovet at vandre til Italien, ligesom de alt tidligere havde begyndt at tage Bolig saavel i Grækenland, som i Nordafrika, ja endog havde dristet sig til at trænge dybt ind i Parthernes Rige[1].

Denne Iudaiernes Udbredelse over næsten alle Dele af den da bekjendte Verden i Forening med den Rolle, som deres Fædreland spillede som uforsonlig Fjende af Seleukos' Hus, og som Forbundsfælle af den rask opblomstrende vestlige Stormagt, for hvilken baade Asien og Afrika skjælvede, maatte snart tiltrække dem endel Opmærksomhed i hele den græske Verden, og det var i høieste Grad sandsynligt, at der, ogsaa udenfor Alexandreia, maatte fremkomme Skrifter, hvor de omtaltes, om end ofte kun i Forbigaaende og flygtigt.

Tilbageblik over Omtale af Iudaierne, hos græskeForfattere fra det tredie Aarhundrede.

Vi have allerede omtalt[2], at flere af Aristoteles' Disciple havde omtalt Iudaierne som *et Folk af Vismænd*, men denne rosende Omtale forstummede efter et Par Menneskealdere og gav Plads for en anden, der dannede sig i Alexandreia og ifølge hvilken de vare Efterkommere af et fra Ægypten udvandret Folk, der ikke havde været meget behagelige Undersaatter; og alt eftersom Hadet steg imod Iudaierne, skildredes deres Forfædre med værre og værre Farve, som *Spedalske* og befængte med andre afskyelige Sygdomme[3].

Leilighedsvis Omtale hos Forfattere i det andet Aarhundrede f. Kr.

I den anden Halvdel af det tredie Aarhundrede og i den første Halvdel af det andet Aarhundrede f. Kr. værdigede de græske Forfattere fra Landene Nord for Middelhavet endnu ikke Iudaierne nogen Opmærksomhed, hvad der jo er let forklarligt, da disse dengang ikke spillede nogen Rolle udenfor Ægypten; men

---

[1] Slgn. f. Ex. Jost., *Geschichte der Israeliten* II, S. 252 ff. og S. 279 ff.; slgn. ogsaa Delaunay, *Philon d'Alexandrie* I, S. 96—98.

[2] Se ovenfor S. 103.

[3] Se ovenfor S. 116—117.

i den anden Halvdel af Aarhundredet, ja maaske allerede fra Antiokhos Epiphanes' Tid, omtales de af flere Forfattere og det paa en saadan Maade at disse aabenbart hos deres Læsere forudsætte et vist Bekjendtskab til dette Folk. Enkelte af disse Forfattere have maaske under et Ophold i Alexandreia, af hvad de der havde hørt om Iudaierne, modtaget mindre gunstige Indtryk af dette Folks Nationalkarakter, men alligevel udtale de sig dog alle med temmelig Upartiskhed om dem, og nogen Uvillie eller Had imod dem kan ikke spores.

Agatharkides fra Knidos.

Geographen Agatharkides fra Knidos[1], der levede i det andet Aarhundrede, skal efter Iosepos[2] i et af sine Skrifter have bemærket, at Iudaierne ikke vilde gaa i Kamp paa deres Festdage, hvoraf Følgen engang var bleven, at deres Hovedstad Jerusalem var falden i Fjendens Hænder, nemlig da den beleiredes af Ptolemaios I., Konge af Ægypten. Agatharkides misbilliger aabenbart Iudaiernes Fremfærd, som han leilighedsvis omtaler i sin Fortælling om Stratonike, Demetrios' Hustrus Overtroiskhed, men han har neppe deraf taget Anledning til at sige noget videre Ondt om Iudaierfolket.

Polybios.

Polybios fra Megalopolis, som forfattede sit store Værk omtrent ved Aaret 140, talede i dette ofte om Syrien og dets Forhold til andre Stater, og iblandt de Statssamfund, med hvilke Syrien fra Antiokhos Epiphanes' Tid ideligt kom i Berøring, befandt sig jo netop Iudaia, der derfor oftere maa være bleven omtalt af ham. I de Stykker af Polybios' Historie, som vi have, nævnes rigtignok hverken Iudaia eller Iudaierne[3], men dette er ganske naturligt, da de bevarede Dele af hans Værk alle angaa Tiden før Iudaias Reisning. Ifølge Iosepos omtaltes Israeliterne

---

[1] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 190 ff.; *Geographi minores*, I, p. LII.

[2] Jos., *C. Ap.* I, 22; et kortere Uddrag findes, Jos., *Arch. Jud.* XII, 1, 1; slgn. Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 196—197.

[3] Polyb. V, 40 ff. tales der om Syriens uheldige Krig med Ægypten, og XV, om Antiokhos III.'s Angreb paa Ptolemaios V. Epiphanes, men Intet af disse Steder nævnes Iudaierne.

derimod paa andre Steder i Polybios' Værk[1], og vi have ikke mindste Grund til at tvivle om Rigtigheden af denne Meddelelse, eftersom de Tidsrum, hvortil de af Iosepos her fortalte Begivenheder henhøre, behandledes i de tabte Bøger af Polybios' Historie.

Apollodor, Timokhares, Xenophon fra Lampsakos.

Apollodor[2], som baade skrev om Ægypten og om Babylonien og berørte mangfoldige Forhold i Østen, maa formodentlig ogsaa have omtalt Iudaierne, men i de Rester, vi have af hans Skrifter, nævnes de ikke. Efter Eusebios, som har øst sine Meddelelser af Alexandros Polyhistor, skulle derimod et Par andre græske Forfattere, om hvem vi forøvrigt Intet vide, men som formodentlig have levet i Slutningen af det andet Aarhundrede, have omtalt Iudaierne, nemlig Timokhares[3], der skrev om Antiokhos, og Xenophon fra Lampsakos, Forfatteren af et tabt Skrift om Syrien[4]. Hvad det sidste Skrift om Syrien angaar, da siger Eusebios rigtignok ikke udtrykkeligt, at Skriftet skyldes denne Forfatter, men af flere Omstændigheder forekommer det os i høieste Grad sandsynligt, at det omtalte Skrift skyldes den nævnte, ellers lidet bekjendte Forfatter[5]. Foruden de her anførte Forfattere have formodentlig endnu flere andre, hvis Skrifter forlængst ere tabte, i Forbigaaende omtalt Iudaierne, men af Mangel paa Aktstykker maa man blive staaende med Gisninger, hvis man vilde gaa noget nærmere ind paa dette Spørgsmaal.

Begyndende Uvillie imod Iudaierne i Rom.

I den første Tid, efterat Iudaierne havde begyndt at tage Bolig i Rom og andre italienske Byer, synes man her ikke at have skjelnet imellem Iudaier og andre Syrer; men, efter al Sandsynlighed, varede det dog ikke længe, før man i Republikens Hovedstad lagde Mærke til, at Iudaierne selv holdt sig afsluttede fra andre Syrer, og at de, i langt høiere Grad end Udvandrere fra andre Egne af Syrien, vedligeholdt en nøie Forbindelse med deres Moderland, ligesom de

---

1 Jos., *Ant. Jud.* XII, 3; de tilhøre Polybios, *Hist.* XVI, 38—39; se Jos. l. l.
2 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* I, 104, og Indl. p. xxxviii.
3 Euseb., *Præp. Evang.* IX, 35 (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 209 og 228).
4 Euseb., *Præp. Evang.* IX, 36 (Müller, l. l.).
5 Müller, l. l.

til enhver Tid vare rede, ikke blot til at bidrage til Omkostningerne ved Høitideligholden af Gudstjenesten i deres fornemste Helligdom, men endogsaa til at gjøre Opoffrelser for dette Tempels Forskjønnelse.

Efter Romernes Begreber kunde en saadan Tilslutning til et fremmedt Samfund aldeles ikke forenes med de Pligter, der paalaa den, der levede i Romerstadens Besiddelser og nød godt af dens Beskyttelse; enhver alvorlig Romer maatte nødvendigvis ligefrem anse det for krænkende for sit Fødelands Ære, at det saaledes lod sig underminere af hemmelighedsfulde Traade, der førte til et Middelpunkt udenfor Rigets Enemærker: det var derfor Statens Pligt at gribe hindrende ind.

I Virkeligheden hengik der heller ikke, synes det, ret mange Aartier, før Republikens Regjering lagde forskjellige Vanskeligheder i Veien for de i dens Besiddelser bosatte Iudaiers Forbindelse med deres Hovedstad Jerusalem, og det sikkert paa samme Tid, som den, for at ægge den iudaiske Fristat til fortsat Kamp med Syrerne, hædrede denne med sit Venskab. Vi vide saaledes af Cicero[1], at Senatet flere Gange havde forbudt Indsamlingen og Forsendelsen af Tempelskatten, iblandt Andet i det Aar, da Cicero var Konsul, d. v. s. i det Aar, da han knuste Catilina og hans Sammensvorne.

Ugunstig Omdømme om Iudaierne hos Forfattere strax efter Aar 100 f. Kr.

I de sidste Aartier før Senatet fattede denne Beslutning, var der imidlertid i Landene Nord for Middelhavet foregaaet en Forandring i Videnskabsmændenes og Forfatternes Omdømme om Iudaierne. *Omtrent ved Aar 100 var den alexandrinske Uvillie imod Iudaierne naaet over Middelhavet*, og Beskyldningerne imod dem, som hidtil havde lydt i Alexandreia, gjenlød nu paa de græske Øer, hvor de snart opfangedes af romerske Øren. Navnlig havde det ægyptiske Iudaierhad vundet to begavede Talsmænd, som begge synes at have gjort Studier i Alexandreia, og som siden, og det i en længere Aarrække, oftere baade i Skrift og i mundtligt Foredrag havde udtalt sig høist ufordelagtigt om dem,

---

[1] Tum *sæpius antea*, tum *me consule* gravisime Senatus judicavit aurum Iudaicum non oportere exportari (Cicero, *Pro Flacco*).

nemlig Datidens Hume, som man har kaldet Tænkeren og Forskeren Poseidonios fra Rhodos, og hans Samtidige Apollonios Molon[1]. Naar nemlig disse Mænd, der begge vare Lærere paa Rhodos, den første i Visdomslære, den anden i Veltalenhed, vilde anføre et Exempel paa et rigtigt taabeligt og latterligt Folk, saa nævnede de Iudaierne, idet de som bedste Bevis paa dette Folks Forkerthed og Foragtelighed anførte, at de dyrkede det foragtede Æsel.

Poseidonios fra Rhodos[2], der var født i Byen Apamea, hvorfor han ogsaa ofte kaldes Poseidonios fra Apamea, sluttede sig til Stoikerne og var længe en af sin Tids mest ansete stoiske Philosopher. Han opnaaede en høi Alder og døde, nogle og firesindstyve Aar gammel, efter nogen Tid tilforn, formodentlig i Aaret 51, at have besøgt Rom. Han efterlod sig talrige Skrifter, dels af philosophisk, dels af historisk Indhold. Poseidonios fra Rhodos.

Poseidonios' store historiske Værk, der siden, blandt Andet, benyttedes af Diodor, Pompeius Trogus og Strabon, var en Fortsættelse af Polybios, hvis Skildringer sluttede med Aaret 146, det Aar da Karthago og Korinth faldt. Poseidonios' Værk bestod af 52 Bøger, af hvilke den første begyndte med dette Aar, men med hvad Aar hans sidste Bog har standset, er ubekjendt, da Skriftet, paa faa Brudstykker nær, er tabt. Uheldigvis er ogsaa den Del af Diodor, hvor denne Forfatter fulgte Poseidonios, ligeledes for største Delen gaaet til Grunde. Vi have dog et Brudstykke[3], som Photios meddeler efter et Udtog af Diodor[4], og som denne Historiker sikkert har øst af Poseidonios. Her fortælles der om

---

[1] Iblandt Poseidonios' Tilhørere maa vi nævne: Cæsar (Plut., *Cæsar* c. 3; Sueton, *Cæsar* c. 4) og Cicero (Cic., *De Nat. Deor.* I, 3; *De Fin.* I, 3; *De Fato* c. 3; *Brut.* c. 91); iblandt Molon's: Pompeius (Plut., *Pomp.* c. 42), der ogsaa vilde have hørt Poseidonios, men indskrænkede sig til at aflægge ham et Besøg, da han hørte, han var syg (Cic., *De Fin.* V, 31; *Tusc.* II, 25, Plin., *Hist. nat.* VII, 30 § 31), Cæsar, Cicero og Lucceius.

[2] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 245.

[3] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 256.

[4] Photios, *Exc. de Virt.*, p. 524.

Antiokhos Sidetes' Angreb paa Jerusalem, hvoraf Forfatteren tager Anledning af til at give en Udsigt over Iudaiernes Forfatning og tidligere Skjæbne. Her fortæller han blandt Andet om en Begivenhed, som skulde være foregaaet under Antiokhos Epiphanes: Man havde dengang i Templet i Jerusalem fundet en Billedstøtte, forestillende en gammel Mand med langt Skjæg, naturligvis Moses, som red paa et Æsel[1]. Fortællingen læstes formodentlig i syvende eller ottende Bog af Poseidonios' Værk[2], i hvilket han sikkert oftere senere er kommet til at tale om Iudaierne, men, efter hvad vi kunne formode af Iosepos, ikke just paa den mest velvillige Maade[3]. Ogsaa i sit mundtlige Foredrag er han sikkert stundom leilighedsvis kommet tilbage til Iudaiernes besynderlige og naragtige Gudsdyrkelse, og har benyttet sig deraf for at gjøre sit Foredrag tiltrækkende for sine Tilhørere.

Apollonios Molon.

Apollonios Molon[4] var Lærer i Veltalenhed. Han levede som Poseidonios paa Rhodos, hvis Indbyggere i Aaret 89 sendte ham tilligemed flere andre til Rom som deres Befuldmægtige. Han benyttede sit Ophold til at lære offentlig i Byen, hvor han fik mange Tilhørere[5]. Dog vendte han atter tilbage til Rhodos, hvor Cicero siden hørte ham[6]. Hans Værker ere tabte paa et Brudstykke nær, som læses hos Eusebios, der har taget det af Polyhistor[7]. Dette Stykke, der handler om Abraham[8], synes øst af et eget Skrift, der har behandlet Iudaiernes Historie, men som, efter hvad Iosepos lader formode, af den Maade, hvorpaa han omtaler

---

[1] Diod. XXXIV, 1; slgn. ovenfor S. 122—123.

[2] Slgn. Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 255—257. Der er ingen Grund til at tvivle om, at Fortællingen stammer fra Poseidonios, uagtet det ikke siges udtrykkeligt i det Udtog, vi have af det paagjældende Sted hos Diodor; se ovenfor S. 123, Anm. 1.

[3] Slgn. Jos. *C. Ap.* II, 7, hvor Poseidonios sættes i Klasse med Apion.

[4] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 208.

[5] Slgn. Cic. *Brutus* c. 89.

[6] Cic. *Brutus* c. 91.

[7] Euseb. *Præp. Evang.* IX, 9. (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II. 213).

[8] Müller l. l.

Forfatteren, ikke just har været skrevet i en imod dem meget venlig Aand[1], hvad der dog ikke fremgaar af det korte Stykke som Eusebios meddeler. Apollonios Molon har sikkert ogsaa i sit mundtlige Foredrag oftere gjort Udfald imod Iudaierne og har, upaatvivleligt her ligesaavel som i sine Skrifter, undertiden hentydet til deres Æselsdyrkelse.

En af disse to Mands Disciple var Marcus Tullius Cicero, hvis Stemning imod Iudaierne[2] er et godt Vidnesbyrd om Poseidonios' og Apollonios Molon's Indflydelse paa Romernes Dom om dette Folk. En Frugt af disse Mænds Virksomhed vil man vel ogsaa kunne spore i Udfaldet af Sagen imod Flaccus, der sikkert ikke var ganske fri for de Beskyldninger, man reiste imod ham, og blandt andet vitterligt havde forurettet Iudaierne, men som alligevel blev ganske frikjendt[3]. Cicero.

Imidlertid maa man dog ikke uden videre antage, at alle Forfattere udtalte sig ligesaa ugunstig om Iudaierne som Poseidonios og Apollonios Molon. En Samtidig af disse to Mænd, Alexandros Polyhistor, en Græker fra Lilleasien, formodentlig fra Kyzikos[4], havde, ligesom hine omtalt Iudaierne i sine Skrifter, men paa en ganske anden Maade, uden at nære nogen Uvillie imod dem. Uheldigvis ere kun forholdsviis faa Stykker af hans Værker bevarede, saaledes at vi kun kunne gjøre os et ufuldstændigt Billede af hans Betydning som Forfatter. Et af hans Skrifter behandlede Assyriens og Babyloniens Historie, ved hvis Udarbeidelse han navnlig Alexandros Polyhistor.

---

[1] Se Jos., *C. Ap.* II, 2; 7; 14; 33; 36; samt 37.

[2] S. 123 Anmk. 4.

[3] § 100. Slgn. Bonetty, *Rapports des Romains avec les Juifs* 1866, hvilket Skrift først udkom som en Række Artikler i *Annales de Philosophie chrétienne*.

[4] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 206 ff. slgn. J. G. Huleman *De Alex. Polyh.* i *Miscell. philol.* 1849; slgn. ogsaa C. F. Wegener *De aula Attalica* S. 194 ff.

havde benyttet Berosos, — hvorfor vi ogsaa ovenfor[1] navnlig har betjent os af de Brudstykker, vi have deraf, til at give en Oversigt over Indholdet af Berosos Værk. Dog havde han sikkert tillige øst af andre Kilder, saaledes formodentlig ogsaa af Ktesias[2]. I dette Skrift maa Polyhistor undertiden leilighedsvis være kommet til at omtale Israeliterne, hvad der dog ikke er Tilfældet i de faa Brudstykker, der ere bevarede til vore Dage. Men efter hvad Eusebios fortæller[3] nøiedes Polyhistor ikke med at omtale Judaierne leilighedsviis i sin babyloniske Historie: han siger nemlig om ham, at han forfattede et særeget Skrift, der behandlede Israeliternes Historie.

Eusebios meddeler[4] adskillige Brudstykker af et Værk, som han tilskriver Polyhistor, og som er sammenflikket af Stykker af alexandrinske Forfattere af iudaisk Herkomst som Demetrios, Eupolemos, Artapanos, o. a., men hvoriblandt der ogsaa findes Stykker af anti-iudaiske Forfattere som Apollonios Molon. I Virkeligheden er det en afgjort Sag, at ingen af de Forfattere, der anføres, er yngre end Polyhistor, — om end flere af dem som Apollonios Molon ere hans Samtidige —, hvorfor der heller ikke er noget videre til Hinder for at antage, at det af Eusebios benyttede Skrift virkelig stammer fra Polyhistor. Iosepos synes rigtignok ikke at kjende det, omendskjøndt han ellers nok ved, at der er en Forfatter af Navnet Alexandros Polyhistor, som havde Betydning ogsaa for Studiet af Israeliternes Historie[6]. Dog maa man ikke lægge altfor stor Vægt paa denne Iosepos' Taushed. Det var jo vel muligt, at dette Skrift af Polyhistor ligesom Strabons Geographi, som Iosepos heller ikke kjender, laa ubekjendt hen et eller andet Sted i Lille-

---

[1] S. 98—100.
[2] Se ovenfor S. 98 med Anmk. 7.
[3] Euseb., *Præp. Evang.* IX, 17 (p. 418 ff.).
[4] Euseb., *Præp. Evang.* IX, 17—39.
[5] Se ovenfor S. 105—108.
[6] Jos., *Arch. Jud.* I, 15 hvor han anfører den af Polyhistor benyttede Malkhos.

Asien. Polyhistor forfattede, desuden flere andre historiske og geographiske Værker, men som alle ere tabte[1].

Spørgsmaalet om Ægtheden af Brudstykkerne af Polyhistor har forøvrigt her kun underordnet Interesse for os, eftersom det i ethvert Tilfælde er afgjort, at dette Skrift om Israeliternes Historie, selv om det var ægte, ikke *har udøvet nogensomhelst Indflydelse paa Romernes og Grækernes Omdømme om Iudaierne.*

Alligevel kan man ikke nægte, at der ikke saa mange Aar efter at Polyhistor havde udgivet sine Skrifter, skete der i Rom et Omslag til Fordel for Iudaierne, hvilke i den anden Halvdel af Aarhundredet før Kristus og lige indtil i Tibers femte Regjeringsaar behandledes af Romerne ikke blot med langt mindre Uvillie end f. Ex. paa Ciceros Tid, ja ofte endog med en vis Forekommenhed. Romerne stemmes mildere mod Iudaierne.

I det Aar, da Cicero var Consul, i Aaret 63, da det romerske Raad fornyede Forbudet imod Forsendelsen af Tempelskatten, blev Pompeius, som dengang havde besat Nordsyrien, opfordret til Indblanding i det paa den Tid af Tvedragt og Ufred sønderrevne Iudaias Anliggender, af en af de to stridende Parter[2]. Pompeius' Tog til Jerusalem.

Han modtog med Glæde Anmodningen, og gik ind i Iudaia, men mødte paa flere Punkter i Landet saa kraftig Modstand, at han blev nødt til at optræde som Fjende. Navnlig gjorde det stærkt befæstede Tempel ham længe Modstand og tvang ham til at aabne en regelmæssig Beleiring[3], der tilsidst gjorde ham til Herre over Stedet.

Som Apollonios Molons Discipel[4] maa Pompeius sikkert have hørt, at denne Helligdom, som Iudaierne nu forsvarede med saa megen Iver, husede Billedet af et Æsel. Der havde derfor jo for ham

---

[1] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 208.
[2] Jos., *Arch. Jud.* XIV, 3.
[3] Jos., l. l.
[4] Plut., *Pompeius* c. 42; se ovenfor S. 133, Anmk. 2.

været al Grund til først at lade Templet udplyndre og derpaa at jevne det med Jorden, saasnart han havde gjort sig til Herre derover. Men Pompeius tog ingen saadan overilet Beslutning. Ledsaget af sine høieste Befalingsmænd begav han sig til Templet og gik ind i det Allerhelligste[1], hvor Æslet jo skulde findes; men Intet var at opdage, som kunde tyde hen paa nogen Æselsdyrkelse. Det Allerhelligste var ganske tomt. Pompeius skaanede derfor Templets rige Skatte[2], ligesom han tillige viste den største Maadehold i Benyttelsen af sin Seir, en Opførsel, der vel for en stor Del er en Følge af hans naturlige Selvbeherskelse, men som dog sikkert ogsaa for en ikke ringe Del skyldes de Iagttagelser, han personlig havde gjort i Jerusalem, nemlig, at Iudaierne, trods alle deres Feil og rasende Partilidenskaber, i Grunden ikke vare meget slettere end andre Mennesker, og at der aldeles ingen Grund var til at betragte dem som et Udskud af Menneskeheden. Ja det er jo næsten umuligt andet end, at flere af Pompeius' Ledsagere og Befalingsmænd, iblandt hvilke der maa have været adskillige oplyste og dannede Mænd, maa have gjort en lignende Erfaring[3], hvad der vel ikke ganske kan have undladt at bære Frugter, om man end ikke paa nogen Maade tør antage, at de alle efter deres Hjemkomst skulde have havt Lyst og Mod til ved given Leilighed at optræde som Iudaiernes Talsmænd.

Iudaierne slutte sig til Romerne i Ægypten.

I ethvert Tilfælde vil det neppe kunne benægtes, at det romerke Folk eller i det Mindste den romerske Regjering snart efter Pompeius' Tid stemtes mildere imod Iudaierne, men denne mere gunstige Stemning synes dog ikke at være en umiddelbar eller ligefrem Følge af Pompeius' Tog, men er langt snarere kun

---

[1] Jos. *Arch. Jud.* XIV, 4, 3. Tac. Hist. V. 9 Cn. Pompeius templum jure victoriæ ingressus est. Se Jost, *Geschichte der Israeliten* I, S. 104.

[2] Inde vulgatum nulla intus deum effigie vacuam sedem et inania arcana. Tac. l. l.

[3] Man antager, at Cato ledsagede Pompeius under hans Tog til Iudaia, se Bonnetty, *les Rapports des Juifs avec les Romains.*

paa en middelbar Maade fremkaldt derved. Dette Pompeius' Maadehold havde nemlig til Følge, synes det, at Iudaierne fra nu af betragtede Romerne som et Folk, ved hvis Hjælp de kunde faa deres Fjender ydmygede og faa Hævn over dem de hadede; og i denne Omstændighed maa vi formodentlig søge Grunden til, at Iudaierne i Alexandreia, der havde maattet udstaa meget under Kleopatra, straks fra Begyndelsen af, med saa megen Iver tog Cæsars og Romernes Parti[1], ligesom ogsaa Grunden til, at Iudaias Herkere afsendte betydelige Hjælpekorpser til Ægypten, hvor de ydede Romerne væsentlige Tjenester[2]. Til Gjengjæld erholdt[3] Iudaierne i Alexandreia adskillige Friheder og Begunstigelser ligesom deres Fyrster i Palaistine modtog adskillige Naadebevisninger af Roms Herskere. Det er saaledes en velbekjendt Sag, at Herodes den Store behandledes med megen Forekommenhed af flere romerske Magthavere, saavel af Antonius som af Augustus[4], og endnu mange Aar efter hans Død blev hans Sønnesøn Agrippa modtagen med Udmærkelse i Rom[5]

Dette officielle Venskab formaaede vel ikke ganske at omskabe Romernes Sindelag imod Iudaierne. Navnlig kom de aldrig til at nyde nogen videre Agtelse i Rom, hvor man endnu vedblev at se noget skjæft til dem og mistænke dem, omendskjøndt det dog af Horats og hans Samtidige synes at fremgaa, at man snarere fandt dem latterlige end farlige og afskyelige. Ingen Satiriker eller Digter fra Augusts Tidsalder taler om Iudaiernes Æselsdyrkelse, hvad der jo dog ellers for et vittigt Hoved maa have været et indbydende Æmne at behandle. Horats indskrænker sig til at spotte over deres Proselytmageri[6].

---

[1] Jos., *Arch. Jud.* XIV, 8. Slgn. Jost, *Geschichte der Israeliten* I, S. 115 ff.
[2] Jos., *Arch. Jud.* XIV, 8 ff.
[3] Jos., *Arch. Jud.* XIV, 10; slgn. *C. Ap.* II, 4 og 5.
[4] Jos., *Arch. Jud.* XIV, 14; XV, 1; 6; 10. Se Jost, *Geschichte der Israeliten* I, S. 187 og S. 217 ff.; slgn. Delaunay *Philon* p. 120 ff.
[5] Jos., *Arch. Jud.* XIX. Se Jost, *Geschichte der Israeliten* I, S. 304 ff.; slgn. Delaunay, *Philon* p. 136 ff.
[6] Slgn. Hor., *Sat.* I, 4, 142 143: ac veluti te Judæi cogemus in hanc

Prosaiske Forfattere fra Cæsars og Augusts Tider.

Prosaiske Forfattere, fra Cæsar og Augusts Tid, som i deres Skrifter leilighedsvis komme til at omtale Iudaierne, indskrænke sig til at meddele Kjendsgjerninger, og de tage i Reglen ikke som Poseidonios og Apollonios Molon i den foregaaende Tid og Tacitus i den efterfølgende Tid deraf Anledning til at udskjælde Iudaierne.

En saadan mere upartisk Stemning imod Iudaierne finde vi f. Ex. hos Pompeius' Samtidige Timagenes[1], Asinios[2] og Hypsikrates[3], tre Forfattere af hvilke den Førstes Vidnesbyrd om Iudaiernes Historie i det andet Aarhundrede f. Kr. og de to Andres om Iudaiernes Deltagelse i Begivenhederne i Ægypten paa Cæsars Tid paaberaabes af Iosepos[4], hvad der lader formode, at de ikke havde været meget fjendtlige mod Israeliterne.

Nikolaos fra Damask.

En Samtidig af August Nikolaos fra Damask[5], Forfatter af en Verdenshistorie i 144 Bøger, omtalte, navnlig i sine senere Bøger oftere Iudaierne, og det som synes med megen Velvillie, hvad der forøvrigt let lader sig forklare af, at han var en personlig Ven af Herodes den Store, ved hvis Hof han oftere opholdt sig. Iosepos anfører ofte Nikolaos som Kilde for Begivenhederne efter Antiokhos Epiphanes Tid[6] og anfører undertiden nogle Brudstykker af ham. Nikolaos' eget Skrift er tabt, hvad der for den ældre Tids Vedkommende ikke er saa meget at beklage, da han for Assyriens Historie fulgte den høist upaalidelige Ktesias[7].

---

concedere turbam. Et andet Sted *Sat.* I, S. 100 (credat Judæus Apella) hentyder han til Iudaiernes Lettroenhed. Endel Iudaier levede forøvrigt af Romernes Lettroenhed som Spaamænd og Spaakvinder (Juv. *Sat.* VI, 543). I en anden Satire (I, 9, 70) hentyder Horats til Omskjærelsen.

1 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 317.
2 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 659.
3 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 493.
4 Jos., *Arch. Jud.* XIV, 8, 3.
5 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 343.
6 Jos., *C. Ap.* II, 7.
7 Se ovenfor S. 101—102.

En romersk Forfatter fra Augusts Dage Trogus Pompeius, hvis Universalhistorie, vi kjende gjennem en vis Justinus' Udtog, kommer i den Bog, hvor han fortalte om Antiokhos VII. Sidetes og hans Krig med Iudaierne[1], til at give et lille Omrids af Israeliternes tidligere Historie[2], i hvilken Skildring man tydeligt opdager Spor af ægyptiske Kilder[3], foregede med en slet Gjengivelse af den Israeliternes Sagnhistorie. Pompeius Trogus.

Efter Trogus Pompeius maa vi nævne Diodor, der paa en Maade kan siges at være den vigtigste af alle gamle Historikere, da hans Verdenshistorie i Reglen lige til vore Dage er bleven lagt til Grund for saa godt som alle Skildringer af Oldtidshistorien. I Virkeligheden kan man heller ikke nægte, at hvad Diodor fortæller om Grækenland og græske Folks Historie efter Perserkrigenes Begyndelse, i Reglen er meget paalideligt, men dette kan ikke siges om Alt, hvad han meddeler om Begivenheder, der tilhøre ældre Tider end Perserkrigene. Navnlig gjælder dette ikke om hans Skildringer af de gamle asiatiske Staters Historie, om hvilke alle Diodors Efterretninger maa modtages med Mistillid og kun kunne benyttes som historisk Kilde, naar de bekræftes af Vidnesbyrd i samtidige Aktstykker. Hovedfeilen i Diodors Behandling bestaar i, at han lægger Herodot til Grund for Ægyptens Historie, og — hvad der er endnu værre — at han i sin Fremstilling af Asiens ældste Historie følger Ktesias, den upaalideligste og løgnagtigste af alle græske Forfattere[4]. Diodor omtaler et Par Gange Iudaierne i Forbigaaende i sin første Bog, hvor han behandler Ægyptens Historie[5]; men han meddeler her intet Nøiere om deres Eiendommeligheder og Historie, hvorimod han to Gange senere[6] Diodor.

---

[1] Justin., *Hist.* XXXVI, 1.
[2] Justin., *Hist.* XXXVI, 2–3.
[3] Se ovenfor S. 109 Anmk. 2.
[4] Se ovenfor S. 95.
[5] Diod. I, 28 og 94.
[6] Diod. XXXIV, 1 og XL, 2–3.

giver en Skildring af deres Skikke, Sæder og Oprindelse. Den første[1], som læses i Antiokhos Sidetes' Historie, og som uden Tvivl er øst af Poseidonios, er meget haard og stræng[2], hvorimod den anden[3], der meddeles som Indledning til Fortællingen om Pompeius' Tog til Jerusalem, er meget rolig og lidenskabsløs og ingenlunde ubillig imod dem[4]. Denne sidste Skildring er taget af Hekataios fra Abdera[5].

Titus Livius. Titus Livius omtalte flere Gange Iudaierne i den Del af sit Skrift, der behandlede Roms Historie efter Pompeius' Tog til Palaistine[6], men da de Bøger, der fortælle dette Tidsrums Historie alle ere tabte, kunne vi ikke afgjøre, hvad Stemning han har næret imod Iudaierne, eller sige noget om, hvorvidt han i det Hele har udtalt nogen Dom om deres Nationalkarakter. Dog synes han i ethvert Tilfælde ikke at have været dem meget fjendtlig.

Strabon. Om Strabon[7] er det derimod klart, at han kun nærede lidet venlige Følelser for Iudaierne, i det Mindste i det Tidsrum af sit Liv, da han udarbeidede sin Geographi. Om det Samme allerede var Tilfældet, dengang da han forfattede sine historiske Værker, hvis Udgivelse ligger over en Menneskealder længere tilbage

---

1 Diod. XXXIV, 1, efter Photios *Exc.* p. 524.

2 Se ovenfor S. 133—134; slgn. S. 122—123.

3 Diod. XL, 3.

4 Diodor selv synes ikke at have næret nogen meget fjendtlig Stemning mod Iudaierne, men Diodor udmærker sig just ikke ved sin Selvstændighed i Domme og Betragtningsmaade, saaledes at man ikke af den Omstændighed, at han to Gange omtaler Iudaierne med Velvillie, kan slutte, at han har været venligt stemt imod dem; og det er muligt, at det blot er, fordi et af de Kildeskrifter, han benyttede, var dem ret gunstigt, at han ligeledes udtalte sig paa en rolig og lidenskabsløs Maade om Iudaierne.

5 Diodor siger rigtignok: *Hekataios fra Milet*, men det er aabenbart en Skrivfeil for: *Hekataios fra Abdera.*

6 Se *Epitome* af Lib. CII.

7 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 490 ff.

i Tiden[1], kan ikke afgjøres med Sikkerhed, omendskjøndt det, at dømme efter de faa Brudstykker, vi have af disse, med Føie synes at kunne formodes, at han i dette Værk har indskrænket sig til at omtale Iudaierne i Forbigaaende og til at beskrive de Begivenheder, hvori de toge Del, uden at fælde nogen Dom om deres Nationalkarakter. Iosepos benytter nemlig oftere Strabons historiske Skrifter[2] og beraaber sig paa hans Vidnesbyrd, hvad han maaske ikke havde gjort, hvis disse Skrifter havde været affattede i en imod Iudaierne fjendtlig Aand. I sin Geographi er Strabon derimod meget indtaget imod dem, formodentlig fordi han under sine Studier, imedens han samlede sit Stof, har faaet et eller flere af de ovenfor[3] omtalte anti-iudaiske Skrifter imellem Hænder. Strabon er forøvrigt meget kort i sin Fremstilling af Israeliternes Udgang af Ægypten[4], hvorimod han giver en temmelig fuldstændig Skildring af Iudaias Historie efter Aar 64 f. Kr.[5].

Uvillien imod Iudaierne stiger atter.

Endnu før Strabon døde[6], ja maaske forinden han havde fuldendt sin Geographi, paa hvilken han sikkert først i en fremrykket Alder lagde sidste Haand, vare Iudaierne atter blevne Gjenstand for Had og Forbittrelse[7], imedens de Tjenester, som de havde vist Romerstaten, med det Samme vare glemte. Stormen brød løs i Aaret 19 efter Kr., og det ikke blot i Alexandreia, hvor man aldrig havde glemt at hade dem, men ogsaa i Rom, hvor man nu i lang Tid havde ladet sig nøie med at le ad deres Taabeligheder[8].

Anledningen til Forbittrelsen imod Israeliterne i Rom var en

---

[1] Müller, l. l.

[2] Jos., *Arch. Jud.* XIII, 10, 4; 11, 3; 12, 6; XIV, 3, 1; 4, 3; 6, 4; 7, 2; 8, 3, XV, 1, 2, *C. Ap.* II, 7.

[3] S. 111—114.

[4] Strab. *Geogr.* XVI, 2, § 34 og XVII, 2, § 5.

[5] Strab. *Geogr.* XVI, 2, § 34 og 35.

[6] Strabon døde omtrent i Aaret 24 efter Kristus.

[7] S. 126.

[8] S. 139 med Anmk. 6.

vis forargelig Begivenhed, der hændte i denne By nogle Aar efter Tibers Thronbestigelse, nemlig i Aaret 19, og i hvilken en romersk Dame af en meget anset Familie Fulvia, var stærkt indviklet[1]. Følgen heraf blev, at man tog strænge Forholdsregler imod Israeliterne i Rom, som truedes med Udjagelse af Byen, naar de ikke afstod fra deres Gudsdyrkelse[2]. Forbittrelsen imod dem var almindelig; man talede ideligt om deres taabelige Had til alle Nationer[3], og man begyndte atter at gjentage de gamle Beskyldninger om Æselsdyrkelse[4], hvortil endnu kom *en ny*, *om at de ogsaa skulde tilbede Svinet*[5], en Formodning, der grundede sig paa Israeliternes Afholdenhed fra Svinekjød[6].

Derfor ere ogsaa de romerske Forfattere fra den følgende Tid alle mere eller mindre fjendtligt stemte imod Iudaierne.

Plinius. Plinius, som endnu maa have arbeidet paa sin Naturhistorie fem Aar efter Jerusalems Fald, forekommer os, fra først af, ikke, at have havt meget tilovers for Iudaierne eller Hebraierne, som han ofte kalder dem; og det er høist tvivlsomt, hvorvidt han er bleven noget mildere stemt imod Iudaierne efter den Ulykke, der var overgaaet dem, da han nemlig siger, at Iudaias Folk havde udmærket sig ved sin Gudsbespottelse[7]. Forøvrigt omtaler han kun yderst sjældent Iudaierne, medens han ofte nævner Iudaia[8]. I det Hele synes Plinius trods de to tusinde Bøger, han havde læst, kun at have havt meget mangelfulde Kundskaber om Iudaiernes Historie og

---

[1] Iosepos giver os egentlig kun en Antydning af Begivenhederne og ikke nogen fuldstændig Skildring (se Jos., *Arch. Jud.* XVIII, 5).

[2] Tacit., *Annal* II, 85; Sueton. *Tiber* c. 36; se § 100.

[3] Tacit. l. l. Sueton. l. l.

[4] Se f. Ex. Petronius: „Judæus licet et porcinum numen adoret et coeli summas advocet auricolas“ Petron. *Fragm.*, slgn. nedenfor S. 146.

[5] Petronius l. l. Slgn. Juvenal: Nec. distare putant humana carne suillam (*Sat.* XV) og i Et vetus indulget clementia porcis, slgn. ovenfor S. 124 Anmk. 7.

[6] Slgn. Plutarkh, *Sympos.* IV, 5.

[7] Plin., *Hist. Nat.* XIII, 4 § 9, sect. 46: „insignis contumelia numinum“.

[8] Plin., *Hist. Nat.* V, 12 § 13, sect. 66 ff., XII, 25 § 54; o. s. v.

Forfatning. I det Mindste kan man ikke undlade at dømme saaledes, naar man hos Plinius finder fortalt, at Moses var en Mager[1] og naar man ser ham nævnet ved Siden af Jannes[2] og Lotapea, to uhistoriske Personer, som maa have spillet en vis Rolle i den iudaiske Overlevering paa de første Keiseres Tid, men som vare ubekjendte i den ældre israelitiske Overlevering og ikke omtales i Folkets gamle Skrifter.

Plutarkh fra Khaironea besad aabenbart noget mere Kjendskab til Iudaiernes Forfatning og Historie end Plinius; men som de fleste andre græske Forfattere havde han ikke erholdt sine Underretninger af de bedste Kilder, idet hans fleste Meddelelser stamme fra Ægypten, hvor, som vi have set, den iudaiske Historie just ikke bedømtes med saa særdeles megen Billighed. Plutarkh kjender meget vel Sagnet om Iudaiernes Æselsdyrkelse[3] af hvilket han dog ikke, som Tacitus, tager Anledning til at overvælde dem med Skjældsord. I sit Skrift om Overtroen udtaler han sig misbilligende om deres Overtro, der havde havt til Følge at Jerusalem saa meget desto lettere faldt i Romernes Vold, dengang da Byen beleiredes af Pompeius[4]. I sin Symposion[5] lader han Bordfællerne underholde sig om Iudaiernes Afholdenhed fra Svinekjød, en Særegenhed hos Israeliterne, som i det første Aarhundrede efter Kristus synes at være bleven Gjenstand for megen Opmærksomhed iblandt Grækere og Romere. Plutarkh.

I Skriftet *om Isis og Osiris*, som man i Almindelighed tillægger Plutarkh, omtales Iudaierne ogsaa et Par Gange i Forbigaaende, men uden at der siges noget videre om dem. Et Sted fortælles der, at efter et Sagn skulde Typhon være flygtet

---

[1] Est et alia magices factio a Mose et Janne et Lotapea. Plin. *Hist. Nat.* XXX, c. 1 sect. 2 § 11.

[2] Jannes omtales med Jambres i 2 *Thimoth.* 3, 8. men som Moses' Modstander; Jannes nævnes ogsaa af Eusebios, *Præp. Evang.* IX, 8.

[3] Plut. *Sympos.* IV, 5.

[4] Plut. *De superstitione* c. 8.

[5] Plut. *Sympos.* I. 1.

paa et Æsel fra Ægypten i syv Dage, og at han derpaa skulde have avlet Hierosolymos og Iudaios[1]. „Hvem der siger dette om Typhon“, tilføier Forfatteren[2], „han blander aabenbart Iudaiernes Historie ind“; en Bemærkning, der tilstrækkelig viser, at Forfatteren var vel bekjendt med de i Ægypten gængse Forestillinger om Israeliterne, at de vare Efterkommere af det Typhon- og Æseltilbedende Hyrdefolk (Hyksos), hine asiatiske Erobrere, der fordum havde sat sig fast i det østlige Deltaland.

Tacitus. Plutarkhs Samtidige Tacitus er overmaade fjendtlig imod Iudaierne, og man kan næsten ikke gjennemlæse nogen eneste Linie, hvor han taler om dem, uden at man sporer Vidnesbyrd derom. Den udførligste Omtale af Iudaierne findes i hans Fremstilling af Vespasiens Historie, der læses i den femte Bog af hans Historie. I sin Fortælling om Jerusalems Beleiring[3] kommer han, ved at forklare Aarsagerne til Iudaiernes Oprør[4], til at meddele saavel nogle Efterretninger om Israeliternes tidligere Skjæbne[5], som et Par Oplysninger om deres Skikke og Indretninger[6], samt om det Land, de beboede[7]. Han omtaler saaledes Folkets Stiftelse efter dets Forfædres Udvandring fra Ægypten, ved hvilken Leilighed han ogsaa kommer til at forklare Oprindelsen til deres Æselsdyrkelse[8]. Til Slutning meddeler han en kort Udsigt over Folkets

---

1 Man sluttede heraf, at de maatte anse Æslet for et helligt Dyr; se Plut., *Di Iside et Os.*, c. 31, ed. Parthey, S. 53—54; slgn. S. 231.

2 *οἱ δὲ λέγοντες ἐκ τῆς μάχης ἐπὶ ὄνου τῷ Τυφῶνι τὴν φυγὴν ἑπτὰ ἡμέρας γενέσθαι, καὶ σωθέντα γεννῆσαι παῖδας Ἱεροσόλυμον καὶ Ἰουδαῖον αὐτόθεν εἰσὶ κατάδηλοι τα Ἰουδαϊκὰ παρέλκοντες εἰς τὸν μῦθον*; Plut., l. l. Slutning.

3 Tac., *Hist.* V, 1.

4 Tac., *Hist.* V, 2; slgn. V, 10.

5 Tac., *Hist.* V, 2—4.

6 Tac., *Hist.* V, 4—5.

7 Tac., *Hist.* V, 6—8.

8 Tac., *Hist.* V, 3

Skjæbne i de sidste Par hundrede Aar[1], hvorpaa han fortæller om Byens Beleiring og Indtagelse ved Titus[2].

Suetonius, der er saa overmaade stræng i sin Dom om de Kristne[3], synes heller ikke at være særlig vel stemt imod Iudaierne[4], men han tillader sig dog aldrig, som Tacitus, at overdænge dem med Ukvemsord. Han nævner dem forøvrigt oftere i sine Skrifter[5]. Suetonius.

Satirikerne fra Slutningen af det første og Begyndelsen af det andet Aarhundrede som Statius[6], Juvenal[7], Martial[8] og Petronius[9] tale undertiden i Forbigaaende om Iudaierne, i Reglen altid paa en noget spottende Maade, ja den sidstnævnte hentyder endog, som ovenfor bemærket[10], til deres Svine- og Æselsdyrkelse. Satirikerne.

---

[1] Tac., *Hist.* V, 9–10.

[2] Tac., *Hist.* V, 11–13.

[3] Sueton., *Nero* c. 16.

[4] Se f. Ex. *Tib.* c. 36.

[5] Sueton., *Cæsar* c. 84, *Aug.* c. 76, *Tib.* c. 36, *Claud.* c. 25, *Vit.* c. 15, *Vesp.* c. 8; slgn. *Dom.* c. 2 og c. 12 o. s. v.

[6] Statius hentyder etsteds (*Silvæ* I, v. 72) til at mange Iudaier i Rom levede af at sælge Svovlstikker, se § 100.

[7] Juvenal hentyder et Sted i sine Satirer til Iudaiernes Skik at omskjære deres Børn, se Juv., *Sat.* XIV, 99: „mox et præputia ponunt". Et Par andre Steder taler han om Iudaiernes Afholdenhed fra Svinekjød: Se *Sat.* XIV, 98: „Nec distare putent humana carne suillam"; *Sat.* VI, 547: ... et vetus indulget clementia porcis. Juvenal hentyder desuden oftere til de i Rom levende Iudaiers trange Kaar og de forskjellige Næringsveie, hvoraf de levede, se § 100.

[8] Martial taler om Iudaiernes Fasten og Sabbats Helligholdelse, men nogen klar Forestilling om Iudaiernes Skikke og Eiendommeligheder har han ikke, da han nemlig antager, at de fastede om Sabbaten. Iblandt forskjellige Ting, han i en af sine Epigrammer (IV, 4) siger at han foretrækker for (mallem quam): quod oles olere Bassa er saaledes blandt andet ogsaa „jejunia Sabbatariarum". Martial hentyder ogsaa til Iudaiernes Svovlstikkesalg, se § 100.

[9] Petronius hentyder et Sted til Omskjærelsen: „Circumcide nos ut Judæi videamus" (*Sat.* 102), og et andet Sted hentyder han til deres Æsels- og Svinedyrkelse: „Judæus licet et porcinum numen adoret et cœli summas advocet auriculas" slgn. ovenfor S. 144 med Anmk. 5.

[10] Se ovenfor S. 124, Anmk. 7; se ogsaa den foregaaende Anmærkning.

Pausanias. Pausanias, der levede i det andet Aarhundrede efter Kristus. kommer i sin Beskrivelse over Grækenland undertiden til at omtale Israeliterne, eller som han kaldte dem Hebraierne[1], men han synes kun at have besiddet et yderst overfladisk Bekjendtskab til de israelitiske Forhold.

Dion Kassios. Dion Kassios har i sit historiske Værk, der udkom Aar 227 efter Kristus, sikkert oftere omtalt Iudaierne, men, som bekjendt, ere store Afsnit af hans Skrift gaaede tabte. I en af de bevarede Bøger beskriver han Jerusalems Erobring ved Pompeius[2] og kommer derved til at sige et Par Ord om Iudaierne, men han bryder dog snart af med den Bemærkning, at der er skrevet saa meget om Iudaiernes Gudsdyrkelse og religiøse Eiendommeligheder, at det vilde være overflødigt for ham at meddele Noget derom. Derimod giver han sig her til at behandle et andet Spørgsmaal. der ikke var uden Forbindelse med Israeliterne, nemlig Spørgsmaalet om Oprindelsen af Ugen paa de syv Dage[3], et Tidsmaal, af hvilket Israeliterne alt i tidlig Tid havde benyttet sig.

Porphyrios o. A. Af den følgende Tids hedenske Forfattere kan en eller anden undertiden i Forbigaaende komme til at omtale Iudaierne, men Ingen af dem tager deraf Anledning til at meddele noget nærmere om deres Historie, Forfatning eller deres Eiendommeligheder i det Hele. Dog, dette var jo heller ikke saa mærkeligt: Folk og Stad vare jo forlængst gaaede til Grunde og ganske andre Folk og Forhold lagde fra nu af Beslag paa den almindelige Opmærksomhed.

---

[1] Pausanias taler saaledes om Seilenernes Gravsteder iblandt Hebraierne VI, 24 (p 515) en Meddelelse, der paa en eller anden Maade maa begrunde sig paa en Misforstaaelse eller Forveksling. Et andet Sted X, 12 (p. 828) taler han om en hebraisk Sibylla. Den eneste Begivenhed af Israeliternes Historie, han berører, er Underkuelsen af deres Oprør imod Hadrian I, 5 (p. 14).

[2] Dio Cass., XXXVI, 17.

[3] Dio. Cass., XXXVI, 17–19.

Iudaierne omtales saaledes i Forbigaaende af den bekjendte neoplatoniske Philosoph Porphyrios fra Tyros[1], der ogsaa var Historiker og blandt Andet skrev et Værk, som behandlede Syriens og Ægyptens Historie efter Alexandros' Tider, og som, efter de faa Rester, vi have tilbage, synes at have udmærket sig ved en høi Grad af historisk Nøiagtighed[2].

Imedens Antallet paa de hedenske Forfattere, som behandlede Israeliternes Historie saaledes aftager, bliver det til Gjengjæld ikke nogen Sjældenhed. at iudaiske og kristne Forfattere i deres Skrifter dvælede ved forskjellige Begivenheder fra den gamle Pagts Dage.

I Spidsen for de israelitiske Forfattere staar Iosepos, der er af megen Vigtighed for os paa Grund af de Brudstykker af ellers tabte hellenistiske Skrifter, han har bevaret os; men uheldigvis var Iosepos ikke meget kritisk og lod sig ofte nøie med Udtog paa anden, tredie eller fjerde Haand, uden at han tænkte paa, at disse Udtog kunde være bleven betydeligt omarbeidede af de mange Hænder, igjennem hvilke de vare gaaede. Iosepos bør derfor benyttes med Varsomhed, og navnlig maa man ikke stole altfor meget paa hans historiske og kronologiske Slutninger, der ikke altid hvile paa den sikkreste Grundvold. **Iosepos**

En Samtidig af Iosepos var Justos fra Tiberias[3], der skrev flere historiske Værker, men de ere alle tabte. Ogsaa Philon fra Alexandreia forfattede adskillige historiske Skrifter[4], men de synes kun at have behandlet hans eget Aarhundredes Historie. Den følgende Tids iudaiske Lærde betjente sig kun sjældent af det græske Sprog i deres Skrifter, men benyttede som oftest aramaiske Mundarter. **Justos fra Tiberias, Philon fra Alexandreia.**

---

[1] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 712 efter Euseb. *Chron. Arm.* p. 183; se § 100.

[2] Niebuhr, *Kleine Schriften* S. 221: „eine unvergleichliche Urkunde", Letronne, *Recueil d'Inscr.* S. 72.

[3] Müller, *Fragm Hist. Gr.* III, 523.

[4] Se Philons Værker; slgn. ogsaa den nye franske Oversættelse ved F. Delaunay.

Forøvrigt kom de, næsten alle, oftere i Forbigaaende til at omtale snart en, snart en anden Begivenhed fra den gamle iudaiske Histories Tid; men saa godt som Ingen har benyttet andre virkelige historiske Kilder end den israelitiske Overlevering og de bibelske Skrifter:

Kristne Forfattere fra Keisertiden.

Noget ganske lignende er Tilfældet med de kirkelige Skribenter, der ofte nævne Begivenheder fra det gamle Testamentes Tid; men som, uagtet det er dem meget om at gjøre at faa Sandheden af den bibelske Historie til ret klart at fremtræde for Hedningeverdenen, dog aldrig gjorde sig den Uleilighed at undersøge andre Kildeskrifter end Biblen, for derfra at hente Beviser for Sandheden af den israelitiske Overlevering. Klemens fra Alexandreia meddelte enkelte Bemærkninger og Iulios Afrikanos nogle kronologiske Lister, som ikke ere uden Værd, men som dog ikke støttede sig umiddelbart til egentlige Kildeskrifter, idet de kun ere tagne af Bearbeidelser og Udtog, som ere gaaede igjennem mange Hænder og derfor ikke ere uforandrede. Efter Klemens og Iulios maa vi fremfor alle nævne Eusebios, der har bevaret Uddrag af et ikke ringe Antal tabte Skrifter, hvoraf adskillige ikke ere uden Betydning, om end de fleste ikke have synderlig Værd for os.

§ 12. Tilbageblik over de græske og romerske Efterretninger om Israeliternes Historie.

Der staar endnu tilbage at give en samlet Udsigt over det historiske Udbytte, som med Sikkerhed kan vindes af de her omtalte græske og romerske Forfatteres Efterretninger om Israeliternes Fortid, efterat man først har fjernet Alt, hvad der stammer fra Israeliternes egen Overlevering.

Vi maa her foreløbig bemærke at de Meddelelser, der gives os af de nævnte Forfattere, tilhøre fire Tidsrum, nemlig:

1°) De gamle Sagns Tidsrum, Israeliternes Stammefædres Tider, i hvilke de efter Sagnene levede i Asien.

2°) Opholdet i Ægypten, der ender med Folkets Udvandring til Kanaan.

3°) Opholdet i Asien indtil Jerusalems første Erobring af Romerne, et Tidsrum, i hvilket Israel brydes med Nabofolkene,

først med forskjellige syriske Folk, siden med Assyrer, Ægypter, Babylonier og tilsidst med asiatiserede Grækere eller rettere med helleniserede Syrer.

4°) Det romerske Tidsrum eller Tiden fra Pompeius' Tog til Syrien indtil Israeliterfolkets Undergang.

Hvad det første Tidsrum angaar, da have vi allerede gjort opmærksom paa, at hvad der fortælles derom hos flere Forfattere fra Alexandreia[1] og hos Justinus[2], oprindeligt maa være hentet fra den israelitiske Overlevering, kun at de fra denne stammende Meddelelser ere blevne omdannede og udvidede med Tilsætninger uden al historisk Værd. Med andre Ord, der bliver kun tre Tidsrum tilbage, om hvilke vi kunne erholde nogen Oplysning:

I. *Opholdet i Ægypten.*
II. *Opholdet i Palaistine fra Udvandringen af Ægypten indtil Pompeius.*
III. *Det romerske Herredømmes Tid* (fra 63 f. Kr. til 70 efter Kr.).

Tidsrummet fra Pompeius til Jerusalems Ødelæggelse.

Hvad det sidste Tidsrum angaar, da vil man snart overbevise sig om, at det ikke er vanskelig at belyse dets Historie ved Hjælp af græske og romerske Kilder[3]; thi Palaistine udgjorde jo fra Pompeius' Tid en Del af Romerriget, om det end kun stod i et løsere Forhold til dette.

Tidsrummet fra Indvandringen i Palaistine til Pompeius.

Til Folkets Historie i *det andet Tidsrum* erholde vi derimod kun yderst sparsomme og spredte Oplysninger, der rigtignok for en stor Del gaa tilbage til meget paalidelige Optegnelser[4], men dette formaar ikke at bøde paa deres ringe Antal, saaledes at vi alligevel paa ingen Maade ere istand til, ved Hjælp heraf, at danne os, end ikke engang et flygtigt Billede af Israeliternes

[1] Se ovenfor S. 104—108.
[2] Justin. XXXVI, 2.
[3] Se § 100.
[4] Berosos, Menandros og Dios havde, om end middelbart, øst af Rigs-Aarbøger, se S. 152 Anmk. 1 til 3.

Tilstand. Thi hvad nytter det saaledes, af Menandros[1] og Dios[2] at faa vide, at der paa den tyriske Konge Hirams Tid i Jerusalem herskede en Konge ved Navn Salomo, der gav sig af med at løse Gaader? Eller af Berosos[3] at erfare, at, adskillige Aarhundreder senere, Babylons Konge Nabukuduruzur blandt andre Syrer ogsaa bortførte nogle Iudaier til Kaldaia? Eller endelig af Agatharkides[4] og Appianos[5] at faa meddelt, at Ptolemaios I., Lagos' Søn, efter Alexandros' Død, gjorde sig til Herre over Jerusalem? Intet af alt dette er istand til at give os et Billede af Israeliternes Forfatning og Tilstand til disse tre Tidspunkter[6], og det saa meget desto mindre, som vi, naar vi alene ere henviste til græske og romerske Forfatteres Meddelelser om Syrien, aldeles ikke ere istand til at danne os noget Billede af dette Lands Historie før Persertiden; og hvad dette sidste Tidsrum angaar, da erfare vi af græske Forfattere ikke synderlig Andet om Syrien, end at det ligesom Nabolandene var en af Perserkongens Provindser. Kun om Iudaiernes Skjæbne i det sidste Aarhundrede før Pompeius' Tog ere vi istand til at danne os et nogenlunde Billede, idet vi nemlig af flere græske Forfattere erfare, at Iudaierne havde reist sig imod Antiokhos Epiphanes[7], ligesom at de senere kæmpede med Antiokhos Sidetes[8].

---

1 Jos., *Arch. Iud.* VIII, 5, 3 og *C. Ap.* I, 18 (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* IV, 445).

2 Jos., *Arch. Iud.* VIII, 5, 3 og *C. Ap.* I, 17 (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* IV, 397—398).

3 Jos., *Arch. Iud.* X, 11, 1 og *C. Ap.* I, 19 (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 503).

4 Jos., *Arch. Iud.* XII, 1 og *C. Ap.* I, 22 (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 196—197).

5 Appian., *Syr.* c. 50.

6 Det vil derimod være indlysende, at naar vi ad andre Veie end gjennem græske og romerske Forfattere erholdt Kundskab om Syriens Historie, vilde vi muligvis kunne gjøre Brug af disse spredte Efterretninger, hvilket, som vi nedenfor skulle paavise, ogsaa er Tilfældet (se § 49 ff.).

7 Se Diod. XXXIV, 1 og § 100.

8 Diod. l. l.; Justinus XXXVI, 2; Porphyrios fra Tyros, (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 712); se § 100.

Med Hensyn til *det første af de tre Tidsrum*, da er det kun Slutningen deraf eller rettere Slutningsbegivenheden eller den Tildragelse, der danner Overgangen til det andet Tidsrum, — nemlig Israeliternes Udvandring af Ægypten, — hvorom vi erholde nogen Underretning af græske og romerske Forfattere. Forøvrigt er Antallet af de Forfattere, hos hvilke vi finde disse Meddelelser, ikke ubetydeligt, idet nemlig Israeliternes Udtog omtales af Hekataios fra Abdera (hos Diodor[1]), af Poseidonios (hos Diodor[2]), af Lysimakhos (hos Iosepos[3]), af Khairemon (hos Iosepos[4]), af den ubekjendte Forfatter til det manethoïske Udtog hos Iosepos[5], af Pompeius Trogus[6], af Strabon[7], af Diodor[8], af Plutarkh[9], samt endelig af Tacitus[10]. Udvandringen fra Ægypten.

Alle disse Forfattere ere *enige om*, *at Israeliternes Forfædre engang i gamle Dage ere udgaaede af Ægypten;* og de af dem, som gaa lidt nøiere ind paa Sagen[11], tale desuden Alle om *mindre lykkelige Begivenheder*, *der skulde være foregaaede ikke ret længe, før Udgangen*, og som ikke skulde være uden Forbindelse med Israeliternes Udvandring. Efter de Fleste var det Pest[12]; efter

---

[1] Diod. XL, 2—3, se S. 73—74, S. 104.
[2] Diod. XXXIV, 1, se S. 133.
[3] Jos., *C. Ap.* I, 34, se S. 111—112.
[4] Jos., *C. Ap.* I, 32, se S. 112.
[5] Jos., *C. Ap.* I, 26, se S. 81.
[6] Justinus, XXXVI, 2, se S. 141.
[7] Strabon, *Geogr.* XVI, 2, se S. 141—142.
[8] Diod., I, 28 og 94, se ovenfor S. 141—142.
[9] Se Plut., *De Iside* c. 31, hvor der dog egentlig kun *hentydes* til Israeliternes Udvandring af Ægypten; slgn. ovenfor S. 145.
[10] Tac., *Hist.* V, 3, se S. 146—147.
[11] Poseidonios og Strabon ere meget korte i deres Fremstilling.
[12] Hekataios: *λοιμικῆς περιστάσεως γενομένης . . . πολλῶν καὶ παντοδαπῶν κατοικούντων ξένων καὶ διηλλαγμένοις ἔθεσι χρωμένων . . . ξενηλατουμένων τῶν ἀλλοεθνῶν . . . ὁ δὲ πολὺς λεὼς ἐξέπεσεν εἰς τὴν Ἰουδαίαν.* (Diod. XL, 3). Tacitus: Orta per Ægyptum *tabe* quæ corpora fœdaret, regem Bocchorin . . . et id genus hominum ut invisum deis alias in terras avehere jussum (*Hist.* V, 3). Trogus Pompeius: Aegypti quum scabiem et vitiliginem paterentur . . . ne pestis ad plures serperet, eum (d. e. Moses) cum ægris terminis Aegypti pellunt. Justin. XXXVI, 2.

en enkelt: Misvækst[1]; imedens endelig en anden lader den hele Ubehagelighed indskrænke sig til, at Kongen fik en Aabenbarelse af Gudinden Isis, som fordrede Regnskab for Undladelsen af Gjenopførelsen af et Tempel[2]; endelig efter en anden bestod den hele Ubehagelighed deri, at Kongen ikke kunde faa en Aabenbarelse, han søgte[3], hvorved Opmærksomhed henvendtes paa det for Guderne Mishagelige og for Ægyptens Ære Krænkende i, at Israeliterne, disse foragtelige Folk, taaltes i Landet.

Hvad Begivenhedernes Kjerne angaar, fremstilles de i alt Væsentligt paa samme Maade i den israelitiske Overlevering. Efter den mosaiske Beretning hjemsøgtes nemlig Ægypten før Israeliternes Udvandring af forskjellige Ulykker *(de ti Plager)*[4], deriblandt Pest[5], og den allersidste Ulykke, den ægyptiske Hærs Undergang i det røde Hav, hændtes, netop da Israeliterne forlod de ægyptiske Enemærker[6].

Trods denne mærkelige Overensstemmelse imellem alle her nævnte Forfattere tør vi dog ingenlunde uden videre slutte, at deres Efterretninger om Israeliterne oprindeligt gaa tilbage til et gammelt ægyptisk Kildeskrift; det var jo tænkeligt, at deres Efterretninger om Israeliternes Udtog ikke oprindeligt stammede fra samtidige ægyptiske Optegnelser, men kun vare en Art Omplantninger af den israelitiske Overlevering i ægyptisk Jordbund; thi det var jo ikke usandsynligt, at naar Alexandreias Befolkning i længere Tid havde staaet saa at sige i daglig Berøring med Israeliterne og ideligt havde hørt dem tale om deres Forfædres Udgang af Ægypten, havde den tilsidst betragtet Sagen som en sikker Kjendsgjerning, hvoraf Følgen iblandt Andet blev, at Histo-

---

[1] *ἀκαρπίαν ἐν τῇ Αἰγύπτῳ γενέσθαι . . . συναθροισθέντας εἰς τόπους ἐκτεθῆναι εἰς ἀπώλειᾳ . . . διὰ τῆς ἐρήμου πορεύεσθαι . . . ἐλθεῖν εἰς Ἰουδαίαν.* Jos., *C. Ap.* I, 34. (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 495).

[2] Lysimakhos hos Iosepos, *C. Ap.* I, 32. (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 334).

[3] Manethoïsk Udtog hos Iosepos, *C. Ap.* I, 26. Se ovenfor S. 112, Anmk. 6.

[4] *Exod.* I, 20 ff.

[5] *Exod.* 9, 10 ff.

[6] *Exod.* 19, 28. Se videre nedenfor S. 157, Anmk. 4.

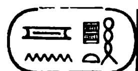
rikerne havde indsat den israelitiske Fortælling paa et eller andet Sted i den ægyptiske Historie, hvor de syntes den kunde passe; naturligvis efterat de havde omdannet den lidt, for at den ikke skulde støde an imod den ægyptiske Nationalfølelse. Med andre Ord, der var jo en Mulighed for, at alle her nævnte Vidnesbyrd ikke gik tilbage til nogen virkelig historisk Optegnelse og at deres Meddelelser som Følge heraf i nærværende Undersøgelse maatte afvises som *ikke oprindeligt* stammende fra fremmede Kilder.

Men heldigvis vil en nøiere Undersøgelse vise, at der her aldeles ikke kan være Tale om nogen saadan Mulighed. Vi finde nemlig denne Opfattelse ikke blot hos senere Forfattere, som Lysimakhos[1], Khairemon[2], den ubekjendte Forfatter af det manethoïske Udtog hos Iosepos[3], samt hos samtidige Forfattere udenfor Ægypten; men ogsaa hos langt ældre Forfattere, der have levet længe før den Tid, da man havde begyndt at lægge rigtig Mærke til Israeliterne. Vi finde saaledes denne Meddelelse allerede hos Hekataios fra Abdera[4], som levede kort Tid efter Alexandreias Anlæg, altsaa paa en Tid, hvor man i Ægypten ganske vist endnu ikke bekymrede sig om at omplante de israelitiske Fortællinger i ægyptisk Jordbund.

Hertil kom endnu en anden Omstændighed. De Navne, der hos forskjellige af de omtalte Forfattere, tillægges den Konge, under hvem Udtoget fandt Sted, kunne umuligt være grebne ud af Luften; — thi af den israelitiske Overlevering kunne de ikke være tagne, da denne som bekjendt ikke har bevaret Navnene paa nogen af de ægyptiske Pharaoner, der spillede nogen Rolle i de israelitiske Overleveringer. For det Første henlægges nemlig Israels Udvandring under Moses af den anonyme Forfatter af det manethoïske Udtog hos Iosepos[5] til den længe regjerende Kong Rameses' Efter-

---

[1] Jos., *C. Ap.* I, 34; se S. 111.
[2] Jos. *C. Ap.* I, 32; se S. 112.
[3] Jos., *C. Ap.* I, 26.
[4] Se ovenfor S. 73—74.
[5] Jos., *C. Ap.* I, 26.

følger, under hvem, som det antydes i forskjellige Aktstykker, den israelitiske Udvandring netop fandt Sted[1], og *dernæst* viser Sammenligningen imellem de to Navne, hvormed den længe levende Kong Rameses Efterfølger benævnes i de manethoïske Udtog hos Iosepos og hos Afrikanos og Eusebios[2], — at Amenophis i det manethoïske Udtog hos Iosepos samt hos Khairemon maa være en Feilskrift for Menophis og Menophthis (Menephthes), hvilket netop er denne Konges Navn i Indskrifterne, hvor hans Navn skrives *mer-n-ptah*. Hvad det Navn angaar, der tillægges Udtogets Pharao hos Lysimakhos[5] og Tacitus[6]), nemlig Bokkhoris[7], da viser dette Navn en vis Overensstemmelse med det andet Navn, denne Konge havde[8], nemlig *ba-n-ra* eller *ba-ra* *(bo-ra)*[9] hvoraf det sandsynligvis er en mindre nøiagtig Gjengivelse.

Men naar altsaa de Navne, hvormed Udtogets Pharao benævnes hos de gamle Forfattere, der meddele noget nærmere om denne Begivenhed, stemme altfor vel med Mindesmærkerne til at være opdigtede og sandsynligvis kun ere forvanskede Former af denne Konges virkelige Navne, og naar det fremdeles staar ufravigelig fast, at Israeliternes Overlevering *ikke havde bevaret disse Navne*[10],

---

[1] Se § 66.
[2] Se Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 572—582.
[3] Jos., *C. Ap.* I, 32; se ovenfor S 112.
[4] Se § 66.
[5] Jos., *C. Ap.* I, 34. Se ovenfor S. 111—112.
[6] Tac. *Hist.* V, 2; se ovenfor S. 146.
[7] Se ovenfor S. 84 Anmk. 3.
[8] Se § 66.
[9] I Ordet *Bokkhoris* er Endestavelsen *ris* her som i mangfoldige andre Tilfælde aabenbart en Omskrivning af ⊙ *ra*, eller som det skrives fuldstændigere *ra* og Stavelsen *kho* maa være en Gjentagelse af den lange Selvlyd *o*, hvormed den første Stavelse *bo* eller *ba* ender.
[10] Se nedenfor § 85.

saa maa de jo stamme fra ægyptiske Optegnelser, eller med andre Ord, *de omtalte Meddelelser om Israeliternes Oprindelse og deres Udvandring fra Ægypten maa for en stor Del, og hvad det Væsentlige angaar, hidrøre fra ægyptiske Optegnelser.*

Hertil kommer fremdeles, at den Maade, hvorpaa Israeliterne skildres hos de nævnte Forfattere, netop er en saadan, *som man kunde vente at finde i de ægyptiske Aarbøger og Annaler, Nationalhistorier og andre historiske Skrifter*[1]; thi det er aabenbart, at Ægypterne ikke gjerne vilde tilstaa, at Israeliterne havde forladt Landet *imod Ægypterkongens Villie* — hvad der virkeligt synes at have været Tilfældet[2] —, og navnlig kunde de ægyptiske Historikere allermindst i de Ulykker, der ved denne Leilighed havde hjemsøgt Ægypten, se en Himlens Straf, fordi man ikke vilde føie Israeliterne og straks lade dem drage uhindret bort, da de ønskede det. Man maatte nødvendigvis vende Forholdet om, saaledes at der *ikke blev noget stødende for Nationalfølelsen* i at høre tale om de Ulykker[3], der havde rammet Landet i den sidste Tid, da Israeliterne havde opholdt sig i Ægypten, og som vare vedblevne lige til det Øieblik, da Israeliterne naaede den arabiske Kyst hinsides Suezbugten, altsaa lige indtil de havde overskredet Ægyptens yderste Grændse[4]. Men dette Maal kunde neppe naaes lettere, end naar man fremstillede Sagen, som om disse Ulykker havde rammet Landet, fordi Ægyptens Guder *havde været fortørnede over, at Israeliterne dyrkede andre Guddomme*, og naar man fremdeles lod indflyde en Bemærkning om, at Landet i Grunden

---

[1] Se ovenfor S. 46—48 og S. 54 ff.

[2] Se nedenfor § 66 og § 86.

[3] Se ovenfor S. 53 slgn. S. 48 og S. 59 ff.

[4] Da den ægyptiske Hær druknede i det røde Hav, vare Israeliterne netop ved at lande paa den arabiske Kyst, men da Ægypterne begyndte Forfølgelsen og gik ud i Havet, vare flere af Israeliterne endnu ude paa Havbunden og kunde saaledes paa en vis Maade siges at være paa ægyptisk Jordbund, hvorimod der fra det Øieblik af den ægyptiske Hær var gaaet tilgrunde, og Israeliterne vare komne iland i Arabien neppe nogen Ulykke mere rammede Ægypterne paa denne Kant. Slgn. ovenfor S. 154 Anmk. 6.

var bedst tjent med at blive af med dem, da de ikke vare videre paalidelige eller nyttige Undersaatter.

Saaledes fremstilles Sagen i det Udtog, vi have af Hekataios fra Abdera[1], og vi have al Grund til at antage, at hans Synsmaade i det Væsentlige stemmer med Betragtningsmaaden i de ægyptiske Nationalhistorier og Aarbøger; thi paa hans Tid var der endnu ikke forefaldet Noget, som kunde have til Følge, at man skulde være afveget fra Aarbøgernes Dom om Israeliterne[2]. Men i den følgende Tid, da Hadet imod Israeliterne steg[3], skildredes de efterhaanden med mørkere og mørkere Farver, som Mennesker, der ikke blot *vare ubehagelige i aandelig Henseende*, fordi de dyrkede andre Guder, men ogsaa *i legemlig* Henseende, idet de sagdes at have været befængte med Spedalskhed og andre lignende afskyelige Sygdomme[4].

Resultat. Skulle vi endnu til Slutning sammenfatte Resultatet af de græske og romerske Forfattere fra ikke-israelitiske Kilder stammende Efterretninger om Israeliterfolkets Stiftelse ved en Udvandring fra Ægypten, da bliver det i Korthed følgende:

Beboerne af Iudaia nedstammede fra Folk, der i fordums Dage vare indvandrede fra Ægypten, og som ikke vare ægte Ægyptere, idet de iblandt Andet, der havde dyrket fremmede Guder[5], hvad der tilstrækkeligt røbede deres fremmede Oprindelse. Om denne Iudaiernes Herkomst ved Nedstammen fra Folk, der vare

---

[1] Diod. XL, 3.

[2] Se ovenfor S. 104.

[3] Se ovenfor S. 110—111.

[4] Poseidonios siger *τοὺς γὰρ ἀλφοὺς ἢ λέπρας ἔχοντας καταλαβέσθαι τοὺς περὶ Ἱεροσόλυμα τόπους* (Diod. XXXIV, 1. se Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 256); Lysimakhos: *τὸν λαὸν τῶν Ἰουδαίων λέπρους ὄντας καὶ φωροὺς καὶ ἄλλα νοσήματά τινα ἔχοντας*; (Jos., *C. Ap.* I, 34; se Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 334); Khairemon: En Hierogrammat Phritiphantes raadede Kongen til at rense Landet for *τῶν τοὺς μολυσμοὺς ἐχόντας ἀνδρῶν*, hvorpaa det fortælles, at Kongen *ἐπιλέξαντα δὲ των ἐπισινῶν ἐκβαλεῖν μυριάδας εἴκοσι πέντε*. (Jos. *C. Ap.* I, 32).

[5] Se den ældste Efterretning hos Hekataios (Diod. XL, 3.).

udvandrede fra Ægypten i gamle Dage, *ere Alle enige*[1], ligesom ogsaa næsten Alle meddele, at før Udvandringen *hjemsøgtes Ægypten af svære Ulykker*, der navnlig skildres som *en Pest*[2], stundom som en Misvækst[3].

Hertil kunne vi endnu føie, at efter et manethoïsk Udtog, der ellers just ikke er meget paalideligt, havde denne Udvandring af Israeliternes Forfædre først fundet Sted, efterat der paa Ægyptens Throne havde siddet en eller snarere to Konger af Navnet *Rameses*, og navnlig synes det af det omtalte Udtog at fremgaa, at Udvandringen var sket under en længe regjerende Konge Rameses umiddelbare Efterfølger; ja man kunde muligvis endog slutte af Sammenligningen af de forskjellige Beretninger, at Udvandringen havde fundet Sted under en Konge, der havde to Navne, hvoraf det ene havde en vis Lighed med Amenophis (eller Menephthes), og det andet med Bokkhoris[4], hvortil vi endnu kunne føie, at det ogsaa synes at kunne antages, at der under den samme Konge har fundet et Angreb Sted paa Ægypten af fremmede Folk, som endog trængte langt ind i Landet. Men alle disse sidste Slutninger ere dog langtfra at have noget Værd, da de Meddelelser, hvortil de slutte sig, som vi ovenfor have set, i mange Henseender ere lidet paalidelige, hvorfor vi heller ikke i det Følgende skulle benytte os af dem. Det sikkre Resultat, at Israeliterne vare udvandrede i fordums Dage efter en Række Ulykker, er, som vi i det Følgende skulle se, tilstrækkeligt for at lede os paa det rette Spor.

Lad os endnu til Slutning bemærke, at der hos de fleste Forfattere, der omtale Israeliternes fordums Udvandring fra Ægypten,

---

1 Hekataios (Diod. XL. 3.), Poseidonios (Diodor XXXIV, 2.), Lysimakhos (Jos., *C. Ap.* I, 34), Khairemon, den ubekjendte Forfatter af det manethoïske Udtog hos Iosepos (*C. Ap.* I, 26), Pompeius Trogus (Justin. XXXVI, 2); Diodor (I, 28 og 94); Strabon (*Georgr.* XVI); Tacitus (*Hist.* V, 2) slgn. Plutarkh, Plinius, o. a. Slgn. nedenfor § 66 og § 86.

2 Se ovenfor S. 153 og Anmk. 12.

3 Se S. 154 og Anmk. 1.

4 Amenophis kaldes Kongen hos Khairemon (Jos. *C. Ap.* I, 32) og i det manethoïske Udtog Jos. *C. Ap.* I, 26; se ovenfor S. 156.

nævnes en vis Moses, som Anfører og Leder, ligesom han andetsteds omtales som Iudaiernes Lovgiver[1].

Til de her nævnte Punkter indskrænke sig de af græske Forfattere til vore Dage bevarede Oplysninger om Israeliternes gamle Historie, om hvilke vi med *Sikkerhed tør antage, at de stamme fra paalidelige Optegnelser af ikke-israelitiske Folk.* De saaledes fastslaaede Punkter ere, som man har set, hverken mange eller talrige, og vi vilde, hvis vi blot vare henviste til dem, være i Uvished om mange væsentlige Spørgsmaal med Hensyn til Folkets Udvikling igjennem Tiderne. Vi vilde saaledes ikke blot ikke kunne faa Noget at vide om Længden af Israeliternes Ophold i Ægypten eller om deres oprindelige Herkomst; men vi vilde navnlig slet ikke være istand til at danne os noget Billede af Folkets Skjæbne i Mellemtiden, fra dets Indvandring i Kanaans Land, indtil det Tidsrum, da Israeliterne tilligemed alle andre vestasiatiske Folk kom under Perserkongernes Herredømme. Vi vilde Intet kunne vide om, i hvad Forhold Israeliterne havde staaet til deres mægtigere Naboer, navnlig til Ægypterne og Assyrerne, ligesom vi kun vilde kunne gjøre os Gisninger om, hvorvidt Israeliterne havde levet som et uafhængigt Folk, eller under Fremmedes Aag, eller hvorvidt de, i det første Tilfælde, bestandig havde dannet ét Samfund, eller de havde været delte i flere Samfund, der hvert især adlød sin Hersker eller Konge. Om mange af disse Spørgsmaal vil, som vi nedenfor[2] skulle se, de *fremmede Folks, navnlig Assyrernes og Ægypternes samtidige Optegnelser og Vidnesbyrd meddele os en Række høist interessante Oplysninger*, som paa det Nøieste stemme med Israeliternes egne Optegnelser, ja som endog paa et Par enkelte Steder give os Underretning om Enkeltheder, der hidtil have været os ukjendte, men forøvrigt i flere Henseender ikke have saa ganske lidet historisk Værd.

---

[1] De fleste af de ovenfor S. 159 Anmk. 1 omtalte Forfattere nævne Moses som Anfører ved Udtoget fra Ægypten. Slgn. nedenfor § 91.

[2] Se § 92—99; slgn. ogsaa § 65, § 66, § 80 og § 86.

TREDIE KAPITEL.

DE GAMLE ØSTERLANDSKE FOLKS LITERATUR.

Det er en velbekjendt Sag, at det arabiske Tungemaal i vore Dage er det fremherskende Sprog i Ægypten, men at der ved Siden af dette, Landets almindelige Talesprog og Omgangssprog, tillige findes et andet Tungemaal, som lyder ved de *saakaldte Kopters eller ægyptiske Kristnes Gudstjeneste,* og som man derfor pleier at kalde *det koptiske Sprog.* Dette Tungemaal, der endnu i Begyndelsen af det attende Aarhundrede var Tale- og Omgangssprog i visse Egne af Ægypten, er ikke saa fuldstændigt uddød, som man i Reglen antager, idet det nemlig endnu den Dag idag tales i flere koptiske Familier i Kairo[1] og formodentlig tillige i andre Dele af Landet. § 13. **Ægyptiske Tungemaal.**

I det koptiske Sprog er der, som bekjendt, i Tidens Løb blevet affattet forskjellige literære Frembringelser, f. Ex. nogle Oversættelser af Dele af Biblen, foruden adskillige andre religiøse Skrifter, ligesom ogsaa Skrifter, der tilhøre andre Grene af Literaturen; men ingen af disse Skrifter naa længere op i Tiden end til det andet Aarhundrede efter Kristus; d. v. s. hele denne Literatur er langt senere end det ægyptiske Folks og Riges Uafhængigheds og Blomstrings Dage. Ved en nærmere Undersøgelse af de mangfoldige Indskrifter, som bedække de gamle ægyptiske Mindesmærker i Nildalen, eller som læses paa Papyrusruller o. desl., har man imidlertid funden, at det Sprog, hvori disse Indskrifter **Det koptiske Sprog.**

[1] Se François Lenormant i *Revue Archeologique*, nouvelle série XXI, S. 108 Februar 1870.

ere affattede, trods mange store Forskjelligheder og Afvigelser, *væsentligt* tilhøre det samme Tungemaal som det, man pleier at kalde det *koptiske Sprog;* og det navnlig saaledes, at det Sprog, hvori største Delen af Aktstykkerne fra Psametiks Dynastis Tid, samt fra Perser-, Ptolemaier- og Romer-Tiden ere affattede, nærmer sig langt mere til det koptiske Tungemaal, end det Sprog, hvori alle Aktstykker fra de gamle Pharaoners Dage, før Aithiopernes Indfald, ere affattede[1].

Det hellige og det demotiske Sprog.

Det sidstomtalte, ældre Sprog benævner man i Reglen det *hellige Sprog* (*ἡ ἱερὰ γλῶσση*, som Iosepos kalder det[2]), [hieroglyphs], *neter kheru*[3], „det guddommelige Sprog", som det betegnes i de gamle ægyptiske Skrifter. Det yngre Sprog, som er anvendt i Aktstykker fra Psametiks Tid, Persertiden, samt Ptolemaier- og Keisertiden, kaldtes derimod „det ægyptiske Folkesprog" eller *det demotiske Sprog*[4]. Alle tre Sprog, det hellige, det demotiske og det koptiske Sprog, sammenfatter man gjerne under Betegnelsen det gamle *ægyptiske Sprog*, hvoraf de kun ere tre forskjellige paa hinanden følgende Former eller successive Phaser.

Lignende Fremtoninger møde vi ogsaa i andre Folks Tungemaal. Man tænke paa Forholdet imellem Old-Nordisk og vor Tids skandinaviske Sprog, imellem Latin og de neo-latinske Sprog,

---

[1] Adskillige mest rituelle Skrifter affattedes endnu lige indtil de sidste Tider i det gamle Sprog, uagtet det dengang var et dødt Sprog.

[2] Se Jos., *C. Ap.* I, 14 i Forklaringen af Ordet *Υκ-σως*; se ovenfor S. 78.

[3] [hieroglyphs] betyder oprindeligt den gamle hellige Literatur, men bruges ogsaa om Sproget, hvori denne Literatur er affattet.

[4] Josepos kalder det paa hans Tid i Ægypten almindeligt talede Sprog d. v. s. det demotiske Sprog, *ἡ κοινὴ διάλεκτος* (*C. Ap.* I, 14 l. l.).

[5] Sign. Birch *An introduction to the study of the Hieroglyphes*, et Tillæg til Sir Gardiner Wilkinsons „*The Egyptians in the time of the Pharaos*" 1857; se Chabas Oversættelse af Artiklen i *Revue Archéol.* XIV, S. 455 ff. 1858; se navnlig S. 448.

imellem Gammel-Græsk og Ny-Græsk, imellem Konfucius' Kinesisk og vore Dages Kinesisk o. s. v.

I Indien endelig møde vi, ligesom i Ægypten, tre paa hinanden følgende Sprog eller tre Skikkelser af det samme Tungemaal, nemlig det gamle hellige Sprog (Sanskrit), det senere Oldtidssprog (Prakrit), og det nu brugelige, forøvrigt med mange fremmede Tungemaal blandede indiske Hovedsprog (Hindustansk).

De sproglige Mindesmærker, som vi have tilbage, tillade os at følge Udviklingen af det ægyptiske Sprog[1] og dets Forhold til Skriftsproget. **Udsigt over det ægyptiske Sprogs Skjæbne.**

---

[1] Det ældre ægyptiske Sprog have oprindelig kun to Hoved-Selvlyd, nemlig *a* ( ) og *u* ( ); senere kom en tredie Selvlyd *i* til, men dens Anvendelse i det gamle Sprog er dog temmelig indskrænket. Disse Selvlyd modificeredes i mange Ord efterhaanden i Udtalen, men uden at Skrivemaaden forandredes, hvoraf Følgen blev, at der dannede sig forskjellige andre Selvlyd foruden *a*, *u* og *i* og desuden en hel Del Tvelyd. I den koptiske Skrift, hvor Skrivemaaden, som alt bemærket, beror paa et helt andet Princip end i den gamle ægyptiske Skrift, finder man saaledes mange Selvlyd og Tvelyd, ganske de samme som i Græsk, ja egentlig endnu flere.

Om de i det gamle ægyptiske Sprog forhaanden værende Medlyd erholde vi høist vigtige Oplysninger *saavel* af de ikke lidet talrige græske Omskrivninger af ægyptiske Ord, vi finde hos helleniske og hellenistiske Forfattere og i græske Indskrifter i Ægypten, *som navnlig* ved de ægyptisk-syriske Omskrivninger, d. v. s. *paa den ene Side* ved Biblens Gjengivelse af flere ægyptiske Ord som Rameses (*Exod.* 1, 11 og *Num.* 33, 5); Sisak (1 *Kong.* 15, 25); Neko (2 *Kong.* 23, 29) Hophra חָפְרַע, Apries Jerem. 44, 30 Syene, (Ezek. 29, 10) o s. v. og *paa den anden Side* ved de ægyptiske Aktstykkers Omskrivninger af forskjellige velbekjendte Stedsnavne fra Syrien, navnlig fra Kanaan (se § 49 og 94). Man ser af alle disse Omskrivninger, at Ægypterne ikke havde noget haardt *b*, men at deres *b* (eller) svarer til Nygrækernes *β* og altsaa langt snarere var et v end et b, en Lyd, der som bekjendt ogsaa fandtes i Hebraisk, hvor den i den senere Skrift betegnes med ב.

Brug af Skrift fandt som alt bemærket Sted[1], i Ægypten allerede i en tidlig Tid, fire eller fem Aartusinder før Kristus.

Fremdeles havde Ægypterne et p (eller) og endelig et f , to Lyd, som Israeliterne ogsaa havde, uagtet de oprindeligt ikke adskilte dem i Skrift; i senere Hebraisk betegnes de derimod ved פ og פּ. For at betegne et egentlig *b* (ב), anvendte Ægypterne enten deres *p* eller, hvad der var hyppigere, benyttede sig af Sammensætninger eller . Af Ganebogstaver (*k* og *g*) havdes tre , og , hvoraf dog de to første ikke have været meget forskjellige. Af flydende Bogstaver besade Ægypterne et *m* (og) et *n* () og endelig en Lyd, der paa engang er *l* og *r*, . Af Tandbogstaver fandtes foruden det almindelige *t* () to noget forskjellige beaandede Tandbogstaver og (), samt endelig en til Hvislelyden sig noget nærmende Lyd, et blødt *z* ( ); noget *d* (ד) findes ikke i Ægyptisk. Af egentlige Hvislelyd haves et almindeligt S (eller) og et sh (sch): (eller), der omtrent svarer til det hebraiske שׁ. Hertil kommer endelig et *h* (og) samt Strubelyden *kh* eller *ch*, som udtrykkes ved eller . Den sidste Lyd svarer nærmest til Israeliternes ח, men denne Overensstemmelse maa ikke have været fuldstændig, da man f. Ex. i Sisaks Mindesmærke (se § 94) aldrig finder det ægyptiske kh anvendt for at udtrykke det hebraiske ח; dette Bogstav gjengives i dette Aktstykke altid ved .

De her omtalte ægyptiske Tegn ere forøvrigt ingenlunde alene *simple Lydtegn;* de ere alle *tillige Stavelsetegn;* men de ere ikke de eneste Skrifttegn, som Ægypterne benyttede sig af. Der fandtes foruden disse Tegn *en Mængde* Stavelsetegn. Man vil finde disse opregnede med deres Lydværdi, i forskjellige Skrifter saaledes navnlig i de Rougé, *Chrestomathie égyptienne*, I, S. 3 ff. 1867; i Chabas, *Papyrus Magique Harris* 1860, 4° og i *Voyage d'un Égyptien en Palestine*, 1866, i Bunsens *Egypts place* I, S. 493 ff. (i anden Udgave S. 500) o. s. v. Med Hensyn til Principet for den ægyptiske Skrift henvise vi forøvrigt til vor § 33.

[1] Se ovenfor S. 8.

Uden al Tvivl benyttedes dengang Datidens Talesprog som Skriftsprog; men da Literaturen engang havde udviklet sig, dannede Forfatterne i de følgende Tider deres Sprog efter de ældre Tiders Forbilleder, uden ganske at følge Talesprogets Bevægelser[1]. Følgen heraf blev, at der efterhaanden dannede sig et Skriftsprog, som efter et Par tusinde Aars Forløb, under de første Konger af Navnet Rameses d. v. s paa Moses' Tid, maa have fjernet sig endel fra Folkets Omgangssprog. Et Par hundrede Aar senere, efter Ramessidernes Undergang, tabte den literære Bevægelse sig betydeligt i Ægypten, hvorfor der ingen Trang føltes til at nærme Skriftsproget til Talesproget. Men da der nogle Aarhundreder senere, som ovenfor bemærket[2], henimod Aar 700, i Ægypten vaagnede en større Interesse for alt Nationalt og derved tillige for den nationale Literatur, og da med det Samme Blikket i det Hele aabnedes for Betydningen af Skrift og skrevet Ord, faldt det naturligt at optage Datidens Talesprog til Skriftsprog, hvorved man opnaaede at gjøre den nye Literatur tilgjængelig for et

---

[1] Man bemærker dog betydelige Forskjelligheder i Sproget i Aktstykker fra det saakaldte tolvte og det attende Dynasties Tid. Den i Koptisk brugelige Form af Eiendoms-Stedordene ⲠⲈⲒ, ⲦⲈⲒ, ⲚⲈⲒ ⲠⲈⲔ ⲦⲈⲔ, ⲚⲈⲔ, ⲠⲈϤ o. s v. eller, som det hedder i det gamle Sprog: *paia* *taia*, *naia*; . *paik*; , *taik* *naik*, *paif* o. s. v. findes endnu ikke i Aktstykker fra det tolvte Dynasties Tid, men derimod ofte i Skrifter fra det nittende Dynasties. I disse sidste findes endnu de ældre kortere Former. hvor Eiendoms-Stedordene bestaa af Suffixer ligesom i Hebraisk: *a* for første, *k* for anden Person Hankjøn *f* og *s* for Hankjøn og Hunkjøn af tredie Person o. s. v. Man sammenligne om Stedordene i Ægyptisk De Rougé, *Chrestomathie Égyptienne* II S. 39 ff. Paris, 1868, 8°.

[2] S. 22, S. 27 og S. 43.

større Publikum; og i Virkeligheden varede det ikke længe, før der udviklede sig et helt nyt Skriftsprog, Datidens *demotiske Sprog*[1].

Men Ægypternes Sprog var ligesaa lidet dengang som tidligere noget stillestaaende Sprog. Talesproget omformede sig bestandig; flere Ord gik af Brug, og nye kom til o. s. v. Men Skriftsproget fulgte ikke Talesprogets Bevægelser; man vedblev tvertimod endnu et Par Aarhundreder efter Ægyptens Erobring af Romerne at benytte sig af den Form af det demotiske Talesprog, i hvilket de ældre Skrifter vare affattede, uanset, at dette Sprog var saa forskjelligt fra Omgangssproget, at det næsten kunde betragtes som et andet fremmedt Sprog.

I det andet Aarhundrede efter Kristus begyndte man dog atter at gjøre Talesproget til Skriftsprog, imedens man med det samme forsøgte at indføre det græske Alfabet, til hvilket man dog maatte føie syv demotiske Tegn, som udtrykte Bogstaver eller Lyd, som ikke fandtes i det græske Sprog.

Dette nye ægyptiske Skriftsprog, der navnlig anvendtes tilligemed den nye Skrift af de ægyptiske Kristne (Kopterne) —, hvorfor man kalder Sproget *det koptiske Sprog* og Skriften *den koptiske Skrift* — synes navnlig at have udviklet sig i Løbet af det tredie Aarhundrede og blev fra Slutningen af det fjerde Aarhundrede, da Hedenskabet faldt i Ægypten, Landets eneste nationale Skriftsprog.

Anvendelse af det græske Sprog i Ægypten.

Det demotiske Sprog var forøvrigt i Ptolemaier- og Romerherredømmets Tid ingenlunde det eneste Omgangs- og Talesprog, som var udbredt i Ægypten. I Hovedstaden Alexandreia og i de Byer, hvor Hoffet opholdt sig, ligesom paa mange andre Steder i Landet, taledes der Græsk, hvilket Sprog alt fra Psametiks Dage havde faaet fast Fod i Ægypten, og fra Alexandros' Tid var blevet Landets officielle Sprog, en Værdighed, som det græske Sprog beholdt indtil Landets Erobring ved Araberne[1].

---

[1] Ved samme Leilighed dannede der sig en egen Skrift, som man i Datidens græske Talesprog pleiede at kalde den ægyptiske Skrift (*γράμματα Αἰγυπτίακα*, saaledes i Kanopos Dekretet, og som vi efter

Aktstykker udstædte paa engang i det græske og det ægyptiske Sprog.

Rigets Love og Anordninger udstædtes under Ptolemaierne og Romerne i Reglen paa engang i begge Sprog, saavel paa Græsk som i det demotiske Sprog, hvad der ogsaa var Tilfældet ved Bekjendtgjørelsen af de Beslutninger, der toges af Synoder o. desl.[1]; ja, naar den vedtagne Beslutning indhuggedes i Sten og opstilledes i Templerne, tilføiede man endvidere en Oversættelse i det hellige Sprog. Af slige Tresprogs Aktstykker besidde vi flere, saaledes to Kopier af et Dekret, vedtaget under Ptolemaios III Euergetes, i hans niende Regjeringsaar, og et fra Ptolemaios V. Epiphanes' Tid, ligeledes fra hans niende Regjeringsaar.

Det sidste Aktstykke, som opdagedes i Aaret 1799 ved

Herodots Exempel ofte kalde *den demotiske Skrift* (Her. II, 36). Den benævnes forøvrigt ogsaa paa andre Maader; Diodor kalder den saaledes den *demodiske* Skrift (Diod. III, 5). Hos Klemens fra Alexandreia, *Strom.* V, 4, p. 200 Sylb. (p. 657, Potter) benævnes den *Brevskrift* og i Rosette-Stenens græske Text *enkhorisk Skrift* (l. 54). I det hellige Sprog og ofte ogsaa i det demotiske Sprog kaldes den [hieroglyffer] *shha-n-sha-u* (Bogskrift), se Rosette-Stenen, L. 14, Indskriften fra Tanis. I det demotiske Sprog kaldes den tillige [demotisk] *skha rem-n-kemi*, et Udtryk, der ogsaa i Koptisk udtrykkes paa lignende Maade: ⲙⲉⲧⲣⲉⲙⲛⲭⲏⲙⲓ

Hieroglyphskriften (med dens skrevne Biform, den hieratiske Skrift) kaldes paa Rosette-Stenen, L. 14 [hieroglyffer] i Tanis-Indskriften [hieroglyffer] (L. 37), „den hellige Skrift", hvad der i den græske Del (L. 74) er gjengivet ved *ιερα γραμματα*, et Udtryk, der ogsaa findes hos Herodot (II, 36), Diodor (III, 3). -- I Henseende til den *graphiske Form* havde Ægypterne *tre Slags Skrift*, nemlig: 1) *Billedskrift* eller Hieroglyphskrift; 2) *hieratisk Skrift*, og 3) *demotisk Skrift* (*Strom.* V, 4, p. 200, Sylb., p. 657, Potter); men i Henseende til disse Skriftarters *Natur og Væsen* havde Ægypterne *kun to Skriftarter*, som det udtrykkelig bemærkes af Herodot, Diodor og Porphyrios, der kun tale om *to Skriftarter*, se Her. II, 36, Diod. III, 3 og Porphyr., *Vita Pythog.*, c. 11 og 12.

[1] Saadanne Dekreter eller Bestemmelser kaldes paa Ægyptisk [hieroglyffer] *sekhau*, der paa Græsk gjengives ved *ψηφισμα*. Se Indskriften fra Tanis Hierogl. Del., L. 2 og 17, og græske Del., L. 3 og 33.

Skandsearbeider i Byen Rosette, og som derfor i Almindelighed kaldes *Rosette-Stenen*[1], har spillet en betydelig Rolle i Videnskaben, idet den nemlig, trods Mangelen af største Delen af den hieroglyphiske Text, takket være Champollion's Skarpsindighed, er blevet Grundlag for Deciffreringen af Hieroglypherne[2] og derved Begyndelsespunktet af den ægyptologiske Videnskab.

Hvad det førstnævnte Aktstykke angaar, det, som indeholder et Dekret fra den tredie Ptolemaios' Tid, da har det ene Exemplar kun været tilstede i en yderst mangelfuld Tilstand, idet nemlig den ene Halvdel manglede og den anden Halvdel, ved i Aarhundreder at have ligget udenfor Døren af en Moske i Kairo, er bleven saa afslidt, at kun enkelte Tegn hist og her ere synlige[3]. Det andet Exemplar, som i Foraaret 1866 kom frem i Tanis ved et Jordskred, der atter var en fjernere Følge af Mariette-Beys Udgravninger, bemærkedes først af nogle franske Ingenieurer, blev derpaa undersøgt af Professor Lepsius, takket være hvem det straks blev bekjendt i Europa[4]. Aktstykket er næsten aldeles fuldstændigt, og har paa en vis Maade afsluttet Deciffreringen af Hieroglypherne, idet den har vist, at Ægyptologerne ved deres analytiske Fremgangsmaade, — og det uagtet de hverken havde havt Ordbog eller Sproglære[5], — aldeles nøiagtig havde bestemt Betydningen af de halvtrediehundrede Ord, som fandtes, de fleste mange Gange gjentagne, i dette ægyptiske Aktstykke.

Iøvrigt finder man undertiden Aktstykker af lignende Art, der ogsaa indeholde Præste-Dekreter, indhuggede alene i Folkesproget og det hellige Sprog, uden at være ledsagede af nogen græsk Oversættelse. Dette er saaledes Tilfældet med et Dekret

---

[1] Afbildninger af Rosette-Stenen med Gjengivelse af dens Indskrifter findes i flere Skrifter; saaledes i Young's „*Hieroglyphics*", Folio, i Brugsch, *Sammlung demotischer Urkunden*, pl. 1—2. Rosette-Stenen opbevares i Britisk Museum.

[2] Se nedenfor § 32.

[3] Det findes nu i Louvre; et Facsimile er udgivet af Wilkinson.

[4] Se *Zeitschrift für ägyptische Sprache* IV S. 29 ff. Mai 1866.

[5] Lepsius, *Das bilingue Dekret von Kanopus*. Berlin, 1867; 4to.

fra Ptolemaios V. Epiphanes' 21de Regjeringsaar[1], som er opdaget paa Øen Philai.

Retslige Aktstykker, f. Ex. Eiendomsoverdragelses-Papirer o. desl., affattedes i Ptolemaier- og Romertiden enten paa Græsk eller i Folkesproget efter Vedkommendes Ønske[2]. Men det var ofte Tilfældet, at den Paategning, som indeholdt Bevis for, at de behørige Afgifter vare udredede, og som derved gav Aktstykket sin Gyldighed, skreves paa Græsk, selv om Aktstykket var affattet paa Demotisk. Da disse Paategninger gjerne indeholdt et Uddrag af Kontrakten, have de frembudt et ikke ringe Hjælpemiddel til Deciffreringen af den demotiske Skrift[3].

Det græske Sprog udbredte sig i Keisertiden bestandig videre og videre, men da Khaliferne erobrede Landet, mistede det sin Forret, idet Arabisk blev Landets officielle Sprog. Det arabiske Tungemaal lod sig dog ikke nøie med at have knust det græske Sprog; det søgte ogsaa at fortrænge det ægyptiske Nationalsprog, hvad der ogsaa tilsidst lykkedes efter en næsten tusindaarig Kamp. I vore Dage lyder det ægyptiske Sprog jo kun ved Kopternes Gudstjeneste, og i enkelte Familiers fortrolige Samtaler!

§ 14. **Udsigt over den ægyptiske Literaturs Historie.**

Det er en velbekjendt Sag, at Ægypterne allerede i en meget tidlig Tid kjendte Brugen af Skrift[4], men vi formaa aldeles ikke at angive noget Tidspunkt for dens første Benyttelse i Landet, ligesaalidet som vi kunne afgjøre, naar den ægyptiske Literatur begyndte at udvikle sig. For Øieblikket besidde vi ingen historiske Aktstykker, som naa op til Tiden før Menes, ja ikke engang til de første tre Dynastiers Regjeringstid, hvorimod der til vore Dage

---

[1] Brugsch, *Sammlung demotischer Urkunden*, pl. 3. Berlin, 1850.
[2] Texten til de fleste af de demotiske Kontrakter, som ere opdagede i Ægypten og findes i de europæiske Museer, er endnu ikke udgiven; med Undtagelse af de i Leyden, der ere meddelte i Facsimile af Leemans i hans *Monuments*, pl CLXXV–CCXIV (Papyrus I, 373–382).
[3] Se § 32.
[4] S. 8.

er bevaret adskillige Aktstykker, der gaa tilbage til det fjerde Dynastis Tid, ligesom der ogsaa gives virkelig literære Værker, der næsten ere ligesaa gamle, idet enkelte af dem i det Mindste skrive sig fra det sjette Dynastis Tid[1].

Literaturens Guldalder.

Men i den gamle ægyptiske Oldtid, f. Ex. paa Ramessidernes Tid[2], var de literære Mindesmærkers Antal langt større, og de ældste af dem tilhørte en langt tidligere Tid end de ældste af de ægyptiske Aktstykker, vi nu besidde. Man vidste dengang lige saa nøiagtig Besked om Kongerne af de tre første Dynastier[3], som om den følgende Tids Pharaoner, hvad der jo nødvendigvis forudsætter, at man i det gamle Ægypten besad samtidige Optegnelser fra denne ældgamle Tid. Men Literaturen indskrænkede sig ikke til saadanne simple Optegnelser; man forfattede allerede paa Menes' og hans nærmeste Efterfølgeres Dage Skrifter af literær Betydning, og som behandlede forskjellige Gjenstande. Under Menes' Efterfølger Athotis fremkom der saaledes et Skrift af lægevidenskabeligt Indhold, hvoraf vi besidde en Afskrift, der findes i en Papyrus i Berlin, som er skrevet en tolv til tretten Aarhundrede før Kristus. Ja Literaturen synes endog at naa endnu høiere op, og at gaa tilbage i Tiden før Menes. I det Mindste fortælles det i et Aktstykke, som læses paa Vægen i et Kammer i Templet i Denderah, at man i Denderah under Kong Pepi (der tilhører det sjette Dynasti) fandt et Aktstykke [hieroglyphs], *senti*, som var forfattet i „Horos' Efterfølgeres Tid", d. v. s. i Tiden før Menes.

Under Kongerne af det fjerde Dynasti fremkom der iblandt Andet et Par religiøse Skrifter, som optoges i Dødsritualet eller *de Dødes Bog*[5], og som besad stor Anseelse i den følgende Tid.

[1] „Ptahhoteps Tankesprog" (se § 20), stamme fra det sjette Dynastis Tid.
[2] Se § 67. Ramessiderne herskede i Ægypten i de sidste Aarhundreder før Aar 1000.
[3] Man tænke paa Turiner-Konge-Papyrus'en, hvor Kongernes Regjeringstid er angivet, ikke blot i Aar, men ogsaa i Maaneder og Dage
[4] Dümichen, *Bauurkunde*, pl. XIV, l. 34.
[5] Se nedenfor § 16.

I det sjette Dynastis Tid forfattedes *Ptah-hoteps Tankesprog*, hvoraf vi besidde en Afskrift, der er forfattet endnu i det ægyptiske Riges mest blomstrende Dage[1].

Fra samme Tid have vi en Levnetsbeskrivelse over en ægyptisk Privatmand[2], hvortil endnu kommer det før omtalte *medicinske Skrift*, der i det Mindste for en Del skal stamme fra det gamle Riges Dage[3].

Disse Skrifter ere sikkert ikke de eneste, der fremkom i hint gamle Tidsrum. Alt tyder hen paa, at Literaturen blomstrede temmelig rigelig under det fjerde, femte og sjette Dynasti, under hvilke Ægypten i det Hele var i en meget lykkelig Forfatning[4].

Derimod have vi al Grund til at antage, at dette literære Liv i Ægypten betydelig aftog i den følgende Tid, under det syvende, ottende, niende og tiende Dynastis Regjering[8], fra hvilke Tider i det Høieste et Par Mindesmærker ere levnede os; men til Gjengjæld vaagnede Literaturen til nyt Liv under det saakaldte ellevte og tolvte Dynastis Tid, under hvilke Ægypten befandt sig i en høi Grad blomstrende Forfatning. Vi have fra dette Tidsrum, det mellemste Riges Tid[5], forskjellige Skrifter af historisk Indhold, hvoraf enkelte nærme sig noget til Romanen. Blandt disse kunne vi nævne: Sanehas Beretning om hans Reise i Arabien[6], og Fortællingen om Bonden, der plagedes af de ægyptiske Embedsmænd[7], hvortil der endnu kommer Levnetsbeskrivelser, Skrifter over religiøse Æmner, Samlinger af de Bønner og Formularer, som brugtes ved Gudstjenesten o. s. v. I det Hele synes det, at dette Tidsrum af den ægyptiske Literatur maa betragtes som Guldalderen i den gamle ægyptiske Literaturs Historie.

---

[1] Se ovenfor S. 170, Anmk. 1; slgn. § 20.
[2] Unna's Levnetsbeskrivelse, se nedenfor § 15.
[3] Se nedenfor § 17.
[4] Se § 61.
[5] Se § 62.
[6] Berliner-Papyrus'en Nr. 1 (Lepsius, *Denkm.* VI, 109).
[7] Berliner-Papyrus'en Nr. 2 (Lepsius, *Denkm.* VI, 113).
[8] Se nedenfor § 63; slgn. ovenfor S. 78 og S. 83.

Efter det trettende Dynastis Tid kommer der atter en mindre lykkelig Tid, i hvilken fremmede Folk, de saakaldte Hyrder eller Hyksos, erobrede en Del af Deltaet og tilvendte sig betydelig Indflydelse i Landet. Literaturen sygnede da atter hen, Brug af Skrift blev sjælden, hvorfor ogsaa de skrevne Mindesmærker, der ere levnede os fra denne Tid, ere yderst sparsomme. De fleste findes, mærkeligt nok, i de Egne, hvor Hyrdefolket fordum havde boet, og ere Vidnesbyrd om, at dette Folk efter nogle Slægtled var blevet helt ægyptiseret, uden at det derfor maa have været vanskeligt at skjelne det fra de virkelige Ægypter af ublandet Herkomst. I det Mindste glemte disse sidste aldrig hine Nybyggeres Udspring og ansaa det bestandig for en hellig Pligt at knuse dem og berøve dem det Herredømme, de havde tilranet sig over visse Dele af Ægypten[1]. Men i lang Tid formaaede Ægyptens ægte Sønner Intet imod disse Nybyggere, der trods de blodige Kampe, de maatte bestaa, beholdt deres Indflydelse og Uafhængighed, indtil det tilsidst lykkedes Kong Ahmes, Stifteren af det *syttende Dynasti*, at tilføie dem et føleligt Nederlag, erobre deres Hovedstad Avaris og tilintetgjøre deres Magt for bestandig[2].

Ved denne Daad lagdes Grunden til Ægyptens Storhed og Berømmelse. Avaris' Indtagelse fulgtes af en Række Erobringstog til Asien, hvis heldige Udfald atter bragte Pharaonerne paa den Tanke, ogsaa i Syden og Østen at vinde Bytte og Ære[3]. Paa samme Tid grundlagdes der atter i Ægypten et velordnet Statssamfund, og Kongerne stræbte at centralisere Bestyrelsen i deres egne Hænder, ved Hjælp af et ikke ringe Antal Embedsmænd, der maatte forfatte nøiagtige Optegnelser og Indberetninger, for at Regjeringen til enhver Tid kunde holde nøie Regnskab med

---

[1] De faa skriftlige Mindesmærker, vi have fra denne Tid, læses paa Mindesmærker, der hidrøre fra Hyrdekongerne. De fleste af disse ere fundne i Tanis. Se Mariette i *Revue Archéologique*, nouvelle serie III, S. 97 ff. Mai 1861.

[2] Se § 64; slgn. S. 83, Anmk. 1.

[3] Se § 64.

dem, ligesom ogsaa Overbestyrelsen altid vedligeholdt en jevnlig Brevveksling med de underordnede Embedsmænd.

De ægyptiske Aktstykker fra dette Tidsrum, i hvilket Riget først beherskedes af Konger af Navnet Thotmess og Amonhotep, — hvilke Konger danne det Kongehus, som man pleier at kalde det *syttende* og *attende* Dynasti, og som vi her, efter det Tillæg til deres Navn, de i Reglen antoge ved deres Thronbestigelse, ville kalde *Amonssønnernes Kongehus*, —, og siden af Konger af Navnet Rameses, — Kongerne af det saakaldte attende og nittende Dynasti, hvilke vi her sammenfatte under Benævnelsen *Rasønnerne* — tale i Virkeligheden ofte om slige Optegnelser og Lister (paa Ægyptisk *amirenf*, d. e. „hans Navn er der“, eller „hvori hans Navn“), af hvilke ogsaa flere forskjellige ere bevarede. De fleste af dem angaa Regnskabssager o. desl. Andre Aktstykker (paa Ægyptisk: *sekheru-u*[2]) indeholde retslige Forhandlinger og Politisager, andre indeholde Brevvekslinger o. s. v.

Men Ægyptens Fremskridt i Brugen af Skrift bestod ikke alene deri, at man anvendte den ved Rigets Bestyrelse til officielle Aktstykker o. desl.: Skrift benyttedes i dette Tidsrum desuden i stadigt tiltagende Omfang til virkelige literære Frembringelser.

Fra Ahmes' Tid besidde vi saaledes flere Levnetsbeskrivelser over ægyptiske Privatmænd, ligesom forskjellige Indskrifter, indhuggede paa Kongens Bud, hvori der hentydes til historiske Begivenheder. Under hans Efterfølgere blive disse Indskrifter bestandig hyppigere, og under Thotmess III. blev der blandt Andet indhugget en lang Indskrift, som indeholder et Uddrag af Kongens Rigs-

---

[1] Lepsius, *Denkm.* III, 12 c. Pap., *Anast.* V, pl. 25, l. 8, og pl. 26, l. 3–4. Ordet findes allerede i Aktstykker fra det tolvte Dynasti; Goodwin, *Zeitschrift f. ägp. Sprache* VI, S. 41; April 1868. I Papyrus Casati findes et græsk Ord *το καταυδρα*, der ganske svarer til dette ægyptiske Ord; se Reuvens, *Lettres à Letronne* III, p. 26; slgn. Goodwin, l. l.

[2] Dette Ord er i Dekretet i Kanopos gjengivet ved *χρηματισμοι*, hierogl. Del L. 12 og græske Del L. 23.

Aarbøger[1]. Til denne Indskrift sluttede der sig flere andre Mindesmærker, der indeholde Lister over beseirede Folk, ligesom ogsaa andre historiske Indskrifter o desl.

Aktstykker af lignende Art ere ikke sjældne under Thotmess III.'s Efterfølgere, fra hvis Tid vi have flere Indskriftstavler, hvor der tales om historiske Begivenheder, medens dog Textens egentlige Gjenstand som oftest er af en anden Art Hertil kommer endnu forskjellige rent historiske Smaastykker, Fortegnelser over undertvungne eller slagne Fjender o. s. v.

Fra Seti I.'s Tid ere de historiske Indskrifter talrige; man finder navnlig en stor Mængde i Karnak, hvor de ere ledsagede af Billeder i Basreliefs, for hvilke de vedføiede Indskrifter tjene som oplysende Text. Rameses II. traadte i denne Henseende ganske i sin Faders Fodspor; han lod indhugge mange historiske Indskrifter, hvoraf adskillige ere bevarede indtil vore Dage, og som for det Meste ere ledsagede af Billeder; ligesom vi ogsaa besidde en overordentlig stor Mængde Aktstykker af forskjellig Art, som ere fremkomne i hans Regjeringstid, saasom Breve, retslige Aktstykker o. desl

Hertil kommer endnu forskjellige Digte og digteriske eller phantastiske Fremstillinger. Iblandt Forfatterne af de sidste maa vi nævne Anhur og den ovenfor omtalte Pen-ta-ur[2], begge Embedsmænd i den ægyptiske Statstjeneste, hvoraf hin, om man saa kan sige, mere var Lyriker, denne Epiker.

Sølvalderen. Endnu under Rameses II.'s Efterfølger Menephthes Pheres *(Mer-n-ptah Ba-ra)*[3] blomstrer Literaturen, og trods de store politiske Ulykker, som hjemsøgte Riget, var Antallet af de literære Frembringelser ikke ringe; men paa den anden Side synes det heller ikke at kunne overses, naar man skuer dybere, at Literaturens Guldalder er forbi, og at vi nu befinde os i Sølvalderen. Til Menephthes' Tid henhører bl. a. Forfattelsen af Romaner eller Æventyr, en Gren af Literaturen, hvis Overvægt efter Fleres

---

[1] Se nedenfor S. 186–187.
[2] Se om ham ovenfor S. 12–13 og nedenfor § 16
[3] Se § 66; algn ogsaa ovenfor S. 156.

Iagttagelser[1] skal være et Kjendetegn paa Literaturens Tilbagegang. Under Menephthes begyndte man ogsaa at foranstalte Samlinger af Skrifter til Skolebrug, Selvstudium o. desl., en Omstændighed, der maaskee ogsaa vidner om, at den literære Blomstringstid var forbi, og at man følte sin Afmagt til at frembringe noget Nyt og Originalt og derfor gav sig til at samle Andres Frembringelser.

Allerede under Menephthes' Efterfølger Seti II. bliver Tilbagegangen yderst kjendelig, og mange af de Skrifter, der fremkom under ham, udmærke sig, — som det allerede for adskillige Aar endnu er bleven bemærket af den fortrinlige Ægyptolog Goodwin, — ved en mystisk Karakter[2]. Man tænke saaledes paa det lille Skrift, som kalder sig „Amon-m-ha I.'s Aabenbarelse til sin Søn Usertesen I."[3], og som tilhører Seti II.'s Tid. Hertil kommer endnu, at en særegen Gren af Literaturen begynder at tage Overhaand, nemlig *den magiske Literatur*[4]. Trolddom og Magi havde fra ældgammel Tid spillet en betydelig Rolle i Ægypten[5]; der var to Slags Magi og Magere, de *lærde Sortekonstnere*, der dannede et Raad ved Kongens Side, og de ulærde *Troldmænd*, der levede af at bedrage Folket. De Sidstes Besværgelser og Trylleord kom sikkert ikke til at spille nogen Rolle i Literaturen; men dette kan derimod nok siges at have været Tilfældet med de priviligerede Magikeres Formularer og med Fremstillingen af deres Fremgangsmaade; thi disse Gjenstande behandledes ofte i egne Skrifter[6].

Under Rameses III. se vi denne grove Troldom at bane sig Vei til Hoffet, og spille en vis Rolle i Kongens egne Omgivelser[7],

---

[1] Renan, *Histoire des langues sémitiques* S. 143 Paris 1855 8°.

[2] Goodwin i *Cambridge Essays* IV, S. 269. London 1858.

[3] *Select Papyrus* pl. X-XI; se ovenfor S. 11 Anmk. 4.

[4] Se § 16, Slutning.

[5] Se Lucian., *De Sacrif.* c. 14 Auson. Epist. XIX slgn. Justin. XXXVI, 2, 7, om Moses, der i Ægypten havde lært „magicos ibi artes". Man sammenligne ogsaa Porphyrios, *Epist. ad Anebonem* p. 5—6; Tertullian *De anima* c. 57.

[6] Se nedenfor § 16.

[7] Se § 67.

og noget over et Aarhundrede senere, under Rameses XIV møde vi i Fortællingen om Bint-resh's Besættelse af en ond Aand Magien saa at sige ved hvert Skridt[1]. Under disse Omstændigheder blev Magien, synes det, en egen Videnskab, som alle de, der attraaede en fuldstændig videnskabelig Opdragelse, maatte lære at kjende; og det var derfor ganske naturligt, at der fremkom en hel magisk Literatur, bestaaende, om man saa kan sige, navnlig, af *magiske Haandbøger*, der indeholdt magiske Formularer, ledsagede af Anvisning til deres Brug[2].

De andre Grene af Literaturen sygnede paa samme Tid hen, og i det lange, lidet lykkelige Tidsrum, da Ægypten beherskedes af det af Sisak grundede to og tyvende Dynasti, stod Literaturen fuldstændigt i Stampe, og man indskrænkede sig til at gjøre historiske Optegnelser og til at afskrive overleverede Formularer.

Literaturens Opvaagnen under *Præsten Sethos* og Psametik. Den demotiske Literatur.

Men henimod Slutningen af det ottende Aarhundrede[3], som det synes, navnlig under „Præsten Sethos“ Regjering, vaagnede den ægyptiske Literatur til nyt Liv, samtidig med, at Skrift fik en mere udvidet Anvendelse i det daglige Liv[4], og samtidig med at Datidens Talesprog kaaredes til Skriftsprog[5], imedens med det Samme den almindelige Srift antog en ny Skikkelse: d. v. s: I Taharkas og Psametiks Aarhundrede dannede den Skrift sig, som vi kalde *den demotiske Skrift*.

De Levninger, vi besidde af den demotiske Literatur, ere ikke betydelige. Foruden Dagbogsoptegnelser af forskjellig Art[6], historiske Meddelelser[7] og Skrifter, der henhører til Dødecul-

---

[1] Se § 67. Slgn. de Rougé, *Étude sur une stèle égyptienne.* Paris 1857 (særskilt Aftryk af *Journal Asiatique*).

[2] Se nedenfor § 16.

[3] S. 43.

[4] S. 27.

[5] Se ovenfor S. 165—166.

[6] Man tænke paa de astronomiske Dagbogsoptegnelser i Papyrus Stobart, se nedenfor § 18.

[7] Vi have fra Psametiks og hans Efterfølgeres Tid flere biographiske Indskrifter med lange Slægtregistre, som naaede op til Ramessidernes

ten[1] besidde vi nogle Brudstykker af moralsk Indhold[2], fremdeles nogle Optegnelser af lægevidenskabeligt Indhold[3] samt endelig en phantastisk Fortælling[4], men det er uvist, hvorvidt disse Skrifter naa op til det syvende Aarhundrede f. Kr.; ja det er ikke umuligt, at alle disse Skrifter ere yngre end Landets Erobring ved Perserne, eller endog maaske yngre end Alexandreias Anlæg, saaledes at vi ikke kunne beraabe os paa disse Skrifter til at bevise, at den ægyptiske Literatur i Taharkas og Psametiks Aarhundrede var bleven vakt til nyt Liv og dengang atter havde begyndt at blomstre.

Paa den anden Side er der dog flere Omstændigheder, hvoraf det, som allerede ovenfor berørt[5], synes at fremgaa, at den ægyptiske Literatur er bleven vakt til et friskere Liv i Slutningen af det ottende og Begyndelsen af det syvende Aarhundrede f. Kr. Efter forskjellige gamle Forfattere — hvis Vidnesbyrd om Ægyptens ældre Historie altid maa modtages med megen Forsigtighed og Mistro, men hvilke der dog her synes at burde tillægges mere Vægt, da de komme til os fra mange Sider — skulde en vis Petosiris, som levede paa Psametiks Tid eller endnu før, have skrevet forskjellige Skrifter om Guderne og Mysterierne[6]; og Kong Nekepsos, der var en af Psametiks Forgjængere og Hersker i Saïs[7], skal, tildels i Forbindelse med den nysnævnte Petosiris, have forfattet Skrifter om Sphæren[8], om Meteorerne[9], om Kosmogoni,

Dage. Se Indskriften paa Nun-ab-ra's Gravtavle hos Lepsius, *Denkmäler* III, 259.

1 Man tænke paa Phamenots Dødspapyrus i Paris, paa Papyrus Rhind i London o. s. v. se § 16.

2 Et Brudstykke af denne Art findes i Louvre, et andet i Museet i Bulak, se § 20.

3 F. Ex. en Papyrus i Leyden (Leemans *Monuments* I, pl. 12) se nedenfor § 17.

4 Se nedenfor § 20.

5 S. 43.

6 Suidas „Πετόσιρις".

7 Se § 69.

8 Plin. *Hist. Nat.* II, c. 23.

9 Servius *Ad Virg. Aen.* X, 272.

Astrologi[1] og om Konsten at bevare Sundheden[2]. Nu er det jo nok muligt at disse Skrifter, som Zoega mener[3], ere underskudte Skrifter forfattede af hellenistiske Lærde i Alexandreia i Ptolemaiernes Tid, men selv om dette er Tilfældet, synes dog den Omstændighed, at man netop henførte de omtalte Skrifter til Nekepsos og Petosiris, jo aabenbart at antyde, at disse to ikke havde nogen ringe Betydning i Literaturens Historie. Lad os nu hertil føie, at der sandsynligvis under *Præsten Sethos*, som Herodot kalder ham, eller under Taharka fremkom et eller flere Skrifter om Ægyptens Historie, som endte med den omtalte Konge[4].

Forøvrigt maatte den demotiske Literatur aabenbart i en ikke ringe Grad blive hæmmet ved Tabet af den nationale Uafhængighed snart efter Amasis' Død; og de Tidsrum, i hvilke Ægypterne senere i Persertiden tilkæmpede sig Friheden, vare for korte og for urolige til, at Literaturen i dem ret kunde slaa Rod og trives. Ved Alexandros befriedes vel Ægypten fra Persernes Aag, men en ny og i Virkeligheden langt farligere Fjende af den gamle ægyptiske Literatur kom ved ham ind i Riget, idet nemlig Ægyptens nye Hovedstad *Alexandreia blev et af Hovedsæderne for den græske Dannelse og den græske Videnskabelighed*, hvorved mange Kræfter, der ellers vilde have traadt i den nationale Literaturs og Videnskabeligheds Tjeneste, gik tabt for Ægypten og ganske hengav sig til den græske Literatur.

De græske Videnskabsmænd i Alexandreia bekymrede sig kun saare lidet om den gamle ægyptiske Literatur, og det blev derfor kun ganske undtagelsesvis, at der blev forfattet græske Oversættelser af ældre ægyptiske Skrifter; ja dette synes endog kun at have været Tilfældet med et Par enkelte medicinske[6], philosophiske[7] og

---

[1] Jul. Firmicus, *Astron.* III, Præfatio.
[2] Zoega, *De Obeliscis* p. 518, Juvenal., *Sat.* VI. v. 579.
[3] Zoega, *De Obeliscis* p. 518—519.
[4] Se ovenfor. S. 57.
[5] Se ovenfor S. 57 med Anmk. 5, S. 62 Anmk. 2 og S. 64 Anmk. 4.
[6] Se nedenfor § 17 om Kappadokeren Herax, der oversatte et gammelt ægyptisk Skrift af lægevidenskabeligt Indhold paa Græsk.
[7] Profeten Bytis oversatte paa Græsk et ægyptisk theologisk Skrift; se § 16.

historiske[1] Skrifter, og hvad de sidste angaar, da indskrænkede det Hele sig til at Manetho, maaske kun delvis, oversatte en eller flere af de gamle ægyptiske Nationalhistorier paa Græsk og benyttede dem i sin ægyptiske Historie.

Imidlertid var der dog en Maade, paa hvilken den gamle ægyptiske Literatur, rigtignok kun meget middelbart, kom til at indvirke noget paa den græske Videnskabelighed i Alexandreia, og hvorved visse Dele af den gamle ægyptiske Literatur blev omplantet i græsk Jordbund. Det hændte nemlig undertiden, saavel i Ptolemaier- som endnu mere i Romertiden, at enkelte mest philosophiske Forfattere, der vare ret vel bevandrede i gammelægyptiske Forhold og besade Kjendskab til de gamle Ægypteres Forestillingskreds, og ikke vare ubekjendte med den ægyptiske Literatur, for at skaffe deres Meninger større Anseelse, udgave deres Skrifter under bekjendte gammel-ægyptiske Forfatteres Navn eller vel endog foregav, at deres Skrifter vare Oversættelser af Bøger, der hidrørte fra Ægyptens gamle Guder og da navnlig fra Hermes (Thot), Visdommens Gud. Af denne Art er saaledes iblandt Andet de *saakaldte hermetiske Bøger*[2], *græske Skrifter* der, som bekjendt, navnlig skylde Tilhængere af den neoplatoniske Skole deres Oprindelse, og hvoraf flere ere bevarede til vore Dage.

Fra Slutningen af det andet Aarhundrede efter Kristus kom der atter noget mere Liv og Bevægelse ind i Ægypternes nationale Literatur, som fra denne Tid af igjen begyndte at beriges med forskjellige Skrifter. Dette nye Liv skyldtes de Kristne, eller som de kaldtes i Ægypten, Kopterne, der ikke, som de helleniske Philosopher, kun bekymrede sig om den Del af Folket, der kunde Græsk, men stræbte at gjøre deres Lærdomme tilgjængelige for Alle. Derfor maatte de allerede tidligt drage Omsorg for at faa deres hellige Bøger oversatte paa Datidens Talesprog, hvilket dengang

Den koptiske Literatur.

[1] Kun meget faa Indskrifter omtales som oversatte paa Græsk. En Oversættelse af Indskriften paa en ægyptisk Obelisk, som skulde skyldes Hermapion, findes hos Ammianus Marcellinus (XVII, 4).

[2] Se nedenfor § 16.

ikke var lidet forskjelligt fra det demotiske Skriftsprog. Til Bibeloversættelserne sluttede sig forskjellige andre Skrifter, mest af religiøst Indhold, saasom Martyriologier, liturgiske Skrifter o. s. v.[1].

Dog vare de religiøse og theologiske Skrifter ikke de eneste, der dannede den nye ægyptiske Literatur; der fremkom ogsaa adskillige Skrifter, som behandlede andre Gjenstande; vi besidde f. Ex. Brudstykker af et Skrift af lægevidenskabeligt Indhold[2] o. desl.

Alligevel havde hele denne nyægyptiske Literatur, som man pleier at kalde *den koptiske Literatur* — ligesom man kalder det Sprog, hvori den er affattet *det koptiske Sprog* —, ikke stor Originalitet og kan derfor, sammenlignet med den *ægyptiske Literatur* fra det ældre og det nyere Riges Tid (Guldalderen og Sølvalderen) og med den *demotiske Literatur* fra Psametiks og hans Efterfølgeres Tid (Kobberalderen), neppe betegnes som andet end den ægyptiske *Literaturs Jernalder.*

Indførelsen af Bogstavskrift, den koptiske Skrift.

Det er let forklarligt, at det indviklede ægyptiske Skriftsystem med sine mangfoldige Tegn maatte være særdeles ubekvemt for de ægyptiske Kristne, som stræbte at gjøre deres Religions hellige Skrifter tilgjængelige for Alle, medens den ægyptiske Skrift kun var bekjendt indenfor snævre Kredse. Hertil kom ogsaa, at sikkert kun meget faa Kristne selv kjendte det ægyptiske Skriftsystem. Nu hændte det sig netop, at man, omtrent samtidig med Kristendommens Udbredelse i Ægypten, her havde begyndt at benytte sig af det græske Alphabet til at nedskrive ægyptiske Ord og Sætninger[3], dog saaledes, at man havde været nødt til at beholde syv demotiske Skrifttegn, der udtrykte Lyd, som Græ-

---

[1] Den vigtigste Samling af koptiske Skrifter, der haves udgivet, skyldes Zoega: *Catalogus Manuscriptorum Musei Borg.* Adskillige koptiske Breve fra det sjette og syvende Aarhundrede findes i Paris, men ere hidtil ikke udgivne.

[2] Zoega, *Catal. Manuscr. Musei Borg.* p. 626; se § 17.

[3] Det ældste Aktstykke, vi have, hvori de koptiske Bogstaver ere anvendte, synes at være et astrologisk Skrift, der formodentlig skriver sig fra Antoninernes Tidsrum. Slgn. Goodwin i Chabas, *Mélanges* II, Châlon sur Saône. 1864.

kerne ikke kjendte, og som derfor ikke kunde betegnes ved noget af deres Bogstaver. Dette udvidede græske Alphabet optog de Kristne, og benyttede sig næsten udelukkende deraf, saalænge som de vedblev at tale Landets nationale Tungemaal, hvorfor man ogsaa har kaldt denne Skrift, *den koptiske Skrift*. De Kirkelærere derimod, som levede i Alexandreia eller i andre græsktalende Stæder i Ægypten, som Klemens fra Alexandreia og Origines, benyttede sig naturligvis af det græske Sprog, hvorved de tillige opnaaede, at deres Skrifter bleve tilgjængelige for hele den østerlandske Kirke.

§ 15. **Ægypternes historiske Literatur.**

Ægypternes historiske Literatur har aabenbart under mere end et Synspunkt været temmelig betydelig og mærkelig, i det Mindste at dømme efter de Rester, der ere bevarede til vore Dage, hvis Vidnesbyrd tilfulde bekræftes af de græske Forfatteres Udtalelser om denne Sag. Allerede Herodot taler saaledes om Bøger der indeholdt historiske Meddelelser; han siger: at Præsterne opregnede efter Menes trehundrede og tredive andre Kongenavne *af en Bog*[1]. Platon, som vel har besøgt Ægypten et Par Menneskealdre efter Herodot[2], erholdt ligeledes Underretning om, at den ægyptiske Historie gik flere tusinde Aar tilbage i Tiden, hvilket jo altsaa forudsætter, at den støttede sig til skrevne Optegnelser: han siger saaledes i sin *Timaios*[3], at de ægyptiske Præster havde fortalt ham, at Saïs var bleven anlagt af Gudinden Neith, 8000 Aar før Solons Besøg i Byen, og fremdeles paa et andet Sted siger han, at de ægyptiske Præster havde fortalt ham, at før den Tid, da en Konge ved Navn Thamus havde hersket i Theben, var Guden Thot, Skrifttegnenes Opfinder bleven født i Naukratis. Et tredie Sted[5] endelig forsikkrer Platon, at den ægyptiske Skrift og

---

[1] Her. II, 100: *μετὰ δὲ τοῦτον κατέλεγον οἱ ἱρέες ἐκ βίβλου ἄλλων βασιλέων τριηκοσίων τε καὶ τριήκοντα οὐνόματα.*

[2] Se Diod. I, 96, 2.

[3] Platon, *Tim.* p. 21—23.

[4] Plato, *Phædr.* p. 274-275.

[5] Plato, *De Legibus* II, p. 656—657; *ἐν ταῖς ἀνάγραφαις ὑπερ Αἰγύπτου.*

den ægyptiske Konst ingen Forandring var undergaaet i 10000 Aar, hvad der jo ogsaa forudsætter, at Ægypternes historiske Optegnelser, efter hvad man havde fortalt ham, gik flere tusinde Aar tilbage i Tiden.

Theophrast fortæller i sin Bog om Stenene[1], at Smaragden ikke var nogen stor Sten, men, hvis man vilde tro *de ægyptiske Kongers Aarbøger*, saa var der dog én Sten af denne Art, som ikke var mindre end fire Alen lang.

Diodor fortæller, at de ægyptiske Præster i Optegnelserne i deres *hellige Bøger* fandt Beretninger om, at Ægypten var bleven besøgt af forskjellige græske Videnskabsmænd og Lærde[2], en Meddelelse, som naturligvis ikke kan være rigtig, men som alligevel er et Vidnesbyrd om, at Diodor har erholdt Underretning om, at der i Ægypten gaves gamle nøiagtige og omfattende historiske Optegnelser.

I Fortællingen om Artaxerxes Okhos[3] siger Diodor, at denne Konge fra de ægyptiske Templer bortførte forskjellige gamle Skrifter og Optegnelser, hvilke de ægyptiske Præster siden for en høi Betaling tilkjøbte sig af Bagoas; og i Indledningen til sine Meddelelser om forskjellige ægyptiske Forhold siger Diodor fremdeles, at han ikke som Herodot lod sig fortælle Fabler og nøiedes med at gjengive dem i sit Værk, men at han vilde meddele virkelige Begivenheder, som han fandt omtalte i gamle paalidelige Optegnelser[4].

Strabon taler ligeledes[5] om Ægypternes historiske Skrifter, som han roser for deres Simpelhed, en Egenskab, som de havde tilfælles med Babyloniernes og Indernes samt Persernes historiske Skrifter.

---

[1] Theophrast. *Lapid.* p. 394 ed. Heinsius.

[2] Diod. I, 96, 2.

[3] Diod. XVI, 51, 2, *ἀπήνεγκε τὰς ἐκ τῶν ἀρχαίων ἱερῶν ἀνάγραφας.*

[4] Diod. I, 69.

[5] Strabon. *Geogr.* VII, 3 § 8 p. 461 Ald. (p. 301 Casaub.); Ægypternes, Babyloniernes og Indernes historiske Skrifter kalder han *ἀπομνημονεύματα*, Persernes *ἐπιστολαί*.

Iosepos endelig fortæller, som alt bemærket[1], to Gange, at Manetho havde søgt sine Meddelelser i gamle Optegnelser[2], hvilke han for en stor Del havde oversat paa Græsk, et Vidnesbyrd, som senere gjentages af Eusebios, der meddeler endel af Iosepos' manethoïske Brudstykker i sine Skrifter[3].

Pomponius Mela siger, at Ægypternes Aarbøger naaede trettentusinde Aar tilbage i Tiden[4].

Flere senere Forfattere omtale ligeledes, at Ægypterne have havt Aarbøger, uden at de dog meddele noget videre om Beskaffenheden af disse Skrifter, imedens derimod andre Forfattere fortælle, at de ægyptiske Aarbøger indeholdt Beretninger, der angik et umaadeligt stort Antal Aar. Ingen af de nævnte Forfattere har ganske vist besiddet noget virkeligt Kjendskab til Ægypternes historiske Skrifter, men deres hyppige Omtale af de gamle Ægypteres historiske Skrifter viser tilstrækkeligt, at det selv i senere Dage var en almindelig udbredt Mening, at der i Ægypten fandtes ældgamle historiske Optegnelser og Skrifter.

Tatian hører til den første Klasse af Forfattere; han mener, at den ægyptiske historiske Literatur, navnlig Ægypternes Aarbøger havde udøvet en vis Indflydelse paa den græske Historieskrivning[5]; og Dion Krysostomos fortæller[6], at han havde hørt af en ægyptisk Præst, at den gamle ægyptiske Historie var beskreven dels i Aarbøger, dels i Indskrifter, der læstes paa Søiler; en Efterretning, som heller ikke er saa ganske urigtig.

Hos Kirkefaderen Theophilos læses et lignende Vidnesbyrd; han fortæller, at en vis Apollonides, som ogsaa kaldtes Horapios, havde forfattet et Skrift, der bar Titlen *Σεμενουθι*, og som

---

[1] S. 75 og Anmk. 2.

[2] Jos., *C. Ap.* I, 14 og I, 26.

[3] Euseb. *Chron. Arm.* p. 21 og *Præp. Evang.* X, 13; se ovenfor S. 77 Anmk. 5.

[4] Pomp. Mela, I, 9.

[5] Tatian, *Or. ad. Gr.* c. 1. „I have lært at skrive Historie af de ægyptiske Aarbøger (*αἱ παρ' τοῖς Αἰγύπτιοις τῶν χρόνων ἀνάγραφαι*)".

[6] Dio Chrysost. *Or.* 11 p. 161 ed. Paris 1604.

handlede om Ægypten og dets Konger[1]. Augustinus endelig fortæller[2], at Alexandros den Store skrev til sin Moder, at efter hvad han havde hørt af en ægyptisk Præst, gik den ægyptiske Historie støttende sig paa skrevne Mindesmærker 5000 Aar længere tilbage end den assyriske, og 8000 Aar længere end den persiske og makedoniske Historie.

Iblandt de Forfattere, der fortælle om den umaadelige Længde af det Tidsrum, de ægyptiske Aarbøger skulle omfatte, kunne vi nævne Suidas, der meddeler[3], at Asklepiades havde læst om en ægyptisk Bog, hvori der skulde findes Aarbøger for ikke mindre end tredivetusinde Aar, en Efterretning, der øiensynlig er uendelig overdreven, men som dog vidner om, at Suidas' Hjemmelsmænd vare overbeviste om, at der i Ægypten maatte findes ældgamle historiske Optegnelser. Macrobius gaar endnu videre: han fortæller, at der i Ægypten skulde være Optegnelser, som meddelte om Landets Historie igjennem et uendeligt Antal Aar[4].

Indledning af Ægypternes historiske Skrifter.

Hvad nu angaar de ægyptiske historiske Skrifter, til hvis Tilværelse vi her have set de græske Forfattere hentyde, da vare de, som alt bemærket[5], af flere Slags. De bestode nemlig dels af Rigsaarbøger, dels af Udtog, som kun omfattede kortere Tidsrum, mest en Konges Regjeringstid, dels af ægyptiske Nationalhistorier, dels endelig af forskjellige andre historiske Skrifter o. desl.

Rigsaarbøger.

Hvad Ægyptens Rigsaarbøger angaar, da omtales de oftere i de ægyptiske Aktstykker, i hvilke de betegnes med flere forskjellige Navne, saaledes med Benævnelsen , *art* eller *ar*, et Ord der sandsynligvis betyder Gedeskind[6], og som lader formode, at

---

[1] Theophil, *Ad. Autolyc* II, 6.

[2] Augustin., *De civitate dei* XII, 10. Efterretningen skulde være øst „ex litteris quæ sacra apud illos (Ægypterne) haberentur".

[3] Suidas, 'Ηραΐσκος.

[4] Macrob., *Somn. Scip.* II, 10.

[5] S. 45 ff.

[6] Se Chabas' Artikel *Sur l'antiquité de Denderah. i Zeitschrift für ägypt. Spr.* III, S. 92; November 1865. Ordet betyder en Ged.

Ægyptens Rigsaarbøger have været skrevne paa Gedeskind. Dette Ord forekommer bl. a. i Thotmes III.'s Annaler[1], hvoraf altsaa følger, at der i denne Konges Tid har været ført Rigsaarbøger i Ægypten.

I andre Texter kaldes Aarbøgerne *kennu-u*[2] eller ogsaa *kennu-u suten-u*[3], „kongelige Aarbøger". Dette Ord omtales for Ex. i den førnævnte[4] Indskrift fra Tombos, hvor det hedder[5] om Thotmess I., under hvem Indskriften indhugges, at han var[6] den herligste i *Historiographernes* Aarbøger ligesiden Horos' Efterfølgeres Tid, d. v. s. siden Tiden før Menes[7]. Noget lignende fortælles om Rameses II.'s Bedrifter i Indskriften i Abu-Simbel, hvor det, som før anført[8], hedder, at „*Sligt* var ikke hørt i nogen af de hellige Aarbøger i Bibliotheket"[9]. I Menephtes[10], Rameses II.'s Efterfølgers Indskrifter finde vi efter Fortællingen om hans Bedrifter, — eller rettere om Ægypternes Bedrifter under hans Regjering —, følgende Sætning[11], der vel skal indeholde et Art Bevis for Sandheden af den i Indskriften meddelte Beretning: „Læses det ikke i de kongelige Aarbøger?" I andre Texter tales der om „Aarbøgernes Hal"[12].

---

1 Lepsius, *Denkm.* III, 32, l. 23,
2 Lepsius, *Denkm.* III, 5, l. 15.
3 Dümichen, *Historische Inschriften* pl. 4, col. 39 (Brugsch, *Geographische Inschriften* II, pl. 25, col. 39).
4 S. 45.
5 Lepsius, *Denkm.* III, 5, l. 15.
6 S. 45, Anmk. 2.
7 Slgn. § 61.
8 S. 45, Anmk. 2.
9 Burton., *Exc.* pl. LX, l. 27.
10 Se § 66.
11 Dümichen, *Historische Inschriften* pl. 4, col. 39 (Brugsch, *Geographie* II, pl. 25, col. 39).
12 Sharpe., *Egypt. Inscriptions* vol. I; pl. 47 c.

Udtog af ægyptiske Kongers Aarbøger.

Alle originale Aarbøger ere gaaede til Grunde. Vi besidde af disse Skrifter kun Udtog, hvoraf ingen omfatte videre lange Tidsrum. Disse Udtog gaa nemlig sjælden længere tilbage i Tiden end til Begyndelsen af den Konges Regjering, under hvem de ere affattede.

Disse Uddrag ere, som ovenfor[1] bemærket, af forskjellig Art, snart kortfattede, snart mere udførlige. De første tale kun i Almindelighed om Kongens Regjeringshistorie, idet de indskrænke sig til at nævne hans mærkeligste Bedrifter, men i Reglen gjøre de det i saa hyperbolske Udtryk, at man kun kan uddrage overmaade lidet virkeligt historisk Udbytte af den Slags Mindesmærker[2], ja de fleste kunne egentlig ikke engang regnes iblandt de historiske Skrifter. Af denne Art ere Indskrifter paa Obelisker, paa Arkitraver og mange andre iøinefaldende Steder i Templer og Paladser o. s. v.

De mere udførlige Uddrag afvige atter ikke lidet fra hinanden indbyrdes og kunne derfor henføres til to Klasser, alt eftersom de behandle længere eller kortere Tidsrum. Dog er det, som oftest, ikke let at skjelne disse to Arter fra hinanden, idet nemlig undertiden flere kortere Texter, som læses paa forskjellige Steder og behandle forskjellige Begivenheder, høre sammen og saaledes, paa en Maade, kunne betragtes som dannende et længere Uddrag.

Annaler.

De længere Udtog, hvilke vi ovenfor have kaldet Annaler, — hvorved vi forstaa Texter, som fortælle om et større Antal paa hinanden følgende Begivenheder, og som udbrede sig over et Tidsrum af flere Aar, — have for os den største Betydning, hvorfor vi her skulle dvæle lidt udførligere ved de vigtigste Aktstykker af denne Art, som ere bevarede indtil vore Dage.

Thotmess III.'s Annaler.

Et Udtog af Thotmess III.'s Aarbøger, som denne Konge lod indhugge paa Væggen i et Tempelkammer i Theben[3], indbefatter

---

[1] S. 53.
[2] Se ovenfor S. 54.
[3] § 64.

kun et Tidsrum af henved en Snes Aar, uagtet Fortællingen føres ned til hans fyrgetyvende Regjeringsaar. Der berettes nemlig Intet om hans en og tyve første Regjeringsaar, i hvilket han havde maatte dele Regjeringen med sin mandhaftige Søster Hatasu[1]. Uddraget læses paa Vægene af et Kammer, der findes midt i det store Amonstempel i Theben, hvilket var bleven meget udvidet og forskjønnet af denne Konge, som derved vilde vise sin Erkjendtlighed imod sin Skytsgud for hans naadige Bistand under Kampene i Asien. En Del af Texten er udgivet af Lepsius[2], Resten af Mariette og de Rougé[3]. Birch[4], Brugsch[5] og de Rougé[6] have meddelt Oversættelser af Indskriften.

Af Thotmess III.'s Efterfølger Amonhotep II.[7] besidde vi ingen egentlige Aarbogsudtog, hvorimod der i flere Indskrifter, der behandle andre Gjenstande, indeholdes Meddelelser om historiske Begivenheder[8] fra hans Tid. Fra Amonhotep III.'s Tid besidde vi derimod flere rent historiske Mindesmærker, saavel Lister[9], som længere Texter, men de slutte sig ikke sammen til noget større Hele. En Indskrift, som læses paa en Sten i Britisk Museum, og som formodentlig er taget fra en eller anden ægyptisk Tempelvæg, fortæller om Størrelsen af det af Kongen under et Tog til Sudan[10]

Historiske Indskrifter fra Thotmess III.'s EfterfølgeresTid.

---

1 § 64.

2 Lepsius udgav allerede i 1842 i sit *Auswahl*, pl. 12, Indskrifterne paa den af Mindesmærket, som er ført til Paris, og som der findes udstillet i Louvre. Senere udgav han i sine *Denkmäler* III, 30--32, den Del, han havde fundet paa tilbageværende Dele af Mindesmærket i Karnak.

3 *Revue Arch.* nouv. série II, S. 287 ff., 1860.

4 *Archæologia* XXXV, S. 116—166, 1853, 4to, og *Transactions of the Royal Society of Literature* new series VII, S. 50 ff., 1860, 8vo.

5 Brugsch, *Histoire d'Égypte*, S. 95 ff.

6 *Revue Arch.* l. l.

7 Slgn. nedenfor § 65.

8 F. Ex. Indskriften fra Amida (Lepsius, *Denkmäler* III, 65).

9 Se f. Ex. Lepsius, *Denkm.* III, 87.

10 Se *Archæologia* XXXIV, pl. XXVIII; slgn. S. 357, 1852.

gjorte Bytte; en anden Indskrift, som vi ovenfor[1] har omtalt, fortæller om Kongens Udbytte som Jæger i hans ti første Regjeringsaar[2].

Seti I.'s og Rameses II.'s historiske Texter.

Af de følgende Konger har Seti I. paa flere Steder i Theben efterladt sig Mindesmærker, som indeholde Uddrag af hans Aarbøger; men de danne ikke et saa sammenhængende Hele som Thotmess III.'s Annaler og tjene mest til at forklare de store i Basreliefs udførte Billeder, der fremstille hans vigtigste Bedrifter[3].

Seti I.'s Søn og Efterfølger Rameses II. har i Abydos ladet indhugge en historisk Indskrift[4], der taler om Begivenhederne, der hændte i den første Tid efter hans Thronbestigelse; men forøvrigt traadte han med Hensyn til Forevigelsen af sine Bedrifter ganske i sin Faders Fodspor, idet han navnlig lagde Vægt paa Billederne, som udførtes med megen Omhyggelighed. Dog lod han forøvrigt disse i Reglen ledsage af historiske Indskrifter, der synes tagne af hans historiske Aarbøger, uden at disse Texter dog altid slutte sig sammen til en større Helhed[5]; i det Mindste kan, i de fleste af dem, noget kronologisk Anlæg eller nogen egentlig Plan ikke paavises med nogen Sikkerhed. Rameses II. foretrak forøvrigt Pen-ta-urs digteriske Skildringer for sine Aarbøgers mere prosaiske Fremstilling, og lod store Uddrag af dette Værk indhugge paa flere af sine Bygninger[6].

Menepthes Pheres' Annaler.

Rameses II.'s Efterfølger Menephthes Pheres lod ligesom

---

[1] S. 47, Anmk. 3.

[2] Indskriften, der, som alt bemærket (se S. 47, Anmk. 3), læses paa Bagsiden af et Par Scarabæer, er udgivet af Young (*Hieroglyphics*, pl. XIII). En Oversættelse er meddelt af Chabas, *Zeitschrift für ägypt. Spr.* VI, S. 106; September og Oktober 1868. Birch har allerede meddelt en Udsigt over Indholdet i *The Archæological Journal* VIII, S. 398; 1851.

[3] Billederne findes hos Lepsius, *Denkm.* III, 126—128.

[4] Texten er udgivet af Mariette i hans *Fouilles*, vol. III. Indskriften er oversat og forklaret af Maspero, *Essai sur l'inscription d'Abydos*; 1867 4to.

[5] Lepsius, *Denkm.* III, 132 ff.

[6] Se ovenfor S. 56, Anmrk. 2; slgn. § 65.

Thotmess III. paa Tempelmure indhugge længere Uddrag af sine Aarbøger, som han lod ledsage af Billeder[1], skjøndt ikke i saa betydeligt Antal som hans Fader og Farfader. Forøvrigt fortæller det lange Uddrag, vi besidde af hans Aarbøger, egentlig kun om en eneste Begivenhed, nemlig den Seir, han vandt over de i Ægypten fra Lybien indtrængte Fjender i Nærheden af Byen Hesp —, men formodentlig var denne Seier den eneste lykkelige Begivenhed, der hændte under hans Regjeringstid, hvorfor det er let forklarligt, at hans Indskrifter indskrænke sig til at omtale denne ene Tildragelse[2].

Af Rameses III.'s Aarbøger besidde vi et i literær Henseende særdeles mærkeligt Udtog, som fylder ikke mindre end 113 store Papyrussider, der tilsammen have en Længde af 86 Fod[3]. Dette udførlige Skrift er uheldigvis utilgængeligt, da dets Eier, den rige egyptologiske Kjøbmand Harris i Alexandria, forlanger en overordentlig stor Sum for det og antager, at dets Værd vil synke betydeligt, naar det blev afskrevet og udgivet, hvorfor han haardnakket nægter enhver Videnskabsmand Tilladelse til at gjennemlæse endog kun enkelte Sider af Aktstykket. Rameses III.'s Annaler.

Udførlige Brudstykker af Udtog af samme Konges Aarbøger, som oftest ledsagede af Billeder, forefindes paa flere af de af ham opførte Bygninger[4], navnlig paa de, der tilhøre Templet i Medinet-el-abu[5].

Rameses III. er den sidste af de gamle Pharaoner, som har

---

[1] Dümichen, *Historische Inschriften*, pl. 1 ff. En Del af Texten har været udgivet af Brugsch, *Geogr. Inschriften* II (pl. 25).

[2] § 66.

[3] Se Chabas Bemærkninger i hans *Papyrus magique Harris*, grundede paa Harris Meddelelser, der ledsagedes af et Facsimile af en af Siderne i Papyrus'en. Nogle Linier, hvoraf Chabas senere have faaet en Afskrift, findes meddelte i hans *Voyage d'un Égyptien en Palestine.*; 1866. 4to.

[4] En Del af disse Mindesmærker ere udgivne af Champollion, *Monuments*; andre af Rosellini, *Monumenti Reali*; andre af Greene, *Fouilles* pl. 1 ff., andre endelig af Dümichen, *Historische Inschriften* pl. 7 ff.; se § 67.

[5] Slgn. f. Ex. Forfatterens *Reise* S. 234 ff.

efterladt sig Aarbogsudtog, bestaaende af længere Texter; hvad der forøvrigt let lader sig forklare af, at han var den sidste af de ældre ægyptiske Konger, som vandt Laurbær paa Valpladsen[1]. Kortere historiske Mindesmærker haves vel fra Sisaks og Ptolemaios III. Euergetes' Tid, men mærkeligt nok have hverken Psametik, Neko, Apries, Amasis eller Ptolemaios I., der dog alle udmærkede sig som Krigere, efterladt sig egentlige historiske Indskrifter[2].

Aithiopiske Annaler.

Derimod har man i Nubien fundet adskillige længere, ligeledes i Ægypternes hellige Sprog og med Hieroglypher udtrykte historiske Texter, som ere uddragne af de aithiopiske Kongers Aarbøger, og som tilhøre det syvende Aarhundrede f. Kr., forsaavidt de ikke ere yngre[3].

Lister og Tabeller over Ægyptens Historie.

Alle hidtil betragtede Texter synes at kunne anses for virkelige Dele af Ægypternes historiske Literatur, men dette er ikke Tilfældet med en Række ægyptiske Mindesmærker, der ikke have mindre Værd for os i historisk Henseende end de Skrifter, med hvilke vi hidtil have sysselsat os. Vi tænke her paa de Mindesmærker, hvor man ser Rækker af faldne Fjender, hver bærende et Navn paa deres Skjold, førte frem i Lænker for den af de ægyptiske Guddomme, hvem Kongen troede at skylde sin Seir. I Reglen er det Amon[4], Thebens fornemste Gud, ved Siden af hvem man ser en Gudinde, der har det samme ægyptiske Navn som Byen Theben 𓌀[5].

---

[1] S. 61.

[2] Man har endel officielle Indskrifter fra disse Kongers Tid; men de behandle kun Apis'ernes Liv og Levnet. Se forøvrigt § 69.

[3] Texten af disse Indskrifter er fornylig udgivet af Mariette (*Fouilles* II, pl. 1 ff.); slgn. Mariette: *Quatre pages des archives officielles de l'Éthiopie*, i *Revue Archéol. nouvelle serie* XII, S. 161 ff.; 1865.

[4] Da de fleste af disse Mindesmærker findes i Theben, er det jo heist naturligt, at de ere helligede Amon.

[5] Se nedenfor § 71. Udtalen af det ægyptiske Tegn er i dette Navn ikke sikkert; Brugsch læser *vasi*, Chabas *vabu*; to Værdier, som sikkert tilkomme dette polyphone Tegn i forskjellige ægyptiske Ord.

Vel findes der gjerne i Forbindelse med disse Billeder indledende Texter, men de indeholde kun Samtaler imellem Kongen og Guden, der begge betjene sig af saa overdrevne Udtryk, at man aldeles ikke kan finde noget virkeligt historisk deri. Derimod indeholde de Hieroglypher, man læser paa de fangne Fjenders Skjolde, Navnene paa de af Kongen overvundne Landskaber, Byer eller Stammer, hvad der oftere sætter os istand til at følge de ægyptiske Kongers Bevægelser paa deres Felttog til Nabolandene[1].

Vi besidde Mindesmærker af denne Art, som ere reiste af Thotmess III.[2], Amonhotep III.[3], Seti I.[4], Rameses II.[5], Rameses III.[6], Sisak[7], Ptolemaios III. Euergetes[8] og et Par andre Pharaoner.

Friere historiske Skrifter.

Alle her omtalte skriftlige Mindesmærker ere udarbeidede efter kongelig Ordre og til Herskerens Forherligelse; selv Rameses III's lange Papyrus[9] der forøvrigt har saa meget literært Værd, er sikkert udarbeidet efter denne Konges Befaling og til hans Pris. Derimod besidde vi andre Skrifter, som muligvis kunne være forfattede efter kongelig Befaling, men dog ikke kunne siges at være bestemte til Kongens Forherligelse. Dette gjælder f. Ex. om det interessante Aktstykke, som fandtes i Khonsutemplet i Theben, og som nu opbevares i det keiserlige Bibliothek i Paris, i hvilket Aktstykke der fortælles om en ægyptisk Præsts Reise med Guden Khonsus Vogn til Bakhtan i Mesopotanien, hvor en af en ond Aand besat Prindsesse helbrededes af den ægyptiske Gud[10]. Sane-

---

1 Se f. Ex. § 94.
2 Mariette, *Fouilles* Vol. III; slgn. § 64 og § 49.
3 Birch, *Archæologia* XXXIV S. 340 ff,; Lepsius, *Denkmäler* III, 87 og 88.
4 Lepsius, *Denkm.* III, 129, 131 a og 141.
5 Lepsius, *Denkm.* III, 145 og 148 d.
6 Lepsius, *Denkm.* III, 207 d, 209 a; Dümichen, *Historische Inschr.*, pl. 7.
7 Lepsius, *Denkm.* III, 256—257; se § 94.
8 Se Lepsius, *Das bilingue Dekret von Kanopus* S. 14; slgn. Lenormant, *Transactions of the Royal Society of Literature*, second series VI, 65 ff. 1857; 8vo.
9 Se ovenfor S. 189.
10 Texten er udgivet i *Journal Asiatique* 1857 som Bilag til de Rougé's interessante Afhandling *Étude sur une stèle égyptienne Paris* 8°. Se § 67.

has Beretning om hans Reise i Arabien[1] i det tolvte Dynastis Tid er ogsaa skrevet efter kongelig Befaling og indeholder en Indberetning til Regjeringen, men dens Karakter som literært Værk kan derfor ikke bestrides.

Et andet historisk Skrift, som dog ikke behandler nogen Konges, men en Bygnings Historie, findes i Denderah og fortæller om denne Helligdoms Skjæbne fra de ældste Tider indtil Begyndelsen af Keisertiden[2]. Forfatteren har benyttet flere ældre Skrifter, der behandlede samme Gjenstand, foruden forskjellige andre Aktstykker, ved Hjælp af hvilke han har fortsat sin Udsigt ned til sin egen Tid. Et andet Aktstykke af lignende Indhold, som fortæller om Edfu-Templets Skjæbne og derhos giver en nøiagtig Beskrivelse sf denne Helligdom, er fornylig bleven opdaget i Edfu[3].

Iblandt de historiske Skrifter maa vi fremfor alle nævne den saakaldte Hyksoskrønike[4], der fortæller om Hyrdefolkets (Hyksos') sidste Krig med Ægypterne og hvoraf Samleren af det Bind ægyptiske Smaaskrifter, som vi pleie at kalde Sallier no. 1[5] optog de første Sider i sin Samling. Uheldigvis har han pludselig faaet det Indfald at bryde af midt i en Sætning, hvorved han, som Goodwin meget træffende bemærker[6], har bragt Efterverdenen i en tantalisk Pine. Hyksoskrøniken skyldes sikkert en Privatmands frie Bestemmelse og henhører ikke til den tørre lovbefalede Aarbogs Literatur.

Pen-ta-ur og hans Skrifter.

Det her nævnte Skrift, Hyksoskrøniken, udmærker sig allerede ved en livlig, paa enkelte Steder til den digteriske Fremstilling grændsende Behandlingsmaade. Dette gjælder i en langt høiere

---

[1] Lepsius *Denkm.* VI, 109.
[2] Texten er udgivet af Dümichen i hans *Bauurkunde von Denderah.*
[3] *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VIII, S. 1 ff. Januar 1870.
[4] Et Facsimile findes i *Select Papyrus*, pl. I-III.
[5] Se nedenfor § 20; slgn. ovenfor S. 12 og S. 55.
[6] C. W. Goodwin i *Cambridge Essays* IV, p. 286; Londen 1858, 8°.

Grad om Pen-ta-ur's Skildringer af den ægyptiske Historie, navnlig om hans Skrift over Rameses II.'s Kamp med Khetta-Folket (Khetiterne) i Nordsyrien, et Skrift, som vi ovenfor oftere have havt Leilighed til at omtale.

Pen-ta-ur, — Ⲡⲉⲛϯⲁⲟⲩⲇⲓ som Navnet skrives i Koptisk[1] — var, som vi have bemærket[2], ægyptisk Embedsmand under Rameses II. Allerede i de første Aar af denne Konges Regjering forfattede han sit Skrift om Kong Rameses Seirvindinger i Nordsyrien[3], men han synes forøvrigt at have opnaaet en særdeles høi Alder, eftersom han nemlig i Almindelighed antages at have levet endnu under Menephthes[4]. Af hans Skrift om Rameses' Seire besidde vi, som alt bemærket, en destoværre ikke ganske fuldstændig Afskrift paa Papyrus, der maaske allerede er forfærdiget før hans Død, samt flere tildels forkortede Udgaver, der ere indhuggede paa Murene af nogle af Rameses II.'s Bygninger[5].

Pen-ta-ur samlede desuden en Del Afhandlinger og Breve, hvoraf de fleste vare forfattede i hans egen Levetid. Adskillige af dem havde han selv i sin Tid modtaget fra forskjellige af sine Landsmænd. Denne Samling udgav han som en Art ægyptisk Læsebog til Brug i Skoler og ved Selvstudium, maaske ogsaa som underholdende Læsning[6].

---

[1] Se Zoega, *Cat. Manuscr. Mus. Borg.* p. 76, hvor dette Personnavn forekommer.

[2] Se ovenfor S. 12—13, hvor ogsaa hans Navn er anført med Hieroglyphtegn.

[3] Slgn. Goodwins Artikel *Les Papyrus hiératiques* oversat af Chabas i *Revue Archéologique*, nouvelle série II, S. 238—239; Paris 1860. Se § 50.

[4] Pen-ta-ur samlede Papyrus Sallier *no.* I. i det tiende Aar af en ægyptisk Konges Regjering (se *Select Papyrus* pl. III), og da man læser Menephthes' Navn i denne Papyrus, er det sandsynligt, at Samlingen er forfattet under ham, hvoraf altsaa følger, at Pen-ta-ur har overlevet Rameses II., der regjerede 66 Aar, eller med andre Ord, at han har levet næsten 70 Aar, efterat han havde skrevet sit første Værk.

[5] Se ovenfor S. 188 og S. 56.

[6] Se nedenfor § 20, S. 230—231.

Nationalhistorier.

Skrifter af den Art, vi have kaldet *ægyptiske Nationalhistorier*, vare sikkert allerede tilstede i en tidlig Tid, mindst paa Rameses II.'s Dage, og sandsynligvis længe forinden, hvad der dog ikke forhindrer, at der senere, fra Tid til anden, fremkom nye Skrifter af samme Art.

Vi have saaledes Grund til at antage, at der under Taharka og Psametik, og formodentlig ogsaa senere, er blevet foranstaltet nye Udtog af de gamle Aarbøger, og at disse ere blevne sammenarbeidede til Skrifter, hvoraf et eller maaske flere senere bleve benyttede af Manetho.

Uheldigvis er intet Original-Brudstykke af slige Skrifter nogensteds opdaget; hvorimod vi besidde flere *Uddrag* af saadanne Skrifter. Det vigtigste Uddrag af denne Art Skrifter er den saakaldte Kongepapyrus i Turin[2], der uheldigvis ved at blive draget op af den Glasflaske, hvori den fandtes, er bleven meget beskadiget. Dette Aktstykke, der i det Seneste er affattet i det tolvte eller trettende Aarhundrede før Kristus, indeholder en Fortegnelse over alle Ægyptens Konger, ordnede i Dynastier lige fra Menes Tid til Hyrderigets Undergang; den indledes med en Udsigt over de forudgaaende Gudedynastier. Efter hver Konges Navn læses, hvormange Aar, i Reglen ogsaa hvormange Maaneder og Dage han regjerede, og hvad Alder han naaede; stundom tilføies der endnu en eller anden lille Bemærkning. Andre Uddrag, som man finder paa Væge af Templer og andre Bygninger, indeholde kun de blotte Kongerækker[3], uden tilføiede Bestemmelser.

Disse sidste Lister ere sjældent ganske fuldstændige, da Pladsen i Reglen ikke har tilladt at medtage alle Konger, hvorfor man ofte har udeladt mindre vigtige Konger og kun anført de mest bekjendte. Af Lister af denne Art have vi allerede[4] omtalt

---

1 Slgn. ovenfor S. 57—58.

2 Texten er udgivet af Wilkinson, Lepsius, Lauth, o. a. se ovenfor S. 58 Anmk. 3.

3 Se ovenfor S. 58 Anmk. 2.

4 S. 58 Anmk. 2.

de tre vigtigste, nemlig de to, der findes paa Tempelmure i Abydos[1], og den ene, som Mariette har gjenfunden i Sakkarah[2]. Mindre Lister af samme Art findes i Ramesseum og i en thebansk Grav[3].

Til den historiske Literatur maa vi vel ogsaa regne de underskudte historiske Skrifter d. v. s. Skrifter, som udgaves for at være skrevne i en ældre Tid, men først vare forfattede i en langt senere Tid. Et saadant Skrift er det ovenfor omtalte[4] Aktstykke, som benævner sig Amon-m-ha's *Aabenbarelser til hans Søn Usertesen*[5], og som først er skrevet i det nittende Dynastis Tid, imedens Amon-m-ha levede i det tolvte Dynasti, langt over tusinde Aar tidligere[6].

Iblandt de Skrifter, som kunne henregnes til den historiske Klasse, maa vi endnu nævne Levnetsbeskrivelser over ægyptiske Privatmænd, som undertiden træffes indhuggede paa Gravmindesmærker eller nedskrevne paa Papyrus'er. Levnetsbeskrivelser.

Det ældste Skrift af denne Art, som man hidtil har opdaget. fortæller om en vis Unnas Liv og Levnet[7]; han levede under det femte og sjette Dynasti[8]. Fra det tolvte Dynastis Tid haves ad-

---

[1] Den ældste og berømteste er som ovenfor (S. 58 Anmk. 2) bemærket udgivet oftere, bl. a. af Lepsius i hans *Königsbuch*, den sidste; af Dümichen i Lepsius' *Zeitschrift für ägypt. Sprache* II., S. 81 af Mariette i hans *Fouilles* vol. II. ff. 1864 og i *Revue Archéol.* nouv. série XIV, pl. II. bis (slgn. Mariettes Afhandling i samme Tidskrift t. XIII, S. 73 ff.) 1866; samt endelig af de Rougé som Bilag til hans Afhandling *Les monuments des six premières dynasties* i *Mémoires l'Academie des Inscriptions* t. XXV part. II, pl. 2, 1867 4to.

[2] Texten er som alt bemærket udgivet af Mariette i *Revue Archéol.* nouvelle serie X, S. 169 ff. 1864; samt af de Rougé i *Mémoires de l'Acad. des Inscr.* t. XXV, part. II, pl. 1.

[3] Se Lepsius *Königsbuch*.

[4] S. 13 Anmk. 4 og S. 175.

[5] *Select Papyrus* pl. X., og *Inscriptions in hieratic und demotic Characters* pl. XI, se S. 13 Anmk. 4.

[6] Se § 62—66.

[7] Se ovenfor S. 171.

[8] Texten er udgivet i Facsimile af de Rougé i *Mémoires del'Academie des*

skillige biographiske Texter. Den vigtigste behandler Numhotep, Nehera's Søns Liv, og findes i en Gravgrotte i Benihassan[1]; en anden, som findes ved Siden af den, og som ikke er mindre interessant, fortæller om hans Slægtning Ameni's Levnet[2]. Fra det saakaldte syttende Dynastis Tid d. v. s. fra det Tidsrum, da Hyrdefolket (Hyksos) for sidste Gang kjæmpede med Ægypterne og gik til Grunde[3], have vi flere saadanne Levnetsbeskrivelser. Den betydeligste behandler Ahmes, Abino's Søns, Liv og Levnet[4]; en anden fortæller om Ahmes, med Tilnavn *pen-suben*[5] d. v. s. Manden fra Eilithya[6], en tredie, som findes i Louvre, handler om en tredie Ahmes[7]. Fra Rameses II. Sesostris' Tid have vi Bak-en-khonsus Levnetsbeskrivelse, som findes paa en Indskriftstavle i Glyptotheket i München, og dernæst den af Chabas med saa meget Held gjengivne Fortælling om en vis Ægypters Reise i Syrien samt hans øvrige Livshændelser[9], før han tiltraadte denne Reise. Denne Fortælling findes i en Papyrus i London, den saakaldte Papyrus Anastasi Nr. I.[10] og bestaar af 28 Sider, hvoraf de

Inscriptions t. XXV, pl. 7—8, Paris som Bilag til hans ovenfor nævnte Afhandling om *Les Monuments des six premières dynasties.* En Forklaring af Indskriften findes S. 331 ff. i den nævnte Afhandling.

[1] Texten udgivet af Lepsius *Denkm.* II. 122 ff. i Brugsch *Monuments.* En Oversigt over Indholdet findes i Brugsch, *Geographie* I. 112 ff.; en delvis Oversættelse i hans *Monuments* og i hans *Histoire d'Egypte* S. 55—56. Slgn. Forfatterens *Reise* S. 251 ff.

[2] Lepsius, *Denkm.* II, 122. Slgn. Brugsch *Histoire* S. 58—59.

[3] § 64.

[4] Lepsius, *Denkm.* III., 12. Den første Del af Indskriften er forklaret af de Rougé i 1851 i hans *Mémoire sur le tombeau d'Ahmes,* (*Mémoires présentés à l'Acad. des Inscr.* III. S. 1 f. Paris 1853 4°). En Oversættelse af hele Indskriften findes i Brugsch, *Histoire* S. 80—81; samt S. 86.

[5] Lepsius, *Denkm.* III., 43 a og b.

[6] § 71.

[7] Lepsius, *Auswahl* pl. XIV., slgn. Birch i *Archæologia* XXXV, S. 146.

[8] Devéria i *Mémoires de l'Institut d'Alexandrie;* Lauth i *Zeitschrift der deutschen morgenl. Gesellschaft* XVII, S. 544 ff., 1863.

[9] Chabas, *Voyage d'un Égytien en Syrie.* Chalon s. S. 1866 4°.

[10] Texten er udgivet i Facsimile i *Select Papyrus* pl. XXXV—LXII, og senere delvis af Chabas i det nævnte Skrift.

17 første[1] behandle vedkommende Ægypters tidligere Liv, de elleve sidste[2] hans Reise i Palaistine. Skriftet skyldes en Bekjendt af den Reisende, til hvem han under sit Ophold i Syrien sendte flere Breve, hvilke denne sammenarbeidede til nærværende Skrift, men, som det synes, i den Hensigt, at den Reisende først skulde gjennemlæse det og meddele endnu flere Bemærkninger, som kunde give Værket større Interesse[3]. Men om dette er sket, og om en ny Udgave saaledes er udkommen, vide vi ikke; hvorimod det er vist, at det Skrift, vi have, blev overgivet til Publikum, og oftere afskrevet[4]. Den reisende Ægypters Navn er tabt, men i Skriftet fører han Titlen *Mohar*, hvormed man i Reglen betegner ham i ægyptologiske Skrifter.

Fra den følgende Tid besidde vi en Levnetsbeskrivelse over Prinds Osorkon, der i sin Tid var Amons Førstepræst i Theben[5], og endelig af Uzahor, som levede paa Amasis', Kambyses' og Dareios I.'s Tider, og hvis Biographi læses paa en lille Statue, der opbevares i Vatikanet i Rom[6]. Gravtavler med forskjellige biographiske Elementer ere ikke sjældne fra Psametiks og Ptolemaiernes Tider[7].

Paa de ægyptiske Tempelvæge finder man undertiden indhugget hieroglyphiske Registre eller Lister, som meddele geographiske og topographiske Udsigter over Ægyptens Land med dets Inddelinger, vigtigste Stæder o. desl.[8]. De tilhøre meget forskjellige Geographiske Skrifter.

---

[1] *Select Papyrus* Pl. XXXV—LI.
[2] *Select Papyrus* Pl. LI—LXII.
[3] Slgn. S. 4, l. 5—S. 8, l. 7.
[4] Man har nemlig Brudstykker af en anden Udgave, som er skrevet paa Ostraka; se Chabas, *Voyage d'un Égyptien* pl. XII, slgn. S. 29 ff.
[5] Lepsius, *Denkm.* III., 259.
[6] Visconti, *Museo Pio Clementino* VII., Tab. A. slgn. De Rougé's fortræffelige Afhandling: *Mémoire sur la Statuette Naophore du Vatican* i *Revue Archéol.* VIII, S. 36 ff. Paris 1854.
[7] Se Birchs Afhandling om to Tavler fra Ptolemaiertiden i *Archæologia* XXXIX, S. 309 ff., 1863.
[8] Slgn. Brugsch, *Geographie* I. 96 ff., hvor han giver en Oversigt over

Tider, ere snart mere udførlige, snart mere kortfattede, men de følge alle samme Anlæg, saaledes at der neppe kan være Tvivl om, at de ere Uddrag af større topographiske Optegnelser om Ægypten, hvilke formodentlig have været opbevarede i de vigtigste Templer og i andre offentlige Bygninger i Provindsernes Hovedstæder. Dog have disse ægyptiske Skrifter neppe bestaaet af synderlig Andet end af tørre Lister, saaledes at vi ikke uden videre kunne henregne dem til den egentlige Literatur. Ogsaa om Nabolandene maa man sikkert have havt forskjellige Optegnelser; men da aldeles Intet er bevaret af saadanne Skrifter, kunne vi naturligvis ikke sige noget nærmere om dem. Kun maa vi bemærke, at saavel *Sanehas Reise* som *Moharens Levnet* (Papyrus Anastasi I.) ikke uden Grund kunne betegnes som Skrifter af væsentlig geographisk Indhold, saaledes at man i ethvert Tilfælde ikke kan paastaa, at Ægypterne have manglet al geographisk Literatur[1].

De gamle Forfattere tale stundom om ægyptiske Skrifter af geographisk Indhold, men deres Yttringer ere saa ubestemte, at man ikke kan afgjøre, om de Skrifter, de omtale, virkeligt oprindeligt have været affattede paa Ægyptisk, eller om de kun tale om Skrifter, der først vare fremkomne i Ægypten, efterat man her havde stiftet Bekjendtskab med den græske geographiske Literatur. Det sidste forekommer os dog kun lidet sandsynligt.

Geographen fra Ravenna[2] taler om to ægyptiske Geographer

disse Mindesmærker. Mange andre Mindesmærker af samme Art ere senere opdagede; de fleste ere udgivne af Dümichen *Geographische Inschriften altägyptischer Denkmäler* vol. I. (*Recueil* III) pl. III—XC.

[1] Ægypterne udarbeidede ogsaa geographiske Kort eller i det Mindste Grundplaner over Bygninger o. desl. En Papyrus giver saaledes en Grundplan over Guldminerne i Nubien (Lepsius *Auswahl* pl. XXII); en anden over Kongegravene i Theben o. s. v. Den sidste er udgivet af Lepsius i *Abhandlungen der Berliner Akademie der Wissenschaften* 1867 4to. Som en Art Landkort kan endelig ogsaa det Billede i Karnak betragtes, hvor Seti I. ses vende hjem fra sit Felttog i Asien (Lepsius *Denkmäler* III, 128); se nedenfor § 65 og § 73.

[2] Anonym. Raven. *Geogr.* III, 2.

Kynkhros og Blantasios; men noget nærmere om dem meddeler han ikke, ligesaalidet som Apollonios fra Rhodos[1], der taler om ægyptiske Skrifter, der behandlede Nabolandenes Geographi, giver os nogen nøiere Underretning om Indholdet af disse. Efter hvad Klemens fortæller[2], skal en af de hermetiske Bøger have behandlet Ægyptens Topographi og Geographi og derhos meddelt Oplysninger om de med Nilen i Forbindelse staaende Naturforhold, Templernes Besiddelser, Indtæger m. m. Forøvrigt skal den samme Bog ogsaa have behandlet Kosmographien og meddelt Underretning om Solens, Maanens og Planeternes Bevægelser[3], en Omstændighed, hvoraf maaske man tør slutte, at Geographien ikke betragtedes som nogen Videnskab for sig. Heliodor taler ligeledes om Bøger om Nilen og om Oversvømmelsen[4].

§ 16. Religiöse og theologiske Skrifter.

Skrifter om religiøse og theologiske Æmner manglede ikke i det gamle Ægypten; flere af dem naaede op til ældgamle Tider, hvorfor man som oftest tillagde dem en guddommelig Oprindelse. Man henførte den navnlig til Guden [5] eller *tehut*, Thot, der ansaaes for alle Videnskabers og Konsters Ophav, hvorfor ogsaa Grækerne sammenlignede ham med deres Hermes og tillagde ham Grundlæggelsen af Videnskaberne og Opfindelsen af Konsterne[6]. Thot var, efter Ægypternes Forestilling, et Dobbeltvæsen[7], hvorfor han af klassiske Forfattere undertiden kaldes *den dobbeltstore Hermes*,

---

[1] Apoll. Rhod. *Argon.* IV, 259—272.

[2] Clem. Alex. *Strom.* VI, 4 p. 269, Sylb. (p. 757 Pott.).

[3] Clem. Alex. l. l. slgn. nedenfor S. 222.

[4] Heliodor. *Aethiopica* II. 109.

[5] Om Udtalen af dette Tegn, se Lepsius, *Älteste Texte des Todtenbuchs* S. 46, og *Zeitschrift für ägypt. Sprache* VI, S. 72; Juni 1868.

[6] Hermes skal efter *Schol. Dionys* i Bekker's *Anekdot.*, p. 774, 15; p. 783, 17 have været Opfinder af Skrift (slgn. Euseb., *Præp. Evang.* I, 10), endvidere af Astronomi, Geometri og Arithmetik (se Plato, *Phædr.* p. 274), samt endelig af Musik og Grammatik.

[7] Om Thot, se § 78.

en Betegnelse, der i Keisertiden forøgedes til „den tredobbeltstore Hermes“ (*Ερμης τρισμεγιστος*).

Af *Hermes* dannede Grækerne Tillægsordet ***hermetisk*** (*ερμετικος*)[1] og talede om hermetiske Bøger og Skrifter. Efter hvad Klemens fra Alexandreia fortæller[2], skulde der have været to og fyrgetyve hermetiske Hovedværker, hvis Indhold han kortelig berører; men uheldigvis levede Klemens paa en saa sildig Tid, at man ikke tør slutte meget af hans Meddelelser med Hensyn til Betydningen eller endog til Tilværelsen af denne Samling Skrifter i Ægyptens ældre mere blomstrende Dage[3]. Tallet 42 spiller nemlig en vis Rolle i *de Dødes Bog* (Dødsritualiet)[4], idet der her omtales 42 hævnende Væsner, der straffede hver sin Dødssynd[5]. Det var derfor ikke usandsynligt, at man i Ægypten i senere Tider er faldet paa, at der, ligesom der var 42 Dødssynder, ogsaa maatte være 42 hellige Bøger.

Lovsange. Iblandt de ægyptiske Skrifter af religiøst Indhold, eller som de i Reglen kaldes i det gamle ægyptiske Sprog, [6], *sheft-u n pe ankh*, eller [6], *sha-u n pe ankh*, „Lønkammerskrifter“, hvad der i Tresprog-Indskrifterne snart gjengives ved *τα ιερα γραμματα*[8], snart ved *ιερα γραμματικη*[9], snart endelig ved *ιεραι βυβλοι*[10] — maa vi allerførst nævne Lovsange og lovprisende Tiltaler

---

[1] Lactant, *Instit. Div.* VII, 13.
[2] Clem. Alex., *Strom* VI, 4.
[3] Om de apokryphiske hermetiske Bøger, der ere bevarede til vore Dage, se L. Ménard, *Hermès Trismégiste*, 1866; slgn. ovenfor S. 179; slgn. nedenfor § 78.
[4] Se nedenfor S. 205 ff.
[5] Se § 78.
[6] Se f. Ex. Inskriften fra Tanis, hierogl. Del, L. 34.
[7] Se f. Ex. Indskriften fra Tanis L. 18 og 32. Det samme Ord anvendes ogsaa, L. 37, til at betegne Hieroglyphskriften, den gamle hellige Skrift; se Oversættelsen i den græske Text, L. 74. Se ovenfor S. 166, Anmk. 1.
[8] Se Indskriften fra Tanis. Græske Del L. 36.
[9] Sammesteds L. 64.
[10] Sammesteds L. 70.

til Guderne. Af saadanne gaves der sikkert en stor Mængde i det gamle Ægypten, og i hvert Tempel var der uden Tvivl Bøger, som indeholdt de Lovsange, der benyttedes ved Gudstjenesten[1]. Af slige Samlinger er — som let forklarligt, da de formodentlig vare skrevne paa Papyrus eller paa Skind og Pergament —, ingen bevarede til vore Dage. Derimod kjende vi et ikke ringe Antal Lovsange og religiøse Sange, som findes spredte omkring i de Mindesmærker, der i de sen ere Aar ere dragne frem for Lyset af den gamle ægyptiske Jordbund. Adskillige af disse Lovsange findes paa Mindesmærker af Sten, ofte paa Gravtavler, hvor de lægges den Afdøde i Munden; andre læses i *de Dødes Bog* (Dødsritualet), hvor de ligeledes tænkes udtalte af den Afdøde. Foruden disse Lovsange findes der endnu enkelte andre spredte omkring i de Samlinger af gamle ægyptiske Literaturstykker, som ved et heldigt Tilfælde ere blevne bevarede til vore Dage, og om hvilke vi nedenfor skulle tale[2].

Et betydeligt Antal af de Lovsange til ægyptiske Guddomme som vi besidde, ere henvendte til Solguden Ra[3], eller , der hilses snart som Morgensol, Horos , *hor*, snart som Aftensol , *tum*. Næst efter Solguden kommer Osiris, til hvem vi have flere Lovsange[4], der som oftest findes indhuggede paa Gravtavler. En Papyrus i Leyden indeholder blandt Andet flere Hymner til Horos og til Set[5], og i en Papyrus i Berlin læses en

---

[1] Se Indskriften fra Tanis, hierogl. Del, L. 34. Græske Del, L. 69—70.

[2] Se nedenfor § 20.

[3] Paa en Gravtavle i Berlin over en vis Pinehas læses en Lovsang til Solguden; se de Rougé *Essai sur une stèle égyptienne* Berlin 1849. Indskriften paa Pillen no. 67 i Louvre (Salle Henri IV.) indeholder ligeledes en Lovsang til Solguden. I de Dødes Bog findes bl. a. en smuk Lovsang til Solguden, der fornylig er bleven oversat og forklaret af Lefebure *Traductions des hymnes au Soleil* Paris 1869 4°.

[4] En Hymne til Osiris findes bl. a. paa en Tavle i Bibliothèque Impériale i Paris. Den er udgivet i *Revue Archéologique* XIV, pl. 307; med Oversættelse og Forklaring af Chabas (samme Bind S. 65—81 og S. 193—212), Paris 1857.

[5] Papyrus I., 347, (Leemans' *Monuments* II, pl. CXLI—CXLVI).

Hymne til Amon-Ra[1]. I Papyrus Sallier no. II. findes en smuk Hymne til Guden Nil[2]; den er forfattet af en vis Enna paa Kong Menephthes Tid. I Dødsritualet findes der saaledes flere forskjellige Lovsange, navnlig til Solguden og Osiris; de fleste af dem tilskrives Thot, der forøvrigt selv lovprises i andre Afsnit.

Omtale af ægyptiske Hymner hos gamle Forfattere.

De gamle Forfattere tale oftere om Lovsange, som Ægypterne sang for deres Guder. Der nævnes saaledes flere Hymner til Solguden[4]; og Plutarkh i Skriftet „om Isis og Osiris“[5] taler saaledes om Lovsange til Osiris som Solgud. Curtius[6] og Klemens[7] nævne en Sang til Guden Amon, som man sang i Amons Helligdom i Oasen, naar man ønskede en Aabenbarelse af denne Guddom. Desuden omtales der Tiltaler til Amon, Thot, Asklepios og andre Guddomme, hvilke Tiltaler formodentlig vare en Art kortere Lovsange. I de hermetiske Bøger tales der om „hemmelige Hymner“[9].

De fleste ægyptiske Lovsange, hvorom Grækerne tale, vare henvendte til Osiris og til de andre Guder af Osiriskredsen, hvilke i sildige Tider nøde stor Anseelse, og som vare de eneste Guddomme, hvis Dyrkelse indførtes i Rom. Platon taler om Hymner til Isis[10], Plutarkh om hellige Hymner til Osiris[11], Gregor af Nazianz taler om en Sang af Titlen „Horos' Fødsel[12]“ og i de apo-

---

1 Papyrus Berlin no. V. (Lepsius *Denkmäler* VI, 115).
2 *Select Papyrus* pl. XX, l. 6 ff.
3 Todtenbuch c. 15.
4 Porphyr. De Abstin. IV, 8. Plut. De Iside et Osiride c. 52. Aristides Eleusin. I., 257. Nonnos; Greg. Nazianz. *Orat.* II, 28 Eudocia *Violarium* p. 305.
5 Plut. *De Iside et Osiride* c. 52.
6 Curtius, *Exp. Alex.* IV., 7.
7 Clem. Alex. *Pæd.* III. p. 252.
8 Se nedenfor S. 204–205.
9 *Libri hermet*; Se Zoega *De usu. ob.* S. 508 og Fabr. *Bibl. Gr.* I, S. 58.
10 Plato, De Legibus II., 557.
11 Plut., *De Iside et Osiride* c. 12.
12 Greg. Nazianz. *Orat.* 39 p. 626.

kryphiske hermetiske Bøger tales der om Hymner, som lærtes Horos af Isis[1].

En særegen Klasse af Hymnerne var Klagesangen over Osiris, hvoraf man besidder flere, der lægges Isis og Nephthys i Munden[2]. Ogsaa de Gamle kjende ægyptiske religiøse Klagesange; Sørgesangen over Maneros omtales saaledes af Herodot[3] og af Plutarkh[4].

Paa kosmogoniske og theogoniske Skrifter var der ingen Mangel i det gamle Ægypten. Vi maa saaledes først bemærke, at der i Dødsritualet[5] findes et Afsnit, der indeholder adskillige kosmogoniske og theogoniske Oplysninger. Affattelsen af dette Skrift naar tilbage til ældgamle Tider, men i Tidens Løb tilføiedes der forskjellige oplysende Bemærkninger og andre Tilsætninger, tildels af den Grund, at man misforstod Texten og fandt den meningsløs, hvorfor man ved Tilføielser søgte at bringe i det Mindste nogen Mening ind deri[6]. Kosmogoniske og theogoniske Skrifter.

Til disse Skrifter sluttede sig andre, som behandlede Forholdet imellem de forskjellige Gudeskikkelser, som tilbades i de forskjellige Egne af Ægypten, og hvoraf man undertiden finder Prøver indhuggede paa Murene af de ægyptiske Templer[7]. Theologiske Skrifter.

Græske Forfattere hentyde undertiden i Forbigaaende til saadanne Skrifter. Jamblikos fortæller saaledes[8], at Profeten Bytis i Sais oversatte et Skrift, der handlede om Sjælenes Opløftelse til Gud; og efter Philon fra Byblos[9] forfattede en vis Epeïs en Oversæt-

---

1 *Libri hermet.* l. XIII. fol. 32, (Ménard, *Hermès trism.* S. 200; slgn. S. 177 ff.).
2 Et ægyptisk Skrift af denne Art er fornylig udgivet i Facsimile og Oversættelse af I. de Horrack: *Les lamentations d'Isis et de Nepthys.*
3 Her. II., 79.
4 Plut. *De Iside et Osiride* c. 19.
5 *Todtenbuch*, Cap. 17. En Oversættelse og Forklaring af dette Afsnit er meddelt af de Rougé i *Revue Archéol* nouvelle série I, S. 69 ff. 1860.
6 Denne Bemærkning gjælder om alle Afsnit af de *Dødes Bog* (S. 205 ff).
7 Se f. Ex. Dümichen *Geogr. Inschr.* II (*Recueil* IV) pl. XCIV. A., 1865; 4°.
8 Jamblich., *de Myst.* VIII. c. 5.
9 Euseb., *Præp. Evang.* I., c. 10, p. 41. Slgn. Chabas Bemærkning i *Revue Archéol.* XIV, S. 456 Anmk. 1*.

telse af et ægyptisk Skrift, ifølge hvilket det oprindelige guddommelige Væsen var en Slange, der forvandlede sig til en Spurvehøg, der havde skabt Lyset ved at aabne Øinene og Mørket ved at lukke dem. Petosiris endelig, der levede i Psametiks Tidsrum[1], skrev, efter mange græske Forfatteres Vidnesbyrd, Værker om Guderne og Mysterierne[2].

I de manethoïske Lister[3] hos Afrikanos[4] og Eusebios'[5] fortælles der om Kong Suphis, d. e. Khufu[6], Herodots Kheops[7], at han havde forfattet forskjellige Skrifter af theologisk Indhold. En vis Ammon skal efter Justinus Martyr[8] have skrevet en Bog om Gud. Damasios hos Suidas[9] taler om ægyptiske Bøger, hvoraf Philosophen Asklepiades i Alexandreia hentede sine Kundskaber om den ægyptiske Theologi, hvilke han derpaa meddelte sine Landsmænd. Lukian fortæller, at Pythagoras i Ægypten lærte „Bøgerne om Isis og Horos" at kjende[10], og i de hermetiske Bøger fandtes der Skrifter af lignende Indhold; saaledes omtales der en „hellig Tale af Isis til Horos[11]" og „Horos Svar til Isis".

Hertil maa endnu føies de ægyptiske Skrifter, hvis Titler omtales af forskjellige gamle Forfattere[12], som f. Ex. følgende: „Naturen", „Oprindelsen", „Nøglen", „Vasen", „det skjulte Ord", „om Alnaturen", „til Fornuften", „til Thot", „til Amon", „til Asklepios", „Asklepios" o. s. v. Endel af de sidste vare dog som maaske snarere en Art kortere Lovsange end egentlig theologiske Værker.

---

[1] Se ovenfor S. 177—178.
[2] Suidas: *Πετόσιρις*.
[3] Se ovenfor S. 75.
[4] Syncell. *Chronogr.* p. 56 D., (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 548).
[5] Syncell. *Chronogr.* p. 57 C., og Euseb., *Chron. Arm.* p. 97 (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 549).
[6] Se § 61.
[7] Her. II, 124.
[8] Justin. Martyr. *Coh. ad Gentes* c. 38.
[9] Suidas *Ἡραΐσκος*.
[10] Lucian, *in Gallo* § 18 (t. II. p. 729).
[11] *Lib. Hermet.* ed Patricii t. XIII. fol. 32
[12] Slgn. Zoega, *De Obeliscis* S. 515.

I den ægyptiske Religion spiller Omsorgen for de Døde en fremtrædende Rolle, hvorfor Osiris, der, som vi nedenfor skulle se[1] paa engang er Menneskets Urbillede og den dømmende Hersker i Underverdenen, nød en større Anseelse end nogen anden af de ægyptiske Guder. Ligesom Osiris skulde alle Dødelige tilbagelægge en lang og besværlig Vandring i Underverdenen[2], for omsider at gjenforenes med Legemet, og derefter begynde et nyt Liv, om hvilket man dog ikke synes at have gjort sig klare Forestillinger. Paa denne Reise lurede mange Fjender paa Vandreren; alskens Farer truede ham, og paa mangfoldige Punkter mødte der ham Hindringer, der uden Hjælp vilde være vanskelige at beseire. De Efterlevende maatte derfor af bedste Evne stræbe at komme den Afdøde til Hjælp. Først og fremmest maatte de *sørge for Legemets Bevarelse* ved at lade det balsamere — thi uden dets Bevarelse kunde der ikke være Tale om, at den Døde vilde gjenfødes til det nye Liv; og dernæst maatte de bringe Offre af Spise- og Drikkevarer til Osiris, i Haab om, at denne Underverdenens Konge vilde sørge for, at den Afdøde erholdt lignende Gaver paa de Steder, hvor han opholdt sig[4]; ligesom de tillige i Graven maatte nedlægge Smaafigurer, som forestillede den Døde[5], og om hvilke man haabede, at de skulde blive som den Afdødes „De Dødes Bog".

[1] Se § 78.
[2] Slgn. § 78.
[3] § 78.
[4] Dette er Betydningen af den Scene, som man hyppigst finder fremstillet paa Gravtavlerne, hvor man ser et Bord med Offergaver fremsat enten for Osiris eller for den Afdøde og hans Familie; i første Tilfælde synes Scenen saa at sige at have til Hensigt at forevige et Offer, som den Afdødes Familie havde bragt, forat Osiris altid skulde komme det ihu og derfor vise sig naadig imod den Afdøde; i sidste Tilfælde vilde man kun give et Billede af den Afdødes lykkelige Liv her paa Jorden, for at Underverdenens Konge skulde rette sig derefter ved den Lod, han uddelte til den Døde under hans Ophold i de underjordiske Egne. Se videre § 78.
[5] Saadanne Smaafigurer findes i stor Mængde i alle ægyptiske Samlinger.

alter ego, der kunde arbeide for ham i Underverdenen, at han kunde nyde Frugterne, uden at have nogen Uleilighed og uden at føle nogen Træthed. Hertil kom endnu, at man oplæste forekjellige Formularer, som skulde aabne Dørene for den Vandrende og gjøre de onde Aander og farlige Dyr, som lurede paa ham i Underverdenen, uskadelige. Men hermed var man endnu ikke tilfreds, man antog, at det maatte være særdeles gavnligt for den Døde bestandig at have disse Bønner og Stikord saa at sige paa rede Haand; derfor medgav man ham et eget Skrift, indeholdende de Bønner og Formularer, man havde oplæst, tilligemed forskjellige Skrifter af kosmogonisk og theogonisk Indhold og deslige, hvilke man antog det maatte være til Nytte for den Døde at kjende, ligesom man endelig hertil føiede Beskrivelser over nogle Amuletter, som medgaves den Døde, ledsagede af Antydninger af deres Virkninger og Betydning.

Det hele Værk, som altsaa kan betragtes som en Reisehaandbog for de Døde, sammenfattedes under Benævnelsen: *ru-u n per m haru*, en Titel, hvoraf de første tre Ord betyde: *Bogen om at gaae ud*, og hvoraf det sidste Ord betyder: *Dagen*. Men hvad Betydningen af Forholdsordet i Sætningen angaar, da er dette ikke let at bestemme, da det baade kan betyde *ud af*, *som*, og *om* eller *i*, uden at vi ere istand til med fuld Sikkerhed at afgjøre, hvilken af disse Oversættelser, der maa foretrækkes[1].

Af denne Bog, som Champollion kaldte *Rituel funéraire*, Lepsius *das Todtenbuch* („Dødebogen"), en Benævnelse, der maa-

---

[1] Forholdsordet er i denne Sætning gjengivet paa følgende Maader af Ægyptologerne. Champollion oversatte Sætningen ved „Livre de la Manifestation *au jour*", hvad Lepsius har optaget *Erscheinung im Lichte*, se Lepsius, *Todtenbuch*, Indledn. S. 7. Birch oversætter Forholdsordet ved *fra* (from the day); Chabas ved *som* (le livre de sortir *comme le jour à la manière du jour* (se hans Voyage d'un Égyptien S. 44); Lefebure endelig *i Dagen*, se hans *Traductions des hymnes au Soleil* (*Chapitre XV du Rituel*) 1868, S. 21. Devéria følger Birch (*udaf*).

ske maa foretrækkes for den Betegnelse, som vi her have valgt: *De Dødes Bog,* besidde vi maaske flere Tusinde Udgaver, der tilhøre forskjellige Tider og ere af meget forskjellig Længde.

Bogen var sikkert, om end i en kortere Skikkelse, allerede til i det fjerde Dynastis Tid, men fra denne Tid have vi dog ingen Udgaver; hvorimod vi have forskjellige Udgaver fra det ellevte og tolvte Dynastis Tid[1]. I Tidens Løb forandredes mange Afsnit; forskjellige Tilsætninger og Forklaringer føiedes til[2], og formodentlig ikke just de samme i alle Egne af Ægypten. Saaledes opkom der forskjellige Redaktioner, som man i en senere Tid søgte at forene, hvorved Bogen voksede op til en betydelig Størrelse. Dette fandt navnlig Sted i den ægyptiske Uafhængigheds sidste Dage, efterat Nationalitetsfølelsen var begyndt at vaagne efter sin lange Slummer d. v. s. i „Præsten Sethos", Taharkas og Psametiks og hans nærmeste Efterfølgeres Dage[3]. Under Psametik bliver en vis Luxus kjendelig i Alt, hvad der angaar de Dødes Begravelse og deslige[4], og det saavel i hvad der vedkom Menneskene som de hellige Dyr. For Apistyrene lod Kongen saaledes indhugge en ny Række store Gravhuler, idet han med det Samme lod de Sarkophager, hvori de hellige Dyrs Rester nedlagdes, udstyre med megen Pragt, og idet han tillige drog Omsorg for, at omhyggeligt udførte Mindetavler indhuggedes ved Siden af Kisterne[5]. Ægypti-

---

[1] Se Lepsius, *Aelteste Texte des Todtenbuches,* Berlin 1865, 4to.

[2] Det er let at skjelne de forskjellige Stykker ved Hjælp af Sproget, navnlig naar man lægger Mærke til Beiningen og Ordføingen se Lefebure, *Traductions des hymnes au Soleil,* S. 5–6. Den hyppige Brug af Forholdsordet *Khar* er saaledes karakteristisk for Kap. 108. Brugen af *n mer-tu n* i Betydningen „for at" for Kap. 149 o. s. v.

[3] Slgn. ovenfor S. 22.

[4] Slgn. Lepsius Bemærkninger i hans *Aelteste Texte des Todtenbuchs* S. 10 ff.

[5] Se Mariette *Renseignements sur les 64 Apis i Bulletin archéologique de l'Athenæum français.* 1855 og 1856; 4to, Paris.

ske Privatfolk lode paa samme Tid vidtløftige Katakomber indhugge i Fjeldene og prydede Væggene med talrige Indskrifter[1].

Hertil kom endnu, at den gamle Skik, at enhver Afdød fik en Afskrift af *de Dødes Bog* (Dødebogen[2]) med sig i Graven, for at den, som en Art Reisehaandbog, kunde veilede ham paa hans underjordiske Vandring[3], paa Psametiks Tid blev mere og mere almindelig, saaledes at det fra nu af blev Reglen, at enhver Afdød, der nogenlunde havde Raad dertil, fik et Exemplar af de Dødes Bog, med sig i sin Kiste. Derfor tilhøre ogsaa uden Sammenligning det allerstørste Flertal af de Exemplarer af *de Dødes Bog*, vi have, Psametiks Aarhundrede eller de derpaa følgende Aarhundreder, medens kun meget faa naa op til Ramessidernes Tidsrum.

Da det naturligvis maatte tage nogen Tid at udfærdige en saadan Dødspapyrus, og den sandsynligvis maatte være færdig paa et vist Punkt af Begravelsesceremonierne, maaske inden Udløbet af de 70 Dage, der medgik til Balsameringen, er det let at fatte, at Forfærdigelsen af saadanne Aktstykker blev til en Næringsvei i Ægypten, idet en vis Klasse af Præsteskabet afskrev saadanne Skrifter og havde dem liggende til Salg med Navnet *in blanco*. Naar der meldte sig en Kjøber, havde man da kun at indsætte den Afdødes Navn og Titler paa de behørige Steder[4], og Aktstykket havde Kraft til at føre sin Eiermand gjennem Underverdenen.

Forøvrigt herskede der ikke nogen fast Regel for, hvor mange Afsnit der skulde optages i saadanne Dødspapyruser. Undertiden medtog man kun faa Afsnit, undertiden mange. I det sidste Tilfælde kunde det undertiden hændes, at det samme Stykke kom til at staa to Gange, rigtignok som oftest med nogle Forandringer.

---

[1] Man tænke paa den vidtløftige Grav i Theben, som indhuggedes for Petamonab i Psametiks Tid; slgn. f. Ex. Forfatterens *Reise* S. 239–240.

[2] Se ovenfor S. 205.

[3] Se nedenfor § 78.

[4] Saadanne Papyrus'er træffes ofte; i Reglen har man paa flere Steder glemt at tilføie Navnet.

En af de længste Udgaver af de Dødes Bog, vi besidde, findes i det ægyptiske Museum i Turin. Den bestaaer af 166 Afsnit — eller Kapitler, som de betegnes af Lepsius i hans Udgave af Papyrus'en[1], hvor den er meddelt i Facimile, ledsaget af flere indledende Bemærkninger. Kun sjælden træffer man i Dødspapyrus'erne Afsnit, som ikke findes i Turiner Papyrus'en. Dog har Birch opdaget flere saadanne kortere Kapitler, som han har meddelt i sin Oversættelse af *de Dødes Bog*[2]. Kortere Papyrus'er ere udgivne af de Rougé[3], Leemans[4], Denon[5] samt i den franske videnskabelige Commissions store Værk over Ægypten[6]. Monographier over enkelte Kapitler ere i den senere Tid udgivne af forskjellige Ægyptologer[7].

Til Slutning maa vi endnu bemærke, at det nok er muligt, at der et Sted hos Diogenes fra Laerte[8] har været talet om den her betragtede Gren af den ægyptiske Literatur, der har været bestemt til Bedste for de Døde; han synes nemlig at have omtalt et Værk som førte Titlen „Samtaler imellem Døde", men som i vore Udgaver og Haandskrifter paa Grund af en tidligt indkommen Skrivfeil har faaet en ganske anden Titel[9].

---

[1] Lepsius *Das Todtenbuch*. Berlin 1842; 4to.

[2] Birch Oversættelse findes i Femte Del af Bunsens Egypt's *Place in Universal History* S. 161—333. 1867. Birch har ogsaa udgivet enkelte af disse Kapitler med nøiagtig Fortolkning, se saaledes hans *The Chapter of the Pillow* i *Zeitschrift für ägypt. Spr.* VI. S. 52 ff. Mai 1868 og hans *Varia* sammesteds VII., S. 25 ff. Febr. u. März 1869.

[3] *Rituel funéraire* par E. de Rougé, Paris.

[4] Leemans *Monuments* første Samling under Titlen *Papyrus funéraire*; Leyden 1841—1842, Fol.

[5] Denon, *Voyage* pl. 137.

[6] *Description d'Égypte*: *Atlas d'Antiquités* II pl. 66—75 Fol.

[7] Se Lefebure *Traduction des hymnes au Soleil* (Kap. XV); Pleyte *Etudes égyptologiques* (Chap. CXXV); P. Pierret *Traductions de Chapitre* I.; *Zeitschrift für ägypt. Spr.* VII. S. 135 ff. 1869; Chabas *Sur le Chapitre* VI. o. s. v.

[8] Diog. Laert. Prooem. VIII, 89 ed. Casaub. under *Ευδοξος*.

[9] Se Ebers i *Zeitschrift für ägypt. Sprache* VI, S. 12; Jan. 1868. I Udgaver og Haandskrifter staar *και κυνὼν διαλόγους* formodentlig for *νέκυων*. Slgn. S. 229 Anmk. 9.

I de Dødes Bog spiller Guden Thot [hieroglyph] en betydelig Rolle og flere af de Dele, hvoraf den bestaar, tilskrives ham; Bogen kan derfor ret vel siges at indeholde adskillige ægte *hermetiske Skrifter*[1].

Andre Skrifter om Dødecultən.

De Dødes Bog (*Dødebogen*) — som vi her have kaldt den — eller for at benytte os af den af Champollion indførte Betegnelse *Dødsritualet*, var ikke det eneste Skrift, som man havde forfattet til Bedste for de Døde. I Aktstykker fra det nittende og tyvende Dynastis Tid omtales undertiden et Skrift, som aabenbart har været af beslægtet Indhold, og som fører Titlen [hieroglyphs] *sha-n-tiva ra m-ament*[2], „Skriftet om Ra's (Solgudens) Forherligelse i Amenthes" (Underverdenen), et Skrift, hvis Anvendelse synes at være gaaet af Brug i de følgende Tider, hvorfor vi ikke heller besidde noget Brudstykke af det eller vide noget nærmere om dets Indhold.

En anden Text, som tildels ere af rituelt Indhold, findes paa Séti I.'s Sarkophag i London[3]. Noget lignende Texter findes paa Rameses III.'s Sarkophag i Louvre og andre Sarkophager[4]. Endelig kunne vi som Exempler paa ægyptiske Texter, som have Hensyn til Livet efter Døden eller rettere til den Afdødes underjordiske Vandring, nævne det Skrift, der fører Titlen: [hieroglyphs] *sha-n-sensen*, „Bogen om Aandepustet[5]. Andre

---

[1] Se ovenfor S. 199.

[2] Se Lepsius *Älteste Texte das Todtenbuch.*

[3] Texten er udgivet af Bonomi med et Forord af Sharpe under Titlen *Sarcophagus of Oimenephta.* Se P. Pierret i *Revue Archèologique* nouvelle sèrie XXI S. 285 ff. Mai 1870. Om Indholdet, slgn. § 78.

[4] Indskrifterne paa en af disse Sarkophager er udgivet af Sharpe i hans *Egyptian Inscriptions* I pl. 28—32, II pl. 1—22, smlg. ogsaa Lepsius *Denkmäler* III, 224, 250, 280 o. fl., samt Champollions *Notices* om Rameses VI's Grav.

[5] En af disse Udgaver er i Aaret 1851 blevet meddelt i Oversættelse af Brugsch i hans *Schai-n sinsin*, en Titel, som Brugsch dengang urigtigt gjengav som *liber transmigrationum.*

Texter have Hensyn til Solens natlige Vandring under Jorden fra Vest indtil den østlige Horizont o. s. v. De føre i Reglen Titlen „Bogen om det, som er i den underjordiske Hemesphære“ [1].

I flere af de omtalte Skrifter, navnlig i „de Dødes Bog“, findes enkelte *rituelle Forskrifter* spredte omkring i Texten, men disse vare forøvrigt ikke de eneste rituelle Skrifter, der fandtes i det gamle Ægypten. Man besad her uden Tvivl *virkelige Ritualer*, d. v. s. Skrifter, som indeholdt Regler for Gudstjenesten, Bestemmelser for Offringer, Fester, Løfter o. s. v., hvortil endnu kom Fortegnelser over Kjendetegn hos Offerdyr, o. desl. De gamle Forfattere tale i Virkeligheden ogsaa oftere om ægyptiske Skrifter af rituelt Indhold. Ritualer.

Apulejus fortæller saaledes, at der gaves Bøger, der handlede om Isis' Mysterier, og som holdtes hemmelige for alle Uvedkommende [2], og Achilles Tatius siger, at der i et ægyptisk Adyton bevaredes en Bog, ifølge hvilken den Præst, hvem denne Pligt særlig paalaa, iagttog Fuglen Phoinix og afgjorde, om det var den ægte Fugl, der viste sig, eller ikke [3].

I Dødsritualet og andre Skrifter findes der ofte Afsnit, der betegnes som *store Hemmeligheder* d. v. s. de maatte ikke meddeles Nogen, der ikke var indviet i Mysterierne. Ogsaa de gamle Forfattere havde hørt tale om saadanne mystiske Skrifter, men de synes forøvrigt ikke at have været istand til at meddele noget nærmere om Beskaffenheden af disse Skrifter. Ammianus Marcellinus taler saaledes om *mystiske Bøger*, ifølge hvilke Apis kun maatte leve et vist Antal Aar [4], og et andet Sted [5] antyder han, Mystiske Skrifter.

---

[1] Om disse Skrifter se Devérias Catalog over den ægypt. Saml. i Louvre.
[2] Apuleius, *Metam.* XI. p. 386.
[3] Achil Tat. *De amor. Clitoph et Leuc.* III. p. 86.
[4] Am. Marcellin XXII, 14.
[5] Am. Marcellin XXII, 16: Hic initia prima sacrorum caute tuentur condita scriptis arcanis.

at der i de samme hemmelige Bøger gaves Oplysning om Indvielsen i de hellige Samfund o. s. v. Om Keiser Severus fortælles det endelig af flere Forfattere, at han lod samle alle Bøger, hvori der fandtes hemmelige Forskrifter, og lod dem nedlægge i Alexandros' Grav[1].

Magisk Literatur.

En stor Del af *de Dødes Bog* er, som man allerede vil have bemærket, helt igjennem gjennemvævet med Magi, og paa mange Steder finder man magiske Formularer meddelte, som den Døde skulde udtale paa visse bestemte Punkter af sin underjordiske Vandring. Men disse magiske Formularer ere langtfra de eneste, som anvendtes i det gamle Ægypten. Magien spillede, som alt bemærket[2], en stor Rolle i Ægypten; og man havde mange andre Formularer, hvorved man *søgte at virke paa de Døde* eller rettere søgte at virke *til Bedste for dem.* Men ved Siden heraf havde man mange andre Formularer, som anvendtes for at *virke paa de Levende*[3]. Disse magiske Formularer spillede, fornemmelig en stor Rolle i Sygdomstilfælde, navnlig naar Sygdommen antog en farlig Karakter og Døden truede. De gamle Forfattere ere ikke ubekjendte med slig Anvendelse af magiske Midler i Lægekonsten hos de gamle Ægyptere. De tale navnlig om den Rolle, Astrologien spillede ved Sygehelbredelsen, saaledes Ptolemaios[4], den bekjendte Forfatter fra det andet Aarhundrede efter Kristus, og Hephaistion fra Theben[5], der ligeledes levede i Keisertiden. Horapollon endelig fortæller, at der i Ægypten fandtes et Skrift, der gav Regler for de Syges Behandling, idet Hierogrammaterne (Lægerne) ved Hjælp af dette Skrift afgjorde, hvorvidt der var Dødsfare tilstede; dette Skrift bar Navnet *Ambres*[6].

---

[1] *πάντα τὰ ἀποῤῥητόν τι ἔχοντα* Dion LXXV, 13. Slgn. Suidas *Σεβῆρος*. Zonaras *Hist.* XII.

[2] S. 175

[3] Se Chabas, *Papyrus magique Harris*, Indledningen

[4] Ptol. *Tetrabibl.* I, c. 2, p. 15—16; se Zoega *De usu obel.* S. 523 Anmk. 81.

[5] Hephæst *Apotel.* I, Præfat. hos Salamasius *De annis clim.* p. 52.

[6] Horapollon I, 38 ed. Leemans. Efter Nogles Mening skal *Ambres* være en

Magiske Formularer indridsedes desuden ofte paa Amuletter, som bares paa Legemet eller opstilledes i Husene[1]. Stundom skreves de ogsaa paa Papyrus'er, der nedlagdes i smaa Etuier, som bares paa lignende Maade. Men da disse Texter ikke vare bestemte til at læses af Mennesker, men kun af de onde Aander, kunne vi ikke ret vel regne dem med til den egentlige Literatur.

Derimod kunne vi ikke undlade at henregne de større magiske Skrifter, hvilke vi kunne karakterisere som *magiske Haandbøger*, til den egentlige Literatur. Af saadanne Skrifter ere flere bevarede og udgivne i Facsimile og med Oversættelse. En magisk Papyrus i Samlingen Harris i Alexandreia er saaledes udgivet med Oversættelse og nøiagtig Fortolkning af Chabas[2]; en magisk Papyrus i London er oversat af Birch[3]. Begge disse Skrifter ere affattede i hieratiske Skrifttegn og tilhøre Ramessidernes Tidsrum; andre derimod, saaledes flere Papyrus'er i Leyden, ere affattede i demotisk Sprog og Skrift og tilhøre Psametiks Tider og de paafølgende Aarhundreder[4].

Man kunde have Grund til at antage, at Magien, som saa at sige hørte med til det ægyptiske Væsen, i Tidens Løb kom til at spille en mindre og mindre betydelig Rolle, alt eftersom græsk Dannelse og græsk Tænkemaade vandt Overhaand, og de gamle ægyptiske Eiendommeligheder svandt bort; thi iblandt Hellenerne spillede Magien ikke den Rolle som i Ægypten, skjøndt de dog ingenlunde vare fri for at sætte temmelig stor Pris paa Troldom[5].

Omskrivning af det ovenfor S. 206 anførte Navn paa *de Dødes Bog* *ru-n-perm-haris* „Bogen om Udgangen i (?) Dagen"; denne Formodning er udtalt af Professor Lauth i München, (se hans *Manetho* S. 174).

[1] Et saadant Mindesmærke er den saakaldte Meternich-Stele; se om den Brugsch i *Zeitschrift des Deutschen Morgenl. Gesells.* X, S. 649 ff. 1856.

[2] Chabas *Papyrus magique Harris.*

[3] *Revue Archéologique* nouvelle série VII, S. 119 ff. VIII, S. 427 ff. 1863.

[4] Aktstykker af denne Art en Papyrus I. 383 i Leyden der er udgivet i Facsimile af Leemans i første Levering af hans *Monuments* pl. 1 ff.; Leyde 1839 fol. En anden Papyrus (I. 384) tildels af lignende Indhold er udgivet af Leemans (*Monuments* II, pl. CCXXVI, ff.).

[5] Slgn. Plin. *Hist. Nat.* XXX, 1.

Men en saadan Forsvinden af Magien fandt ikke Sted i Ægypten i de sidste Aarhundreder af den ægyptiske Oldtid. Adskillige af de demotiske Papyrus'er, vi have, tilhøre Keisertiden; og foruden disse gives der et ikke ganske ringe Antal græske Papyrus'er af magisk Indhold[1], af hvilke de fleste ligeledes stamme fra Keisertiden. I adskillige af dem spores Bekjendtskab med Kristendommen, men ingen af de hidtil opdagede Aktstykker synes dog at hidrøre fra Mænd, der stode indenfor det kristelige Samfund. De fleste af dem skyldes formodentlig forskjellige Tilhængere af de hedensk-gnostiske Partier, som i Keisertiden vare saa talrige i Ægypten. Græske Papyrus'er af gnostisk Indhold findes i Turin, Paris, Berlin, London og Leyden. Flere af disse Skrifter ere udgivne, men adskillige staa endnu tilbage[2].

§ 17. Lægevidenskabelige Skrifter.

En Videnskab, der alt i tidlig Tid har begyndt at uddanne sig i det gamle Ægypten, men som rigtignok var aldeles gjennemtrængt af Magi, var Lægekonsten. Imidlertid maa man dog ikke tro, at den kun bestod i Anvendelse af magiske Midler eller i Brugen af — hvad man maaske kunde kalde — Sympathimidler; thi i saa Fald kunde man neppe kalde den ægyptiske Lægekonst en Videnskab, og i saa Tilfælde havde sikkert heller ikke de ægyptiske Læger erhvervet sig et saa stort Ry, som de virkeligt havde i Oldtiden[3].

I ethvert Tilfælde synes det afgjort, at man i Ægypten allerede tidligt havde lagt Mærke til den eiendommelige Indflydelse,

---

[1] Reuvens har i sine *Lettres à M. Letronne* no. 2 og 3 meddelt Indholdet af to magiske Papyrus'er i Udtog. Parthey har 1866 udgivet Oversættelse og Forklaring af to andre, der findes i Berlin; Arbeidet findes i *Abhandlungen der Königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin* 1865 S. 109—180. Goodwin har oversat en anden af lignende Art i et videnskabeligt Akademis Skrifter i Cambridge.

[2] I Louvre findes der adskillige græske Papyrus'er af magisk Indhold, hvis Text endnu ikke er udgivet.

[3] Slgn. Hom. *Odys.* IV, 219. Her. II, 84 og 77 samt III, 129 Diodor I, 82. Horapollon I, 38.

som visse Stoffer kunde have paa den menneskelige Organisme, og at de, anvendte under visse Omstændigheder, ved Sygdom o. desl, kunde bidrage til at bringe den Angrebnes Legeme atter i Ligevægt[1]. Dog syntes det, at man i Ægypten aldrig ganske stolede paa de anvendte Lægemidlers Virkninger alene, hvorfor man saa at sige altid blandede Magi ind deri. En Del af de Erfaringer, man efterhaanden havde gjort paa Lægekonstens Omraade, meddeltes sikkert mundtligt af Lægerne til deres Lærlinge og Medhjælpere[2]; men paa den anden Side er det ikke usandsynligt, at, i et saa meget skrivende Land som Ægypten, Lægerne allerede tidligt have begyndt at optegne deres Erfaringer og i Skrifter givet kommende Slægter Underretning om, ved hvilken Blanding af magiske Konster og virkelige Lægemidler man snarest kunde haabe at helbrede forskjellige Sygdomme.

I Virkeligheden besidde vi en Papyrus, der efter Indledningen[3] for en Del skal være en Afskrift af en anden, som var forfattet under den anden ægyptiske Konge Athotis[4], men som dog, at dømme efter de Sager, hvormed den blev funden, synes at være afskreven i Rameses II.'s Aarhundrede[5]. Denne Papyrus, der er fundet i Ruinerne af Memphis[6], har formodentlig fordum udgjort en Del af Biblioteket i det Tempel, hvor Guden Imhotep, som Grækerne sammenlignede med deres Asklepios, havde sin Dyrkelse, og hvor den ægyptiske Lægekonst i lange Tider havde et

Den medicinske Papyrus i Berlin.

---

[1] Efter Herodot II, 77 Diodor I, 82 indskrænkede de ægyptiske Læger sig dog mest til at give Afføringsmidler, Klystere, foruden Faste, Bade o. s. v.; slgn. Sprengel *Gesch. d. Arzn.* I, 55. Ægypterne skulle efter de Gamles Vidnesbyrd have ført Lægekonstens Oprindelse tilbage til Guderne, efter Tibull. *Eleg.* I, 3, 27 til Isis, og efter Clem. Alex. *Strom.* I, ed. Sylb. p. 132 til Apis.

[2] De ægyptiske Læger vare strængt bundne til at følge de dem givne Forskrifter. Diod. l. l.

[3] Pl. 15. Se Chabas i *Revue Archéol.* XIV, S. 455; Anmk. 5*; 1858.

[4] Om Menes' Efterfølger Athotis se § 61.

[5] Passalacqua, *Catalogue raisonné* S. 207. Paris 1826.

[6] Passalacqua l. l.

af sine vigtigste Midtpunkter og Hjemsted[1]. Papyrus'en opbevares nu i Museet i Berlin, hvor et Facsimile af den er bleven udgivet af Brugsch[2]; der tillige har givet en Oversættelse af dette værdifulde Aktstykke[3]. En Forklaring af dens Indhold har allerede tidligere været givet af Chabas[4], og endnu tidligere havde Brugsch meddelt flere Bemærkninger[5] om det samme Aktstykke. En anden Papyrus af lignende Indhold bevares i en Privatsamling i Luxor; den er funden i Theben.

Den medicinske Papyrus i Leyden. Den koptiske Papyrus hos Zoega.

En tredie Papyrus af medicinsk Indhold, som skriver sig fra Ptolemaiertiden, findes i Museet i Leyden; dens Text er bleven udgivet i Facsimile af Leemans[6]; Brugsch har meddelt en Udsigt over dens Indhold. Ogsaa den koptiske Literatur indeholder Brudstykker af et Skrift af samme Indhold. Det er opdaget og udgivet af Zoega[7], og Champollion har givet en Oversættelse deraf[8].

Græske Vidnesbyrd om medicinske Skrifter i Ægypten.

De græske Forfattere tale stundom om Ægypternes medicinske Skrifter; ja enkelte Grækere skulle endog have oversat eller bearbeidet ægyptiske Skrifter om Lægekonsten. En Kappadokier Herax skal saaledes, efter hvad Galen meddeler, have skrevet et medicinsk Skrift, der bar Titlen *Narthex*[9].

Ifølge Klemens fra Alexandreia skulde seks af de to og fyrgetyve hermetiske Bøger, han omtaler, have behandlet Medicinen[10].

---

[1] Se Galen., *De comp. med.* V, 2.
[2] Brugsch, *Recueil.* I., pl. LXXXV—CVII.
[3] Brugsch, *Recueil;* Indledende Text S. 101 ff.
[4] Chabas, *Mélanges égyptologiques.* 1862.
[5] Brugsch i *Allgemeine Monatschrift für Wissenschaft und Literatur* S. 44—56. Kiel 1853.
[6] Leemans, *Monuments* første Samling pl. XII, Leyden 1841; slgn. Brugsch, *Recueil;* Indledende Text S. 118 ff.
[7] Zoega, *Catalog. Manscr. Borg.* no. CCLXXVIII, S. 626.
[8] *Revue Archéol.* XI, S. 333 ff. 1854.
[9] Galen, *De comp. med.* V, 2.
[10] Clem. Alex. *Strom.* VI, 4.

Ifølge Suidas[1] skulde en vis Jakhen, der levede paa Kong Senyes' Tid, have skrevet et Værk om Nosologien, og Kong Nekepsos, som var en af Psametiks Fortædre, skulde i Forening med Petosiris have skrevet et Værk om at bevare Sundheden[2]. Om Menes' Søn og Efterfølger Athotis fortælles det hos Synkellos[3], at han havde forfattet et Skrift af lægevidenskabeligt Indhold, og, som vi have set, henføres en Del af den ovenfor nævnte medicinske Papyrus til hans Regjeringstid[4].

Skrifter om kemiske Sammensætninger.

Lægemidlerne vare imidlertid ikke de eneste Gjenstande, som tilberededes i Ægypten om man saa kan sige, ved kemisk Sammensætning.

For det Første vare Ægypterne duelige Minearbeidere og Bjergværksdrivere[5] og dernæst var Landet bekjendt for de fortrinlige Salver, som man dannede ved Sammensætning af forskjellige Bestanddele og Stoffer, hvoraf de fleste bleve indførte fra det lykkelige Arabien; men om Tilberedelsen af saadanne Sager gaves der neppe Skrifter i Ægypten, da Kundskaben derom uden Tvivl meddeltes mundtligt, og Fabrikanterne desuden neppe i Reglen forstod Skrift. Derimod besidde vi en hel Række Opskrifter om Tilberedelsen af Røgelser og lignende Gjenstande, som anvendtes ved Gudstjenesten. Den betydeligste Samling af Texter af denne Art, som man hidtil har opdaget, findes indhugget i det store Tempel i Edfu i et Kammer, som Opdagerne have kaldet „Laboratoriet i Edfu". Denne Indskrift[6], er for kort Tid siden

---

[1] Suidas *Ιαχην*.

[2] Galen., *De Simplic med. fac.* IX, 2 § 19. Aëtius, *Contract. medic. Tetrabibl.* I, 2 c. 19.

[3] Se Sync. *Chronogr.* p. 54.

[4] Se ovenfor S. 215.

[5] Slgn. Agatharkides *De mari rubro* (se Hudson, *Geogr. Min.* I, p. 23) hos Diod. III, 12 ff. hvor det paagjældende Sted er anført.

[6] Brugsch, (*Recueil* pl. 79 no. 2) har udgivet en noget lignende Indskrift fra Philai, som allerede er bleven bemærket af Champollion; se hans *Notices manuscrites.* Slgn. Brugsch l. l.

bleven udgivet med Forklaring af Johannes Dümichen[1]. Plutarkh taler ogsaa om saadanne Sammensætninger af Røgelser og deslige til Brug ved Tempeltjenesten. Han benævner dem *kyphi*, et Ord, der maaske gjengiver det ægyptiske *khepi*[2], og han fortæller, at under deres Tilberedelse forelæstes der hellige Sange[3].

Enkelte græske Forfattere omtale, at der i det gamle Ægypten fandtes Skrifter, der handlede om Kemi. Joannes fra Antiokheia fortæller saaledes[4], at Diokletian, efter en Seir over Ægypterne, lod alle Bøger, som behandlede Guldets og Sølvets Kemi, tilintetgjøre. Hos Synkellos fortælles om en ægyptisk Kemiker fra Panopolis ved Navn Zosimos, som skrev et Værk, der handlede om Kemi[5].

§ 18. **Mathematiske Skrifter.**

Mathematiske Videnskaber maa i en meget tidlig Tid have begyndt at finde Dyrkere i Ægypten, maaske ligesaa tidligt som man dyrkede Jorden; thi den aarlige Oversvømmelse forrykker meget let Grændseskjellene imellem Eiendommene, og det var saaledes kun ved Hjælp af Landmaaling, at man kunde bestemme, hvad der tilhørte Enhver. Hertil kommer endnu, at den Maade, hvorpaa Pyramiderne ere opførte, tilstrækkeligt viser, at man i Begyndelsen af den historiske Tid var velbekjendt med Mathematikens Grundsætninger, hvorfor der heller ikke kan være nogen Tvivl om, at der i de ægyptiske Skoler meddeltes Undervisning i

---

[1] Dümichen *Geographische Inschriften* II, *altägyptischer Denkmäler* (*Recueil* IV) pl. LXXX–C.

[2] Se Brugsch i *Zeitschrift für ägypt. Sprache* III, S. 65, 1865. Dümichen sammenligner det græske *κυφι* med det ægyptiske *kefni* se Dümichen *Geographische Inschriften* II, S. 51; men dette Ord har efter Tresprogs Indskriften fra Tanis en anden Betydning, det betegnede en særegen Art Offerbröd. Se L. 36 og den græske Oversættelse L. 74. Chabas (*Mésures égypt.* S. 5–6) betvivler Rigtigheden af Brugsch's Forklaring.

[3] Plut. *de Iside* c. 81 ed. Parthey S. 143.

[4] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* IV, 601 fr. 165 efter Exc. *De virt.* p. 834.

[5] Sync. *Chronogr.* p. 13.

Mathematik, om end denne Undervisning har været mere praktisk-concret end abstract-theoretisk.

Grækerne tale oftere om Ægypternes mathematiske Kundskaber, og nævne stundom Skrifter[1] om Mathematik, som skulde være forfattede i det gamle Ægypten. Saaledes skal f. Ex. Kong Nekepsos efter Plinius[2] have forfattet mathematiske Skrifter, blandt Andet et Skrift om Sphæren. Græske Vidnesbyrd om Ægypternes mathematiske Skrifter.

I lang Tid havde man dog ingen Brudstykker af mathematiske Skrifter; men for nogle Aar siden kjøbte afdøde Henry Rhind i Ægypten en Papyrus, som behandler geometriske og arithmetiske Spørgsmaal, alle fra den praktiske Side, og det paa en Maade, der ganske stemmer overens med hvad Diodor meddeler om den Maade, hvorpaa Mathematiken dyrkedes af de gamle Ægyptere. Den mathematiske Papyrus Rhind i London.

De græske Forfattere omtale ofte Ægypternes astronomiske Skrifter[4] og rose dem for deres nøie Iagttagelser af Stjernehimlen og dens Fremtoninger[5], ligsom de ogsaa tilskrive dem Opfindelsen og Uddannelsen af den astronomiske Videnskab[6]. Græske Vidnesbyrd om Astronomiens Studium i Ægypten.

---

[1] Diod. I, 81, 82.

[2] Plin. *Hist. Nat.* II, 23.

[3] Slgn. Birchs Bemærkninger i *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VI 108, Sept. u. Oct. 1868. Han bemærker om denne Papyrus: The Rhind Papyrus is pricesely of this nature (nemlig som Diodor omtaler) and contains a series of propositions relative to values or quantities, as they may be called treated arithmetically eache case being a proposition considered seperately, the dimension of each square, cercle, triangle or pyramid to be copied being given seperately and the area or contents superficial or solid thereby calculated, the object being to determinat the values or quantities.

[4] Se Diod. I, 1; slgn. Justinus XX, 4, 3 om Demaratas 81, 4 der havde studeret Astronomi i Babylonien og Ægypten.

[5] Diod. I, 50, 2 hvor der tales om Formerkelser iagttagne i Ægypten.

[6] Diod. I, 81, slgn. I, 73. Her. II, 4, og 82. Strabon XVII, c. 1, § 29 og § 47, (p. 806 og p. 816. Casaub. p. 1160 og 1171, Alb.);

En af Psametiks Formænd Nekepsos, som vi ovenfor have omtalt, skal saaledes have forfattet astronomiske og astrologiske Værker[1], tildels i Forbindelse med den ovennævnte Petosiris[2]; og af de to og fyrgetyve hermetiske Bøger, som Klemens fra Alexandreia omtaler[3], skulde fire have behandlet astronomiske Spørgsmaal. En af dem indeholdt en Fortegnelse over Fixstjernerne, en anden handlede om Sol og Maane; og i de to andre taledes der om Himmellegemernes Opgang og Nedgang. I en anden Bog, som havde Ægyptens Geographi til Gjenstand, fandtes der ogsaa, efter hvad Klemens fortæller, som alt bemærket, endel Meddelelser om Solens, Maanens og de fem Planeters Bevægelser. Til de astronomiske Skrifter sluttede sig fremdeles de Bøger, der handlede om Nilens Løb og om Oversvømmelsen[4], hvilken, som bekjendt, hvert Aar indfalder ganske regelmæssigt til en vis Aarstid i ligelig Afstand fra nogle astronomiske Fremtoninger, navnlig fra den heliakiske Opgang[5] af den største og mest glimrende af alle Fixstjerner, Sirius, eller, som den kaldtes paa Ægyptisk △★ *sputi*, hvad Grækerne gjengive ved Σωθις[6].

Efter Servius, Scholiasten til Vergil, skulde Nekepsos og Petosiris ikke have indskrænket sig til alene at skrive om de større Himmellegemer; han skulde ogsaa have forfattet et Skrift om Meteorerne[7].

Plin. *Hist. Nat.* VII, 57. Macrob. *Sat.* I, 19. Ogsaa Opfindelsen af Astrologien tilskrives stundom Ægypterne. Se Diod. I, 50; 1 og 81, 3.

[1] Plin. *Hist. Nat.* II, 23.

[2] Jul. Firmicus *Astron.* III, Præf.

[3] Clem. Alex. *Strom.* VI, 4; p. 269 Sylb. (p. 757 Potter).

[4] Heliod. *Aithiop.* II, 109.

[5] Flere gamle Folk lagde nøie Mærke til den heliakiske Opgang af store Fixstjerner, saaledes navnlig af Sirius, af Arcturus, foruden af flere andre.

[6] Plut., *Di Iside et Osiride* c. 21.

[7] Serv. ad. *Aen.* X, 272.

De græske Forfatteres Meddelelser om Astronomiens Anseelse i det gamle Ægypten bekræftes af Mindesmærkerne, som paa mange forskjellige Maader vidne om Ægypternes opmærksomme Iagttagelser af Stjernehimlen og deres deraf flydende Kundskaber til Himmellegemernes Gang. I forskjellige ægyptiske Aktstykker tales der saaledes om *urshu-u*, Observatorer[1], og i en Indskrift i British Museum nævnes Observatoriet *urshu*. En stor Del af disse Iagttagelser gjordes vel nærmest for Astrologiens Skyld; thi Stjernetydningen spillede en stor Rolle i Ægypten, om end ikke en saa betydelig som iblandt Babylonier og Assyrier. Men under disse astrologiske Iagttagelser af Stjernehimlen lærte Ægypterne ogsaa mange Eiendommeligheder ved Himmellegemernes Bevægelser at kjende.

Astronomiske Billeder og Tabeller.

De Mindesmærker og Aktstykker af astronomisk Betydning, der ere levnede os fra det gamle Ægyten[2], bestaa navnlig af *astronomiske Dagbøger* og *astronomiske Billeder og Fortegnelser*.

Astronomiske Dagbøger.

Af astronomiske Dagbøger besidde vi flere Brudstykker. I London findes der saaledes i British Museum en Del Optegnelser[3] om forskjellige Iagttagelser af en Stjerne eller et Stjernebillede, der kaldes *seb-n-mu* „Vandstjernen", og som, at dømme efter andre Mindesmærker[4], synes at have hørt til Tyrens Stjernebillede og maaske svarer til vore *Hyader*. Disse Optegnelser, der findes paa en Kalkstens Flade, ere skrevne med hieratisk Skrift og tilhører formodentlig Ramessidernes Tidsrum. En anden astro-

[1] Se Birch i Indledningen til *Inscriptions in hieratics and demotic Inscriptions*; slgn. *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VI, S. 11 Jan. 1868.

[2] Om Ægypternes astronomiske Mindesmærker; slgn. Jollois og Devilliers i *Description de l'Egypte* VIII, p. 357.

[3] Texten er udgivet af Birch i *Inscriptions in hieratic and demotic Characters* pl. XIX.

[4] Se Lepsius *Denkm.* III, 227—228.

nomisk Dagbog fra Ægypten, der er nedskrevet med demotisk Skrift paa smaa Trætavler og tilhører Antoninernes Tidsrum, findes i Privatbesiddelse i England; Texten er udgivet af Brugsch[1].

Astronomiske Skrifter i Ægypten.

Paa ægyptiske Mindesmærker forekommer der undertiden Afbildninger af Stjernehimlen, hvor de vigtigste Stjernebilleder ere angivne[2]. Endnu hyppigere finder man Fortegnelser over Dekanerne d. v. s. over de 36 Stjernebilleder, som gjennemskjæres af Æqvator[3]. Vi have flere saadanne Billeder, der tilhøre forskjellige Tider, ligesom Dekanerne[4] ogsaa nævnes i koptiske og græske Skrifter[5]. Endelig haves der ogsaa Billeder eller Tabeller, der indeholde Fortegnelser over de Stjernebilleder eller Stjerner, man saa staa op paa visse Dage af det faste ægyptiske Siriusaar i hver af Nattens tolv Timer[6].

Kalendariske Skrifter.

Paa Grundlag af de astronomiske Iagttagelser, som Udarbeidelsen af saadanne Billeder og Tabeller forudsætter[7], havde Ægypterne allerede tidligt opdaget, at, medens deres borgerlige Aar paa 365 Dage, — som de sikkert havde indført i den Tro, at det *var et fast Aar*, — ingenlunde holdt Skridt med det naturlige Aar, vilde man derimod erholde et fast Aar, naar man tog Sirius' heliakiske Opgang[8] til Udgangspunkt, og gjorde den Dag,

---

[1] Brugsch „Nouvelles Recherches sur la division de l'année des Égyptiens", 1856 8⁰.

[2] Saadanne Billeder findes bl. a. paa Loftet i Ramesseum og i flere Kongegrave.

[3] Se Lepsius, *Chronologie* S. 67 ff.

[4] Se *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VII, S. 100 ff. findes en Undersøgelse om en af de ægyptiske Dekaner.

[5] Se Chabas, *Mélanges égyptologiques* II, 1864.

[6] Lepsius, *Denkmäler* III, 227–228.

[7] I Dekretet i Kanopos tales der om „Bestemmelserne, som ere i Videnskabens Lære om Himlens Veie" (Inscr. hierogl. I. 23). Denne Sætning viser os, at man i Ægypten, da dette Dekret affattedes (Aar 238 f. Kr.) besad virkelige astronomiske Kundskaber.

[8] Slgn. Plut. *De Iside et Os.* c. 21 og 61.

da denne Fremtoning iagttoges, til Nytaarsdag i et Aar paa $365^1/_4$ Dag. I dette Aar kunde man knytte Festerne til bestemte Dage, uden Frygt for, at de skulde komme i et skjævt Forhold til de Aarstider, de tilhørte[1], hvad der derimod vilde ske, naar man knyttede Festerne til det borgerlige Kalenderaar.

Det var naturligvis derimod en Selvfølge, at Festdagene, naar de knyttedes til bestemte Aarstider og til en *fast Kalender*, efterhaanden vilde komme til at gjennemløbe alle det borgerlige Aars Dage, hvorfor man hvert Aar maatte bekjendtgjøre en ny Almanak.

Men Beregningen af denne og Bestemmelsen af Aarets Festdagene var ingen Vanskelighed, naar man kun havde Normalkalenderen ved Haanden. Af den maatte der følgelig findes adskillige Udgaver. I Virkeligheden besidde vi ogsaa flere Exemplarer af saadanne ægyptiske Kalendre. De tilhøre forskjellige Tider og forskjellige Steder, og ere som Følge deraf ikke fuldkommen ens; thi mange Festdage havde sikkert en lokal Karakter og havde kun ringe Betydning i visse Egne, medens de i andre kunde spille en stor Rolle, ligesom ogsaa historiske Forhold maatte øve en betydelig Indflydelse paa Rigets Fester[2]. En af de ældste Festkalendre, hvortil vi have Kjendskab, fandtes forhen indhugget paa Murene af et Tempel i Elephantine, men dette er uheldigvis paa ganske faa Brudstykker nær forsvunden, og derfor er der ogsaa kun bevaret faa Levninger af denne Kalender[3]. Den stammer

---

[1] Vandet begynder at stige henimod Solhverv, som det allerede bemærkes af Herodot (II, 19) og Plinius (*Hist. nat.* V, 10); slgn. Brugsch *Matériaux*. S. 12 og S. 15.

[2] Herodot taler meget om store Fester i Bubaste, om hvilke ældre Mindesmærker fra Thotmess'ernes og Rameses'ers Tid næsten ere ganske tause; men det forklares let ved, at Bubaste først under det to og tyvende Dynastis Regjering hævede sig til en af de første Byer i Landet. De store Fester i Bubaste omtales endnu i Dekretet i Kanopos, der udstedtes i Aaret 238; *τὰ μικρὰ Βουβαστια* og *και τα μεγάλα Βουβάστια* (Græske Del L. 37).

[3] Lepsius *Denkmäler* III, 43.

maaske fra Thotmess III.'s Tid, men den kan ogsaa være et Aarhundrede yngre og tilhøre Rameses II.'s Tid[1]. En anden Festkalender indhuggedes af Rameses III. paa en Mur i Templet i Medinet-el-abu, hvor man endnu opdager meget betydelige Rester af den, hvilke have været Gjenstand for mange Egyptologers Efterforskninger[2]. En tredie Kalender, som findes i en Papyrus i London (Papyrus Sallier no. IV.[3]), stammer formodentlig omtrent fra samme Tid, hvorimod en fjerde Kalender, som man finder indhugget paa en Tempelvæg i Esneh[4], tilhører Keisertiden, maaske endog det andet Aarhundrede efter Kristus.

I alle disse Kalendre ere Festerne opregnede efter deres Følge i Festaaret; imedens de paa andre Mindesmærker for en stor Del ere fordelte efter geographiske Hensyn. Dette er saaledes Tilfældet med de hieroglyphiske Festkalendre, som findes indhuggede paa Templerne i Edfu[5] og i Denderah[6].

Uddrag af Festkalendre findes undertiden indhuggede paa Gravkammervæge. Et saadant Mindesmærke, der stammer fra Kong Horos' Tid, er fornylig bleven udgivet[7] af Dümichen.

De græske Forfattere tale ligeledes om ægyptiske Skrifter, der handlede om Kalenderberegning og Kalendervæsen[8].

§ 19. Juridiske Skrifter.

En Videnskab, der fra en tidlig Tid skal have fundet Dyrkere i Ægypten, var Retsvidenskaben. Ægypten var bekjendt for sine gode Love, der, efter hvad Diodor fortæller[9], vare samlede i

---

[1] Sign. Chabas *Mélanges égyptologiques* II. Chalon s. S. 1864.
[2] Champollion *Notices manuscrites*. Greene *Fouilles executées à Thebes* pl. 8 ff. Dümichen *Altägyptische Kalenderinschriften*; sign. Brugschs *Histoire* S. 192 ff.
[3] *Select Papyrus* pl. CXLIV, ff.
[4] Brugsch *Materiaux* pl. X—XIII.
[5] Brugsch *Materiaux* pl. V—VI.
[6] Brugsch *Materiaux* pl. VII—IX.
[7] Dümichen *Altägyptische Kalenderinschriften* pl. XXXV—XXXIX.
[8] Strabon XVII, c. 1. § 29 og § 47 p. 1160 cf. p. 1171.
[9] Diod. I, 75.

otte Bøger. Efter den samme græske Forfatters Vidnesbyrd[1] skulde følgende Konger have udmærket sig som Lovgivere, nemlig Mnevis[2], Sasykhis, Sesoosis, Bokhoris, Amasis og Perserkongen Dareios, Meddelelser, hvis Værd vi ikke ere istand til at bedømme paa Grund af Mangel paa samtidige Aktstykker og andre paalidelige Vidnesbyrd.

I det Mindste er der endnu ikke opdaget nogetsomhelst Mindesmærke, som lader formode, at nogen af de her nævnte Konger eller andre skulde have udmærket sig som Lovgivere.

I det Hele maa vi tilstaa, at vi aldrig i noget Aktstykke have fundet anført noget Lovbud eller deslige, ligesaa lidet som vi besidde noget Brudstykke af nogen ægyptisk Lovbog, hvorimod det ganske tydeligt fremgaar af den juridiske Papyrus[3] i Samlingen Lee, at der i Ægypten paa Rameses III.'s Tid har været en *Straffelovbog*[4], hvoraf dog heller ingen Brudstykker ere bevarede, hverken i Original eller i Afskrift.

---

[1] Diod. I, 94.

[2] Mnevis antages for Menes, Sasykhis for Herodots Asykhis, en Konge, hvis Navn paa Mindesmærkerne formodentlig er *Aseskaf* (fjerde Dynasti); Sesoosis er Rameses I. Sesostris, Bokhoris er Stifteren af det 24 Dynasti og Amasis er den bekjendte Konge, som i det sjette Aarhundrede f. Kr. stødte Psametiks Ætling Apries fra Thronen (se § 69).

[3] Vi besidde flere *juridiske Aktstykker*. der indeholde Protokoller fra Retsforhandlinger. Den vigtigste er den bekjendte Turiner Papyrus, hvoraf et Facsimile er udgivet af Devéria (se hans Artikler i *Journal Asiatique* sixième série VI, S. 88 ff., S. 331 ff., VIII, S. 154 ff. o. s v.).

To andre til samme Sag henhørende Papyrus'er (Lee og Rollin) ere ligeledes udgivne af Devéria (ibid.). En interessant Papyrus, der indeholder en Protokol fra Rameses IX.'s Tid, og som handler om Tyverier i de Thebanske Kongegrave, den saakaldte *Papyrus Abbot*, er udgivet af Birch i *Select Papyrus from the British Museum* Part. II, pl. I—VIII.

En anden Papyrus i Leyden (Pap. I. 351, se Leemans *Monuments'* pl. CLXVIII; slgn. Chabas, *Mélanges* égyptologiques I, S. 18—25) behandler en Retssag fra Memphis og Omegn, og Papyrus Anastasi no. VI indeholder Akter i en Sag om Tyveri af forskjellige Sorter Tei (*Select Papyrus* pl. CXXII ff.).

[4] Se Pap. Lee l. 1, se Devéria i *Journal Asiatique* sixième série VIII, S. 181 ff.

Derimod omtale Mindesmærkerne ofte hvad vi kunne kalde *kongelige Forordninger;* mest Naadesbevisninger, Gaver o. dsl. Det hedder ofte, at Kongen har forordnet, at Sligt og Sligt skal ske, at den og den Fest skal høitideligholdes, og at Kongen dertil har skjænket det og det[1] o. desl.; der tales om Vagtsteder, hvor efter Kongens Bestemmelse[2] ingen fremmede Fartøier maatte passere o. s. v.

Fra Ptolemaiertiden besidde vi en Række Dekreter, vedtagne af Deputerede fra det ægyptiske Præsteskab[3]. De affattedes, som alle Aktstykker i hine Tider, uden Tvivl i Landets Tungemaal[4], det *demotiske Sprog;* men i Reglen tilføiede man saavel en græsk Oversættelse som en Gjengivelse i det gamle hellige Sprog[5].

§ 20. Ægypternes skjönne Literatur.

Der staar endnu tilbage at tale om Ægypternes skjønne Literatur[6], som blomstrede i Landet fra de ældste Tider, og hvoraf enkelte Rester ere naaede ned til vore Dage.

Lovsange til Guders og Kongers Pris.

Vi have allerede omtalt Hymnerne til Gudernes Ære, hvoraf vi have flere saavel til Osiris, til Nilen, til Solguderne, Ra og Tum som til andre Væsner[7]. Vi kunne hertil føie de Hymner og Lovsange, hvor Kongernes Storhed og Bedrifter prises, uden at Forfatteren meddeler historiske Enkeltheder, af hvilken Grund disse Skrifter ikke kunne henregnes til den historiske Klasse. Vi besidde saaledes en Hymne til Thotmess III., som for nogle Aar siden opdagedes af Mariette i Karnak paa en Tavle i det store

---

[1] F. Ex. Lepsius, *Denkmäler* III, 55 og oftere.
[2] F. Ex. Lepsius, *Denkmäler* II, 136.
[3] Se ovenfor S. 167—168.
[4] Et saadant Aktstykke findes paa Tempelmuren i Philai (Brugschs *Sammlung demotischer Urkunden* pl. III.); slgn. ovenfor S. 168—169.
[5] Saaledes i Indskriften fra Tanis, Rosette-Stenen.
[6] At Ægypterne have havt en skjøn Literatur, fremgaar af Diod I., 70 og 95; Herodot II. 43, og Heliodor, *Æth.* IV., 8.
[7] Se ovenfor S. 200—202.

Amonstempel[1]. I Silsilis finder man en Hymne til Kong *Hor-m-heb's* (Horos') Ære, som lægges de overvundne Negere i Munden[2], og i en Papyrus i London[3] (Papyrus Anastasi no. II.) findes en Lovsang til Menephthes Pheres, Rameses II. Sesostris' lidet lykkelige Efterfølger, der dog engang var heldig nok til at overvinde en fjendtlig Hær, der fra Libyen var trængt langt ind i Landet[4]. Efter de Gamles Vidnesbyrd skal der i Ægypten ogsaa have været Hymner til Sesostris[5], men ingen saadan er hidtil opdaget.

Iblandt Ægypternes Poesier kunne vi fremdeles nævne deres digteriske Beskrivelser og Forherligelser af forskjellige Gjenstande, saasom Bygninger, Egne o. desl. Poetiske Beskrivelser.

Flere saadanne Skrifter ere bevarede, saaledes blandt Andet en Beskrivelse af Rameses II.'s fornemste Residens[6], formodentlig den af ham opførte Samling af Bygninger, hvis Middelpunkt var det Palads, som man i vore Dage kalder Ramesseum eller Memnonion[7]. En anden digterisk Beskrivelse forherliger et Sted[8]; som kaldes *Rameses mer-amon's* [hieroglyphs], en nybyget By med dens omliggende Egn, som neppe kan være nogen anden end Biblens

---

[1] Se Birchs Afhandling om denne Text i *Archæologia* XXXX, S. 373 ff., 1861, og de Rougés i *Revue Archéol.* nouv. serie. IV, S. 197 ff. En Plade, som indeholder Texten i Facsimile, er tilføiet begge Afhandlinger.

[2] Slgn. Brugsch, *Histoire d'Egypte* S. 125.

[3] S. 2, (*Select Papyrus* pl. LXIV), gjentaget pl. LXXXIX. Se § 66.

[4] Se § 66; slgn. § 80.

[5] Se Diod. I., 53; slgn. Zoega, *De Obeliscis* S. 510.

[6] Papyrus Anastasi no. III., S. 1. l. 12 (*Select Papyrus* pl. LXXIV); slgn. Chabas *Mélanges* II., ;S. 151. Chalon 1864. En Oversætttelse af dette af en vis Penbasa forfattede Aktstykke meddele vi nedenfor i vor § 65.

[7] Se nedenfor § 65 og § 71. Slgn. S. 73.

[8] Pap. Anastasi no. II., S. 1. l. 1. ff. (*Select Papyrus* pl. LXIlL, l. 1. ff.); gjentaget i Pap. Anastasi no. IV., S. 6. l. 1. ff. (d. e. *Select Papyrus* pl. LXXXVII).

Landet Rameses med dets Hovedstad Rameses[1] o. s. v. Næst efter disse Beskrivelser maa vi nævne andre Skildringer, hvor Forfatteren med digterisk Phantasi udmaler de Ubehageligheder, der er forbundet med visse Livsstillinger, saasom Landmandens[2], Soldatens[3], Haandværkerens[4] o. s. v. imedens han andetsteds priser „den kongelige Skrivers" d. v. s. Embedsmandens herlige Lod.

Til disse poetiske Fremstillinger maa vi ogsaa føie de Poesier, som Anhur har efterladt os. Anhur var Embedsmand og maatte som de fleste af disse gjøre forskjellige Optegnelser og føre Regnskab over de af Statens Indtægter og Udgifter, som gik igjennem hans Hænder. Men disse Beregninger fandt han tørre og kjedelige, og han opmuntrede sig stundom ved at anstille poetiske Betragninger, idet han tog Tallene til Udgangspunkt og udviklede de Tanker, som han ved forskjellige Ideassociationer kunde ledes til[5]. En Papyrus i Leyden, der indeholder saadanne Regnskaber, fremviser paa sin anden Side Prøver paa Anhurs Poesier[6].

Viser. Iblandt Ægypternes digteriske Frembringelser maa vi endnu nævne deres Viser og Sange, hvoraf enkelte ere bevarede til vore Dage. Paa en Gravvæg læses saaledes en Tærskesang, som alt tidlig bemærkedes af Champollion[7].

---

[1] Se nedenfor § 82 og 83. „Landet Rameses" nævnes *Gen.* 47, 11; Byen Rameses *Exod.* 1, 11 og Num. 33, 5.

[2] Papyrus Sallier no. I., S. 5. l. 11 (*Select Papyrus* pl. V. l. 11) og Papyrus Anastasi no. V., S. 15 (d. e. *Select Papyrus* pl. CXIII.); slgn. Goodwin og Chabas i *Revue Archéologique* nouv. série IV, S. 119 ff. Paris 1861.

[3] Papyrus Anastasi no. III., S. 5. l. 5. (*Select Papyrus* pl. LXXVIII. l. 5. ff.); gjentaget Papyrus Anastasi no. IV., S. 9. l. 3. ff. (*Select Papyrus* pl. XC).

[4] Papyrus Sallier II. andet Stykke (*Select Papyrus* pl. XII ff.).

[5] Se Lauths Bemærkninger i hans *Moses der Hebräer* S. 95 ff.

[6] Pap. I. 350 (Leemans, *Monuments de Leyde* I, pl. CLIX–CLXVII); slgn. Lauths Oversættelse *Moses* S. 96.

[7] Slgn. Wilkinson, *Manners and Customs of the ancient Egyptians*, og Champollions *Notices*.

Hertil kommer endnu de som føromtalte historisk-poetiske Skrifter, iblandt hvilke vi fremfor Alt maa nævne Penta-ur's Skildring af Rameses II.'s første Kamp med Khetiterne[1]. Et poetisk Sving gaar ogsaa igjennem andre ægyptiske Skrifter af fortællende Indhold, saaledes igjennem den ovennævnte Fortælling om Bonden[2]; ja selv igjennem *Moharens Reise*[3]. Historisk-poetiske Skrifter.

Phantastiske Fortællinger eller Æventyr fremkom ligeledes i Ægypten. Vi maa som Exempel paa saadanne fornemmelig nævne den Fortælling eller det Æventyr, som læses i Papyrus d'Orbiney, og som man i Reglen benævner *Fortællingen om de to Brødre*[4]. Skriftet, der har fundet mange lærde Fortolkere[5], er forfattet af en vis Enna[6], der levede under Menephthes (Rameses II.'s Efterfølger), altsaa netop i de samme Aar, da Israeliterne under Moses Anførsel forlod Ægypten[7]. Fra en sildigere Tid stammer det Æventyr, som Mariette og Brugsch for et Par Aar siden have opdaget i Ægypten[8], og som er affattet i demotisk Sprog og Skrift[9]. Phantastiske Fortællinger og Æventyr.

Til Ægypternes skjønne Literatur maa vi endnu henregne de moralske Skrifter, hvoraf der fandtes adskillige i det gamle Ægypten. Ved disse maa man imidlertid ikke tænke paa systematiske, philosophiske Værker, men kun paa Samlinger af Tankesprog og Sætninger, der udtrykke praktisk Levevisdom. Af saa- Moralske Skrifter.

---

1 Se ovenfor S. 193, algn. S. 56.

2 Lepsius, *Denkmäler* VI, 113; se ovenfor S. 171 og Anmk. 6.

3 Papyrus Anastasi no. I. (*Select Papyrus* pl. XXXV; se ovenfor S. 196.

4 *Select Papyrus from the British Museum*, Part. II. pl. IX–XIX 1861.

5 De Rougé i *Revue Archeologique* IX, S. 1. ff. 1852. Goodwin i *Cambridge Essays* IV, 1858; Chabas i *Mélanges Égyptologiques* II, 1864. Brugsch i *Aus dem Orient* S. 7 ff.; Berlin 1864.

6 Enna synes at være Samler af Papyrus Anastasi no. IV.

7 Se § 66.

8 Se Brugsch i *Revue Archéologique* nouvelle série XVI, S. 161–179.

9 Angaaende Diogenes fra Laertes Bemærkning (*Proœm.* VIII, sect. 89) om διάλογοι τῶν κυνων; se ovenfor S. 209 Anmk. 9.

dant Indhold er ogsaa den saakaldte „Papyrus Prisse“[1], der for en Del skyldes en vis Ptah-hotep, der har levet under et af de første Dynastier[2]. Forøvrigt er det ikke usandsynligt, at Bogen i sin nuværende Skikkelse ikke er en Forfatters Værk, men at den flere Gange til forskjellige Tider er bleven omarbeidet og udvidet; men dens sidste Behandling stammer dog sikkert endnu fra det gamle Riges Dage. Hele Skriftet udmærker sig forøvrigt ved en dyb poetisk, men alvorlig Grundtone.

Vi maa endnu gjøre opmærksom paa, at der i Berlin findes en anden Papyrus af beslægtet Indhold, men uheldigvis er Texten endnu ikke udgivet; den skal ligeledes tilhøre et meget tidligt Tidsrum. En tredie Skrift af lignende Indhold findes i Leyden[3]. Fra en senere Tid haves flere demotiske Brudstykker, hvoraf nogle findes i Louvre, andre i det ægyptiske Museum i Bulak. Af moralsk Indhold er fremdeles det Afsnit af „de Dødes Bog“, hvor den Afdøde fralægger sig de ægyptiske Dødssynder, først 36[4] og nedenfor 42[5], af hvilke sidste en stor Del ere Gjentagelse af de 36 Dødssynder[6].

De græske Forfattere tale undertiden om Ægypternes philosophiske Skrifter, hvorved de formodentlig i Reglen tænke paa Samlinger af Tankesprog, Ordsprog og deslige. En af de hermetiske Bøger skal have ført Titlen „Panaretos“ eller *om alle Dyder*[8].

---

[1] Texten er udgivet af Eieren Prisse d'Avennes under Titlen *Facsimile d'un papyrus hiératique* Paris. Fol.

[2] Se Chabas *Le plus ancien livre du monde* i *Revue Archéologique* XV. S. 1 ff.

[3] Pap. I, 344 (Leemans *Monuments* vol. II, pl. CV—CXXV)

[4] Lepsius *Das Todtenbuch* c. 125, a.

[5] Lepsius, *Das Todtenbuch* c. 125, b.

[6] Se nedenfor § 78 og § 88.

[7] Philosophiske Skrifter i det gamle Ægypten omtales af Klemens fra Alexandreia, *Strom.* VI., 4, p. 269 Sylb. (p. 757 Pott.); slgn. Diog. Laert. *Proem.* VII., 10, 11.

[8] Denne Bog omtaler Paulos fra Alexandreia, en Forfatter fra det fjerde

Til Slutning maa vi bemærke[1], at man i Ægypten undertiden samlede forskjellige Smaaskrifter, Hymner, digteriske Beskrivelser, Breve o. desl. i den Hensigt, at de skulde bruges til Læsning, saavel i Skolerne som udenfor disse ved Selvstudium, ligesom vel ogsaa stundom til Underholdning i ledige Timer. Adskillige af disse Skrifter synes at have været bestemte til at tjene som Mønstre ved Udarbeidelser i Modersmaalet, som hvilke de i Virkeligheden ogsaa synes at være blevne benyttede oftere af ægyptiske Embedsmænd ved deres Indberetninger, Breve o. desl. Flere saadanne Samlinger, skrevne paa Papyrusblade, findes i London, saaledes Samlingerne Sallier no. I. og no. II., Anastasi no. II., no. III., no. IV., og no. V. a. a.[2]. Derimod indeholde Sallier no. III. og no. IV. samt Anastasi no. I. kun ét Skrift. I Leyden findes ogsaa et Par saadanne Samlinger[3]. Literære Samlinger.

Aarhundrede, ed. Wittenberg, fol. K. 3; se Zoega *De Obeliscis* S. 515 Anmk. 40. Fabricius *Bibl. Græca* VIII, 5 og 6, S. 64.

[1] Det er tvivlsomt, hvorvidt man i Ægypten har havt nogen egentlig Sprogvidenskab. Hos Plutarkh (*De Iside et Osiride* c. 3.) tillægges der rigtignok Hermes (Thot) Opfindelsen af Grammatik, men Plutarkhs Skrift er af en saa sen Oprindelse, at dette Vidnesbyrd ikke betyder meget. I det Mindste er ikke det ringeste Brudstykke af noget sprogvidenskabeligt Skrift nogensinde opdaget i Ægypten. Heller ikke den ægyptiske *Skrift* er Gjenstand for nogen Undersøgelse i noget af de gammelægyptiske Skrifter, vi besidde, hvorimod der i Keisertiden i Alexandreia fandtes adskillige ægyptisk-hellenistiske Skrifter om Hieroglyphskriften. Enkelte af disse Skrifter vare endnu tilstede i Konstantinopel omtrent ved Aar 1000 paa Tzetzes Tid. Et Brudstykke af et af dem, der skyldes Khairemon (se ovenfor S. 112), meddeler Tzetzes i et af sine Skrifter (se S. 112 Anmk. 4.).

[2] Alle disse Samlinger ere udgivne i „Select Papyrus from the British Museum". Papyrus Sallier no. I. optager Pladerne I. til XI., Sallier no. II. Pladerne XI til XXIV, Anastasi no II. Pladerne LXIII til LXXIII, Anastasi no. III. Pladerne LXXIV til LXXXI, Anastasi no. IV. Pladerne LXXXII til XCVXII, Anastasi no. V. Pladerne XCIX til CXXI o. s. v.

[3] Papyrus I. 348 (Leemans *Monuments* II, pl. CXLVII—CLIV) og I, 349 (samme Værk pl. CLV—CLVIII).

§ 21.
Literaturen i Assyrien og Babylonien.

I Mesopotamien er Brug af Skrift ældgammel, maaske ligesaa gammel som i Ægypten, men uheldigvis er der her langt færre Rester bevarede af skriftlige Mindesmærker fra den ældre Tid end i Ægypten; og navnlig er der kun ganske ubetydelige Levninger tilbage af det Folks Literatur, som først af alle Mesopotaniens Folk hævede sig til et høiere Kulturtrin, og som før nogen anden Stamme i dette Land og de tilgrændsende Lande begyndte at benytte sig af Skrift og at udvikle en egen Literatur. Dette Folk, som talede et til *den turaniske Sprogfamilie hørende Tungemaal*[1], hvilket man i den senere Tid har begyndt at lære at kjende[2], beboede Midten af Kaldaia, hvorfor man ret vel kan benævne dette Folk „Kaldaier“. Men paa den anden Side tør man ikke anvende dette Ord udelukkende til at betegne dette turaniske Folk. Naar Assyrerne tale om Syd-Mesopotamiens [cuneiform] : *Kaldi* (Kaldaier), saa tænke de *ikke alene* paa disse i Kaldaias Midte boende turaniske Folk, men ogsaa, og det sikkert væsentligt, paa de Nord for dem boende *egentlige Babylonier*, der talede en Mundart af det assyriske Sprog. Vi maa derfor betegne de turaniske Folk i Kaldaia[3] paa en anden Maade, f. Ex. som de *gamle Kaldaier*.

Literaturen hos de gamle turaniske Kaldaier.

De skriftlige Mindesmærker, som disse gamle turaniske Folk have efterladt sig, og som ere blevne bevarede indtil vore Dage,

---

[1] Se nedenfor § 34.

[2] Se f. Ex. G. Rawlinson, *Five Monarchies* I, 78 ff.

[3] De engelske Assyriologer betegne gjerne det turaniske Folk med Navnet Akkadier; og Oppert har fornylig foreslaaet at kalde Folket *Sumir*. I Virkeligheden kalde de babyloniske Konger sig „Konge af Sumir og Akkad“. Nu dannede ingen af disse Lande, fra det niende Aarhundrede af og uden Tvivl for et langt tidligere Tidspunkt, mere noget selvstændigt Rige og dette var netop heller ikke Tilfældet med det gamle turaniske Folk i Kaldaia, som dengang ikke mere dannede en politisk Enhed. Det laa derfor ikke fjernt at antage, at det forsvundne Folk og det forsvundne Land hørte sammen; men som alt bemærket er det Hele kun en Formodning.

bestaa kun af korte Indskrifter, som ikke have nogen Interesse i literær Henseende[1], og strængt taget ikke kunne benyttes til at bevise, at der hos dette gamle Folk har været en virkelig Literatur, Noget, som Enkelte ogsaa have betvivlet.

Men forskjellige Omstændigheder synes dog at antyde, at der hos dette Folk har været en virkelig Literatur. I det Mindste er det ubestrideligt, at der i de kaldaiske Byer maa have været historiske Optegnelser, som naaede op til det 24de Aarhundrede f. Kr.[2] og formodentlig endnu længere tilbage, og hvoraf de ældste sikkert maa have været affattede i dette turaniske Sprog. De astronomiske Optegnelser, som Kaldaierne besad, syntes at gaa ligesaa langt tilbage i Tiden, ligesom det ogsaa er at formode, at Skriften dengang tillige fandt anden Anvendelse end til Optegnelser af historiske Begivenheder og astronomiske Fremtoninger.

Literaturens Tilstand Babylonien og Assyrien før det niende Aarhundrede.

Den gammel-kaldaiske Civilisation udbredte sig hurtig til Nabolandene, først og fremmest til de syro-arabiske (semitiske Naboer) imod Nord, Babylonierne, og deres Frænder Assyrerne, hvoraf flere sikkert snart efter Aar 2000 have begyndt at benytte sig af Skrift og at udvikle Spirerne til en Literatur. Men af Babyloniernes og Assyrernes Literatur findes der kun faa Rester, der ere ældre end det niende Aarhundrede. Fra Babylon have vi kun en eneste lidt længere Text, der handler om et Kanalarbeide, foretaget af Kong Kamurabbi, og maaske er ældre end Aar 1500[3]. Heller ikke fra Assyrien besidde vi mere end ét længere Skrift; det er et Uddrag af den assyriske Konge Tiglath Pilesar den Ældres Aarbøger, som vi nedenfor nøiere skulle betragte. De andre Texter fra dette Tidsrum have kun meget underordnet Interesse.

---

[1] Man finder de vigtigste udgivne af Rawlinson i hans *Inscriptions* vol, I, pl. 1. ff.

[2] Se nedenfor S. 250 Anmk. 2.

[3] Se Ménant, *L'inscription de Kamurabbi*, hvor Aktstykket er meddelt i Facsimile med Oversættelse og Forklaring. En Oversættelse er ogsaa givet i Opperts *Expédition en Mésopotamie* I, S. 267.

Den assyriske Literaturs Opsving under Assurnazirpal og Salmaneser, under dennes Efterfølgere og Tilbagegang.

Først fra det niende Aarhundrede besidde vi længere og betydeligere Texter af literært Værd; de fleste ere hentede fra Kong Assur-nazir-pal's (Sardannapal den Ældres) Palads i Kalah (Nimrod), hvis Sale han nemlig lod pryde med Uddrag af sine Aarbøger[1]. Hans Søn og Efterfølger Salman-eser II., traadte i denne Henseende i sin Faders Fodspor[2], men under de følgende Konger gik denne af Assurnazirpal indførte Skik mere og mere af Brug: Salman-esers nærmeste Efterfølgere[3] lode kun enkelte historiske Efterretninger indhugge, og de sidste Konger af hans Slægt efterlod sig endog, som det synes, ikke en eneste Indskrift.

Nyt Opsving under Tiglath Pilesar. Den assyriske Literaturs Blomstring under hans Efterfølgere.

Men, som vi allerede have bemærket[4], kom Skrift og Literatur til at spille en større Rolle i Assyrien fra Tiglath Pilesars Tid; hvoraf den endelige Følge blev, at Assurhaddon i Ninive, grundede et kongeligt Bibliothek, hvori man samlede Skrifter over forskjellige Gjenstande, som ordnedes systematisk og forsynedes med Kataloger[5]. Dette Bibliothek udvidedes siden af Assurhaddons Søn Assur-bani-pal[6] der synes at have bestemt det til et offentligt Bibliothek, i det Mindste at dømme efter følgende Indskrift, som findes indridset paa en Lertavle, der opdagedes i en af Bibliothekets Sale:

„Dette Palais er Assur-bani-pal's, Assyriens Konge, han, hvem Guden Nebo og Gudinden Tasmit, Videnskabens Gudinde, have givet Øren til at høre med, og hvis Øine de have aabnet, disse Guddomme have aabenbaret mine Forgængere paa Thronen denne Skrift, hvori Guden Nebo, den høieste Forstands Gud, kundgjør

---

[1] Slgn. § 22.
[2] § 22.
[3] Se § 40.
[4] S. 25 ff.
[5] George Smith har i det britiske Museum fundet en Lertavle, der indeholdt en Katalog over astrologiske Skrifter, som alle synes at have været skrevne paa Lertavler og at have været tilstede i det assyriske kongelige Bibliothek i Ninive.
[6] Se ovenfor S. 41.

sig; jeg har skrevet den paa Tavler, som jeg ordnede og opstillede i mit Palads til mit Folks Belæring“[1].

Af dette Bibliothek, der, som alt bemærket, væsentlig bestod af brændte Lertavler, har Layard i Senakheribs Palads i Ninive fundet betydelige Rester[2], som han lod føre til London, hvor de opbevares i Britisk Museum; men uheldigvis ere samtlige Lertavler paa faa nær beskadigede. Det synes nemlig, som om man, i Ninives sidste Dage, da der herskede Forvirring saavel i Byen som i Kongens Residents, har ryddet Tavlerne ud af de Rum, i hvilke de opbevaredes, og har kastet dem ind i andre Kamre, hvor de snart efter bedækkedes af de nedstyrtende Dele af Paladset, dengang da dette blev stukket i Brand.

En Del af de til London bragte Lertavler bestaa af historiske Optegnelser; andre indeholde astronomiske Iagttagelser, astronomiske Tabeller o. desl., atter andre astrologiske Skrifter; i andre endelig findes sproglig Undersøgelser. Med Bibliotheket var atter forbundet et Arkiv, hvor man opbevarede forskjellige offentlige og private Aktstykker.

Forøvrigt synes det literære Liv i Assyrien at være bleven afbrudt temmelig pludseligt ved Ninives Fald; men i Babylonien fortsatte Literaturen sig endnu i flere Aarhundreder og udfoldede navnlig en vis Kraft i det Aarhundrede, som fulgte paa Assyriens Undergang.

Men under Perserne sygnede den babyloniske Literatur hen, og under Kongerne af Seleukos' Æt blev Anvendelsen af det babyloniske Sprog og den babyloniske Skrift stedse sjældnere; indtil den gamle Skrift tilsidst efter Landets Erobring af Partherne gik ganske af Brug, og fra samme Tid forsvandt ogsaa det gamle babyloniske Sprog som Skriftsprog[3], som hvilket det blev afløst af et

[1] Texten, der læses paa Tavlen K. 39 i British Museum, er udgivet med Oversættelse af Oppert i *Expédition en Mésopotamie* I, S. 359—360.

[2] Slgn. Layard, *Ninive and Babylon* S. 345 ff. Slgn. ogsaa Oppert, *Exp. en Mésopotamie* I, S. 296. De to Værelser, hvori Tavlerne fandtes, ere paa Layards Plan mærkede som Kamrene no. XL og XLI.

[3] Man har forøvrigt undertiden ment, at det var i det babyloniske

tredie Sprog, der fra ældgamle Tider havde hjemme i Mesopotamien, nemlig det aramaiske Sprog.

Literaturen iblandt Aramaierne i Mesopotamien.

Foruden de gamle *turaniske Kaldaier* og de yngre *syro-arabiske Kaldaier*, Babylonierne og Assyrerne, levede der i Mesopotamien, saavel i Babylonien som i de Vest for det egentlige Assyrien til dette Land ikke sjældent henregnede Egne, *et tredie temmelig talrigt Folk*, nemlig Aramaierne [illegible] *a-ra-mi;* et Folk, der talede et med Babylonernes og Assyrernes Tungemaal rigtignok beslægtet, men dog i mange Henseender fra dette ikke lidet forskjelligt Sprog, hvilket Grækerne ofte[1] kaldte *det kaldaiske Sprog*[2], fordi det nemlig i de senere Tider var meget udbredt i Kaldaia og det øvrige Mesopotamien.

Hos dette Folk synes man i det ottende Aarhundrede at spore den samme Bevægelse som hos Nabofolkene, idet nemlig Brugen af Skrift fra Slutningen af dette Aarhundrede tog et betydeligt Opsving, hvoraf Følgen bl. a. er bleven, at vi nu besidde skriftlige aramaiske Mindesmærker, som danne en fortløbende Række fra denne Tid indtil lige ned i Middelaldren, hvorimod vi ikke besidde noget eneste aramaisk Aktstykke, som er ældre end det niende Aarhundrede f. Kr.

Det aramaiske Sprog synes forøvrigt, allerede forinden det var begyndt at brede sig udover Mesopotamiens Grændser, at være bleven til en Art diplomatisk Sprog i alle de Lande, hvor der taledes

---

Sprog at Parthernes Indskrifter i Persepolis ere affattede, men dette er kun en Formodning; se om disse nedenfor § 24, S. 258 ff.

[1] De ældre græske Forfattere kalde derimod det aramaiske Sprog i Reglen for *det syriske Sprog;* saaledes Xenophon, *Cyrop.* VII, 5, 31. I den græske Oversættelse af det gamle Testamente er ארמית gjengivet ved *συριστί*, se Renan, *Hist. d. langues sém.* S. 200.

[2] Hellenistiske Forfattere betegne forøvrigt med Ordet Kaldaisk uden Forskjel alle Sprog i det indre Asien, som de ikke forstod; se Delitzsch *Jesurun* S. 65—66 og Renan, *Hist. des langues sémitiques* S. 135 Anmk. 2.

syro-arabiske (semitiske) Tungemaal, saaledes navnlig i Syrien[1]. Under Perserne beholdt det aramaiske Sprog samme udmærkede Stilling[2] ja det bredte sig endog videre over ikke syro-arabiske Egne saaledes over Lilleasien[3]; ja Aramaisk blev paa samme Tid Talesprog i mange Egne og blev navnlig snart det egentlige Omgangssprog i flere Landskaber i Syrien[4], ja det banede sig endog Vei til Ægypten hvor det synes at være bleven et Art Fællessprog for alle de forskjellige syro-arabiske Nybyggere, som opholdt sig i dette Land[5].

Det ældste aramaiske Aktstykke, vi besidde, ere de korte Indskrifter, vi læse paa Vægte, fundne i Assyrien, og som bære forskjellige assyriske Kongenavne i Kileskrift[6], og hvoraf maaske en, der findes i Louvre, men rigtignok ingen Kongenavn bærer, maaske naar op til Assur-nazir-pal's Regjeringstid, altsaa til det

---

[1] Af Fortællingen om Jerusalems Beleiring ved Senakherib fremgaar det (se Esaias 36, 11; 2 *Kong.* 18, 26), at Underhandlingerne førtes i det aramaiske Sprog.

[2] Se *Esras* 4, 7 og 7, 12; slgn. Renan *Histoire des langues sémitiques* S. 200.

[3] Indskriften paa den ved Abydos ved Hellespont∂en af Calvert fundne Vægtlod i Form af en Løve er efter Levy *Geschichte der jüdischen Münzen* S. 158 ff. rent Aramaisk. Aramaisk Skrift findes paa Mønter fra Lilleasien fra Persertiden.

[4] I Palaistine herskede iblandt Israeliterne sandsynligvis siden Hjemkomsten fra Babylon en Mundart af det aramaiske Sprog, som man som oftest kalder det *syro-kaldaiske Sprog*; den var noget forskjellig fra det nordmesopotamiske eller syriske Sprog (S. 241 ff.); se Renan, *Histoire des langues sémitiques* S. 209. Slgn. § 28.

[5] Man har i Ægypten fundet flere Papyrus'er med aramaiske Indskrifter, se Beer, *Inscriptiones et Papyri veteres in Æg. repert.* 1833, *Papyrus aram. egypt* Barges 1865 o. fl. Paa Stentavler findes ogsaa undertiden aramaiske Indskrifter; den bekjendteste er Indskriften fra Karpentas. Disse Indskrifter tilhøre forøvrigt Ptolemaiertiden. Slgn. Renan, *Hist. des langues sémitiques* S. 200—201.

[6] Se om de assyriske Vægte med Tvesprogs-Indskrifter Norris Bemærkninger i *Journal of the Royal Asiatic Society* XVI, S. 215 ff. London 1856.

niende Aarhundrede f. Kr.[1]. Herefter kommer de korte Indskrifter, som læses paa endel med Kileskrift beskrevne Lertavler, som opbevares i London[2]. De ere fundne i Ninive og indeholde Eiendomsoverdragelses Aktstykker, af hvilke de give et kort Uddrag. Alle disse Aktstykker ere ældre end det assyriske Riges Undergang.

Dernæst følge de aramaiske Indskrifter, som man læser paa Signetstene, fundne i Assyrien og Babylonien. Adskillige af dem ere aabenbart ældre end Ninives Undergang, andre tilhøre det babyloniske Riges Blomstringstid og atter andre skrive sig fra Perser- og Hellenerherredømmets Tider[3]. Til samme Tid henhøre endelig ogsaa de aramaiske Indskrifter paa Teglsten, som man har opdaget i Mesopotamien og hvoraf flere ere udgivne[4].

Derimod ere de Indskrifter, som læses paa nogle Skaale af Ler, som Layard opgravede i Mesopotamien[5] og bragte til London, langt sildigere, idet enkelte af dem synes at være yngre end Babyloniens Erobring ved Araberne[6]. Flere af dem naa dog op til Parthertiden.

Aramaisk Literatur under Partherne.

Under Partherne fortsatte den aramaiske Literatur sig. Der

---

[1] Se *Revue Archéol.* nouv. série XXI, S. 185 Mars 1870. En aramaisk Indskrift למלך רם, der læses paa en Elfenbens Broche i Britisk Museum, som er fundet under en kolossal Tyrefigur i Nimrod (se *Bulletin archéol. de l'Athenæum français* no. 27, Juni 1856 S. 48), har uden Tvivl samme Ælde. Slgn. Levy, *Siegel und Gemmen* S. 6—7.

[2] De ere udgivne i Rawlinson, *Inscriptions* II., pl. 68—69; se Rawlinsons Afhandling i *Journal of the Royal Asiatic Society* new series I., S. 187 ff., 1864.

[3] Se M. de Vogüé: *Entailles à légendes sémitiques* i *Revue Archéol* nouvelle série. XVII, S. 432 ff. 1868 Levy *Siegel und Gemmen* Breslau 1869; slgn. ogsaa hans *Phönicische Studien* II, S. 24—41, Breslau 1857.

[4] Levy, *Phönicische Studien* II, S. 21—24.

[5] I Layard, *Ninive and Babylon* S. 509 ff. ere de fleste af dem udgivne i Facsimile med Oversættelser, som skyldes Th. Ellis.

[6] Se Levy i *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft* IX, S. 465 ff. 1855.

fremkom uden al Tvivl flere selvstændige Skrifter[1], ligesom det heller ikke er usandsynligt, at der i dette Tidsrum enkelte Skrifter fra Assyrisk eller rettere Babylonisk blev oversat paa Aramaisk[2]. I det Mindste er det at formode, at enkelte paa Babylonisk, naturligvis i Kileskrift affattede babyloniske Skrifter i dette Tidsrum undertiden, om end som oftest i en omarbeidet Skikkelse, bleve gjengivne i aramaisk Sprog og Skrift, men intet saadant Skrift er bevaret.

Alligevel ere vi ikke ganske blottede for aramaiske Skrifter fra Parthertiden. Foruden de omtalte Trylleformularer paa de af Layard medbragte Lerskaaler, besidde vi en Række aramaiske Skrifter fra Mesopotamien, der rigtignok ikke skyldes egentlige Mesopotamiere, men Efterkommerne af et andetstedsfra i Landet indkommet Folk, hvilket, om det end næsten var bleven som hjemme i Landet, dog ikke havde glemt sit Fædreland og de fra Fædrene nedarvede Skikke og Indretninger, og derfor ingenlunde kunde betragtes som et rent mesopotamisk Folk. Hertil kom desuden, at dette Folks literære Frembringelser aldeles ikke sluttede sig til Landets ældre Literatur, for hvilket det var aldeles ligegyldigt, idet det kun bekymrede sig om sin egen nationale Literatur. Dette Folk var Israeliterne, af hvilke der var et stort Antal i Mesopotamien, og hvis Lærde i Parthertiden forfattede flere Skrifter mest af religiøst Indhold til hvilke de benyttede det aramaiske Sprog[3].

Den israelitiske-aramaiske Literatur i Mesopotamien.

[1] Moses af Khorene nævner en syrisk Historieskriver Mar-Apinas, som skulde have levet midt i det andet Aarhundrede før Kristus, men hans Tilværelse drages med Rette i Tvivl af Renan, se hans *Histoire des langues sémitiques* S. 244. Renan antager det omtalte Skrift for forfattet af en syrisk Kristen.

[2] Efter det assyriske Riges Fald forsvandt som det syntes al literær Interesse meget hurtigt hos Levningerne af Folket, og da man i Oldtiden kun bekymrede sig om sit eget Fædrelands Literatur, og Babylonerne ikke betragtede Assyrien som Del af deres Fædreland, saa blev den assyriske Literatur snart glemt.

[3] Et Par af Targomerne hidrøre sandsynligvis fra Mesopotamien (§ 28).

Den aramaiske Literatur under Perserne. Den nabataiske Literatur.

I det derpaa følgende Perserherredømmes Tid fortsatte saavel den israelitiske-aramaiske Literatur som den nationale-aramaiske eller hedenske-aramaiske Literatur sig. Til den sidste Literatur henhører et Skrift, som er forfattet af en vis Kutami, sandsynligviis i det fjerde Aarhundrede efter Kristus, men til hvilket der uden Tvivl, i det Mindste for en Del, er benyttet ældre Skrifter. Dette Skrift er الفلاحة النبطية eller *Bogen om Nabataiernes Agerdyrkning*, som fornylig er bleven bekjendt i Europa og har vakt endel Opsigt[1].

Dette Skrift var ikke en enestaaende Fremtoning. I det Tidsrum, da denne Bog fremstod, blomstrede der i Mesopotamien en hel Literatur af lignende Skrifter, som fortsatte sig lige til Arabernes Indfald i Landet, fra hvilken Tid den sygnede hen, for efter nogen Tids Forløb ganske at forsvinde. Men Landets nye Herrer, Araberne, vare ikke ligegyldige for denne Mesopotamiens nationale Literatur og skjænkede den endel Opmærksomhed. De arabiske Forfattere tale nemlig oftere om en Literatur, som de kalde den *nabataiske Literatur*[2], og som de tilskreve et Folk, der var vel bevandret i Astronomi, Agerdyrkning, Medicin og Magi, ja hvilket de stundom tilskrive Opfindelsen af Videnskaberne og Menneskeslægtens Kulturudvikling. Disse Arabernes *Nabataiere* kunne ikke være noget andet Folk end *Beboerne af Kaldaia og Mesopotamien*[3], og det *nabataiske Sprog*, hvorom de tale, kan ikke være andet Sprog end det *aramaiske Sprog*, som dengang var Mesopotamiens Hovedsprog.

Flere arabiske Lærde gav sig til at studere denne aramaiske Literatur, og enkelte af dem oversatte Stykker af den paa Arabisk.

---

1 Denne Bog er udgivet Chwolson i *Mémoires de l'Académie de Saint Petersbourg: mémoires des savants étrangers* t. VIII 1859. Chwolson er forøvrigt tilbøielig til at antage, at Bogen naar op til en meget tidlig Tid, en Formening, hvis Uholdbarhed paa det Grundigste er bleven godtgjort af Renan i *Mémoires de l'Académie des Inscriptions* XXV. part I S. 139 ff., 1861, Paris.

2 Se Quatremère, *Mémoire sur les Nabatéens* S. 58. (*Nouveau Journal Asiatique* XV. S. 226 ff.; slgn. S. 5 ff. 1835.).

3 Quatremère *Mémoire sur les Nabatéens* sammested S. 105 ff. Febr. 1835.

Dette var f. E. Tilfældet med det ovennævnte Værk af Kutami om Nabataiernes Agerdyrkning, som i Aaret 904 blev oversat paa Arabisk af Ibn Washiva, som forøvrigt ikke synes at have indskrænket sig til ligefrem at oversætte sin Original; han omarbeidede den aabenbart i flere Punkter og indførte sine egne Bemærkninger, og det samme var formodentlig Tilfældet med de andre Oversættelser af Nabataiske Skrifter, som skyldes Araberne.

Ved Siden af denne Fortsættelse af den gamle mesopotamiske Literatur, dannede der sig i Persertiden en egen *sekterisk kristelig Literatur* hos Sabierne og andre mindre Religionssamfund. Men denne Literatur er gaaet til Grunde, og vi besidde kun en yngre Fortsættelse af den, som stammer fra Tiden efter Mesopotamiens Erobring ved Araberne. Flere af Sabiernes Skrifter ere opkaldte efter Mænd i den bibelske Historie: der findes saaledes en *Adams Bog,* en *Sets Bog* o. a., hvad der maatte lade formode, at Sabierne nærmest havde sluttet sig til den kristelige eller israelitiske Overlevering, men dette er dog ikke ganske Tilfældet. Det kan tvertimod ikke betvivles, at flere af Sabierne havde studeret ældre babyloniske, naturligvis i aramaisk Sprog affattede Skrifter, og det kan neppe benægtes, at der i Sabiernes Skrifter findes enkelte Levninger af Babyloniernes gamle Literatur, der vel ikke ere ligefrem oversatte, men kun gjengivne efter Indholdet, og det sandsynligvis endog paa en temmelig overfladisk Maade[1]. Den sabaiske Literatur.

Hertil kommer endelig den kristelige aramaiske Literatur, den *saakaldte syriske Literatur*, som navnlig udviklede sig i det fjerde Aarhundrede efter Kristus, men sandsynligvis havde skudt sine første Spirer alt et Par Aarhundreder tidligere. Den syrisk kristelige Literatur.

Denne Literatur tilhører Nord-Mesopotamien, hvor der i Assyrerrigets Dage havde blomstret en ikke ubetydelig Literatur, nemlig den assyriske, men denne var, dengang den syriske Lite-

---

[1] Chwolson har behandlet Levningerne af Sabiernes Literatur i et Skrift *Die Ssabier* vol. I og II, St. Petersburg.

ratur udviklede sig, forsvundet for omtrent et Aartusinde siden, og var desuden affattet i et andet Sprog.

Den syriske Literatur hørte desuden heller ikke hjemme i det egentlige Assyrien, men i de Vest og Nordvest derfor liggende nord-mesopotamiske Landskaber, som i ældre Tider vare delte i mange Smaariger og først i en senere Tid indlemmedes i Assyrien[1].

Oprindelsen til denne saakaldte *syriske* Literatur er ikke ganske klar; og det kan navnlig ikke afgjøres, hvorvidt der i disse Egne, før den kristelige Literatur fremstod, fandtes en egen national-aramaisk Literatur, hvoraf den udviklede sig. Denne saakaldte syriske eller rettere nordmesopotamiske Literatur bestod forøvrigt ikke alene af religiøse Skrifter. Ogsaa andre Videnskaber end Theologien dyrkedes af de nord-mesopotamiske Lærde, saaledes iblandt Andet Sprogstudiet[2]. Ved Siden heraf granskede man med Iver i den græske Literatur, som ad denne Vei blev bekjendt for Araberne, der atter skulde føre den ind i den nyere Verden. Den *nord-mesopotamiske* — eller for at beholde den almindelige Betegnelse — *den syriske Literatur* blev nemlig ikke som den *syd-mesopotamiske* eller nabataiske Literatur knust af Araberne; den blomstrede endnu i flere Aarhundreder og udfoldede navnlig en vis Kraft i det ottende Aarhundrede[3]; men tilsidst begyndte ogsaa den at falme, navnlig fra det tiende Aarhundrede af, og nogle Aarhundreder senere var den i fuldt Forfald.

Den syrisk kristelige Literatur i Nordmesopotamien havde to Hovedsæder, nemlig Edessa og Nisibis. I hver af disse Byer blomstrede der ansete Skoler, fra hvilke der udgik mange lærde Mænd og Forfattere.

Talesproget var naturligviis ikke ganske ens i Edessa og Nisibis[4], og det Samme var ogsaa Tilfældet med Skriftsproget i de

---

[1] Se § 35. Assyrerne kaldte dette Landskab *Nairi.*

[2] Se f. Ex. Renan *Hist. des langues semitiques* S. 252.

[3] Se f. Ex. Renan l. l.

[4] Abulfaradj (Gregorios Bar Hebraios) siger, at Syrer fra forskjellige Egne undertiden maatte tage Tolke til Hjælp, naar de vilde tale

to Egne. Det edessaïske Sprog kaldes undertiden det *egentlige syriske Sprog* og Sproget i Nisibis det kaldeo-nestorianske Sprog; de nord-mesopotamiske Lærde betegnede ogsaa de to Mundarter som den *vestlige* og den *østlige syriske Dialekt*[1].

En Grund til de syriske Skolers Forfald maa maaskee søges deri, at det syriske Sprog efterhaanden trængtes mere og mere tilbage af det arabiske Sprog, som tilsidst gjorde sig til det herskende Sprog i Mesopotamien. I vore Dage tales det syriske d. v. s. det gamle nord-mesopotamiske aramaiske Sprog eller rettere en Aflægger af dette, kun i enkelte Egne af det østlige Mesopotamien[2].

§ 22. **Den historiske Literatur i Assyrien og Babylonien.**

I Babylonien, Assyrien, ja formodentlig desuden i flere mindre Riger, som efterhaanden bleve opslugte af disse større Riger[3] førtes der uden Tvivl Rigs-*Aarbøger*, hvori Aarets forskjellige Begivenheder optegnedes[4]. Men alle saadanne Skrifter ere tabte; ja ikke engang fra det assyriske Rige, hvorfra vi dog have historiske Optegnelser i tusindvis, kunne vi paavise et eneste Brudstykke, som vi med Bestemthed kunne udgive for Dele af de assyriske Kongers Rigsaarbøger.

Derimod besidde vi flere *Uddrag af Assyrernes Rigsaarbøger*, dels *Annaler*, dels *Fasti*, dels *summariske Udtog*, af hvilke de første, som tidligere bemærket[5], strængt følge den kronologiske Orden og den næste Klasse en af blandede, dels kronologiske, dels geographiske Hensyn bestemt Orden; i den anden Klasse af

---

sammen, se Abbed Martin i *Journal Asiatique* sixiéme sèrie XIV. S. 249, Octobre—Nov. 1869.

[1] Om Forskjellen mellem de to syriske Dialekter taler allerede Asemani *Bibl. orient.* III., part. II., 378—380. Se Renan, *Hist. des langues semitiques* S. 253 ff. Den østlige Dialekt nærmede sig meget til Kaldaisk.

[2] Om dette Sprog se Larsow, *De dialect. linguæ syriacæ reliquiis.* Berlin 1841, S. 7 ff.

[3] Se § 34 fl.

[4] Se ovenfor 454.

[5] S. 53.

Indskrifter kan derimod ikke nogen bestemt Plan paavises. Endelig maa vi tilføie, at vi ogsaa besidde endel summariske Udtog, hvor hverken noget kronologisk eller noget geographisk Inddelingsprincip kan paavises.

De ældste *assyriske Annaler* eller det ældste kronologisk ordnede Uddrag, vi besidde af en assyrisk Konges Aarbøger, tilhører det tolvte Aarhundrede og er forfattet under Tiglath Pilesar den Ældre[1]; det fortæller denne Konges Historie fra hans Thronbestigelse til Slutningen af hans femte Krigsaar [illegible] *pal)*[2].

Efter dette Udtog kommer *Assarnazirpal* eller som man undertiden kalder ham *Sardanapal den Ældres Annaler*, der indeholde et Udtog af hans Aarbøger, hvori der følges en endnu strængere kronologisk Orden, end i Tiglath Pilesars Annaler, idet der nemlig angives, ikke i hvilket Krigsaar, men i hvilket assyrisk Kalenderaar — under hvilken Eponym[3] — enhver Begivenhed indfaldt. Det behandler Kongens Historie i hans ni første Regjeringsaar[4]. Det samme Anlæg følges i et Udtog af Sønnen Salmaneser I's Aarbøger, som læses paa en Monolith, Englænderen Taylor opdagede i det nordlige Mesopotamien og bragte til London, hvor den nu opbevares i det Britiske Museum. Dette Mindesmærke, som fortæller om denne Konges første fem til sex Aar, kaldes i Reglen *Salmanesers Monolith*[5]. Et andet Uddrag af samme Konges

---

[1] Texten er udgivet af Rawlinsom *Inscriptions* pl. 9—15. En Oversættelse er givet af Oppert i hans *Histoire des Empires de Chaldée et d'Assyrie* der udkom som en Række Artikler i *Annales de Philosophie chrétiennes* cinquième série XI; se S. 176—186 og 245—250, Paris 1865.

[2] *Journal of the Royal Asiatic Society* XVIII, S. 150—219, London 1857, findes fire Oversættelser af denne Text, som skyldes fire Assyiologer, der arbeidede uafhængigt af hinanden og 1857 indsendte deres Oversættelse til en Comité, der var dannet i dette Øiemed.

[3] Se ovenfor § 2 S. 41.

[4] Texten er udgivet af Rawlinson *Inscriptions* Vol. I. pl. 17—24. En Oversættelse er givet af Oppert i *Expedition Scentifique de Mesopotamie* I. S. 311 321 og i *Annales de Philosophie chrétienne* cinquième série XI. S. 325—342 og 405—418; Paris 1865.

[5] Texten vil findes i Rawlinson *Inscriptions* Vol. III. (under Pressen).

Aarbøger, som er forfattet imod Slutningen af hans Regjering, og som læses paa den sorte Marmorobelisk, som Layard opdagede i Nordvestpaladset i Nimrod[1], gaar derimod frem efter „Krigsaar" pal), en Inddeling, der ogsaa følges i et tredie Uddrag af hans Aarbøger, som læses paa nogle kolossale Tyrefigurer, som Layard udgravede i Nimrod.

Af Sønnen Shamas-bin (?) besidde vi et Udtog, som gaar frem efter Expeditioner eller Krigstog *karri* eller *girri*, hvoraf det omtaler fire.

Tiglath Pilesars den Yngres Annaler, som han lod indhugge paa de Plader, hvormed han smykkede Salene i sit Palads i Kalah[3], gaa atter frem efter Krigsaar. Det Samme er ligeledes Tilfældet med Sargons Annaler, som han lod indhugge paa Væggene i flere Sale af hans Palads i Khorsabad[4] og som ogsaa findes paa Cylindre[5]. Senakheribs Annaler gaa atter frem efter Krigstog eller Expeditioner *(karri* eller *girri)*. Vi have tre Udgaver; den første, som læses paa den saakaldte *Bellino's Cylinder*[6], fortæller

---

[1] Texten er udgivet af Layard *Inscriptions* pl. 89—98. En delvis Oversættelse er givet af Rawlinson i Journal of the *Royal Asiatic Society* vol. XII. S. 431 ff., 1850 en fuldstændigere af Hincks i *Dublin Magazin* LII. En Oversættelse af Oppert findes i *Expédition Scientifique en Mésopotamie* I. S. 342—347 og i *Annales de Philosophie chrétienne* cinquiéme sèrie XII. S. 43—51.

[2] Texten, hvoraf der kun er Brudstykker tilbage, er udgivet af Layard *Inscriptions* pl. 12 ff. En Oversættelse er meddelt af Oppert i *Annales de Philosophie chrétienne* cinquième série XII S. 121—126.

[3] Layard har udgivet enkelte Brudstykker af Tiglath Pilesars Annaler, der tilhøre flere Copier; de findes i hans *Inscriptions* pl. 50, 67, 69.

[4] Den fuldstændigste Copi findes i den Sal, som Bottas Plan betegnes som *Salle* II., hvor de dannede en Frise. Texten er udgivet i Bottas *Monuments* vol. IV. pl. 69—89. Brudstykker af en anden Copi af samme Text, der for en Del udfylder den foregaaende, fandtes indhugget i Salene V, XIII og XIV, samt paa adskillige Dørfløie i Paladset; denne Text findes udgivet i Bottas *Monuments* vol. III pl. 63—67. En Oversættelse ved Oppert udkom i Sommeren 1870. Se § 40.

[5] Brudstykker af en saadan Cylinder findes i London.

[6] Layard, *Inscriptions* pl. 63 og 64. En Oversættelse findes af Fox Tal-

om to Expeditioner, den anden, som findes indhugget paa et Par kolossale Tyrefigurer[1], om fire; og den tredie, som læses paa den saakaldte „Taylor's Cylinder“[2], otte. Af hans Sønnesøn Assurbanipals Annaler have vi flere Udgaver, og adskillige Copier af hver, men ingen af dem er fuldstændig, og det er ikke uden Møie, at man vil kunne bringe en fuldstændig Text tilveie[3].

Af *Fasti*[4] maa vi nævne Sargons, som Oppert og Menant have fortolket 1863[5], efterat have sammenlignet de forskjellige Copier, som Botta havde fundet i Ninive[6]. En Text af lignende Natur som Sargons Fasti er det Uddrag, som Assurhaddon lod indridse paa sine Cylindre og hvoraf et Par Afskrifter ere bevarede[7].

Af summariske Indskrifter have vi flere, der skyldes de samme Konger, som have efterladt sig Annaler eller Fasti; foruden et Par som ere indhuggede af andre Konger, af hvem ingen længere Indskrifter ere bevarede til Efterverdenen.

Assur-nazir-pal lod saaledes næsten paa hver især af de

---

bot findes i *Journal of the Royal Asiatic Society* XVIII, S. 76; 1861, og af Oppert, *Expédition en Mésopotamie* I, 297—301.

[1] Denne Text er ikke udgivet; Hincks har leveret et Uddrag deraf i Layards *Ninive and Babylon*, S. 139 ff.

[2] Rawlinson, *Inscriptions* pl. 37—42. En Oversættelse og Forklaring af Fox Talbot findes i *Journal of the Royal Asiatic Society* XIX, S. 135—186, London 1862 og en anden af Oppert i hans *Inscriptions des Sargonides* S. 41—53 (*Annales de Philosophie chrétienne* 1862).

[3] Texten vil findes i Rawlinsons *Inscriptions* vol. III.

[4] S. 53.

[5] Oppert et Menant, *Les Fastes de Sargon* Fol. Paris 1863. I *Journal Asiatique* sixième série III S. 475 ff., IV S. 5 ff. 1863—64 findes en philologisk Fortolkning og en Oversættelse af de samme Forfattere.

[6] Sargons Fasti fandtes i følgende Sale i Khorsabad: Salle IV. VII. VIII. og X. efter Bottas Betegnelse.

[7] Texten er udgivet af Rawlinson, *Inscriptions* vol. I, pl. 45—47. En Oversættelse findes i Oppert, *Inscriptions des Sargonides* S. 59—62. (*Annales de Philosophie chrétienne* cinquiéme série VI, Paris 1862). Fox Talbot har ligeledes givet en Oversættelse i *Journal of sacred Literature* new séries 1859 S. 68 ff. og senere i *Transactions of the Royal Society of Literature* new series VII, S. 551—621; London.

Alabasterplader, hvormed han smykkede nogle Sale i sit Palads i Kalah[1], indhugge et Uddrag af sine Aarbøger. I denne Text som Layard kalder *The Standard Inscription*[2] meddeler Assur-nazir-pal en kort Udsigt over sine vigtigste Erobringer og øvrige Bedrifter og omtaler navnlig de fjerneste Lande, hvortil han var trængt frem paa sine Krigstog. Alabasterplader med Assur-nazir-pals *The Standard Inscription* ere ikke sjældne i Europa og findes i de fleste Antiksamlinger i Europa saaledes i London, i Paris, i Berlin og i Kjøbenhavn[3]. Andre Uddrag læses paa Tyrefigurer. Af samme Konges Sønnesønssøn Bin-lihhus eller Bin-nirari besidde vi et lignende Udtog[4], fremdeles et af Tiglath Pilesars, flere af Sargon hvoraf nogle findes paa Alabastergulve[6] andre paa Tyrefigurer[7], atter andre paa Cylindre[8] og endelig andre paa Dørfløie.

Senakherib har efterladt sig et lignende Udtog, der er temmelig udførligt og findes paa en Plade, der nu opbevares i Museet i Constantinopel[10]. Af Assurhaddon findes meget korte Uddrag[11], ligesom ogsaa af hans Søn Assur-bani-pal, samt af denne Konges

---

1 § 36.
2 Texten med endel Varianter er udgivet i Layards *Inscriptions* pl. 1—11.
3 Slgn. L. Müller, *Antiksamlingen* S. 24.
4 Rawlinson, *Inscriptions* pl. 35. En Oversættelse, der skyldes Oppert, findes i *Annales de Philosophie Chrétienne* cinquème serie XII, S. 208 Paris 1865; og i hans Expédition en Mésopotamie I, S. 335. Allerede tidligere var Indskriften fortolket af Fox Talbot i Journal *of the Royal Asiatic Society* XIX, S. 186 ff.; 1862.
5 Rawlinson *Inscriptions* II, pl. 67. En kortere Udgave findes hos Layard *Inscriptions* pl. 17—18; oversat af Oppert i hans *Expédition en Mésopotamie* I, S. 336—337.
6 Botta, *Monuments de Ninive* vol. III, pl. 1 ff.
7 Botta, sammesteds pl. 22 ff.
8 Rawlinson *Inscriptions* vol. I, pl. 36. Oversættelse er forsøgt af Oppert, *Expédition en Mésopotamie* I, 353—356 og i hans *Inscr. des Sargonides* S. 35—40 (*Annales de Phil. Chrétienne*, 1862 S. 77—82).
9 Se § 40.
10 Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 43—44.
11 En saadan Indskrift findes i Rawlinson, *Inscriptions* I, pl 48.

Søn og Efterfølger *Assur-erik-ili* (Sarakos), formodentlig Ninives sidste Konge.

Endelig maa vi bemærke, at vi besidde forskjellige Indskrifter der fortælle om enkelte Begivenheder, som synes at være optegnede kort Tid, efterat disse vare foregaaede, hvorfor det ikke kan paastaaes, at de alle ligefrem ere øste af Rigets Aarbøger. Rigs-Historiographen kan jo have nedskrevet dem paa samme Tid, som han indførte Angivelsen i den fortløbende Række Skrifter, som dannede Rigets officielle Aarbøger.

I Babylonien har man aldrig opdaget længere historiske Indskrifter som tale om Krigsbegivenheder o. desl., eller med andre Ord vi besidde hverken Annaler eller Fasti eller summariske Indskrifter fra Babylonien saaledes som fra Assyrien.

Af denne Omstændighed tør man dog ingenlunde slutte at de babyloniske Konger ingen Aarbøger skulde have ført; saadanne maa uden Tvivl have været tilstede og det fra ældgamle Tider. Vi besidde desuden Skrifter, som uden Tvivl ere Uddrag af saadanne Aarbøger, kun at de ere af en ganske anden Art end de assyriske Uddrag, idet de aldeles ikke tale om Kongens krigeriske Bedrifter, men derimod udelukkende dvæle ved hans Byggeforetagender[1], en Omstændighed, der forøvrigt let finder sin Forklaring deri, at alle paagjældende Indskrifter ere opdagede i Levninger af Bygninger, som vare blevne istandsatte af de Konger, hvem Indskrifterne skyldes.

Den længste Indskrift, man hidtil har opdaget i Babylonien, opbevares i East-India-House i London. Dette Mindesmærke der blev funden i Babylon i Aaret 1803, giver en Udsigt over Nabukuduruzurs storartede Bygninger i Babylon og Borsippa[2].

---

[1] I de assyriske Annaler eller Aarbogs-Udtog findes gjerne i Slutningen, efter Beretningen om Kongens krigerske Begivenheder, en Udsigt over Kongens Byggeforetagender.

[2] Texten findes i Facsimile i Rawlinsons *Inscriptions* vol. I, pl. 53—58. Rawlinson har dertil føiet en Omskrift i sædvanlige babyloniske Skrifttegn pl 59—64. Oppert har oversat hele Indskriften i sit Flyveskrift *Les merveilles de Babylone*, 1866. Se § 41.

En kortere Indskrift, som er opdaget af Sir Henry Rawlinson[1] i Birs Nimrod, handler om Istandsættelsen af det gamle mærkelige Tempel i Borsippa, som man pleier at kalde „Bels-Taarn“[2]. En anden Indskrift, der er funden i Senkereh[3], handler om Nabukudurazurs Arbeider paa Udbedringen af Soltemplet i Senkereh. Neriglissor har efterladt en lignende Indskrift, der taler om hans Byggeforetagender[4], og af Nabonnedos (Nabu-nahid) besidde vi flere Indskrifter, der fortælle om Istandsættelsen af forskjellige Bygninger i Babylonien[5].

Andre historiske Skrifter.

I Assyrien og Babylonien lod man sig, som oftere antydet, ligesaalidet som i Ægypten, nøie med de tørre Aarbøger og de ikke meget mere konstneriske Aarbogsudtog; man udarbeidede fra Tid til anden forskjellige mere frie historiske Skrifter, hvilke dog sikkert, her som andetsteds, i Reglen neppe fik mange Læsere, i det Mindste ikke før fra Slutningen af det attende Aarhundrede, ligesom de sjældent udbredtes i videre Kredse.

Assyriske og Babyloniske Fædrelandshistorier.

Man forfattede saaledes, saavel i Assyrien som i Babylon, Udsigter over Fædrelandets Historie fra de ældste Tider indtil Forfatterens Tid, hvilke Skrifter formodentlig, ligesom den øvrige assyriske Literatur, i Reglen indridsedes paa Lertavler.

---

[1] Rawlinson *Inscriptions* vol. I, pl. 51, no. 1. Rawlinson har oversat Texten i Loftus: *Chaldæa and Susiana*, Oppert i *Journal Asiatique* cinquieme série IX, S. 125—209; 490—548; X, S. 126—226, 1856 og Fox Talbot i *Journal of the Royal Asiatic society* XVIII, S. 35—51, 1861.

[2] Se nedenfor § 37.

[3] Rawlinson *Inscriptions* vol. I, pl. 57 no. 2. Se § 41.

[4] Rawlinson *Inscriptions* vol. I, pl. 67. En Oversættelse af Indskriften læses i Opperts *Expédition scientifique en Mésopotamie* I, S. 186—188.

[5] Texten af disse Indskrifter er udgivet i Rawlinsons *Inscriptions* vol I, pl. 68—69 og oversat af Oppert i *Expédition en Mésopotamie* I, S. 262—263 og S. 272—275. Fox Talbot har oversat den første Indskrift i *Journal of the Royal Asiatic Society* XIX, S. 187—192, London 1862 og den anden i *Transactions of the Royal Society of Literature*, new. séries. Se nedenfor § 41.

Men intet Brudstykke af slige Værker er nogensinde opdaget, hvorimod vi utvivlsomt besidde flere Skrifter, som atter ere uddragne af dem. Vi maa saaledes bemærke, at Berosos upaatvivleligt har benyttet ældre babyloniske Fremstillinger af sit Fødelands Historie til Udarbeidelsen af sit Værk[1]; ligesom ogsaa de kronologiske Beregninger, der ofte anstilles i assyriske Annaler, tilstrækkeligt borge for, at man havde nøiagtige Værker over Fædrelandets Historie ved Haanden[2].

Hertil kommer endnu, at vi virkeligt besidde originale Brudstykker af en, rigtignok noget kortfattet, assyrisk eller babylonisk historisk Skrift[3], der er forfattet henimod Aar 650, og i hvilket de Begivenheder fremhæves, som havde Betydning for begge Folk, hvorimod de to Rigers Forhold til andre Magter, ligesom deres indre Forhold lades ude af Betragtning.

Et andet Skrift, som behandler Assyriens Forhold til Elam, er fornylig opdaget i Britisk Museum.

Assyrerne foretog ogsaa Udtog i Tabelform af deres historiske Skrifter. Disse gaa frem Aar for Aar, og det saaledes, at hvert Aars Begivenheder i dem adskilles ved horizontale Linier. Først anførte man Navnet paa den Embedsmand, efter hvem Aaret betegnedes (Eponymen), og derpaa kom korte Bemærkninger om Aarets mærkeligste Begivenheder, i Reglen anførtes kun Navnet paa det Land eller den By, der havde været Gjenstand for Aarets Felttog, imedens man i Tilfælde af, at der intet Felttog havde

---

[1] Slgn. ovenfor S. 96—97.

[2] Under Tiglath Pilesar I. som regjerede i det tolvte Aarhundrede f. Kr. vidste man, at Templet i Assur havde staaet i 641 Aar, hvad der forudsætter, at man havde hisoriske Optegnelser, der mindst naaede en syv hundrede Aar tilbage i Tiden; og under Senakherib kunde man ligeledes bestemt angive, hvor lang Tid der var forløbet siden Tiglath Pilesar I.'s og andre Kongers Tid (se § 40). Under Senakheribs Sønnesøn Assur-bani-pal vidste man, at der var forløbet 1636 Aar siden Kadur-nahunti's Indfald i Kaldaia, en Angivelse, der ogsaa upaatvivleligt maa støtte sig til gamle Optegnelser.

[3] Rawlinson, *Inscriptions* vol. II, pl. 65.

fundet Sted kun anførte Ordene ►–⯌ „i Landet“ d. v. s., Kongen var forblevet i Landet og ikke gaaet i Leding. Disse Lister[1] ere forøvrigt mere sandfærdige end Udtogene, idet de ikke tage i Betænkning at fortælle om Oprør og Uroligheder, noget som aldrig ligefrem omtales i Udtogene, og som man kun kan erholde Underretning om ved at læse imellem Linierne.

Inden vi forlade de historiske Skrifter maa vi endnu engang med et Par Ord omtale de førnævnte[2] Eponymlister, der ogsaa vare uddragne af det assyriske Riges Aarbøger, uden at vi dog derfor, hvor megen Værd *vi* end maa tillægge dem i *historisk* Henseende, alligevel ville vove at opføre dem iblandt de egentlige historiske Skrifter. Tvertimod, vi bør snarere regne disse Lister i Klasse med de mange Aktstykker uden literært Værd, som ere levnede os fra den gamle assyriske Oldtid, da de nemlig ikke kunne siges at have nogen literær Karakter, og desuden mere have tjent som Haandlister ved Klassificering af de retslige Dokumenter i det med Bibliotheket forenede Arkiv[3], end som egentlige Kildeskrifter til at kjende Landets Historie. Af disse Lister (*assyrian Canons*, som Rawlinson kalder dem) ere fire hidtil opdagede, alle mere eller mindre beskadigede. Texten er udgivet af Rawlinson[4]; Omskrifter af Navnene, hvis Læsning er forbunden med Vanskelighed, da de saa at sige alle ere skrevne med Monogrammer, ere forsøgte af Oppert[5] og George Smith[6].

Af den øvrige Literatur hos Assyrerne og Babylonierne maa vi navnlig omtale de Skrifter, som sysselsætte sig med Geographi, Mathematik, Astronomi, Astrologi, Mythologi og Sprogvidenskab. Af disse sidste er et ikke ringe Antal bevaret til vore Dage. § 23. **Assyrernes og Babyloniernes øvrige Literatur**

---

[1] En saadan Liste er udgivet i Rawlinson, *Inscriptions* vol. II, pl. 52.
[2] S. 41 med Anmk. 7.
[3] Slgn. S. 235.
[4] Rawlinson, *Inscriptions* vol. II, pl. 68–69.
[5] *Revue Archéologique* nouvelle série XVIII, S. 319–328; 1868.
[6] *Zeitschrift für ägypt. Sprache* VI, S. 118–121, Nov. 1868.

Geographiske Skrifter.

Af geographisk Indhold er endel af de Tavler, som Layard har bragt fra Ninive til London; men kun faa af dem have nogen literær Karakter; de fleste af dem have Form af Lister og Tabeller[1], men dette hindrer jo ikke, at der i Assyrien fandtes virkelige geographiske Skrifter af literær Betydning.

Mathematiske og Astronomiske Skrifter.

Mange Tavler, hvoraf kun faa ere udgivne[2], indeholde mathematiske Tabeller og paa endnu flere læses astronomiske Iagttagelser. Snart maales Maaneskivens Størrelse Aften for Aften, snart fortælles der, at der søges efter Nymaanen, uden at man kan finde den; snart berettes der om Formørkelser af Sol og Maane[3]; snart om Kometer og deres Vandringer igjennem forskjellige Stjernebilleder, snart om Planeternes Bevægelse, ja endog om Planeternes Drabanter, ikke blot om Jupiters, som man i Sydasien let opdager med det blotte Øie, men selv om Saturns, som kun ere synlige for det væbnede Øie. Snart endelig maales Dagens Længde og iagttages Jevndøgnet[4], hvis vigtige Bestemmelse var af saa stor Vigtighed for Assyrerne, fordi nemlig deres Nytaar ikke maatte fjerne sig alt for langt fra Foraarsjevndøgnet[5].

Alle her nævnte Iagttagelser ere foretagne i Assyrien, uden Tvivl i Ninive. Fra Babylonien og Kaldaia, Stjernevidenskabens og Stjernetydningens Hjem, mangler derimod hidtil alle saadanne

---

[1] I Rawlinsons *Inscriptions* vol. II, findes flere Aktstykker af geographisk Indhold, saaledes Tavlerne pl. 50—59 samt pl. 52 no. 2.

[2] I samme Samling findes ligeledes et Par astronomiske Aktstykker f. Ex. pl. 39 no. V.

[3] I Rawlinson *Inscriptions* vol. II, pl. 39 no. V, tales der om tre Maaneformørkelser, maaske de samme, som omtales af Ptolemaios (*Almagestes* IV., 5) og som iagttoges i Aarene 721 og 720 i Babylon; se S. 253 Anmk. 2; slgn. ogsaa H. Haigh i *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VII, S. 117 ff. Oct. og Nov. 1869.

[4] Hincks har i *Transactions of the Royal Irish Academy* XXIII, S. 30—47 Dublin 1859, 4to udgivet og fortolket en Indskrift om Iagttagelsen af Jevndøgn. En anden Tavle af lignende Indhold er senere opdaget i det britiske Museum.

[5] S. 41 Anmk. 7.

Optegnelser. Alligevel vide vi af flere gamle Forfattere, blandt Andre af Plinius[1], at saadanne Optegnelser virkeligt have været til i Babylonien og at de have været nedskrevne paa det samme uforgængelige Materiale som de assyriske Optegnelser, vi besidde fra Assyrien; og man maa derfor ikke opgive Haabet om engang at se saadanne gamle babyloniske Optegnelser blive dragne frem af Verdensstadens Grusdynger. Desuden erholde vi af Ptolemaios' Almagest Underretning over syv forskjellige Formørkelser, som ere iagttagne i Babylon og beskrevne med saa megen Nøiagtighed, at de nødvendigvis maa støtte sig til samtidige Optegnelser[2]. Sandsynligvis har Berosos medbragt dem til Kos, hvor han holdt astonomiske Forelæsninger, og her meddelt dem til de hellenske Astronomer[3], der siden har gjort forskjellig Anvendelse af dem i deres Studier.

Det er næsten umuligt andet end, at Assyrernes og Babylo- **Astrologiske Skrifter.**

---

[1] Plinius (*Hist. Nat.* VII § 57): Epigenes apud Babylonus DCCXX. annorum observationes siderum *coctilibus laterculis inscriptas* docet.

[2] I Almagest omtales følgende Maaneformørkelser fra Babylon, nemlig tre under Mardukba[la]d[an] d. e. Merodakh Baladan: en den 29de til 30te Thot i hans første Regjeringsaar). (*Alm.* IV, 244 ed. Halma, Paris 1813), en den 18de til 19de Thot (IV, 5; I p. 245) og en den 15de til 16de Phamenot (l. c.), begge i hans andet Regjeringsaar. Disse Dage svare til den 19—20 Marts 921, den 8—9 Marts 720 og 1—2 Septb. 720 (efter Kronologernes Aarsbetegnelse), paa hvilke der netop indfaldt Maaneformørkelser. I Nabopallasars femte Regjeringsaar den 27de Altyr iagttoges atter en Maaneformørkelse (Ptol. *Alm.* V 14, I p. 340), ligesom endelig ogsaa i Kambyses' syvende Aar den 16de til den 17de Phamenoth (*Alm.* V, 14, I p. 341). Disse Formørkelser indfaldt efter den julianske Kalender den 22—23 April 621 og 16—17 Juli 523. Endelig findes der i Almagest en Beskrivelse af to Maaneformørkelser fra Dareios' Regjeringstid, den ene fra hans tyvende Regjeringsaar; den 28de til den 29de Epiphi (*Alm.* IV, 8, I p. 269); og den anden fra hans 31te Regjeringsaar, den 3die til 4de Tybi (*Alm.* IV, 8 I p. 267. Disse Dage svare til den 19—20 Novb. 502 og den 25—26 April 491 efter den julianske Kalender, paa hvilke Dage der efter Beregningerne netop indfaldt Maaneformørkelser af den i Almagest beskrevne Art. Se *L'Art de vérifier les dates avant Jesus-Christ.*

[3] Se ovenfor S. 97 Anm. 1.

niernes fortsatte Iagttagelser maa have til Følge, at de bleve opmærksomme paa flere af Grundlovene for Himmellegemernes Bevægelse o. desl, men alligevel har man endnu ikke iblandt de mangfoldige Optrgnelser fra Ninive opdaget noget systematisk eller theoretisk astronomisk Skrift, hvori der gjøres nogen saadan Anvendelse af Iagttagelserne. Derimod fandtes der mange Skrifter, som behandle *astrologiske Gjenstande*[1]; thi Stjernetydningen spillede, i Oldtiden en fremtrædende Rolle, saavel i Assyrien som i Kaldaia, ja det var uden Tvivl for en stor Del for Astrologiens Skyld, at man baade i Assyrien og Babylonien anstillede sine Iagttagelser over Stjernehimlen med saa megen Omhyggelighed.

Mythologiske Skrifter.

Mangfoldige Skrifter behandle mythologiske Æmner; men i flere af dem træder det literære Element noget tilbage, idet de væsentlig bestaa af Tabeller, hvor Gudernes Navne og Tilnavne opregnes o. desl.[2]

Sproglige Skrifter.

De sproglige Skrifter, hvoraf vi besidde Rester, ere ikke lidet talrige og ere af forskjelligt Indhold; de kunne deles i flere Klasser.

1°) Ordbøger fra et turanisk Sprog til Assyrisk[3]; ved Inddelingen følges den Anordning, at Ord, der betegne ensartede eller lignende Gjenstande, ere samlede paa samme Tavle.

2°) Ordbøger[4], der give assyriske Ords Betydning i to fremmede Sprog, begge af turanisk Stamme.

---

[1] Enkelte af disse Aktstykker ere udgivne; et Par saadanne findes i Rawlinsons *Inscriptions* vol. II pl. 49, men de fleste ere endnu ikke udgivne.

[2] Endel saadanne Aktstykker ere udgivne i Rawlinsons *Inscriptions* vol. II pl. 54—60.

[3] Nogle Tavler f. Ex. de i Rawlinsons *Inscriptions* vol. II pl. 5 - 6 indeholde Tvesprogslister over Fugle og Dyr, andre f. Ex. pl. 44 u. III over Legemsdele, andre f. Ex. pl. 40 over Sten, Mineralier o. desl.; andre f. Ex. pl. 11 Fortegnelser over Rødder af Udsagnsord o. s. v.

[4] Man har en Række Tavler, der danne en høiere Enhed og synes at

3°) Samlinger af grammatiske Egenheder[1].

4°) Fortegnelser over Skrifttegnene med Angivelse af deres forskjellige Betydning.

5°) Samlinger af Synonymer[2].

§ 24. Literaturen i Landene Øst for Assyrien, navnlig hos de ariske Folk i Iran.

De ariske Stammer, som befolkede Landene Øst for Assyrien vare ikke mindre rige paa Sagn end deres Frænder i Indien; og de bevarede ligesom disse, og ligesom flere beslægtede Folk i Europa, Fortidens Minder igjennem lange Tider med megen Troskab uden at optegne dem. I Virkeligheden synes Brugen af Skrift først i en forholdsvis senere Tid, d. v. s. maaske først i det ottende eller syvende Aarhundrede, muligvis endog først endnu sildigere at have udbredt sig iblandt de ariske Folk Øst for Assyrien, uagtet disse dog allerede i en langt tidligere Tid vare komne i Berøring med Assyrerne, som fra ældgamle Tider havde benyttet sig af Skrift.

De ariske Tungemaal i det gamle Iran.

Disse Folk talede nær beslægtede Tungemaal[5], hvoraf endnu kun enkelte ere os lidt nøiere bekjendte. Bedst kjende vi det Sprog, hvori de zoroasterske hellige Bøger ere affattede, hvilket man — paa Grund af en Misforstaaelse — har kaldet *Zend-Sproget*,

---

være Dele af et større Værk. Den anden Tavle af denne Samling findes udgivet i Rawlinsons *Inscriptions* vol. II pl. 24 I, den tredie pl. 22 Nr. I; den sjette pl. 51 Nr. II. Tavlen pl. 34 Nr. II hører til samme Række.

[1] Af grammatisk Indhold er f. Ex. de af Rawlinsons *Inscriptions* vol. II. pl. 12—16 og pl. 8 II udgivne Tavler. De ere alle bilingue.

[2] Se f. Ex. Rawlinsons *Inscriptions* vol. II pl. 31 no. II.

[3] I Rawlinsons *Inscriptions* vol. II pl. 33 no. 3 findes der saaledes endel Synonymer for Ordet Konge; pl. 36 no. III for flere Titler o desl.

[4] Der finder derimod en Tavle, som indeholder meterologiske Prognostika formodentlig til Brug ved Veirspaadomme; Rawlinsons *Inscriptions* vol. II pl. 43 no. I.

[5] Professor Westergaard sammenligner Forskjellen imellem Zendsproget og Sproget i den første Kolonne i Dareios' og hans Efterfølgeres

og næst efter dette have vi i de senere Aar faaet et ret nøie Kjendskab til dets Søstersprog, det *gammel persiske Sprog*, som Kyros og hans Efterfølgere benyttede i deres Indskrifter. Af disse to Sprog hører det første hjemme i Baktrien, altsaa i det nordøstlige Landskab af Iran, det sidste enten i det nordlige Persis, altsaa i det sydvestligste Landskab af Iran, eller i Medien, altsaa i ethvert Tilfælde i de vestlige Egne af Landet; d. v. s. de to Sprog taledes i Landskaber, som ved betydelige mellemliggende Strækninger vare adskilte fra hinanden. Ja, hvad angaar de Sproglevninger, vi have tilbage af disse to Sprog, da tilhøre de ikke samme Tid, idet Zend-Skriftarne først ere optegnede flere, maaske over otte Aarhundreder efterat Kileindskrifterne i Persis ere blevne indhuggede. Paa den anden Side er det Sprog, hvori Zend-Skrifterne ere affattede, ikke Datidens baktriske Talesprog, men et ældre Sprog, der dog ikke har været samtidigt med Dareios og Xerxes, men tvertimod synes at være flere Aarhundreder ældre[1].

Fra de andre Egne af Iran besidde vi neppe Sproglevninger, thi det Sprog, der findes i endel kortere Indskrifter fra Parthertiden, som læses i Persepolis[2], har neppe nogensinde været Folkesprog, hverken i Parthyene eller i nogen anden Del af Persien. Det synes meget mere at være et blot Hofsprog, som har udviklet sig i Parthertiden ved en Blanding af aramaiske og persiske Mundarter. Hvilket af disse Sprogarter, der danner Grundsproget, er det vanskeligt at afgjøre[3].

Vi kaste nu et Blik over de Sprog- og Literatur-Levninger, vi have tilbage fra Irans forskjellige Dele.

Literaturen i Medien.

I Medien blev Skrift maaske benyttet tidligere end i noget

Tresprogs Kileskrifter, med Forskjellen imellem Polsk og Russisk, se Westergaards *Zendavesta* Preface S. 16 Anm. 3.

[1] Westergaard, *Zendavesta* Preface S. 16.

[2] De ere afbildede i Niebuhrs *Voyage* II, pl. 28 og ofte senere.

[3] Müller, *Essai sur la langue Pehlevi* i *Journal Asiatique* nouvelle série VII S. 289 ff. 1839, antager Sproget for *væsentligt arisk*. Westergaard mener, at Sproget *væsentligt er semitisk*, se hans *Zendavesta* l. l.

andet arisk Land, og det er ikke heller umuligt, at man i dette Land snart blev begyndt at gjøre Optegnelser, der kunde betragtes som Spirer til en virkelig Literatur. I ethvert Tilfælde har dog denne begyndende Literatur-Udvikling neppe havt nogen Betydning i den Tid, da Medien var frit, — i hvilket Tidsrum Landet, som vi nedenfor skulle se, bestod af mangfoldige Smaastater[1] —; og sandsynligviis har Literaturen heller ingen Rolle spillet i den Tid, da Medien beherskedes af Assyrerne[2]. Men fra Kyaxares' Tid førtes der sandsynligvis Rigs-Aarbøger i Landet[3], og samtidig dermed gjordes der uden Tvivl efter Regjeringens Foranstaltning forskjellige Optegnelser i Lighed med hvad der havde været Skik i Ninive[4]. Men alle Spor af denne mediske Literatur ere uheldigvis forsvundne, ja ikke engang fremmede Folk have efterladt os nogen Optegnelse om, at der nogensinde havde været nogen saadan til[5], saaledes at vi her maa blive staaende ved løse Gisninger.

Om Mediens Betydning i literær Henseende *i Persertiden* besidde vi heller ikke nogen nøiere Kjendshab, og vi maa ogsaa her blive staaende ved Formodninger. Imidlertid maa vi dog bemærke, at, da vi ikke kjende det nøiere Forhold imellem Perser og Meder under Kongerne af Kyros' og Dareios' Slægt, eftersom de gamle Forfattere ingen Grændse drage imellem disse to Folk, og da de ved alle Leiligheder navnlig omtale Perserne, saa er det jo muligt, at Meget af det, som af de gamle Forfattere fortælles om Per-

---

[1] Se nedenfor § 42.

[2] Medien var fra Aarene 712 til Ninives Fald en assyrisk Provinds, se § 40 og § 42.

[3] I Esthers Bog tales der rigtignok om „Kongernes *af Medien* og Persien's Aarbøger" (Esther 10, 2); men Esthers Bog er ikke noget meget nøiagtigt Kildeskrift saaledes at man ikke tør lægge altfor stor Vægt paa Enkeltheder i Fortællingen.

[4] Af *Daniel* 6, 9 synes det at fremgaa, at Mederne benyttede sig af Skrift, men man tør heller ikke slutte altfor Meget af *Daniels Bog*, da den muligvis tilhører en senere Tid, uagtet den sikkert indeholder flere virkelige Overleveringer. Se nedenfor § 28.

[5] Se Slutningsbemærkningerne i den foregaaende Anmærkn.

serne, fornemmelig skyldes Mederne. Nu findes der rigtignok ingen Aktstykker eller Vidnesbyrd, der tale om, at Mederne havde nogen Betydning i literær Henseende i dette Tidsrum, men derved er dog ikke Muligheden udelukket af de literære Fremtoninger, der fremkom i Iran i Persertiden, og som i Reglen henføres til Perserne, ligesaa meget, ja endog væsentligt skyldtes Mederne. Det særegne Skriftsystem, som man finder i første Kolonne af Dareios' og hans Efterfølgeres Tresprogs-Indskrifter, skyldes maaske Mederne.

Forøvrigt spillede Medien aabenbart ikke nogen Rolle i literær Henseende i den følgende Tid under Makedonerne og Partherne, ja ikke engang i den paa Parthertiden følgende Persertid, uagtet Mederne i dette Tidsrum, som den nye Fyrsteslægts Hjemstavns[1] Folk, maatte indtage en saa fremragende Stilling, at man kan have Grund til at antage, at, saafremt dette Folk havde efterladt sig literære Mindesmærker, vilde disse neppe være forsvundne sporløst. Først længere ned i Middelalderen, Aartusinder efter det mellemste Perserriges Fald kom Medien til at spille en Rolle som Hjemstavn for en national Literatur[2].

Literaturen i det egentlige Persien.

Med Hensyn til de literære Forhold i Persis iblandt de af de ariske Folk, som man pleier at kalde *de egentlige Perser*, besidde vi et Par leilighedsvise Efterretninger hos gamle Forfattere, men uheldigvis ere vi, som umiddelbart ovenfor bemærket, aldeles ubekjendt med Forholdet mellem Meder og Perser i Persertiden, saaledes at vi ikke kunne afgjøre, hvad der tilhører de egentlige Perser, og hvad der skyldes de andre ariske Stammer i Iran.

---

[1] Ardskir (Artaxerexes) stammede fra Kadusernes Land, de, fra Egnene mellem Kizel-Osen og Kur (Amardos og Kyros) er forlængst bleven paavist af Lassen i hans *Indische Altertumskunde* II. S. 980.

[2] De fleste af de persiske Forfattere og Digtere i Middelalderen vare udgaaede fra de Egne, som dannede det gamle Medien eller fra det vestlige Afghanistan.

Vi vide kun, at Perserkongerne førte Rigs-Aarbøger[1], og at der saavel i Rigets som i Provindsernes Hovedstæder opdyngedes Aktstykker af forskjellig Art[2], men hvorvidt der i det egentlige Persien dannede sig en virkelig Literatur, formaa vi ikke at afgjøre. Man ved kun, at Perserkongerne stundom lod indhugge Uddrag af deres Aarbøger eller andre Indskrifter paa deres Paladser eller ved Indgangen til deres Grave, hvad der dog vidner om, at de havde en vis literær Interesse, omendskjøndt det utilgjængelige Sted, hvorpaa Dareios indhuggede Udtoget af sine Rigs-Aarbøger, ikke synes at antyde, at det var ham meget magtpaaliggende, at Indskriften skulde blive læst af hans Samtid. Dette Udtog, der følger en streng kronologisk Orden og er forfattet omtrent i Dareios' sjette Regjeringsaar, findes, som bekjendt, indhugget paa en Klippe ved Behistan[3]. En summarisk Indskrift læses paa hans Gravsted i Nakh-i-rustam[4], og i Persepolis findes kortere Indskrifter fra samme Konges Tid[5].

Ved Siden af hver af Dareios' persiske Indskrifter findes der altid to andre, der ere udtrykte med forskjellige Kiletegn og i forskjellige Sprog; de indeholde Oversættelser af den persiske Text paa et *turanisk Sprog* og paa *Assyrisk*[6].

Dareios' Efterfølger Xerxes traadte i denne Henseende i sin Faders Fodspor og lod ligeledes Indskrifter indhugge i Persepolis[7].

---

[1] Se Diod II 32, se ovenfor S. 50.

[2] S. 51.

[3] Indskriften ved Behistan, der er indhugget omtrent 300 Fod over Jorden paa en steil Klippevæg, er først bleven bekjendt i Europa ved Sir Henry Rawlinson, se *Journal of the Royal Asiatic Society* X. London 1846. (Om den assyriske Del af Indskriften, se Anmk. 6.

[4] Denne Indskrift er bragt til Europa af Etatsraad N. L. Westergaard, se Lassen i *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* VI pl. II—IV S. 81 ff. og Rawlinson *Journal of the Royal Asiatic Society* XI S. 291—313; XII Appendix S. XIX til S. XXI.

[5] Flere af dem ere udgivne af Niebuhr, *Voyage* pl. XXIV og XXXI. Slg. Spiegel *Die altpersischen Keilschriften*. S. 44—49. Leipzig, 1859. 8vo.

[6] Slgn. nedenfor § 32.

[7] De ere for en Del udgivne af Niebuhr, *Voyage* pl. XXIV og XXXI, se Spiegel S. 54—63.

men iblandt disse findes der ingen længere Text, som kan sammenlignes med Dareios' Indskrifter fra Behistan eller Naks-i Rustam. Ogsaa fra de følgende Kongers Tid besidde vi enkelte Indskrifter[1]; men de ere korte, og det er aabenbart, at der allerede en Tid før Perserrigets Undergang er indtruffet et Forfald i literær Henseende.

At dømme efter Herodot[2] og Thukydides[3], synes dannede Perser i Reglen at have kunnet baade læse og skrive, men hverken Platon[4] eller Xenophon[5] hentyde til, at de persiske Prindser fik nogen literær Opdragelse[6]. Efter Esthers Bog[7] fandt imidlertid Perserkongen Behag i at høre sine Rigs-Aarbøger forelæse.

De persiske Kongers Indskrifter ere, som alt bemærket, affattede i en Art Kileskrift, som er langt simplere end de Kileskriftsystemer, hvori de to andre Colonner, den assyriske og den turaniske, ere affattede[8]; alligevel kan dette Kileskriftsystem neppe have tjent som Andet end som monumental Skrift[9] og det er høist sandsynligt, at der ved Siden af denne Skrift har været et andet Skriftsystem i Brug iblandt Perserne, men hvorledes dette har været beskaffent, kunne vi ikke afgjøre.

I Persepolis findes, som alt bemærket, flere Indskrifter, som ere affattede i et særeget halvt arisk halvt syro-arabisk (semitisk) Blandingssprog, og ved Hjælp af et efter det aramaiske Alphabet

---

[1] Om disse Indskrifter kan man sammenligne Spiegels *Die Altpersischen Keilschriften*. S. 64—67. Slgn. ogsaa Oppert, *Expédition scientifique en Mésopotamie* II. S. 196 ff., hvor han taler om Artaxerxes Mnemons Indskrift i Susa. Den yngste Indskrift er fra Artaxerxes Okhos.

[2] Her. III, 128, 136, V, 14, VII, 100.

[3] Thukyd. I, 129.

[4] Platon, *Alcibiades* I p. 121 og 122.

[5] Xenophon, *Cyrop*, I, 3, 4.

[6] Slgn. Seneca *De Ira* III, 7, hvor han kalder Perserkongerne „barbaros quos nulla eruditio nullus literarum cultus instruerat“.

[7] *Esther* 6, 1 ff.

[8] Se nedenfor § 33.

[9] Vi antage det, som ovenfor bemærket (S. 258), for muligt, at den saakaldte persiske Skrift skyldes Mederne.

stammende Skriftsystem, hvilket man pleier at benævne *Proto-Pehlevi*-Skriften.

Disse Indskrifter[1] skrive sig, som det forlængst er godtgjort, fra Parthernes Tider[2]; de ere desuden ledsagede af Indskrifter i det græske Sprog, hvilket, som bekjendt, spillede en stor Rolle i Parthertiden.

Ved Siden af den græske Indskrift og Proto-Pehlevi-Indskrifterne findes endnu en tredie Indskrift i et andet Sprog, saaledes at vi her atter har Tresprogs-Indskrifter, men som man har set, ikke de samme, som ere udtrykte med de samme Sprog, som de gamle Perserkongers Tresprogs-Indskrifter.

Literaturen i Baktrien, Zendskrifterne.

I Baktrien udviklede der sig tidligt en literær Bevægelse, men der hengik dog lang Tid, inden man begyndte at optegne de literære Værker, der var fremkommet iblandt Folket. Forholdene iblandt Baktrierne havde i denne Henseende megen Lighed med Forholdene iblandt Folkets Frænder saavel i Indien som i Høinorden, hvor Rigvedas Kvad og Eddaernes Sange med Troskab forplantedes fra Slægt til Slægt, igjennem lange Tider, uden at Hukommelsen støttedes ved skrevne Optegnelser[3].

Ligesom Rigveda og Eddaerne vare de baktriske Overleveringer af religiøst eller mythisk Indhold, og ligesom disse skyldtes de ikke nogen enkelt Mand eller enkelte Mænd, men vare langt snarere en Frembringelse af hele Tidsaldere. Man kan derfor ikke henføre de baktriske Religionsskrifter, Zendskrifterne, til Zoroaster eller til enkelte af hans Disciple, om man end ikke kan betvivle, at Zoroaster virkeligt har været til, og at den Religionslære, der indeholdes i Zendskrifterne, i mange Henseender gaar tilbage til ham.

---

[1] Se ovenfor S. 256.

[2] Om de parthiske Proto-Pehlevi-Indskrifter i Susa kan man bl. A. sammenligne François Lenormants Bemærkninger i *Journal Asiatique* sixième série V. Sept. 1865.

[3] Se Westergaard *Zendavesta*, Preface S. 16.

Tilsidst kom der dog en Tid, da de zoroasterske Religionsværker bleve optegnede. Naar dette skete, kan ikke nøie bestemmes, vi maa blive staaende ved den ubestemte Angivelse, at Optegnelsen er sket i Løbet af de otte hundrede Aar, som ere forløbne imellem Dareios Hystaspes' og Artaxerxes, Sassans Søns Thronbestigelse[1]. Disse Optegnelser[2] skete forøvrigt neppe fra Begyndelsen af efter en forudlagt Plan og man havde fra først af sikkert ikke til Hensigt, om man saa kan sige, at samle *en Bibel* eller *et Testament*; og Optegnelsen af de vigtigste Bøger i en egen Samling og Betragtningen af denne Samling som en *hellig Skrift* fandt sandsynligviis i ethvert Tilfælde først Sted længere hen i det mellemste persiske Riges Tid[3]. Samlingen skal have bestaaet af mere end tyve *naçkas* eller Bøger, men af disse have vi kun en tilbage, der i Zendsproget kaldes *Vidaevadâta* eller med den nyere persiske Benævnelse *Vendidad.* Imidlertid besidde vi dog adskillige Brudstykker af andre Bøger, som findes samlede i Skrifterne Yasna, Vispered og Yashts, hvilke med Vendidad danne Vendidad-Sade eller Samlingen af de liturgiske Bøger, som udgjøre den egentlige Zendavesta[4].

Til Zendavesta slutter sig endnu et andet Skrift, nemlig Bundehesh, der ligeledes indeholder gamle Overleveringer, men som neppe ere saa uforandret bevarede som den egentlige Zendavesta. Af Bundahesh[5], der navnlig behandler Kosmogonien, haves nemlig ikke Grundtexten, men kun en Pehlevi-Oversættelse, der stammer fra Middelalderen.

---

[1] Se Westergaard *Zendavesta*, Preface S. 18.

[2] Med Hensyn til Baktriernes Skrift, se Lassens *Indische Alterthumskunde* II S. 311.

[3] Westergaard *Zendavesta*, Preface S. 19.

[4] Af Anquetil de Perron haves en rigtignok mangelfuld fransk Oversættelse af Zendavesta, som udkom 1771. Senere er Zendavesta bleven Gjenstand for lærde Undersøgelser af Burnouf, N. L. Westergaard og Spiegel.

[5] En ny Udgave af Bundehesh efter de bedste Haandskrifter skyldes Westergaard. Den er udgivet 1851 i Kjøbenhavn.

Ved Parsismens Forfald begyndte de zoroasterske Skrifter at gaa i Glemme, og spillede ikke den Rolle som tidligere. I Indien iblandt Zoroasters Tilhængere i dette Land bevaredes derimod en rigtignok slet Oversættelse, som opdagedes af Anquetil du Perron, og som gav ham Nøglen til Zendsproget og til de gamle zoroasterske hellige Bøger. De første Zend-Haandskrifter, der kom til Europa, vare temmelig middelmaadige, men senere ere bedre Haandskrifter fremdragne og opdagede i Persien og bragte til Europa. De bedste skyldes for største Delen Rask.

Literatur hos turaniske Folk i Iran.

Hos flere turaniske Folk i Iran fandtes der uden Tvivl egne Literaturer, saaledes blandt Andet i Elam, i hvis Hovedstad Susa man har opdaget en hel Del turaniske Indskrifter[1]. Den anden Colonne i Tresprogsindskrifterne fra Persepolis er, som forlængst godtgjort[2], affattet i et turanisk Sprog, som maaske taledes i Syd-Persien. I det Mindste er det ikke paa nogen overbevisende Maade bleven godtgjort, at dette turaniske Sprog, saaledes som man i Reglen antager, hørte hjemme i Medien.

§ 25. Literaturen i Armenien og Lilleasien.

I Landene Nordvest for Medien, ligefra Grændsebjergene, som skille Medien fra Armenien indtil Bosporos og Hellesponten, fandtes der i Oldtiden mange indo-europæiske Stammer, hvilke blandt andet i Lilleasien udgjorde den væsentligste Del af Befolkningen, om der end paa enkelte Steder fandtes Folk af turanisk og syro-arabisk (semitisk) Herkomst[3]. I Armenien synes Befolkningen ogsaa at have været noget blandet, om end de indo-europæiske Stammer havde Overmagten i de fleste Egne af Landet.

Skriftlige Mindesmærker i Kileskrift fra Armenien.

I Armeniens sydlige Egne omkring Søen Van levede der i det niende Aarhundrede et Folk, som optog den asssyriske Skrift

---

[1] Se Loftus *Chaldæa and Susiana.*

[2] Slgn. Westergaard i *Mémoires de la Société Royale des Antiquaires du Nord.* 1844 S. 277 ff.

[3] Se nedenfor § 45.

som monumental Skrift[1], og som formodentlig ogsaa anvendte den til andet literært Brug, men uheldigvis formaa vi ikke at afgjøre, i hvad Sprog, de Indskrifter, som dette Folk har efterladt sig, ere affattede; *det er ikke Assyrisk*[2], men at det er det gammelarmeniske Sprog, hvori det er affattet, kunne vi heller ikke bekræfte.

Forøvrigt findes der paa andre Steder i Armenien andre Kileindskrifter, som det ikke endnu er lykkedes at læse[4], og om hvilke man følgelig aldeles ikke kan sige, hvad Folk de tilhøre.

I ethvert Tilfælde synes disse Spirer til en begyndende Literatur-Udvikling iblandt de gamle Armenier allerede tidligt at være blevne hemmede, og igjennem flere Aarhundreder havde Armenien ikke anden Literatur end den uskrevne Literatur, som i Form af Sange forplantedes fra Slægt til Slægt; og paa saadanne vare de indoeuropæiske[5] Armeniere i Virkeligheden meget rige.

Den armeniske Literatur.

Først i det fjerde Aarhundrede efter Kristus begynder en virkelig Literatur at udvikle sig i Armenien; den skyldes de Kristne og staar sikkert aldeles ikke i nogen Forbindelse med den Literatur, som Kileskrifter ved Van tilhøre. Halvhundrede Aar efterat Miesrob, som man i Reglen anser for den armeniske Literaturs Fader, havde oversat Biblen paa Armenisk, levede Moses fra Khorene, som man har kaldet „den armeniske Herodot", til hvem flere andre Forfattere siden sluttede sig.

De armeniske Sagn, der tildels indeholde Overleveringer af meget høi Ælde, ere først i de senere Tider blevne optegnede.

---

[1] Disse Indskrifter findes navnlig ved Byen Van; de ere afskrevne af Schulz og udgivne i *Nouvel Journal Asiatique* IX 1835. Slgn. Layard *Ninive and Babylone* S 394 ff.

[2] Oppert *Expédition en Mesopotamie* II, S. 69.

[3] Se *Zeitschrift d. Deutschen Morgenl. Gesellschaft.*

[4] At det armeniske Sprog er et indo-europæisk Sprog er nu almindelig anerkjendt, se Neumann i *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, I S. 242. Slgn. Ritter *Erdkunde* X S. 579 ff. Gosche *De ariana linguæ gentisque armeniacæ indole.* Berlin 1847 o. s. v.

I Lilleasien benyttede flere Folk[1] sig af egne Alphabeter, som mere eller mindre ligefrem ere afledede af det phoinikiske Alphabet, men hvorvidt der i noget af de Lande, hvoraf Lilleasien bestaar, har udviklet sig nogen egentlig Literatur er tvivlsomt[2]. Efter al Sandsynlighed kvaltes de nationale literære Udviklinger hos Lilleasiens Folk tidlig af den græske Aand, som snart vandt Indflydelse i Lilleasien. I Virkeligheden findes der ingen Levning af noget nationalt Værk af nogen videre literær Betydning. Vi besidde kun kortere Indskrifter, hvoraf de vigtigste stamme fra Phrygien, Lykien og Karien. **Literaturen i Lilleasien.**

I Midten af Lilleasian, i det gamle Phrygien have forskjellige europæiske Reisende i de senere Aar opdaget flere Indskrifter, som man med megen Sandsynlighed henfører til Phrygerne[3]. **Phrygiske Indskrifter.**

Af de lykiske Indskrifter ere de fleste opdagede af Sir Charles Fellows og udgivne i hans Værk over Lykien med Læsningsforsøg af Sharpe[4]. Adskillige af disse Indskrifter, hvoraf nogle findes i to Sprog, Græsk og Lykisk, læses paa Mindesmærker, som ere blevne bragte til London og findes opstillede i Britisk Museum[5]. **Lykiske Indskrifter.**

De kariske Indskrifter findes dels i Karien, hvor fornylig en engelsk Reisende har opdaget og afskrevet en ny Indskrift af denne Art[6], dels i Ægypten. Man ser saaledes kariske Indskrifter i **Kariske Indskrifter.**

---

1 Om de gamle Sprog i Lilleasien, slgn. f. Ex. Kiepert i *Monatsberichte der Berliner Akademie der Wissenschaften*, 1861 S. 114 ff.

2 Det er forøvrigt at formode, at Gyges og hans Efterfølgere have ført Rigsaarbøger.

3 Se Stevart *A Description of some ancient monuments with Inscriptions in Lydia and Phrygia;* se ogsaa Hamilton *Research. in Asia minor* og Texier *Description de l'Asie mineure* S. 153 ff.

4 Charles Fellows *An account of the discoveries in Lycia* 1841. London.

5 Om de Lykiske Indskrifter har Grotefend givet en Meddelelse i *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* IV, S. 302 ff. 1842.

6 *Journal of the Royal Geographical Society* 1868.

Abydos paa en Væg i det store Tempel[1] og i Abu Simbel (Ipsambul) paa Benene af de kolossale Figurer, der ere indhuggede paa begge Sider af Indgangen til det berømte Huletempel[2].

Man finder ogsaa kariske Indskrifter paa andre Steder, saaledes paa en Stele fra Zagazic, der opbevares i Samlingen Saint-Ferrèol i Uriage[3], paa en Stele fra Memphis, der nu er i Museet i Lausanne[4], og endelig gives der en hidtil ikke udgivet ægyptisk Stele med en karisk Indskrift, som af Sir Charles Nicholson er givet til Museet i Sidney i Australien.

§ 26. **Literaturen i Nordsyrien.** I det nordlige Syrien, blandt det kraftige Khettiterfolk — *Khetta* eller *Khette*, som Ægypterne kaldte det, *khat-ti*, som de benævnedes af Assyrerne, — førtes der, som alt bemærket, uden Tvivl allerede tidligt Rigsaarbøger. I det Mindste fældede Rameses II. i et Slag Khettiternes Overkonges[5] „Bogskriver“ *pa skha-n-sha-u*, der neppe er nogen anden end hans Rigshistoriograph[6]. Hertil maa vi endnu føie, at Khettiterne paa samme Rameses' Tid vare istand til at udarbeide et Forslag til en Traktat med Ægypten, og det saa godt, at det forekommer os meget usandsynligt, at dette Aktstykke skulde være det eneste literære Forsøg udenfor den tørre Annalistik, som dengang var fremkommen hos dette Folk. Men om Literaturens videre Skjæbne hos disse nordsyriske Khettiter, vide vi Intet; ligesaa lidet som vi bestemt kunne afgjøre, om deres

---

[1] *Comptes rendus de l'Academie des Inscriptions et des Belles Lettres* S. 126 af Aargangen for 1868.

[2] Lepsius *Denkm.* VI, 98—99.

[3] Udgivet i *Revue Archèologique* nouvelle série XXI pl. VI. Se François Lenormants Meddelelse sammesteds S. 151; Marts 1870.

[4] François Lenormant i *Revue Archèol.* l. l.

[5] Slgn. nedenfor § 53.

[6] Se ovenfor S. 45 Anmk. 2.

[7] En Oversættelse af Traktaten findes i § 52.

Tungemaal hørte til den kananitiske Sprogstamme eller ikke. Efter Egennavnene at dømme[1], maa vi dog antage det for det Sandsynligste, at Khettiterne talede et aramaisk Sprog, som nærmede sig noget til den arabiske eller himyaritiske Sprogslægt[2].

Efter Syriens Erobring ved Alexandros blev det græske Sprog snart det fremherskende Tungemaal i alle vigtige Stæder i det vestlige Nordsyrien, imedens det paa samme Tid var Hoffets Sprog og Landets officielle Sprog. I Antiokheia og andre store Stæder taledes formodentlig kun Græsk, og det er derfor ikke at undre sig over, at Græsk under denne Kongeslægt ligesom i den følgende Keisertid blev Landets literære Sprog. **Græsk Literatur i Nordsyrien.**

Vi kjende forøvrigt ikke meget til Nordsyriens Literatur under Kongerne af Seleukos' Æt og besidde neppe nok noget eneste Værk, som er forfattet i Nordsyrien under denne Kongeslægt. Men paa den anden Side forekommer det os dog hævet over al Tvivl, at der under disse Konger i det Mindste maa være fremkommet enkelte paa Græsk skrevne *historiske Værker*, som behandlede Rigets Skjæbne fra Alexandros' Dage; thi om ældre Tider bekymrede man sig ikke. Vi se nemlig senere Historikere som f. Ex. Porphyrios fra Tyros[3] meddele os særdeles nøiagtige Efterretninger om Kongerne af Seleukos' Slægt[4], hvilke Meddelelser de aabenbart ikke have kunnet hente fra selve Rigsaarbøgerne, der f. Ex. neppe vare vedblevne at være i complet Stand og let tilgjængelige paa Porphyrios' Tid, tre Aarhundreder efter Kristus. Denne Forfatter maa altsaa have øst af ældre Historikere eller Krønikeskrivere, som formodentlig have levet i Syrien under Kongerne af Seleukos' Slægt.

Men Porphyrios var neppe den eneste, der benyttede historiske Kildeskrifter fra de græske Kongers Tid.

---

[1] Man finder endel af de Khettitiske Egennavne samlede i Chabas *Voyage d'un Egyptien en Palestine* S. 329—330.

[2] Slgn. E. de Rougés Cours i Collège de France Sommersemester 1869.

[3] Om Porphyrios fra Tyros se ovenfor S. 148—149.

[4] Se S. 149 Anmk. 2.

Et andet Kildeskrift eller maaske rettere flere andre Kildeskrifter synes at være blevne benyttede af Poseidonios fra Rhodos[1] til det Tilbageblik, hvormed han indledede sine Skildringer af Syriens senere Historie, hvilke behandle Landets Skjæbne fra Midten af det andet Aarhundrede f. K. indtil hans egen Tid.

I disse tabte Kildeskrifter har der dog sikkert neppe været talet om Landets Historie før Alexandros' Tider, thi hvad dette Syriens ældre Tidsrum angaar, da synes alle Grækere og græskdannede Asiater at have været ganske enige om, at i hine Dage var der *Intet hændet, som fortjente at kjendes af Eftertiden*, en Betragtningsmaade, hvori vi, som vi nedenfor skulle paavise, dog ikke kunne give de Gamle Ret.

Palmyrenske Indskrifter.

Det syriske Sprog uddøde for Resten ikke ganske i Nordsyrien. Det laa vel under i Vesten, men i Østen holdt det sig sikkert som Talesprog i Egnene nærmest Euphrat, ja vi have endog endel syriske Indskrifter, som stamme, om ikke fra det Tidsrum, da Syrien beherskedes af Kongerne af Seleukos' Slægt, endog fra den umiddelbart derpaa følgende Keisertid; men disse Indskrifter tilhøre ikke det egentlige Nordsyrien, de ere fundne i Omegnen Palmyra[2], altsaa i de Lande, som vi have kaldet det syriske Mesopotamien[3], hvorfor vi heller ikke kunne antage, at den Literatur, disse Indskrifter tilhøre, staar i nogen Forbindelse med den gamle khettitiske Literatur i det egentlige Nordsyrien.

Den almindeligt saakaldte *syriske Literatur*, der skriver sig fra Kristendommens andet Aarhundrede og de derpaa følgende

---

[1] Se om ham ovenfor S. 133—134. Han benyttedes siden af flere græske og romerske Historikere og andre Forfattere, saaledes af Strabon, Appian og Pompeius Trogus.

[2] Om de palmyrenske Indskrifter se Gesenius *Monumenta Phön.* I S. 38 og Levy i *Zeitschrift der deutschen Morgenl. Gesellschaft* XV, S. 615—623, samt Levy efter Beer's efterladte Papirer vol. XVIII, S. 65 ff. og 591 ff.; 1864.

[3] Se § 54.

Aarhundreder, tilhører, som alt bemærket[1], ikke Syrien, men Mesopotamien.

§ 27. Phoinikernes Literatur.

Phoinikerne[2] ere uden Tvivl allerede i en tidlig Tid blevne *bekjendte med Brug af Skrift*, hvad enten de nu først have lært den mesopotamiske eller den ægyptiske Skrift at kjende. Men enten nu det ene eller det andet har været Tilfældet, — eller med andre Ord, enten de først have lært Hieroglyphskriften eller Kileskriften at kjende, — er der Intet, som lader formode, at noget af disse indviklede Skriftsystemer i længere Tid har været i Brug iblandt Phoinikerne, hvorimod Alt tyder hen paa, at Phoinikerne allerede fra en temmelig tidlig Tid have kjendt *Bogstavskriften*, hvis Opfindelse man i Almindelighed[3], og det muligvis ikke med Urette, pleier at tillægge dette Folk[4].

Historiske Skrifter, Aarbøger o. desl.

I Phoinikernes Byer, i det Mindste i de af dem, der vare Sæder for Konger, førtes der uden Tvivl alt fra en tidlig Tid Rigsaarbøger[5], ligesom der upaatvivleligt ogsaa forfattedes Skrifter, som havde enten en enkelt Stads eller hele Landets Historie til Gjenstand. Alle saadanne Skrifter ere rigtignok forlængst gaaede til Grunde, men vi kunne alligevel ret vel gjøre os en Forestilling om deres Indhold og Behandlingsmaade, naar vi sammenligne de Brudstykker med hinanden indbyrdes, som Josepos[6] har bevaret af Menandros og Dios[7], og som behandle Hirams Regjering[8]. Thi begge disse Forfattere have øst deres Fremstilling af phoinikiske Kilder og, som det forekommer os, langt snarere af phoinikiske

---

[1] Se ovenfor S. 241—243.
[2] Se nedenfor § 55.
[3] Slgn. François Lenormant, *Manuel d'Histoire ancienne de l'Orient* III, S. 107 ff., Paris 1869. Slgn. § 33.
[4] Se § 33.
[5] Hos Euseb. *Præp. Evang.* I, 19 tales der om Phoinikernes *αναγραφαι*.
[6] Jos., *C. Ap.* I, 17 ff, *Arch. Jud.* VIII, 5 og 13 IX, 17.
[7] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* IV, 398 ff. og 445 ff.
[8] Slgn. § 55.

Værker over Tyros' eller hele Phoinikiens Historie[1] end af selve de gamle tyriske Kongers originale Aarbøger, som neppe have været saa lette at benytte for Fremmede.

Mythologiske Skrifter o. desl.

Skrifter, som behandlede mathematiske, astronomiske, mythologiske, kosmogoniske og lignende Æmner[2], manglede sikkert heller ikke iblandt de gamle Phoiniker, men de ere alle forsvundne; og kun af et eneste af dem er der bevaret en mat Gjengivelse, som desuden er meget forvansket, og hvoraf der ovenikjøbet kun gives Brudstykker. Disse findes hos Eusebios[3] og ere tagne af et Skrift, som Philon fra Byblos havde forfattet, og som, efter hvad denne paastod, var en Oversættelse af en gammel phoinikisk Forfatter Sankoniaton, en Efterretning, der vel neppe er ganske urigtig, selv om Philon, hvad vi antage for sikkert[4], paa mange Punkter har tilladt sig vilkaarlige Forandringer af det Skrift, han vilde gjengive.

Levninger af Phoinikernes Literatur, Indskrifter.

De phoinikiske Indskrifter[5], hvoraf man har opdaget en ikke ringe Mængde saavel paa Syriens Kyst[6] som paa andre Steder

---

[1] Slgn. ovenfor S. 49 og S. 94, Slutningen af § 7.

[2] Phoinikerne besad saaledes Skrifter om Landvæsnet. I det Mindste i den phoinikiske Plantestad Karthago fandtes saadanne Skrifter, hvoraf et skulde skyldes Hamilkar (Columella XII, 4, 2 et andet Mago (Cicero *Orat* I, 58, Plin. *Hist. Nat.* XVIII, 3 Varro *De R. R.* I, 1).

[3] Euseb., *Præp. Evang.* I, 10 ff. En Udgave af Sankoniatons Fragmenter haves af Orelli.

[4] Man sammenligne Movers' Bemærkninger i hans *Phönicier* I, S. 180 ff. og Renans i hans Afhandling om Sankoniaton i *Mémoires de l'Academie des Inscriptions* t. XXIII, part II, S. 241 ff. 1859.

[5] Vi kunne inddele de phoinikiske Indskrifter, der ere komne til os, i fire Klasser: 1) Gravskrifter 2) Indskrifter paa Mønter og Signeter 3) Votivindskrifter og 4) Commemorative Indskrifter, indhuggede til Erindring om Indvielser af Bygninger, Altre o. desl.

[6] De fleste phoinikiske Indskrifter i Syrien ere først opdagede i de senere Aar. Fra Kypros haves adskillige phoinikiske Indskrifter; se

ved Middelhavets Bredder[1], hvor der fordum har ligget phoinikiske Plantestæder, eller hvor der blot havde været phoinikiske Samfund, kunne ikke, som de ægyptiske og assyriske Indskrifter, tjene til at give os en Forestilling om Forholdene og Tilstanden i det Hele hos det Folk, der har efterladt dem; ja vi kunne ikke engang slutte noget af dem med Hensyn til den Literatur, de tilhøre.

De phoinikiske Indskrifter ere nemlig korte og tørre og savne al literær Karakter. Kun et Par enkelte gjør en Undtagelse, saaledes navnlig den Indskrift, som læses paa Kong Esmunesers Sarkophag, der, som bekjendt, i Aaret 1855 opdagedes i et Gravkammer ved Sidon og senere førtes til Paris, hvor den findes udstillet i Louvre[2]. Efter denne Text, maa man nævne de[3]

Levy, *Phönicische Studien* III, S. 1 ff.; 1864 og de Vogüé i *Journal Asiatique* sixiéme série X, S. 125 ff. Août 1867.

[1] Sproget i disse Indskrifter (de saakaldte puniske eller ny-phoinikiske Indskrifter) er endel forskjelligt fra Sproget i de Texter, der komme fra Moderlandet; se Renan *Hist. des langues sémitiques* S. 185 ff. En Fortolkning af de fleste ny-phoinikiske eller puniske (numidiske) Indskrifter findes hos Levy, *Phönicische Studien* II, S. 42—112; 1857 og III, S. 40—77; 1864.

[2] Rödiger i *Zeitschrift der Deutschen Morgenl. Gesells.* IX, S. 647; 1854; Dietrich *Zwei sidonische Inschriften*; Marburg 1855, Hitzig *Die Grabschrift des Eschmunazar*, Leipzig 1855; Ewald *Erklärung der groszen phön. Inschr. v. Sidon* Göttingen 1856; De Luynes, *Mémoire sur l'inscr. funéraire d'Esmunazar.* 1856 Paris; Levy, *Phönicische Studien* I, S. 1 ff.; foruden i *Journal of the Oriental American Society* vol. V, S. 227 ff. Se fremdeles Munk, *Essai sur l'inscription du sarcophage d'Eschmounezer* Paris 1860; Bargès *Mémoire sur l'inscription d'Esmunazar* 1856; E. Meier i *Zeitschrift der deutschen morgenl. Gesells.* Leipzig 1858 og Schlottmann *Die Inschrift Eschmunazars;* Halle 1868.

[3] Se Movers *Phönicische Texte* og *Das Opferwesen der Karthager*, Breslau 1847. Munk i *Journal Asiatique* quatriéme série X, S. 528 ff. Nov.-Dec. 1847; Ewald i *Jahrbücher der biblischen Wissenschaft* I, S 217 ff.; 1849. De Saulcy *Mémoire sur une inscription phénicienne déterrée à Marseille* Paris 1847; Bargés, *L'inscription de Marseille; nouvelle interprétation,* Paris 1856; A. Judas *Nouvelle analyse de l'inscription de Marseille* Paris 1857.

to Offertariffer, hvoraf den ene blev funden 1845 i Marseille, den anden omtrent i Aaret 1860 i Karthago[1].

Det gamle phoinikiske Sprog, der var nær beslægtet med *det kanaanitiske* (hebraiske) Sprog[2], holdt sig som Omgangs- og Talesprog meget længere end dette Nabosprog, der allerede gik tabt paa det babyloniske Fangenskabs Tider. Endnu et halvt Aartusinde efter Kyros, i Aarhundredet før Kristus, se vi en græsk Forfatter, som var født i Landet, at skjelne imellem *phoinikisk* og *syrisk Sprog*[3]. Men dengang var det phoinikiske Tungemaals sidste Stund ikke fjern; og i Løbet af de følgende Aarhundreder[4] maatte det endelig vige[5] for den aramaïske Mundart, som paa den Tid var Omgangssprog i de tilstødende syriske Egne. I Aarhundreder herkede nu dette *aramaïske*, eller som man kalder det, det *syriske Sprog*[6] i Phoinikien som i det øvrige Syrien, indtil ogsaa dette Tungemaal maatte vige Pladsen for et andet Sprog af samme Æt, *det arabiske Sprog*, der i vore Dage er Talesprog i Phoinikien som i hele det øvrige Syrien.

Græske Skrifter i Phoinikien. Ved Siden af disse to Tungemaal fandtes der fra Alexandros den Stores Tid endnu et tredie Sprog i Landet, nemlig det græske, som under Seleukos og hans Efterfølgere var Syriens officielle Sprog. Det trængte sig ogsaa ind i Phoinikien, hvor det lige-

---

[1] Se Davis, *Carthage and her remains* S. 278; se Judas, *Sur un Tarif de Taxes* i *Revue Archéol.* nouv. série IV, S. 69 ff. 1861; Blau i *Zeitschrift der Deutschen Morgenl. Gesellschaft* XVI, S. 438 ff. 1868, Levy, *Phönicische Studien* III, S. 59—61.

[2] Se Judas, *Étude demonstrative de la langue phénicienne* og Renan *Histoire des langues sémitiques* S. 178 ff.

[3] Meleagros fra Gadara hos Brunck *Analecta Vet. Poet.* I, S. 37.

[4] Theodoret *Quæst. 19 in Judices* og Kyrillos *In Isaiam* (Opp. p. 293), sige udtrykkeligt, at der taledes samme Sprog i Phoinikien som i det øvrige Syrien.

[5] I Nordafrika holdt det phoinikiske Sprog sig endnu i flere Aarhundreder indtil ned i Middelaldren, se § 31.

[6] I Targom kaldes Sproget i det egentlige Syrien gjerne „det syriske Sprog“.

som i det øvrige Syrien endnu en rum Tid før Syrien tabte sin Selvstændighed og blev erobret af Romerne, blev literært Sprog[1]. En Tidlang dyrkedes de to Literaturer, den nationale og den phoinikiske, sandsynligvis samtidig, men fra det andet Aarhundrede af f. Kr. forøgedes den phoinikiske Literatur neppe mere med noget i Nationalsproget affattet Skrift af nogen Betydning[2].

Vi kjende saaledes endel historiske Forfattere, der behandlede de phoinikiske Byers Historie paa Græsk.

Iblandt disse maa vi først nævne Dios[3], der formodentlig levede paa Pompeius' Tid. Han forfattede et græsk Værk over Tyros' Historie, som han for en stor Del oversatte efter ældre phoinikiske historiske Skrifter, men uheldigvis er dette Værk, der synes at have været meget paalideligt, tabt paa et lille Brudstykke nær, som Iosepos meddeler i sit Skrift imod Apion[4]. Dios.

En anden Historiker, Menandros fra Ephesos[5], udgav ligeledes et Skrift om Tyros' Historie, der, ligesom Dios', for en stor Del var Oversættelse af et efter Rigsaarbøger og andre gode Optegnelser udarbeidet phoinikisk Skrift eller flere saadanne. Af dette Menandros' Værk besidde vi et Par Brudstykker, der dog muligvis ikke ere hentede fra Originalen, men fra et Udtog af hans Skrift. Iosepos anfører af Menandros et Stykke, som handler om Hiram, Davids Samtidige, og føier hertil en Liste over hans Efterfølgere indtil Pygmalion[6]. Paa et andet Sted[7] fortæller han efter samme Kilde, at under Kong Ithobal indfaldt der en Tørke, som varede adskil- Menandros.

---

[1] Se ovenfor S. 267.
[2] Paa Mønter anvendtes der phoinikiske Indskrifter lige til Antoninernes Tider, se Gesenius, *Mon. Phön.* S. 339.
[3] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* IV, 398.
[4] Jos., *C. Ap.* I, 17.
[5] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* IV, 445—446.
[6] Jos., *Arch. Jud.* VIII, 5, 3 og *C. Ap.* I, 18.
[7] Jos., *Arch. Jud.* VIII, 13.

lige Maaneder[1], hvorpaa han, i et følgende Afsnit[2], meddeler en Fortælling om Assyrernes Angreb paa Tyros i det ottende Aarhundrede f. Kr. Endelig læses der i Skriftet imod Apion[3] en Fortegnelse over endel tyriske Regenter fra det sjette Aarhundrede f. Kr., om hvilken der rigtignok ikke siges, at den er hentet fra Menandros, men efter al Sandsynlighed stammer dette Stykke ikke fra nogen anden Kilde. Af andre Forfattere nævne Tatian[4] og Klemens fra Alexandreia[5] Menandros fra Ephesos som historisk Kildeskrift og beraabe sig paa hans Vidnesbyrd i deres Meddelelse om Tyros' Konge Hirams Forhold til Salomo[6].

Andre Historikere.

Foruden Menandros og Dios kjende vi Navnene paa en hel Del andre phoinikiske Historieskrivere, men uheldigvis ere deres Skrifter gaaede saa sporløst til Grunde, at vi ikke engang kunne danne os nogen Forestilling om disse Forfatteres Værd i historisk Henseende eller om Naturen af de Kildeskrifter, i hvilke de have søgt deres Underretning, saaledes at vi maa indskrænke os til at opregne de blotte Navne. Vi kunne nævne: Mokhos[7], Histiaios[8], Hieronymos fra Ægypten[9], Philon fra Byblos[10], Iolaos[11], Laitos[12], fremdeles Zenon, der skrev om Sidon[13], Aspasios[14], og Teukros[15],

---

1 Slgn. § 95.
2 Jos. *Arch. Jud.* IX, 14, 2.
3 Jos., *C. Ap.* I, 21.
4 Tatian, *Or. ad Gr.* c. 39.
5 Clem. Alex. *Strom.* I, 21, p. 140. Sylb. (p. 387 Potter).
6 Se § 93.
7 Mokhos nævnes af Josepos, *Arch. Jud.* I, 3, 9; men ellers ved man Intet om ham; slgn. Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 500 og III, 434.
8 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* IV, 433.
9 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 450.
10 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 560.
11 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* IV, 362.
12 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* IV, 437.
13 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 174.
14 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 576.
15 Müller, *Fragm. Hist. Gr.* IV, 508.

der forfattede Skrifter om Tyros, Aspasios, der skrev om Byblos[1] o. s. v.

Historien var neppe den eneste Videnskab, der dyrkedes af Phoinikerne i den senere Tid, da det græske Sprog var blevet Folkets literære Sprog; der forfattedes i de phoinikiske Byer paa Græsk uden Tvivl ogsaa Skrifter, som behandlede andre Gjenstande, men ingen Rester af saadanne Skrifter synes at være naaede ned til vore Dage[2].

§ 28. Literaturen hos Beboerne af Kanaan navnlig iblandt Israeliterne.

Det fremgaar tilstrækkeligt af de ægyptiske Mindesmærker fra det saakaldte attende og nittende Dynastis Tider d. v. s. fra Amonssønnernes og Rasønnernes Tidsrum, at Kanaaniterne eller de ældre Beboere af Sydsyrien eller Palaistine, ikke besad nogen ringe Kultur; men hvorvidt de tillige vare i Besiddelse af nogen egen Literatur, kan aldeles ikke afgjøres[3]. I det Mindste hentydes der aldrig dertil i noget af de Aktstykker eller Skrifter, som vi have tilbage fra Oldtiden.

Philistre, Ammoniter, Moabiter.

Med Hensyn til Philisterne, som fra Rameses III.'s Tid afløste Kanaaniterne i Kystlandet, befinde vi os i den samme Uvished, ligesaalidet som vi vide noget om literære Forhold iblandt Ammoniterne, i hvis Land der vel er opdaget Indskrifter[4], men som alle tilhøre en sildig Tid. Derimod har man fornylig fundet en betydelig Indskrift fra det niende Aarhundrede f Kr. i det Land, der beboedes af Moabiterne[5], hvilke ubestrideligt vare et Kulturfolk, og som ikke blot stode langt over Ammoniterne og deres arabiske

---

[1] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* III, 576.

[2] Det er dog ikke umuligt, at Forfatterne til enkelte Skrifter, hvoraf smaa Brudstykker ere bevarede men om hvis Levetid og øvrige Forhold vi Intet vide, tilhøre Phoinikien.

[3] Se § 50.

[4] I Hauran og tilgrændsende Districter har man i den senere Tid fundet adskillige græske Indskrifter.

[5] Se *Revue Archéologique* nouvelle série XXI, pl. VIII. og S. 184 ff. samt S. 357 ff., Mars og Juin 1870; se ogsaa nedenfor § 59.

Naboer imod Øst og Syd[1], men neppe heller stode tilbage for deres vestlige Naboer Israeliterne. Den paagjældende Indskrift, der ikke er uden literær Værd, synes at antyde, at Moabiterne ikke ganske have været uden en egen Literatur.

Literaturen hos Israeliterne. Vi skulle nu gaa over til at betragte de literære Forhold iblandt Palaistines bedst bekjendte og vigtigste Folk Israeliterne, Dette Folk talede et med Phoinikisk nærbeslægtet Sprog[2], som uden Tvivl ikke var synderligt forskjelligt fra det Tungemaal, som fordum taledes af Kanaaniterne, og som Israeliternes Forfædre synes at have tilegnet sig under deres Forfædres Ophold i Kanaan, inden disse vandrede til Ægypten[3].

De gamle Forfattere meddele os ingen Efterretninger om de literære Forhold iblandt Israeliterne, ja de synes neppe engang at have vidst, at der iblandt Iudaierne fandtes en national Literatur, som naaede op til en tidlig Tid; men til Gjengjæld besidde vi i det *Gamle Testamente* en rig Kilde til Kundskab om de literære Forhold hos dette Folk, og det igjennem hele den Tid, da Folket boede i Kanaans Land d. v. s. fra dets Indvandring i Landet under Josva til dets Bortførelse til Babylonien, ja det giver os endog endel Oplysninger om de literære Forhold efter Fangenskabets Tid til henimod Alexandros den Stores Dage.

Den Samling, som vi kalde det *Gamle Testamente*, bestaar som bekjendt af flere .Bøger, der aabenbart skyldes forskjellige Tider, men om hvis Affattelsestid Nutidens Lærde have udtalt

---

[1] Se nedenfor § 59.

[2] Se Gesenius *Geschichte der hebr. Spr.* § 7, Bochart *Chanaan* II, c. 1, Renan *Histoire des langues sémitiques* S. 101.

[3] Efter Israeliternes egen Overlevering vare de komne fra det *aramaïske Mesopotamien* og maa følgelig oprindeligt have talet Aramaisk. Et Vidnesbyrd herom kan man maaske finde deri, at i Hebraisk udtrykkes Udsagnsordet *at være* ved הָיָה, medens det i Phoinikisk og formodentlig ogsaa i Kanaaniternes Sprog udtrykkes ved קָנָה; slgn. Renan *Histoire des langues sémitiques* S. 182.

saa afvigende Meninger[1], at det for kort Tid maatte synes en Umulighed at komme til nogenlunde Sikkerhed med Hensyn til Spørgsmaalet om de bibelske Skrifters Affattelsestid og Oprindelse. Men heldigvis kaster den Klarhed, der i den sidste Tid har spredt sig over Ægypten og Assyrien, et Gjenskin tilbage over Nabolandene, blandt andet ogsaa over den israelitiske Historie, og som sætter os istand til at afgjøre flere hidtil dunkle Spørgsmaal i Israeliternes literære Historie.

Vi maa da her bemærke, at Alt tyder hen paa, at Israeliterne under deres Ophold i Ægypten med megen Omhyggelighed bevarede Minderne fra gamle Dage, indklædte snart i bunden Stil[2], snart i Fortællinger i ubunden Stil. Disse Overleveringer angik ikke blot de Begivenheder, som havde havt til Følge, at Folkets Forfædre havde taget Bolig i Ægypten[3]; de berettede ogsaa om langt ældre Begivenheder, saaledes om Forfædrenes Ophold i Kanaan før deres Indvandring i Ægypten[4], ligesom om et tidligere Ophold i Mesopotamien[5], ja i nogle Sagn fandtes der endog en dunkel Forestilling om, at Folkets ældste Stammefædre havde havt deres Ophold i Armenien, til hvilket Høiland de israelitiske Sagn henlagde hele Menneskeslægtens Udspring[6]. Under Opholdet i Ægypten ingen Literatur.

Derimod forekommer der ingen Antydning af, at der har

[1] Man maa meget beklage, at en særdeles stor Mængde af de lærde Undersøgelser om det gamle Testaments Skrifter, som ere fremkomne i det sidste hundrede Aar, aldeles ikke ere anlagte efter videnskabelige Principer, idet Forfatterne ganske har ladet sig lede af deres Betragtningsmaade af det Underfulde, idet de, efter deres forudfattede Standpunkt, snart have *forsvaret*, snart *angrebet* Authentien af alle de Stykker, hvori det Underfulde spiller nogen Rolle.

[2] Man tænke paa Lameks Sang *Gen.* 4, 23—24 paa Isaks Velsignelse til hans to Sønner, til Jakob (Gen, 27, 28—29) og til Esau 27, 39—40; Jakobs til de tolv Stammefyrster Gen. 49, 3 ff.

[3] *Gen.* c. 37 og c. 39—47.

[4] *Gen.* c. 12 ff.

[5] *Gen.* 11, 26—125; slgn. 24, 10 ff. 27, 23 o. s. v.

[6] *Gen.* 2, 8 ff.; se navnlig 8, 4.

været endog blot en begyndende Literatur hos Israeliterne enten før deres Indvandring i Ægypten[1] eller under deres Ophold i dette Land. Thi rigtignok blev Skrift dengang ikke anvendt i saa ganske ringe Omfang i Ægypten, men Israeliterne kom sikkert ikke videre i Berøring med Ægyptens literære Kredse, da nemlig Literaturen, som vi have set, i dette Land næsten aldrig kom til at bane sig Vei til den menige Mand, iblandt hvilken Israeliterne færdedes, da det nemlig kun var saare sjældent at nogen Israelit hævede sig op iblandt Ægyptens priviligerede Stand. Ja det var ikke blot til Literaturen, at denne næsten udelukkende havde Adgang, ogsaa af *Skrift* ganske i Almindelighed gjorde Aristokratiet uden Sammenligning langt mere Brug end Medlemmerne af de lavere Stænder, der formodentlig i Reglen slet ikke kjendte den ægyptiske Skrift.

Brug af Skrift ikke ubekjendt iblandt de fra Ægypten under Moses udvandrende Israeliter.

Under Udvandringen fra Ægypten, efterat Israeliterne under Moses' Anførsel havde forladt Pharaonernes Land, var dog efter al Sandsynlighed det bortdragende Folk ikke mere ubekjendt med Tilværelse og Brug af Skrift. Thi deres Anfører Moses havde jo baade efter Israeliternes[2] og efter Ægypternes Overlevering[3] faaet en lignende Opdragelse som den, unge Mennesker af de høieste Klasser i det ægyptiske Samfund pleiede at modtage, og han maatte som Følge heraf være vel bekjendt med den ægyptiske Skrift; ja vi kunne hertil føie, at, da han efter den hebraiske Overlevering havde tilbragt en hel Menneskealder i Asien[4], saa var han sandsynligvis *heller ikke ubekjendt med Bog-*

---

[1] Man vil hos Renan *Histoire des langues sémitiques* S. 107—108 finde en Række Beviser, der godtgjøre Umuligheden af, at Israeliternes Forfædre kunne have benyttet sig af Skrift *før* deres Indvandring i Ægypten.

[2] *Exod.* 2, 10; slgn. *Acta* 7, 22.

[3] Moses var efter det manethoïske Brudstykke hos Iosepos (*C. Ap.* I, 26) og efter Khairemon (Jos. *C. Ap.* I, 32) en ægyptisk Præst og havde altsaa *faaet en videnskabelig Opdragelse.*

[4] *Exod.* 7, 7; slgn. 2, 23.

stavskriften, som dengang uden al Tvivl benyttedes af Phoinikerne og formodentlig ogsaa af andre Folk i Syrien[1].

Hvorledes det end forholder sig hermed, vil det neppe kunne betvivles, at under Opholdet i Ørken forstod flere Israeliter at bebytte sig af Skrift; og navnlig vil det ikke kunne være Gjenstand for nogen Tvivl, at de to Stentavler, paa hvilke Israeliternes moralske Grundlov, de ti Bud, vare optegnede, og som siden bevaredes i Pagtens Ark, virkeligt skrive sig fra Udtogets Tid og skyldes Moses, ligesom det ikke med nogensomhelst Føie kan betvivles, at han under Opholdet i Ørken har nedskrevet eller ladet nedskrive i det Mindste en stor Del af de Love og Anordninger, han kundgjorde[2], og hvoraf de fleste først kunde træde i Kraft, efterat Folket var kommet til Ro i deres forjættede Land[3]. Ja det er ikke urimeligt, at Moses ved samme Leilighed har optegnet de historiske Begivenheder[4], der gik for sig paa den Tid, da han gav de forskjellige Love, og som vel stundom kunne have givet Anledning til dem; ligesom det heller ikke er usandsynligt, at han havde nedskrevet eller ladet nedskrive forskjellige Sagn og Overleveringer fra svundne Dage, som levede paa Folkets Læber — hvortil Opholdet i Arabiens Stepper netop maatte være gunstigt —; kortsagt det var ikke uantageligt, at Moses under sit Ophold med Folket i Ørkenen havde forfattet et Skrift omtrent af den Art som vor Pentateuk, hvoraf dog ingenlunde følger, at vor

Skrift anvendt under Vandringen i Ørken.

---

1 Man antager undertiden, at det syro-arabiske (phoinikiske) Skrifsystem, Bogstavskriften, var bekjendt i Ægypten paa Moses Tid, hvad der *ikke er umuligt*, men heller ikke meget sandsynligt. Efter Ewald, *Geschichte des Volks Israels* I, S. 474 skulde dette Skriftsystem have været i Brug hos Hyksosfolket i Ægypten, hvem han endog tilskriver Opfindelsen af Bogstavskriften.

2 Slgn. *Deut.* 31, 9, hvor dette siges udtrykkeligt.

3 Se *Levit* 4, 34 o. s. v.; slgn. ogsaa *Ex.* 12, 25.

4 Slgn. *Num* 33, 2, hvor det siges, at Moses opskrev Israeliternes Leirpladser under Vandringen.

Pentateuk nu skulde foreligge aldeles i samme Skikkelse, som da den forlod hans eller hans Medarbeideres Pen[1].

Skrift anvendt under Josva.

Vi erfare dernæst af det meget paalidelige Skrift, som man kalder *Josva Bog*, at nogen Tid efter Moses' Død, da Josva havde seiret over Kanaaniterne ved Ai, og han med Folket gjordt Holdt imellem Ebal og Garizim, *lod han for den forsamlede Mængde oplæse alle Lovens Ord*[2], hvad der uden Tvivl vil sige: *de ti Bud* — thi at oplæse længere Stykker vilde neppe have været hensigtsmæssigt —, hvorhos det tilføies[3], at han derefter lod lyse Velsignelser og Forbandelser, ligesom det ogsaa fortælles, at han til Slutning lod Lovens Ord (de ti Bud) indhugge paa to Stene, som han reiste der paa Stedet[4].

Af samme Skrift erfare vi fremdeles[5], at Josva efter Landets Erobring lod udarbeide en Art Jordebog over Landet som Grundlag for Landets Uddeling til Stammerne, ligesom det i Slutningen antydes, at Josva ogsaa havde gjort Optegnelser om Samtidens Begivenheder, idet der fortælles[6], at *han skrev disse Ord*, d. v. s. Beretningen om Folkeforsamlingen i Sikem og om det Forbund, som Folket paa denne sluttede med Jehova, *i Guds Lovs Bog*, hvad der vel vil sige. at han henlagde sine Optegnelser paa samme Sted, hvor de fra Moses hidrørende Skrifter vare bevarede.

Ringe Brug af Skrift i Dommertiden.

Men dette Vidnesbyrd er ogsaa det sidste, der for lange Tider taler om Opmærksomhed for det skrevne Ord iblandt Israeliterne, og af alle de Fortællinger, som have Hensyn til det følgende Tidsrum, Dommertiden, er der ingen, som lader formode, at de Spirer til en literær Udvikling, som unægtelig vare tilstede hos Folket i Moses' og Josva's Dage, paa nogen Maade kom til at

---

[1] Se nedenfor S. 288 ff.
[2] *Jos.* 8, 34—35.
[3] *Jos.* 8, 34.
[4] *Jos.* 8, 32.
[5] *Jos.* 18, 9.
[6] *Jos.* 24, 26.

skyde frem og bære Frugt i Dommernes Dage. Tvertimod Alt lader formode, at i Tiden mellem Josva's Død og Samuel — hvilket Tidsrums Længde det forhaabentlig om kort Tid vil lykkes Videnskaben at bestemme[1] — stod Folket i literær Henseende væsentlig paa samme Standpunkt som før Moses' Tid, kun at Skrift ikke var ganske ubekjendt, og at man end stundom kunde træffe Folk der forstod at læse og at skrive, hvad der synes at fremgaa af Fortællingen om Gideon, der af et ungt Menneske i Sukkot erholdt en skriftlig Fortegnelse over denne Bys Ældste[2]. Dog fik Skriften ingen videre Anvendelse i Dommernes Tid, og intet Aktstykke antyder at Ypperstepræsterne eller andre Tjenere ved Helligdommen førte Aarbøger eller gjorde andre regelmæssige Optegnelser; ja dengang da *Samuels Bøger* bleve forfattede, havde man endog glemt Navnet paa Ypperstepræsten Elis Fader[3], og intet Aktstykke synes at have fortalt noget om, hvorledes den ypperstepræstelige Værdighed var gaaet fra Eleazers Slægt over til Ithamars[4]. Intetsteds finder man Spor af, at Moses' og Josvas Optegnelser bleve fremdragne i Dommertiden; og dog syntes det jo at ligge nær, saafremt der virkelig hos Folket var nogensomhelst Interesse for skrevet Ord, at Ypperstepræsterne havde beraabt sig paa Moses' Skrifter for at styrke deres Anseelse hos Folket og for at faa det til at følge de Bestemmelser, som de udstædte.

Imedens alle saadanne Spor mangle, fortælles det derimod oftere[5], at man søgte at udforske Jehovas Villie *igjennem Urim* og *Thumim*[6]. Rigtignok vare de Spørgsmaal, man ad denne Vei søgte at faa løste, ikke af den Beskaffenhed, at man kunde vente at finde Oplysning derom i de af Moses efterladte Optegnelser,

---

[1] Se nedenfor § 85.

[2] *Dom.* 8, 14.

[3] Havde man kjendt Navnet paa Elis Fader, vilde man neppe have undladt at tilføie det efter Elis eget Navn.

[4] Se 1 *Krön.* 6, 4 ff.; slgn. 1 *Sam.* 2, 28.

[5] *Dom.* 1, 1 og 20, 27; 1 *Sam.* 22, 10; 23, 9 ff. 28, 6; 30, 7–8; 2 *Sam.* 2, 1.

[6] § 89.

det var ikke dogmatiske Oplysninger, man her søgte, det var *Varsler*, altsaa saadanne Antydninger, som man senere søgte *hos Profeterne*, men da Anvendelsen af Urim og Thumim ganske forsvinder fra Davids og Salomos Dage, altsaa fra det Tidsrum, da Literaturen træder frem og spiller en Rolle[1], kan det vel ikke ganske benægtes, at den hyppige Brug af dette Orakel i Dommernes Tidsrum synes at vidne om, at Folket endnu ikke dengang havde faaet Øinene op for Ordets Magt, ikke engang for det levende Ord, altsaa endnu mindre for det skrevne.

Overgangstid under Eli og Samuel.

En hel ny Tid begynder under David, under hvem Israeliterne pludselig hævede sig til en civiliseret Stat, der hurtig skaffede sig Anseelse endog hos fjernere boende Folk, og paa flere Maader efterlod Vidnesbyrd om sin Kraft og Virksomhed, ogsaa paa Literaturens Enemærker.

Denne nye Tid kom dog ikke aldeles uforberedt. Grundvolden, hvorpaa den byggede, var allerede lagt under Samuel[2], ja enkelte Lysskjær, som bebudede den kommende Morgenrøde, kunne maaske allerede spores under Eli, der rigtignok i de Overleveringer, der ere levnede os, fortrinsvis skildres som en affældig Olding[3], men som dog i en tidligere Periode af sit Liv maa have spillet en vis Rolle som Talsmand for Jehovas Dyrkelse, omkring hvilken han maa have formaaet at samle en Del af det israelitiske Folk[4], hvis

---

[1] Det er let at paavise, at det ikke egentlig var Literaturen, som traadte i Urims og Thumims Sted, men Profetismen (den mundtlige Literatur, om vi kunne benytte os af dette Udtryk).

[2] Slgn. Renans betræffende Bemærkning. Le siécle de Samuel est celui où la nation israélite arrive à la reflexion, et où se constitue définitivement l'esprit nouveau qui dominera toute la période des Rois, esprit plus positif, plus étendu, plus ouvert aux idées étrangères, mais moins spontané, moins naivement religieux, moins poétique (*Hist. des lang. sém.* S. 116).

[3] 1. *Sam.* 2, 22, slgn. 1, 3.

[4] Eli synes egentlig kun at have besiddet Indflydelse over Israeliterne i det sydlige Kanaan; saavel hans Sønner som han selv dømte i Siloh. Slgn. 1. *Sam.* 4, 18.

Ypperstepræst han blev, uagtet denne Værdighed efter Moses og Arons Bestemmelse tilhørte en anden Gren af Familien[1].

Efter Eli blev Samuel den indflydelsesrigeste Mand i Israel[2], idet han paa engang virkede som Dommer og Sandsiger[3], medens derimod det ypperstepræstelige Embede forblev i Elis Familie. I Begyndelsen strakte Samuels Indflydelse sig dog kun over en Del af Israel[4], den samme, paa hvilken Eli fortrinsvis havde virket, men efterhaanden erhvervede han sig ogsaa Anseelse i fjernere Egne af Landet, men i Norden dog først egentlig, efterat den af ham beskikkede Konge ved sine Seirvindinger havde vakt Opmærksomhed hos de fjernere Stammer.

Skrift anvendt af Samuel.

Om Samuel kan det ikke betvivles, at han forstod at læse og skrive. I det Mindste have vi ingen Grund til at drage den Efterretning i Tvivl, som vi læse i Samuels Bøger, hvor der fortælles, at han, efterat have foredraget for Folket Kongens Rettigheder og Pligter, nedskrev disse i en Bog, som han *nedlagde for Herrens Aasyn*[6], hvad der uden Tvivl vil sige, at han opbevarede den ved Pagtens Ark i det Gjemme, hvor Moses' og Josva's Optegnelser fandtes[7].

Imidlertid kom dog den egentlige Literatur ikke til at udøve nogensomhelst Indflydelse i Samuels Tid, og der findes heller ingen Antydning af, at Samuel skulde have fremdraget Moses' Skrifter og gjort dem til Grundlag for sine Reformer eller for sine Meddelelser og Taler til Folket[8].

---

[1] Se *Num.* 3, 1 ff.; 20, 25 ff.

[2] 1. *Sam.* 7, 3 ff.

[3] 1. *Sam.* 3, 20.

[4] Samuel drog ud at holde Dom i Bethel, Gilgal og Mispa, 1 *Sam.* 7, 16, alle tre Stæder, der ikke ligge meget langt fra hinanden og alle høre til Benjamins Stamme eller dens nærmeste Omegn.

[5] 1. *Sam.* 14, 47.

[6] 1. *Sam.* 10, 25.

[7] *Jos.* 24, 26.

[8] Det synes af 1. *Sam.* 4, 25 at fremgaa, at *Samuel ikke har kjendt Deut.* 31, 9 ff.; men deraf følger dog ikke, at han ikke skulde have kjendt

Alligevel kom Samuels Tid, som alt bemærket, til at spille[1] en ikke uvigtig Rolle i den israelitiske Listeratur Historie, som et Tidsrum, hvori Jordbunden tilberededes for den nye Plante, der skulde skyde saa frodigt frem under David. I Samuels Dage falder nemlig *Udviklingen af Profetien*[2], der snart udbredte sig over Landet, fornemmelig gjennem de Samfund eller Kredse af religiøst vakte og religiøst begavede Mænd, som havde sluttet sig til Samuel, og som man pleier at betegne med Ordet *Profet-Skoler*[3]. Uheldigvis er Intet opbevaret, der kunde give os Oplysninger om Indretningen af disse Skoler, der forøvrigt synes at have fortsat sig igjennem Aarhundreder[4]. Efter al Sandsynlighed meddeltes der ikke nogen skriftlig Undervisning i disse Skoler. Undervisningen gaves uden Tvivl mundtligt og bestod formodentlig mest i Meddelelser af Lovbud og religiøse Sange, samt maaske ogsaa af fædrelandske Sange og Fortællinger.

Hvorledes det end forholder sig med disse Skoler, vil det ikke kunne betvivles, at Profeterne, der for endel udgik fra disse Skoler, ved deres Taler, der snart kun bestod i korte fyndige Udsagn, snart i Parabler og underholdende Fortællinger, snart endelig i længere Foredrag, maatte bidrage betydeligt til *Uddannelsen af Sproget*, saavel det prosaiske som det poetiske, hvorved det israelitiske Sprog forberededes til at *blive et literært Sprog*.

Et ordnet Statssamfund oprettes under David. Skrift anvendtes ved Rigets Bestyrelse.

Under Saul spillede dog Literaturen endnu ingen Rolle, og Skrift anvendtes neppe under ham ved Rigets Bestyrelse. Hans

---

Moses' Skrifter, som ligge til Grund for Pentateukens fire første Bøger, thi det paagjældende Sted af *Deuteronomion* synes først at have faaet sin nuværende Form ved en Forfatter, der har havt *Samuels* Bøger mellem Hænder, og fandtes sandsynligvis slet ikke blandt Moses' egne Optegnelser og Lovbestemmelser.

[1] S. 282.

[2] Allerede før Samuels Tid under Eli omtales Profeter. En saadan „Guds Mand" kom til Eli, efterat Samuel var kommet til at tjene ved Helligdommen (se 1. *Sam.* 2, 28 ff.)

[3] Se 1. *Sam.* 19, 20 ff.

[4] Om Profetskoler haves flere Forsøg f. Ex. af Hering.

Regjering var for kort og for urolig, til at endog blot den første Grundvold til et ordnet Statssamfund kunde lægges[1]. Et saadant blev først indrettet under David, der formodentligt og de civiliserede Nabolandes Statsforfatning til Mønster, idet han omgav sig med en Hofstat af høie Embedsmænd, der hver havde sin Forretning at varetage i Riget: en af dem skulde anføre Folket, naar det opbødes til Krig[2], en anden var Formand for Gudsdyrkelsen[3], en tredie var Skatmester[4], en fjerde var Anfører for Kongens Livvagt[5], en femte var Kongens Skriver[6] og nedskrev de vigtigste Lovbud og holdt Lister og Registre over Undersaatterne[7]; atter en anden var Rigs-Historiograph[8] og førte Kongens Rigs-Aarbøger o. s. v.

I hvilket af Davids Regjeringsaar denne nye Forfatning blev indført, formaa vi ikke at afgjøre. Efter al Sandsynlighed blev

---

[1] Saul var kun Krigsherre og havde ingen andre Embedsmænd end sin Hærfører Abner, der var hans Fætter.

[2] Allerede Saul havde havt en saadan Feltherre, nemlig Abner. Under David beklædte Joab denne Post, til hvilken Benaja, Høvding for Livvagten (2. *Sam*. 20, 23), blev forfremmet af Salomo (2. *Kong*. 2, 25 og 4, 4).

[3] Under David var der to saadanne Overpræster, Sadok og Abjathar. Man antager i Reglen, at den Første var Præst i Jerusalem, den Anden i Siloh eller Gibeon.

[4] Adoram, som endnu overlevede Salomo og stenedes i Sikem af Jeroboams Tilhængere (1. *Kong*. 13, 18.), var Skatmester under David (1. *Sam*. 20, 24), og under Salomo (1. *Kong*. 4, 6).

[5] Benaja var under David Høvdig for Livvagten (2. *Sam*. 8, 18).

[6] Under David nævnes kun én Skriver, der snart kaldes Sheraja (2. *Sam*. 8, 17, 1. *Krøn*. 24, 6), snart Sheja (2. *Sam*. 20, 25; 2. *Krøn*. 18, 16); under Salomo tre: Asarja, Zadoks Søn, og Brødrene Elihoreph og Ahija, Sisa's Sønner (1. *Kong*. 4, 2). Under Hezekias' sidste Aar var den tidligere Hushovmester Sebna (*Es*. 22, 15) Skriver (*Es*. 36, 3; 2. *Kong*. 18, 18

[7] 1. *Krøn*. 24, 6.

[8] Under David og i Begyndelsen af Salomos Tid var Josaphat, Ahiluds Søn, Historiograph (2. *Sam*. 8, 16; 20, 24; 1. *Kong*. 4, 2), under Hezekias Joah, Asaphs Søn (*Es*. 36, 3; 1. *Kong*. 18, 18).

[9] Under Salomo og hans Efterfølgere nævnes endnu en Hushosmester, Major-Domus, hvad der omtrent svarer til Stor-Vezir (1. *Kong*. 4, 6).

den dog først gjennemført, efter at Jerusalem var bleven Rigets Hovedstad, altsaa omtrent en halv Snes Aar efter Samuels Død.

Grunden lægges til en israelitisk Literatur. Davids Digtninger.

Men endnu forinden synes Brugen af Skrift at have taget et betydeligt Opsving i Davids Rige. Den nye Konge, der allerede som ungt Menneske skulde have udmærket sig ved sin musikalske og digteriske Begavelse — hvorfor han ogsaa var bleven kaldet til Sauls Hof[1], hvis man kan sige, at noget saadant virkelig var til —, havde, medens han forfulgtes af Saul, oftere trøstet sig og sine Ledsagere ved at foredrage Sange med en religiøs Grundtone, som han selv havde digtet; men de urolige Forhold, hvorunder han levede, havde neppe levnet ham Tid til at optegne dem. Som Konge vedblev David denne sin digteriske Virksomhed og forfattede forskjellige Sange, sikkert mest af religiøst Indhold. Efter al Sandsynlighed drog han Omsorg for, at de snart bleve nedskrevne, ligesom det ogsaa er at formode, at han udstrakte sin Omhu til de Sange og Digte, som han havde forfattet i sin Ungdom[2]. Det er høist rimeligt, at man ved denne Leilighed er blevet opmærksom paa, at de af David fattede Sange ikke vare de eneste, som levede paa Folkets Læber, og at der fandtes mange andre, saavel fra yngre som fra ældre Tider stammende Sange, der nok kunde fortjene at optegnes, og hvilke man formodentlig snart har begyndt at samle.

Samlinger af historiske Sange. Bogen Jaser og Jehovas Kriges Bog.

Et af de ældste Skrifter af den israelitiske Literatur blev derfor efter al Sandsynlighed en Bog, som indeholdt *historiske Sange*, eller i det Mindste Digtninger, som knyttede sig til historiske Begivenheder, saavel fra den allersidste Tid som fra ældre Dage. Et saadant Skrift er Bogen *Jaser* ישר, hvori man blandt

---

[1] 1. Sam. 16, 18 ff.

[2] Flere af Davids Psalmer synes forfattede før hans Thronbestigelse, saaledes formodentlig de fleste af de følgende Psalmer: *Ps.* 18, *Ps.* 34, *Ps.* 52, *Ps.* 54, *Ps.* 56 – 57 og *Ps.* 59. Dog ere enkelte af disse muligvis først digtede efter Davids Thronbestigelse.

Andet læste Davids Klagesang over Jonathan[1], men ogsaa ældre Sange, som Visen om Josvas Seir over Kananiterne ved Gibeon og Ajalon[2]. *Jehovas Kriges Bog*, som omtales i den fjerde Mosebog[3], var uden Tvivl af lignende Indhold og indeholdt Seirsange fra Udtogets Tid og fra Vandringen i Ørken.

Digtere under David.

I Davids Fodspor traadte flere af hans Samtidige, som forfattede Lovsange og andre Sange, der benyttedes ved Gudstjenesten. De vigtigste af disse Digtere vare Asaph[4], Ethan[5], Heman[6] samt flere Medlemmer af Korahs Slægt[7], der ikke navngives i Biblen. Adskillige af Psalmerne i anden og tredie Bog henføres til disse Digtere, men deres Forfatterskab til de paagjældende Psalmer betvivles forøvrigt ofte af Kritikerne, uden at de dog have kunnet anføre aldeles overbevisende Grunde for deres Paastande[8].

Prosaen udvikler sig.

Den literære Virksomhed under David indskrænkede sig dog ikke alene til disse digteriske Frembringelser. Ved Siden af Poesien udviklede der sig ogsaa i Davids Dage *en hebraisk Prosa*, hvorved vi ikke blot tænke paa Aarbøger og andre Optegnelser

---

[1] 2. *Sam.* 1, 18.

[2] *Josva* 10, 13.

[3] *Num.* 21, 14 og 17.

[4] Asaph nævnes i Overskrifterne til Psalmerne 50 og 73—83 som Forfatter til disse Psalmer og omtales i Krønikernes Bøger som Leder af Sangen under David (1. *Krøn.* 16, 5, slgn. 6, 2, 15, 17 og 2. *Krøn.* 29, 30).

[5] Ethan nævnes i Overskriften til Psalme 89 som Forfatter til denne Psalme, han var efter 1. *Krøn.* 15, 17 og 19 en af Davids Forsangere i Templet og efter 1. *Kong.* 5, 11 en Vismand.

[6] Han nævnes i Overskriften til Psalme 88 som denne Psalmes Forfatter og omtales i 1. *Kong.* 5, 11 som en Vismand. Han var efter Krønikernes Bøger, hvor Efterretningerne om ham forresten ere noget modsigende (se 1. *Krøn.* 2, 6 og 6, 33), en af Forstanderne for Tempelsangen i Davids Tid (1. *Krøn.* 15, 17).

[7] Korahs Børn nævnes som Forfattere til Psalme 42, 44—50, 85 og 87.

[8] Det er forøvrigt nok muligt, at flere af de Psalmer, der tillægges Asaph, tilhøre den eftersalomoniske Tid. Se f. Ex. *Ps.* 83, 78.

af lignende Art, men paa Skrifter af virkelig literær Betydning, hvoraf der fremkom adskillige i Davids Tid, muligvis for en Del under Indflydelse af den gamle Literatur fra Moses' Dage, som igjennem hele Dommertiden havde ligget hen upaaagtet, men som i Davids Tid atter blev Gjenstand for en ikke ringe Opmærksomhed.

Anledningen til Fremdragelsen af disse ældre Optegnelser var maaske Overførelsen til Rigets nye Hovedstad, Jerusalem, af Pagtens Ark[1] og af de forskjellige Gjenstande, som opbevaredes med denne, iblandt hvilke der ogsaa fandtes skriftlige Optegnelser[2].

Mose Skrifter, Pentateuken.

Maaske er man ved denne Leilighed, da Arken opstilledes i det for den af David indrettede Tabernaket, kommet til at undersøge de gamle Ruller og andre skrevne Sager, som fandtes ved Pagtens Ark, og maaske er man derved blevet opmærksom paa, hvor stor en Betydning disse Skrifter vilde have for Folket, naar de kunde blive udbredte imellem det. Paa den anden Side er det ikke usandsynligt, at man med det Samme har lagt Mærke til, at disse gamle Optegnelser i den Skikkelse, hvori de fandtes, ikke kunde ventes at ville finde rigtig Indgang hos Folket, fordi de nemlig ikke vare afpassede efter Tidens Forestillinger og deslige. I de geographiske Betegnelser i disse Skrifter forekom der saaledes uden Tvivl flere Udtryk, som vare Læserne ubekjendte, og som trængte til en Forklaring; og i sproglig Henseende vare de sikkert noget afvigende fra det almindelige Talesprog. Kortsagt, flere Grunde maatte gjøre det tilraadeligt, at man ikke udgav Moses' Optegnelser uforandrede, men omarbeidede dem noget og af og til føiede et Par oplysende Bemærkninger til, for at gjøre dem lettere tilgjængelige og fatteligere for Folket.

I den senere israelitiske Tid, i de sidste Aarhundreder før Kristus, ligesom i hele den følgende Tid lige til vore Dage, havde man dog ingen Forestilling om, at Pentateuken saaledes kunde

---

[1] 2. *Sam.* 6, 2 ff.

[2] Se 1. *Sam.* 10, 25. Se ovenfor S. 283.

være bleven noget omarbeidet i den eftermosaiske Tid; tvertimod, ikke blot paa Kristi Tid, men maaske allerede paa Esras Tid[1], ansaa man det for en uomtvistelig Sag, at Pentateuken forelaa i samme Skikkelse, som den havde forladt Moses' Haand; og man skjænkede neppe nok Spørgsmaalet om Pentateukens Oprindelse og Fremkomst nogen Tanke.

I Slutningen af det forrige Aarhundrede begyndte man imidlertid at betvivle Pentateukens mosaiske Authenti og at anstille Undersøgelser om Mosebøgernes Paalidelighed og Oprindelse[2], og efter ikke mange Aars Forløb var der allerede fremkommet en ikke ringe Mængde forskjellige Skrifter, hvis Forfattere med den største Sikkerhed udtalte sig om Mosebøgernes Oprindelse, Affattelsestid og historiske Paalidelighed, og det paa en fra den traditionelle Opfattelse ganske afvigende Maade. Uheldigvis vare disse Kritikere dog langtfra komne til samme Resultat; og de Grunde, hvortil de støttede sig, vare for det Meste af en ren subjectiv Natur, hvorfor besindigere Kritikere i Reglen ikke turde vove at stole paa deres Resultater og foretrak at lægge Spørgsmaalet tilside som uopløseligt for Øieblikket, i det Haab, at der engang skulde fremkomme et objectivt Grundlag for Bedømmelsen, indtil hvilket Tidspunkt de mente at burde fastholde den traditionelle Anskuelse.

I den allersidste Tid er der virkelig kommet et saadant Grundlag frem, idet det af samtidige ægyptiske Mindesmærker er bleven godtgjort, at *Philisterne først ere indvandrede* i deres Land kort Tid før Moses' Død *og adskillige Aar efter* Israeliternes Udvandring af Ægypten[3].

Denne Kjendsgjerning, som nu staar aldeles fast i Videnskaben, strider unægtelig paa en temmelig aabenbar Maade med den almindelige Antagelse om, at Pentateuken foreligger for os

[1] Se de Wette *Einleitung* § 159.

[2] De ældste Undersøgelser skyldes Eichhorn, efter hvem vi kunne nævne Astruc, de Wette o. a.

[3] Se § 50.

ganske i *samme* Skikkelse, som da den forlod Moses' Haand, idet nemlig Philisterne i de fire første Mosebøger fremstilles, som de havde boet i deres Femstads-Land fra gamle Dage[1]; og det vil som Følge deraf være klart, at Pentateuken ikke ret vel kan skrive sig fra Moses' Tid. Undersøge vi imidlertid Sagen noget nøiere, ville vi finde, at Philisterne i de allerfleste Fortællinger ikke spille nogen Rolle i de egentlige Overleveringer, og at de kun forekomme i Indklædningen[2], hvoraf altsaa synes at fremgaa, at *de Fortællinger, der findes i Pentateuken, ere blevne optegnede, inden Philisterne vare komne* til for Alvor at gribe ind i Israeliternes Historie, og at det kun er, saa at sige, ved Skriftets Udgivelse, at man har tilføiet Bemærkningerne om Philisterne som geographisk Bestemmelse. Hertil maa vi endnu føie, at vi i forskjellige Fortællinger møde Forestillinger, som sikkert henhøre til Moses' Tider; navnlig passer den Skildring, vi finde af Ægypten, meget vel paa den ældre Tid, men ingenlunde paa nyere Tider, idet der f. Ex. ingen Bekjendtskab haves til Krigerkasten, som udviklede sig i det niende og ottende Aarhundrede før Kristus. De Antydninger, som vi finde af geographiske Forhold i Ægypten[3], stemme desuden saa vel med de samtidige Aktstykkers Vidnesbyrd, at vi ikke ret vel kunne antage, at de Fortællinger, hvori disse Bestemmelser forekomme, først ere nedskrevne lang Tid efter at Forbindelsen med Ægypten var afbrudt. Kortsagt, mangfoldige Omstændigheder synes at antyde, at *Hovedkjernen i de fire første Mosebøger ere bleven optegnet, snart efter Udgangen af Ægypten, altsaa snart efter Moses'*

---

[1] Slgn. Gen. 21, 32 og Exod. 13, 17, hvor der tales om *Philisternes Land*, og Ex. 23, 31, hvor Middelhavet kaldes *Philisternes Hav*. I Fortællingen om Isaks Ophold i Gerar nævnes Philisterne endvidere et Par Gange (*Gen.* 26, 1, 8. 14 og 18).

[2] Saaledes *Gen.* 21, 32, *Exod.* 13, 17 og 23, 31. Kun i Fortællingen om Isaks Forhold til Abimelek i Gerar (*Gen.* 26, 1 ff., se ovenfor Anm. 1) omtales Philisterne hvert Øieblik i selve Fortællingen, men denne er aabenhart kun en anden senere Relation af Fortællingen om Abrahams Ophold i Gerar (*Gen.* 20, 1 ff.).

[3] Slgn. § 82—83.

Dage. Formodentlig ere disse Beretninger blevne nedskrevne ved samme Leilighed som Lovene optegnedes, hvad der muligvis er foregaaet under Moses' Tilsyn. Paa den anden Side maa det ikke overses, at der i Indklædningen af de forskjellige Fortællinger ikke forekommer nogetsomhelst Træk, som kunde antyde, at Forfatteren kjendte Rigets Deling og de ti Stammers Frafald, eller Assyriens[1] eller Babyloniens Vælde, hvoraf atter følger, at Pentateukens Udgivelse[2] maa have fundet Sted endnu før Israeliterne kom i Berøring med Assyrien, ja sandsynligviis før Rigets Deling, altsaa i

[1] Assyrien nævnes kun fire Gange, nemlig i Fortællingen om Edens Have (*Gen.* 2, 14), i en geographisk Bestemmelse af Ismaeliternes Boliger (*Gen.* 25, 18), i Bileams Spaadom (*Num.* 24, 22) og i Folketavlen med den dertil knyttede Fortælling om Nimrod (*Gen.* 10, 11).

[2] Det er en almindelig anerkjendt Sag, at Sproget i Pentateuken ikke er forskjelligt fra Sproget i den øvrige Del af Biblen. Men paa den anden Side er det lige saa vist, at der i de Overleveringer, som findes i Pentateuken, skjuler sig ældre Sprogformer, saaledes en Statusconstructusform paa י, der blandt Andet findes i Jakobs Velsignelse (*Gen.* 49, 11 og 12), og desuden i en Mængde Egennavne. Lignende Arkaismer findes navnlig i Sange og rythmiske Udsagn, saaledes i Lameks Sang til hans Hustruer (*Gen.* 4, 23—24), i Fortællingen om Taarnbygningen (*Gen.* 11, 1 ff.), i Forklaringen af Navnet (*Gen.* 9, 25—27) og endelig i Patriarkernes Velsignelser: Noas (*Gen.* 4, 25—27), Isaks (*Gen.* 27, 28—29 og 39—40) og Jakobs (*Gen.* 49, 2—27). I det Mindste vil man ikke kunne nægte, at Sprog og Udtrykmaader i alle disse Stykker i flere Henseender ikke uvæsentlig adskiller sig fra Sproget i den øvrige Del af Pentateuken. Nu finder man den samme Afvigelse fra Pentateukens sædvanlige Sprog i et Par Stykker, som hidrøre fra Moses' Tid, nemlig i Bileams Spaadom (*Num.* 21, 14—15 og 27—30), og tildels ogsaa i Moses' Velsignelse (*Deut.* 33, 2 ff.), og det bliver derfor sandsynligt, at Pentateukens almindelige Sprog tilhører en senere Tid end Moses' Levetid; Deboras Sang (*Dom.* 5, 2 ff.) synes aabenbart ogsaa at tilhøre en ældre Tid end Pentateukens Sprog, hvilket saaledes føres ned til Tiden efter Dommerne, d. e. til det davidiske Tidsrum. Slgn. Renan *Histoire des langues sémitiques* S. 116, hvor han fremhæver, at der i Pentateuken i Ordspil o. desl. findes Ord, som ganske havde tabt deres gamle Betydning, saaledes at Forfatteren var nødt til at forklare dem ved Omskrivninger ved Hjælp af andre Ord; saaledes f. Ex. Ordet משך i *Gen.* 15, 2.

Davids og Salomos Levealder; eller kortsagt, det synes høist antageligt, *at Moses har efterladt sig endel Optegnelser*, hvilke i hele Dommernes Tidsrum laa upaaagtede ved Pagtens Ark, men derimod bleve fremdragne i det davidiske Tidsrum, i hvilket de sammenarbeidedes til de fire første Mosebøger, hvorpaa de bleve udgivne i denne Skikkelse[1].

Forøvrigt er det let at indse, at der aldeles ingen *væsentlig Forskjel* er imellem denne Anskuelse og den ældre af orthodoxe Exegeter endnu den Dag idag forfægtede Anskuelse, at Pentateuken foreligger aldeles i samme Skikkelse, som da den forlod Moses' Haand: begge Opfattelser ere nemlig enige om, at *der aldrig har været nogen anden Pentateuk udbredt end den, vi nu have*, og paa den anden Side, at, *saalænge der har været nogen Interesse for skriftlige Optegnelser af Moses, og saalænge disse have* været Gjenstand for Undersøgelse og Studium, har vor Pentateuk været til. I Dommernes saa lidet literære Tidsrum bekymrede Ingen sig jo om Moses' *Skrifter*, selv om der til enhver Tid var Mange, som fulgte hans *Bud* og rettede sig efter de fra Fædrene nedarvede Love og Forskrifter, som jo enstemmig henførtes til Moses; og det er derfor en Sag af yderst ringe Betydning, om de gamle Ruller, som Ingen bekymrede sig om, netop indeholdt vor Pentateuk Ord til andet, eller kun dens egentlige og væsentlige Kjerne.

Oversigt over Indholdet.

Anlæget i Pentateuken er kronologisk, og følger sandsynligviis den Orden, som allerede har været antydet af Moses i de af ham eller hans Omgivelser forfattede Optegnelser. I *Genesis* meddeles først Sagnene om Menneskeslægtens Udspring og første Skjæbne[2], Fortællinger, som navnlig knytte sig til det sydlige Armenien[3] og til Babylonien, og hvoraf de sidste finde deres til-

[1] Slgn. S. 280 og S. 288 ff.
[2] *Gen.* 1, 1—11, 25.
[3] Navnet Ararat og Edens Beliggenhed i de fire Floders Kildeland henviser os til Armenien.

svarende i de babyloniske[1] Folks Overleveringer[2]. Derpaa meddeles forskjellige Begivenheder i Folkets tre vigtigste Stammefædres Liv[3], idet der navnlig dvæles udførligt ved de Tildragelser, som havde til Følge, at Israeliterne vandrede til Ægypten[4]. Alle disse Fortællinger, hvoraf naturligvis ingen støtter sig til samtidige Optegnelser[5], medens de alle, om end naturligvis i forskjellig Tid have levet paa Folkets Læber, ere aabenbart indsamlede med stor Omhyggelighed og gjengivne med megen Troskab, idet Samleren synes at have, saavidt muligt, bevaret saavel Overleveringens Udtryk og Benævnelser[6] som de enkelte Fortællingers eiendommelige Kolorit[7], og idet han endelig aldeles har undladt at forsøge at hæve de mindre Uoverensstemmelser og Modsigelser, der saa let komme ind i mundtligt overleverede Fortællinger, og som heller ikke mangle i Genesis[8].

Efter Fortællingen om Jakobs og Josephs Død[9] gaar Beretningen pludselig over til de sidste Tider af Israeliternes Ophold i Ægypten, hvorom der meddeles adskillige Træk[10], til hvilke Fortællingen om Udgangen af Ægypten og Vandringen til det stenede

---

[1] Sagnet om Taarnbygningen og om Ur som Abrahams Hjem henviser os til Kaldaia eller det sydlige Mesopotamien.

[2] Slgn. S. 99 efter Polyhistor, der har øst af Berosos.

[3] *Gen.* 11, 26 ff.

[4] *Gen.* 37, 1—36 og 39, 1 ff.

[5] Slgn. S. 45—54.

[6] I nogle Fortællinger kaldes Gud אלהים Elohim, i andre Jehova יהוה.

[7] Fortællingen om Herrens Besøg hos Abraham og Lot (*Gen.* 18, 1—19, 29) skildres Gud Jehova paa en ganske anden langt mere anthropomorphitisk Maade end i nogen anden Fortælling.

[8] I Fortællingen om Saras Optagelse i Abimeleks Harem (*Gen.* 20, 2 ff.) tænkes ikke paa, at efter en forudgaaende Fortælling maa Sara have været en over halvfemsindstyveaarig Kvinde (se *Gen.* 17, 17). Fremstillingen af Ismael som et lidet Barn, da hans Moder forjoges (*Gen.* 21, 14—19) stemmer ikke vel med Tidsangivelsen i *Gen.* 16, 16—17, 1, hvorefter Ismael var 13 Aar, da hans Moder joges bort o. s. v.

[9] *Gen.* 49, 33—50, 26.

[10] *Ex.* 1, 1—15, 21.

Arabien slutter sig[1]. Her kunde man nu have ventet at finde en objectiv annalistisk Fremstilling af disse Begivenheder, der jo vare samtidige med Moses, og hvori han og flere andre af de Udvandrede havde taget virksom Del; men en saadan Fremstilling vil man forgjæves søge i Exodos. Fortællingen om Udtoget og Begivenhederne fra den sidste Tid af Israels Ophold i Ægypten have ganske den samme folkelige Karakter, som Fortællingerne fra den første Tid af deres Ophold i Landet: Afstande i Tid og Rum ere ofte næsten ganske ladte ud af Betragtning, idet Begivenhederne ere dragne sammen, om man saa kan sige, *paa en dramatisk Maade*[2], uden at dog derved noget væsentligt Led i Rækken forrykkes.

Heraf følger dog ingenlunde, at Fremstillingen ikke skulde hidrøre fra Moses; det er jo let forklarligt, at, da Moses lod optegne de Fortællinger fra Fortiden, der levede paa Folkets Læber, undtog han ikke dem, der berettede om hans egen Tid, men lod dem nedskrive med de andre, til hvilke de nøie sluttede sig.

Efter Fortællingen om Udgangen og Befrielsen fra Ægypternes Aag, beskrives Lovgivningen paa Sinai[3], hvorpaa forskjellige Love meddeles, først de ti Bud[4] og senere andre Love[5]. Derefter finder man omtalt Resultatet af en Folketælling[6], som Moses lod foretage, hvorpaa der atter meddeles endel Love[7]. Efter disse fortælles der om Tabernaklets Indvielse[8]; om andre Love og Bestemmelser[9], samt om Israeliternes Vandringer i det følgende Aar, foruden om forskjellige Begivenheder, som forefaldt

---

[1] *Ex.* 15, 22—19, 2.
[2] I Skildringen af Forhandlingerne med Pharao fremstilles Sagen altid som om denne opholdt sig i Nærheden af Gosen.
[3] *Exod.* 19, 3—25.
[4] *Exod.* 20, 1—17.
[5] *Exod.* 20, 24. *Lev.* 27, 34.
[6] *Num.* 1, 1—47.
[7] Se *Num.* 1, 48—6, 27.
[8] *Num.* 7, 1—89.
[9] *Num.* 8, 1 ff.

under disse[1], ligesom der ogsaa meddeles forskjellige Love, hvortil de omtalte Begivenheder havde givet Anledning[2]. Men pludselig springer Beretningen over til det fyrgetyvende Aar[3] og fortæller om Mirjams[4] og Arons[5] Død, hvorpaa nogle Begivenheder beskrives, der danne Begyndelsen til Kanaans Erobring[6], nemlig Seiren over Amoriternes Konge Sihon i Hesbon og over Og, Basans Konge[7], hvortil endnu kom Moabs frugtesløse Forsøg paa at bortvende Israeliternes Skarer fra disse Egne, hvorfra de truede Moab[8]. Derefter tales der om andre Begivenheder, som hændtes i de samme Egne[9], hvorpaa der fortælles om en ny Folketælling[10]. Derpaa meddeles der nogle Love[11], efter hvilke der følger en Fortælling om Seiren over Midianiterne[12] og en Udsigt over Uddelingen af det fra Sihon og Og tagne Land til en Del af Israeliterne[13]. Til Slutning tilføies en Fortegnelse over de Steder, paa hvilke Israeliterne havde opholdt sig under Vandringen[14], hvortil der endnu kommer nogle Bestemmelser om, hvorledes Folket havde at forholde sig efter Landets Erobring[15].

Med disse Bestemmelser endte formodentlig det af Moses selv eller under hans Tilsyn udarbeidede Skrift, hvilket maaske allerede han selv havde samlet og ordnet i den Hensigt, at det snart skulde

---

[1] *Num.* 10, 33—14, 45 og 16, 1—17, 28. Slgn. *Num.* 9, 1.
[2] *Num.* 18, 1—19, 22 og *Num.* 15, 1—41.
[3] *Num.* 20, 1 ff.
[4] *Num.* 20, 1.
[5] *Num.* 20, 28.
[6] *Num.* 21, 1 ff.
[7] *Num.* 21, 21—35.
[8] *Num.* 22, 1—24, 15.
[9] *Num.* 25, 1—18.
[10] *Num.* 26, 1—65.
[11] *Num.* 27, 1—30, 17.
[12] *Num.* 31, 1—54.
[13] *Num.* 32, 1—42.
[14] *Num.* 33, 1—49.
[15] *Num.* 33, 50—36, 13.

udbredes iblandt Folket, hvilken Udgivelse dog, som alt antydet[1], først synes at have fundet Sted i det davidiske Tidsrum, til hvilket vi henføre det Skrift, som dannes af *vore fire første Mosebøger*, uden at vi paa nogen Maade driste os til at udtale nogen Mening om, hvad og hvor meget, der er tilføiet ved denne Udgivelse[2], eller hvornaar den er foregaaet. Kun ville vi gjøre opmærksom paa, at i flere Psalmer, der tilskrives David, uden at vi have den mindste Grund til at tvivle om Rigtigheden af denne Angivelse, omtales Herrens Lov[3], ligesom der ogsaa i den ottende Psalme[4] synes at findes en Antydning af, at Forfatteren, David, har kjendt den mosaiske Skabelseshistorie i Genesis. Nu er det jo rigtignok muligt, at Psalmens Forfatter har kjendt denne Fortælling ikke fra Mosebøgerne, men fra den mundtlige Overlevering; men det forekommer dog ikke videre sandsynligt; langt snarere har han læst Skabelseshistorien i Mosebøgerne, saaledes at Psalmen kan anses for en Frugt af hans Læsning.

Deuteronomion. Det er ikke meget sandsynligt, at alle de fra Moses eller hans Ledsagere stammende Optegnelser, som vare bragte til Jerusalem under David, have været benyttede til Udgivelsen af de fire første Bøger; der maa sikkert endnu have været andre Optegnelser, som

---

1 S. 288 ff.

2 Fortællingen om Isaks Ophold i Gerar (*Gen*, 26, 1 ff.) er tilføiet ved Udgivelsen; fremdeles synes Lovsangen (*Ex*. 15, 1–19) at have faaet sin nuværende Skikkelse, efterat der i lang Tid havde været Fjendtligheder imellem Israeliterne og Philisterne, slgn. Renan *Histoire des langues sémitiques* S. 112, hvor han fremhæver denne Lovsangs *rhetoriske Karakter* i Modsætning til de ukonstlede Sange, der gjengive Patriarkernes Velsignelser. Man kan ogsaa med flere Fortolkere have nogen Tvivl om Fortællingen i *Gen*. 14, 1 ff., da der her forekommer Folkenavne, som ellers ikke nævnes i de fire første Mosebøger, men derimod vel i den nogen noget sildigere Deuteronomion.

3 Slgn. f. Ex. Ps. 1, 2; 18, 22; 19, 7–8, 40, 7–8.

4 Ps. 8, 1 ff. Andre Psalmer, hvoraf maaskee dog flere ere yngre end David, synes ligeledes at antyde, at deres Forfatter har kjendt Pentateuken. Slgn. *Ps*. 24, 1–2; 29, 10; 136, 5 ff.

skyldtes Moses' Samtidige, og som vel ikke vare sammenarbeidede af Moses til et Hele, men som dog, ikke mindre end de i de fire første Mosebøger benyttede Optegnelser, kunde have Krav paa, at gjøres tilgjængelige for Folket.

Dette skete ogsaa, maaske ikke ret lang Tid efterat de fire første Mosebøger vare udgivne; man udarbeidede da det Skrift, som vi kalde den *femte Mosebog*, som fortæller om Moses' sidste Levetid, og meddeler forskjellige Love, hvoraf enkelte maaske ikke stamme fra Moses. Den femte Mosebog udmærker sig forøvrigt ved sin mere oratoriske Form fremfor de fire første Bøger, idet nemlig Forfatteren ikke, saaledes som Bearbeideren af de fire første Mosebøger, har indskrænket sig til at meddele sine Aktstykker uforandrede blot med faa Tilføielser for at gjøre dem bedre forstaaelige og tilgjængelige for Læserne, men tillige har bestræbt sig for at opbygge og belære[1]. Derfor finder man ogsaa et ikke ringe Antal af, hvad man kunde kalde *lærde Bemærkninger*, som saa at sige indskydes i Paranthes[2], – Noget, som ikke kjendes i de forangaaende Bøger. Til Slutning maa vi endnu gjøre opmærksom paa, at der i den femte Mosobog oftere tales om Skrift, Oplæsning af skrevne Sager o. desl., Noget, som kun ganske undtagelsesviis nævnes i de forangaaende fire Bøger[3]. Man tænke saaledes paa Bestemmelsen, at Kongeloven skulde opskrives, og Afskriften gives Kongen[4], samt at Loven skulde oplæses hver syvende Aar af Leviterne[5], at de fraskilte Kvinder skulde have

---

[1] Slgn. Renan, *Histoire des langues sémitiques* S. 109: Le Deutéronome nous présente l'histoire arrivée à sa dernière période, l'histoire remaniée dans une intention oratoire, où le narrateur ne se propose pas simplement de raconter, mais d'édifier.

[2] F. Ex. Bemærkningen *Deut.* 2, 10–12, hvor de vigtigste Kananitestemmer opregnes, og 2, 20–23, hvor disse Bemærkninger fortsættes og hvor der fortælles om Philisternes Indvandring o. s. v.

[3] I *Exod.* 24, 4 ff. fortælles det, at Moses oplæste Loven om de ti Bud for Folket.

[4] *Deut.* 16, 18.

[5] *Deut.* 24, 1–3.

Skilsmisse-Brev[1] o. desl., ligesom man ogsaa maa erindre, at *Lovbogen* ofte nævnes i Deuteronomion[2], der følgelig efter al Sandsynlighed maa være forfattet i en Tid, da Literaturen spillede en vis Rolle, altsaa enten i det davidisk-salomoniske Tidsrum (d. e. i den første Halvdel af det tiende Aarhundrede) eller ogsaa i det syvende Aarhundrede, paa Hilkias' og Jeremias' Tider. Det Sidste forekommer os dog af flere Grunde mindre sandsynlig, og vi ere langt mere tilbøielige til at henføre Skriftet til Salomos Tid[3].

Iblandt de forskjellige Grunde, som Kritikerne pleie at paaberaabe sig til Bevis for deres Paastand om, at Mosebøgerne — ikke blot Deuteronomion, men ogsaa de fire første Bøger —, ikke kunne være ældre end Hilkias' og Jeremias' Tider, findes ogsaa den, at Templet, som det fortælles i de historiske Skrifter[4], tidligere var bleven istandsat: havde nu — siger man — Lovbogen været tilstede i Templet, saa maatte den ved denne Leilighed være bleven funden og fremdragen. Uheldigvis gaar denne Slutning ud fra en Forudsætning, som ikke blot ikke lader sig bevise, men som endog har al Sandsynlighed imod sig, den Forudsætning nemlig, at man i Tiden efter Salomo til enhver Tid altid havde havt en ligestor Interesse for Skrift og skrevet Ord. Men nu synes det, som vi ovenfor have udviklet, tvertimod at have været Tilfældet, at der lige til henimod Aar 700 hos Israeliterne som hos andre gamle østerlandske Folk, har været en almindelig Ligegyldighed for Skrift og skrevne Sager[5], og det kan derfor meget vel være

---

[1] *Deut.* 31, 9—11.

[2] *Deut.* 28, 58, 61; 29, 21; 31, 9 ff.

[3] Man kan ikke nægte, at *Deut.* 17, 16—17 paa en ganske mærkelig Maade stemmer med 1 *Kong.* 10, 26—11, 8, idet Salomos her beskrevne Færd danner den fuldeste Modsætning til det Uddrag af Kongeloven, som meddeles i Deuteronomion, saaledes at den Tanke uvilkaarligt paatrænger sig Læseren, om ikke Deuteronomien skulde være forfattet i Slutningen af Salomos Regjering af en Profet, som misbilligede denne Konges altfor materialistiske og kosmopolitiske Tænke- og Handlemaade.

[4] 2 *Kong.* 12, 5 ff., se ogsaa 2 *Kong.* 18, 4; slgn. med 2 *Krön.* 29, 3 ff.

[5] Se ovenfor S. 29 ff. og S. 9 ff.

hændet, at man ved tidligere Istandsættelser af Templet var stødt paa Ruller af gamle Skrifter, men at man havde ladet dem ligge uden at gjøre sig den Uleilighed at undersøge dem, fordi man ikke følte hverken Lyst eller Trang til at udforske dem; thi de Lovbud, hvilke man havde Brug for, vare nemlig altfor vel bekjendte til, at man behøvede at anstille Undersøgelser om dem i skrevne Optegnelser; og hvad Forskrifterne for Gudstjenesten, Bønner og Hymner angik, da kunde man ligeledes let finde Folk som kjendte dem, saaledes at det heller ikke for deres Skyld var nødvendigt at søge i gamle Skrifter; kortsagt der er Intet som taler imod Muligheden af, at Mosebøgerne have ligget upaaagtede hen i Templet lige til Josias' Tid. I Virkeligheden tyder ogsaa, som vi ovenfor have bemærket, Alt hen paa, at Udgivelsen af de fire første Mosebøger henhører til en langt ældre Tid end Josias' Dage.

Josvas Bog.

Omtrent samtidig med Deuteronomion synes der iblandt Israeliterne at være bleven udbredt en anden Bog, der, ligesom den femte Mosebog, grundede sig paa gamle Optegnelser fra Moses' Samtids Dage, hvilke formodentlig opbevaredes sammen med de fra Moses stammende Optegnelser[1]. Dette Skrift var *Josvas Bog*, som er udarbeidet paa Grundlag af Josvas Jordebøger[2], til hvilke der formodentlig sluttede sig forskjellige historiske Optegnelser, hvilke Bearbeideren synes at have udfyldt med Beretninger, han hentede dels fra den mundtlige Overlevering, dels fra gamle Sange, som bevaredes fra Slægt til Slægt, men hvoraf dog de fleste

[1] Det er aabenbart, at Forfatteren af Josva Bog har kjendt Deuteronomion (se *Deut.* 27, 11–26 og *Deut.* 11, 26–30; slgn. med *Josva* 8, 30–35). Paa den anden Side har Forfatteren af den femte Mose Bog aabenbart været vel bekjendt med Josva Historie, ja det er endog ikke usandsynligt, at han har kjendt Josvas Optegnelser. Aldeles umuligt er det ikke, at Udgivelsen af Deuteronomion og af Josva Bog skyldtes den samme Forfatter.

[2] Slgn. *Josva* 18, 8–9.

synes at have været optegnede i Bogen *Jaser*[1] eller i *Jehovas Kriges Bog*[2]. Med Hensyn til Tidspunktet for Josva Bogs Udgivelse kunne vi naturligvis ikke give tilforladelige Oplysninger, dog antage vi det for sandsynligt, at den er bleven forfattet og udgivet i Salomos Tidsalder.

Samuels Bøger. Omtrent til samme Tid henhører sandsynligvis en andet Skrift i det gamle Testament, nemlig de saakaldte *Samuels Bøger*, som i Vulgata benævnes *de to første Kongernes Bøger*. Dette Skrift, der indeholder en med megen Liv og Kraft forfattet Skildring af Samuels og Davids Virksomked, synes at være forfattet af en yngre Samtidig af David, formodentlig under Salomos Regjering[3]. Til Skriftet er der med Undtagelse af Bogen Jaser[4], som indeholdt Folkesange, neppe benyttet skriftlige Optegnelser, navnlig ikke Aarbøger men dette var jo heller ikke nødvendigt, da Forfatteren aabenbart stod de Begivenheder, han beskriver, saa nær, at han med Lethed kunde indsamle tilforladelige Efterretninger hos sin Samtid uden at tye til skrevne Optegnelser; en Del af de Tildragelser, han omtaler, havde Forfatteren formodentlig selv været Vidne til[5]. Det er forøvrigt ikke usandsynligt, at Skriftet oprindeligt har været afsluttet med Enden af det ottende Kapitel af anden Bog, hvilket Kapitel ganske har Karakteren af en Afslutning[6], og at senere enten Forfatteren selv, eller en

---

[1] I Fortællingen om Amoniternes Nederlag ved Gibeon og Ajalon benyttede Forfatteren en Sang, hvoraf et Par Linier anføres, *Jos.* 10, 12. Slgn. ovenfor S. 286—287.

[2] S. 286.

[3] Se 2 *Sam.* 5, 4 hvor der tales om Davids Død; slgn. 1 *Sam.* 6, 18.

[4] I det Mindste synes der i Samuels Bøger ikke altid at være fulgt en stræng kronologisk Orden. Forfatteren foretrækker undertiden en vis Realnexus. I Begyndelsen af Skriftet findes flere ubestemte Tidsangivelser 1 *Sam.* 4, 18 (40 Aar) 7, 2 (20 Aar).

[5] Forfatteren af Samuels Bøger synes efter 1 *Sam.* 10, 25 ikke at have kjendt *Deut.* 7, 14—20 hvorfor Skriftet sandsynligvis er ældre end Udarbeidelsen af den femte Mosebog.

[6] Man finder her en Fortegnelse over Davids vigtigste Embedsmænd.

anden yngre Samtidig dertil har føiet et Tillæg, indeholdende nogle flere Fortællinger fra Davids Eneherredømmes Tid, om hvilket den første Forfatter havde været meget kort, sandsynligvis fordi han, dengang da han havde udarbeidet Skriftet, havde fundet det overflødigt at være udførlig i Fremstilling af Begivenheder, som vare hans Samtid bekjendte.

Hvad Tillæget[1] angaar, da synes det at ende med det tyvende Kapitel, hvor man finder en ny Afslutning i Lighed med den, der læses i de sidste Vers af det ottende Kapitel. Med Hensyn til Tidspunktet for Affattelsen ville vi kun minde om, at Bemærkningen om, at den Støtte, som Absalon havde reist i Kedrons Dal udenfor Jerusalem, bar hans Navn, *indtil den Dag idag*[2], synes at antyde, at der, dengang denne Bemærkning nedskreves, var gaaet over en Menneskealder siden Absalons Død, og at Skriftet saaledes i det Tidligste kan henføres til den anden Halvdel af Salomons Regjeringstid.

Til Samuels Bøger slutter der sig endnu et andet Tillæg[3], der dels bestaar af Navnefortegnelser[4], som formodentlig ere tagne af samtidige Aktstykker, dels af nogle flere Fortællinger og Bemærkninger om Davids Regjeringstid. Enkelte af disse have en temmelig sagnagtig Karakter og bære Præget af at være gaaede igjennem flere Slægtleds Overlevering, inden de ere blevne optegnede[5].

Men Hensyn til Forfatteren eller Forfatterne kan man kun gjøre sig løse Gisninger; ikke usandsynligt er det dog, at Skriftet skyldes enten Profeten Nathan eller Profeten Gad eller maaske dem begge; ja muligvis ere de Kildeskrifter til Davids Historie, som Forfatteren af Krønikernes Bøger[6] omtaler under Navnene *Samuels*

---

[1] 2 *Sam.* 9, 1—20, 26.
[2] 2 *Sam.* 18, 18.
[3] 2 *Sam.* 21, 1—24, 25.
[4] F. Ex. 2 *Sam.* 23, 24—39.
[5] Slgn. 2 *Sam.* 23, 8 og 18.
[6] 1 *Krön.* 29, 29.

Bog, *Nathans Bog* og *Gads Bog* ikke noget andet Skrift end vore *Samuels Bøger*[1].

Dommernes Bog. Et andet Skrift fra det davidisk-salomoniske Tidsrum er *Dommernes Bog*, som saa at sige slutter Kjeden imellem *Josva Bog* og *Samuels Bøger*. Skriftet er formodentlig lidt yngre[2] end Samuels Bøger[3], i det Mindste end det første Afsnit af disse[4], og er udarbeidet med megen Omhyggelighed, idet Forfatteren med stor Troskab har gjengivet de Sagn og Fortællinger, han forefandt rundt om i Landet, og som han har søgt efter bedste Evne at ordne efter den kronologiske Følge af de Begivenheder, hvorom de handlede. Til Skriftet er der endnu føiet et Par Anhang[5], der meget vel kan skyldes den samme Forfatter som det egentlige Skrift.

Da Forfatteren af Dommernes Bøger næsten altid øser af den mundtlige Overlevering, er det naturligt, at der i Skriftet forekommer mange ubestemte Tidsangivelser[6]. Af skriftlige Kilder har Forfatteren neppe benyttet andre end Bogen *Jaser*; der dog ikke anføres udtrykkeligt som Kilde til dette Skrift, og endvidere maaske ogsaa *Jehovas Kriges Bog*, forudsat at dette Skrift ogsaa har behandlet den eftermosaiske Tid[7]. Derimod har

---

[1] Man kunde tænke sig, at Tillæget 2 *Sam*. 9, 1—20, skyldtes Nathon, der synes endel yngre end Gad (slgn. 2 *Krøn*. 10, 29); Gad kunde være Forfatter af det egentlige Skrift, men det er alt kun løse Gisninger.

[2] Man finder i Dommernes Bog Formen נַעֲרָה, medens der i Pentateuken נַעַר bruges som Hunkjønsord.

[3] Af 1 *Sam*. 12, 11 kan man maaske slutte, at Forfatteren ikke kjender Dommernes Bog.

[4] 1 *Sam*. 1, 1— 2 *Sam*. 8, 11.

[5] *Dom*. 17—21.

Tidsbestemmelsen 40 Aar det vil sige en Slægts Levetid findes ikke mindre end tre Gange, se *Dom*. 3, 11; 5, 31; 8, 28. Desuden findes de ligesaa ubestemte Udtryk 80 Aar, d. e. to Slægtled (*Dom*. 3, 30) og 20 Aar (*Dom*. 15, 20 og 16, 3—1).

[7] Se *Dom*. 3, 12 12, 7 samt 12, 11—15.

han neppe benyttet Optegnelser i Prosa og i ethvert Tilfælde intet Skrift, som man kunde ligne med Aarbøger eller desl.[1]. Da flere af Fortællingerne henhøre til Tistammeriget[2], bliver det ikke aldeles usandsynligt at antage, at Skriftet er udarbeidet før Rigets Sønderlemmelse, altsaa før Salomos Død[3].

Foruden de her nævnte Skrifter forfattedes der uden Tvivl i Salomos Dage adskillige andre, som ere gaaede tabte. Dette er iblandt andet Tilfældet med største Delen af de Skrifter, som Salomo selv forfattede, og hvis Antal synes at have været meget stort. Salomos Skrifter.

Han skal saaledes, efter hvad der fortælles i Kongernes Bøger[4], ikke have forfattet mindre end tusinde og fem Digte eller Sange (שִׁיר) og tretusinde Tankesprog (מָשָׁל); han skrev ogsaa, tilføies der, om Træerne fra Libanons Ceder til Isopen paa Muren, ligesom om Dyrene, Fuglene, Krybdyrene og Fiskene[5], en Bemærkning, der sandsynligvis kun vil sige, at han har hentet Stoffet til disse tre tusinde Tankesprog fra Naturen[6], og man tør deraf paa ingen Maade slutte med Ewald[7] og andre Fortolkere, at han havde skrevet en Kosmographi.

Af disse den vise Konges mange digteriske Frembringelser ere kun faa blevne optagne i Samlingen af Israeliternes hellige Bøger, sandsynligvis fordi de, ligesom deres Forfatter, vare mere philosophiske end religiøse og mere kosmopolitiske end natio-

---

[1] Slgn. § 3, S. 45 ff.

[2] Slgn. *Dom.* 4, 2–12, 7 og 12, 11–15.

[3] Forfatteren af Psalme 83, der sandsynligvis med Rette henføres til Asaph og formodentlig er fra Salomos Tid, synes at kjende Dommernes Bog; slgn. *Ps.* 83, 9–11.

[4] 1 *Kong.* 4, 32.

[5] 1 *Kong.* 4, 33.

[6] Slgn. Renan, *Hist. d. lang. sém.* S. 118–119, hvor han minder om Middelalderens Skrifter med Titlen *Physiologus*.

[7] Ewald, *Die Dichter des alten Bundes* I, 212 ff.

nale. Man finder iblandt Psalmerne en, der tilskrives Salomo[1]; og efter Psalmerne følger der, som bekjendt, et Skrift, hvilket man Reglen, og sikkert med Rette, tillægger Salomo, nemlig *Ordsprogene.* Om han derimod har forfattet *Høisangen*, er noget mere tvivlsomt paa Grund af de Aramaismer, som man mener at kunne spore i Skriftet[2], hvad der endnu mere gjælder om *Kohelet*, *(Prædikerens Bog)*, som man i Reglen henfører til den efterexilske Tid.

Til den davidisk-salomoniske Tid henhører endelig muligvis ogsaa Samlingen af Psalmernes to første Bøger[3] i det Mindste af den første.

Literaturens Skjæbne i de første Aarhundreder efter Salomo.

Den literære Bevægelse, som var bleven vakt under David, standsede ikke ganske ved Rigets Deling. I begge Riger førtes Rigs-Aarbøger[4], der ideligt omtales i Kongernes Bøger, ligesom der navnlig i Juda, maaske ogsaa i Israels Rige forfattedes flere andre Skrifter af forskjelligt Indhold[5]. Men deres Antal var sikkert ikke betydelig, og de fleste af dem tilhørte uden Tvivl den paa Salomo umiddelbart følgende Tidsalder, de sidste Aartier af det tiende Aarhundrede, efter hvis Slutning den literære Interesse iblandt Folket uden Tvivl næsten ganske tabte sig.

Grunden hertil er let at opdage. Den literære Bevægelse, som vi have set røre sig i Israel i Davids og Salomos Dage, havde nemlig aldrig slaaet nogen Rod i Folket[6]. Den havde kun berørt ganske enkelte Kredse, der stode i Forbindelse med Hoffet og

---

[1] *Psalme* 72.

[2] Renan antager, at saavel Heisangen som Kohelet, ja endog Jobs Bog skulde i deres væsentlige Indhold gaa tilbage til Salomos Tidsalder (*Histoire des langues sémitiques* S. 122—123).

[3] *Ps.* 1—72. Disse to Bøger maa i ethvert Tilfælde være samlede før Exilet.

[4] Israels Riges Aarbøger omtales 1 *Kong* 14, 19; 15, 31; 16, 5. Juda Riges 1 *Kong* 14, 29; 15, 7 og 23, o. s. v.

[5] Ewald antager, at Høisangen er skrevet i Israels Rige efter Salomos Død; se hans *Geschichte des Volks Israel* III, 1 Th. S. 173 ff.

[6] Slgn. ovenfor S. 29 ff.

med Nationalhelligdommen, og var aldrig trængt ned i Folket. Derfor blev sikkert ikke ret mange af de her nævnte Skrifter læste, hverken Pentateuken, eller Josvas Bog eller Dommernes Bog eller Samuels Bøger. De ved Gudstjenesten brugelige Bønner og Psalmer kunde man sikkert udenad, og naar det gjaldt om, paa det politiske eller religiøse Livs Omraade, at udstæde et Bud eller en Bestemmelse, da kunde man uden Tvivl altid gjøre det med det Bekjendtskab, man havde til de ældre Love og Vedtægter, uden at man behøvede at ty til skrevne Kilder, og uden at man var nødsaget til at slaa efter enten i Pentateuken eller i de af Moses og hans Samtid eller af senere Fyrster efterladte Bestemmelser.

Det var først under Hezekias[1], at der, som vi ovenfor have paavist[2], hos Israeliterne begyndte at vaagne større Interesse for Skrift og i det Hele for det skrevne Ord. Profeten Esaias optegnede formodentlig selv, som vi have set, uden Tvivl i Slutningen af sit Liv, sine Profetier, hvoraf den ældste var bleven udtalt i Uzias' Dødsaar[3]. Det var derfor maaske som en Indledning til dem, at han forfattede den historiske Skildring af Kong Uzias' Regjering, som omtales i Krønikernes Bøger[4]. Udvidet Brug af Skrift under Hezekias. Literaturens Blomstring.

Esaias betegner Guldalderen i den israelitiske Literatur; med ham naar det hebraiske Sprog sin høieste Udvikling og fremtræder i sin skjønneste Skikkelse. Alt hvad man kan fordre af et fuldendt Skrift, Smag, Tonefald og Formskjønhed findes hos Guldalderen.

---

[1] I Krønikernes Bøger (2 *Krøn.* 17, 7) fortælles der rigtignok om Josaphat, at han i det tredie Aar af sin Regjering lod Folket undervise i Loven, men da flere af de Efterretninger, som Krønikerne fortælle om Josaphat (se 2 *Krøn.* 20, 1) ligesom om hans nærmeste Forgængere (se ovenfor S. 65) ere meget upaalidelige, have vi Grund til at tvivle om Rigtigheden af denne enestaaende Meddelelse. Se S. 29 Anmk. 7.

[2] S. 30 ff.

[3] Esaias 6, 1.

[4] 2 *Krøn.* 26, 22.

Esaias, og intet tilsvarende kan paavises, selv ikke i den davidiske Tidsrums skjønneste Psalmer[1].

Omtrent samtidig med Esaias, maaske endnu før, havde man nedskrevet Profeterne Hoseas', Amos' og Joels Skrifter[2]; hvortil der i det følgende Aarhundrede kom enkelte andre profetiske Skrifter og historiske Monographier. Men hvor megen Interesse der end var vakt for Literaturen, tænkte man dog ikke dengang paa at anstille Efterforskninger efter Pentateuken eller andre gamle Optegnelser. Det var først ved Templets Istandsættelse under Josias, at man blev opmærksom paa de gamle Ruller, der fandtes i Templet, og man gav sig til at læse i dem, og at man gjenkjendte Lovbogen[3]. Det var maaske en Frugt af denne Efterforskning, at Lovens Bestemmelser om Iagttagelsen af Sabbatsaaret bragtes til Udførelse[4].

Sølvalderen. I Rigets sidste Dage fremkom flere Skrifter, saaledes Jeremias' Profetier, der endnu udmærke sig ved Aand og Fylde, men dog staa langt tilbage for Esaias i Høihed og Kraft. Jeremias lod, som alt bemærket[5], selv sine Profetier samle og lod sikkert ligeledes selv senere dertil forfatte et Tillæg. Under Landflygtigheden fremkom Ezekiels Profetier, der synes at være blevne optegnede straks efterat de vare udtalte, og formodentlig ere samlede af Profeten selv.

Til Jeremias' Tidsalder henhører fremdeles sandsynligvis Udgivelsen af Nahum, Habakuk og Zephanias' Profetier, der formodentlig ere nedskrevne før Exilets Begyndelse.

Under den babyloniske Landflygtighed fremkom det israelitiske Skrift, som vi pleie at kalde *Kongernes Bøger*, hvis For-

---

1 Se Renan, *Histoire des langues sémitiques* S. 121—122.

2 S. 39 Anmk. 1.

3 S. 40; se 2 *Kong.* 22, 8 ff.

4 Sabbatsaaret iagttages i den efterexilske Tid, se *Neh.*, 10, 31; og muligvis allerede under Josias.

5 S. 39 ff.

fatter uden Tvivl kjender *Samuels Bøger*, hvoraf han synes at have havt til Hensigt at give en Art Fortsættelse.

Kongernes Bøger kan, ligesom Samuels Bøger, ikke siges at være et nationalhistorisk Værk: Forfatteren vil ikke skildre sit Folks Historie i Almindelighed, han vil derimod navnlig oplyse det Forhold, hvori Folk og Konge havde stillet sig til sin Gud Jehova i de forløbne Tider, ligesom han ogsaa derhos vil paavise, hvad Indflydelse denne Folkets og Herskerens Opførsel havde havt paa Rigets og Folkets Skjæbne[1].

Hovedkilden til *Kongernes Bøger* er Juda og Israels Rigers Aarbøger[2], hvad enten nu Forfatteren har benyttet selve Aarbøgerne, eller, hvad der er sandsynligere, kun Uddrag af disse Skrifter. Da imidlertid Rigs-Aarbøger efter deres Natur maa være tørre, og da navnlig hverken Juda eller Israels Riges Aarbøger kunde ventes at give Oplysning om forskjellige Spørgsmaal, som efter Forfatterens Øiemed maatte være ham af høieste Vigtighed, var det sandsynligt, at han ogsaa søgte Oplysninger fra andre Kilder.

I Virkeligheden vil man ogsaa paa forskjellige Steder i Skriftet spore Benyttelse af forskjellige andre Kildeskrifter. Bogens første Fortælling, der som bekjendt beretter om Salomos Thronbestigelse[3], kan saaledes neppe være taget af denne Konges Rigs-Aarbøger, men bærer langt snarere Præg af at være øst af et eller andet Skrift, der udelukkende, eller i det Mindste hovedsagelig, har behandlet Salomos Historie. Det er maaske af dette ubekjendte Kildeskrift, at flere Meddelelser ere tagne, som vi læse om Salomo i Kongernes Bøger, og som ikke synes at kunne stamme fra hans Aarbøger[4]. Hvad Beskrivelsen af Templet angaar, da kan den meget vel være taget af hans Aarbøger, men det er ogsaa

---

[1] S. 58 Anmk. 7.

[2] Saavel Juda som Israels Riges Aarbøger anføres ofte; Se S. 304 Anmk. 4.

[3] 1 *Kong.* 1, 1—53.

[4] F. Ex. 1 *Kong.* 4, 29—34 og 1 *Kong.* 10, 14 ff. Den aarlige Indtægt, som her tillægges Salomo, var større end den, der indflød i Perserkongens Skatkammer. Slgn. J. Brandes, *Das Münz und Gewichtswesen in Vorderasien*, Berlin 1866 S. 73.

ingenlunde umuligt, at den er øst af en eller anden Monographi over Templet.

Fortællingen om Profeten Akhija og hans Forhold til Jeroboam[1] kan ikke ret vel være taget af nogen Rigs-Aarbog, hverken af Judas eller Israels. I det sidste Riges Aarbøger var der i det Mindste ingen Anledning til at omtale en saadan Begivenhed, da den jo ikke tjente til Herskerens Forherligelse[2], og i Juda Kongers Aarbøger var der jo heller ikke nogen Grund til at beskrive denne Tildragelse, da den dels var foregaaet udenfor Juda Riges Grændser og dels kun stod i en meget fjern Forbindelse med Juda Konge. Der er derfor ikke megen Tvivl om, at Forfatteren af Kongernes Bøger har øst denne Fortælling af en anden Kilde end Rigs-Aarbøgerne, enten han nu har hentet den fra den mundtlige Overlevering, eller han, hvad der forekommer os sandsynligere, har taget den af en eller anden historisk Monographi. I Virkeligheden nævnes der af Forfatteren af Krønikernes Bøger[3], et Skrift, som kaldes *Akhias Profeti*, og som sandsynligvis har behandlet dette Tidsrums Historie. Det forekommer os derfor ret antageligt, at det er af dette Skrift, at Forfatteren af Kongernes Bøger her har øst sin Beretning om denne Begivenhed.

I Jeroboams Historie læses endnu en anden Fortælling, som neppe heller kan være øst af hans Aarbøger; det er Fortællingen om Gudsmanden, som var kommen fra Juda til Bethel, og som paa Hjemreisen blev dræbt af en Løve og derpaa blev begravet af en gammel Profet i Bethel, som havde bevæget ham til at afvige fra den Befaling, han havde modtaget af Jehova[4].

Til denne Tildragelse sluttede der sig en anden, som hændtes næsten tre hundrede Aar senere under Josias ved denne Mands Grav[5], og som ogsaa meddeles i *Kongernes Bøger*. Disse to

---

[1] 1 *Kong*. 14, 1—18.
[2] Se ovenfor S. 45 ff.
[3] 2 *Krøn*. 9, 29.
[4] 1 *Kong*. 13, 1—32.
[5] 2 *Kong*. 23, 16—18

Fortællinger ere maaske begge øste af den mundtlige Overlering, dog kan Fortællingen om Begivenheden under Jeroboam ogsaa være taget af en skreven Kilde. Profeten Iddo havde efter Krønikernes Bøger forfattet et Skrift om Jeroboam[1]; af dette Skrift er maaske Fortællingen øst, men den er i ethvert Tilfælde neppe meddelt ordret[2].

I det Følgende har Forfatteren ved Siden af Rigsaarbøgerne, fra hvilke han af og til henter en Bemærkning, uden Tvivl benyttet to Monographier, en over Elias[3] og en anden over Elisah[4]. Den første var uden Tvivl et meget paalideligt Skrift og kan ikke være nedskrevet lang Tid efter de Begivenheder, den behandler, men hvad den sidste Fortælling angaar, kan man ikke nægte, at den har en temmelig sagnagtig Karakter[5], saaledes at man maa antage, at den i lang Tid har været tilstede i mundtlig Overlevering, inden den er bleven optegnet — forudsat, at Forfatteren af Kongernes Riger ikke har taget den ganske ligefrem og umiddelbart af den mundtlige Overlevering. I det Mindste vil man ikke i Elisahs Historie kunne miskjende, en vis Overensstemmelse imellem hans Liv og Profeten Elias' Levnet og derhos en vis Bestræbelse hos Overleveringen for at hæve Elisah til samme Høide som Elias. Derfor skulde Elisah ligesom Elias ogsaa spille en Rolle ved en Beleiring af Samaria[6] og ved en Hungersnød[7], som man lod vare *syv Aar*, medens den, der i Virkeligheden

---

[1] 2 *Krøn.* 9, 29.

[2] Det er kun lidet sandsynligt, at Gudsmanden har udtalt sin Spaadom saa bestemt, som den læses i 1 *Kong.* 13, 2.

[3] 1 *Kong.* 17, 1—2 *Kong.* 2, 11.

[4] 2 *Kong.* 3, 7, 10, 28; samt 1 *Kong.* 19, 19—21 og 2 *Kong.* 13, 14—21.

[5] Man vil bemærke, at i Fortællingerne om Elisah nævnes Israels Konge ikke ved Navn, hvorimod Kongens Navn idelig anføres i Beretningerne om Elias; det fremgaar i det Hele aldeles ikke af Fortællingerne om Elisah, at de skulle henhøre til Jorams Tid; de kunne ligesaavel henhøre til en anden Konges Tid f. Ex. til Akhabs.

[6] 2 *Kong.* 6, 24—7, 20.

[7] 2 *Kong.* 8, 1—2.

havde fundet Sted i Elias' Tid, kun skulde have varet halvtredie Aar[1].

I det Følgende[2] slutter Forfatteren sig atter nøie til Aarbøgerne, kun at han indføier[3] den korte historiske Monographi, som man havde tilføiet som Anhang til Esaias' Profetier[4]. Kun i Fortællingen om Juda Riges sidste Dage findes der maaske nogle Bemærkninger, som Forfatteren har hørt af Øienvidner og nedskreven efter disses Beretning. Affattelsen af *Kongernes Bøger* henhører til den sidste Halvdel af Exilets Tid, thi Forfatteren kjender saaledes Evil Merodakh[5], Nabukaduruzur's Efterfølger[6], men han véd aabenbart Intet om Kyros og hans Foranstaltninger.

Literaturen efter Exilet, Haggai, Sakharias, Maleaki.

Den gamle israelitiske Literatur gik ikke til Grunde i den babyloniske Landflygtighed: endnu efter Hjemkomsten fra Babylon fremkom der flere Skrifter, som affattedes i det gamle israelitiske eller hebraiske Sprog. Dette var saaledes Tilfældet med Profeterne Haggai og Sakharias' og den noget senere Profet Maleakis Skrifter.

Hjob, Kohelet og Høisangen.

Et andet efterexilsk Skrift er *Hjobs Bog*, hvor man paa flere Steder sporer en iranisk eller persisk Indflydelse, hvorfor Skriftet først kan være *affattet hen i Persertiden*, hvad der dog ikke udelukker, at et ældre Skrift ligger til Grund[7]. Noget Lignende er maaske ogsaa Tilfældet med Kohelet „Prædikerens Bog", ligesom muligvis ogsaa med Høisangen[8].

Efterexilske Psalmer, Kroni-

Ved Siden af disse Skrifter digtede man endnu Psalmer efter

[1] 1 *Kong*. 18, 1. Se § 95.
[2] 2 *Kong*. 10, 32 ff.
[3] 2 *Kong*. 18, 17—20, 19.
[4] Es. 36, 1—39, 8.
[5] 2 *Kong*. 25, 27.
[6] Se nedenfor § 41.
[7] Slgn. Renan, *Hist. des langues sém*. S. 122.
[8] S. 304.

gammelt Mønster og i det gamle Tungemaal, hvilket man desuden endnu vedblev at benytte i historiske Skrifter, navnlig naar man behandlede Israels gamle Historie. Det gamle Sprog er saaledes anvendt i det Skrift, som man pleier at kalde *Krønikernes Bøger*, hvis Affattelsessted sandsynligvis falder i den allersidste Persertid[1], og som er udarbeidet med Benyttelse af en stor Mængde Kildeskrifter, der rigtignok ere af meget forskjelligt Værd. Det hebraiske Sprog er ogsaa anvendt i *Esthers Bog*, der behandler en Begivenhed, der er foregaaet under Xerxes, og som formodentlig er bleven nedskrevet et Par Menneskealdre — maaske først mere end et Aarhundrede — efter Esthers og Xerxes' Dage[2]. krønikernes Bøger, Nehemias Bog og Esthers Bog.

I det fjerde Aarhundrede og sandsynligviis allerede i det femte fremkom der imidlertid iblandt Israeliterne i Palaistine historiske Skrifter, der vare affattede i Syriens datidige Folkesprog, *det aramaiske Sprog*, hvilket navnlig synes at have været benyttet, naar man behandlede Begivenheder fra den Tid, da det aramaiske Sprog var bleven Omgangs- og Talesprog. Af saadanne paa Aramaisk skrevne israelitiske Skrifter have vi rigtignok ingen tilbage i deres Helhed, men til Gjengjæld have vi et Par Bøger, hvis Forfattere ordret gjengive større Afsnit af saadanne Skrifter efter den aramaiske Original[3], uden Hensyn til at andre Dele af deres Skrift, navnlig Begyndelsen, ere affattede paa Hebraisk. Af Skrifter af denne Art maa vi navnlig omtale *Esras Bog*, der formodentlig tilhører det fjerde Aarhundrede eller maaske Slutningen af det femte, og *Daniels Bog*, som man i den senere Tid gjerne vil hen- Begyndende Anvendelse af Aramaisk Sprog i Literaturen. Esras Bog og Daniel.

---

[1] Forfatteren er i den Grad indlevet i de persiske Sædvaner og Forhold, at han endog lader David modtage 10,000 Dareiker som frivillige Gaver til Tempelbygningen; se 1 *Krøn.* 29, 7.

[2] Esthers Bog synes skreven udenfor Palaistine, se Renan, *Histoire des langues sémitiques* S. 141.

[3] Man mener ofte, at de aramaiske Stykker, man finder i Esras Bog, tilhøre et stort aramaisk Værk, se Ewald, *Geschichte des Volks Isr.* I. S. 244, III, 2 Th. S. 205; Renan, *Hist. des langues sém.* S. 138.

føre til Antiokhos Epiphanes Tid[1]; men dette Resultat forekommer os dog ingenlunde at staa saa fast, som man nu i Reglen synes at antage; og vi ere tvertimod tilbøielige til at antage, at Skriftet tilhører det fjerde Aarhundrede før Kristus.

Hvad Tidsalder der end maa tillægges *Daniels Bog*, kan det betragtes som hævet over al Tvivl, at det hebraiske Sprog, som Samleren eller Udgiveren af *Daniels Bog* endnu benyttede, efterhaanden mere og mere forsvandt som Skriftspog[2], som hvilket det efterhaanden afløstes af der aramaiske Sprog[3] eller rettere af den særegne Mundart af det aramaiske Sprog, som taledes i Syrien, og som man pleier at kalde det *syro-kaldaiske Sprog*[4]. Forøvrigt var dette sidste Sprog dog ikke Folkets eneste Skriftsprog; det græske Sprog trængte sig efterhaanden ind og anvendtes som Skriftsprog ved Siden af det aramaiske Sprog. Enkelte af de apokryphiske Bøger skreves paa Græsk, og i det samme Sprog affattedes ogsaa de Kristnes Skrifter. Iosepos skrev ligeledes sine Værker paa Græsk, der allerede mere end to Aarhundreder tidligere var bleven de ægyptiske Iudaiers Skriftsprog.

Kanon (de hellige Skrifter) samles.

Den betydelige Opmærksomhed, man i den efterexilske Tid viste Skrift og skrevne Ord i Iudaia, udstrakte sig ogsaa til Fol-

---

[1] Se Renan S. 141.

[2] Flere Fortolkere og Historikere ville have forsøgt at bevise, at paa Makkabaiernes Tider blev det hebraiske Sprog atter i stort Omfang benyttet som Skriftsprog, og at der fremkom en ny literær hebraisk Renaissance (se Ewald, *Gesch. d. Volks Israel* III, 2. Th. S. 397 og 541; Fürst, *Kultur- und Literaturgeschichte der Juden in Asien* S. 14—15, 24—25; Renan, *Histoire des langues sémitiques* S. 111).

[3] Det hebraiske Sprog anvendtes dog paa Mønter lige til Barkokbas Tid; se Madden, *Jewish Coinage*, Levy, *Geschichte der jüdischen Münzen* 1862. Berlin.

[4] De fleste apokryphiske Skrifter vare oprindelig skrevne paa Aramaisk (Syro-Kaldaisk), saaledes Makkabaiernes første Bog, Visdommens Bog, Jesus Siraks Søns Bog, Judiths Bog o. fl., se Renan, *Histoire des langues sémitiques* S. 141.

kets gamle Literatur, for hvilken der, som vi have set, allerede var stor Interesse i Josias' Dage.

I *Nehemia's Bog* fortælles der ogsaa, at paa Nehemia's Tid blev Loven, d. v. s. de fem Mosebøger, oplæst og udlagt ved religiøse Sammenkomster[1], en Meddelelse, som ikke er uden Interesse med Hensyn til Spørgsmaalet om, hvorvidt Judaierne dengang talede Hebraisk eller Aramaisk, men som dog ikke er afgjørende, da Betydningen af de Ord, der findes i den paagjældende Sætning, ikke er let at bestemme med fuld Sikkerhed[2].

Men Loven eller Mosebøgerne var ikke det eneste Skrift, hvilket det kunde være Israeliterne af Vigtighed at kjende. Der fandtes Skrifter, som endnu grebe dybere ind i deres hele Liv og Forestillingskreds end Loven, nemlig de prophetiske Skrifter: ogsaa disse kunde man have al Grund til at oplæse for Folket; og imellem dem og Pentateuken laa der en hel Række Skrifter, som f. Ex. *Josva's* og *Dommernes Bog*, *Samuels Bøger* o. s. v., hvilke heller ikke vare uden Interesse i religiøs Henseende, og som derfor ogsaa kunde fortjene at oplæses.

Paa den anden Side fandtes der ogsaa en hel Del Skrifter, som naaede tilbage til en temmelig tidlig Tid, tildels til Davids og Salomos Dage, men som dog ikke ret vel egnede sig til til at oplæses i religiøse Forsamlinger, da de nemlig vare af rent historisk Indhold og derfor kun frembød ringe religiøs Interesse.

Om enkelte Skrifter kunde man være i Tvivl, hvorvidt de skulde oplæses eller ikke, og derfor var det naturligt, at Folkets religiøse Ledere bleve enige om, at udarbeide en Liste over de Bøger, der bedst egnede sig til at oplæses ved religiøse Sammenkomster, og at de bekjendtgjorde denne Liste for Folket.

---

[1] *Neh.* 8, 8.

[2] Se Renan, *Histoire des langues sémitiques* S. 137 ff. Et andet Sted hos Nehemias 13, 23–24 fortælles der, at Israeliterne bortbyttede deres eget judaiske Sprog יְהוּדִית, imod Naboernes Sprog, men uheldigvis vide vi ikke, hvad Sprog der dengang taledes hos Israelisterne Naboer i Sydsyrien.

Efter al Sandsynlighed har allerede Esras antydet, hvilke Skrifter der maatte betragtes som de vigtigste i religiøs Hensende og samlet disse Bøger i en egen Samling, som vel dog neppe betragtedes som et afsluttet Hele, altsaa som en *hellig Skrift*, før under Esras' Efterfølgere.

Den ældste Samling af Israeliternes hellige Bøger kan dog ikke have været ganske den samme, som den, vi kalde *det gamle Testamente.* Flere af de Bøger, der findes i vore Bibler, fandtes aabenbart ikke i den første, af Esras og hans nærmeste Efterfølgere foranstaltede Samling; thi denne *endte uden Tvivl med Hjobs Bog* og indeholdt kun de Skrifter, der i vore hebraiske Bibler findes foran *Hjobs Bog*, — og det sandsynligvis ganske i samme Orden, som de følge paa hinanden i denne, saaledes at *Genesis* var det første Skrift, *Exodos* det andet o. s. v.

Man vil saaledes se, at de to Samlinger, som man kalder *de fem Megiller* og *Hagiographerne*, ikke fandtes i Esras', og hans umiddelbare Efterfølgeres Kanon, men det er jo let forklarligt deraf, at flere af de Skrifter, hvoraf de bestaa, ere af en saa sen Oprindelse, at kun enkelte af dem have kunnet været til paa Esras' Tid. Flere af dem ere endogsaa mange Aar yngre end Esras.

Derimod havde Esras og hans Efterfølgere, som allerede antydet, undtaget adskillige Skrifter fra Samlingen, fordi de havde *en overveiende historisk Karakter* og forholdsvis kun havde lidet Værd i *religiøs og opbyggelig Henseende.* Som Skrifter af denne Art, hvoraf enkelte forøvrigt havde en temmelig anselig Ælde, kunne vi nævne følgende, der omtales af Forfatteren af Krønikernes *Bøger:* Gads Bog om David[1], Nathans Bog om David[2] og Salomon[3], Akhijas Syn[4], Shemajas Bøger[5], Iddos' Syner[6], Iddos

[1] 1. *Krøn.* 29, 29.
[2] 1. *Krøn.* 29, 29.
[3] 2. *Krøn.* 9, 29.
[4] 2. *Krøn.* 9, 29.
[5] 2. *Krøn.* 12, 15.
[6] 2. *Krøn.* 9, 29.

Midrash[1], Jehu, Anani Søns Skrifter[2], Kongernes Midrash[3], Esaias Skrift om Kong Uzias[4] og om Hezekias[5] o. a. Enkelte af disse Skrifter[6] vare, som alt bemærket, neppe ret meget ældre end Esras egen Levetid.

Paa den anden Side fremkom der imidlertid, som vi alt have bemærket, efterhaanden ved Siden af Samlingen, flere Skrifter, som Israeliterne satte megen Pris paa, og som man derfor efter nogen Tids Forløb forenede til en ny lille Samling, der betragtedes som en Art Tillæg til de hellige Bøger; det er den Samling, man kalder *de fem Megiller*, hvilke dog ikke udelukkende bestod af Bøger af en sildig Oprindelse; der fandtes iblandt disse et Par Skrifter, som vare noget ældre, saaledes *Ruths Bog*[7] og *Jeremias Klagesange*, der tilhørte Begyndelsen af det babyloniske Landflygtigheds[8] Tidsrum. Derimod fandtes der iblandt disse Skrifter ogsaa enkelte, der tilhørte sildigere Tider, saaledes iblandt andet *Esthers Bog*, der mindst var hundrede Aar yngre end Exilets Ophør. Tillæg til Kanon. De fem Megiller.

Endnu senere, sikkert først efter Alexandros' Tid, dannede man et nyt Tillæg til de hellige Bøger, der indbefattede de senere historiske Skrifter, *Esra's* og *Nehemia's Bog*, til hvilke man føiede *Daniels Bog*, der, fordi den behandlede en ældre Tid, stil- Nyt Tillæg. Hagiographerne.

---

1 2. *Krøn.* 12, 15, se ovenfor S. 44 Anmk. 3.
2 2. *Krøn.* 20, 34.
3 2. *Krøn.* 20, 34.
4 2. *Krøn.* 26, 22.
5 2. *Krøn.* 32, 32.
6 Det er muligt, at den Skrift, der ofte nævnes som Juda og Israels Konge-Krønike, ikke er noget andet end som *Kongernes Bøger*.
7 Tidsalderen for Ruths Bog er vanskelig at bestemme.
8 *Høisangen* oplæstes ikke i Forsamlingerne, dens Tidsalder er ikke let at bestemme.
9 Se ovenfor S. 311.

ledes i Spidsen. Som sidste[1] Bog i den nye Samling optoges *Krønikernes Bøger*, der skulde være en mere tidssvarende Udgave af Kongernes Bøger, hvilket Skrift man naturligvis ikke destomindre bibeholdt i Samlingen.

Den nye Samling, Hagiographerne, blev den sidste, der optoges i Israeliternes hellige Bøger.

Den senere israelitiske Literatur.

Den israelitiske Literatur blev dog ingenlunde afbrudt ved Samlingen af Folkets hellige Bøger. Den fortsatte sig, som alt bemærket[2], saavel i Palaistine som i Ægypten og i Mesopotamien. I alle disse Lande syslede Israeliterne endnu længe med lærde Studier og efterlod sig forskjellige Skrifter, mest af religiøst og philosophisk Indhold og tildels efter ældre Mønstre. Dog forekom der ogsaa en ny særegen Art Skrifter, nemlig Romaner. der dog sikkert i Reglen ogsaa vare af religiøst Indhold[3]. Alle disse senere israelitiske Skrifter affattedes, som alt bemærket, i Syrien og Babylonien paa Aramaisk, i Ægypten derimod paa Græsk[4].

---

[1] Foruden den her omtalte egentlige hebraiske Literatur har man endnu adskillige andre literære Mindesmærker, nemlig en Række israelitiske Indskrifter, som læses dels paa Mønter og dels paa Signeter, ligesom endelig ogsaa paa indhuggede Gravkammere. De ældste israelitiske Mønter ere fra Simon Makkabaierens Tid; deres Paaskrifter ere paa Hebraisk og er affattet med ældre Skrifttegn. Makkabaiernes Efterfølgere, Kongerne af den idumaieske Slægt, lod derimod slaa græske Mønter. (Slgn. de ovenfor S. 312 Anm. 3 anførte Skrifter). Hvad angaar de israelitiske Signeter, da er det i Reglen paa Grund af Egennavnene og Skriften, at man henfører dem til Israeliterne, thi de færreste ere fundne i Kanaan; dog kan det vel anses for temmelig sikkert, at de fleste tilhøre Israeliter; (se om disse Signetindskrifter de Vogüé i *Revue Archèologue* XVII, S. 445 ff., Juni 1868, og Levy, *Siegel und Gemmen*, Breslau 1869). De hebraiske Indskrifter fra Palaistine stamme sikkert fra en temmelig sen Tid. Indskrifterne fra Kafr Beram (se om dem hos Renan *Journal Asiatique*, 5. serie, XX, 1866, ere sandsynligvis fra den senere Ptolemaiertid.

[2] S. 239 og S. 102—110.

[3] Fortællingerne om Tobias, Judith og Susanne ere saadanne religiøse Romaner; de have alle oprindeligt været skrevne paa Aramaisk.

[4] S. 239 og S. 102 ff.

Efter Folkets Adspredelse gik de lærde Israeliter, der endnu levede i det hellige Land, hvor Tiberias blev et af deres Hovedsæder[1], tilbage til deres hellige Sprog, og benyttede sig deraf, kun at dette langtfra var rent, men tvertimod stærkt blandet med aramaiske Ord og Talemaader[2]. Efter en Tids Forløb forfaldt Sproget endog saa meget, at det væsentligt blev til Aramaisk, der saaledes er det fremherskende Sprog i *den jerusalemske Talmud*, som stammer fra det fjerde Aarhundrede, ligesom i den babyloniske, der skriver sig fra det femte Aarhundrede f. Kr. Senere blev *Arabisk*[3] de lærde Israeliters Skriftsprog, indtil de endelig i det tolvte Aarhundrede ombyttede dette Sprog med det *hebraiske Sprog*, der siden den Tid er de lærde Israeliternes egentlige Spriftsprog[4].

Omendskjøndt den store arabiske Halvø med sine tørre skaldede Sletter og ringe Plantevækst maa synes at være et lidet tillokkende Sted for Mennesket, var dog Landet allerede beboet i ældgamle Tider, og, som det synes, havde flere af Arabiens Stammer allerede i en tidlig Tid hævet sig til et vist Kulturtrin, ja det er endog udenfor al Tvivl, at Skrift har været kjendt af flere arabiske Folk adskillige Aarhundreder før Kristus. § 29. **Arabisk Literatur.**

Alligevel kom dog ingen af Arabiens Stammer til at spille nogen Rolle i literær Henseende i Oldtiden; ligesaa lidet som nogen af dem dengang fik nogen Betydning i politisk Henseende. Ikke engang Digtekonsten, som i den Tid, da Arabien pludselig med Muhamed træder frem i første Linie paa Historiens Skueplads, viser sig i saa blomstrende en Skikkelse, synes i den egentlige Oldtid at have naaet nogen videre Udvikling[5]; ja det er endog tvivlsomt, om

---

[1] I Tiberias forfattedes *Mishna* i det andet Aarhundrede eft. Kr.

[2] Se Fürst *Kultur- und Literaturgeschichte der Juden* S. 5, 11, 32 ff. Renan *Histoire des langues sémitiques* S. 147 ff.

[3] Fra Saadias til Maimonides skrev de lærde Israeliter i Reglen paa Arabisk.

[4] Renan S. 153 ff.

[5] Slgn. hvad en gammel arabisk Forfatter, der anføres af Souythi, siger i Skriftet *Muzhir*: De gamle Arabere havde ingen andre

Oldtidens Arabere, saaledes som deres Frænder Israeliterne og Aramaierne, have besiddet nogen videre Interesse for Fortidens Minder, og om de have bekymret sig om at bevare dem. Det var efter al Sandsynlighed først i det fjerde Aarhundrede efter Kristus, at Arabernes literære Interesse begyndte at vaagne, og at de fik Sands for Digtekonst og Historie, men til Gjengjæld begyndte ogsaa saavel Digtninger som Sagn fra dette Tidspunkt af at skyde saa meget desto yppigere frem iblandt Arabiens Folk.

Himyaritiske Indskrifter.

Adskillige Stammer i det sydlige Arabien betjente sig allerede i en tidlig Tid af en Skrift, som vi kjende fra de paa flere Steder i Sydarabien, ligesom ogsaa i Babylonien og i enkelte andre Lande opdagede særegne Indskrifter, som man kalder de *himyaritiske Indskrifter*[1]. Disse Mindesmærker ere affattede i en Skriftart, som aabenbart er beslægtet med den Vest for Euphrat brugelige syro-arabiske (semitiske) Bogstavskrift[2] og som efter den almindelige Mening er blevet optaget fra et af de nordligere Folk af den Stamme, — som man i Reglen antager — fra Phoinikerne, der unægteligt fra ældgamle Tider stode i nøie Forbindelse med Syd-Arabien[3].

Om den himyaritiske Literatur vide vi iøvrigt saa godt som Intet, ja vi kunne ikke engang afgjøre, hvorvidt der i Sydarabien nogensinde udviklede sig *nogen egentlig Literatur*. De Indskrifter, vi have, ere alle korte, og ingen af dem kan ret vel siges at have nogen *videre literær* Karakter. De tilhøre forøvrigt ikke nogen meget gammel Tid, idet de nemlig stamme fra de sidste Aarhundreder før Kristi Fødsel.

---

andre Digte end de enestaaende Vers, som hver enkelt fremsagde ved Leilighed. Se Renan *Hist. des langues sém.* S. 333 Anm. 1.

[1] En stor Del himyaritiske Indskrifter ere udgivne af Bestyrelsen for British Museum.

[2] Se § 33.

[3] Movers, *Phönicier* II, 3, S. 281—313.

[4] Om disse Indskrifter og deres Fortolkning, se de første Forsøg af Rödiger i *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* I, S. 332 ff. 1837

Nabataiske Indskrifter.

I det nordlige Arabien har man ligeledes opdaget flere Indskrifter, der ere affattede i særegne Skrifttegn, der tilhøre en Forgrening af det aramaiske Alfabet. Disse Indskrifter læses dels paa Mønter, der ere slaaede af de nabataiske Konger i Petra i de sidste halvandet hundrede Aar før Kristus eller kort efter Kristi Tid[1], dels paa Klipper i den sinaitiske Halvø[2]. Flere af dem findes paa selve Sinai-Bjerget, paa Grund af hvilken Omstændighed man i forrige Aarhundrede[3], men uden mindste Ret har villet tilskrive dem de i Ørkenen under Moses' Anførsel vandrende Israeliter. Disse Indskrifter ere forøvrigt ligesom de himyaritiske korte og uden egentlig literær Værd.

Det vil derfor være klart, at man aldeles ikke kan benytte sig af Tilværelsen af disse forholdsvis sildige Indskrifter til at bevise, at der i Oldtiden fandtes en virkelig Literatur hos Nordarabiens Folk, omendskjøndt dette paa den anden Side heller ikke er ganske usandsynligt, da Nordarabien netop var bekjendt for sin Rigdom paa Vismænd[4], hvis Tankesprog og Visdomsregler man gjerne kan have nedskrevet og samlet[5].

---

og hans *Versuch über die Himparitischen Schrift monumente*, Halle, 1841. Gesenius i *Allg. Literatur-Zeitung*, Juli 1841 S. 375 ff. Fresnel i *Journal Asiatique*, quatrième série, S. 193 ff., Septb.-Octb. 1845. Ewald i Hefers *Zeitschrift für die Wissenschaft der Sprache* I S. 295 samt endelig Osiander i *Zeitschrift der deutschen Morgenlandes Gesellschaft*, XVII, S. 789 ff. 1863.

[1] Se de Luynes, *Monnaies des Nabatéens* i *Revue numismatique* 1858 S. 292 ff., 362 ff. Levy i *Zeitschrift d. deutsch. Morgenl. Gesells.* XIV.

[2] Disse Indskrifter ere oftere udgivne i Facsimile, saaledes af Lottin de Laval *Voyage dans la Peninsule arabique*, af Lepsius *Denkmäler* VI, 14—21, ligesom i P. Porphyrs paa Russisk skrevne Reise til Sinai (1857). Deciffreringsforsøg ere gjorte af Beer *Inscriptiones veteres ad Montem Sinai servatæ*, 1840; af Credner i *Heidelberger Jahrbucher* 1841 S. 908 ff., af Tuch i *Zeitschrift der deutschen Morgenl. Gesells.* III S. 129 ff., 1849, af Hitzig samme Tidsskrift IX S. 737 ff. Blau. sammesteds XII S. 700 ff. 1858. Levy sammesteds XIV.

[3] Disse Drømmerier skyldes Reverend Ch. Forster.

[4] Slgn. Jerem. 49, 7. Obadias 9. *Baruch* 3, 22, 23.

[5] Slgn. Renan *Hist. des langues sémitiques* S. 332.

Literaturen hos Beboerne af Mellemarabien.

I Midten af Arabien fandtes der i ethvert Tilfælde aldeles ingen Literatur i Oldtiden, ja i Henseende til Brug af Skrift synes dette Landskab endogsaa at have staaet tilbage, saavel for Nordarabien, som for Sydarabien; idet der ikke kan paavises den ringeste Anvendelse deraf: i det Mindste er ingen Indskrift hidtil opdaget i Mellemarabien fra Oldtiden.

Alligevel kunne Beboerne af Mellemarabien ikke have været ubekjendt med Brugen af Skrift, der anvendtes saavel af deres Naboer i Syd og Nord, som ogsaa af flere Folk i Landet selv, saaledes af Israeliter og Kristne, der stundom nogen Tid kunde opholde sig i Landet, ja vel undertiden endogsaa kunde komme til at tage Bolig iblandt dem.

Ja ikke engang i de Aarhundreder, som gik nærmest forud for Muhameds Optræden, i hvilket Tidsrum Beboerne af disse Landskaber vaktes til et nyt aandeligt Liv, og i hvilket ogsaa den literære Interesse kaldtes til Live iblandt dem — der iblandt Andet viser sig deri, at Araberne i dette Tidsrum tilegnede sig en Del af de israelitiske Sagn og omplantede dem i deres Jordbund —, *ikke engang da* begyndte Araberne at benytte sig af Skrift, i det Mindste ikke i nogen vid Maalestok. I al Fald optegnede man ikke endnu de store Digteres Værker, som fremkom i dette Aarhundrede. Anvendelsen af Skrift henhører til Tiden efter Muhamed; men fra Profetens Aarhundrede udviklede den arabiske Literatur sig ogsaa til Gjengjæld med desto mere rivende Fart, imedens den tillige bredte sig over Nabolandene, baade imod Øst og imod Vest, idet den endog overskred Gibraltarstrædet og kaarede Spanien til et af sine Hjem, og idet den paa samme Tid trængte ind i Persien, hvis nationale Literatur ved Araberne vaktes til et nyt Liv.

§ 30. Æthiopisk Literatur.

Den ægyptiske Civilisation synes allerede i en tidlig Tid at have udøvet en vis Indflydelse paa Beboerne af den øvre Nildal,

[1] I Aarhundredet før Muhamed fremkom de store Digtsamlinger Moallakat, Hamasas Poesier, Kitab el Agani, Hodheiliternes Divan o. fl., se Renan, *Hist. des langues sém.* S. 333 ff.

ja endog paa flere Stammer i fjernere Egne af Aithiopien; men alligevel blev det først efter Grundfæstelsen af det ægyptiske Herredømme over Aithiopien[1] efter Hyrdernes (Hyksos) Overvindelse, at det pharaoniske Folks Civilisation slog Rødder iblandt Aithiopiens Folk, og at der hos disse begyndte at danne sig en egen Literatur.

I Begyndelsen var dog denne Literatur kun en Affødning af den ægyptiske, man benyttede sig af den ægyptiske hellige Skrift (Hieroglyphskriften), ved Hjælp af hvilken Kongerne i det aithiopiske Rige i det syvende Aarhundrede, ja maaske endnu i de nærmest følgende Aarhundreder lod Udtog af deres Rigsaarbøger[2] fremstille paa Væggene af Templer og Paladser i deres Hovedstad Napata, der laa ved Foden af Gebel Barkal[3]. Literatur, affattet i det ægyptiske hellige Sprog og Hieroglyph-skrift.

Imidlertid varede det dog ikke længe efter at Aithiopernes Literatur var begyndt at blomstre, før man forsøgte at benytte et af Landets Sprog i Literaturen, uden dog at opgive at anvende Hieroglyphskriften paa Mindesmærkerne. Af denne Skrift dannede man paa samme Tid en afkortet Skrift, som man har kaldet *Aithiopernes demotiske Skrift*[4], men som man endnu ikke har deciffreret[5]. Aithiopisk-demotisk Literatur.

Ved Siden af denne fra Ægypten indførte Skrift med dens forskjellige Afskygninger blev, som det tilstrækkelig fremgaar af de ældste habyssinske af Rüppel ved Axum opdagede Indskrifter[6], Habyssinsk Literatur.

---

[1] Slgn. § 47.
[2] S. 190.
[3] § 47.
[4] Birch har i *Zeitschrift f. aeg. Sprache* VI, S. 62—64, 1868, meddelt nogle Bemærkninger om den aithiopiske Hieroglyphskrift, hvori han har paavist Ordene *negut* (Hersker) og *aaput* (Fader?), og troer af disse at kunne slutte, at Sproget i Indskrifterne er nær beslægtet med Amhara og Geeh Sprogene. Slgn. dog *Zeitschr.* VIII, S. 72.
[5] Prøver findes udgivne i Lepsius *Denkmäler*. Slgn. Lepsius *Briefe* S. 218 ff. 264.
[6] Roediger i *Allg. Literatur-Zeitung* 1839, no. 105—107.

den himyaritiske Bogstavskrift, uvist naar, maaske allerede i en tidlig Tid, indført fra Sydarabien. Da Frumentios prædikede Kristendommen i Landet[1], kjendte man Brug af Skrift, og Frumentios blev af Kongen udnævnt til Styrer af det kongelige Arkiv[2], men uheldigvis er det ikke muligt at bestemme, hvad Sprog og med hvilken Skrift de Aktstykker, der gjemtes i dette Arkiv, vare affattede. Maaske var de skrevne i Landets Sprog; ja muligvis fandtes der allerede dengang Spirerne til en Literatur i Landet[3].

Frumentios oversatte en Del af Bibelen paa Landets Sprog (Ghez), og snart udviklede der sig en hel habyssinsk-kristelig Literatur, hvoraf endel Rester, ialt to hundrede Bøger, af hvilke dog en stor Del ere Oversættelser fra andre Sprog, ere blevne bevarede til vore Dage[4].

§ 31. **Literaturen i Nordafrika.**

I Nordafrika, hvis Beboere for største Delen henhørte til den Folkestamme, som vi kalde *Berberstammen*, hvis eiendommelige Tungemaal har bevaret sig til vore Dage i flere forskjellige nu fra hinanden temmelig afvigende Dialekter, stiftede man tidlig Bekjendtskab med den syro-arabiske Bogstavskrift, hvad enten man nu har erholdt den ad den lige Vei over Middelhavet fra Phoinikerne eller ad en Omvei over Syd-Arabien og Aithiopien[5].

I Virkeligheden synes det afgjort, at flere libyske Stammer i Nordafrika benyttede sig af denne Skrift. uden at der dog nogensinde dannede sig en virkelig Literatur hos nogen af dem[6].

---

[1] Ludolf *Hist. Æth.* l. III, c. 4.

[2] Sokrates *Hist. eccl.* I, 19.

[3] Se Abbadie i *Revue numismatique*, 1868, S. 42 ff.

[4] Om den habyssinske Literatur, slgn. Renan, *Histoire des langues sémitiques* S. 314—314.

[5] Efter François Lenormant have Libyerne erholdt deres Alphabet ad denne Vei, se hans *Manuel* III, S. 114.

[6] Vi besidde kun korte Indskrifter, der ikke have noget literært Værd. De vigtigste libyske Indskrifter ere udgivne af Judas *Étude démonstrative sur la langue phénicienne*; slgn. Judas i *Revue Archéol.*, nouvelle série VI, S. 157, 1862.

Grunden hertil maa navnlig søges deri, at det phoinikiske Sprog fra de mangfoldige af Sidoniere og Tyrier anlagte Plantestæder snart vidste at skaffe sig Indgang hos Nordafrikas vigtigste Folk, hvike som oftest til Skriftsprog foretrak det meget udviklede phoinikiske Sprog for deres egne Nationalsprog. Dette var f. Ex. Tilfældet i Numidien, hvis Folk vare Karthagos Dødsfjender, men alligevel vare gjennemtrængte af den phoinikiske Civilisation og havde optaget det phoinikiske Sprog som literært Sprog[1] og som Hofsprog. Efter Landets Erobring ved Romerne trængte Græsk og navnlig Latin ind i Landet og hævede sig efterhaanden til Landets Skriftsprog.

Men trods denne fremmede Indflydelse glemtes ikke Folkets gamle Sagn og Overleveringer; de bevaredes med Troskab, om de end, som de fleste Overleveringer, ikke ganske kunde modstaa Tidens Indflydelse og kom til at bære Spor af mere end en af de Tidsaldres Eiendommeligheder, igjennem hvilke de forplantede sig[2]. Endel af disse Sagn samledes og optegnedes af Araberen Ibn Kaldun, hvis Skrifter fornylig ere udgivne med fransk Oversættelse af de Slane.

§ 32. **Udsigt over Udviklingen af Deciffreringen af Hieroglyph- og Kileskrifterne.**

Af de mange forskjellige Folks Literaturer, paa hvis Skjæbne igjennem Tiderne vi her have kastet et flygtigt Blik, er der — foruden den israelitiske Literatur, som allerede længe har været saa vel bekjendt, — egentlig kun to, nemlig den *ægyptiske* og den *assyrisk-babyloniske*, af hvilke vi besidde saa betydelige Levninger, at disse Rester kunne siges at give os et virkeligt Billede af de Folks Udvikling, fra hvilke de stamme. Men, som bekjendt, ere disse to Literaturer — der begge ere udtrykte med eiendommelige Skrifttegn, den ægyptiske med *Hieroglyphskrift* og de deraf afledede Skrifttegn, og den assyriske ved *Kileskrift* — først for ganske nylig blevne tilgængelige, medens man tidligere neppe

---

[1] Kong Hjempsal forfattede en numidisk Historie paa Phoinikisk. Landets gamle historiske Literatur omtales ogsaa af Sallust *Jugurta* c. 17.

[2] Slgn. § 48.

nok havde nogen Anelse om, at de eiendommelige Tegn, hvoraf disse Skriftarter bestaa, *dannede en virkelig Skrift og indeholdt Levninger af en virkelig Literatur.* Det synes derfor ikke at kunne være overflødigt, at vi, forinden vi skride til at benytte Levninger af disse Literaturer, først søge at give en kort Udsigt over den Maade, hvorpaa vor Tids Videnskab har været istand til at skaffe sig Adgang til disse saa talrige og i historisk Henseende saa vigtige og righoldige Aktstykker, som ere udtrykte ved *Kileskrift* og *Hieroglyphskrift*.

Ældste Forsøg at læse Hieroglypherne. Kircher. Zoega.

Vi maa her først bemærke, at allerede i det syttende Aarhundrede havde Jesuiten Athanasius Kircher gjort nogle rigtignok ganske vilde og derfor ogsaa værdiløse Forsøg paa at læse Hieroglyphskrifterne; og enkelte Andre vare traadte i hans Fodspor, men med ligesaa ringe Held, da nemlig deres Forsøg manglede et videnskabeligt Udgangspunkt. Et virkeligt Grundlag for en Deciffrering paapegede derimod i Slutningen af forrige Aarhundrede vor Landsmand Georg Zoega i hans Værk om Obeliskerne, idet han henlede Opmærksomheden paa Navneringene, som maatte indeholde Navne paa Personer[1], men hverken han selv eller andre gjorde Brug af hans Opdagelse, der forøvrigt, naar hans Anvisning var bleven ombyggeligt benyttet og udviklet, vilde have været tilstrækkeligt til at løse Hieroglyphernes Gaade.

Zoegas Formodning fik imidlertid snart mindre praktisk Betydning, idet man, kun to Aar efterat hans store Værk om Obeliskerne var udkommet, fik et ubestrideligt Udgangspunkt for en videnskabelig Undersøgelse og Tydningsforsøg af Hieroglyphskriften eller i det Hele af de gamle Ægypteres Skrift mellem Hænder.

Ved Skandsearbeider i Byen Rosette kom nemlig, som alt bemærket, i Aaret 1799 en Sten tilsyne, paa hvilken der var indhugget tre Indskrifter over hinanden, hver med sine Skrifttegn[2].

---

[1] Zoega *De usu Obeliscorum*.
[2] S. 167—168.

Den nederste var let at læse og forstaa, thi den var paa Græsk[1], og hvad den øverste angik, da var den affattet i Hieroglyphskrift, om hvilken man af en Bemærkning i Slutningen af den græske Indskrift fik den Underretning, at denne Skriftart var *Ægypternes hellige Skrift*[2].

Hvad den midterste Indskrift angik, da erfarede man af samme Bemærkning i den græske Indskrift, at den var affattet i enkhoriske Skrifttegn, eller at vi her havde den ægyptiske Folkeskrift, eller den *demotiske* Skrift, hvorom de Gamle undertiden tale[3].

Den græske og den demotiske Del af Stenen var næsten ganske fuldstændig, men uheldigvis var den hieroglyphiske Del meget ufuldstændig, idet Overdelen af Stenen var afbrudt, hvorved over to Trediedel af Indskriften var gaaet tabt.

I den græske Del findes der adskillige Egennavne, hvoraf flere oftere gjentages; disse Navne kunde man jo vente at gjenfinde i de andre Dele, men uheldigvis manglede der saa meget af den hieroglyphiske Del, at der ikke var Midler nok forhaanden til at forsøge en Deciffrering af de Tegn, hvormed disse Navne ere udtrykte, og hvad den demotiske Del af Indskriften angik, da havde Ingen rigtig Mod til at indlade sig paa at forsøge at bestemme Betydningen af de næsten talløse og saa besynderlige Tegn, hvoraf denne Skrift bestod.

---

[1] Af den græske Indskrift, som snart fandt flere lærde Fortolkere, nemlig Dutheil, Ameilhon, Heyne, Villoison, Porson, Drumann, Charles Lenormant og Letronne, haves flere Udgaver. Den bedste Fortolkning er af Letronne og findes i Müllers *Fragm. Hist. Gr.* I; den er ogsaa udgivet særskilt under Titlen *Inscription grecque de Rosette.*

[2] Udgaver af den hieroglyphiske Del findes i Youngs *Hieroglyphs*, Lepsius *Answahl.* pl. XVIII og i Brugsch *Sammlung demotischer Urkunden* pl. I; den demotiske Text findes hos Young og i Brugsch *Sammlung demotischer Urkunden* pl. II. En Fortolkning af den hieroglyphiske Del skyldes Chabas: *L'inscription hiéroglyphique de Rosette.* Châlon 1867, 8vo.

[3] Her. II, 36.

Alligevel anerkjendte man straks fra Begyndelsen af den store videnskabelige Betydning, som det i Rosette fundne Mindesmærke dels allerede havde og dels kunde faa i Fremtiden; og Englænderne betingede sig i en særegen Artikel af Stilstands-Akten med de Franske, at Rosette Stenen skulde blive storbritannisk Eiendom. Som Følge deraf blev den udleveret til General Hutchinson, der førte den til England, hvor Kong Georg III. skjænkede den til British Museum[1], i hvis store ægyptiske Sal Rosette-Stenen i mange Aar har indtaget en Hædersplads.

Forøvrigt manglede det ikke i disse Aar, da Rosette Stenen blev bekjendt i Europa, paa Forsøg paa Læsning af Hieroglypherne, men der hengik dog over tyve Aar, inden der blev gjort noget virkeligt Fremskridt, og inden den egentlige Grundvold for en *videnskabelig Fortolkning* blev lagt[2].

Thomas Young.

Den første, der egentlig kan siges at have bragt Deciffreringen af Hieroglyphskrifterne fremad, var Thomas Young, der i en Artikel i *Encyclopædia Britannica* meddelte endel rigtige Bemærkninger om Hieroglyphskriften og paapegede Navnet *Berenike* i en ægyptisk Text, hvortil ingen græsk Oversættelse fandtes, ligesom han tillige deciffrerede Ordet *Ptolemaios* i den hieroglyphiske Del af Rosette-Stenen[3]; men ligesom Zoega forstod han ikke selv at drage Fordel af sine Opdagelser og blev staaende foran nogle Vanskeligheder, som han ikke formaaede at løse. Young havde forøvrigt endnu før Udgivelsen af sin Artikel i *Encyclopædia Britannica* skrevet flere Afhandlinger om ægyptiske Sager, saaledes havde han

---

[1] Slgn. Birchs Udsigt over Hieroglyphernes Deciffrerings Historie (*Revue Archéologique* XIV S. 460).

[2] Et Par gode Bemærkninger gjordes dog af Sylvestre de Sacy og af Åkerblad, hvis Skrifter om Rosettestenen, begge udkom 1802, men deres Opdagelser vare ikke tilstrækkelige til dermed at kunne begynde at deciffrere Skriften.

[3] Se Artiklen *Hieroglyphics* i *Encyclopædia Britannica*.

blandt Andet ikke uden Held forsøgt sig paa den demotiske Skrift[1].

Champollion

En ung Franskmand, der fra sin tidligste Ungdom havde været en ivrig Dyrker af koptiske Studier og tillige havde næret en levende Attraa efter at komme til Klarhed om Beskaffenheden af Ægypternes Skrift, skulde imidlertid snart være heldigere. Denne Mand var Jean François Champollion, i Almindelighed kaldet *Champollion le Jeune*. Allerede før Youngs Artikel udkom i *Encyclopædia Britannica*, havde han udgivet flere Skrifter om Ægypten[2], dog uden at indlade sig *videre* paa Hieroglyphskriftens Mysterier. Men i Aaret 1822 — hvad enten han har læst Youngs Bemærkninger og har ladet sig paavirke af dem eller ikke[3] — kom han, efter at have faaet imellem Hænder et nyt Tvesprogs Mindesmærke, som Englænderen Bankes havde opdaget paa Øen Philai, og hvoraf en Afskrift var sendt til Paris, ved at sammenligne dette nye Aktstykke med Rosette-Stenen, snart til den Overbevisning, at Gruppen , som man bliver var flere Gange i den hieroglyphiske Text paa Rosette-Stenen, nødvendigvis maatte indeholde den ægyptiske Gjengivelse af det græske *Πτολεμαιος*, samt at , som man læste i den af Bankes opdagede Tvesprogsindskrift, ikke kunde være noget andet Navn end den ægyptiske Form af *Κλεωπατρα*, ligesom han endvidere i Hieroglyphindskriften paaviste Navnene *Alexandros, Berenike, Kaisaros, Autokrator* samt det hieroglyphiske Navn paa den ægyptiske Gud, som Hellenerne kalde *Φθα*.

---

[1] Youngs Forsøg om den demotiske Skrift blev først trykt i Aaret 1817 i *Archæologia* XVII, S. 60. Slgn. forøvrigt, om Young, Birch i *Revue Archéol.* XIV, S. 462—64.

[2] Champollions *L'Egypte sous les Pharaons* udkom 1814.

[3] Slgn. Klaproth *Examen critique des travaux de feu M. Champollion le Jeune*, Paris 1832, 8vo og de Saulcys Svar i *Revue Archéol.* I, S. 341 ff., III, S. 12 ff.; S. 65 ff. 1846.

Herved erholdt Champollion følgende Tegn ▪ = p, ⌓ = t, 𓎛 = o, 𓃭 = l og r, ⬭ = r, o. s. v.[1].

Disse Opdagelser meddelte Champollion le Jeune til det franske Videnskabernes Selskab (l'Academie des Inscriptions et des Belles-Lettres) den 27de September 1822, hvorpaa han snart gav sine Undersøgelser i Trykken under Titlen *Lettre à M. Dacier*, hvilket Skrift udkom endnu i Aaret 1822[2].

Paa det vundne Grundlag byggede han snart videre, han læste straks flere andre Navne, saavel paa romerske Keisere som paa gamle ægyptiske Konger o. fl., hvilke Opdagelser han i Løbet af det følgende Aar jevnlig meddelte det franske Videnskabernes Selskab, og som han derpaa samlede i sit Skrift *Précis du système hieroglyphique.*

Fra Turin, som han besøgte i Aaret 1824, gav han en Beskrivelse om de Oldsager, som opbevaredes i denne Hovedstads Museum[3], til hvilket den piemontesiske Regjering dengang havde kjøbt den værdifulde Samling Drovetti.

Her fik han for første Gang en stor Samling originale Aktstykker imellem Hænder, medens han tidligere navnlig havde maattet lade sig nøie med Afskrifter, og det Afskrifter, der ikke altid vare omhyggeligt udførte[4]. Her lykkedes det ham snart at paapege forskjellige gammel-ægyptiske Ord, hvoraf han gjenfandt mange næsten ganske uforandrede i Koptisk, og snart efter læste og oversatte han uden Vanskelighed hele Sætninger.

Kun manglede han et tilstrækkeligt Antal *længere Texter* og disse vare sjældne i Europa. Han reiste derfor til Ægypten, hvor hans Studier havde rivende Fremskridt, saaledes at han snart blev istand til at fatte Indholdet af de fleste Indskrifter, hvoraf han

---

[1] Se Champollion, *Lettre à M. Dacier.* pl. IV. og S. 33 ff.

[2] Se Birch *Revue Archéol.* XIV S. 464 ff. 1858.

[3] Champollion, *Lettre à M. de Blacas.* 8vo. 1824.

[4] En Samling af ægyptiske Indskrifter fandtes i den franske Commissions store Værk over Ægypten; de vare vel ikke meget omhyggeligt udførte, men vare dog langt bedre end alle tidligere Udgaver af hie-

gjorte Optegnelser i sine Dagbøger[1], og efter et Par Aars Forløb kunde han endog udarbeide en Sproglære og en Ordbog, hvilke Skrifter han dog ved en tidlig Død (i Aaret 1832) hindredes i selv at udgive[2].

I nogle Aar stod nu den af Champollion le Jeune grundede nye Videnskab i Stampe, thi ogsaa Hippolyto Rosellini, Champollions Ledsager og Medarbeider i Ægypten, døde i en ung Alder[3]; men til Gjengjæld fremstod der snart andre ufortrødne Arbeidere, Lepsius i Tydskland[4], Leemans i Holland[5], Hincks i Irland[6] og Birch i England[7], hvilke alle efter nogle Aars Studium begyndte at føre Videnskaben videre. Et værdifuldt Hjælpemiddel hertil frembød det af Lepsius efter Hjemkomsten fra hans Reise i Nillandene udgivne store Textværk, der indeholder et fortrinligt Udvalg af gammel-ægyptiske Indskrifter, alle nøie gjengivne[8].

Champollions Efterfølgere Lepsius, Leemans og Birch.

Det væsentlige Fremskridt, som den ægyptiske Videnskab nu

De Rougé og Brugsch.

---

roglyphiske Indskrifter. Young havde saaledes været istand til at paavise Ordet *Berenike* i en af de Indskrifter, der fandtes i dette Værk.

1 Af hans *Notices manuscrites* er der udkommet 600 Sider; Resten vil blive udgivet i Løbet af Aarene 1870 og 1871. Hans *Monuments de l'Egypte* udkom 1835.

2 Hans *Grammaire égyptienne* udkom i Aarene 1836—41 og hans *Dictionnaire égyptien* 1841.

3 Rosellinis Værk: *Monumenti del Egitto e della Nubia* udkom 1832.

4 Lepsius' første Arbeide *Lettre à M. Rosellini* udkom først i *Annali dell Instituto archeol.* IX, p. 1—100; Roma, 1837.

5 *Lettre à Salvolini*, Leyde 1838.

6 Af Hincks haves flere Afhandlinger i *Transactions of the Royal Irish Academy*, *Dublin University Magazin* o. s. v.

7 Af Birch haves en stor Mængde Afhandlinger, mest trykte i *Archæologia* og i *Transactions of the Royal Society of Literature*, i *The Archæological Journal* og i forskjellige andre Skrifter.

8 Lepsius *Denkmaeler aus Aegypten und Aethiopien*, Berlin (i stort Folio). Slgn. Lepsius *Auswahl* 1842 og *Das Todtenbuch* 1842, *Aelteste Texte der wichtigsten Urkunden des Todtenbuchs* 1856 o. s. v.

fra de sidste Aar af den første Halvdel af det nittende Aarhundrede begyndte at gjøre, og som navnlig skyldes Franskmanden Emanuel de Rougé og Tydskeren Heinrich Brugsch, beror navnlig paa den Omstændighed, at man foreløbig opgav at sysselsætte sig med Texterne fra Ptolemaiertiden, men *gav sig i Færd med Texterne fra Rigets Blomstringsdage*, uden at afskrækkes af den Omstændighed, at man her ingen Tvesprogs-Indskrifter havde. Man opdagede nemlig snart, at Sprogets og Literaturens Blomstring tilhørte Tiden før Aar 1000, og at det Skriftsystem, som var i Brug paa Ptolemaier- og Romertiden og blandt Andet var anvendt i Tvesprogs-Indskrifterne, kun var en Udartning af det Skriftsystem, som havde været i Brug i de gamle Pharaoners Dage.

Emanuel de Rougé, ved hvem der for første Gang fremkom en videnskabelig Udlægning af en længere Text, grundet paa nøiagtige og grundige Undersøgelser af en stor Mængde Texter[1], hævede ved sit Skrift om *Ahmes' Grav* (1851) Ægyptologien til en egen Videnskab[2], og har fra den Tid af udgivet en Mængde værdifulde ægyptologiske Afhandlinger, navnlig af philologisk Indhold[3].

Omtrent samtidig med do Rougé arbeidede i Tydskland Heinrich Brugsch[3], der først kastede sig over det demotiske Sprog, som hidtil kun havde fundet faa Fortolkere, egentlig blot to, nemlig Thomas Young, som engang havde givet det første Sted til den

---

[1] De Roegé *Mémoire sur le tombeau d'Ahmes*, findes i *Mémoires présentès à l'Academie des Inscriptions par divers savants*. t. III p. 1 ff. Denne Afhandling blev læst for Akademiet 1851.

[2] Hans første Arbeide Sur let Lions de Granit de Nubie findes i *Revue Archéol.* IV S. 115 ff.; dernæst kom en Undersøgelse om Sesostris ib. S. 478 ff., 781 ff. o. s. v. Et af hans fortrinligste ældre Arbeider findes i *Revue Archéol.* VIII S. 37 ff.; det er Afhandlingen *Sur la statue Naophore du Vatican.*

[3] Brugsch' første Arbeide *Scriptura Ægypt. Demotica* udkom 1848; hans næste Skrift *Uebereinstimmung einer hierogl. Inschr. von Philae mit dem griech. und demot. Anfangs Texte des Delcretes von Rosette* 1849. Samme Aar udgav han *Numerorum apud Veteres Aegyptios demoticorum Doctrina*, 1849.

ægyptologiske Bevægelse, og den utrættelige franske Lærde de Saulcy, der navnlig er bekjendt som Numismatiker. Efter nogle Aars Studium udgav Brugsch en *Grammaire Demotique*[1], hvorpaa han tog fat paa den ægyptiske Geographi, paa samme Tid som han skrev en ægyptisk Historie[3], udgav og fortolkede forskjellige Texter og klarede flere vigtige Spørgsmaal[4]. I Aarene 1867 og 1868 udkom der af Brugsch en stor ægyptisk Ordbog.

Trods Videnskabens daglige Fremskridt, takket være de Rougé, Brugsch, Birch og Lepsius, af hvilke den sidste navnlig har sysselsat sig med kronologiske og historiske Undersøgelser[5], de andre med sproglige Studier, fandtes der bestandig mange og det høist vigtige Punkter, der endnu ikke vare oplyste, og som det var to talentfulde Videnskabsmænd forbeholdt at klare, hvorved de bragte den ægyptologiske Videnskab til fuld Jevnbyrdighed med andre Videnskaber. Disse to Mænd vare C. W. Goodwin, tidligere Medlem af et Collegium i Cambridge, nu Dommer i Shanghai[6], og François Chabas, oprindeligt Vinhandler i Châlon sur Saône, i en Række af Aar Vicepræsident for Byens videnskabelige Akademi[7]. Goodwin og Chabas.

Ved disses Arbeider var Ægyptologien bragt saa vidt, at, da der i Tanis i Foraaret 1866 var kommet en ny næsten ganske fuldstændig Tresprogs-Indskrift for Lyset[8], fandt Ægyptologerne i

---

[1] Brugsch *Grammaire demotique.* Leipzig 1856.

[2] *Geographische Inschriften Altägyptischer Denkmäler* I 1857, II 1859 og III 1860.

[3] Brugsch *Histoire d'Egypte*, 1859.

[4] Af Brugsch's senere Skrifter maa nævnes hans *Matériaux pour servir à la reconstruction du calendrier des Egyptiens*, og hans *Zwei bilingue Papyrus.*

[5] Lepsius *Chronologie der Aegypter*, 1849; *Königsbuch*, 1858.

[6] Goodwin udgav i 1858 i *Cambridge Essays* t. IV. en udmærket Udsigt over Indholdet af de hieratiske Papyrus'er i London med Oversættelse af de vigtigste Afsnit af disse Aktstykker.

[7] Chabas mærkeligste Skrifter ere *Papyrus Magique Harris* 1860. 4to. og *Voyage d'un Egyptien en Palestine au XIV siècle* 1866. 4to. Begge ere udkomne i Châlon-sur-Saône.

[8] Se ovenfor S. 167—168.

denne Indskrift saagodtsom ingen dem ubekjendte Ord, medens den ikke-ægyptologiske Verden paa den mest slaaende Maade blev overbevist om Rigtigheden af Champollions Skoles Deciffrering af Hieroglypherne.

Opdagelse af Kileskrifter. Chardin, Niebuhr.

Tilværelsen af Indskrifter, udtrykte ved Tegn i Kileform, var neppe synderlig kjendt af Grækere og Romere[1] og sikkert aldeles ubekjendt i Middelalderen ligetil det sekstende Aarhundrede, da Chardin udgav nogle Afskrifter af Kileskrifter, som han havde set i Persien. Nøiagtigere Afskrifter bleve senere udgivne af Carsten Niebuhr, der paa den danske Konge Frederik V.'s Befaling ledede en videnskabelig Expedition til Arabien og Nabolandene, fra hvilken dog kun han alene kom tilbage.

De af Niebuhr udgivne Indskrifter[2] af Kileskrifter fra Persepolis vakte endel Opmærksomhed iblandt Videnskabsmændene, der snart bleve var, at der bestandig fandtes tre, hver med sit Skriftsystem udtrykte Indskrifter samlede, hvilke sandsynligvis indeholdt den samme Text i tre Sprog. Men hvilke disse tre Sprog vare, derom kunde man kun gjøre sig Gisninger, ja man kunde neppe nok haabe, at det vilde blive muligt at bestemme det, da man nemlig *ikke besad nogen eneste Text i Kileskrift med Oversættelse til et andet os bekjendt Sprog*, og da der ikke var stor Udsigt til at nogen Kileskrift med tilhørende græsk Oversættelse nogensinde skulde komme for Lyset. I Virkeligheden er nogen saadan aldrig kommet frem; ingen Tvesprogs-Indskrift i Kileskrift og Græsk, eller i Kileskrift og Aramaisk[3], eller i Kileskrift og noget

---

[1] Naar de Gamle tale om *assyrisk Skrift*, mene de sikkert i Reglen Kileskriften. Ogsaa Udtrykket *syrisk Skrift* synes stundom at betegne Kileskriften, se *Diod.* II, 13, 2.

[2] De findes pl. XXIV og pl. XXXI i hans *Voyage*.

[3] Man har rigtignok nogle assyriske Salgstavler med aramaisk Paaskrift i Randen, hvilke ere udgivne af Rawlinson *Inscriptions* II pl. 70, men paa disse Aktstykker har den aramaiske Del saa ringe Omfang, at de næsten blive til en forsvindende Størrelse ved Siden af den assyriske Del, hvorfor disse Tvesprogs-Indskrifter ikke ret vel kunne have

andet gammelt Sprog er nogensinde kommet frem for Lyset, og alligevel ere vi nu istand til at tyde alle Skrifter, som ere affattede i en af de tre Kileskrifter fra Persepolis, og det mindst med samme Lethed, som vi læse Hebraisk, ja næsten ofte næsten som vi læse Græsk og Latin.

Til Held for Videnskaben gaves der nemlig Mænd, som ikke lode sig afskrække af de trøstesløse Udsigter, man havde til at deciffrere Kileskrifterne, men som uden Frygt gav sig til at sammenligne de forskjellige Indskrifter indbyrdes; navnlig vendte de deres Opmærksomhed mod den Art Kileskrift, som man altid i disse Indskrifter finder i den første Colonne, og som man snart saa var langt simplere end Kileskriften i den anden og tredie Colonne: den indeholdt nemlig kun omtrent fyrgetyve Tegn, medens de andre indeholdt mange flere.

Det første Skridt gjordes af Frederik Münter[1], der siden døde som Sjællands Biskop; han paaviste nemlig, hvor Ordet *Konge* maatte findes, og gjorde i det Hele flere rigtige Bemærkninger, hvoraf hans Efterfølgere vidste at drage Nytte[2]. Münter.

Et stort Skridt fremad gjordes i Aaret 1802 af en ung Tydsker Georg Frederik Grotefend, der siden i mange Aar var Rector for et Gymnasium i Hannover og døde 1853. Han indgav sine Undersøgelser til Videnskabernes Selskab i Gøttingen, som dog ikke engang lod hans Arbeide trykke, hvorfor der hengik nogen Tid, inden hans Studier bleve bekjendte; men til Gjengjæld fik hans Arbeide ogsaa tilsidst en ikke ringe Udbredelse, idet nemlig hans Grotefend.

---

tjent som Udgangspunkt for en Deciffrering af Kileskriften, hvorimod de nu, da Kileskriften ad andre Veie er bleven deciffreret, ikke ere uden Betydning som Beviser paa at vor Deciffrering af den assyriske Skrift, er fuldkommen rigtig.

[1] Se Münter, *Versuch über die keilformigen Inschr. zu Persepolis.*

[2] Slgn. f. Ex. Spiegel *Die altpersischen Keilschriften* S. 119—132, hvor man finder en Udsigt over den persiske Kileskrifts Deciffrerings Historie.

Skrift i Aaret 1805 af Heeren blev optaget som Anhang til hans for Datiden værdifulde Værk og Oldtidens Handelsforhold[1].

Münter havde ved at sammenligne de forskjellige Texter, som Niebuhr havde udgivet, fundet at Gruppen

(kh - s - a - ya - thi - i - ya),

som i alle Indskrifter indtog en vis bestemt Plads, maatte betyde *Konge*, og at den følgende Gruppe maatte indeholde Kongens Navn. Grotefend byggede videre paa dette Grundlag, idet han navnlig sammenlignede to indbyrdes meget overeensstemmende Indskrifter Gruppe for Gruppe[2]; han fandt, at i den ene Indskrift (B.) betegnedes den Konge, om hvem han maatte formode, at han havde ladet Indskriften indhugge ved Gruppen

(da - a - ri - ya - u - s),

i den anden (G.) ved Gruppen

(kh - s - ya - a - r - sa - a),

men i denne sidste Indskrift (G.) manglede det første Kongenavn dog ikke, det kom længere nede i Indskriften. Det fulgte lige efter Gruppen

(kh - s - a - ya - thi - i - ya),

Konge, der atter fulgte efter en Gruppe, som han antog maatte betyde *Søn*, hvorfor han meente med god Grund at kunne slutte, at den Konge, der havde ladet den anden Indskrift indhugge, var Søn af den, fra hvem den første Indskrift (B.) stammede[3].

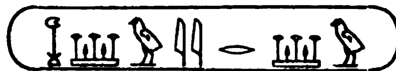
---

[1] Heeren *Ideen*, anden Udgave I, S. 931—952; 1805. I Udgaven af 1824, er Grotefends Artikel noget forkortet.

[2] Grotefend sammenlignede navnlig Indskrifterne G. og B. hos Niebuhr, *Voyage* pl. XXIV.

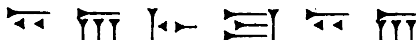
[3] Grotefend i Heerens *Ideen* I S. 946, 1805.

Hvem vare nu disse Konger? Man var paa Grotefends Tid temmelig enig om, at Tresprogs-Indskrifterne stammede fra *de store persiske Konger af Akhaimenes' Hus.* Af disse havde To, Kyros og Dareios, været Stiftere af Dynastier, og fra en Stifter af et Dynasti maatte jo Indskriften B. antages at hidrøre, da Kongen ikke nævnede sin Fader. De to Konger, som havde efterladt Indskrifterne, vare da formodentlig enten Kyros og Kambyses eller Dareios og Xerxes. Men nu syntes de to Grupper ikke paa nogen Maade at kunne læses *Kyros* og *Kambyses*, hvorimod der Intet var til Hinder for at læse *Dareios* og *Xerxes*[1]. Grotefend sluttede saaledes, at 𐎭 var *d*, 𐎠 *a*, o. s. v.[2] Men herved blev han ogsaa staaende, han saa ingen Udvei til at finde Værdien af de andre Tegn, som ikke fandtes i disse to Kongenavne; thi de Forsøg han gjorde paa ved Hjælp af Pehlevi at gjætte sig til deres Betydning, mislykkedes, og i Virkeligheden kunde han ikke læse noget eneste Ord, end mindre nogen Sætning; men at han havde deciffreret dets Navne i det Væsentlige rigtigt, fremgik siden af Champollions Studier; thi han læste som *Xerxes* et hieroglyphisk Ord,

(*kh-sha - u - i - r - sha - u*),

der paa en Vase i Caylus' Samling fandtes ved Siden af Gruppen

som Grotefend netop havde læst *Xerxes*[3].

Læsningen af Kileskrifterne stod i Stampe i mere end tyve Aar, indtil den udmærkede Sprogforsker Rask tog sig af Sagen **Rask, Lassen, Burnouf, Westergaard og Rawlinson.**

---

[1] Grotefend sammesteds S. 952 ff.

[2] Man finder Grotefends første Alphabet hos Spiegel: *Die altpersischen Keilschriften*, S. 122, Anm.

[3] Caylus, *Receuil d'Antiquités* V pl. XXX, slgn. S. 81. Om en lignende Vase med *Artaxerxes'* Navn, se Westergaard i *Mémoires de la Société Royale des Antiquaires du Nord*, 1844, S. 420.

og ved sit geniale Blik opdagede en ganske ny Vei. Han tvivlede ikke om, at Grotefend havde Ret i at antage, at det Sprog, hvori Indskrifterne vare affattede, var det gammel-persiske Sprog, et Søstersprog til det det gammel Indiske. Han byggede videre paa dette Grundlag og paaviste, hvor der maatte findes en Flertals Eieform, som han i Overensstemmelse med Sanskrit mente maatte læses *anam*. Saaledes fandtes de vigtige Bogstaver, *m* og *n*, hvis Besiddelse var nok til, at Arbeidet kunde føres videre; og i Virkeligheden varede det heller ikke længe, inden dette skete. En ny Prøve paa hans Læsnings Rigtighed fremkom snart[2]; hans Efterfølgere fandt Ordet *mudraja* (Ægypten). og kort efter flere andre Navne paa Lande, som efter Herodot havde hørt til Perserriget. Derefter begyndte man at paapege forskjellige Ord, som deciffreredes ved Sanskrit og Nypersisk, og saaledes skred Arbeidet stadigt fremad, takket være de udmærkede Arbeidere, som helligede sig den nye Videnskab, fremfor alle Nordmanden Christian Lassen[3], Franskmanden Eugène Burnouf[4], Englænderen Henry Creswich Rawlinson[5] og Danskeren Niels Ludvig Westergaard[6]. Ogsaa Eduard Hincks og Tydskeren Julius Oppert, der siden 1847 har taget Bolig i Frankrig, toge Del i Arbeidet, der noget over tyve Aar efter at Deciffreringen ved Rask havde gjort det store Skridt fremad, var saavidt fremmet, at alle Undersøgelser om Indskrifternes Sproglære og Ordbog samt om det i dem benytte Skriftsystems Natur kunde betragtes som afsluttede.

---

[1] Se Rask's Artikel *Om Zendavestes Alder* i *Skandinavisk Literaturselskabs Skrifter* XXI S. 250—152 i 1826. (*Samlede Afhandlinger* II S. 360).

[2] Rask havde allerede paavist Ordet *hakhâ manisiya* eller som han læste det *aga mnosoh*, hvilket man tidligere feilagtigt havde læst *akheochoshoh*.

[3] *Die altpersischen Keilinschriften* 1836. Bonn.

[4] *Mémoires sur deux inscriptions cuneiformes*. Paris 1836.

[5] Hans Arbeider findes i *Journal of the Royal Asiatic Society* i London.

[6] Slgn. Lassen, *Die altpersischen Keilschriften nach Herren N. L. Westergaard's Mittheilungen* i *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* VI. S. 1 ff. Bonn 1845.

[7] Slgn. E. Hincks i *Transactions of the Royal Irish Academy* XXI—XXIII.

Deciffreringen af den anden Colonnes Kileskrift[1] skyldes Niels Ludvig Westergaard[2], der har paavist, at Sproget i denne Colonne hører til de turaniske eller skythiske Sprogæt og frembyder adskillige Berøringspunkter med de tyrkiske og tartariske (turaniske) Sprog. Til Westergaard har siden Norris o. a. sluttet sig.

Anden Art af Kileskrifter. Westergaard, Norris.

Den tredie Colonnes Kileskrift modstod længe de Lærdes Forsøg, og Aar efter Aar gik hen, uden at man gjorde noget egentligt Fremskridt, — hvad der saa meget desto mere maatte beklages, som man havde lagt Mærke til, at det var dette samme ubekjendte Skriftsystem og dette ubekjendte Sprog, som var anvendt i de i Assyrien og Babylonien opdagede Kile-Indskrifter, hvoraf et stedse større Antal kom for Lyset, og som lovede et saa rigt Udbytte for den gamle Historie.

Tredie Art af Kileskrift; den assyriske Skrift.

Grotefend, Hincks og enkelte andre havde ganske vist paavist Betydningen af flere Tegn, men det forslog Intet: man kunde ikke læse nogen Linie, ikke engang af Tresprogsindskrifterne fra Persien, endsige de assyriske Indskrifter. Dog indsaa man snart, at Sproget hørte til den syro-arabiske (semitiske) Sprogfamilie, men at det, uagtet det tilhørte Babylon og Assyrien, *ikke var det Sprog*, hvori visse Skrifter af Biblen ere affattede, og som man i Reglen pleiede at kalde *det kaldaiske Sprog*, idet man nemlig dengang antog dette Tungemaal for disse Landes Nationalsprog.

Et betydeligt Fremskridt skyldes Paul Emil Botta, hvem det, ved paa Stedet selv at sammenlige forskjellige Indskrifter, lykkedes

Botta.

[1] Om Fædrelandet for det Sprog, i hvilket denne Colonne er affattet, se nedenfor § 43 og § 44.

[2] *On the Deciphering of the second Achemenian or Medians species of arrow-headed Writing* i *Mémoires de la Societé des Antiquares du Nord* 1844, S. 272 ff. og *Zur Entzifferung der Achäm. Keilschrift. Zweiter Gattung* i *Zeitschrift f. d. Kunde des Morgenlandes* VI S. 331 ff. 1848, i Videnskabernes Selskabs Skrifter 5te Række II S. 39—178. Kbhvn. 1854. Om den anden eller sakiske Art af Akhemænidernes Kileskrift.

at paapege en Mængde Varianter[1], ligesom han ogsaa ved at udgrave Sargons Palads i Khorsabad og udgive de der fundne Indskrifter i Facsimile[2] gav Assyriologerne fortrinligt Materiale imellem Hænder, hvilket siden i høi Grad skulde beforde Studiernes Fremgang.

Rawlinson bringer Indskriften fra Behistan.

Men endnu var der dog mangfoldige Tegn, man ikke forstod at læse, og det syntes vanskeligt at øine nogen Udvei til at bestemme dem alle. Da bragtes der til Europa ved daværende Major, nu General Sir Henry Rawlinson en god Afskrift af en, paa Grund af sin næsten utilgængelige Beliggenhed paa en trehundrede Fod lodret Klippe (ved Byen Behistan) hidtil ukjendt Tvesprogs-Indskrift, hvis persiske Del bidrog betydeligt til at afslutte Undersøgelserne af den første Colonne[3], imedens dens assyriske Del, sammenlignet med den persiske, meddelte Oplysning om Betydningen af næsten alle hidtil ukjendte assyriske Tegn, og imedens endelig den turaniske Del indeholdt Midler til at bestemme Værdien af de ubekjendte Tegn i den anden Colonne af Tresprogs-Indskrifterne.

Ved samme Leilighed opdagede man meget mærkelige Ting, nemlig at de assyriske Tegn væsentligt ere *Stavelsestegn og ikke blotte Lydtegn*, og dernæst, at mange af dem ere *fler-lydige*, d. v. s. have to eller flere ganske forskjellige Værdier[4].

Hincks, Oppert Talbot, Norris og Rawlinson.

Efter Udgivelsen af Indskriften i Behistan skred Deciffreringen af de assyriske Indskrifter rask fremad; — hvad der navnlig skyldes den Omstændighed, at man her ligesom ved Undersøgelsen af de ægyptiske Indskrifter lod *Tresprogs* og Tvesprogsindskrifterne

---

[1] Se hans Artikler i *Journal Asiatique* quatrième série vol. II.–IV., 1843 og 1844.

[2] Botta *Monuments de Ninive*, vol. III—V (vol. I—II findes Planer o. s. v.).

[3] Rawlinson udgav den persiske Del allerede 1846. (*Journal of the Royal Asiatic Society*, X, London, 1846).

[4] Opdagelsen af Polyphonien (Flerlydigheden) af mangfoldige Tegn gjordes omtrent samtidig af Rawlinson, Hincks og Oppert.

forelabig fare og uden Frygt gav sig i Færd med Texter fra det assyriske Riges Blomstrings Dage. Man begyndte snart med Held at udlægge længere Texter, og i 1857 meddelte fire Assyriologer uafhængigt af hinanden omtrent samtidig fire i alt Væsentligt enstydige Oversættelser af den samme Text[1]. I de sidste Aar har Oppert[2] og Ménant[3] hver udgivet en ægyptisk Sproglære, og Norris[4] har begyndt en Ordbog, medens Sir Henry Rawlinson, fra Tid til anden har meddelt forskjellige af sine mangfoldige høist lærerige Iagttagelser over assyrisk Sprog og Skrift og andre Forhold. Sir Henrys Broder Professor George Rawlinson har endvidere udgivet en assyrisk-babylonisk Historie[5].

§ 33. **De gamle Skriftsystemers Natur og Væsen. Oprindelsen til Bogstavskriften.**

Det er let forklarligt at man ikke straks i de allerførste Tider, da man begyndte at læse og forstaa Hieroglyph- og Kileskriften, var istand til at gjennemskue disse Skriftsystemers Eiendommeligheder og væsentlige Beskaffenhed, og det er ingenlunde til at undre sig over, at man først lidt efter lidt har faaet Øinene op for disse gamle Skriftarters sande Natur og Væsen.

I ældre Dage, da ægyptiske Indskrifter vare en ganske lukket Bog for Alle, synes man i Almindelighed at have havt den Forestilling om den ægyptiske Hieroglyphskrift, at den var en *symbolsk Billedskrift*, hvoraf hvert Tegn i Reglen betegnede et Ord eller en Forestilling, og det saaledes, at disse Betegnelser vare valgte paa en meget vilkaarlig Maade. Grotefends Undersøgelser af den persiske Kileskrift og Champollions af Hieroglypherne syntes imidlertid i Begyndelsen at vise, at alle Hieroglypherne og Kile-

---

[1] Se *Journal of the Royal Asiatic Society* XVIII, S. 150—219, 1859; se ovenfor S. 244 Anmk. 2.

[2] Oppert, *Grammaire assyrienne* 1856 8⁰ udkom i *Journal asiatique* cinquième série.

[3] Ménant *Grammaire assyrienne* Paris 1867.

[4] Norris *Assyrian Dictionary*, hvoraf et Hefte udkom 1867, et andet 1869.

[5] De to første Dele af hans *Fife great Monarchies of the eastern World* London 1864 ff. behandle Assyriens og Babyloniens Historie.

tegnene vare Bogstavtegn; men ved nærmere Undersøgelse af Hieroglypherne fandt Champollion dog udenfor Egennavnene en Mængde Tegn, som aabenbart udtrykte *hele Ord* og altsaa umuligt kunde være Bogstavtegn. Han kaldte disse Tegn *symbolske Tegn* og antog som Følge deraf, at den ægyptiske Skrift bestod af to Slags Tegn, der vare anvendte imellem hinanden og, som det syntes, med stor Frihed, nemlig *Bogstavtegn* og *symbolske Tegn*, foruden hvilke to Klasser Champollion snart opdagede en tredie Klasse, nemlig *Bestemmelsestegn* (Determinativer). I den assyriske Skrift lagde man snart Mærke til lignende Fremtoninger: ogsaa her syntes der at være Lydtegn eller Bogstavtegn og symbolske Tegn blandede imellem hinanden, og det saaledes, at man ligesaalidet her som andetsteds kunde finde nogen Regel for, hvor den symbolske, hvor den phonetiske Betegnelsesmaade havde været anvendt.

Imidlertid var der, saavel i Assyrisk som i Ægyptisk, en Omstændighed, som burde have vakt Forskernes Betænkelighed med Hensyn til deres Forestillinger om disse Skriftsystemers Natur. Antallet af de formodede Bogstavtegn var nemlig meget stort, langt større end der i noget Sprog gives Lyd, men denne Sag toge Forskerne sig let, idet de uden videre antog en stor Del af de Skrifttegn, de traf paa, for Homophoner, som man, efter hvad de mente havde kunnet benytte med fuld Vilkaarlighed.

Opdagelsen af Stavelsesskriftens Betydning. Ægypternes og Assyrernes Skrift.

Saalænge man kun syslede med den senere Tids Indskrifter, d. v. s. med Tresprogs og Tvesprogs Texterne, kunde man ikke let komme bort fra denne Opfattelse; thi i det Mindste i Ægypten var Skriften, i den Tid som Tvesprogs- og Tresprogs-Indskrifterne tilhøre, ubestrideligt af den Beskaffenhed, som man fra først af havde antaget: forsaavidt den bestod af Ord, der vare skrevne med Lydtegn, bestod den virkelig af Bogstavtegn, hvoriblandt der fandtes en stor Mængde Homophoner. Men da man først havde lagt den senere Tids Texter til Side, og man uforfærdet havde givet sig i Færd med Texter fra Ægyptens og Assyriens Blomstringstid, saa varede det ikke længe, før man opdagede, at de Tegn, som man antog for homophone Bogstavtegn, *slet ikke vare*

Homophoner, og at *Lydtegnene væsentligt vare Stavelsestegn*. Man lagde omtrent paa samme Tid Mærke til denne Eiendommelighed hos den *assyriske* og den *ægyptiske* Skrift, og da denne Opdagelse først var gjort, gik det snart op for Videnskabsmændene, at disse gamle asiatiske Skriftsystemer i det Væsentlige vare *Stavelseskrift*, og at de saaledes vare langt mere forskjellige fra vor *Bogstavskrift*, end man i Begyndelsen havde antaget.

Ideographiske Tegn og Determinativer.

Men Tilstedeværelsen og Overvægten af Stavelsetegn var ikke den eneste Eiendommelighed, som var fælles for det assyriske og det ægyptiske Skriftsystem. Man finder nemlig, saavel i assyriske som i ægyptiske Texter, som alt bemærket, idelig Ord, som ere skrevne med ét enkelt Tegn, altsaa med *ideographiske Tegn*, og desforuden findes der, saavel i ægyptiske som ogsaa i den assyriske Skrift, om end i langt mindre Omfang i denne sidste, endnu en tredie Art Tegn, nemlig *Bestemmelsestegn* (Determinativer) d. e. Tegn, som ikke læses, men blot tjene til at lette Forstaaelsen af den Sætning hvori de findes[1].

De gamle asiatiske Skriftsystemers Hovedbestanddele.

Altsaa, med andre Ord, saavel den ægyptiske som den assyriske Skrift bestaar af følgende tre Arter Tegn, der i saa godt som alle Texter findes anvendte sideordnede nemlig:

1⁰ *Lydtegn, der overveiende ere Stavelsestegn*,
2⁰ *Ideographiske Tegn*,
3⁰ *Bestemmelsestegn*.

Hertil kommer endnu *to andre Karaktermærker*, som ere fælles for de to Skriftsystemer, nemlig *Polyphonien* og det *phonetiske Complement*.

---

[1] Naar Talen er om et Menneske sættes [hieroglyph], naar Talen er om at tale, spise, drikke o. s. v. [hieroglyph] (d. e. for alt hvortil Munden anvendes ogsaa Tænkning fordi den er en Art Tale med sig selv; [hieroglyph] betegne Legemsdele [hieroglyph] Beger, abstrakte Forestillinger o. s. v.

Polyphonien. En høist mærkelig Fremtoning, som allerede forefindes i Ægyptisk, men som navnlig er tilstede i stort Omfang i Assyrisk, er *Flerlydigheden*, der *ikke blot* bestaar deri, at det samme Tegn kan være saavel Stavelsestegn som Ordtegn og Bestemmelsestegn, — hvoraf Følgen jo kan blive, at det lyder paa én Maade som Stavelsestegn og paa en anden Maade som Ordtegn, medens det slet ikke udtales som Bestemmelsestegn, — *men navnlig bestaar deri, at det samme Tegn benyttes til at udtrykke forskjellige Stavelser.* I Ægyptisk har saaledes Tegnet ✕ Værdierne *tiva (tu)* og Værdierne 𓋴𓃀 *seb* ja ogsaa Værdien 𓅡 *ba.* I Assyrisk, hvor, som allerede bemærket, Polyphonien spiller en langt betydeligere Rolle, har f. Ex. Tegnet 𒆗 Værdierne *dan, kal, lib, san.*

Det phonetiske Complement. For nu at veilede Læserne i denne Labyrinth anvendte man, saavel i Assyrien som i Ægypten, *det phonetiske Complement*, d. v. s. man gjentog den sidste Stavelse, kun at dette Complement i det første Land anvendtes ved ideographisk skrevne Ord, i det sidste derimod ved complexe Stavelsetegn d. v. s. ved Tegn, der betegne en Samling af flere paa hinanden følgende Stavelser eller i det Mindste en Stavelse, som indeholder to Medlyd. F. Ex. Ægypterne skrev ofte *hes* 𓄤 med det udlydende 𓋴 *s*; 𓊃 *setepu* 𓊃𓏏𓊪, med Tilføielse af de udlydende 𓏏 *tu* og 𓊪 *pu* o. s. v. I Assyrisk overlodes det derimod til Læserne selv af Sammenhængen at slutte, hvilken Værdi man paa hvert Sted maatte tillægge de polyphone *Stavelsetegn*, hvorimod man her anvendte det *phonetiske Complement ved Ordtegn* for at lede Læserne paa det rette Spor ved Valget af de forskjellige Ord, som kunde skrives ved Hjælp af vedkommende Stavelsestegn. Saaledes føiedes f. Ex. Stavelsestegnet 𒋛 *si* til Tegnet 𒌓, naar dette skal læses *samsi* (שמש) og betyde „Solen“, hvorimod der, naar det betyder „Dag“ og følgelig læses *jumi* (יום), til dette Tegn føies det phonetiske Complement 𒈪 *mi* o. s. v.

Man vil saaledes se, at saavel det assyro-babyloniske eller assyro-kaldaiske Skriftsystem som det ægyptiske Skriftsystem i flere og det væsentlige Henseender stemme overens indbyrdes, men, naar man gaar nærmere ind paa disse Ligheder, vil man dog finde, at de ikke ere saa betydelige, at man deraf kan slutte sig til en fælles Oprindelse for de to Skriftsystemer. Tvertimod er der ved Siden af denne Overensstemmelse, som alt hentydet, ikke ubetydelige Uligheder f. Ex. i Determinativernes Antal og Mængde, i det phonetiske Complements Beskaffenhed o. s. v.; og det er derfor meget muligt, at Lighederne kun skyldes den Omstændighed, at de to Skriftsystemer, det mesopotamiske og det ægyptiske, have udviklet sig under lignende Forhold.

Forhold imellem de ældre Skriftsystemer og de nyere alphabetiske Skriftsystemer.

Sammenligner man *det assyriske* og *det ægyptiske Skriftsystem* med *vort Skriftsystem* eller Alphabet, der, som bekjendt, oprindelig stammer fra det phoinikiske Skrift, vil man ikke kunne nægte, at Assyrernes og Ægypternes Skriftsystem er *langt mere primitivt end vort*, idet det nemlig *gjengiver de konkrete Lyde, Stavelserne*, medens det derimod i vort Skrift er *de abstrakte Lyde*, der udtrykkes, — hvad der jo aabenbart tilhører et mere udviklet, reflecteret Standpunkt. Men om man saaledes end paa en vis Maade kan sige, at de gamle Assyrers og Ægypteres Skrift *var simplere* end vor, saa kan man dog ikke paastaa, at den var *bekvemmere* og lettere end vor; thi det store Antal Tegn og Polyphonien maatte volde mange Vanskeligheder, hvad vi desuden paa mangfoldige Maader erfare af de gamle Aktstykker selv.

I intet af disse Systemer, hverken i det ægyptiske eller i det assyriske Skriftsystem, vedbleve forøvrigt Lydtegnene bestandigt at være rene Stavelsestegn. Det kunde ikke undgaaes, at en Selvlyd undertiden bortfaldt i Udtalen, navnlig i Enden af Ordene, hvoraf Følgen maatte blive, naar man ikke forandrede Skrivemaaden af det paagjældende Ord — og dertil var man i de gamle Østerlande altfor conservativ —, at et Tegn, der egentlig betegnede en Stavelse, kom til at udtrykke en enkelt Lyd, et Bogstav. Dette skete oftere saavel i Assyrien som i Ægypten;

men i begge Lande beholdt man de Tegn, der nu engang anvendtes ved Skrivemaaden af vedkommende Ord, og heraf blev da Følgen, at mange Tegn ofte kom til at betegne abstrakte Lyde[1]. Dette er navnlig Tilfældet i Ægyptisk, hvor *adskillige Tegn, ere ligefremme Bogstavtegn*, men dog saaledes, at de saa at sige bære Spor af tidligere at have været Stavelsestegn; de have nemlig en vis Forkjærlighed for visse Selvlyd, saaledes at de fortrinsvis anvendes, naar visse Selvlyd følge, hvorimod andre Tegn anvendes, naar andre Selvlyd følge[2].

Iblandt Assyrerne naaede dog Skriften ikke det samme Punkt i Udvikling som iblandt Ægypterne, og den kom ikke til at fjerne sig saa meget fra den oprindelige Stavelsesskrift, som Tilfældet var med den ægyptiske Skrift.

Reform af Skriftsystemerne Bogstavskrift.

I ethvert Tilfælde havde der dog ogsaa her, ligesom i Ægypten, saa at sige af sig selv, aabnet sig en Vei, der førte til et simplere Skriftsystem, og det maatte jo synes at ligge saa nær, at slaa ind paa denne Vei og for Fremtiden fuldstændigt at opgive det besværlige Stavelseskriftsystem med de mangfoldige Tegn og *kun beholde de simple Lydtegn*, Medlyd og Selvlyd, og skrive alle Ord ved Hjælp af dem. Men alligevel vedblev man, saavel i Mesopotamien som i Ægypten, at betjene sig af det gamle Skriftsystem, hvorimod Beboerne af Nabolandene efterhaanden alle optoge det nye System, saaledes Phoinikerne, Israeliterne, Aramaierne, Nordaraberne, Sydaraberne, (Himyariterne) Libyerne, Habyssinerne, Mederne, Perserne, og Inderne, ikke at tale om Lilleasiaterne, Hellenerne, Italerne og Etruskerne og Keltibererne, som optoge det phoinikiske Alphabet.

---

[1] Slgn. ovenfor S. 163 Anmk. 1.

[2] (*b*) har saaledes en vis Forkjærlighed for Selvlyden , og staar ofte for Stavelsen *bu*; er derimod *ba*.

De af disse Folk anvendte Skriftsystemer kunne henføres til to Klasser eller Grupper, den *nordlige* eller den *phoinikisk-aramaiske Gruppe*, og den *sydlige* eller den *indo-himyaritisk-libiske Gruppe*. De to Grupper af de reformerede Skriftsystemer.

Den nordlige eller den phoinikiske Gruppe, som utvivlsomt er Moder-Skrift til vore europæiske Alphabeter[1], kan betegnes som en *ren abstrakt Lydskrift* eller Bogstavskrift, idet den nemlig betegner saavel Medlyd som Selvlyd med særegne enkelte Tegn, hvorimod den anden Skriftgruppe, som François Lenormant har foreslaaet at kalde den *indo-homeritiske*[2], er en *noget mere konkret Lydskrift*, idet den nemlig indeholder en stor Del Tegn, som betegne, ikke abstrakte Medlyd, men konkrete Stavelser, bestaaende af en Medlyd fulgt af en Selvlyd, hvorved den unægtelig nærmer sig endel til de ældre Skriftsystemer.

Efter François Lenormants Undersøgelser[3], der om kort Tid ville blive udgivne i Sammenhæng, skal denne Lighed imellem de *indo-homeritiske Skriftsystemer* og de ældre Stavelseskrift-Systemer dog være rent tilfældig, idet han nemlig antager de indo-homeritiske Stavelsetegn for opstaaede ved en Art Sammenvoksning af Medlydene med følgende Selvlyde, og idet han tillige antager, at disse Skriftsystemer ere en Affødning af det phoinikiske Skriftsystem, altsaa af Alphabetet.

Imidlertid maa vi tilstaa, at vi ikke tør antage Spørgsmaalet for endeligt løst, og vi kunne navnlig ikke erklære det for umuligt, at den indo-homeritiske Skriftgruppe er fremkommet uafhængig af den syro-aramaiske Skriftreformation ved en egen Reformation af de gamle Skriftsystemer.

---

1 Foruden den *syro-arabiske* Gruppe kan man nævne følgende Skriftgrupper, den *græsk-italiske*, den *iberiske* og den *nordiske* (Runerne). De to første ere aabenbart umiddelbare Affødninger af *den phoinikiske Skrift*, og hvad den tredie Gruppe, den nordlige, angaar, da stammer den enten umiddelbart fra den phoinikiske Skrift, eller middelbart igjennem den græske Skrift.

2 F. Lenormant *Manuel* III, S. 114; 1869.

3 l. c. S. 115.

Den syro-arabiske (semitiske) Skrift.

Hvad den syro-aramaiske (semitiske) Skriftgruppe angaar, da tør vi heller ikke endnu afgjøre, hvorvidt den er opstaaet ved en Reformation af den ægyptiske Skrift (Hieroglyphskriften) eller den assyriske Skrift (Kileskriften), ja vi driste os endog ikke engang til at nægte Muligheden af, at den endelig skulde være fremkommet ved en Reformation paa anden Haand, nemlig ved en Reform af et eller andet Skriftsystem af den indo-homeritiske Skriftgruppe. Med andre Ord, det forekommer os for Øieblikket umuligt[1] at afgjøre, hvorvidt der i Østerlandene har været *to* af hinanden uafhængige Skriftreformationer, eller der kun har været *én*, og hvorvidt den, i det sidste Tilfælde, maa søges i Nord eller i Syd, iblandt de nordlige Syro-Aramaier eller iblandt Indo-Homeriterne d. v. s. iblandt Beboerne af Iran og Arabien.

Hvad angaar endelig Spørgsmaalet om hvilken af de syro-aramaiske (semitiske) Stammer vi maa tilskrive *Alphabetets Opfindelse*, da befinde vi os her i den samme Uvished. Vi kunne ikke nægte, at det er *høist sandsynligt*, at den syro-aramaiske Skrift (Bogstavskriften) skyldes Phoinikerne, men vi kunne ikke anse Sagen for afgjort. Det bliver endnu bestandig muligt, at denne Skrift har havt et andet Udspring, og at dens Oprindelse maa søges hos et andet Folk f. Ex., hos Aramaierne i Mesopotamien. De Gamle ere vel temmelig enige[2] om at tilkjende Phoinikerne Prisen for Bogstavskriftens Opfindelse, men deres Vidnesbyrd betyde ikke meget, da Bogstavskriftens Oprindelse i ethvert Tilfælde naar tilbage til Historiens Barndom.

---

[1] Kopp. *Bilder und Schriften* II, § 90; Bertheau *Zur Gesch. d. Isr.* S. 99—106; Boeck, *Metrolog. Untersuch* S. 41; Movers, *Hall. Encycl.* Artiklen *Phönicien* S. 368; Levy *Zeitschrift der deutschen morgenl. Geselsch.* IX, S. 475 Anmk. 17; Renan, *Histoire des langues sémitiques* S. 105 ere ligeledes tilbøielige til at aflede Alphabetet paa de 22 Bogstaver fra Mesopotamien.

[2] Diod. Sic. V, 74, 1; Plin. *Hist. nat.* VI, 56; Berosos, Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 497; nævne Assyrien som Bogstavskriftens Fædreland.

ANDET AFSNIT.

VEST-ASIENS HISTORIE.

FJERDE KAPITEL.

UDSIGT OVER MESOPOTAMIENS OG DETS MINDRE NABOLANDES HISTORIE.

Mesopotamien er uden Tvivl et tidligt bebygget Land, men om dets Skjæbne i de forhistoriske Tider kunne vi kun gjøre os løse Gisninger. Det forekommer os imidlertid ikke usandsynligt, at Landet oprindeligt har været beboet af turaniske Stammer, som lidt efter lidt ere blevne trængte ned imod Syd af de nordenfra kommende Syro-Arabere (Semiter), men naar vi antage dette, saa møder der os rigtignok den Mærkelighed, at det ikke er det tilbagetrængende syro-arabiske Folk, som først har hævet sig til et høiere Kulturtrin, men tvertimod *det tilbagevigende turaniske Folk*; thi det er i vore Dage en ubestridelig Sag, at den gamle mesopotamiske Civilisation oprindelig skyldes et Folk, der tilhørte den *turaniske Folkeæt* og havde hjemme i de sydligere Dele af Mesopotamien, hvor det siden mere og mere tilbagetrængtes af syro-arabiske Stammer, indtil det tilsidst gik fuldstændig til Grunde. Efter al Sandsynlighed havde dette turaniske Folk fordum ogsaa beboet Nord-Mesopotamien før Assyrernes og de med dem beslægtede Folks Indvandring i disse Egne. § 34. **Mesopotamiens Befolkning.**

Naar denne syro-arabiske Indvandring er sket, lader sig ikke afgjøre; men det forekommer os dog ikke sandsynligt, at den

først skulde have fundet Sted, efterat den kaldaiske Civilisation havde naaet sit Toppunkt, d. v. s. at den først skulde være foregaaet efter 2000[1]. Muligvis ere Syro-Araberne ikke trængte ind i Sydlandet, navnlig i Babylonien, før efter Aar 2000, men i de nordligere Egne, i det egentlige Assyrien og i Egnene omkring Mons Masius vare de sikkert indkomne Aarhundreder tidligere.

Men vi maa forlade dette Gisningernes Omraade for alene at tage Hensyn til ubestridelige Kjendsgjerninger; vi vide, at i det andet Aartusinde før Kristus, ligesom endnu i de fleste Aarhundreder af det sidste Aartusinde før Kristus, fandtes der i Mesopotamien, navnlig i Syden, tre større Nationaliteter, nemlig:

en turanisk imod Syd,
en assyro-babylonisk imod Øst,
en aramaisk imod Vest,

hvilke vare traadte frem at spille deres Rolle paa Verdenshistoriens Skueplads i samme Følge, som de her ere anførte.

Efter de assyriske Aktstykker at dømme, skulde man mene, som alt antydet[2], at der kun fandtes to Nationaliteter i den sydlige Halvdel af Mesopotamien; disse Aktstykker tale nemlig kun om [kileskrift] *a-ra-mu* og [kileskrift] *kal-du*; men denne Inddeling er aabenbart ikke grundet paa sproglige Hensyn og det sidste omfatter efter al Sandsynlighed de i sproglig Henseende saa aldeles forskjellige Folk, som man kan betegne som turaniske og assyriske (eller babyloniske) Kaldaier. Paa den anden Side kan man dog paa ingen Maade sige, at Assyrerne skulde have overset denne fremmede Nationalitet; tvertimod var man i Ninive meget omhyggelig for at gjøre dens mærkelige Tungemaal bekjendt, hvorfor man lod udarbeide baade Sproglærer og Ordbøger[3].

I de assyriske Kongers Titler nævnes forøvrigt iblandt det, de

---

[1] Se nedenfor S. 365 om Ismi-Dagon.
[2] S. 236.
[3] S. 254.

beherskede, ogsaa *fire Tunger* [1] *(kiprat arba)*, hvad der synes at betegne at der i der i deres Rige, altsaa i Mesopotamien, fandtes fire Tungemaal. At der var tre Tungemaal, have vi alt bemærket, men hvilket det fjerde var, siges ingensteds, kun maa vi bemærke, at forskjellige ariske Folk baade i Nord og Øst strakte sig ind over Mesopotamiens Grændser.

Hvad det turaniske Tungemaal angaar, da ere Undersøgelserne om det endnu kun i sin Begyndelse. Det aramaiske, som man tidligere pleiede at kalde *det kaldaiske Sprog*, har derimod fundet flere Bearbeidere, hvilke dog kun have sysselsat sig med de senere Sprogformer, de hvori de nemlig, der findes i visse Stykker af Biblen det gamle Testamente og i de israelitiske Lærdes Skrifter fra de første Aarhundreder efter Kristus[3]. De ældre Sprogformer have derimod først fornylig vakt Opmærksomhed[4].

Det Sprog, hvori Babylons, de i Assyrien og i Babylon fundne Mindesmærker ere affattede, ere kun Mundarter af samme Sprog. Dette Sprog, som man pleier at kalde *det assyriske Sprog*, hører nærmest til den aramaiske Sproggren, men viser paa den anden Side saavel i Bøining som i Sprogskat en ikke uvæsentlig Forskjellighed fra de aramaiske Sprog, saaledes at det maaske rigtigst betragtes som dannende en Gren for sig.

Hvad angaar de Lyd, som Sproget besad[5], da kunne vi natur-

---

[1] Se f. Ex. Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 37 l. 2.

[2] S. 236.

[3] De nyeste Undersøgelser ere af Fürst.

[4] Foruden engelske Lærde, som Thomas Ellis og Sir Henry Rawlinson, og franske som Duc de Luynes og Melchior de Vogüé.

[5] Vort Kjendskab til Lydene i det assyriske Sprog, skylde vi de persiske Kongers Tresprogs-Indskrifters assyriske (babyloniske) Omskrifter af adskillige mest persiske Egennavne, og Forekomsten i assyriske Indskrifter af adskillige israelitiske, phoinikiske og andre syro-arabiske Navne; ligesom der endelig i Biblen findes adskillige assyriske og babyloniske Navne, der i Reglen ere ret nøiagtigt gjengivne. Uden at indalde os paa disse Undersøgelser, skulle vi kun bemærke, at til de fire hebraiske Bogstaver א ע ח ה svarer der kun to Tegn

ligvis kun tilnærmelsesvis bestemme Noget om dem, da det assyriske Sprog forlængst er uddød, og da ingen gammel Forfatter har efterladt os nogen Optegnelse om de Medlyd eller Selvlyd, som Sproget besad, eller om det Forhold, hvori disse stod til Lydene i andre Stammers Tungemaal. Vi have kun Omskriften af assyriske og babyloniske Navne i fremmede, navnlig i hebraiske Optegnelser, ligesom omvendt Assyrernes Omskrivning af os bekjendte Navne at rette os efter, saaledes at altsaa vi ikke ere ganske uden Veiledning.

§ 35. Nord-Mesopotamien.

Det nordlige Mesopotamien gjennemskjæres af en mægtig fra Vest til Øst løbende Bjergkjede, som de Gamle kalde Mons Masius, og som i de nuværende Beboeres tyrkiske Sprog kaldes Karadsha Dagh. En Mængde mindre Floder strømme fra denne Kjede imod Nord og falde i Tigris, der paa en stor Strækning næsten løber parallelt med Mons Masius, andre derimod flyde mod Vest og falde i Euphrat. Hele dette Bjerglandskab med dets Affald imod Nord

---

eller to Rækker af Tegn, nemlig: *a*, (eller) *u* og (eller) *i*, samt *ha*, *hi* og *hu*. Det første System gjengiver i Reglen baade א og ה, det sidste ח og ע, dog findes der ikke nogen fast Regel iagttaget, og o. s. v. svarer ofte til det hebraiske ח, hvilket altsaa viser, at de her betragtede Gruppers Lyd ingenlunde have været ens i Assyrisk og Hebraisk. Dette er heller ikke Tilfældet med de andre Gruppers Medlyd, saaledes har Assyrisk tre maaske flere *S*-Lyde (med *a* (eller) *sa*, *sa* og *za*, med *i* (eller) *si*, *si*, *zi* og *zi*, med *u* (eller) *su*, *su*, *zu* og *zu*. Det assyriske *M* synes at have været meget blødt og nærmet sig et *B*; det udtrykkes ved *ma*, *mi* og *mu*). Forøvrigt findes der et *B* som et *P*; *L* og *R* ere fuldstændigt adskilte Lyde. Der findes tre *K*-Lyd, et *G* og to *K*'er (כ og ק); to *T*-Lyde, et *D* og et *T*.

indtil Tigris[1] kaldes af Assyrerne *Nairi* *na-i-ri*[2], et Navn, som de ogsaa undertiden udtrykte ved Gruppen [3], der betyder *de to Vandes* (*Floders*) *Land*, en Benævnelse, der ganske svarer til det hebraiske נהרים[4]. Ægypterne kalde de samme Strækninger *naharina*[5]. Nogen fast Grændse for dette Landskab er vanskelig at drage, hvorfor ogsaa saavel det omtalte hebraiske som det ægyptiske Ord stundom synes at betegne hele Mesopotamien, men oprindeligt og egentligt betegne de kun det nordlige Mesopotamien.

Landskabet Nairi var delt imellem en Mængde Smaakonger, Tiglath Pilesar den Ældre taler endog om en Skok[6]; fra en senere Tid omtrent Aar 815, besidde vi en Fortegnelse over 27 Konger af Nairi[7]. Paa Sargons Tid omtrent 713 nævnes kun én Konge af Nairi[8]. Hans Hovedstad var *Hubuskia*, som, i de sidste Aarhundreder, før disse Landskaber mistede deres Selvstændighed, synes at have været en af disses vigtigste Byer. En anden betydelig By var Amida [9] *a-mi-di*, det nuværende Diabekr.

Den østlige Del af Nairi blev allerede i en tidlig Tid indlemmet i Assyrien. Det var f. Ex. Tilfældet med Byen Singara og Byen Nisibis *na-si-bi-na*[10].

---

[1] Landet Nord for Mons Masius regnedes undertiden til Armenien.
[2] Slgn. Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 12 l. 83 og 97 o. s. v.
[3] F. Ex. Rawlinson, *Inscriptions* II pl. 52 l. 4, l. 36 o. s. v.
[4] Dette Ord bruges dog kun i Sammensætningen ארם נהרים, *Gen.* 24, 10; *Deut.* 23, 5; *Dom.* 3, 8. Ordet gik af Brug i de senere Tider, da Assyrien og Babylonien tilrev sig Magten i Mesopotamien.
[5] Slgn. Brugsch *Geographischen Inschr.* II, S. 30.
[6] Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 12 l. 97.
[7] Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 33 l. 45—pl. 34 l. 63. Se S. 386.
[8] Se nedenfor Sargons Historie (§ 40).
[9] Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 26 l. 107.
[10] Rawlinson, *Inscriptions* II, pl. 52 (oftere).

Til Distriktet Nisibis grændser [1] *gu-za-na*, Gozan[2], et Landskab, hvis Navn de gamle Geographers Mygdonia[3] synes at være en mindre nøiagtig Omskrivning. Gozan blev omtrent i Aaret 809 assyrisk Provinds.

Imod Syd flyder der fra Mons Masius to betydelige Floder i Euphrat, hvoraf den østligste er den største.

Den vestlige Flod kaldes af Assyrerne *ba-li-khi*[4], af Grækerne Belikhos og af Omegnens Beboere بليخ. Ikke langt fra denne Flods øvre Løb ligger Byen Haran, Grækernes Kharrai, hvor Krassus faldt. Haran var en vigtig Handelsstad[5], der spillede en betydelig Rolle i Israeliternes[6] og formodentlig ogsaa i flere af de med dem beslægtede Stammers Sagn; den besøgtes af Sabaiernes Festkaravane[7]. Af Assyrerne kaldtes Byen [8].

Den anden Flod er Khaboras, Assyrernes[9] *ha-bur*, i Kongernes Bøger[10] skrevet חבור, der nævnes som Hovedfloden i Landet Gosan, hvortil en stor Del af Befolkningen fra Samaria førtes. Hos Ezekiel[11] nævnes en Flod כבר, hvor i det Mindste en stor Del af de fra Jerusalem af Nabukuduruzur i Aaret 598 bortførte Israeliter fik Bolig. Denne Flod kan ikke være nogen Flod end Khaboras, hvoraf altsaa følger, at baade de

---

1 Salm. Monolith, col. I, l. 28; II, l. 61 o. s. v.
2 2. *Kong.* 17, 6 og 18, 11, samt 1. Chron. 5, 26.
3 Strabon *Geogr.* XV, p. 1083.
4 Layard *Inscriptions* pl. l. 54, slgn. Norris *Assyrian Dictionary* S. 96.
5 Slgn. Movers *Die Phoinicier* III, 3. S. 139 ff.
6 *Gen.* 11, 31—32; 27, 43.
7 Plinius *Hist. Nat.* XII, 39—40.
8 Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 25 l. 71 og pl. 36 l. 8. Layard, *Inscr.* pl. 97 l. 181. Sargon omtaler Byen *harranu*, (ofte Haran); se nedenfor § 40.
9 F. Ex. Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 23, l. 3.
10 2. *Kong.* 17, 6 og 18, 11.
11 Ezekiel 1, 3; 3, 15 og 23; 10, 15 og 22.

fra Israels og Juda Rige bortslæbte Israeliter til at bo ved Floden Khaboras i Nærheden af hinanden. Efter vor Formodning boede dog Iudaierne mere vestlig, de tidligere Bortførte *(de ti Stammer)* længere imod Øst.

I de assyriske Indskrifter nævnes oftere en By *Tel-abna* („Stenhøien") eller [1] *tel-ab-na-a*, der maa have ligget i Nærheden af Khaboras; det er ikke usandsynligt, at denne By ikke er forskjellig fra det תלאבב Telabib, som nævnes af Ezekiel[2].

Ikke langt fra Udløbet af Khaboras i Euphrat maa man henlægge Byen Sirki [3], uden Tvivl den samme By, som nu kaldes Kirkessi, og som Benjamin af Tudela uden mindste Grund har sammenstillet med det bibelske Karkemish[4], hvori alle senere Fortolkere uden videre have eftersnakket ham, uden at anføre nogetsomhelst Bevis for denne Angivelse.

I Khaborasdalen samt Syd for denne Flod paa Euphrats østlige Bred, ned imod Babylonien, boede et lille Folk, som af Israeliterne og uden Tvivl ogsaa af andre syriske Folk kaldtes „Edens Børn" בני עדן[5]. De dannede i det niende Aarhundrede et Rige, som Assyrerne kaldte[6] בית עדן *(bet adini)*, og hvis mærkeligste Konge var en vis Ahunu, der var en af Assur-nazir-pals[7] og Salman-eser II.'s[8] mest haardnakkede Modstandere. I de assyriske Indskrifter nævnes denne Ahunu næsten altid[9]: *Ahunu*,

---

[1] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 24, l. 55.
[2] Ezekiel 3, 15.
[3] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 23, l. 5 og 6.
[4] Esaias 10, 9.
[5] Esaias 37, 12. 2. *Kong*. 19, 12.
[6] Slgn. Rawlinson, *Inscriptions* I. pl. 19, 82 ff. Layard, *Inscriptions* pl. 88, l. 33 ff.
[7] Rawlinson l. l.
[8] Layard l. l., slgn. Salmanesers Monolith i London, col. I, l. 30 ff.
[9] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 24 l. 55 o. s. v.

[cuneiform]
abal - a - di - nı,

Søn af Adinu, uagtet hverken Kong Adinu's Fader eller Stifteren af Riget *Bet*-Adini, (עדן Eden), synes at have baaret dette Navn; men lignende Betegnelsesmaader tillod Assyrerne sig meget ofte at benytte[1]. Hovedstaden hed Tel Borsip; den omdøbtes til *Kar-Salman-eser*, da Landet besattes med assyriske Nybyggere[2], men det gamle Navn fortrængtes ikke og nævnes endnu af Senakherib[3]. Byen synes ogsaa efter Folket at være kaldet Eden עדן, et Bynavn, der ogsaa findes hos græske Geographer[4].

§ 36. **Assyrien.** Israeliternes אשור, Ægypternes [hieroglyphs] [5], de Indfødtes [cuneiform] indbefatter Egnene paa begge Sider af Tigris fra den 37te til den 35te Bredegrad. Fra Vest falder der kun smaa Vande i Tigris, hvorimod den fra Øst optager to betydelige Strømme, der saavel i vore Dage, som i Oldtiden begge kaldes Zab: [cuneiform] [6] *za-ba*.

De sydligst beliggende Ruiner findes ved Kaleh-Sergah Vest, for Tigris under 35° 24, otte Mil Syd for Zabs Udløb. Disse betydelige Levninger tilhøre en By [cuneiform] *a-sur*[7] eller [cuneiform] *asur* (*assur*); der i Assyriens ældste Dage, da Rigets Tyngdepunkt laa *Vest for Tigris*[8], var Landets Hovedstad.

---

[1] Kongerne i Bet-Yakin kaldes Søn af Yakin, slgn. S. 361, slgn. ogsaa § 95.

[2] Det var Salmaneser II., som sendte Nybyggere til Tel Borsip, se Salm. Mon. Col. II, l. 33–34.

[3] Hos Esaias 37, 12; 2. *Kong*. 19, 12, omtales en By חל־אשר i Eden.

[4] Eden omtales f. Ex. af Stephan fra Byzanz. En By Eden nævnes ogsaa af Ezekiel (27, 23).

[5] I Thotmes III's Annaler omtales Kongen af *assur* et Par Gange. Se nedenfor S. 367.

[6] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 11, l. 94; pl. 14, l. 40; pl. 26, l. 135 o. s. v.

[7] Rawlinson *Inscriptions* I pl. 32 l. 47.

[8] Slgn. *Gen*. 2, 14.

I senere Dage var derimod det nordligere beliggende Landskab, der dannes af Tigris og den øvre Zab, Assyriens Middelpunkt, og her finder man ogsaa de talrigste Oldtidslevninger, navnlig mange fra de sidste Aarhundreder før Rigets Undergang. Saaledes møder man henved halvanden Mil Nord for Sammenløbet betydelige Ruiner, der bære Navnet Nimrod[1]. Man opdager her med Lethed de gamle Volde, som omgave Byens Akropolis, der laa i det sydvestlige Hjørne, hvor der findes storartede Ruiner af Paladser og Templer[2]. Det ene af disse Paladser, det saakaldte *Nordvestpalads*, som Layard har udgravet, opførtes henimod 870 af Assur-nazir-pal[3]. Byens gamle Navn var Kalah [4] *kal-hi*, Israeliternes כלח[5]. Denne By, der i Aarhundreder var Assyriens Hovedstad, omtales ikke i klassiske Skrifter. Som Byens Anlægger nævnes i de assyriske Indskrifter Salmaneser I.[6].

Tre danske Mil Nord for Nimrod finder man paa begge Sider af Bækken Kosr-su betydelige Ruiner af en By, der har indtaget et Fladerum af henved 1400 Tønder Land, og hvis Omfangsmure for en Del ere bevarede[7]. Det er det gamle Ninive, Assyrernes *ni-nu-a*[8] (oftere skrevet med Monogram) Ægypternes [9], Israeliternes נינוה[10], Græ-

---

[1] Chesney, *Euphrates Expedition* I, 21. Jones i *Journal Royal Asiatic Soc.* XV, S. 342. Layard, *Ninive and Babylon* S. 655 ff.; Oppert, *Expédition en Mésopotamien* I, S. 308—349.

[2] En Plan af Nimrod findes hos G. Rawlinson, *Fife Monarchies* I, S. 251.

[3] Slgn. nedenfor S. 380.

[4] F. Ex. Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 23, l. 1 o. s. v.

[5] *Gen.* 10, 11.

[6] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 27 l. 1 ff.

[7] Se G. Rawlinson, *Fife Monarchies* II, S. 316 ff. Layard, *Ninive and Babylon* S. 200. Oppert, *Expédition en Mésopotamie* I, S. 287—308.

[8] F. Ex. i Rawlinsons *Inscriptions* I, pl. 19 l. 101 findes Ninive skrevet paa begge Maader.

[9] Det findes i Tholmes III's Annaler (S. 186—187) og i Amonholep II's Indskrifter. Slgn. nedenfor S. 367—358. Ordet læses *neniji.*

[10] *Gen.* 10, 11. 2. *Kong.* 19, 36; Jonas 1, 2 og oftere.

kernes *Νινος*. I Byen var der to Akropoler. Det største, der kaldes Kuyundshik, laa Nord for Kosr-su; det mindre, Nebbi Yunns, der efter Muselmændenes Sagn skal indeholde Profeten Jonas Grav, Syd derfor. Byen var allerede i ældgamle Tider en betydelig Stad, og Assyriens Konger synes af og til at have opholdt sig i Byen, men Hoved- og Residentstad blev den først fra Senakheribs Tid (omtrent fra Aar 700 f. Kr.)[2].

Fremmede Folk synes oftere at have betegnet hele det trekantformede Landskab fra Sammenløbet af imellem Tigris og Zab til Bjergene noget Nord for Ninive med Navnet *Ninive*, og herfra hidrøre formodentlig de overdrevne Beskrivelser af Byens Størrelse, man finder hos israelitiske og græske Forfattere[3].

To Mile Nordost for Ninive ved Landsbyen Khorsabad fandtes der betydelige Levninger fra Oldtiden, som i Aaret 1843 bleve udgravede af Botta. Han kjøbte Landsbyen og lod den nedbryde og afdækkede der flere store assyriske Bygninger, som tilhørte Byen *Dur Sargon* *dur sar-ugin*, de arabiske Geographers *Sargun*. Byen blev opført i Tidsrummet fra 717 til 707 af Sargon, der oftere synes at have opholdt sig i Byen[4].

Otte Mile Øst for Ninive, syd for den øvre Zab, laa Byen Arbela [5] *arba-il*, der efter Ninives Undergang blev Assyriens betydeligste Stad.

Paa begge Sider af den nedre Zab boede der forøvrigt et Folk, som, om end nær beslægtet med de egentlige Assyrere, dog lige til den anden Halvdel af det ottende Aarhundrede dannede et eget Rige. Folk og Land kaldtes af Assyrerne *nam-ri*[6].

---

[1] Her. I, 192. Strab. *Geogr.* XVI, 1, 1–3.

[2] Se nedenfor § 40.

[3] Se Jonas 3, 3 ff.

[4] *Journal of the Royal Asiatic Society* XII, S. 419, Anm. 2. London.

[5] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 18, l. 58 o. s. v.

[6] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 34, l. 38 og oftere.

Den Del af Mesopotamien, som strækker sig fra noget Nord for den 35te Bredegrad til Syd for den 34te, bestaar nu kun af golde Stepper, der næsten danne en fuldstændig Ørken, og som heller ikke i Oldtiden var noget videre stærkt befolket Landskab. Følgen heraf var, at Erobrerne sjældnere vendte sig imod disse Egne, hvorfor ogsaa Beboerne temmelig længe nød en vis Selvstændighed, om de end maatte anerkjende, snart de assyriske, snart de babyloniske Kongers Overhøihed. I senere Tider regnedes Landskabet imidlertid som oftest til Babylonien, hvorimod Andre betragtede den sydligere liggende Kanal Nahar Malka (Kongefloden) som Babyloniens Nordgrændse[1]. § 37. **Babylonien. (Kaldaia).**

Sydgrændsen for Babylonien er ikke mindre vaklende end Nordgrændsen. Imidlertid synes det dog klart, at Landskabet omkring den nuværende Shat-el-arab i ældre Tid ikke regnedes med til Babylonien, men betragtedes som et eget Landskab[2].

Babylonien kaldtes i ældre Tider Kaldaia *kaldu*, et Navn, som ogsaa anvendes om Beboerne, og som Grækerne meget nøiagtig gjengive ved *Χαλδαία*. Af Israeliterne og formodentlig ogsaa af de fleste Aramaiere og Syrere skreves Ordet כשׂדים, og det er ikke umuligt, at denne Form er den oprindelige, som først blev anvendt som Betegnelse for Landene ved Euphrat og Tigris af disse Egnes turaniske Beboere, og fra dem i sin mere oprindelige Form optoges af Folkets aramaiske Naboer, imedens den mere forandrede Form optoges af Folkets andre syro-arabiske Naboer, Assyrerne og Babylonierne. I flere turaniske Sprog betyder *kas* „to“ og *di* „en Flod“. — Det hebraiske שׂנער[4] (= שׂני נהר) er maaske en aramaisk Oversættelse af dette

---

[1] Slgn. Mannert *Geogr. der Griechen u. Römen* V, S. 337 ff.

[2] Dette Landskabs Geographi behandle vi i § 38.

[3] De fleste græske Forfattere antage, at *Babylonia* og *Kaldaia* betegne det samme Landskab; kun Ptolemaios skjelner imellem dem og betegner ved Ordet Babylonien Landskabet omkring Babylon og ved *Kaldaia* det Syd derfor liggende Landskab, se Ptol. V, 19.

[4] *Gen.* 14, 1 og oftere.

turaniske Ord. Landet havde forøvrigt mange andre Benævnelser, som findes i assyriske og babyloniske Indskrifter.

Befolkningen tilhørte tre Stammer, idet der i Landet fandtes ét Folk, der talede et turanisk Tungemaal, et andet som talede en assyrisk Mundart (Babylonisk) og et tredie som talede Aramaisk.

De betydeligste Ruiner findes ved Hillah paa begge Sider af Euphrat og tilhøre det gamle Babylon, der i Indskrifterne kaldes *bab-ilu*[1], ogsaa skrevet *ba-bi-li*, hvad Israeliterne have omskrevet ved בבל[2], Ægypterne ved og Grækerne ved *Βαβυλ-ων*.

En af Ruinerne, der indeholder Levningerne af en Art Pyramide, fører endnu Navnet *Babil*. Efter den assyriske Skrivemaade af *Babel*, maa Ordet betyde *Guden Els* (אל) *Port*, men efter enkelte Antydninger i Indskrifterne synes der dog iblandt Babylonierne, ligesom iblandt Israeliterne[3], at have været en gammel Overlevering, som bragte Ordet i Forbindelse med Stammen בלל „at forvirre". Ruinen *el Kasr*[4] (Slottet) indeholder Levningerne af det store Palads, Tel Amram ben Ali, af de hængende Haver[5], og Babil af den store Pyramide, som de Gamle kalde *Belos' Grav*[6], og som man har ment betegnes i Indskrifterne ved Gruppen *bit sag-ga-tu*, et Ord, der forekommer særdeles ofte i Indskrifterne[7].

Et Par Mile Syd for Hillah finder man atter en betydelig Ruin, der bærer Navnet Birs Nimrod[8] og for største Delen hidrører fra en taarnagtig Bygning af stort Omfang, som de Gamle

---

[1] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 35, no. 1 l. 23 og oftere.
[2] *Gen.* 10, 10; 11, 9. Mika 4, 10. Esaias 13, 1; 47, 1.
[3] *Gen.* 11, 9.
[4] Oppert *Expédition en Mésopotamie* I, S. 225.
[5] Oppert l. c.
[6] *Her.* I, 178. *Diod.* II, 10. *Strabo* XVI, 1, 5, p. 1073 (p. 738).
[7] F. Ex. Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 52, l. 12.
[8] Oppert, *Exp. en Mésopotamie* I, S. 200—216.

kalde Belos' Tempel[1], og hvoraf blandt Andet Herodot har efterladt os en Beskrivelse[2]. I Nabu-kudur-usurs Indskrifter meddeles der nogle Enkeltheder om denne Bygning, der synes at være opført Aartusinder før Kristus, idet det nemlig er temmelig aabenbart, at det er denne Bygning, som spiller en Rolle i den ældgamle Overlevering om Sprogforvirringen. — Den By, hvori Bygningen laa, kaldtes Borsippa eller . Den omtales saavel af Iosepos[4] som af Rabbinerne.

Under Nabukuduruzur opførtes der udenom Babylon to store parallelt løbende Mure, som havde et Omfang, den yderste af 480, den indre af 360 Stadier[5]; de indesluttede en stor Mængde Haver og Flækker i Byen, iblandt dem ogsaa Borsippa, som dannede et fast Punkt i den ydre Omfangsmur. Den yderste Mur benævnes Imgur Bel , — og Nivitti Bel[6] var Navnet paa den indre.

En halv Snes danske Miil sydligere under 32° 7′ N. Brede laa en By, Nipur [7], d. e. , *ni-pu-ru*, hvoraf man træffer betydelige Levninger. Noget over tre Mil sydligere under 31° 19′ N. B. og 43° 30′ Ø. L. (for Paris) ved Varka finder man endnu større Ruiner[8], der tilhøre en By, hvis Navn skrives eller , hvad der maa

---

[1] *Her.* I. 181. *Diod.* II, 9.
[2] *Her.* l. l.
[3] Sign. Rawlinson *Inscr.* I, pl. 51, l. 1.
[4] Jos., *C. Ap.* I, 20.
[5] Sign. Her. I, 178. Plin. Hist. Nat. V, 26.
[6] Rawlinson, *Inscr.* I, pl. 61, l. 66–67; pl. 50, IV, l. 19–20.
[7] Rawlinson, *Inscriptions* II, pl. 43, l. 24; slgn. I, pl. 37, l. 38.
[8] Loftus i *Transactions of the Royal Soc. of Lit.*, new series VI, S. 1–64, London 1859; Loftus *Chaldæa and Susiana* S. 162 ff. Oppert, *Expédition en Mésopotamie* I, S. 263–266.

læses *Orka*[1]; det er Israeliternes ארך[2], Grækernes *Ορχοη*[3], Middelpunktet for Folket *Ορχηνοι*.

Tre Mile Syd for Varka ved Senkereh[4] opdager man atter store Ruinmasser, der tilhøre Byen , hvilket Navn i de bilingue Lister forklares ved de phonetiske Tegn *la-ar-sa-am*[6], Larsam eller Larsav[7]. Byen kaldes af Berosos Larankhai[8].

Endelig syv Mile Sydost for Senkereh ved Mugheir[9] findes kæmpemæssige Levninger af Templer eller Paladser, som hidrøre fra den alleræld ste Tid. Denne By er de gamle Sagns Ur kasdim[10], af Assyrerne kaldet *u-ru-u*, som oftest skrevet med Monogrammet .

§ 38. **Nedre-Kaldaia.** De vestlige Egne af Babylonien tilligemed det allersydligste Landskab af Mesopotamien, nemlig Landet paa begge Sider af Shat-el-arab[12], var beboet af en Mængde Stammer, som vi lære at kjende af de assyriske Aktstykker[13], hvor de undertiden sammen-

---

1 Man har endnu ikke fundet Byens Navn skrevet med phonetiske Tegn.

2 *Gen.* 10, 10.

3 Ptolm. V, 20, 2. Strabo *Geogr.* XVI, 1, 6, p. 1074 (p. 734). Plin. Hist. Nat. VI, 27.

4 Loftus, *Chaldæa and Susiana* S. 162 ff. Oppert, *Expedition en Mésopotamie* I, S. 266—269, slgn. George Rawlinson *Fife Monarchies* I, S. 22.

5 F. Ex. Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 51 no. II col. I l. 12.

6 Rawlinson *Inscriptions* II, pl. 43, se Norris *Assyrian Dictionary* S. 205.

7 Man finder ogsaa Formen *Larsa*, f. Ex. paa Larnaka-Stelen.

8 Müller *Fragm. Hist. Gr.* II, 499, efter Euseb. *Chron. Arm.* S. 5.

9 Loftus *Chaldæa and Susiana* S. 128, Oppert *Exp. en Mésop.* I, S. 258—263.

10 Se *Gen.* 11, 28; *Neh.* 6, 7.

11 Se Rawlinson *Inscriptions* II, pl. 43, Norris *Assyrian Dictionary* S. 295.

12 Euphrat og Tigris have forøvrigt som de fleste Floder forandret deres Løb, navnlig i Nærheden af deres Udløb. Man tør derfor ikke antage, at de altid have havt en fælles Munding.

13 Se Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 37 l. 41—46, pl. 41 l. 36—38, II, pl. 67, l. 6—9.

fattes under Benævnelsen *a-ra-mu* (Aramaiere)[1]. Flere af dem vare vandrende Stammer, som undertiden besøgte Edoms Enemærker. En af de vigtigste Stammer vare Nabataierne *na-ba-tu*[2], Hebræernes נביות[3]; en anden Stamme [4] *bu-ku-du*, פקד, omtales ligeledes i Bibelen; flere andre, som Hagarenerne, nævnes saavel i det gamle Testamente som hos græske Forfattere[5].

I de østligere Egne af Landet opholdt sig Stammen Gambul *gam-bu-lai*[6], der regjeredes af Konger, medens de andre Stammer synes at have havt en patriarkalsk Forfatning. Gambul er Arabernes *Junbula*.

I Nærheden af Kysten, formodentlig omtrent i Midten af Landskabet fandtes Byen *dur-jakin*, sandsynligvis de Gamles Teredon[7]; den var Hovedstad i et Rige, som af Assyrerne kaldes *bit-iakin*[8].

§ 39. Kaldaias (Babyloniens) ældste Historie.

De ældste Mindesmærker fra den kaldaiske Oldtid ere opdagede i Mugheir, Senkereh, Varka og Niffur, hvor man læser flere Konge-Navne paa Mindesmærker, som ere reiste af forskjellige

[1] Skrivemaaden af dette Ord, som af de fleste geographiske Egennavne, varieres meget; se f. Ex. Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 34 l. 39, II, pl. 67 l. 9—10, hvor man finder Formen *arumu*.

[2] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 37 l. 46, II. pl. 67 l. 6.

[3] *Gen.* 25, 13; 28, 9; Esaias 60, 9.

[4] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 37 l. 45.

[5] Esech. 24, 23 og Jerem. 50, 21. I Talmud (Nedarim 10) omtales en israelitisk Høiskole i Nekar Phekov נהר-פקוד.

[6] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 37 l. 44, pl. 41 l. 36, pl. 46 l. 53.

[7] Strabon, *Geogr.* II, 1, 26, p. 80 (p. 134) og XVI, 3, 2, p. 765. Ptol. V, 20, 5. Om Teredon se forøvrigt Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, S. 283—284.

[8] Se nedenfor § 40 og 41.

Konger, hvis Levetid og Følge dog ikke kan bestemmes med videre Nøiagtighed[1].

Vi vide kun, at under en Konge, *Uruk*[2] eller *Urham*, og som sandsynligvis har levet før Aar 2500, opførtes flere store Bygninger, hvoraf adskillige Rester ere bevarede, men disse og de forskjellige Gjenstande fra hans Tid, som man har fundet i disse Bygninger, ere ikke tilstrækkelige til at give os noget samlet Billede af Landets og Folkets Tilstand og Forfatning paa denne Konges Tid. Hans Søn og Efterfølger var

Ilgi, der forøvrigt traadte i sin Faders Fodspor og opførte forskjellige Bygninger, hvoraf Levninger endnu ere tilstede[3].

I en senere Tid falder Elamiternes Erobringstog til Babylonien. En Indskrift, der fornylig er opdaget i British Museum, og hvoraf flere Afskrifter efterhaanden ere komne frem, lærer os, at en Konge, *Kudur Nahunti*, førte endel Gudebilleder bort fra Kaldaia, som 1636 Aar efter bleve tilbageerobrede af Kong Assurbanipal (omtr. 650)[4]. Kudur-Nahunti's Krigstog falder altsaa i de første Aartier efter Aar 2300. En anden Konge af Elam

ku - du - ur ma - bu - uk

Kudur-Mabuk, synes at have beseiret og erobret hele Babylonien, hvor han omtales i flere Indskrifter[5]. En af disse lærer

---

[1] Den Liste, man finder hos Oppert (*Histoire des Empires de Chaldée et d'Assyrie* i *Annales de Philosophie Chrétienne*, 5e série, XI, S. 75—96) er i mange Punkter lidet paalidelig.

[2] Man læser hans Navn paa Teglsten fra Mugheir, Sinkera og Varka. Indskrifterne ere udgivne af Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 1. Oversatte af Oppert l. l.

[3] Hans Indskrifter læses i Rawlinsons *Inscriptions* I, pl. 2 no. II. Oversatte hos Oppert, l. c.

[4] Slgn. George Smith *Zeitschrift f. aegyptische Sprache* VI, S. 116; 1868.

[5] Se Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 2 no. III og pl. 5 no. XVI.

os, at hans Søn [1] *Ardu-Sin*, blev *Konge af Sumir og Akkad*, d. v. s. af Kaldaia, hvor vi forøvrigt ogsaa finde Indskrifter af Konger med elamitiske Navne, som formodentlig hører til Kudur Mabuks Dynasti. Det er sandsynligvis disse Konger, som i Udtogene af Berosos danne det saakaldte mediske Dynasti[2].

Kudur-mabuk[3], hvis Fader nævnes *Simtis-Karhak* (?), kalder sig i sine Indskrifter „Vestens Behersker", hvorfor det ikke er urimeligt, at han er trængt frem lige til Syrien, og man ser saaledes, at den bibelske Fortælling om Kudur Laomers Tog til Kanaan[4], efter al Sandsynlighed er aldeles paalidelig, hvad enten nu Kudur Laomer er den samme som Kudur Mabuk, eller, hvad vi anse for sandsynligere, han er en anden Konge af samme Slægt. I ethvert Tilfælde kan dog Begivenheden med Elamiternes Tog til Kanaan neppe være yngre end Aar 2200.

Foruden de her nævnte Konger kjende vi adskillige, hvis Navne ere sammensatte med *sin*, den assyriske Maaneguds Navn[5]. Dette Ord findes forøvrigt allerede i Kudur Mabuk's ovennævnte Søns Navn.

Adskillige af de Konger, af hvem vi have fundet Mindesmærker, have dog neppe hersket over hele Kaldaia, og enkelte af de ovenfor anførte store Stæder have formodentlig i visse Tidsrum havt deres egne Konger.

Flere Aarhundreder efter Elamiternes Herredømme over Kaldaia synes det syro-arabiske (semitiske) Folk, som vi ovenfor have betegnet som Babylonierne[6], at være trængt ind i Kaldaia, og at have erobret den nordlige Del af Landet. Fra dette Øieblik af

---

[1] Rawlinson *Inscriptions* I pl. 2 no. III.
[2] Müller *Fragm. Hist. Gr.* II, S. 503 og 509.
[3] Om Kudur-mabak, slgn. G. Rawlinson *Five Monarchies* I, S. 205—207.
[4] *Gen.* 14, 1—16.
[5] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 3.
[6] S. 348 og 358.

blev Babylon Hovedstad i den sydlige Halvdel af Mesopotamien, medens de turaniske Kaldaiers Rolle fra samme Tid af næsten kan betragtes som udspilt.

Ingen Indskrift eller Overlevering har bevaret noget Minde om Babylons Erobring ved disse Norden fra kommende Syro-Arabere, hvorimod Israeliternes Skrifter indeholde en Fortælling om andre — sikkert syro-arabiske — Folks Indvandring i Babylon, hvortil de maa være komne Syd fra. Det fortælles nemlig, at Nimrod, en Søn af Khus, grundede et Rige, der først indbefattede Babylon og Erek (Varka), Akkad og Kalno, hvorpaa han gik videre og grundede Assyrien og anlagde flere Byer i dette Land[1]. I et andet bibelsk Skrift kaldes Babylon Nimrods Stad[2], saaledes at der altsaa ingen Tvivl kan være om, at det i Genesis fortalte Sagn endnu i senere Tider var vel bekjendt iblandt Israeliterne.

Naar Nimrod i dette Sagn kaldes en Kushit, tør man dog heraf ikke slutte, at han var kommet fra Aithiopien eller Landene ved den øvre Nil, eftersom hverken Israeliterne eller de fleste andre gamle Folk havde klare Forestillinger om Aithiopiens Beliggenhed og dets Forhold til det sydlige Asien[3], ja man kan ligesaalidt deraf med Andre slutte[4], at Nimrod har været en Neger eller i det Mindste, at han er af sort Hudfarve, uagtet det rigtignok er sikkert[5], at der i ældre Tider har været Negre i Sydarabien og man paa de assyriske Mindesmærker finder Folk fra Elam afbildede med Negerphysiognomier. Det Eneste, som synes med Føie at kunne sluttes af dette Sagn, er, at Nimrod, Grunderen af Babylonien, *kom Syd fra*, altsaa fra Arabien. Det forekommer os derfor ikke usandsynligt, at Nimrod er Stifteren af det Dynasti, der i Udtog af Berosos kaldes det arabiske[6], men nogen nærmere

---

[1] *Gen.* 10, 8—12.

[2] Mika 5, 6.

[3] Se nedenfor § 47.

[4] Saaledes G. Rawlinson *Fife Monarchies* I, S. 58 ff.

[5] Brugsch *Geogr. Inschr.* II, S. 15.

[6] Müller *Fragm. Hist. Gr.* II, S. 503 og 509.

Slutning f. Ex. med Hensyn til Tiden for hans Levetid, tør man ikke gjøre sig.

Vi maa dog bemærke, at allerede i det nittende Aarhundrede finde vi Spor af en syro-arabisk (semitisk) Indvirkning lige til Midten af Kaldaia, idet nemlig f. Ex. en Konge, der levede omtrent ved Aaret 1800 bærer Navnet *Ismi Dagon*, et rent semitisk Navn[1]. Hans Søn, der omtales af Tiglath Pilesar I. (1100)[2], fører et endnu bestemtere assyrisk Navn, idet han nemlig hedder

Samsi Bin eller *samsi-hu*? et Navn, som bæres af flere assyriske Konger. Af denne Konge har man dog hidtil ikke fundet Spor i Kaldaia, hvorimod vi vide, at hans Fader Ismi-Dagon beherskede hele Kaldaia, eftersom han kalder sig Konge af Nipur, Ur og Varka[3]. Men hans Indskrifter ere affattede i det gamle turaniske og ingenlunde i det babyloniske Sprog. Dette er derimod Tilfældet med Kong Kamurabbi's før omtalte[4] Indskrift, hvoraf det fremgaar, at Babylonierne paa denne Konges Tid havde sat sig fast i det nordlige Kaldaia, men uheldigvis kunne vi aldeles ikke bestemme hans Levetid.

§ 40. Udsigt over Assyriens Historie.

Assyrien var i ældre Tider et lidet Rige, hvis Midtpunkt var

---

[1] En Indskrift af Ismi-Dagon er udgiven af Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 2 no. V. Brudstykker af en anden, der formodentlig tilhører samme Konge, findes pl. 6 no. XXIV.

[2] Tiglath Pilesar I. fortæller, at et Tempel, som byggedes af Ismi-Dagon's Søn *Samsi-bin* (?), stod 641 Aar, men nedreves af hans Oldefader omtrent 60 Aar før Tiglath Pilesar Tid. Da Tiglath Pilesar besteg Thronen omtrent 1130 (S. 371), falder *Samsi-bin's* Bygninger kort før Aar 1800 f. Kr., og hans Faders Levetid altsaa omtrent ved Aaret 1850. Stedet findes i Tiglath Tilesars Annaler col. VII, l. 60—70, (Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 15, l. 60—70). Slgn. S. 373—375.

[3] Se hans Indskrift, Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 2 no. V. Der er ingen Grund til at tvivle om Identiteten af denne Indskrifts Ismi-Dagon og Tiglath Pilesars Ismi-Dagon.

[4] S. 233. Om Kamurabbi, se nedenfor § 41.

Byen Assur[1], sandsynligvis Biblens אלסר (Elasar)[2]. Om Kongerigets Tilblivelse vide vi ligesaa Lidet som om de fleste andre Rigers første Fremkomst. I assyriske Skrifter fra det syvende Aarhundrede nævnes rigtignok en *Bil-pashu* som Rigets Stifter, men vi vide Intet om ham. Han fører forøvrigt just ikke Titlen *Konge*, men en anden, som man har oversat ved *Gud Assurs Vikar*.

I det nittende Aarhundrede før Kristus stod Assyrien under kaldaisk Overherredømme, som det fremgaar af den Omstændighed, at Ismi-Dagon og hans Søn *Samsi-bin* (?), Konge af Kaldaia, kaldes *patis-assur*, Herre af Assyrien[3]. Af Tiglath Pilesars nysnævnte Indskrift fremlyser det desuden, at den sidste Konge har opført Bygninger i Assyrien. Muligvis var han af sin Fader bleven indsat til Konge i dette Land.

Hvornaar disse Begivenheder ere foregaaede, formaa vi ikke bestemt at afgjøre. Sandsynligvis tilhøre de dog en temmelig tidlig Tid, og de forekomme os i ethvert Tilfælde at være ældre end Begyndelsen af de ægyptiske Hærtog til Mesopotamien.

Den første ægyptiske Konge, som trængte frem til Mesopotamien, var Thotmess I.[4], om hvem det hedder[5], i Ahmes „Levnetsbeskrivelse"[6], at han gik ind i Landet *Rutennu*[7] for at glæde sit Hjerte paa disse Folks Bekostning. Da han kom til *Naharina*, (Mesopotamien), fandt han den usle Konge med Vaaben i Hænderne

---

[1] S. 354.

[2] Hvis denne Sammenstilling er rigtig, har der i Assyrien omtrent ved Aar 2200 hersket en Konge ved Navn Arjok, som har været skatteskyldig til Elam.

[3] Se Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 15, l. 60—70.

[4] § 64.

[5] Lepsius *Denkm.* III, 12.

[6] S. 196.

[7] Ægypterne betegnede ved Ordet Rutennu Landene omkring Taurus og omkring de Bjergkjeder, der staa i Forbindelse med denne Bjergmasse. Syrien kaldes i senere Aktstykker, saaledes i Tresprogs-Indskriften fra Tanis, *det østlige Rutennu*.

mens Hans Majestæt anrettede et umaadeligt Blodbad; utallige vare de levende Fanger, som vare Frugten af Hans Majestæts Seir".

Her tales der intet om egentlige Erobringer i disse Lande; Kongen lod sig sikkert nøie med at brandskatte og plyndre de Lande, han drog igjennem. Paa en Klippe et Sted i Mesopotamien, som det synes paa den østlige Bred af Euphrat, lod han indhugge et Mindesmærke om sit Hærtog.

Thotmess I's Søn Thotmess III.[1] trængte længere frem i Mesopotamien, til hvilket Land han i en Række af Aar foretog mange Tog for at indkræve Tributer af de forskjellige Smaakonger i disse Strækninger.

Allerede i sit 24de Regjeringsaar, paa sit andet Krigstog, erholdt han Tribut af Kongen af Assur (*assur*[2]), der anføres øverst imellem de Konger af Landets Rutennu, hvis Skatter han modtog paa dette Felttog. Paa et senere Tog, hans ottende Krigstog, som han foretog i sit 33te Regjeringsaar, opreiste han[3] i Landet *Rutennu* paa den østlige Bred af en Flod, hvis Navn er tabt (formodentlig var det Euphrat), et Mindesmærke ved Siden af det, Thotmess I. havde reist paa dette Sted, hvorpaa Thotmess III. gik videre ind i det fjendtlige Land.

Han gjorde her et stort Bytte, bemægtigede sig, hedder det, meget Korn, hvorpaa han kom til Byen *neniji* (Ninive), og hvorefter han opreiste en Grændsesøile for det ægyptiske Rige, formodentligt ikke langt Øst for denne By. Derefter opregnes der[4] Tributer fra et eller flere Smaariger, iblandt hvilke Assyrien maa have befundet sig, men Navnene ere tabte. Til Slutning nævner han de Tributer, han modtog fra Kongen af Singara[5] (hvis Land

---

[1] § 64.

[2] Lepsius *Denkm.* III, 32 col. 36. Den hieroglyphiske Betegnelse for *assur* findes ovenfor S. 355.

[3] Lepsius *Auswahl* pl. XII, col. 17; slgn. de Rougé i *Revue Archeol.* nouv. série II, S. 301, Paris 1860.

[4] Lepsius *Auswahl* pl. XII, col. 21; slgn. de Rougé ib. S. 302.

[5] Lepsius *Auswahl* pl. XII, col. 22—23.

senere indlemmedes i Assyrien): han gav[1] 4 Miner ægte Lapis-lazuli, 24 Miner eftergjort Lapis-lazuli, foruden Lapis fra Babylon (*bebel*, בלל)[2].

Derimod synes Assyrerne ikke at være trængt frem til Babylonien, og vi have Grund til at antage, at de ikke have udstrakt deres Herredømme over Landene Syd for Khaboras, der snarere synes at have dannet Grændsen for deres Besiddelser, og langs hvilken de maaske holdt en Række Vagtposter[3].

Endnu i Thotmess 40de Regjeringsaar nævnes Kongen af Assur iblandt de Konger i Landet Rutennu som bragte Tribut til Ægypterne[4].

Amonhotep II. Thotmess III.'s Efterfølger foretog ligeledes flere Tog til Mesopotamien, paa et af hvilke han betvang Byen *neniji*[5] d. e. Ninive. I en Indskrift i Templet i Amida i Nubien[6] fortæller han, at han paa et Tog til Mesopotamien[7] fangede syv Konger ved Byen *Takhis*, (hvis Beliggenhed destoværre ikke kan bestemmes), og at han lod de seks af dem henrette i Theben, men den syvende slæbte han med sig til Napata i Nubien, hvor han lod ham henrette, paa det — hedder det i Indskriften — „Kongens uforgængelige Seire maatte ses af alle Negerlande og Negerfolk"[8].

Endnu de to følgende Konger Thotmess IV.[1] og Amonhotep III. foretog flere Tog til Mesopotamien, men, om de ogsaa have udstrakt deres Herredømme over Assyrien, formaa vi ikke at af-

---

[1] ib. col. 25.
[2] Det hieroglyphiske Navn for Babylon findes ovenfor S. 358.
[3] Man har ved Kaboras opgravet endel ægyptiske Skarabæer fra Thotmes III.'s Tid. Layard *Ninive and Babylone* S. 280 ff.
[4] Lepsius *Denkm.* III, 32, col. 32.
[5] Brugsch *Reiseberichte* S. 187. *Geographische Inschriften* I, S. 55.
[6] Lepsius *Denkm.* III, 65 a.
[7] Lepsius *Denkm.* III, 65 a. l. 22.
[8] Se Sharpe *Egyptian Inscriptions* I, pl. XCIII, l. 5–6.

gjøre[1]. I ethvert Tilfælde er Mesopotamien bleven aldeles fri for Ægypternes Herredømme kort Tid efter Amonhotep III.'s Død. Seti I. faldt vel siden ind i Mesopotamien, men han trængte vist neppe længere frem end til Mons Masius, og hverken Rameses II. (Sesostris) eller nogen følgende Konge overskred Euphrat[2].

I intet ægyptisk Aktstykke anføres noget Navn paa den eller de assyriske Konger, som maatte betale Skat til de her nævnte ægyptiske Erobrere, og i de assyriske Aktstykker tales der slet ikke om Ægypternes Indfald og Herredømme over Landet.

Vi vide kun, at omtrent ved Aaret 1400 beherskedes Assyrien af en Konge

Assur - bel - nisi - su

som sluttede en Traktat[3] med Kara-issib-das

ka - ra - issib - da : as

---

[1] Paa en Skarabæus, hvoraf man har flere Udgaver siges det, at, da Amenhotep III. ægtede sin Dronning Ti, var Rigets Grændse i Norden i| *Naharina* (Mesopotamien); se Rosellini, *Monumenti Reali* I, pl. XLIV; slgn. *Monumenti Storici* III, 1, S. 260 ff.

[2] I Setis Mindesmærker nævnes rigtignok et Land (Lepsius *Denkm.* III, 131; slgn. nedenfor § 50) som maaske er Assyrien, men man tør dog ikke deraf slutte, at Seti er trængt frem lige til Ninive.

I Mohareus Reise (Pap. Anast pl. 23, l. 6—7 hentydes til et Sagn om en vældig Jæger som skulde have været Konge i Aser (*Asyrien*); han kaldes *Kazarti*, men man tør ikke slutte deraf, at denne Kazarti er en virkelig historisk Person og en af Assyriens gamle Konger.

[3] De her berørte Begivenheder omtales i den oftere omtalte synkronistiske assyrisk-babyloniske Historie, hvoraf Brudstykker findes i London. En Del af disse Rester ere udgivne hos Rawlinson *Inscr.* II, pl. 65. De to Kongenavne læses l. 1 og 2.

Konge af Babylon[1]. Dette Fordrag fornyedes[2] siden under disse Kongers Efterfølgere

bu - zur - assur[3]

Buzur-assur i Assyrien og Babylons Konge

Bur - na - bu - ri - ia : as[4]

Burnaburias, af hvem vi have en samtidig Indskrift[5].

Den følgende Konge Assur-uballat

assur - u - ballat

giftede sin Datter med Kongen af Babylon[6]. Dette Ægtepars Søn Kara-khardas

ka - ra - har - da : as

blev senere Konge af Babylon, men han blev myrdet, og en vis Nazi-bugas

na - zi - bu - ga : as

bemægtigede sig Thronen[7]. Dette havde til Følge, at Assyrerne foretog et Krigstog til Babylonien og forjog Nazi-bugas, hvorpaa de til Konge indsatte[8]

---

[1] Slgn. Oppert *Hist. de Chaldée et d'Assyrie* i *Annales de Philos. chrétienne* cinquième série XI, S. 102.

[2] Rawlinson *Inscr.* II, pl. 65 l. 5—7.

[3] Rawlinson *Inscr.* II, pl. 65 l. 5.

[4] Navnet læses i samme Linie skrevet *bur-na-bur-ia:as.*

[5] Rawlinson *Inscr.* I, pl. 4 no. 13 l. 9; slgn. Oppert ib. S. 108. Han omtales ogsaa paa Nabonnedos Cyl. col. I, l. 55 og 57. (Rawlinson *Inscr.* I, pl. 67).

[6] Rawlinson *Inscr.* II, pl. 65 l. 8 ff.; slgn. F. Lenormant i *Revue Archéol.* nouv. série XX, S. 353 Nov. 1869.

[7] Rawlinson ib. l. 11.

[8] ib. l. 13—16.

dur - ri - gal - zu

Durrigalzu (?), en yngre Søn af Burnaburias[1].

Denne Konge fulgtes siden paa Thronen af sin Søn

bil (?) - (?)

Bel-lihhus eller Bel-nirari eller maaske *Bel-igtanabal*[2], som til Efterfølger fik sin Søn

bu - di : il

der senere fulgte paa Thronen af

bin - (?)

Bin(?)lihhus (I) eller Bin-nirari (Bin-igtanabal). Dennes Søn og Efterfølger var Salmaneser I.

Salman - usur

der synes at have været en virksom og dulig Regent[4].

Hans Søn hvis Navn skrives

tigulti (?)

Tiglath Ninip (?) eller Tiglath-ussur (?) synes ligeledes at have været en

---

[1] Herom fortælles der i et Brudstykke som fornylig er opdaget i Britisk Museum.

[2] Slægtskabet imellem denne Konge og den foregaaende var indtil for kort Tid siden ubekjendt. Man erfarede det af en Indskrift, som fornylig er opdaget og hvis Text er bleven meddelt med tilhørende Forklaring af Lenormant i *Revue Archéol.* nouvelle série XX, S. 353 ff. Nov. 1869.

[3] Oppert og Fr. Lenormant have foreslaaet den sidste Læsemaade.

[4] Af denne Konge besidde vi korte Indskrifter (se f. Ex. Rawlinsons *Inscriptions*, pl. 6 no. III.).

duelig og krigersk Konge, der blandt Andet erobrede Babylon[1], som dog snart maa have gjenvundet sin Selvstændighed; thi

Bil - ku - dur - usur

hans Søn og Efterfølger paa Assyriens Throne blev endog overvunden af *Bin-bal-iddin* Konge af Babylon, ved hvilken Leilighed maaske det Signet gik tabt, som bar Tiglath Ninips Navn og som 600 Aar efter bragtes tilbage til Assyrien af Senakherib[2]. Ifølge denne Efterretning maa disse Begivenheder henføres til Aaret 1300.

Under Bil-kudur-uzur's Søn og Efterfølger paa Assyriens Throne

nin - ip - bal - uzur

Ninip-bal-uzur[3] gik Babylonierne endog angrebsvis tilværks og faldt ind i Assyrien, men bleve slagne, hvorpaa Assyrerne bleve de angribende. Under den følgende Konge

A-sur - da : a - an[4]

vandt de saaledes store Seire over Babyloniernes Konge *Zagaresum-iddin* og bemægtigede sig Byerne Zaba, Irrija, Agarspal o. fl.

Under denne Konge var det, at det Tempel i Byen Assur blev nedbrudt som oprindeligt var bleven opført af Ismi-dagons Søn, Samsi-bin (?) og som havde staaet i 641 Aar.

Assur-daan fulgtes af sin Søn

mu - tak - hil - nabu[5]

---

[1] Denne Begivenhed fortælles i den føromtalte synkronistiske Historie (men Texten er endnu ikke udgivet). Slgn. G. Smith i *Zeitschrift für ägypt. Sprache* VI, 1868, S. 117, Nov.

[2] En lille Lertavle i Britisk Museum fortæller om Signetets Tilbagekomst.

[3] Denne Konge nævnes i sin Sønnesøns Sønnesøn Tiglath Pilesars Annaler col. VII, l. 55 (Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 15, l. 55).

[4] Han nævnes i sin Sønnesøns Søns Annaler (ib. l. 49).

[5] Han nævnes i sin Sønnesøns Annaler (ib. l. 45).

Mutakhil-Nebo der atter til Efterfølger fik sin Søn *Assur-ris-ilim*[1] (?),

a - sur - ris - i - lim (?)

som tilbagedrev et Angreb som rettedes imod ham af Kong Nabu-kudur-usur (I) i Babylon[2]. I hans Efterfølgers Indskrifter kaldes han„ den mægtige Konge som angreb oprørske Egne, og som betvang hele Jorden"[3]. Flere engelske Lærde have gjort opmærksom paa, at der er en vis Lighed imellem denne Konges Navn og Biblens mesopotamiske Konge Kusan Risathaim[4]; aldeles umuligt var det jo ikke, at denne Erobrers Navn var bleven forvansket først af Overleveringen og siden af Afskrivere, hvorved den Form er fremkommen, som nu i mere end to tusinde Aar har været tilstede i Texten paa det paagjældende Sted i Biblen[5].

Efter *Assur-ris-ilim* kom den ofte nævnte Tiglath Pilesar I.[6]

tigulti - pal - zira,

om hvis fem første Felttog vi besidde nøie Kjendskab, takket være det Uddrag af hans Aarbøger, som fandtes indridset paa Cylindre under hans Bygning i Kaleh Shergah. Man erfarer af disse Aktstykker, at han begyndte sin Regjering[7] med et Tog imod Moskerne, der dengang boede noget mere østlig end senere[8], og betvang derpaa Landet Kommagene[9], som dengang strakte sig øst for Euphrat indtil henimod Diabekr. Derpaa foretog han et

---

[1] Han nævnes i sin Søns Annaler (ib. l. 42) og andre Indskrifter, se Rawlinsons *Inscr.* I, pl. 6 no 5.
[2] Rawlinson *Inscriptions* II, pl. 65, l. 1 ff.
[3] Tigl. Pil. Cyl. col. VII, l. 42—45.
[4] *Domr.* 3, 8.
[5] Sign. G. Rawlinson *Five Monarchies* II, S. 308—309.
[6] S. 233, S. 244, S. 365 Anmk. 2; S. 366 o. s. v.
[7] col. I, l. 62 ff.
[8] § 45.
[9] col. I, l. 69 ff. Se om Kommagene nedenfor § 53.

Felttog imod Bjerglandskabet Mildis[1], (muligvis i Mons Masius). Efter denne Seir kom han i Berøring med en Skare Nordsyrere, som havde erobret nogle Strækninger Øst for Euphrat, og tvang dem til Underkastelse[2].

Efter et nyt Felttog til Kommagene[3] vendte han sig imod nogle af Assyrerne aldrig tidligere betvungne Stammer[4], der ellers kun sjælden nævnes i Indskrifterne, men som uden Tvivl boede paa Grændsen af Medien og Armenien. Derpaa gik han atter imod Landet *Nairi*, hvor han havde stor Fremgang[5]. Nogen Tid efter hærgede han Euphratdalen fra Grændsen af Stammen *Suhi's*[6] Land indtil Karkemish[7]. Et følgende Felttog[8] foretog han imod Folket *Musur*, der formodentlig boede ved den østlige Tigris[9] og imod deres Forbundsfæller *Kumani*-Folket[10].

Paa et af sine følgende Tog til Armenien efterlod Tiglath Pilesar ved Kilderne af Floden Subnat, der endnu den Dag idag har samme Navn Subeneh-Su eller Dibeneh-Su, et Mindesmærke, som omtales af en af hans Efterfølgere Assur-nazir-pal[11], og ved Siden af hvilket denne sidste lod en Mindestøtte indhugge.

I et senere Tidsrum af hans Regjering var denne Konge[13] uheldig i en Krig med Babylon[14]; han blev slagen og Babylonierne erobrede Byen *Hekali*, ved hvilken Leilighed en Del Gude-

---

[1] Tigl. Pilesars Cyl. col. II, l. 68 (Rawlinson *Inscr.* I, pl. 10).
[2] col. III, 1 ff. (Rawlinson *Inscr.* I, pl. 11). Se § 51.
[3] col. III, l. 7 ff. (l. c.).
[4] col. III, l. 35 ff. (l. c.).
[5] col. IV, l. 43 ff. (Rawlinson *Inscr.* I, pl. 12).
[6] Sign. § 54.
[7] col. V, l. 48—49 (Rawlinson *Inscr.* I, pl. 13).
[8] col. V, l. 67 ff. (l. c.).
[9] Se nedenfor § 45.
[10] col. V, l. 73 ff. (Rawlinson *Inscr.* I, pl. 13).
[11] Assurn. Mon. col. I, l. 105.
[12] *Royal Geographical Society* 9 Jan. 1865.
[13] Oppert antager at det var en anden Tiglath Pilesar, som han kalder Tiglath Pilesar II., som blev overvunden af Babylonierne.
[14] Rawlinson *Inscr.* II, pl. 65 l. 14—24.

billeder fadt i Fjendens Hænder og førtes til Babylon, hvorfra Senakherib 418 Aar senere bragte dem tilbage efter sin Seir over Susub[1]. Da denne Begivenhed foregik omtrent i Aaret 689, synes Tiglath Pilesars Uheld følgelig omtrent at henhøre til Aaret 1107.

Tiglath Pilesars Efterfølger var

[cuneiform][2]
Assur - *bil* - *ka* - *la*,

som sluttede Fred med Babylon[3]. Han fulgtes paa Thronen af sin Broder

[cuneiform]
Samsi - *bin* (?),

Samsi-Bin II. om hvem vi ikke vide videre.

Om hans Efterfølgere til Mindesmærkerne, formodentlig af den Grund at Assyrien under dem var i stærk Tilbagegang, og der som Følge deraf intet mærkeligt var at fortælle.

Af en Optegnelse i en senere assyrisk Konges Aarbøger[4] erfare vi, at under en Konge *Assur-rubu-amar* faldt en syrisk Konge ind i Landet og bortførte endel Gudebilleder til sit Hjem i Syrien, hvorfra de flere Aarhundreder efter bragtes tilbage. Hvor disse syriske Konger residerede, siges ikke i Aktstykket, men efter al Sandsynlighed er det en af de Konger, som i det gamle Testamente kaldes *Konger af Zoba*[5], hvilke efter flere Antydninger i Biblen udstrakte deres Herredømme over visse Dele

---

[1] Dette fortælles i Senakheribs Indskrift ved Bavian (Rawlinson, *Inscr.* III.).

[2] Denne Konges Navn læses paa en Statue, den ældste Frembringelse af assyrisk Konst, vi kjende, som Loftus fandt i Kujundschik.

[3] Rawlinson *Inscr.* II, pl. 65.

[4] Den findes paa en Lertavle i British Museum. Texten er ikke udgivet; slgn. G. Smith i *Zeitschrift für äg. Sprache* VI, S. 118 Nov. 1868. Se videre nedenfor § 51.

[5] 1 *Sam.* 14, 42; 2 *Sam.* 8, 3 ff. og 10, 6 ff.

af Mesopotamien[1]. Denne for Assyrien saa uheldige Begivenhed synes at henhøre til Tidsrummet 1040—1020.

Om en følgende Konge *Irba-bin* er Intet bekjendt[2]; dog synes Riget fra hans Tid af at have været i stadig Fremgang saaledes under hans Søn Assurhaddon I.

Assur-akh-iddin[3]

under hans Sønnesøn

Assur-dan - il[4]

og hans Sønnesøns Søn

Bin (?) - *nirari*
eller *Bin* - *likhus* (II)[5].

Denne Konge regjerede efter Eponymlisterne fra 906 til 890. Han efterfulgtes af sin Søn *Tiglath Ninip* II. (Tiglath Ussur?):

tigulti (?)

der, uagtet han kun regjerede seks Aar, synes at have udvidet Assyriens Magt betydeligt[6]. Det er formodentlig ogsaa ham, der paa et af sine Krigstog i Armenien lod et Mindesmærke indhugge ved Floden *Subnat* (Subenneh-Su)[7].

---

[1] 2 *Sam.* 10, 16 og 8, 3; slgn. *Ps.* 60, 2.
[2] Han har maaske været en Samtidig af David.
[3] Slgn. G. Rawlinson *Fife Monarches* II, S. 544.
[4] Han omtales af sin Sønnesøns Søn Assur-nazir-pal; se dennes Monelith col. I, l. 30 (Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 17, l. 30).
[5] Han omtales af sin Sønnesøn Assur-nazir-pal (ib. l. 29).
[6] Slgn. Assurn. Mon. col. I, l. 28, hvor han kaldes „den, som forfærdede sine Modstanderes Lande og som hængte sine slagne Fjenders døde Legemer op paa Pæle“.
[7] Assur-nazir-pals Monolith col. I, l. 105.

Ingen af disse Konger har efterladt sig nogen længere historisk Indskrift[1], hvorimod *Tiglath Ninips* Søn og Efterfølger

Assur-nazir - pal,

som man undertiden kalder Sardannapal (den Ældre), lod indhugge talrige Indskrifter paa Vægene i sit Palads i Kalah[3].

I det Aar, han kom paa Thronen (884), gik han med sin Krigshær[4] imod nogle Bjergfolk i Mons Masius og vendte sig derpaa imod Landet *Kirkhi*[5] og derefter imod Egnene Nord for Tigris, hvor han trængte langt op i Bjergene indtil Grændserne af Landet Ararat[6]. Under dette Felttog iagttoges der, efter hvad han fortæller, en Solformørkelse[7], men uheldigvis angives det ikke paa hvad Dag den faldt, saaledes at man ikke kan benytte sig af denne Tildragelse som af et fast kronologisk Punkt[8], og saa meget destomindre som der næsten falder en Solformørkelse hver andet Aar[9].

Det følgende Aar 883 gik han atter langt op i Tigrisdalen,

---

1 Se ovenfor S. 234.

2 Hans Navn findes ofte saaledes f. Ex. paa hans Monolith col. I, l. 9, col. III, l. 129 o. s. v. Om hans historiske Indskrifter, se ovenfor S. 245—247, hvor vi først have talet om hans *Annaler* og derpaa om hans summariske Indskrifter.

3 Se ovenfor S. 355 og nedenfor S. 380.

4 Assurnazirpal Monolith col. I, l. 34 (Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 17, l. 34).

5 col. I, l. 59 (Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 18).

6 col. I, l. 61 (Rawlinson l. c.).

7 col. I, l. 44. Fornylig er der forøvrigt reist Tvivl, om der virkeligt her er Tale om en Formørkelse; se D. Haigh i *Zeitschrift für ägypt. Sprache* VIII, S. 107, Jul. og Aug. 1870.

8 Efter Poteau indfaldt der i Aaret 884 to Solformørkelser, der begge have været synlige i Assyrien; slgn. *L'art de vérifier les dates.*

9 Oppert tænker paa Solformørkelsen af 2den Juni 930. *Revue Archéol.* nouv. série XVIII, S. 314 Nov. 1868; men med samme Grund kan man antage mange andre Solformørkelser for at have været den, som omtales af Assur-nazir-pal.

erholdt Tribut af Kommagene og Moskerne[1]. Herfra vendte han sig imod Syd og til Bredderne af Khaboras[2] modtog Tributer af de Folk, som boede ved denne Flod, gik over Euphrat og tvang flere Smaastater paa Flodens vestlige Bred til at hylde sig[3].

Efterat have straffet dem, der havde gjort Oprør imod Assyrien, tiltraadte han Tilbagereisen men lagde Veien om ad Mons Masius og hentede Tributer fra Nairi[4].

Næste Aar (882) gik han[5] imod Landet *Zamua* i Armenien, men han blev, som det synes, slaaet tilbage. Han rustede sig dog straks paany og tvang endnu samme Aar[6] Kongerne i Landet til at betale sig Skat. Et Oprør, som udbrød efterat Assyrerne havde forladt Landet, havde til Følge, at Assur-nazir-pal næste Aar (881) atter faldt ind i Armenien og tvang Kongerne af *Zamua* til at betale sig Tribut[7].

Det følgende Aar (880) gik han imod Kommagene[8], men vendte sig derpaa imod Nairi og Mons Masius, hvor han tiltvang sig betydelige Tributer[9]. Næste Aar (879) gik han fra sin Hovedstad Kalah[10] til Floden *Kharmis*[11] Bredder, fulgte den til dens Sammenløb med Khaboras, hvorpaa han gik ned langs med denne indtil dens Udløb i Euphrat[12]. Fra Sirki (Kirkesion)[13] fulgte han denne Flod lige til Byen Anah[14], der laa paa en Ø

---

[1] Monol. col. I, l. 69 (Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 18, l. 69).
[2] Ib. col. I, l. 77 (Rawlinson l. c.).
[3] Ib. col. I, l. 94 ff., col. 99 ff. (Rawlinson *Inscr.* I, pl. 19).
[4] Ib. col. I, l. 101 ff. (l. c.).
[5] Ib. col. II, l. 23 ff. (Rawlinson *Inscr.* I, pl. 20).
[6] Ib. col. II, l. 33. (l. c.).
[7] col. II, l. 49 ff. (Rawlinson *Inscr.* I, pl. 21).
[8] Ib. col. II, l. 86. En Beskrivelse af det samme Felttog findes ogsaa hos Layard *Inscriptions* pl. 48, l. 3 ff.
[9] Monol. col. II, l. 120 ff. (Rawlinson *Inscr.* I, pl. 22—23).
[10] col. III, l. 1. (l. c. pl. 23).
[11] col. III, l. 2. (l. c.).
[12] col. III, l. 3 ff. (l. c.).
[13] Se ovenfor S. 353.
[14] Monol. col. III, l. 15—16. (Rawlinson l. c.).

og endnu den Dag idag har sit gamle Navn[1]. Han angreb derefter det Vest for Euphrat beliggende Land, der beboedes af Stammen *Suhi*, som havde faaet Understøttelse fra Babylonien[2], Det næste Aars Felttog (878) gjaldt de samme Egne[3], hvilke, altsaa som man ser heraf, ikke vare blevne fuldstændigt betvungne i det foregaaende Aar.

Det følgende Aar (877) gik han[4] imod Riget Bet-Adini og hærgede et Par Byer beliggende i en Bjergegn og bestemte Tribut for Ahunu Konge af Bet-Adini og for Habina af *Tel-abnu*[5].

Næste Foraar (876) marcherede han imod Syrien og modtog Gaver af flere Smaakonger blandt Andre af de to nævnte Fyrster[7], og efterat være gaaet over Euphrat, af Sangar, Konge af Karkemish[8]. Han drog nu ind i Landet Patinai[9], gik over Floden Aprié (Ifrin)[10], derpaa over Orontes[11], og endelig over Floden Sakar[12], idet han paa denne Rundmarch modtog Tributer af de omboende Folk bl. A. af de phoinikiske Stæder[13].

Næste Aar (875) marcherede han[14] langs med Tigris indtil henimod dens Kilder. Han kom paa denne Vei forbi Amida[15]

---

1 Se Ritter *Erdkunde* X, S. 141—142; 1843.
2 Mon. col. III, l. 20; (Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 23).
3 col. III, l. 28 ff. (Rawlinson *Inscr.* I, pl. 24 l. 28 ff.).
4 col. III, l. 50 ff. (Rawlinson *Inscr.* I, pl. 24 l. 50 ff.).
5 col. III, l. 55 (Rawlinson l. c.). Se ovenfor S. 353.
6 col. III, l. 56 ff. (Rawlinson, *Inscr.* I, pl. 24 l. 56 ff.); Layard, *Inscr.* pl. 44 l. 25.
7 col. III, l. 61—64 (Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 24, l. 61, — pl. 25, l. 64).
8 col. III, l. 65 (Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 25, l. 65). Se nedenfor § 52.
9 l. 71 (Rawlinson *Inscr.* I, pl. 25; se § 52).
10 l. 72 (Rawlinson l. c.).
11 l. 79 (l. c.).
12 l. 80 (l. c.).
13 l. 86 (l. c., se § 55).
14 col. III, l. 92 (Rawlinson *Inscr.* I, pl. 25, l. 92 ff.).
15 col. III, l. 107 (Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 26 l. 107). Se S. 351.

og tvang forskjellige Folk paa begge Sider af Tigris til at betale sig Tribut.

Assur-nazir-pal regjerede endnu femten Aar, men vi ere ikke istand til at meddele noget Nærmere om Begivenheder, der ere indtrufne i disse Aar. Kun om det allersidste Aars Tildragelser besidde vi nogen Kjendskab, takket være hans Eftermands historiske Indskrifter[1].

Assur-nazir-pal opførte et nyt Kongepalads i Kalah, det saakaldte Nordvestpalads i Nimrod, der bestod af en Bygning i Firkant, 360 Fod lang og 300 Fod bred. Denne Bygning omsluttede en Gaard, der var omtrent 120 Fod lang og næsten ligesaa bred. I Slottet fandtes foruden mange mindre Værelser seks større Haller, hvoraf dog ingen var videre bred, da man ikke forstod at udspænde Loftet over Rum af betydelig Vide[3]. Derimod vise de Basrelief[4], der smykke Vægene, saavel, at den assyriske Konst havde hævet sig til et betydeligt Udviklingstrin, som ogsaa, at Industrien i mange Henseender havde stor Betydning. I Klædedragt, Vaaben, Bohave udfoldes stor Pragt og Overdaadighed, der altid anvendtes med megen Smag og i en for Landet særegen Stil, hvad der gjør det høist sandsynligt, at i de Mindste de fleste Gjenstande vare forarbeidede i Landet selv[5].

Paa Assur-nazir-pals Basreliefs have de religiøse Fremstillinger, Overvægten: foruden guddommelige Væsner afbildes kun Konger ledsaget af enkelte Hofmænd. Kun sjælden findes der nogen Baggrund paa Billederne, hvorimod der i næsten alle billedlige Fremstillinger fra senere Tider findes en virkelig Baggrund.

---

[1] Slgn. Salm. Mon. col. I, l. 14—28 og Obelisken fra Nimrod (S. 381).

[2] I Begyndelsen af sin Regjering residerede Assur-nazir-pal i Ninive.

[3] Layard *Ninive and its remains* I, S. 305 ff.

[4] Tre Basreliefs uheldigvis med afhuggede Kanter, findes i Antiksamlingen i Kjøbenhavn (slgn. L. Müller *Antiksaml.*). En stor Mængde opbevares i London, andre i Paris.

[5] I Nimrod fandtes endel Gjenstande som nu opbevares i Britisk Museum.

Assur-nazir-pal fulgtes paa Thronen af sin Søn Salmaneser (II.)

[cuneiform][1]

salm - ma - nu - uzur

eller: *Silim - ma - nu - uzur*,

שלמנאשל der regjerede 31 Aar[2] (861—830). I det Aar han kom paa Thronen[3] d. v. s. i Assur-nazir-pals's sidste Aar, var den assyriske Hær rykket op imod Tigriskilderne og havde hentet Tributer fra flere Folk, hvorpaa den paa Hjemmarchen erholdt Skat af Asu, Konge af Gozan[3].

Det følgende Foraar, den 13de Dag i den 2den Maaned[4] forlod Salmaneser Kalah med sin Hær gik imod Sydvest imod *Ahunu* (אחוך) Konge af *Bet-Adini* (d. v. s. over Edens Børn[5]), som vi seksten Aar tidligere saa kæmpe med Assur-nazir-pal, og som formodentlig oftere siden havde været i Krig med denne Konge, med hvem han dog ikke altid havde havt Uheld, thi det er klart, at siden den Tid, da vi sidst saa *Ahunu* stride med Assyrerne havde han udvidet sin Magt meget betydeligt. Salmaneser hærgede Landet, gik derpaa imod Nordsyrien, modtog paa Veien Skat af Kong *Habinu* (חבן) i *Tel-abni*[7] af Kongen af Komagene *Katazi*[8], og et Par andre syriske Fyrster[9], hvorpaa han gik imod Landet

---

[1] Hans Navn læses paa Obelisken fra Nimrod L. 15 (Layard *Inscriptions* pl. 87, l. 15) samt paa hans Monolith og flere Steder. Om Kilderne til de af ham efterladte historiske Indskrifter henvise vi til hvad vi ovenfor S. 244—245 og S. 245 Anmk. 1—2 have meddelt om hans *Annaler*. Om Salmaneser I.; se ovenfor S. 371.

[2] Se Eponymlisterne Rawlinson *Inscriptions* vol. II, pl. 68 og 69.

[3] Se Salm. Monol. col. I, l. 14 ff. Slgn. Obelisken fra Nimrod l. 22—26; (Layard *Inscriptions* pl. 88).

[4] Salm. Monol. col. I, l. 28. Slgn. Ob. Nimr. l. 36—31, (Layard l. l.).

[5] Salm. Monol. col. I, l. 29. Om *Edens Børn*, se S. 353.

[6] Salm. Monol. col. I, l. 30.

[7] Salm. Monol. col. I, l. 35.

[8] Salm. Monol. col. I, l. 37. Se nedenfor § 53.

[9] Salm. Monol. col. I, l. 37—51; se nedenfor § 52.

Patinai, hvis Konge Sepalulvi (שפלול) kaldte de omboende Fyrster til Hjælp, blandt andre ogsaa *Pihiruzi* Kongen af *Khi-l-kæ* (Kilikien) og *Aramu*, Guzi's Søn, Konge af Ararat (*Urardi*)[1].

Salmaneser fortæller[2], at han tilføiede Fjenderne et stort Nederlag men efter al Sandsynlighed vandt han dog ikke nogen fuldstændig Seir, eftersom han næste Aar, i hvilket han selv var Eponym (859), atter maatte angribe de samme Folk som forrige Aar, idet han omtrent fulgte samme Vei som tidligere[4]. Han hærgede først Edens Børns Land og angreb derpaa nogle i Nordsyrien nærmest Vest for Euphrat boende Folk og modtog Tributer af *Sangar* af Karkemish og af *Hajanu*, der herskede over et Landskab i Amanus-Bjergene[5] foruden af *Aramu*, Konge af Ararat.

Det følgende Aar (858)[6], hærgede han atter *Bet-Adini*, (Edens Børns Land), indtog nogle af deres Byer, hvortil han sendte assyriske Nybyggere[7], gik derpaa imod Nord lige til Floden *Arzania*[8], sandsynligvis Murad-floden, hvor han vandt flere Seire. Efter disse drog han hjem igjennem Landskabet Nairi[9].

Næste Aar (857)[10] drog han imod forskjellige Bjergfolk i de vestlige Egne i Mons Masius[11] og kastede sig derpaa over Edens Børns Land, hvorfra han hjembragte stort Bytte.

---

[1] Salm. Monol. col. I, l. 52.

[2] Salm. Monol. col. I, l. 53—54.

[3] Se Salm. Monol. col. II, l. 1—12; slgn. § 52.

[4] Beskrivelsen af dette Felttog begynder, col. II, l. 13. En kortere findes paa Obelisken fra Nimrod l. 32—35 (Layard *Inscriptions* pl. 88).

[5] Salm. Monol. col. II, l. 20—30.

[6] Salm. Monol. col. II, l. 30 o. ff. Slgn. Ob. Nimr. l. 35—44 (Layard *Inscriptions* pl. 88 og 89).

[7] Salm. Monol. col. II, l. 34.

[8] Salm. Monol. col. II, l. 45.

[9] Salm. Monol. col. II, l. 59 ff.

[10] Salm. Monol. col. II, l. 69.

[11] Dette Felttog imod Folk paa Mons Masius beskrives ogsaa i Indskriften paa Obelisken fra Nimrod l. 52—54, (Layard *Inscr.* pl. 89), kun er Udtrykket *fjerde Aar* forsætlig forvansket til *femte*.

Nu kom der et Aar (856), i hvilket han intet Felttog foretog, men blev hjemme, uvist hvorfor, maaske paa Grund af Uroligheder i Hovedstaden, en farlig Sammensværgelse eller deslige. Thi uden Grund er han sikkert ikke bleven hjemme, og det er klart, at han i sine Annaler ikke har havt Lyst til at fortælle, at han i dette Aar var bleven hjemme; og det synes, at han i det Uddrag af hans Aarbøger, der læses paa Obelisken i Nimrod, ordnede Begivenhederne i en lidt anden Følge end den virkelige, for at Læseren ikke skulde mærke, at et Aar manglede [1].

Til Gjengjæld indlagde han sig megen Berømmelse i det følgende Aar, hans sjette Regjeringsaar, i hvilket *Dajan-assur* var Eponym (855) [2]. Han gik først til Egnene omkring Floden *Balikh* (Belias) [3], hvor han modtog Tributer fra flere Byer, vendte sig derpaa imod Nordsyrien hvor flere Konger gave ham Tribut, saaledes *Sangar* af Karkemis, *Katazi* af Kommagene, *Garapunda* af *Patina*, *Garapanda* af *Gavgumu*, *Aramu*, Guzis Søn, Konge af Ararat (*Urardi*) [4].

Men de sydligere boende Fyrster vilde ikke underkaste sig, hvorfor Salmaneser gik ind i deres Land og gav sig til at beleire de befæstede Stæder i disse Egne som han indtog, den ene efter den anden [5]. Men medens han var sysselsat hermed, dannede der et stort Forbund imod ham, og en stor Hær angreb ham, da han beleirede Byen Karkar. Det kom her til et stort Slag i hvilket Assyrerne seirede, og Syrerne mistede 14000 Mand [6].

Paa Hjemveien modtog han Tributer af flere Stammer i det

---

[1] Se den foregaaende Side Anmk. 11.

[2] Salm. Monol. col. II, l. 78 ff.

[3] Salm. Monol. col. II, l. 79, Obel. Nimr. l. 54 (Layard *Inscript.* pl. 89, l. 54; se ovenfor S. 352.

[4] Salm. Monol. col. II, l. 83–85. Se nedenfor § 45.

[5] Salm. Monol. col. II, l. 87–90.

[6] Salm. Monol. col. II, l. 91 ff. Slaget beskrives, men mindre omstændeligt, paa Obelisken fra Nimrod l. 59–66, (Layard *Inscriptions* pl. 90).

sydlige Armenien, og efterlod formodentlig det Mindesmærke, som vi kalde *Salmanesers Monolith*, der slutter med de nysnævnte Begivenheder[1]; hvorpaa han næste Aar 854 gik til Tel-abni Syd for Mons Masius og modtog formodentlig Tribut fra de omliggende Egne[2].

De to følgende Aar (855 og 854) gik han imod Babylonien, hvis Konge Marduk-inaddin-sum var bleven styrtet af sin Broder Marduk-bil-usati. Det første Aar[3] besatte Assyrierne kun en enkelt By, men næste Aar[4] trængte de frem indtil Babylon, hvorpaa alle Konger af Kaldaia indtil Havet gav Salman-eser Tribut[5].

Nu gik han atter mod Syrien, men synes det første Aar (851)[6] ikke at have havt meget Held, om han end fik Tribut af flere af de Folk, der boede nærmest ved Euphrat, saaledes af *Sangar* af Karkemish. Han vovede endog slet ikke at gaa længere end i Nordsyrien, hvorimod han havde bedre Fremgang i Riget Ararat, der ligeledes havde gjort Oprør[7]. Næste Aar (851) havde han imidlertid Held i Syrien, slog Syrerne og trængte ind i Kongeriget Hamath[8]. Det følgende Aar (850) betvang han nogle Egne, som formodentlig maa søges i det nordligste Syrien[9] og kæmpede dernæst (849) med Folket *Jati*[10].

To Aar efter (847) gik han imod Syrien og tilføiede Syrerne et Nederlag[11]. Det følgende Aar (846) vendte han sig imod Eg-

---

[1] Slgn. ovenfor S. 244.
[2] Ob. Nimr. l. 67—72, (Layard *Inscript.* pl. 90, l. 67—72).
[3] Ob. Nimr. l. 73—77, (Layard *Inscriptions* pl. 91, l. 73—77).
[4] Ob. Nimr. l. 77—85.
[5] Slgn. § 41.
[6] Ob. Nimr. l. 85 ff. (Layard l. c.).
[7] Ob. Nimr. l. 86 (l. c.). Se nedenfor § 45.
[8] Ob. Nimr. l. 87—88 (l. c.).
[9] Ob. Nimr. l. 89 (l. c).
[10] Ob. Nimr. l. 90 (l. c.).
[11] Ob. Nimr. l. 91—92 (l. c.).

nene omkring Tigriskilderne[1], og derpaa (845) imod *Nairi*[2], hvor han indsatte en ny Konge. Nu vendte han sig atter imod Nordsyrien (844)[3], og derpaa det følgende Aar (843), hans attende Regjeringsaar, imod Damaskos, hvis Konge Hazael han fratog 1121 Stridsvogne[4]. De tre følgende Aar kæmpede han atter i Nordsyrien[5], og i det sidste modtog han Tributer af flere syriske Fyrster, blandt andre af Jehu, Konge af Israel[6], og af de phoinikiske Stæder (840).

Salman-eser tvang derefter i sit to og tyvende Regjeringsaar (839) Folket *Tabal* (Tubal) til at betale sig Tribut[7] og derpaa (838) et andet nærboende Folk, hvorefter han (837) gik[8] imod Nairifolket, erobrede Byen *Karkar* og bortførte Kong *Janzu*[9], som han selv otte Aar før havde indsat til Konge. Efter dette Felttog gik han to Aar efter hinanden (836 og 835)[10] paany imod Landene hinsides Euphrat, og derpaa imod Armenien (834), og kom paa disse Tog formodentlig ogsaa til at berøre Nordsyrien. Et Oprør af Nomaderne i Patinai[11] havde til Følge, at den assyriske Hær (833) blev sendt til dette Land, som blev snart tvungen til Lydighed. Næste Aar (832) vendte Assyrerne sig imod Landet *Kirkhi*[12], og derpaa de følgende to Aar (831 og 830) imod de østlige Egne af Nairi og de tilgrændsende Landskaber[13].

---

[1] Ob. Nimr. l. 92, (Layard *Inscriptions* pl. 92, l. 92).
[2] Ob. Nimr. l. 93, (Layard l. c.)
[3] Ob. Nimr. l. 96 (l. c.)
[4] Ob. Nimr. l. 97, (Layard *Inscriptions* pl. 92, l. 97); se ogsaa Layard *Inscr.* pl. 13, l. 12.
[5] Se Ob. Nimr. l. 99—104; se nedenfor § 52.
[6] § 95.
[7] Ob. Nimr. l. 94—110 (Layard *Inscriptions* pl. 92, l. 104, indtil pl. 93, l. 110).
[8] Ob. Nimr. l. 110.
[9] Ob. Nimr. l. 125—126, (Layard *Inscriptions* pl. 93, l. 125—126).
[10] Ob. Nimr. l. 126—146, (Layard *Inscriptions* pl. 93—95).
[11] Ob. Nimr. l. 147 ff., (Layard *Inscriptions* pl. 95, l. 147 ff.).
[12] Ob. Nimr. l. 156 ff., (Layard *Inscriptions* pl. 96, l. 156 ff.).
[13] Ob. Nimr. l. 159 ff. (Layard l. c.)

Kort Tid efter den assyriske Hærs Hjemkomst fra det sidste Tog, paa hvilket den havde udskreven Tributer fra Folk i forskjellige Egne, ja maaske endog forinden Felttogets Ende, gjorde, efter hvad Kong *Samsi-Bin* fortæller, en af Salmanesers Sønner

assur - dan - in - pal

Oprør imod Faderen[1], hvorpaa han i et Par Aar var Assyriens Konge[2]. Men omtrent i Aaret 827 reiste en af hans Brødre

Samsi - bin

sig imod ham og overvandt ham tilsidst, ved hvilken Leilighed hans Modstander maa have mistet Livet.

Den nye Konge foretog tre Felttog efter hinanden imod forskjellige Folk i Landskabet Nairi[3]. Det fjerde[4] var derimod rettet imod Syden imod det østlige Kaldaia, Egnene omkring Tornadotos[5] og andre i Tigris faldende Floder, ved hvis Bredder han kæmpede med Kaldaier, Aramaier, Elamiter og Folk fra Namri[6].

Om denne Konges Krigsforetagender i de følgende Aar vide vi Intet, hvorimod vi af det ovenfor[7] omtalte Aktstykke erfare, at han i de fire Aar fra 817 til 814 foretog Felttog imod følgende Lande *Bitlie*, *Zarate*, *Diri* og *Ihsana*[8]. Derefter vendte han sig

---

[1] Rawlinson *Inscr.* pl. 32, l. 39 ff.

[2] I Eponymlisterne tillægges der ham fem Áar; efter Rawlinson *Inscr.* pl. 32, l. 45—50 havde han hersket over 27 assyriske Stæder, men iblandt disse findes ikke Kalah og Ninive, saaledes at det er muligt, at Salman-eser har beholdt disse Byer til sin Død, og at *Samsi-Bin* har erholdt dem af sin Fader, og at det var ved deres Hjælp, at han overvandt sin Modstander *Assur-danin-pal* og fældede ham.

[3] Mon. col. I, l. 53 — col. III, l. 70 (Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 32—34).

[4] Sams. Bin. Mon. col. III, l. 70 og col. IV, l. 1 ff., (Rawlinson *Inscr.* I, pl. 34 l. 70 ff).

[5] col. IV, l. 9 (Rawlinson l. l.).

[6] col. IV, l. 38—39 (Rawlinson l. l.).

[7] S. 250—251.

[8] Rawlinson *Inscr.* II, pl. 52, l. 1—4.

imod Babylonien, hvormed han kæmpede to Aar efter hinanden[1] (813 og 812). Af den ofte omtalte synkronistiske Historie erfare vi, at *Marduk-tisi-ikli*, Babylons Konge, var meget uheldig i denne Krig og at den assyriske Konge erobrede Babylon[2]. Næste Aar 811 døde Seierherren efter en Regjering af omtrent seksten Aar.

Hans Søn og Efterfølger Bin-lihkus III.

eller:

bin - *likhus*

eller: *bin* - *nirari*[3]

gik Aaret efter sin Thronbestigelse imod Landskabet Nairi (810)[4], derpaa (809) imod Gozan og kæmpede de to følgende Aar (808 og 807) med Indbyggerne i Landet *Manna* (Minni)[5]. Derpaa (806) angreb han Arpad i Nordsyrien[6] og det følgende Aar (805) Patinaï's Hovedstad *Hazazi* (Gaza)[7]. De næste to Aar foretog han atter Tog til enkelte Egne i Nordsyrien, men i Løbet af de følgende 21 Aar af sin Regjering overskred hans Hære sjældent Mesopotamiens Grændser og kæmpede næsten hvert Aar i Landet Nairi; kun i sit trettende Regjeringsaar førte han Krig med Landet Namri[8] og elleve Aar derefter, i sit fireogtyende Regjeringsaar (787), med Babylonien[9]. I en summarisk Indskrift, som Layard har opdaget i Nimrod, omtales et heldigt Tog til

---

[1] Rawlinson *Inscr.* II, pl. 52, l. 5—6.

[2] Slgn. G. Smith i *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VI, S. 119, November 1868.

[3] Rawlinson *Inscr.* I, pl. 35.

[4] Indskrifter fra hans Regjeringstid findes hos Rawlinson *Inscriptions* vol. I, pl. 35. En Oversættelse af den vigtigste Indskrift af Fox Tabot findes i *Journal of the Royal Asiatic society* XIX, S. 181—186, London.

[5] Rawlinson, *Inscriptions* II, pl. 52, l. 10—11.

[6] Rawlinson, *Inscriptions* II, pl. 52, l. 12.

[7] Rawlinson, *Inscriptions* II, pl. 52, l. 13.

[8] Rawlinson *Inscriptions* vol. II, pl. 52, l. 20.

[9] Rawlinson *Inscr.* II, pl. 52, l. 31.

Damask[1], hvis Konge Mariah blev fuldstændig overvunden hvorpaa Assyrerne bortførte et umaadeligt Bytte fra det overvundne Rige[2]. I hvad Aar denne Begivenhed indtraf, formaa vi ikke at afgjøre.

Et Aktstykke fra denne Konges Tid, som læses paa en Statue i London, der fordum var indviet til Guden Nebo af Statholderen i Kalah *Bel-hassi*, og som Loftus fandt i Nimrod, underretter os om, at hans Dronning bar Navnet

sa - am - mu - ra - mat[4]

et Navn, der aabenbart er det assyriske og babyloniske Navn, der ligger til Grund for det græske *Semiramis.*

Hvad angaar denne assyriske Dronning, da har man af den Omstændighed, at den omtalte Statue er indviet, foruden til Kongen, tillige *til hans Dronning*[5], i Forbindelse med den Omstændighed, at assyriske Dronninger saa at sige aldrig nævnes i Indskrifter og Aktstykker, villet slutte, at denne *Sammuramat* eller *Semiramis var en Beskytterinde af Guden Nebos Dyrkelse;* og da Nebo navnlig hørte hjemme i Babylon, har man endvidere ment at kunne antage, at denne *Sammuramat var en babylonisk Prindsesse.*

Nu omtales Semiramis i det Uddrag, vi have af Berosos hos Eusebios, netop som havende levet ved denne Tid[6], og allerede Herodot synes at have erholdt en lignende Underretning[7].

---

[1] Rawlinson *Inscr.* vol. I, pl. 35 no. 1 l. 15.

[2] Se § 51.

[3] Texten er udgivet af Rawlinson i hans *Inscriptions* I, pl. 35. En Oversættelse er givet af Oppert i hans *Histoire de Chaldée et d'Assyrie* (*Annales de Philosophie chrétienne* cinquième série XII, S. 206—207, 1865).

[4] Rawlinson *Inscr.* vol. I, pl. 35 l. 9.

[5] Indskriften paa Statuen er følgende: Til Nebo .... (følger en Række Tilnavne og Bestemmelser hvoraf den sidste er) Min Herres høieste Herre, Beskytteren af *Bin-lih-hus* (Bin-nirari) Konge af Assyrien min Herre og af *Sammuramat* min Herskerinde har jeg ladet gjøre denne Statue.

[6] Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 501.

[7] Slgn. Her. I, 184.

Man har heraf sluttet, at Semiramis var en babylonisk Prindsesse, som den omtalte assyriske Konge havde ægtet for at skaffe sig Ret til den babyloniske Krone[1], hvilken Omstændighed havde havt til Følge, at hendes Navn erindredes, medens mange andre assyriske Dronninge-, ja selv Kongenavne bleve glemte.

Semiramis Navn kom siden til Perser og Meder. Her hørte Ktesias det og i den phantastiske Skildring, han gav af Assyriens Historie, gjorde han Semiramis til Hovedpersonen. Hendes Navn blev saaledes kjendt iblandt Hellenerne, og da disse ikke kjendte andre gamle assyriske Regenter, saa henførte de snart alt Mærkeligt til Semiramis, ja hendes Anseelse steg endog snart saameget, at hun blev til en Gudinde, af hvis Nærværelse man i Aarhundrederne før og efter Kristus paa mangfoldige Steder mente at finde Spor rundt om i Asien.

Hvorledes det forøvrigt end forholder sig med den heromtalte Dronning *Sammuramat*, vil det ikke kunne benægtes, at hun er den eneste fra assyriske Aktstykker os bekjendte Person, hvis Navn har nogen Lighed med *Semiramis*.

Den følgende Konge, Salman-eser III.

𒁹 𒀭𒁲 𒈠 𒉡 𒌋𒍣𒅕

Salman - (ma - nu) - uzur

var ligesom sin Forgænger en virksom og duelig Konge, der førte mange Krige. Blandt Andet foretog han oftere, navnlig i sine første Regjeringsaar, forskjellige Tog til Landet Ararat[2], hvorpaa han, i sit ottende Regjeringsaaar (774), gik imod *Namri*[3] og i det følgende niende (773) imod Damask[4]. Om Udbyttet af disse Tog vide vi Intet, da ingen historiske Indskrifter fra hans Tid hidtil ere komne for Dagen. Han regjerede kun omtrent ti Aar. (782—772).

---

[1] Se G. Rawlinson, *Five Monarchies* II, S. 320; F. Lenormant, Manuel II, S. 76—77, 1869.

[2] Rawlinson *Inscr.* II, pl. 52, l. 37—40, l. 42 og l. 44.

[3] Rawlinson *Inscr.* II, pl. 52, l. 44.

[4] Se Rawlinson *Inscr.* II, pl. 52, l. 45.

Hans Efterfølger

Assur - dan - il

synes at have været en ukrigersk og uvirksom Konge, der som oftest holdt sin Hær hjemme. I sit første og femte Regjeringsaar kæmpede han i Distriktet Gannati i det nordlige Babylonien, hvoraf synes at fremgaa, at dette Rige ikke anerkjendte ham for Konge, og at det har reist sig imod Assyrerne ved Forgængerens Død.

I denne Konges niende Regjeringsaar, i det Aar da *Bur-él-salkhé*, Statholder i Gozan, var Eponym, i den tredie Maaned (Sivan) d. v. s. paa den første eller maaske den tredivte Dag af denne Maaned, saaes der i Ninive en Solformørkelse, som det meddeles os i den ofte omtalte historiske Tabel fra Ninive[1]. Nu viser Sammenligning imellem de samtidige assyriske Indskrifter og Ptolemaios' Kanon[2], at dette Aar maa svare til det assyriske Kalenderaar, der begyndte enten den 16de Marts eller den 17de April 763, og som endte den 5te Marts 762, saaledes at den første (eller sidste) Dag i den tredie Maaned bliver den 15de Juni 763, paa hvilken Dag *der virkelig efter Astronomernes Beregning indfaldt en Solformørkelse, der var synlig i Ninive*[3].

Næste Aar (762) begyndte man at spore Følgerne af *Assur-dan-il's* kraftløse Regjering. Der udbrød i dette Aar i Byen *Ruzu* (?)[4] et Oprør, som det fortælles i den ofte omtalte historiske Tabel. I de to følgende Aar (761 og 760) var der Uroligheder i Byen

---

[1] Rawlinson *Inscr.* II, pl. 52, l. 7.

[2] Belibos, der indsattes af Senakherib til Underkonge i Babylon i Begyndelsen af hans Regjering, kom efter Ptolemaios' Kanon paa Thronen i Babylon i Aaret 703 og Aspronadios efter samme Kanon i Aaret 700. Nu foregik denne sidste Begivenhed i det Aar da *Mitunu* var Eponym; og han er netop den 62de efter *Bur-él-salkhe.* Slgn. nedenfor

[3] Slgn. Sir Henry Rawlinson i *Athenæum* no. 2064. 18de Mai 1867. Oppert indrømmer, at denne Solformørkelse var synlig i Ninive. Den var efter al Sandsynlighed total.

[4] Rawlinson *Inscriptions* II, pl. 52 l. 8.

Arbakha[1], Hovedstaden i Provindsen Arrapakhitis, og i de to næste Aar (759 og 758) i Gozan[2]. Nu fulgte to rolige Aar[3], hvorpaa der i de to sidste Aar af hans Regjering foretoges Tog først imod Hadrak[4], d. e. Egnene Øst for Damask, og derpaa imod Arpad[5], forudsat at det ikke var disse Landes Beboere, som havde angrebet Assyrien. I det sidste Aar (754) døde Kongen og fulgtes paa Thronen af en endnu mere ukrigerisk og uduelig Konge

assur - *lih* - *hus*

eller: *assur* - *nirari*[6].

I de fire første Aar havde Landet Ro; derpaa fulgte en toaarig Krig med Namri[7], hvad enten nu dette Folk eller Assyrerne have været de Angribende. Næste Aar (747) var der atter Ro, men i det følgende Aar (746) udbrød der Uroligheder i Kalah[8], som havde til Følge, at den uduelige Konge mistede sin Throne og formodentlig ogsaa sit Liv, hvorpaa Tiglath Pilesar det følgende Aar, den 13de Dag i den anden Maaned, (formodentlig den 9de April 745) opkastede sig til Konge i Assyrien.

Ifølge ældre Lærdes Mening skulde der, som bekjendt, have været to assyriske Riger, *et ældre*, hvorom der tales af Ktesias og de Forfattere, der have øst af ham, men ellers ikke af Nogen, og et *yngre assyrisk Rige*, hvorom de bibelske Forfattere tale.

---

1 Rawlinson *Inscriptions* II, pl. 52 l. 9—10.

2 l. 11—12.

3 l. 13—14.

4 l. 15.

5 l. 16.

6 Se Kanon no. 1, col. 4, l. 16, (Rawlinson *Inscriptions* II, pl. 68). Oppert foreslaar (*Annales de Philosophie chrétienne* VI. série VI, S. 243 1869) at læse Ordet *Assur-iytanabal*, hvad der vel ikke er umuligt, men dog heller ikke støttes med meget vægtige Grunde, eftersom intet historisk Aktstykke henfører Sardannapals og Ninives Undergang til det ottende Aarhundrede f. Kr.

7 Rawlinson *Inscriptions* II, pl. 52, l. 22—23.

8 Rawlinson *Inscriptions* II, pl. 52, l. 25.

Denne Mening forfægtes af Oppert, der paastaar, at de senere Assyrer have fortiet det ældre Riges Undergang og de dermed i Forbindelse staaende Ulykker, og at de ved Udarbeidelsen af Eponymlisterne uden videre have ladet uomtalt, at der i en lang Aarrække ingen Eponym havde været, en Følge af, at der da ikke havde været nogen assyrisk Stat, idet Landet i dette Tidsrum havde været simpel Provinds af Nabolandene. Efter Oppert[1] og hans Disciple[2] maa derfor Ordene *Uroligheder i Kalah* betragtes som en Euphemisme for *Erobring af Hovedstaden og Tilintetgjørelsen af Kongeriget*, hvilken Undergang efter ham skulde skyldes Babylonier og Meder.

Til Bestyrkelse af denne Formodning anfører Oppert, at der i det assyriske Aar Marts 809—Marts 808 ligeledes indfaldt en Solformørkelse, der var synlig i Assyrien, hvorfor han sætter alle hidtil nævnte Konger 46 Aar tidligere og lader f. Ex. *Assur-nirari's* eller som han kalder ham *Assur-igtanabal's* (Sardanapals) Død indfalde i Aaret 792. Men uheldigvis har hans Bevis i Virkeligheden ingen Kraft, da Formørkelserne, som bekjendt, vende regelmæssig tilbage med visse bestemte Mellemrum, saaledes at der oftere maa være indfaldet Solformørkelser paa den 1ste eller 30te Sivan efter den assyriske Kalender, hvorfor man ogsaa med samme Ret kunde paastaa, at Afbrydelsen af Eponymrækken havde været meget længere end 46 Aar.

Hertil kommer endnu, at det hidtil ikke er lykkedes Oppert at anføre noget andet Bevis[3] for hans Paastand, at Eponymrækken har været afbrudt i disse 46 Aar, hvorimod der tvertimod findes mange Kjendsgjerninger, som paa en meget bestemt Maade tale imod hans Formodning. Af de samtidige Aktstykker, som sysselsætte sig med Mediens og Babyloniens Historie — og deres Antal er ikke ringe — er der intet, der paa nogen Maade lader formode, at

[1] Se Oppert i *Revue Archéologique* nouvelle série XVIII, S. 314; 1868.

[2] F. Lenormant *Manuel* II, S. 78 ff. 1869.

[3] Om Opperts Paastand, at Ninive har ligget i Ruiner til Senakheribs Tid. se nedenfor om denne Konges Bygninger.

der i det ottende eller niende Aarhundrede nogensinde skulde have været noget *medisk* eller noget *babylonisk* Rige.

Medien[1] var, som vi nedenfor skulle se, indtil Sargons Tid, da det erobredes af Assyrerne, delt i mange Smaariger, og af noget større Rige eller nogen medisk Stormagt findes intet Spor.

Paa lignende Maade forholder det sig med Babylonien, der saavel i det niende Aarhundrede som endnu mod Midten af det ottende Aarhundrede f. Kr. var delt mellem flere Fyrster[2].

I et Uddrag af Polyhistor hos Eusebios[3] omtales der rigtignok *en babylonisk Konge ved Navn Phul* og i Biblen omtales en *assyrisk Erobrer af samme Navn*[4]. Nu er det vitterligt, at *ingen assyrisk Konge fra denne Tid førte Navnet Phul*, hvorfor man har villet slutte, at her forelaa en Feiltagelse, og at *Biblens Phul* havde været *en babylonisk Erobrer*, eller med andre Ord, at Babylonien dengang havde dannet et *mægtigt Rige*, og et saadant kunde jo naturligvis gjerne have knust Assyrien.

Men, uheldigvis for Oppert og hans Tilhængere, have de her ikke Kjendsgjerninger og samtidige Aktstykker at opvise, men kun *Slutninger*, og det Slutninger, hvilke ovenikjøbet ingenlunde ere afgjørende og aldeles ikke spærre Veien for andre Betragtningsmaader.

Det er saaledes altid ligesaa muligt, at Navnet *Phul* hos Eusebios, i Uddraget af Polyhistor, er en Tilsætning af en kristen Læser[5], og at Biblens *Phul* kun er en Forkortning af et længere Navn, f. Ex. af Pilesar (פל af פלאסר)[6].

Hertil maa vi endnu føie, at saavel den *virkelig bibelske Kronologi*[7] (ikke den almindelig saakaldte bibelske Kronologi[8])

---

[1] Se § 43.
[2] Se nedenfor § 41.
[3] Eusebios, *Chron. Arm.* p. 17. (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 503).
[4] 2 *Kong.* 15, 19.
[5] Se ovenfor S. 100, Anmk. 3.
[6] Se nedenfor § 41.
[7] Se ovenfor Anmærkningen S. 30—36.
[8] Ikke engang den almindelig saakaldte bibelske Kronologi lader sig

som den ægyptiske og den phoinikiske forbyde at føre de her nævnte assyriske Konger og de Begivenheder, hvormed de vare samtidige, saa langt tilbage i Tiden, og de tillade os saaledes paa ingen Maade at gaa ind paa disse vilkaarlige Formodninger om et Brud i Eponymrækken før Tiglath Pilesars Thronbestigelse.

Denne Konge, hvis Navn paa Assyrisk skrives[1]

tigulti - *pal* - *zira* (eller *asara*)

תגלת-פלאסר, Tiglath Pilesar den Yngre, som vi kalde ham til Forskjel fra den ovenfor omtalte Konge af dette Navn, var en virksom og duelig Konge, der hurtig gjenoprettede den assyriske Magt og hævede sit Kongerige ikke blot til en Stormagt, men til Datidens mægtigste Rige.

Tiglath Pilesar synes at have regnet sin Thronbestigelse fra sin Forgængers Dødsdag, der uden Tvivl allerede var indtruffen i Aaret 746, saaledes at det Aar, hvori han i Virkeligheden kom paa Thronen, af ham betragtedes som hans *første Regjeringsaar*[2].

I dette Aar (745) gik han først imod Babylonien og andre Stater i det sydlige Mesopotamien, hvor han tilfægtede sig flere Seire, som vi finde omtalte paa et af hans Mindesmærker, uden at vi dog formaa at afgjøre, om ikke endel af de Fordele, der opregnes, først ere blevne vundne af ham paa et andet Felttog, som han foretog fjorten Aar senere. Han beseirede *Nabu-usappan* Konge af *Bet-silani*, hvis Hovedstad han erobrede, ved hvilken Leilighed, det lille Riges Konge faldt i Hænderne paa Assyrerne, der lod ham korsfæste. Tiglath Pilesar indtog derpaa Byen *Sarapani*, hvorfra han bortførte 50,500 Mand, og snart efter Byerne

---

forene med Opperts Theori; han er nødt til at modificere den i flere væsentlige Punkter; se S. 398 Anmk. 5.

[1] Hans Navn læses f. Ex. Rawlinsons *Inscriptions* II, pl. 67, l. 1.

[2] George Smith er ligeledes kommet til den Erkjendelse at Tiglath Pilesar regnede sine Regjeringsaar fra en tidligere Datum end hans virkelige Thronbestigelse; se hans Artikel om Sargons Regjering i *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VII, S. 94; 1869.

Tarbazu og *Jaballu*, hvorfra han bortførte 30,000 Indbyggere. En anden af Smaakongerne i disse Egne, *Dugab* af *Bet-Amukkani*, blev fangen i sin Hovedstad *Sapi*, hvorpaa de øvrige Fyrster i Landet tilligemed de aramaiske Stammer paa Grændsen af Ørkenen hyldede Tiglath Pilesar som deres Lehnsherre. Iblandt disse Fyrster kunne vi nævne:

ba - la - zu, d. e. Belesis, Konge af *Bet-Dakkur*, et Landskab i Nærheden af Babylon;

Marruduk-Baliddin, (Merodakh-Baladan), Konge af *Bet-Jakin*; og *Nadiru*, Fyrste i et andet mindre Rige, hvis Navn er tabt.

Kongen af Babylon, hvis Navn ikke er bevaret i noget af vore Aktstykker, underkastede sig ligeledes og udredede en meget betydelig Sum, *ti Talenter Guld og tusinde Talenter Sølv*[1]. Om denne Begivenhed vide vi med Sikkerhed, at den henhører til Aaret 745 f. Kr., hvorimod det nok er muligt, at enkelte andre Begivenheder, der fortælles i Tiglath Pilesars Aktstykker, saaledes om Underkastelsen af forskjellige Fyrster i det sydlige Mesopotamien, først ere foregaaede i Aaret 731, da Tiglath Pilesar atter foretog et Tog til den sydlige Del af Mesopotamien[2].

Det følgende Aar (744) gik Tiglath Pilesar, efter hvad der fortælles i den oftere omtalte historiske Tabel, imod Landet *Namri*[3], som sandsynligvis er blevet inddraget i Assyrien, da man senere Intet erfarer om dette Land. Ifølge et andet Aktstykke beseirede han i dette Aar Folket *Musur* og dets Konge:

---

[1] Ti Talenter Guld svarer efter Vægten til 500,000 Rdl. Hvor meget de tusinde Talenter har udgjort, vide vi ikke, da det ikke kan afgjøres med Sikkerhed, om den assyriske Sølvtalent veiede 66 Pd. eller kun 33 Pd. I første Tilfælde vilde den Sum, Merodakh Baladan udredede alene *i Sølv*, have svaret til omtrent 2,130,000 Rdlr., i sidste Tilfælde omtrent til 1,065,000 Rdlr. Babylons Konge har saaledes i dette Aar i det Mindste udredet over 1½ Million Rdlr. i Sølv og Guld, ja maaske over 2½ Million.

[2] Det fortælles saaledes, at Merodakh Baladan begav sig personlig til Byen Sapi for at hylde Tiglath Pilesar. Se G. Smith i *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VII, S. 11 (1869).

[3] Rawlinson, *Inscriptions* II, pl. 52 l. 29.

tu - ta : am - mu : u,

(d. e. Teutamos)[1]; Landet blev sandsynligvis inddraget i Assyrien[2]. Det næste Aar (743) gik han imod Nordvest til Armenien og de dertil grændsende Lande[3], hvis Fyrster forenede sig til et stort Forbund for bedre at kunne modstaa Assyrerne. Men Lykken svarede ikke til deres Anstrængelser. De forbundne Fyrster, *Sarduru*, Konge af *Urardi* (Ararat), *Sulumal*, Konge af *Melida* (Melitene), *Tarhular*, Konge af *Gavguma*, *Kustaspi* (Hystaspes), Konge af *Kummuhu* (Kommagene), samt *Matihil*, en Efterkommer af *Agusi*, blev slagne ved Byen *Kastan*. *Sarduru* maatte flygte til *Turuspa*, en af de vigtigste Byer i hans Rige, som Assyrerne dog denne Gang ikke bleve Herrer over.

Ifølge den ofte nævnte historiske Tabel[4] vendte Tiglath Pilesar sig næste Aar (742) imod Syrien, af hvis Konger et Par i det foregaaende Aar havde taget Del i Forbundet imod Assyrien. Efter de Brudstykker, vi have af Tiglath Pilesars *Annaler*[5], mødte han navnlig Modstand af Kongerne i Rigerne Hamath og Juda,

e - ni : il (Enil) *as - ri - ia : a - u* (Asarja),

der begge kæmpede med megen Udholdenhed[6]. Hvad den sidste Konge, אשריה af Juda, angaar, da er han, trods den noget afvigende Skrivemaade af Navnet, neppe nogen anden Fyrste end den bekjendte Konge עזריהו Asarjah (Uzias), Amazia's Søn og Efterfølger, og det forekommer os vel dristigt med Oppert[7] at antage ham for den unævnte Kronprætendent, *Tabeals Søn*, som Pekah og Rezin vilde indsætte til Konge i Jerusalem, da de oversvømmede

---

1 Rawlinson, *Inscriptions* III, pl. 9 no. 1 l. 5 ff.
2 G. Smith, *Zeitschrift* l. c., antager *Musur* og *Namri* for samme Landskab.
3 Rawlinson, *Inscriptions* II, pl. 52 l. 30.
4 Rawlinson, *Inscriptions* II, pl. 52 l. 31.
5 Rawlinson, *Inscriptions* III, pl. 9 no. 2.
6 Se nedenfor § 52 S. 663; § 56 S. 777 og § 58 S. 794.
7 *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VII, S. 68 (Mai 1869).

Juda og beleirede dette Riges Hovedstad i Akhas første Regjeringsaar[1].

Assyrerne trængte langt ind i Landet, som de hærgede frygtelig, men de to Konger bleve ikke betvungne. En af de Byer, hvorom Kampen navnlig dreiede sig, var Byen Arpad[2], som Assyrerne dog ikke denne Gang bleve Herrer over, thi endnu de to følgende Aar (741 og 740) kæmpede Tiglath Pilesar med Arpad[3].

Men Assyrerne indskrænkede sig ikke til at beleire denne ene By; de oversvømmede Kongeriget Hamath og hærgede nitten Provindser, hvorpaa Hamaths Konge tilsidst opgav Modstanden og hyldede Tiglath Pilesar som sin Lehnsherre[4]. Flere Nabokonger underkastede sig i de samme Aar, og Assyrerkongen modtog deres Hyldning, inden han forlod Landet. De vare uden Tvivl ti i Tallet[5], men vi kjende for Øieblikket kun Navnene paa de fire af dem, nemlig: *Pisiris* Konge af Karkemis, Hystaspes (*Kustaspi*) Konge af Kommagene (*Kummuhu*), *Uriakku* Konge af Kua, og *Iarhulara* af *Gavguma*. Hertil kom endnu Kongerne af Tyros og Hamath, hvis Navne paa Grund af et Brud i Aktstykket ikke mere findes i vor Text, men som forøvrigt ved Hjælp af andre Aktstykker ret vel lade sig bestemme. Kongen af Hamath hed Enil og Kongen af Tyros uden Tvivl Hiram (II.)[6].

I de to følgende Aar 739 og 738 gjaldt Tiglath Pilesars Felttog to lidet bekjendte Egne eller Stæder, nemlig Byen *Birtu-*

---

[1] Esaias, 7, 1 ff.; slgn. 2. *Kong.* 16, 5 ff. Slgn. 2. *Kong.* 15, 37—38.

[2] Rawlinson *Inscriptions* II pl. 52 l. 32.

[3] Rawlinson *Inscriptions* II pl. 52, l. 33—34.

[4] Se Tiglath Pilesars Annaler og det Uddrag, vi nedenfor meddele i § 52. Slgn. G. Smith i *Zeitschrift für ägypt. Sprache* VII, S. 12, Januar 1869.

[5] G. Smith l. l.

[6] Efter G. Smith vare de 4 Konger, som, foruden de seks nævnte, hyldede Tiglath Pilesar, følgende: Rezin af Damask, Menahem af Samaria, Sivitti Baal af Gubal, samt Panamu af Samalla.

zab-tat[1] og Landet *Zirlani*[2]. Dog indskrænkede han sig neppe til at angribe disse to Egne alene. Vi vide saaledes af et Uddrag af hans Aarbøger, som er afskrevet af Layard, at han i det sidste Felttog gik ind i Syrien og inddrev Tribut af atten forskjellige Fyrster fra Syrien og fra Nabolandene[3]. Iblandt de otte nye Fyrster, som denne Gang tilligemed de ti ældre syriske Vasaller hyldede ham som deres Lehnsherre, befandt sig ogsaa Dronningen af Arabien[4], som dengang bar Navnet *Zabibi*,

De øvrige Fyrster hørte dels hjemme i de umiddelbart Nord for Syrien liggende Lande, dels i Mellemsyrien. Iblandt Fyrsterne fra Mellemsyrien befandt sig ogsaa Kong Rezin af Damask og Menahem af Samaria[5].

Det følgende Aar (737) gik han mod Landet *Nairi*[6], hvis mere utilgængelige Egne han endnu ikke havde havt Leilighed til at betvinge; navnlig synes det, at hans Tog denne Gang gjaldt Egnene omkring Urumiah-Søen og de tilgrændsende Lande.

---

1 Rawlinson *Inscriptions* II pl. 52 l. 35.

2 Rawlinson *Inscriptions* II pl. 52 l. 36.

3 Se nedenfor § 52, slgn. G. Smith *Zeitschrift für ägypt. Spr.* VII, S. 92.

4 Se § 46.

5 At Kong Menahem af Samaria har betalt Skat til Assyrien, har længe været bekjendt, da det fortælles i *Kongernes Bøger* (2. *Kong.* 15, 19), hvis Forfatter har øst af Israels Riges Aarbøger (S. 307), kun at den assyriske Konge paa dette Sted ikke er betegnet med begge sine Navne, men kun med det sidste af dem (פלאסר), der ovenikjøbet er forkortet til פל (פול) Pul eller Phul, hvad der formodentlig er *det almindelige Navn, hvormed Israeliterne i daglig Tale have betegnet denne Konge*, hvilken Talebrug derpaa er bleven fulgt saavel i Rigsaarbøgerne som i det Uddrag, Forfatteren af *Kongernes Bøger* indførte i sit Skrift. (Saadanne Afkortninger ere forøvrigt ikke uden Exempel i Biblen; *Salman* hos Hoseas (10, 14.) er aabenbart en Afkortning for *Salman-eser*). I ethvert Tilfælde er der aldeles ingen Grund til, som Oppert fornylig har gjort (*Revue Archéologique*, nouvelle série XVIII, S. 384; *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VII, S. 68 ff. 1869) at opfinde en hél ny Konge Menahem II. og indskyde et Vers om ham i Biblens Text.

6 Rawlinson *Inscriptions* II pl. 52 l. 29.

Men Tiglath Pilesar indskrænkede sig ikke til at undertvinge disse her omtalte Egne, der alle ikke laa saa meget fjernt fra Assyrien; han skulde snart trænge langt længere frem end nogen af sine Forgængere.

Det var formodentlig i dette Aar (737), at Tiglath Pilesar gik frem imod Østen indtil henimod Indos, og betvang en hel Række Landskaber, hvis Navne vi finde opregnede i hans *Fasti*[1].

Her nævnes der nemlig en hel Del geographiske Bestemmelser, som kunne antages at angive den Retning, hvori hans Tog gik. I den lange Liste over de Steder, han omtaler som betvungne, finde vi nemlig følgende, hvis Beliggenhed med temmelig Sikkerhed lader sig bestemme, og som vise sig at følge paa hinanden i en vis Orden, der hverken kan være vilkaarlig eller tilfældig, men som maa have en historisk Grund:

Namri[2], d. e. Landet ved Floden Zab, Syd-Ost og Øst for Assyrien[3].

Barrua, formodentlig Strabons[4] Vera i Atropatene, i den sydlige Del af det nuværende Aserbeidjan.

Matti, maaske Herodots[5] og Strabons *Ματιανοι*[6], der boede paa den sydlige Kyst af Søen Matiana eller Mantiana, hvilken store Indsø, som bekjendt, i vore Dage bærer Navnet Urumiah.

Parsua, sandsynligvis Partien[7].

Abdani, formodentlig Landskabet omkring det nuværende Abadan, der forøvrigt ikke omtales hos Klassikerne[8].

---

1 Rawlinson *Inscriptions* II pl. 52 l. 29—32, slgn. François Lenormant i *Zeitschrift für ägypt. Sprache* VIII, S. 54—55 og S. 69—71 (1870).
2 Rawlinson *Inscriptions* II pl. 52 l. 29.
3 Se ovenfor S. 356 (§ 36).
4 Strabo *Geogr.* XI, 13, 3, p. 523 (p. 794).
5 Her. I, 189—202, III 94, V 49, 55.
6 Strabo *Geogr.* XI, 8, 8 p. 514 (p. 782).
7 Se nedenfor § 43.
8 Lenormant l. l. S. 51.

Urzikki, sandsynligvis Byen Asak, *Ασαακ*, hvor, ifølge Isidor fra Kharax[1], den første Konge af Arsakiderne lod sig udraabe til Konge. Asak hos Isidor er sandsynligvis en Skrivefeil for Arsak, og det er ikke urimeligt, at Partherkongernes Tilnavn er dannet af denne Bys Navn.

Istur[2], formodentlig det nuværende Astar-abad og Isidors *Ασταβηνη*[3], Middelpunktet for Ptolemaios' *Ασταυηνοι*[4].

Zikruti (*zik-ru-ti*), uden Tvivl Herodots *Σαγαρτιοι*[5].

Nissa (*ni-is-sa-a*), formodentlig Isidors *Nisaia*[6].

Sibur (*si-bu-ur*), formodentlig Ptolemaios' *Saphri*[7], og Isidors *Σιφαρη*[8].

Uriuzan (*u-ri-u-za-an*), minder om *Urvâ*, der efter Vendidad Sade var Iraniernes ottende Station paa deres Vandring[9].

Ràusan (*rà-u-sa-an*) *Ràusan*, formodentlig vore Dages Rudjan, Isidors *Ραγαῦ*[10] og Ptolemaios' *Ραγαιαν*[11].

Paria (*pa-ri-a*) *Paria*, uden Tvivl Isidors *Phra*[12], vore Dages Farrah, Ptolemaios' *Φαρζάνα*[13].

Bustus (*bu-us-tu-s*), vore Dages Bist eller Bost, Isidors *Βιστ*[14].

---

1 Isidor, *Mans. Parth.* 11. (Müller, *Geogr. min.* I, S. 252).
2 Lenormant l. l. S. 52.
3 Isidor, *Mans. Parth.* 11.
4 Ptol. VI, 9 og 17.
5 Her. I, 125. Identificationen er først fremsat af Norris, *Assyrian Dictionary* S. 52. Muligvis er Isidors *Gathar* (*Mans. Parth.* 12), en Forvanskning af dette Ord.
6 Isidor, *Mans. Parth.* 13, slgn. om Nisaia, Ritter, *Erdkunde* VIII, S. 56 og 119.
7 Ptol. VI, 17, 4.
8 Isidor, *Mans. Parth.* 12.
9 Se Lenormant l. c.
10 Isidor, *Mans. Parth.* 13.
11 Ptol. VI, 19.
12 Isidor, *Mans. Parth.* 16.
13 Ptol. VI, 19.
14 Isidor l. c.

Alle hidtil opregnede Steder og Landskaber følge paa hinanden i Retningen fra Vest til Øst, men efter Bustus kommer Navnet *a-ri-ar-vi*[1], der, som Norris først har vist[2], ikke kan være noget andet end Grækernes Aria, — et Landskab, som aabenbart ligger længere imod Vest end de umiddelbart i Forveien nævnte Landskaber —, og efter *Ariarvi* kommer der atter et Par Steder, som formodentlig maa søges i Nærheden af Floden Hilmend, og derpaa følger Navnet *Arakuttu*, et Navn, der ikke kan være noget andet end de Gamles Arakhosia[3], hvilket Landskab atter ligger i Nærheden af Bustus. Vi have derfor Grund til at formode, at de Steder og Landskaber, der nævnes efter Bustus, ere blevne betvungne af et Sidekorps, som senere atter er stødt til Hovedstyrken i Nærheden af Bost.

Det følgende Navn *Zi-ipra* minder om de indiske Stedsnavne paa *para*, og synes altsaa at føre os til Indos eller dens Bifloders Bredder, og i Virkeligheden er der ogsaa Grunde nok, som tale for, at Tiglath Pilesar, efterat have tilbagelagt den besværlige Vei igjennem Afganistans temmelig tørre Egne, er gaaet ind i den mere frugtbare Indosdal og har hærget disse rige Lande; ja maaske er han endog trængt frem til Flodens Munding. I det Mindste kan man ikke ret vel bestride, at det andet Navn, vi læse efter *Zi-ipra*, nemlig *Bit-sa-ak-bat*, minder om Sambatae-Folket, som formodentlig[5] beboede Bredderne ved Floden Sambus eller den vestlige Arm af den nedre Indos[6]; og hvad det følgende Navn *Sil-khasi* angaaer, da lader den tilføiede Betegnelse, „hvilken Babylonierne kalde *Ruadi*"[7], formode, at dette Sted har ligget i Nærheden af Indos Udløb, thi imellem Egnene omkring denne Flods Munding og Babylonien herskede der en tidlig Handelsforbindelse[8],

---

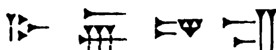
[1] Se nedenfor S. 470, hvor Ordet er meddelt i Kileskrift.
[2] Se Norris *Assyrian Dictionary* S. 52 og 54.
[3] Se nedenfor S. 471, hvor Navnet gives med Kileskrift.
[4] François Lenormant l. c. S. 52.
[5] Ptol. VI, 1, 2. Slgn. Arrian *Indica* IV, 4 (Dübner, *Arrian* S. 206).
[6] Slgn. François Lenormant l. c. S. 53.
[7] Rawlinson *Inscriptions* II, pl. 67, l. 32.
[8] Lassen *Indische Altertumskunde* II S. 598 ff.

hvorimod det ikke er sandsynligt, at Babylonierne skulde have staaet i nøie Forbindelse med Landskaber i det Indre af Landet. Under disse Omstændigheder ligger det temmelig nær, at han er trængt frem til Mundingen af Floden, men at overskride Indos har han i ethvert Tilfælde neppe vovet.

Næste Aar (736) trængte Tiglath Pilesar frem indtil Foden af Bjerget *Nal*[1], hvori man ikke uden Grund har set en assyrisk Benævnelse paa Bjergkjeden Paropomisos[2]. Muligvis var det først i dette Aar, at han foretog det Felttog, hvis Resultater vi nylig have beskrevet, men det er heller ikke umuligt, at det var i dette Aar, at han foretog sit andet store Felttog imod Øst, paa hvilket han dog ikke trængte frem længere end til Istar (d. e. Asterabad), d. v. s. til det kaspiske Havs sydøstligste Spidse.

Det følgende Aar (735) kæmpede han i Armenien, og derpaa vendte han sig atter imod Syrien, navnlig imod Damask og Israels Rige, som han haardt tugtede. Det første Rige blev endog fuldstændigt tilintetgjort og gjordes til assyrisk Provinds, og dets Konge Rezin faldt[3]. Denne assyrisk-syriske Krig omtales ogsaa i de bibelske Skrifter, der desuden meddele, at det var efter en Indbydelse, som Akhas af Juda havde sendt Tiglath Pilesar til at komme at tugte Kongerne af Samaria og Damask, at denne havde kastet sig over Mellemsyrien og knust Rezins Rige[4].

Tiglath Pilesar lod sig dog ikke nøie med at have erobret Syrien, han gik videre imod Syd ind i Arabien, der nu beherskedes af en Dronning ved Navn Samsi,

sa : am - si,

Han gjorde her 70,000 Fanger, tog 30,000 Kameler og 20,000 Okser, foruden hendes Gudebilleder og mange andre kostelige Ting, hvorpaa han indsatte en Art Statholder, der med hende skulde deltage i

---

[1] Rawlinson *Inscriptions* II, pl. 52, l. 38.
[2] Lenormant l. l.
[3] Se nedenfor § 52.
[4] Se 2. *Kong.* 16, 7 ff., slgn. 16, 5—6 og 15, 37; se ogsaa Esaias 6, 1 ff.

Rigets Styrelse. Han modtog paa samme Tid Hylding af følgende Stammer: *Masha*, *Tema*, *Ibaka* og *Haiappa*; ogsaa Sabaierne bragte Tribut[1].

Inden Tiglath Pilesar forlod Syrien, holdt han Hof i Damask, hvor han modtog Hylding af alle sine syriske Vasaller, hvoraf fem og tyve opregnes, medens der tidligere kun var atten.

De syv nye Konger, der denne Gang vare komne til, hørte for største Delen hjemme i Sydsyrien, saaledes Kongen af Moab *Salamanu* (Salomo), Kongen af Ammon, *Sanibu*, Kongen af Edom *Kavus Malak*, Kongen af Gaza *Hanon* og Kongen af Askalon *Mitinti*[2].

I flere Lande havde der fundet Thronskifte Sted siden den sidste Gang, at de syriske Fyrster havde hyldet Tiglath Pilesar. I Samaria var saaledes Menahem bleven afløst af Pekah:

pa - ka - ha[3].

Tiglath Pilesar gik næste Aar (731) til Babylonien imod Byen Sapia[4] og modtog Tributer af Smaafyrsterne i Kaldaia[5].

Det følgende (730) eller det næstfølgende Aar (729) udbrød der Uroligheder i Assyrernes Besiddelser Vest for Euphrat, idet *Vassarmu*, Konge af Tubal, og Kong Matan (*mitinna*) af Tyros gjorde Oprør, men de bleve tvungne til Lydighed[6], og den sidste Konge blev nødt til at betale en meget høi Tribut[7]. Imedens

---

[1] Se G. Smith, efter Tiglath Pilesars Annaler, i *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VII S. 16, Januar 1869.

[2] Se nedenfor § 52.

[3] Pekahs Navn findes dog ikke i den store Liste, hvor det dog uden Tvivl har været, det læses paa et lille Brudstykke af Tiglath Pilesars Annaler, der findes i London.

[4] Rawlinson *Inscriptions* II pl. 52 l. 43.

[5] Slgn. ovenfor S. 394—395.

[6] Aftryk af Tiglath Pilesars Annaler medbragte af Layard fra Assyrien. Slgn G. Smith, l. c.

[7] Rawlinson *Inscriptions* II pl. 67 l. 66, se § 52 og § 55. Han maatte betale henved 8 Millioner Rigsdaler.

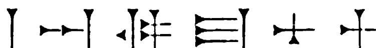
den assyriske Hær endnu stod i Syrien (729), foregik der i Samaria et Thronskifte, idet Pekah styrtedes af Hoseas *Ausi*

maaske ved assyrisk Hjælp, hvorfor den nye Konge straks sluttede sig nøie til Assyrien.

Tiglath Pilesar opførte et Palads i Kalah, som nedbrødes af en af de følgende Konger, der benyttede Alabasterpladerne som Bygningsmateriale, hvorved en stor Del af hans Sculpturer og Indskrifter ere gaaede til Grunde, men ikke ubetydelige Rester ere netop ved denne Anvendelse, man saaledes gjorde af dem, blevne bevarede. Sammenligne vi disse Mindesmærker med hans Forgængeres, kunne vi ikke nægte, at Konsten siden Assur-nazir-pal's og Salman-eser (II)'s Tid havde gjort ikke ubetydelige Fremskridt.

Tiglath Pilesar døde sandsynligvis Aaret efter (728), hvorpaa Salman-eser (IV.)[2] den Yngre

silim (*salm*) - *ma* - *nu* - *usur*[3],

שלמנאסר,

besteg Thronen. Af hans Aarbøger besidde vi intet Udtog, hvorfor vi maa nøies med de sparsomme Efterretninger, der findes om ham i de Rester, der ere levnede os af Nabolandenes historiske Skrifter.

Af et Udtog af Menandros hos Iosepos[5] erfare vi, at Tyros

---

[1] Slgn. § 52 og § 76.

[2] Slgn. G. Rawlinson *Fife Monarchies* II, S. 401—407.

[3] Hans Navn læses paa Aktstykker, der handle om Eiendomsoverdragelser; slgn. Sir Henry Rawlinson *Journal Royal Asiatic Society*, new series I S. 196, note 19. London 1864.

[4] 2. *Kong.* 17, 3 og 18, 9. Efter Septuaginta udtaler man i Reglen hans Navn Salmanassar.

[5] Jos. *Arch. Jud.* IX, 14. Müller *Fragm. Hist. Gr.* IV, 446. Vi maa dog bemærke, at Salman-esers Navn *ikke* forekommer i det Afsnit, som Iosepos meddeler ordret.

reiste sig imod ham, men at han i fem Aar holdt Byen indesluttet[1]. Efter disse fem Aars Forløb har Byen uden Tvivl overgivet sig[2], hvorpaa dens Konge forvandledes til assyrisk Statholder. Den endelige Ordning af disse Anliggender tilhører sandsynligvis Salman-esers sidste Dage, og det er derfor ganske let forklarligt, at Sargon i en af sine Indskrifter i Forbigaaende roser sig af endelig at have ordnet Tyros' Anliggender[3]. Under denne Kamp med Tyros havde Salman-eser formodentlig ogsaa havt Kampe at bestaa med andre syriske Folk, som sandsynligvis ere blevne opmuntrede til Oprør af Ægyptens nye Herske Sakako, der i sine Indskrifter omtaler, at Syrerne bragte ham Gaver, men om disse Begivenheder besidde vi ikke nogen nøiere Kjendskab, da de historiske Indskrifter, der fortælle om Salman-eser, som alt bemærket, alle ere forsvundne.

Imidlertid er det dog nok muligt, at Salman-esers Efterfølger Sargon, der tilhørte en anden Slægt, i sine Aarbøger har betragtet sig som Assyriens Konge fra et eller andet Tidspunkt, der laa tidligere end Salman-esers Død, og *som Følge deraf* har ladet sin Rigs-Historiograph fortælle om de Begivenheder, der vare udførte i Salman-esers sidste Regjeringsaar, hvoraf atter vil følge, at vi i Sargons Annaler kunne finde Oplysning om *Begivenheder, der tilhøre Salman-esers sidste Tid*, og navnlig turde man antage, at, naar der lige i Begyndelsen af Sargons Annaler var Tale om *Bedrifter i det sydlige Syrien*, hvor Salman-eser netop havde ført sine fleste Krige, saa maatte disse Bedrifter i Virkeligheden have været udførte af Salman-eser eller af hans Hærførere i hans Navn. Men uheldigvis befinder Begyndelsen af Sargons Annaler sig i saa ødelagt en Forfatning, at vi aldeles ikke af Resterne kunne afgjøre, hvorvidt der straks i Begyndelsen af hans Annaler er Tale om et syrisk Felttog. I Sargons *Fasti* tales der rigtignok i en af de første Linier om et Felttog i Sydsyrien, nemlig om Indtagelsen

---

[1] Jos. *Arch. Jud.* IX, 14.
[2] Se nedenfor § 55.
[3] Se nedenfor § 52 og § 68.

af Byen Samaria, men, som alt bemærket, følges der i dette Skrift ikke noget strængt kronologisk Anlæg, saaledes at vi ikke tør fremhæve altfor Meget, eller bygge nogen Slutning herpaa.

Salman-esers Eftermand, der tilhørte en ganske anden Familie, var

[cuneiform]
sar - ukin[1]

eller *Sar-ugin*, sammentrukket: Sargin סַרְגוֹן[2] (Sargon). Han har maaske gjort Oprør imod Salman-eser, eller ogsaa har han muligvis kun benyttet sig af denne Konges tidlige Død til at svinge sig paa Thronen, til hvilken han neppe har havt nogen egentlig Adkomst; thi var han end, som han siger, en Efterkommer af Rigets gamle Konger[3], var denne Herkomst sikkert ikke tilstrækkelig til at blive anerkjendt for nærmeste Thronarving; og mange andre Personer kunde sikkert med samme Ret gjøre Fordring paa Thronen. Sagen er sikkert simpelhen gaaet saaledes til, at Sargon har benyttet sig af heldige Omstændigheder til at svinge sig op paa Thronen, hvorpaa han siden, for at besmykke sit Thronrov, har erklæret sig for en Efterkommer af Rigets gamle Konger.

Med Hensyn til Tiden for hans Thronbestigelse maa man lægge Mærke til en Sætning, der forekommer i flere af hans Indskrifter, hvorefter han kalder sig „Konge over alle Fyrster, som foran Byen Harran forklarede Formørkelsen[4] ([cuneiform])[5] og skrev hams Lov med Offre til Oannes og Dagon“[6].

---

[1] Hans Navn læses i Rawlinsons *Inscriptions* pl. 36 l. 1 og i Begyndelsen af næsten alle Indskrifter fra Khorsabad.

[2] Esaias 20, 1.

[3] Slgn. f. Ex. Botta, *Monuments* vol. IV, pl. 153 l. 3 og andre Steder, hvor Sargon taler om *Kongerne mine Fædre*.

[4] Dette Monogram forklares ved Ordet [cuneiform] *sa-sal-me*. Rawlinson *Inscriptions* II, pl. 49 l. 42.

[5] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 36 l. 6.

[6] Slgn. Oppert i *Revue Archéol.*, nouv. série, XVIII, S. 381. December 1868.

Denne Formørkelse kan neppe være nogen anden end den Maaneformørkelse af 19de Marts 721, som Ptolemaios taler om[1], og som begyndte Kl. 7½ om Aftenen[2]. Det assyriske Aar, der betegnedes som Ninip-maliks Eponymi, var rigtignok begyndt den 5te Marts, altsaa fjorten Dage før, saaledes at Sargon egentlig kun kunde regne Begyndelsen af sit første Regjeringsaar fra den følgende første Nisan 720, men da Salman-eser formodentlig var død forinden Udgangen af det forrige Aar (Aaret fra 16de Marts 722 til 4de Marts 721), maatte Sargon jo, naar han vilde betragte sig som Salman-esers umiddelbare Efterfølger, regne dette Aar, 722—721, som *det Aar, hvori han kom paa Thronen*, og det Aar, da Ninip-malik var Eponym, for sit *første Aar*[3].

Hvorledes det end forholder sig, synes det os klart, at *Sargon ikke selv kan have foretaget noget Krigstog i Aaret 722*, saaledes at, hvis hans Annaler[4] have omtalt noget saadant, dette da ikke har været udført af ham, men af hans Forgænger Salman-eser. Men uheldigvis ere hans Annaler meget mangelfulde i Begyndelsen, og vi kunne ikke afgjøre, hvorvidt Assyrerne i Aaret 722 har indtaget Samaria, i hvilket Tilfælde det er sket under Salman-eser —, eller om Begivenheden er forefaldet i Aaret 721, eller endelig om den først henhører til Aaret 720. I de to sidste Tilfælde maa Begivenheden virkeligt have fundet Sted under Sargons Regjering[5].

---

[1] Ptolem. *Almagestes* IV, 5.

[2] Slgn. L'Art de verifier les dates vol. I: (Avant la naissance de Jesus-Christ), hvor Formørkelsen er beregnet. Paa en Tavle i British Museum (Rawlinson *Inscriptions* II pl. 39, l. 5) omtales tre Formørkelser, hvoraf den første synes at være Formørkelsen af 19de Marts 721; slgn. Haigh i *Zeitschrift für ägypt. Sprache* VII, S. 117. Oct. og Nov. 1869.

[3] Efter F. Lenormant, *Manuel* II, S. 88—89 (1869) skulde Salman-eser have efterladt sig en Søn, som han kalder *Samdanmalik*, for hvem Sargon en Tidlang var Formynder; men det er kun en Hypothese.

[4] S. 245.

[5] Den bibelske Kronologi tillader begge Læsninger.

Vi vide kun, at Sargon straks, da han fik Magten, kæmpede med Babylon og Elam[1], med hvilke han dog snart sluttede Fred, men hvorvidt disse Begivenheder ere indtrufne i hans *første* Regjeringsaar, 721, eller 722, formaa vi ikke at afgjøre.

Om Sargons andet Regjeringsaar (720) vide vi derimod, efter hvad der siges i hans Annaler, at han i dette Aar gik imod Syrien, hvor Riget Hamath var i Oprør, idet en vis Jaubida, der havde svunget sig paa Thronen. Sargon angreb Byen Karkar, som han indtog, hvorpaa han gik imod Hamath, over hvilken By han ogsaa snart blev Herre[3]. Uheldigvis mangler der her to Sider af den fuldstændigste Copi af Sargons Annaler, saa at vi ikke kunne afgjøre, hvad Sargon videre har foretaget sig i Syrien; men i Linierne efter Lakunen[4] finde vi Sargon i Nærheden af Gaza, som han indtager efter at have slaaet Ægypterne og deres Konge *Sabao* (Sabako)[5] ved Raphia, hvor han ogsaa fangede Hanon, Gazas Konge[6].

Derpaa vendte Sargon sig imod Nord og Nordost imod Landet Minni *(Manna)*[7], hvis Konge *Iranzu* rigtignok var forbleven tro mod Assyrien, men som dog ikke havde kunnet forhindre, at et Par vigtige Byer, *Suandahul* og *Zursukka*, gjorde Oprør og gjorde fælles Sag med Kong *Mitatti* af *Zikarta*, som tilligemed Indbyggerne af *Sukka*, *Bala* og *Abitikna* sluttede sig til

[cuneiform signs]
ur - sa : a

Ursa, Konge af Ararat, der næsten synes at have pønset paa at hæve sit Rige til en Stormagt[8]. Men Sargon hindrede hans

---

1 Slgn. Botta *Monuments*, IV, pl. 145.
2 Sal. II pl. 6 l. 10 (Botta *Monuments* vol. IV, pl. 70.
3 Slgn. § 52.
4 Sal. II pl. 6 l. 1 ff. (Botta *Monuments* vol. IV, pl. 71.
5 § 68.
6 Sal. II pl. 6 l. 4 (Botta *Monuments* vol. IV, pl. 71, slgn. § 52.
7 Sal. II pl. 7 l. 6 (Botta l. c.)
8 Se § 45.

Anslag, slog Oprørerne, ødelagde de to førnævnte Byer, og bortførte store Skarer til fremmede Lande[1].

Det følgende Aar (718), som var Sargons fjerde Regjeringsaar, gik[2] Assyrernes Hær atter imod Nord, for at tugte den oprørske Konge *Kiakku* af *Sinukhta*. Felttoget havde et heldigt Udfald, *Kiakku* blev slagen og fangen og bortslæbt med sin Familie samt med 7,350 af sine Undersaatter, hvorpaa hans Krone blev givet til *Matte* af *Aktuna*[3].

Næste Aar (717) var det Karkemis, som var Gjenstand for Sargons Angreb. Byen havde nemlig reist sig under den gamle Konge *Pisiris*, der forøvrigt i over tredive Aar havde været tro mod Assyrerne[4]. Den rige By blev indtaget og plyndret, 11 Talenter og 30 Miner (*mana*) Guld og 2,100 Talenter og 20 Miner Sølv gjordes til Bytte og nedlagdes af Sargon i Skatkamret i Kalah, imedens Riget gjordes til assyrisk Provinds, og fremmede Nybyggere førtes til Byen[5]. I samme Aar bleve Indbyggerne af Byerne *Papa* og *Salukna* bortslæbte til fremmede Egne[6].

Omtrent ved denne Tid døde[7] Kongen af Minni (*Manna*), *Iranzi*, der altid havde været en tro Undersaat af Assyriens Konger. Hans Søn *Aza*, som fulgte ham paa Thronen, havde ganske samme Sindelag, men han blev paa Anstiftelse af Kong *Ursa* af Ararat myrdet af en Høvding fra det nærliggende Bjergdistrikt Milid:

---

[1] Sal. II, pl. 6 l. 6 til pl. 7 l. 2 (Botta *Monuments* vol. IV., pl. 71–72).
[2] Sal. II, pl. 7 l. 3 ff. (Botta *Monuments* vol. IV, pl. 72).
[3] Sal. II, pl. 7 l. 6 (Botta l. c.).
[4] Se ovenfor S. 398; slgn. nedenfor § 52.
[5] Om dette Felttog, se Sal. II, pl. 7 l. 7 ff. (Botta *Monuments* vol. IV, pl. 72); slgn. Rawlinson, *Inscriptions* pl. 36 l. 26; mærkeligt nok omtales Felttoget ikke i Sargons *Fasti*.
[6] Sal. II, pl. 7 l. 11 (Botta *Monuments* IV, pl. 72).
[7] Slgn. Sal. II, pl. 7 l. 11 ff. (Botta *Monuments* vol. IV, pl. 72).

ba - ak : da - at : ti[1]

d. e. Bagadates, der stillede sig i Spidsen for Bevægelsen, hvorfor Sargon i sit sjette Regjeringsaar (716) vendte sin Styrke imod ham og hans Forbundsfæller. Assyrerne seirede, *Bagadati* blev fangen og henrettet paa samme Sted, hvor *Aza* var bleven myrdet[2], hvorpaa *Ulusun*, en anden Søn af *Iranzi*, blev Konge af Minni. Men han blev ikke længe tro imod Assyrerne, forbandt sig snart med *Assurliha* af *Karalla*, *Itti* af *Allabra*, *Ursa* af *Urardi* (Ararat) og *Amris* eller *Ambaris* af *Tabal* (Tubal). Sargon tabte ikke Modet, men gik lige imod de Forbundne og slog dem. Byen *Izirtu* blev tagen og opbrændt, *Assur-liha* blev henrettet, *Itti* bortført til Hamath i Syrien[3]. Nu gik Sargon videre ind i Medien for at knuse de to Fyrster *Bil-sar-usur* (Belsasar) af *Kisim* og *Kibaka* af *Harhar*, der havde forenet sig med *Dalta* Konge af *Ellipi*[4]. *Kibaka* blev fangen og deporteret, hans Hovedstad blev indtaget[5] og erholdt Befolkning af Nybyggere fra andre Egne.

Byen fik ved denne Leilighed det nye Navn *Kar-Sar-ukin*, Sargons By[6].

Sargon fortæller, at han tilgav *Ullusun* alle hans Forsyndelser og behandlede ham med en overordentlig Overbærenhed, men denne Opførsel skyldtes dog sikkert ikke Sargons Mildhed alene[7]: Grunden til hans Fremgangsmaade maa snarere søges i, at han ved Siden af sine Seire ogsaa have havt betydelige Uheld i sin

---

[1] Botta *Monuments* vol. IV, pl. 146 l. 13; slgn. vol. III, pl. 63 l. 1. Det Ord er rent arisk og viser tydeligt Nationaliteten af Befolkningen i dette Bjerglandskab. Se nedenfor S. 465.

[2] Sal. II, pl. 8 l. 9 (Botta *Monuments* vol. IV, pl. 73).

[3] Sal. II, pl. 8 l. 12 (Botta l. c.).

[4] Sal. II, pl. 9 l. 5 (Botta *Monuments* vol. IV, pl. 74).

[5] Sal. II, pl. 9 l. 6 (Botta l. c.).

[6] Botta l. c.

[7] Se G. Rawlinson *Five Monarchies* II, S. 422 og Anmk. 8.

Kamp med *Ullusun*, saaledes at der ikke har været Andet tilbage for ham end at søge at opløse det fjendtlige Forbund, og dette skete lettest, naar han anerkjendte *Ullusun* for Konge i Minni, hvorved han kunde haabe at skille ham fra hans Forbundsfæller.

Dette Haab gik imidlertid ikke i Opfyldelse; *Ullusun* begyndte snart nye Underhandlinger med *Ursa*, hvem han afstod 22 Byer[1], hvorpaa han tillige æggede en Høvding fra en nærliggende Egn paa den mediske Grændse, Dejokes:

da - ia - uk - ku[2]

og andre Smaafyrster fra Naboegnene til Fjendtligheder imod Assyrien.

Derfor gik Sargon næste Aar[3] (715) som var hans syvende Regjeringsaar, i hvilket *Takkil-ana-bil* var Eponym, atter til disse Egne, erobrede endnu engang *Izirtu* og bemægtigede sig de omtalte 22 Byer, som han nu indlemmede i Assyrien; hvorpaa to og tyve mediske Høvdinge eller Smaakonger hyldede ham som deres Lehnsherre[4].

Endnu samme Aar gik Sargon imod Syd til Arabien[5] og modtog her Tributer af

sa - am - si

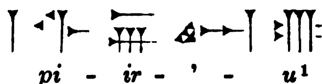
Samsi, Dronning af Arabien og af Sabaiernes Kong *It-hamar*,

it - ' - am - a - ra *Sa - ba - ' - i*

ligesom han ogsaa ved samme Leilighed sluttede Fred med

---

[1] Sal. II, pl. 9 l. 10 (Botta *Monuments* IV, pl. 74).
[2] Sal. II, pl. 9 l. 11 (Botta l. c.). Se nedenfor S. 466 og 467.
[3] Sal. II, pl. 9 l. 9 (Botta l. c.).
[4] Sal. II, pl. 10 l. 11? (Botta *Monuments* IV, pl. 74 bis).
[5] Sal. II, pl. 11 l. 6 (Botta *Monuments* IV, pl. 75). Slgn. § 46.

Pharao, d. e. Ægyptens Konge. Adskillige Arabere, som han havde fanget, førte han til Samaria og bosatte dem i det forrige Israels Rige. Samme Aar modtog han Afsendinge fra nogle fjerne Byer, som frivilligt underkastede sig Assyrien[2].

Nord for Assyrien fandtes der imidlertid endnu adskillige Fyrster, som truede de assyriske Grændser; saaledes blandt andre *Mitatti*, Konge af *Zikharta*. Men i det Felttog, som Sargon foretog til Armenien i sit ottende Regjeringsaar (714)[3], blev han fuldstændig beseiret; tre betydelige og fireogtyve mindre Byer[4] bleve ham fratagne. *Parda*, en af hans vigtigste Stæder, afbrændtes[5].

Ursa blev slagen i et blodigt Slag, hvor Assyrerne fangede 260 Medlemmer af hans Familie[6]. Han selv undslap og flygtede fem *kasba* en Dag[7], men han blev tilsidst tagen tilfange i Landet Minni og myrdede sig selv, da han erfarede, hvor fuldstændig hans Nederlag var. Sargon gik nu mod *Ursana*, Konge af *Musasir*, en af *Ursa's* Forbundsfæller, der flygtede, efterladende sin Familie, som tilligemed et stort Bytte faldt i Sargons Hænder[8]. Paa samme Tog modtog Sargon endvidere Tribut af *Janzu*, Konge af *Nairi*[9].

Næste Aar[10], som var Sargons niende Regjeringsaar (713),

---

[1] Sal. II, pl. 11 l. 5—6 (Botta *Monuments* IV, pl. 75); slgn. Sal. IV, pl. 2 l. 3 (Botta *Monuments* pl. 145).

[2] Sal. II, pl. 11 l. 7 ff. (Botta *Monuments* IV, pl. 75).

[3] Sal. II, pl. 11 l. 10 (Botta l. c.).

[4] Sal. II, pl. 12 l. 1 (Botta *Monuments* IV, pl. 76).

[5] Sal. II, pl. 12 l. 2 (Botta *Monuments* l. c.).

[6] Sal. II, pl. 12 l. 4 (Botta *Monuments* IV, pl. 76).

[7] Sal. II, pl. 12 l. 5 (Botta l. c.). En *kasbu* er to Timers Vei.

[8] Sal. II, pl. 12 l. 7 (Botta l. c.).

[9] Sal. II, pl. 13 l. 4 (Botta *Monuments* IV, pl. 77).

[10] I Britisk Museum findes der en Tavle som er dateret fra den 15de Dag af den 13de Maaned (*Arku-sa-adar* se ovenfor S. 41 Anmk. 7) af Sargons niende Regjeringsaar. Dette Aar var altsaa et Skudaar

gik han[1] imod det vestlige Armenien og de tilgrændsende Lande, navnlig imod *Karalla* og *Tabal* (Tubal), hvilke Landskaber allerede i Løbet af det foregaaende Aar havde gjort Oprør. Deres Fører var en vis *Amidassi* eller *Amiliksi*. Sargon vandt adskillige Fordele over Fjenderne og tiltvang sig derpaa Tributer af flere Folk og Fyrster paa den mediske Grændse, saaledes af[2] *Ullusun* i Minni, af *Dalta* i *Ellipi*, af *Baladan* i *Allabra* og af 45 mediske Høvdinge. Ved samme Leilighed lod han den ovenomtalte *Dajakku* (Dejokes) føre bort fra Medien til Hamath[3].

Sargon gik nu imod *Ambaris*, hvem han havde vist megen Forekommenhed, idet han havde givet ham sin egen Søster til Ægte[4] og overladt ham Distriktet *khi-lak-ki* (Kilikien)[5], hvad der dog ikke havde forhindret ham fra at slutte sig til *Ursa* og deltage i det store Forbund imod Assyrien[6]. Men *Ambaris* var ikke heldig i sin Kamp med Assyrerne, han blev slagen og fangen, og hans Land indlemmedes i Assyrien.

Det følgende Aar (712), som var Sargons tiende Regjeringsaar[7], gik han atter mod de samme Egne, navnlig for at angribe Landene

kam - ma - nu og *mi - lid - di*

Komana og Melitene, to Nabolande af Tubal, som tidligere havde staaet i Afhængighed af Assyrien, men for nylig havde gjort

---

og begyndte uden Tvivl den 6te Marts 713 og endte den 25de Marts 712. Jevndøgn indfaldt den 28de Marts 713 som det er beregnet af Mr. Stoke i Greenwich; se G. Smith i *Zeitschrift für ägypt. Sprache* VII, S. 95 Anmk. 1, Juli 1869.

[1] Sal. II, pl. 14 l. 9 (Botta *Monuments* IV, pl. 78).

[2] Sal. II, pl. 16 l. 1 ff. (Botta *Monuments* IV, pl. 80).

[3] Sal. II, pl. 16 l. 11–12 (Botta l. c.; slgn. Sal. IV, pl. 5 l. 1, Botta *Monuments* IV, pl. 146.

[4] Slgn. G. Smith i *Zeitschrift für ägypt. Sprache* VII, S. 15, 1869.

[5] Sal. II, pl. 17 l. 3 (Botta *Monuments* IV, pl. 81).

[6] Sal. II, pl. 17 l 4 (Botta l. c.).

[7] Sal. II, pl. 17 l. 9 ff. 10.

Oprør. I det første Land var den til Assyrien skatskyldige Konge *Gunzinanu* bleven afsat af sine egne Undersaatter, som havde gjort en vis *Tarhunazi* til deres Konge[2]. Men Sargon slog Oprørerne, og Tarhunazi maatte skyndsomt redde sig ved Flugten[3].

Efter disse Seire synes Sargon at være gaaet ind i Syrien, hvor der formodentlig havde vist sig oprørske Bevægelser. Han besatte her flere Punkter i Riget Hamath og andetsteds, blandt andre ogsaa Stedet

ba - al za - pu - na

בעל צפן Baal-Zaphon, om hvilket Sted han siger, at der paa det fandtes en stor Kobbermine[5].

Assyrernes Hærtog igjennem Syrien havde ikke kunnet afskrække dette Lands Beboere fra nye Forsøg paa at gjenvinde deres Frihed. *Tarhulara*, Konge af Gavguma, et Landskab, der uden Tvivl maa søges paa Syriens Nordgrændse, myrdedes af sin Søn *Mutallu*, som erklærede sig for uafhængig, hvad der havde til Følge, at Assyrerne bemægtigede sig Byen *Markasi*, hvor de fangede *Mutalla* og hans Familie, hvorpaa Landet blev assyrisk Provinds[6]. Denne Begivenhed henhører til Aaret 711.

I det sydlige Syrien havde Asdod reist sig under en vis Jaman, men da Sargons Hær[7] nærmede sig, flygtede Jaman til Ægypten[8], hvorpaa Assyrerne stormede Byen; men Sargon ind-

---

[1] Sal. II, pl. 18 l. 1 (Botta *Monuments* IV, pl. 82).

[2] Sal. II, pl. 17 l. 9 (Botta l. c.).

[3] Sal. II, pl. 18 l. 12.

[4] Sal. II, pl. 19 l. 9 (Botta *Monuments* IV, pl. 83).

[5] Dette er allerede blevet bemærket af Hincks 1852. *British Association, Annual Report of the 22th meeting* S. 111; London 1853.

[6] Sal. II. pl. 19 (Botta *Monuments* IV, pl. 83).

[7] Efter Esaias (20, 1) førtes den assyriske Hær ikke af Sargon selv, men af hans Tartan, hvilket ikke er usandsyligt, da Sargon dengang var en aldrendre Mand.

[8] Sal. II. pl. 19 (Botta l. c.).

satte ikke den af Jaman forjagne Konge Akhimit paany til Hersker i Asdod, hvorimod han gav det lille Philisterrige til en assyrisk Statholder, efter strængt at have straffet[1] den oprørske By[2].

I det følgende Aar, Sargons tolvte Regjeringsaar, begyndte Sargon endelig en Krig imod Babylon[3], hvis Konge

maruduk - bal - iddin - na[4]

Merodakh-Baladan dengang havde hersket tolv Aar over Babylon[5]. Sargon gik dog ikke lige imod Hovedstaden, men faldt først ind i det østlige Babylonien og satte sig fast ved Floden *Surappi* hvorfra han truede Babylons Forbundsfælle Elam.

Han angreb her den vigtige By *Dur-athara*, hvis Forsvar *Merodakh-Baladan* havde betroet til Stammen Gambulu, der boede i disse Egne, og til hvis Undsætning han endvidere havde sendt 600 Ryttere og 4,000 Mand Fodfolk[6]. Assyrerne oversvømmede Landskabet omkring Floderne Surappi og Uknu, hvorpaa Babylonierne lod Digerne gjennemstikke[7] for at bringe Assyrerne i Forlegenhed.

Alligevel gav Sargons Tropper sig til at beleire *Dur-athara*, som de erobrede en Dag henad Aften. Et stort Bytte faldt i Seierherrernes Hænder, der gjorde 18,430 Fanger i Byen, som de gave Navnet *Dur-Nabu*[8]. Assyrerne betvang derpaa Landet omkring Floden Uknu; hvorpaa de gik videre frem og modtog

---

1 Sal. II, pl. 19 (Botta *Monuments* IV, pl. 83); se nedenfor § 52.
2 Dette Aar var Hezekias 14de Regjeringsaar, i hvilket Senakheribs Tog, efter den nuværende bibelske Text skulde være foregaaet. Men som allerede antydet (S. 38) er Senakheribs Angreb først indtruffet henimod Slutningen af hans Regjering. Slgn. S. 420–421.
3 Dor. H. no. 1 l. 2 (Botta *Monuments* III, pl. 65).
4 Esaias 39, 1; 2 *Kong*. 20, 12. Se nedenfor § 41; S. 443–445.
5 Dor. H. no. 1 l. 7 (Botta l. c.); se S. 443 Anmk. 6.
6 Dor. H. no. 2 l. 3 Botta *Monuments* III, pl. 65 bis. Slgn. pl. 86.
7 Dor. H. no. 2 l. 8 (Botta l. c.).
8 Dor. H. no. 2 l. 10 (Botta *Monuments* III, pl. 65 bis).

Underkastelse af fjorten større Byer og mange mindre[1] foruden af de der boende Stammer *hindaru*, *jatbur*, *pukud*, *Gambulu*[2]. Sargons Hær gik nu længere ind i Landet *Jatbur*, der hørte til Elam, erobrede atter fjorten Byer, hvoriblandt Samhana og Babdur, og modtog Hyldning af seks Fyrster[3]. De berørte nu Floden *Naditi*[5], kastede sig over Distriktet *Rase*, og angreb Byerne *Tel-Humba*[6], *Bube*, *Hamanu* og *Bit-Imbi*, i hvilken sidste By de snart holdt deres Indtog. Ved Efterretningen herom opgav Elams Konge, *Sutruk-nahunti*, Forsvaret og trak sig tilbage til Bjergene[7], idet han overlod Merodakh Baladan til hans Skjæbne.

Sargon gik nu over Euphrat[8] imod Babylon, og indtog en Stilling ved *Dur-ladinna* i Landet Bet-Dakkur, som ikke laa meget langt fra Babylon, der nu for Alvor var truet. Merodakh-Baladan blev meget forfærdet og sendte store Gaver til Elams Konge for at bevæge ham til at komme til Undsætning, hvad han ogsaa virkelig gjorde, idet han med sin Hær tog en Stilling ved Byen *Ikbi-bel*. Merodakh-Baladan tvivlede om at kunne holde Babylon, forlod Byen og forenede sig med Elamiterne ved *Ikbi-bel*. Neppe var han borte, før Indbyggerne i Hovedstaden skikkede Afsendinge til Sargon og indbød ham til at tage Byen i Besiddelse[9]. Han lod heller ikke længe vonte paa sig, men holdt snart sit Indtog i Byen, antog Titel af Konge af Sumir og Akkad. Denne Begivenhed fandt efter Ptolemaios' Kanon Sted i Aaret 710, saaledes at det følgende Aar 709, Sargons trettende Regjeringsaar,

---

[1] Der. O. no. 1 l. 1 (Botta *Monuments* III, pl. 66).
[2] Der. O. no. 1 l. 3 ff. (Botta l. c.). Om disse Stammer se ovenfor S. 361. Slgn. om denne Krig Botta, pl. 87—89.
[3] Der. O. no. 1 l. 11—14 (Botta *Monuments* III, pl. 66).
[4] Der. O. no. 2 l. 1—2 (Botta l. c.).
[5] Der. O. no. 2 l. 4 (Botta l. c.).
[6] Der. O. no. 2 l. 5 (l. c).
[7] Der. O. no. 2 l. 6 (l. c.).
[8] Der. O. no. 2 l. 7 (l. c.).
[9] Slgn. G. Smith i *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VII, S 108; 1869.

bliver hans første Regjeringsaar i Babylon, hvad der ogsaa udtrykkeligt siges i flere Aktstykker[1].

De sidste Begivenheder virkede meget nedslaaende paa Merodakh-Baladan der forlod *Ikbi-bel* og flygtede til Bet-Jakin, der som det siges i andre Aktstykker var hans Fædrenerige[2].

Næste Foraar i Maaneden *Jyar*, i Sargons trettende Regjeringsaar, medens *Manuki-assur* var Eponym, gik den assyriske Hær imod Syden og slog Merodakh-Baladan ved Dur-Yakin, hans Hovedstad, som faldt i Sargons Hænder[3]. Hele Babylonien var nu undertvungen, og de aramaïske Stammer paa Vestgrændsen underkastede sig[4].

Imedens Sargon opholdt sig i Babylon, kom der Afsendinge med Gaver fra syv Konger paa Kypros[5], (som Sargon kalder *Jahnagi* og *Jatnana*)[6]. Disse Afsendinge, som saaledes overbragte Øens Hyldning, have sandsynligvis erholdt det Mindesmærke med sig tilbage, som nu findes opbevaret i Berlin, og som man for en Del Aar siden har opdaget paa Kypros ved Kitti udenfor Larnaka[7].

En Konge *Uperi* af *Asmun*, som der skal have ligget femten Dages Seilads fra Euphrats Munding paa Kysten af den persiske Bugt, sendte ligeledes Tribut[8], og den assyriske Statholder i *Kue* angreb Moskernes Konge *Mita* og tvang ham til at betale Tribut[9]. Kongen af Kommagene, *Mutallu*, gjorde Oprør i Haab om Understøttelse fra Kong *Argisti* i Riget Ararat (*Urardi*), men Hjælpen

---

[1] Se G. Smith l. c. S. 96, se nedenfor S. 445, Anmk. 1.
[2] Slgn. Rawlinson *Inscr.* I, pl. 39, l. 50 ff. Se nedenfor § 41 S. 443.
[3] Slgn. G. Smith i *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VII, S. 108, 1869.
[4] De opregnes i Botta *Mon.* pl. 145 l. 5–7. Slgn. ovenfor S. 361.
[5] Sal. II, pl. 35 l. 3 (Botta *Monuments* IV, pl. 91); se ogsaa Botta pl. 129 l. 13–14 og pl. 153 l. 1.
[6] Norris mener, at de to Navne ere Synonymer for Kypros; se hans *Assyrian Dictionary*, S. 477.
[7] Uheldigvis have Preusserne afhugget Kanterne for lettere at kunne løsne Stenen fra den Klippe, hvori den var indsat. Alle Linierne mangle som Følge heraf baade Begyndelsen og Slutningen.
[8] Botta *Monuments* IV, pl. 129 l. 12 og 152 l. 14; slgn. pl. 90 l. 1.
[9] Sal. II, pl. 34 (Botta *Monuments* IV, pl. 90 l. 3 ff. l. 10). Se nedenfor § 45.

udeblev, og *Mutallu* maatte flygte. Alle disse Begivenheder henhøre til Sargons fjortende Regjeringsaar (708).

Nogen Tid efter døde *Dalta*, Konge af *Illipi*. Hans to Sønner stredes om Thronen, den ene henvendte sig til Elam, den anden, Ipsabara, til Sargon, som sendte sin Hær ind i Landet og satte ham paa Thronen[1]. Denne Begivenhed fandt Sted i Aaret 707, i hvilket Sargon synes at have fuldendt Bygningen af den nye Residentsstad, *Dur-Sargon*[2].

Sargon regjerede endnu to Aar, i hvilke der uden Tvivl skete flere Oprør, som Sargon ikke formaaede at dæmpe, ligesom ogsaa Elamiterne tilbageerobrede nogle Distrikter af de tabte Provindser[3]. Det var derfor ikke nogen let Opgave, som Sargons Efterfølger[4]

sin - akhi - irba

eller: *sin akhi ir - ba*

סנחארב[5], Senakherib, havde at løse, da han ved sin Faders Sargons Død, den 13de Dag i den femte Maaned (*Ab*) i det Aar da *Pakhar-bil* var Eponym, (formodentlig omtrent den 14de August 705) besteg Assyriens Throne[6], som han beklædte i over 24 Aar.

Senakherib vendte sig først imod Babylon, hvor der i Foraaret 704 og endnu i Foraaret 703, efter Ptolemaios' Kanon, var

---

[1] Slgn. Botta *Monuments* IV, pl. 151 l. 21; slgn. pl. 128 l. 3 ff.

[2] Se ovenfor S. 358.

[3] Dette siges udtrykkeligt af Senakherib, Taylors Cyl. IV, l. 45—46, (Rawlinson, *Inscr* I, pl. 40).

[4] Om Senakheribs Regjering kan man sammenligne G. Rawlinson *Five Monarchies* II, S. 426—466.

[5] Esaias 36, 1; 37, 37; 2 *Kong*. 18, 13 og 19, 37. Septuagintas Σεναχηριβ stemmer bedre med den assyriske Form end Masoreternes *Sankherib*.

[6] Rawlinson, *Inscr*. II, pl. 69 (næstsidste Fragment l. 10).

[7] Rawlinson, *Inscr*. I, pl. 7 findes Senakheribs Navn skrevet flere Gange paa forskjellige Maader. Se ogsaa pl. 37, l. 1.

Uroligheder[1], saaledes at Assyrerne først i Løbet af Sommeren 704 ere blevne Herrer over Babylon. De Uddrag, vi have af Senakheribs Aarbøger, ere ikke meget udførlige og indeholde navnlig ingen Bestemmelse af den Tid, det medtog at betvinge Babylon, men de antyde dog paa flere Maader, at baade Krigen med Babylon og nogle af de følgende Felttog varede flere Aar. Efter en haard Kamp blev Senakherib Herre over Babylon, hvor Merodakh Baladan atter havde opkastet sig til Herre[3], som det fortælles saavel i Senakheribs *Annaler*[4] som i det Udtog af Berosos, vi læse hos Eusebios[5].

Senakherib plyndrede Skatkamret og indsatte en vis

bel - ebus

eller: *bel - ibni*

Belibos til Underkonge[6]. Efter Ptolemaios' Kanon blev han Konge i Aaret 703 og regjerede tre Aar til 700[7].

Efter Babylons Erobring modtog Senakherib Hyldning af de aramaiske Stammer i den vestlige Del af Landet[8], hvorpaa han maaske dog først i det følgende Aar 702, gik imod forskjellige Egne i Medien[9], navnlig imod *Illipi*, hvis Konge *Ispabara* havde

---

[1] Efter *Sarkanios'* 5 Aar følge 2 Aar *ἀβασίλευτα*.

[2] Den saakaldte Bellinos Cylinder, som er dateret fra den syvende Maaneden *sibuti* i det Aar, da Nabuliah var Eponym (702) fortæller kun om *to* Felttog, som altsaa have udfyldt tre Aar (705–702).

[3] Om de øvrige Begivenheder i disse Aar i Babylon; se nedenfor S. 446 (§ 41: Babyloniens Historie).

[4] Taylors Cyl. col. I, l. 19 ff. (Rawlinson, *Inscr.* pl. 37).

[5] Euseb. *Chron. Arm.* (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 504).

[6] Bellinos Cyl. l. 14 (Layard *Inscr.* pl. 63).

[7] Hos Eusebios hedder det, at *Belibos*, eller som han kaldes *Elibos*, selv ryddede Merodakh Baladan afveien: Marudaches ipse Baladanes tyranniden invasit mensibus sex, donec eum sustulit vir quidam nomine Elibus, qui et in regnum successit.

[8] Taylors Cyl. col. I, l. 41—45; Bellino l. 15—16.

[9] Taylors Cyl. col. I, l. 63 til col. II, l. 8 (Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 37 og 38), Bellinos Cylinder l. 21 ff. (Layard l. c.).

afkastet det assyriske Aag[1]. Ogsaa her seirede Senakherib og indlemmede endel af det overvundne Land i Assyrien, hvorpaa han betvang nogle Egne af det fjernere Medien.

Næste Aar, enten i Aaret 702 da *Nabuliha* var Eponym eller snarere i Aaret 701, da *Hanon* var Eponym, gik Senakherib imod Syrien[2], som formodentlig i flere Aar havde været i fuldt Oprør. Men Modstanden ledededes ikke med Klogskab. Kongen af Sidon, som var en af Hovedmændene for Opreret, flygtede[3], hvorpaa Phoinikien, Moab, Amon, Edom tilligemed Asdod underkastede sig[4], hvorimod Askalon, Ekron og Juda vedblev Kampen, formodentlig i Haab om Hjælp fra Ægypten. Askalon faldt dog snart[5], thi Ægypterne udeblev. De kom imidlertid tilsidst og trængte endog helt frem forbi Ekron til henimod Jaffa, men de bleve slagne ved Altaku[6], hvorpaa Assyrerne erobrede flere Byer, navnlig Ekron[6]. De kastede sig derefter over Juda Rige, hvis Byer faldt, den ene efter hinanden[7], hvorpaa Kongen, Hezekias, (der dengang havde regjeret i omtrent fire og tyve Aar), underkastede sig, og gav en Tribut, imedens 200,000 af hans Undersaatter bortførtes til Assyrien[8].

Hermed ender den assyriske Beretning om Felttoget i Syrien uden paa mindste Maade at antyde, at Assyrerne paa dette Tog skulde have lidt et stort Uheld; men af Herodot[9] fremgaar det tilstrækkeligt, at Senakherib *paa et Tog til Ægypten*, i Nærheden af dette Lands Grændser, *har lidt et stort Nederlag;* og at Herodot

---

1 Taylors Cyl. col. II, l. 8—29 (Rawlinson *Inscr.* pl. 38), Bellinos Cylinder l. 34. Se nedenfor S. 468.

2 Taylors Cyl. col. II, l. 35—37 (Rawlinson, *Inscr.* I, pl. 38). Se § 52.

3 Taylors Cyl. col. II, l. 38—56 (Rawlinson, l. c.).

4 Taylors Cyl. col. II, l. 58—61 (Rawlinson *Inscr.* I, pl. 38).

5 Taylors Cyl. col. II, l. 73—82; slgn. § 69.

6 Taylors Cyl. col. II, l. 82; III, l. 11.

7 Taylors Cyl. col. III, l. 13 (Rawlinson, *Inscr.* I, pl. 39; se ogsaa Rawlinson *Inscr.* I, pl. 7, l. 3. Se videre nedenfor § 96.

8 Taylors Cyl. col. III, l. 17.

9 Her. II, 141.

her væsentligt har Ret, er der heller ikke nogen Grund til at betvivle; kun kan man være noget uvis om, *hvorvidt dette Uheld har rammet Assyrerne paa dette Felttog eller senere*, i hvilket sidste Tilfælde man atter kan være i Tvivl om, hvorvidt det Felttog, under hvilket Uheldet fandt Sted, er blevet foretaget *før* Udarbeidelsen af de Udtog, vi have af hans Aarbøger, *eller senere*, med andre Ord om det henhører enten til Midten eller til Slutningen af Senakheribs Regjering.

Vi maa her bemærke, at en nøie Undersøgelse af de assyriske Aarbogs-Udtog (Annaler og Fasti) viser, at Forfatterne af disse Udtog slet ikke pleiede at springe noget Felttog over fordi man paa det havde lidt endog store Uheld, men at de udelod Ulykkerne og blot fortalte de lykkelige Hændelser, – og af disse kunde der sikkert paa ethvert Felttog opvises nogle. Det kan derfor anses for sikkert, at Senakherib ikke har foretaget noget andet Tog til Syrien før Affattelsen af de Annaler og øvrige Aarbogs-Udtog, vi have tilbage — thi i disse tales der ikke oftere om Syrien, — eller med andre Ord, Senakheribs Nederlag maa enten være indtruffet i Aaret 700 paa hans store syriske Tog, eller efter Aaret 689.

Men det Sidste er af flere Grunde navnlig af Hensyn til Tidsbestemmelserne i Biblen[1], lidet sandsynlig, imedens paa den anden Side mange forskjellige Omstændigheder tale for Antagelsen af, at Senakheribs her beskrevne syriske Felttog er endt med et stort Nederlag, enten udenfor Jerusalem eller i Nærheden af den ægyptiske Grændse.

Senakheribs næste Felttog, hans fjerde, var rettet imod Ba-

---

[1] Da Samaria maa være falden i Aarene 722–720 og Hezekias dengang havde regjeret i seks Aar (2 *Kong.* 18.10) maa hans Thronbestigelse i det Seneste være foregaaet i Aaret 726, og han kan saaledes ikke have levet længere end til Aaret 695, eftersom han kun regjerede i 29 Aar (18.2). Han har saaledes ikke overlevet Senakheribs store Tog mere end i fem Aar. Slgn. § 96.

bylon[1], som altsaa havde gjort Opstand, formodentligt ved Efterretningen om Assyrernes store Nederlag i Juda. I Spidsen for de oprørske Babylonier stod den fordrevne Konge, Merodakh-Baladan[2], og en vis

su - su - bu

Susubu[3], som synes at have havt mange Tilhængere i Babylon; men begge bleve beseirede, Susubu blev slaaet ved *Bittut*, og efter en haard Kamp i Bet-Yakin, Merodakh Baladans Fædrenerige, opgav denne sidste Kampen, indskibede sig med en Del af sine Tilhængere paa sin Flaade, hvorpaa hele Landet indtil den persiske Bugt bøiede sig for Assyrerne.

Senakheribs ældste Søn

assur na - din sum[4]

Aspronadios — som han kaldes i Ptolemaios' Kanon — blev indsat til Underkonge. Denne Begivenhed forefaldt ifølge denne Kanon i Aaret 700, efter assyriske Aktstykker derimod *i det Aar, da Mitunnu var Eponym*[5]; men nu var ifølge Eponymlisterne denne Mitunnu netop Eponym 63 Aar efter det Aar, da den store Solformørkelse var bleven iagttaget, og denne indtraf, som ovenfor bemærket, i Aaret 763, saaledes at altsaa Assyrernes Aktstykker føre os til det samme Aar som Ptolemaios' *Kanon.*

Nederlaget i Syrien synes at have havt et Omslag til Følge i den assyriske Politik, idet Senakherib fra den Tid af mere stræbte at gjøre sit Rige til *en asiatisk Stormagt*, medens Assyriens Konger i de sidste halvhundrede Aar navnlig havde havt

---

[1] Taylors Cyl. col. III, l. 52—65 (Rawlinson *Inscr.* I, pl. 39).
[2] Taylors Cyl. col. III, l. 63 (Rawlinson *Inscr.* I, pl. 39).
[3] Col. III, l. 45 (Rawlinson l. c.), hvor Ordet forekommer i Eieform *susubi*. Navneformen findes oftere f. Ex. col. IV, l. 35.
[4] Col. III, l. 63—65.
[5] Se G. Smith i *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VIII, S. 38; 1870.

deres Opmærksomhed rettet imod Vesten, imod Syrien, Lilleasien, Ægypten og Øerne i Middelhavet; nu derimod synes de at have kastet deres Øine paa *det rige Indien*, som allerede Tiglath Pilesar havde berørt, og til hvis Grændser siden Senakheribs Sønnesøn skulde trænge frem.

Istedetfor saaledes at søge at tilbageerobre det tabte Syrien, vendte Senakherib sig nu imod forskjellige hidtil ubetvungne Folk, der boede Syd og Sydost for det kaspiske Hav[1]. Han tvang dem til at hylde sig som deres Lehnsherre, men snart efter vendte han sig atter imod Babylonien, hvor der formodentlig var udbrudt et nyt og farligt Oprør, som bragte *Susubu* paa Babyloniens Throne[2]. Senakherib trængte rigtignok frem til den persiske Havbugt og udrustede paa dette Hav en Flaade, med hvilken han gik til Kysten af Elam, hvor han gjorde Landgang. Han hærgede og brændte her nogle Byer og fangede nogle af sine oprørske Undersaatter, som vare flygtede bort fra deres Hjem i Bet-Yakin[3], men egentlige Erobringer gjorde han ikke paa dette Tog.

Paa Hjemreisen kæmpede han med Susubu, slog ham og fangede ham og tilføiede ogsaa Elamiterne store Tab[4]. Disse Felttog i Kaldaia kalder Senakherib sit *sjette Felttog*[5]. Det henhører formodentligt til Aarene 697 og 696.

Derefter, sandsynligvis i det følgende Aar, forfulgte Senakherib sin Seir ind i Elam, hvor han erobrede 34 Byer, som han ødelagde[6]. Kong *Kudur-hahunti* (II) forlod sin Hovedstad *Madakti*[7] og flygtede mod Øst, hvorpaa Senakherib begav sig paa Marchen

---

[1] Taylors Cyl. col. III, l. 66—82 ff., col. IV, l. 1—20 (Rawlinson *Inscr.* I, pl. 39 og 40).
[2] Dette tilstaar Senakherib i Forbigaaende. Taylors Cyl. col. IV, l. 35—36 (Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 40).
[3] Taylors Cyl. col. IV, l. 21—34 (l. c.).
[4] Taylors Cyl. col. IV, l. 37—42 (l. c.).
[5] Det beskrives i Taylors Cyl. col. IV, l. 21—42 (l. c.).
[6] Taylors Cyl col. IV, l. 51—69 (l. c.).
[7] Taylors Cyl. col. IV, l. 72 (l. c.). *Madakti* er de Gamles *Badaka*.

imod *Madakti*, men Uveir og dyb Sne nødte ham til at vende om i den tiende Maaned[1], formodentlig i December Maaned (695).

Imidlertid optraadte Susubu atter paa Kamppladsen. Det var nemlig lykkedes ham at undslippe[2] til Elam, hvorfra han nu, formodentlig omtrent i Aaret 693 vendte tilbage til Babylon[3], som maaske allerede Aaret tilforn (694) havde afkastet Assyrernes Aag. Babylonierne hilste ham med Glæde som deres Konge, og han begyndte straks at berede sig paa Kampen med Assyrerne[4]. Men han vidste altfor vel, at han ikke ved egen Kraft kunde forsvare sig. Derfor opbrød han Skatkammeret i Guden Merodakhs Tempel i Babylon og sendte Guld og Sølv til *Umman-minan*, Konge af Elam, med indstændig Anmodning om snarligt at komme ham til Hjælp. Dette Tempelran gjorde et dybt Indtryk paa Befolkningen i Mesopotamien, der antog, at Susubu ved dette paadrog sig Gudernes Vrede, og derved selv blev Skyld i sit Fald; ogsaa Assurhaddon betragter Ranet paa denne Maade[5]; han underretter os desuden om, at Begivenheden foregik 11 Aar før hans Thronbestigelse[6], altsaa omtrent i Aaret 692.

Umman-minan modtog Susubs Gaver og Forslag, samlede en stor Hær og gik ind i Babylonien, hvor Assyrerne ogsaa havde indtaget en Stilling. Forskjellige Stammer, saavel i Sydmesopotamien som i de tilgrændsende Lande, sluttede sig ligeledes til Susubu og deltog i Kampen imod Assyrerne[7]. Det kom til et stort Slag ved *Khaluli*[8] ved Bredden af Tigrisfloden, hvor Assyrerne seirede. Med Fortællingen om denne Begivenhed ender det

---

[1] Slgn. Norris *Assyrian Dictionary* S. 440. Taylor Cyl. col. IV, l. 77—79 (Rawlinson, *Inscr.* I, pl. 3), Nebbi-Yunni Indskriften l. 43 (Rawlinson, *Inscr.* I, pl. 43), S. 447.

[2] Se Taylors Cyl. col. V, l. 9—14 (Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 41).

[3] Se nedenfor § 41.

[4] Taylors Cyl. col. V, l. 19—22 (Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 41).

[5] Se Aberdeen-Stenen, (Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 49, og pl. 50).

[6] Se Assurhaddons Indskrifter (navnlig Aberdeen-Stenen col. II, l. 12).

[7] Taylors Cyl. col. V, l. 31—38 (Rawlinson *Inscr.* I, pl. 41).

[8] Taylors Cyl. col. V, l. 47 til col. VI, l. 24 (Rawlinson pl. 41 og 42).

Uddrag af Senakheribs Aarbøger, som læses paa Taylors Cylinder[1], idet der forsikkres, at Fjendens Magt var knust.

Assyrernes Seir maa dog ikke have været saa fuldstændig som Annalerne lade formode; thi i saa Tilfælde havde Senakherib vel ikke undladt straks at gaa imod Babylon for at tage Byen tilbage. Men Babylon vedblev endnu et Par Aar at beholde sin Uafhængighed, og først omtrent i Aaret 689 blev Senakherib Herre over Byen, som han behandlede med megen Haardhed[2]. Gudebillederne bleve slagne istykker og tagne bort fra Templerne, eller førte til Assyrien, de hellige Bygninger blev revne ned, og Levningerne kastede i den forbistrømmende Flod[3]. Iblandt de bortførte Gjenstande befandt sig ogsaa nogle Gudebilleder, som den babyloniske Konge *Marruduk-akhiddin* (Merodakhhaddon) 418 Aar før havde taget fra Assyrerne. Babylon laa nu i Ruiner i otte Aar, synes det, indtil Staden gjenopbyggedes af Assurhaddon[5].

Senakherib synes i sine sidste Aar at være henfaldet til Uvirksomhed, og Hæren sendtes sjælden i Leding. Men paa den anden Side er det dog heller ikke umuligt, at han fra Tid til anden foretog et Krigstog, og saaledes kan man ikke benægte Muligheden af, at han, ligesom senere hans Sønnesøn Assurbanipal efter sin Seir over Babylon, er gaaet ind i de arabiske Stepper og er trængt frem til Edom[6]. I det Mindste fortæller Assurhaddon os, at Assyrerne i hans Faders Dage havde stormet Edoms Hovedstad, hvilken Begivenhed aabenbart ikke kan henhøre til Sen-

---

[1] Se ovenfor S. 246 med Anmk. 2.

[2] Indskriften i Bavian (Rawlinson, *Inscriptions* vol. III), fortæller om denne Erobring af Babylon.

[3] Man læser i Indskriften i Bavian: „Jeg nedrev og ødelagde Byen og Templerne fra deres Grundvold til deres Top og jeg brændte dem ved Ild. Gudernes Templer og Helligdomme, Taarne af Teglstene og Jord styrtede jeg om og kastede dem i Floden Arahi".

[4] Se ovenfor S. 374—375.

[5] I Ptolemaios Kanon siges der efter *Messimordakos* at være fulgt otte *Ἔτα ἀβασίλευτα*, hvorved formodentlig hentydes til, at Byen i disse Aar laa i Ruiner.

[6] Slgn. G. Smith i *Zeitschrift für ägypt. Sprache* VIII, S. 40; Marts 1870.

akheribs feromtalte Tog til Syrien. Han siger nemlig: „Edom var en stærk By i Arabien, som Senakherib, min Fader, havde taget, og hvorfra han havdeført endel Gudebilleder til Assyrien. Hazael, Konge af Arabien, kom med store Gaver til Ninive og bad om at faa Gudebillederne tilbage“[1]. Her hentydes jo aabenbart til et Tog mod Arabien forskjelligt fra det ovenfor nævnte, thi paa hint havde Edoms Konge Joram ganske vist hyldet Senakherib, men denne var neppe trængt frem til Edom[2]. At Senakheribs store Nederlag foran Jerusalem skulde henhøre til denne Tid, forekommer os lidet sandsynligt[3].

Derimod antage vi det for utvivlsomt, at Biblens Efterretning[4] om, at Senakherib blev myrdet af to af sine Sønner, Adarmelek og Sareser, i det Væsentlige er rigtig, og at ingen af de to Prindser, der myrdede Senakherib, er bleven i Besiddelse af Assyriens Krone, hvorimod den tilfaldt en anden af den dræbte Konges Sønner, Assurhaddon. Senakheribs Mord fandt Sted i Aaret 681, i det Aar, da *Nabu-akhi-isik* var Eponym[5].

Trods alle sine Uheld undlod Senakherib ikke at bygge. Han opførte paa Høien Kuyundshik i Ninive[6] et stort Palads, der indtog et Fladerum af seks Tønder Land og indeholdt 80 Værelser[7]. Salene have i dette Slot et bedre Forhold end Salene i de ældre Bygninger, og det er tydeligt, at man har lært at spænde Loftet over bredere Rum end før. I Senakheribs Basreliefs hersker større Mangfoldighed end i hans Forgængeres, Krigsscenerne blive talrigere og mere afvekslende, og ved Siden af disse kommer der mange Billeder af det daglige Liv, imedens i de ældre Kongers Basreliefs de religiøse Billeder havde havt Overvægten; kortsagt

---

[1] Assurh. Cyl. col. II, l. 55.
[2] Edoms Konge underkastede sig, inden Assyrerne naaede Juda.
[3] Se ovenfor S. 420—421.
[4] Esaias 37, 38; 2 *Kong.* 18, 37.
[5] Se den assyriske Kanon og Ptolemaios' Kanon.
[6] Slgn. Layard *Ninive and Babylon* S. 67 med tilhørende Plan.
[7] Slgn. G. Rawlinson *Fife Monarchies* II, S. 457.

Realismen bliver fra Senakheribs Tid mere og mere fremtrædende i Assyriens Konst.

Om dette Byggeforetagende fortæller Senakherib oftere i sine Indskrifter. I den ældste Udgave af hans Annaler, som læses paa *Bellinos Cylinder*[1], fortæller han saaledes, at hans Forgængere, uagtet de havde udvidet og ombygget saa mange Paladser, aldrig havde tænkt paa at *istandsætte Centralpaladset i Ninive, som var den kongelige Bolig*[2]; ligesom de ikke havde sørget for godt Drikkevand i Ninive[3].

Derefter fortæller han, at han samlede Arbeidsfolk[4], rev det gamle Palads og Vandledning ned[5], og byggede et nyt Palads og en ny Vandledning. Det nye Palads var omtrent fem Gange saa langt som det gamle og betydeligt videre.

I en senere Udgave af sine Annaler, Taylors Cylinder, taler Senakherib atter om sine Bygninger i Ninive, hvorledes han nedrev de gamle Økonomibygninger ved Slottet og benyttede dem til at udvide Platformen, hvorpaa han byggede sit nye store Palads.

I Indskriften ved Bavian taler han navnlig om sine Arbeider til Ninives Vandforsyning og andre vigtige Foranstaltninger, som han traf i Ninive, og om de Bygninger, han her opførte[7]; men i ingen af alle disse Indskrifter taler han om, at Ninive laa i Ruiner[8]: man ser tvertimod, at der i Ninive fandtes et kongeligt Palads, som han helt rev ned, og det er derfor ikke forunderligt, at man i Ninive ingen Levninger har truffet af ældre Bygninger[9].

---

1 Se ovenfor S. 245 med Anmk. 6.
2 Bellino l. 40 (Layard, *Inscr.* pl. 64)
3 ib. l. 42 (Layard l. c.).
4 ib. l. 43—44 (Layard l. c.).
5 ib. l. 49 (Layard l. c.).
6 ib. l. 51; slgn. l. 45 (Layard l. c.).
7 Taylors Cyl. col. VI, l. 25 ff.
8 Se ovenfor S. 391—394 om Opperts og hans Disciples Theori om Ninives Undergang ved Babylonien og Meder i det ottende Aarhundrede før Kristus (F. Lenormant *Manuel* II, 77 ff.).
9 Denne Omstændighed paaberaaber Oppert sig til Forsvar for sin ovennævnte Theori om Ninives Ødelæggelse i Aaret 792.

Senakheribs Efterfølger paa Assyriens Throne var, som alt bemærket, hans Søn Assurhaddon eller, som hans Navn skrives paa Assyrisk:

eller

assur - akh - iddin[1]

אסרחדון, *Esarhaddon*, som han kaldes af Masoreterne. Denne Konge var en virksom og duelig Hersker, der i kort Tid bragte det synkende Rige atter paa Fode.

Han ordnede først de babyloniske Forhold[3] og forjog en Søn af Merodakh Baladan, *Nabu-sir-simtat*, der herskede over en Del af Familiens Arverige, hvilket han forøvrigt gav til en anden af Merodakh Baladans Sønner, *Naid Marduk*[5]. Ved samme Leilighed fordrev han ogsaa en Hersker af Bet-Dakkur, *Samas-darukin*, og indsatte i hans Sted *Nabu-sallim*, Søn af Belesis (Balazu) til Konge i dette Land.

Snart efterat Forholdene i Babylonien vare ordnede, gik Assurhaddon imod Syrien[6]. I Spidsen for Syrerne stod Sidon, der denne Gang ikke, som for nogle og tyve Aar siden, ilede med at overgive sig. Byen forsvarede sig med Kraft, men blev tilsidst stormet, indtaget og plyndret. Kongen Abd-Melkart forsøgte at flygte til Skibs, men blev indhentet paa Vandet, fanget og siden henrettet[7] tilligemed en anden Konge, Sandu-Arri af *Kundu*, og

---

[1] Man finder hans Navn oftere hos Rawlinson; se *Inscriptions* pl. 48.

[2] Esaias 37, 38; 2 *Kong.* 19, 37.

[3] Se Rawlinson *Inscr.* I, pl. 49, (pl. 50) der behandler Assurhaddons Forhold til Babylon.

[4] Ass. Cyll. col. II, l. 32.

[5] Cyl. col. II, l. 35.

[6] Man finder Fortællinger om Assurhaddons Bedrifter i Syrien paa hans Cylinder col. I, l. 9—34 (Rawlinson l. c.). Se forøvrigt videre § 52.

[7] Se col. I, l. 49—51.

Sizu[1], to Landskaber, der formodentlig laa i Nærheden af Andana Bugten eller paa Libanons nordlige Affald.

Efter Sidons Fald synes alle Syriens Fyrster tilligemed Kongerne paa Kypros at have underkastet sig Assurhaddon og at have hyldet ham som deres Lehnsherre.

Assurhaddon berørte formodentlig ved samme Leilighed Kilikien og Grændserne af Landet Tubal, hvor han dog mere hærgede og ødelagde end gjorde egentlige Erobringer.

Det var maaske paa Hjemmarchen fra det samme Tog, at han ødelagde en By, hvis Navn begyndte med *arza*, som laa i Nærheden af Landet *Musri*[2], og som altsaa maa søges Nordost for Assyrien[3].

Det er ikke usandsynligt, at Assurhaddon paa samme Tog er trængt frem til Arabien, hvor han indtog Edoms Hovedstad, hvis Befolkning han bortførte til Assyrien[4]. Dronningen af Arabien skikkede derpaa Afsendinge til Ninive for at erholde nogle Gudebilleder tilbage, som Assyrerne havde taget, og som Assurhaddon ogsaa virkeligt udleverede imod 65 Kameler[5].

Assyrerne foretog ogsaa et Tog langs Arabiens Østkyst og afsatte blandt Andet Hazael, Konge af Kedar, i hvis Sted *Jalu* blev Konge[6].

Assyrerne gik nu til Landskabet

[cuneiform]
ba : a - zu[7]

formodentlig *Landet Buz*, hvorom der tales i det gamle Testamente[8], og derpaa til det længere bortliggende Land

---

[1] Se l. 35—53.

[2] Disse Bedrifter fortælles i col. II, l. 10—21

[3] col. I, l. 54—55. Om *Musri* se nedenfor S. 495—496. Da Ordet skrives med langt *u* i første Stavelse kunne vi ikke tænke paa Ægypten.

[4] col. III, l. 1—3 (Rawlinson, *Inscr.* I, pl. 46).

[5] col. III, l. 4—18 (l. c.).

[6] col. III, l. 19—24 (l. c.).

[7] col. III, l. 25 ff. (l. c.).

[8] *Gen.* 22, 21; Jer. 25, 23 *Hjob.* 32, 2.

ha - 'zu : u[1]

formodentlig *Landet Uz*, der ligeledes omtales i Biblen[2]; og som, efter hvad Assurhaddon fortæller, var rigt paa forskjellige kostelige Frembringelser, navnlig ædle Stene[3].

Endnu foretog Assurhaddon et Tog til

ma - da - i ru - ku - ti

„det fjerne Medien" d. v. s. det østlige Iran (Afghanistan), hvor, han tvang forskjellige Høvdinge til at anerkjende sig for deres Lehnsherre. Saavel Lande som Personer have rent ariske Navne[4].

Imod Slutningen af sin Regjering gik Assurhaddon mod Ægypten, som dengang beherskedes af Aithioperkongen Taharka, hvem han slog gjentagne Gange, hvorpaa en stor Del af de Fyrster, som beherskede Ægypten, (Dodekarkerne) anerkjendte Assyrerkongen for deres Lehnsherre[5].

Assurhaddon gik nu tilbage til Assyrien, efterladende ved Nar-el-Kelb, ved Siden af Rameses Sesostris' Mindesmærker, en Mindetavle[6] om sine egne Seire over Rameses' Folk, ligesom han selv fra den Tid af han havde betvunget Ægypten kaldte sig *sarmuzur-u-kusu* (Konge af Ægypten og Aithiopien)[7].

---

[1] Ass. Cyl. col. III, l. 31 ff.

[2] *Gen.* 10, 23; 22, 21; 36, 28. *Hjob.* 1, 1.

[3] col. IV, l. 9—15.

[4] De to Høvdinge kaldes *Sitirparna* og *Eparna*, hvad der efter Oppert er Hellenernes Sithraphernes og Hyphernes. Efter Norris *Assyrian Dictionary* S. 536 vilde disse to Navne i den ariske Del af Indskriften have været skrevne *Chitrafrana* og *Vifrana*.

[5] Slgn. Euseb. *Chron. Arm.* I. p. 25 (Müller *Fragm. Hist. Gr.* IV, 282). *Aegyptum præterea partesque inferiores Syriæ acquirebat Axerdis* (d. e. Assurhaddon).

[6] Slgn. Forfatterens *Reise* S. 413, hvor Indskriften urigtigt henføres til Senakherib.

[7] Man finder korte Indskrifter fra den sidste Tid af Assurhaddons Re-

Men da han kom tilbage til Ninive, faldt han i en farlig Sygdom, saaledes at han aldeles ikke kunde tænke paa atter at gaa med sin Hær til Ægypten, hvor et voldsomt Oprør var udbrudt[1]. Han erklærede derfor sin Søn

eller

assur - *bani* - pal

for sin Medregent paa Assyriens Throne, hvilken kongelige Beslutning kundgjordes den 12te Jyar i det Aar, da Marlarmi var Eponym (668)[2]. Assurhaddon trak sig tilbage til Babylon, hvis Scepter han endnu beholdt i nogen Tid, indtil han betroede det til sin anden Søn

Saul (?) *sum* - *ukin*[3]

Polyhistors *Samuges*, Ptolemaios' *Saosdokin*, der besteg Thronen 667.

Assur-bani-pal gik nu imod Ægypten, som han fuldstændigt erobrede; men da han var borte, udbrød der et Oprør, hvis Hovedmænd de assyriske Hærførere, som vare efterladte i Ægypten, dog vare heldige nok til at fange, hvorpaa de sendtes til Assyrien. Alligevel fik Taharka nogen Tid efter Overhaand og udjog Assyrerne af Landet. Tyros' Konge *Baal* og Arvads Konge *Jakin-tib* gjorde ligeledes Oprør, maaske tilskyndede dertil af Ægypterne.

---

gjering paa Bagsiden af Alabasterplader fra hans senere Bygninger (Layard *Inscriptions* pl. 19; Rawlinson *Inscr.* I, pl. 48 no. 4).

[1] Hovedkilden til det følgende er Assurbanipals Annaler i London hvis Text vil findes i Rawlinson *Inscriptions* vol. III. Største Delen af Texten er udgivet med Oversættelse og Forklaring af Oppert i hans *Mémoire sur les rapports de Égypte et de l'Assyrie* 1869 4to (i *Mémoires présentès à l'Academie des Inscriptions* tome VIII).

[2] Slgn. G. Smith i *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VI, S. 95 Sept. og Oct. 1868.

[3] Han omtales i to Indskrifter, der findes i Britisk Museum, udgivne hos Rawlinson *Inscript.* I. pl. 8 no. 1, l. 4 og no. 2. l. 11.

Assur-bani-pal samlede en betydelig Hær, tvang paa Veien den oprørske Konge *Jakin-tib* til at flygte og indsatte hans Søn *Abibal* til Konge i Arvad. Han efterlod nu en Del af sin Hær foran Tyros, som snart maatte capitulere, og sendte derpaa sin Hovedstyrke ind i Ægypten, understøttet af Neko, der i assyrisk Fangenskab havde skiftet Sind. Ægypten blev tilbageerobret, og Taharka forjoges til Aithiopien, hvor han døde; men hans Stedsøn som Assyrerne kaldte *Urdamanie*, havde mere Held og erobrede atter Ægypten, som dog, efter hvad Assyrerne fortælle[1], blev taget tilbage af dem efter flere nye blodige Seire.

Med Efterretningen om denne Tilbageerobring ender den assyriske Beretning om Assur-bani-pals Krige i Ægypten, men Folket i dette Land er sikkert neppe vedbleven at anerkjende Assur-banipal for sin Konge, om end enkelte af Fyrsterne i Landet (Dodekarkerne), f. Ex. Psametik, have anerkjendt ham for Lehnsherre for at være sikkre paa, hverken hemmeligt eller aabenbart, at blive fortrædiget af ham; men assyrisk Provinds var Landet ikke.

Nogen Tid efter den omtalte Krig i Ægypten, altsaa henimod Aar 660, modtog Assurbanipal Afsendinge fra Lydiens Konge

𒁹 𒄖 𒄖 eller 𒁹 𒄖 𒊌 𒄖

gu - *gu* eller *gu* - *ug* - *gu*

d. e. Gyges, som havde overvundet flere af sine Naboer og hævet sit Rige til en ikke ringe Betydning, men som dengang led meget af et Indfald af Skyther, hvorfor han anmodede Assyrerkongen om Hjælp, idet han til Gjengjæld anerkjendte ham for sin Lehnsherre og sendte ham en Tribut, ligesom han ved samme Leilighed lod nogle fangne Skyther (*gimir*) føre til Ninive[2].

Assur-bani-pal modtog Tilbudet og understøttede Gyges, ligesom han ogsaa selv ved samme Tid undertvang flere Strækninger

---

[1] Se nedenfor § 68; slgn. ogsaa Opperts S. 431 Anmk. 1 anførte *Mémoire*.

[2] Assurbanipals Annaler (Rawlinson *Inscriptions* col. III.); slgn. G. Rawlinson *Fife Monarchies* II, S. 487—88 og G. Smith i *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VI, S. 98. Sept. Oct. 1868.

af Lilleasien, som han indlemmede i Assyrien. Kongen af Minni, *Akhsheri*, blev saaledes tvungen til at betale en høi Tribut, og en Del af hans Rige, Landskabet *Paddiri* indlemmedes i Assyrien[1].

Assurbanipal tugtede ogsaa nogle Arabere, der vare faldne ind i Babylonien, og sendte de Fangne til Ægypten[2].

Efter disse Begivenheder udbrød der en Krig med Elam, da Assurbanipal nægtede endel Elamiter, der havde taget Bolig i Assyrien under en Hungersnød, Tilladelse til at vende hjem. *Urtaki*, Elams Konge, blev meget forbittret herover og beredte sig til Kamp. Krigen begyndte, men Assyrerne seirede og trængte ind i Elam. *Bel-bagar*, Gambalu's Konge, søgte at mægle, men forgjæves: Assurbanipal lod sig ikke bevæge, Assyrerne vendte deres hele Magt imod Elam. Men til Held for Elam gjorde nu Saosdokhin Oprør i Babylon, saaledes at Assyrerne en Tid lang ikke kunde anvende deres fulde Kraft imod Elam. Babylonien formaaede imidlertid ikke at modstaa Assyrerne, Babylon blev indtaget, Saosdokhin taget til Fange og Landet undertvunget, saaledes at Assyrerne atter havde frie Hænder imod Elam. Saosdokhin blev forøvrigt atter indsat til Underkonge i Babylon[3].

Urtaki døde snart efter, hvorpaa en yngre Broder, *Timan-Umman*, tilrev sig Kronen, uagtet Urtaki havde voksne Børn, og uagtet der endnu levede en ældre Broder af *Urtaki*, *Umman-aldas*, som denne tidligere havde stødt fra Thronen.

Urtaki's Sønner *Umman-ibi* og *Tammarit* flygtede til Assurbani-pal og bad ham om Hjælp, som han med Glæde lovede dem, da han vidste, at de havde et ikke ringe Parti for sig i Elam, men *Timan-Umman* paa sin Side var heller ikke ledig, fik Kongen af Gambulu, *Bel-bagar*, og to Sønnesønner af Merodakh Baladan til at gjøre Oprør. Alligevel seirede Assyrerne, tog *Timman-Umman* til Fange og lod ham henrette[4]. Nu indsatte Assyrerne *Urtaki's*

---

[1] G. Rawlinson *Five Monarches* II, S. 488.

[2] G. Smith *Zeitschrift* (l. c.).

[3] G. Rawlinson (l. c.). Slgn. nedenfor S. 448.

[4] Flere Basreliefs fra Assur-bani-pal's Palads fremstille Timman-Ummans Død.

Sønner til Konger i Elam, men neppe vare de borte, før disse faldt fra, og den gamle *Umman-aldas* optraadte som deres Forbundsfælle. Krigen førtes en Tidlang med afvekslende Held, men Fordelen var dog fornemmelig paa Assyrernes Side, der tilsidst trængte dybt ind i Landet, hærgede det frygteligt og indtog de vigtigste Stæder, blandt andet Byerne Susa og Madakti. Landet var saaledes fuldstændigt erobret og blev derfor sandsynligvis gjort til assyrisk Provinds og forenet med Babylonien; en Del af Riget synes dog *Umman-aldas* at have beholdt som assyrisk Vasal.

Nogle arabiske Stammer havde understøttet Saosdokhin under hans Oprør, hvorfor Assurbanipal straks beredede sig til et Felttog til Arabien, som han ogsaa snart efter virkelig foretog. Toget løb meget heldigt af. Han overvandt Araberfyrsten *Vaiteha*, *Natun* (Nathan) Nabataiernes Konge, og Yuteba, Hazaels Søn, Konge af Kedar[1]; ja trængte helt igjennem Ørkenen indtil Petra, Edom og Moab, som han hærgede og erobrede, ligesom han ogsaa indtog Byen *Zaharru*, uden Tvivl Zohar ved det døde Hav.

To arabiske Høvdinge forfulgte han lige til Hauran, hvor han indhentede dem og tog dem til Fange[2].

Allerede forinden de to sidste Krige havde Assur-bani-pal vendt sine Vaaben imod Nord. Vi have alt set ham betvinge Landet Minni (Manna) og dets Konge *Akhsheri*, efter hvis Død han paa dette Riges Throne satte *Aksheri's* Søn *Ualli*. Senere kom dertil endnu Riget *Urardi* (Ararat), hvis Konge *Belat-Duri* ligeledes blev tvunget til at betale Tribut[3].

Efter Elams Betvingelse stod Assur-bani-pal paa sin Magts høieste Spidse. De fleste Folk og Fyrster fra Egnene imellem Indos og Hellesponten og fra Grændsen af Turan indtil Sahara anerkjendte ham for deres Overherre, om det end ikke kan nægtes, at hans Magt over flere af disse Lande, navnlig over Lydien og

---

[1] Hazael omtales af Assurhaddon; se Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 46 l. 19.

[2] Se Assur-bani-pal's Annaler (Rawlinson *Inscriptions* III.); slgn. G. Rawlinson *Fife Monarchies* II, S. 492—493.

[3] Se G. Rawlinson *Fife Monarchies* II, S. 493 Anmk. 5. Slgn. S. 493.

Ægypten var temmelig ringe og egentlig kun var til af Navn; idet disse Landes Konger kun havde anerkjendt ham for deres Overherre for at skaffe sig hans Understøttelse eller i det Mindste for at være sikkre paa ikke at blive hindrede af ham i deres Planer. Derfor se vi dem ogsaa uden videre at bryde deres Forpligtelser imod Assyrien, da de ikke mere mente at have nogen Brug for hans Venskab, og derfor gjorde Assur-bani-pal heller intet Forsøg paa at tvinge de frafaldne Fyrster til Lydighed thi herved kunde han let udtømme Assyriens Kræfter.

I det Hele kan det ikke nægtes, at Assur-bani-pal i sine senere Aar maa have følt, at hans Rige, trods sin store Udstrækning, ikke var saa særdeles stærkt, eller med andre Ord, det maa i de senere Aar af hans Regjering have været aabenbart, at den assyriske Magt begyndte at ældes og svækkes.

Assurbanipal opførte som sine Forfædre forskjellige Bygninger, saaledes et nyt Slot i Kujundshik[1] tæt ved Senakheribs Palads, hvilket sidste dog synes at være vedbleven at være de assyriske Kongers fornemste Residents lige til Rigets Undergang.

I Hovedstaden aabnede han et offentlig Bibliothek, og han synes at have bestræbt sig for at udbrede videnskabelig Dannelse og Smag hos sit Folk[2]. Ogsaa Konsten blomstrede, navnlig Billedhuggerkonsten, hvis Glandspunkt var Basreliefet[3]; thi den statuariske Konst naaede aldrig nogen Udvikling i Assyrien. Assur-bani-pals Basreliefs udmærkede sig ved deres overordentlige Finhed og Smag og ved deres Forestillingers Afveksling og Rigdom. Alle Gjenstande ere fremstillede med en Naturtroskab, som man ser træde frem selv i de mindste Enkeltheder. Men med Assur-bani-pals Sculpturer har den assyriske Konst ogsaa naaet sit Høidepunkt, og allerede under den følgende Konge er Tilbagegangen meget kjendelig.

---

[1] G. Rawlinson *Five Monarchies* II, S. 498.

[2] Slgn. ovenfor S. 41 og S. 234.

[3] En stor Del Basreliefs fra Assur-bani-pals Tid findes nu i London.

Assur-bani-pals Efterfølger var hans Søn

assur e - rik (?) il - i[1]

Assur-erik-ili, hvad der i de Uddrag, vi have af Berosos, er bleven til *Sarakos*[2]. Om hans Regjering vide vi kun lidet, omendskjøndt der dog fra hans Tid haves flere Aktstykker. Han byggede ligesom sine Forgængere, men det af ham opførte Palads blev aldrig fuldendt.

Vi vide hverken, hvor længe han regjerede, eller om han beholdt Rigets Provindser til sin Død, eller om han tilsidst blev indskrænket til det egentlige Assyrien; i ethvert Tilfælde synes det afgjort, at han allerede i Begyndelsen af sin Regjering har rømmet en Del af de fjernere Besiddelser, saaledes Palaistine; derimod antage vi det for høist sandsynligt, at Nord og Mellemsyrien, d. e. Provindserne Karkemish og Hamath, lige til det Sidste have vedblevet at adlyde Ninives Konge[3].

Herodot fortæller om et Indfald af Skytherne i Assyrien og Medien[4] og i flere af de tilgrændsende Lande, hvilket Indfald skulde være foregaaet i de sidste Aartier af det syvende Aarhundrede. Et saadant Indfald har virkeligt ogsaa, som det kan godtgjøres af samtidige Aktstykker[5], fundet Sted, navnlig i Lilleasien, *men adskillige Aartier tidligere;* og uagtet saadanne Indfald oftere kunne have gjentaget sig, kan man dog ikke ubetinget stole paa

---

Mange af dem ere udgivne af Layard, navnlig i Second series af hans *Monuments*.

[1] Hans Slægtregister findes i Rawlinson *Inscr.* I, pl. 48.

[2] Se Müller *Fragm. Hist. Gr.* IV, 282 efter Abydenos hos Eusebios *Chron. Arm.* p. 25. I de Stykker, Eusebios i samme Skrift meddeler efter Polyhistor, findes Navnet *Sarakos* ikke, men derimod hos Synkellos *Chronogr.* p. 210 B. (se Müller *Fragm. Hist Gr.* II, 504–505). Hos begge, saavel hos Synkellos som hos Polyhistor (hos Eusebios) er Fortællingen meget forvirret og forvansket.

[3] § 52.

[4] Her. I, 103–106.

[5] S. 432, slgn. nedenfor S. 468.

hvad Herodot fortæller derom. I det Mindste lader intet samtidigt Aktstykke os paa nogen Maade formode, at der henimod Slutningen af det syvende Aarhundrede har fundet noget stort skythisk Indfald Sted; de israelitiske Forfattere hentyde aldeles ikke til noget saadant, og de tale dog ofte om fremmede Folk.

Den bekjendte fra Ktesias stammende Historie om Ninives sidste Konge, som laa under for et forenet Angreb af Babyloniere og Meder, og som i Undergangens Øieblik skulde være bleven vakt af sin Dorskhed og selv skulde have stukket Ild paa sit Palads[1], — har neppe mere Værd end alle de andre Fortællinger, der stamme fra Ktesias. Man finder den rigtignok ogsaa hos en Forfatter, som har øst af Berosos[2], nemlig Abydenos, men denne Historiker har ogsaa kjendt og benyttet Ktesias eller de Forfattere, der have øst af ham, saa at der herved Intet bevises.

Samtidige Aktstykker fra Ninive, som ere forfattede under denne Konges Regjering, lade os derimod ane, at Assyrernes Undergang maaske er sket paa en anden Maade, idet de nemlig lære os, at Kongen ingen Sønner havde, men kun Døttre[3], — en Omstændighed, som let kan have givet Anledning til en Borgerkrig, under hvilken Kongepaladserne ere gaaede op i Luer, og under hvilken de mægtigere Naboer, navnlig Babylonierne[4], have tilrevet sig hele det egentlige Assyrien.

Af Tidspunktet for disse Begivenheder kan man ikke give nogen nøiere Bestemmelse; vi kunne kun forsikkre, at Ninives

---

[1] Se Klearkhos fra Soloi fr. 5 (Müller *Fragm. Hist. Gr.* II, 305), Duris Sam. fr. 14 (Müller III, 473) og navnlig Nikolaos fra Damask fr. 8 (Müller III, 357–359) samt Diod II. 23—27, Justin. I, 3 og Kephalion hos Euseb. *Chron. Arm.* I, c. 15, Moses fra Khorene *Hist. Arm.* I, 20.

[2] Abydenos: *Rex Saracus regiam Evoritan (?) inflammabat* (Euseb. *Chron. Arm.* I, c. 9 p. 25, Müller *Fragm. Hist. Gr.* IV, 282).

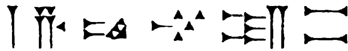
[3] Sir Henry Rawlinson har allerede for adskillige Aar siden opdaget disse Aktstykker, hvis Text dog ikke endnu er udgivet.

[4] Herodot hentyder etsted (I, 185) til Assyriens Undergang ved Babylonierne, men et andet Sted tilskriver han Mederne det Hele (I, 106); hans mediske Efterretninger maa dog benyttes med Varsomhed.

Fald fandt Sted efter Aaret 630 og før 604, efter al Sandsynlighed i Aarene 610 eller 609[1].

§ 41. **Babyloniens Historie (efter Aar 1500).**

Vi have ovenfor[2] forladt Kaldaias Historie ved Kong *Kammurabi* — eller som hans Navn skrives i Indskrifterne

kha - am - mu - ra - bi —

fordi denne Konge danner en Overgang fra det *gamle turanisk-kaldaiske Rige* til det nyere kaldaisk-babyloniske Rige, eftersom han nemlig paa sine Mindesmærker benyttede sig af begge Sprog, idet han snart lod indhugge Indskrifter i det gammel-kaldaiske Sprog, og snart i det babyloniske Sprog[3].

Hans Tidsalder lader sig, som alt bemærket, ikke bestemme nøie, men efter al Sandsynlighed levede han omtrent ved Aaret 1500 f. Kr.

Fra hans Tid blive de babyloniske Aktstykker igjennem et Tidsrum af næsten tusinde Aar meget sparsomme, og kun enkelte Meddelelser i assyriske Aktstykker kaster fra Tid til anden noget Lys over Babyloniens Historie i disse Aarhundreder.

Vi have ovenfor[4] nævnet følgende Konger af Babylon, som synes at have levet i det femtende og fjortende Aarhundrede før Kristus.

ka - ra - issib - da : as

---

[1] Efterretningen i *Kongernes Bøger*, at *Neko drog op imod Assyrien* og paa Veien beseirede Josias, synes at forudsætte, at Assyrien endnu bestod i Josias Dødsaar. Nekos Tog kan ikke vel være foregaaet før i Aaret 610 (se § 69) Assyrernes Undergang kan følgelig ikke være tidligere end dette Aar. Se 2 *Kong.* 23, 29.

[2] Se ovenfor S. 365.

[3] Den ovenfor S. 250 omtalte Indskrift om Kanalarbeidet er paa Babylonisk (Assyrisk); hans kortere Indskrifter ere affattede i det ældre Sprog. De findes i Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 4 no. XV.

[4] S. 369—370.

bur - na - bu - ri - ia : as,

ka - ra - khar - da : as,

na - zi - bu - ga : as[1]

Den sidste af disse Konger var, som alt bemærket, en Usurpator, der styrtedes af Assyrerne, hvorpaa der af disse sidste til Konge i Landet blev indsat en af Burnaburias' Sønner

dur - ri - gal - zu,

af hvem vi have et Par Indskrifter, og som stundom omtales i senere Aktstykker[2].

En af de følgende Konger var *Bin(?)-bal-iddin*, der levede omtrent ved Aaret 1200. En af hans Efterfølgere var den ovenomtalte *Zagare-sum-iddin*, der var samtidig med den assyriske Konge *Tiglath Ninip* (?), med hvem han førte en Krig, som dog ikke var synderlig heldig for hans Vaaben[3].

Efter ham fulgte paa Babylons Throne en Konge af Navnet *Nabu-kudur-uzur* (I.), der kæmpede med *Assur-ris-ilim* (?), og som til Efterfølger havde en Konge af Navnet *Marruduk-akh-iddin* (Merodakhaddon), den Konge, som beseirede Tiglath Pilesar I. og bortførte endel assyriske Gudebilleder til Babylon, hvorfra de siden hentedes tilbage af Senakherib[4].

Marruduk-akh-iddin's Efterfølger var *Marruduk-sapik-siri*, der formodentlig har hersket i Babylonien i Begyndelsen af det ellevte Aarhundrede f. Kr.

---

[1] Rawlinson *Inscriptions* II, pl. 65, col. I, l. 1—15.

[2] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 67, col. II, l. 32.

[3] Se ovenfor S. 372 efter den omtalte assyro-babyloniske Historie.

[4] Se ovenfor S. 374—375 og nedenfor S. 425.

Iblandt Assur-nazir-pal's Modstandere befandt sig ogsaa en Konge ved Navn

nabu bal iddin - na,

Nebobaladan, som kaldes Konge af Kardunias[1] og formodentlig har resideret i Babylon. Han understøttede Folket *Suhi* i dets Kamp mod Assyrerne og sendte dem en Hjælpehær, iblandt hvis Anførere der ogsaa befandt sig en Broder til Nebobaladan ved Navn *Zabdan.* Men Babylonierne vare ikke heldige, de bleve slagne og forjagne, men alligevel beholdt Babylon dog denne Gang sin Selvstændighed.

En følgende Konge af Babylon var

marruduk inaddin (?) *sum,*

der blev stødt fra Thronen af sin Broder

marruduk bel u - sa - ti.

Imod denne sidste Fyrste marcherede Salman-eser[2] (853), slog ham gjentagne Gange, og gjorde sig tilsidst til Herre over Babylon og Borsippa (852), hvorpaa de andre Konger i Kaldaia indtil Havet hyldede ham som deres Lehnsherre[3].

Imidlertid maa Babylonien snart efter have tilkæmpet sig sin Frihed, i det Sildigste under de urolige Tider, som fulgte efter Salman-esers Død, thi i de følgende Aar finde vi atter Babylonien uafhængigt. I Aaret 820 beherskedes Landet saaledes af en Konge

Marruduk ballatsu - ik - bi,

---

[1] Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 23, l. 19.

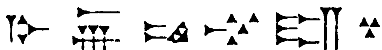
[2] S. 384.

[3] Layard *Inscriptions* pl. 91, l. 73—85.

[4] Se Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 34, col. IV.

der blev slagen af den assyriske Konge *Samsi-Bin* (?), der atter førte Krig med Babylon i Aarene 813 og 812[1].

Maaske ægtede den assyriske Thronarving efter Krigens Ophør den babyloniske Prindsesse

sa - am - mu - ra - mat

Semiramis, for paa denne Maade at skaffe sig Ret til Thronen.

Om Babyloniens Historie i de følgende halvhundrede Aar vide vi Intet. I et Uddrag af Berosos nævnes rigtignok en Konge *Pul* eller *Phul*, som skulde have hersket i Babylonien, men dette Uddrag, der læses hos Eusebios[2], er gaaet igjennem altfor mange Hænder til at man tør antage det for en virkelig historisk Kilde, og derfor kunne vi ikke uden videre forbinde det med et Sted i Biblen, hvor der ogsaa omtales en *Phul* eller *Pul*, og deraf slutte, at den *Pul* eller *Phul*, Eusebios her nævner, har været en stor Erobrer, ja det er ikke engang sandsynligt, at den af Eusebios ganske i Forbigaaende omtalte *babyloniske* Konge var den *Assyrer*, der lagde Skat paa Israels Konge Menahem[3].

Ptolemaios' *Kanon* underretter os om, at i Aaret 748 kom der paa Babylons Throne en Konge Nabonassar, der døde 734, men af den Omstændighed, at denne Liste begynder med ham, tør man dog paa ingen Maade drage den Slutning, at han havde været Stifter af et nyt Dynasti eller deslige.

Af Tiglath Pilesars *Annaler* og *Fasti* erfare vi, at det var meget langt fra, at den sydlige Del af Mesopotamien eller, som man pleier at kalde det, Babylonien, dengang dannede en politisk Helhed. Landet var nemlig opløst i en Mængde Smaastater, uden at der forekommer noget Spor af, at nogen af disse Staters Herskere udøvede noget Herredømme over de andre. Iblandt disse

---

[1] Rawlinson *Inscriptions* II, pl. 52 l. 5–6. Se G. Smith i *Zeitschrift für ägypt. Sprache* VI, S. 112, 1868.

[2] Euseb. *Chron. Arm.*, p. 18, (Müller, *Fragm. Hist. Gr.* II, 503), slgn. ovenfor S. 97.

[3] 2. *Kong.* 15, 19; slgn. § 96.

Smaastater maa vi foruden Riget Babylon anføre det ovenfor nævnte,

bet ja - kin,

Bet-Jakin („*det af Jakin stiftede Rige*“), der dengang beherskedes af en Konge

Marruduk bal iddin - na[1],

Merodakh Baladan, muligvis en Fader til den senere saa bekjendte Merodakh Baladan[2]. Fremdeles fandtes der i disse Egne et andet Rige, som oftere omtales i Indskrifterne, og som ikke kan have ligget saa meget langt fra Babylon, det er

bet dak - ku - ri[3]

Bet-Dakkur, hvis Konge dengang, som alt bemærket[4], bar Navnet Belesis,

ba - la - zu[5].

Foruden disse tre Riger omtales der endnu tre andre, der synes at have havt mindre Betydning, og hvis nøiere Beliggenhed ikke bestemmes,

bet a - muk - ka - ni, *bet si - la : a - ni,*

og *bet sa - ' al - li.*

Tiglath Pilesar seirede over Fyrsterne i alle disse Riger[6] og

[1] Se Rawlinson *Inscr.* II, pl. 67, l. 26.
[2] Se om ham ovenfor S. 416—422 og nedenfor S. 443 ff.
[3] Slgn. Rawlinson *Inscr.* II, pl. 67, l. 26.
[4] S. 395.
[5] Rawlinson *Inscr.* II, pl. 67, l. 26.
[6] De nævnes af Rawlinson, *Inscriptions* II, pl. 68, l. 25.

nødte dem til at anerkjende sit Overherredømme[1], men han gjorde neppe noget Skridt for at indlemme deres Riger i Assyrien.

I Aaret 731 maatte Tiglath Pilesar atter foretage et Tog imod Babylonien, hvor han befæstede sin Magt ved nye Seire[2], men de følgende Aars Begivenheder ere os ubekjendte; vi vide saaledes Intet om Salman-eser IV.'s Forhold til Babylon eller til de andre Riger i Syd-Metopotamien.

I Aaret 722 foregik der imidlertid en vigtig Begivenhed i disse Egne, idet to af de vigtigste Riger, Babylonien og *Bet Jakin*, bleve forenede, hvorved der opstod en betydelig Magt i den sydlige Halvdel af Mesopotamien, der hidtil havde været splittet ad i flere Smaariger, men hvis Konger nu efter al Sandsynlighed anerkjendte de to forenede Rigers Hersker for deres Overherre. Samleren af de to Riger var Kongen i *Bet Jakin*

marruduk *bal* *iddin* - *na*,

Marodakh Baladan, som han kaldes i Biblen, der formodentlig var en Søn af den Konge af samme Navn, som havde kæmpet med Tiglath Pilesar[3]. I ethvert Tilfælde synes Merodakh Baladan at have været en virksom og duelig Regent, om han end just ikke var saa elsket og yndet af Babylonierne, som han beherskede i tolv Aar[5].

Hvorledes det end forholder sig med Stemningen imod ham i Babylonien, kan det ikke nægtes, at dette Landskabs Folk netop paa hans Tid maa være gaaet meget fremad i Betydning og An-

---

[1] I *Bet-silani* herskede en vis *Nabu-usappan*, i *Bet Saal* en vis *Zakuru*, (Rawlinson, *Inscr.* II, pl. 67, pl. 19), i *Bet Amukanni* en vis *Dugab* (l. c. l. 23).

[2] Rawlinson, *Inscriptions* II, pl. 52 l. 12. Slgn. G. Smith, *Zeitschrift f. ägypt. Sprache* VII, S. 11; Jan. 1869.

[3] Se ovenfor S. 390 og S. 442. Slgn. Esaias 39, 1; 2 *Kong.* 20, 12.

[4] Enkelte Bemærkninger i Sargons *Annaler* synes at antyde, at Babylonierne ikke vare ganske forneiede med Merodakh Baladan, S. 416.

[5] Ptolemaios' Kanon, Botta *Mon.* pl. 65 l. 7, pl. 128 l. 14, pl. 151 l. 4.

seelse. Landet havde ganske vist fra gammel Tid af havt en ikke ringe Vigtighed som Hjemsted for en høit udviklet Industri, hvis Frembringelser vare meget søgte endog i fjerne Egne, og Babylon havde længe været Middelpunktet for en betydelig Handel[1]; men denne tog aabenbart fra det ottende Aarhundrede af et stort Opsving ved den livligere Forbindelse, der dengang dannede sig imellem Asiens Folk[2]. Navnlig synes Babylonierne fra dette Tidsrum af at have begyndt at *drive en betydelig Søhandel* paa det erythraiske Hav, idet de iblandt Andet besøgte Landet ved Indosflodens Munding, hvor de hentede Indiens Produkter[3], som de atter førte videre, saaledes navnlig til Syrien og Ægypten.

Virkningerne af denne udvidede Handel kunde ikke udeblive: den maatte snart bringe Velstand og Rigdom til Babylon, og i Virkeligheden tale alle Aktstykker fra denne Tid om Babyloniens store Rigdom; men alligevel var Rigets Stilling ikke meget sikker, da Assyrien efterhaanden opslugte alle Naboriger og stadig truede Babylonien med samme Skjæbne.

Der kan derfor heller ikke være nogen Tvivl om, at en saa virksom og duelig Mand, ja vi kunne sige en saa stor Statsmand som Merodakh Baladan, har stræbt at afværge den truende Fare ved at fremkalde Vanskeligheder for Assyrien paa andre Steder af dette vidtstrakte Rige, og det er navnlig ikke usandsynligt, at nogle af de Oprør, som vi have set udbryde kort før Sargons Angreb paa Babylon, navnlig Oprøret i Syrien 711, i det Mindste tildels ere fremkaldte ved babyloniske Rænker[4].

[1] Plin, *Hist. Nat.* VIII, 74. Arrian *Anab. Alex.* VI, 26. Ezek. 17, 4, slgn. Her. I, 192 og 194. Slgn. ogsaa Strabon *Geogr.* XVI, 5—15 om Babyloniens Frembringelser.

[2] S. 16—17.

[3] S. 403.

[4] Det er ikke usandsynligt, at de Afsendinge fra Merodakh Baladan, som omtrent otte Aar efter Samarias Fald i Hezekias' fjortende Regjeringsaar (711), kom til Jerusalem, som det hed, *for at lykønske Kongen til hans Helbredelse*, nærmest have havt den Opgave, at vinde *Hezekias for Babyloniens Sag* og bevæge ham til at gjøre Oprør imod

Hvorledes det end forholder sig hermed, er det sikkert, at Merodakh Baladans Forsøg paa at redde Babylons Selvstændighed ikke lykkedes. Han kunde ikke forhindre, at Assyrerne kastede sig over hans Rige og slog ham gjentagne Gange, imedens Elams Konge, hvis Hjælp han kjøbte, blev slagen og forjagen; og efter en toaarig Kamp maatte han ikke blot forlade Babyloniens Throne, men selv opgive sit Arverige *Bet-Jakin* og redde sig ved Flugten. Babylon faldt, som alt bemærket, 710, og hele Sydmesopotamiens Erobring fuldendtes 709[1].

Assyrien. Det er ikke usandsynligt, at de samme Afsendinge *paa Veien* have været hos andre af Assyrien afhængige Fyrster, ja maaske gik de ogsaa til Ægypten. Oprøret i Asdod er maaske en Frugt af Babyloniernes Reiser. Det er aabenbart, at den klartseende Profet Esaias har været meget allarmeret over Babyloniernes Planer; ja han synes at skimte et Forbund imellem Juda og Babylon imod Assyrien, og der kan vel neppe være nogen Tvivl om, at han for at faa Hezekias til at opgive Forbundet, har ilet med at skildre de Farer, der truede Juda fra Babylon (Esaias 39, 5—7); men paa den anden Side maatte han ogsaa minde om, at selv Babylon engang skulde gaa til Grunde. Esaias' Sandsagn imod Babylon, som man læser i Esaias Profeti (Esaias Kap. 13—14), og som Kritikerne saa ofte have villet henvise til Exilets Tid, ere derfor netop paa deres Plads i disse Aar. Hvad Tidspunktet for de babyloniske Sendebuds Reise angaar, da er den ved Esaias 38, 5, at Kongen endnu skulde leve femten Aar, fast knyttet til hans fjortende Regjeringsaar, da Hezekias nemlig regjerede 29 Aar. Med Hensyn til Skyggens tilbagegaaende Bevægelse (Esaias 38, 8, slgn. 2 *Kong.* 20, 9—11, hvor Fortællingen er noget udsmykket), da kan en saadan Fremtoning frembringes ved en Solformørkelse, og af saadanne indtraf der virkelig et Par i disse Aar, men efter vor Beregning var ingen af Solformørkelserne af 712 og 711, i hvilke Aar Hezekias Sygdom maa være falden, synlige i Jerusalem.

[1] Se ovenfor S. 416—417. Man har flere Aktstykker, hvori Sargon kaldes *Konge af Babylon*, saaledes er en Tavle i Britisk Museum dateret fra det Aar, da *Mannuki-assur* var Eponym, som var Sargons 13de Aar i Assyrien og første i Babylon. En anden Tavle er dateret den 15de Nisan i det Aar, da *Samas-upakhir* var Eponym, som var Sargons 14de Aar i Assyrien og andet i Babylonien o. s. v. Se G. Smith, *Zeitschrift f. ägypt. Sprache* VII, S. 96, Juli 1869.

I fem Aar 710—705 herskede nu Sargon over Babylon, enten han har bestyret Landet umiddelbart, eller han har indsat en Underkonge; men hvad enten det ene eller det andet har været Tilfældet, er det sikkert, at Babylonierne reiste sig i Aaret 705 og forjog Assyrierne, som imidlertid snart efter, under den nye Konge Senakherib, paany angreb Babylon og søgte atter at bringe det frafaldne Land til Lydighed[1].

Efter Senakheribs Annaler var Merodakh Baladan Konge i Babylon, da Assyrerne indtog Byen[2], og dette stemmer vel overens med det Udtog af Berosos, som Eusebios har bevaret os, thi her fortælles det, at Merodakh Baladan var Konge i 6 Maaneder[3]. Foran ham skal der have været en Konge *Hagisa*, der havde regjeret i én Maaned, og at dømme efter Ptolemaios' Kanon havde der i Oprørets første Dage, altsaa før *Hagisas* Thronbestigelse, i næsten to Aar ingen Konge været i Landet[4].

Efter sin Seir indsatte nu Senakherib, som ovenfor meddelt[5], til Underkonge i Babylon en Assyrer ved Navn

bel - ibni[6],

Belibos, der efter Ptolemaios' Kanon styrede Landet fra 703 indtil Aar 700. Da styrtedes det assyriske Herredømme[7] af Merodakh Baladan og af en vis

su - su - bu.

[1] S. 418—419.

[2] Se Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 37 l. 19. Layard *Inscriptions* pl. 63 l. 6.

[3] Euseb. *Chron. Arm.* p. 19 ed. Mai. Müller, *Fragm. Hist. Gr.* IV. 504.

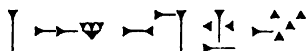
[4] Efter (S)arkanios (Sargon) anføres der *to Aar uden Konge*. Se ovenfor S. 419 Anmk. 1.

[5] S. 419.

[6] Layard, *Inscriptions*, pl. 63 l. 14.

[7] Efter nogle Assyriologers Mening deltog Belibos selv i Oprøret, af hvilken Grund hans Navn udelodes i de senere Udgaver af Senakheribs Annaler. Om Eusebios Bemærkning om *Elibos* (Belibos), *Chron. Arm.* p. 12 (Müller l. c.), se ovenfor S. 419 Anmk. 7.

Susubu, som derpaa kom til Magten i Babylon[1]. Men Senakherib seirede og indsatte sin Søn

assur na - din sum,

Aspronadios, til Underkonge i Babylon[2]. Han regjerede, efter Ptolemaios' Kanon, indtil Aar 694, thi Susubu, der omtrent 698 atter var kommet til Magten[3], havde snart efter igjen maatte afgive den, da han faldt i assyrisk Fangenskab[4]. Men[5] omtrent i Aaret 693 kom Susubu atter paa Babylons Throne, som han beholdt til 689, da Babylon blev stormet og ødelagt af Assyrerne.

I ni Aar synes Byen nu, som ovenfor antydet, at have ligget i Ruiner, hvorfor Indbyggerne i det nærliggende Rige Bet-Dakkur satte sig i Besiddelse af endel af Borgernes Grundeiendomme. Men Assurhaddon, hvis første Gjerning var med Sværdet i Haanden at ordne Forholdene i Syd-Mesopotamien, tilbagegav Indbyggerne deres Eiendom, ligesom han i det Hele synes at have gjort sig megen Umage for at faa Babylon gjenopbygget.

Under sin seirrige Fremmarch i Babylonien forjog Assurhaddon ved samme Leilighed Kongerne af *Bet-Jakin* og *Bet-Dakkur*, men han indlemmede ikke noget af disse to Riger i Assyrien og indsatte i deres Sted nye Fyrster. Babylonien bestyrede han der-

---

[1] Taylors Cylinder col. III, l. 45.

[2] Taylors Cyl. col. III, l. 63—65 (se S. 422).

[3] Taylors Cyl. col. IV, l. 35—37.

[4] Taylors Cyl. col. IV, l. 38—39.

[5] I Aaret 693 blev efter Ptolemaios' Kanon en vis *Messimordakos* Konge i Babylon. Efter G. Smiths Formodning er dette Navn en Forvanskning af *Susubu*, idet han nemlig antager, at *Susub* kun er en Forkortning af et længere Navn: *Musezib-marruduk*, se hans *Assyrian History* i *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VIII, S. 39, Marts 1870. Før Messimordakos var efter samme Kanon en vis *Regibaldos* i et Aar (fra 694 til 693) Konge i Babylon. Af denne Konge haves ingen Spor i samtidige Aktstykker. Derimod haves der Aktstykker, som ere affattede under *Susubu's* Regjering i Babylon, se Rawlinson i *Fife Monarchies* II, S. 452, Anmk. 9. Aspronadios døde uden Tvivl 694.

imod en Tidlang umiddelbart, idet han nemlig ofte selv opholdt sig i denne Hovedstad.

I Aaret 668 trak Assurhaddon sig tilbage til Babylon, idet han overlod Regjeringen i Hovedlandet til sin ældste Søn *Assur-bani-pal*[1], hvorimod han selv forbeholdt sig Regjeringen over Babylon. Men allerede Aaret efter nedlagde han Regjeringen ogsaa i Babylon og overlod den til sin Søn

saul - sum - ukin[2],

Saosdokhin eller Samughes[3], der efter Assurhaddons Død fik Bekræftelse paa sin Værdighed som Konge i Babylon, imod at han til Gjengjæld hyldede Assur-bani-pal som sin Lehnsherre. Men, som alt bemærket, søgte *Saul-sum-ukin* senere at gjøre sig uafhængig af sin Broder og reiste sig imod ham, men uden Held. Han blev slagen og fangen, men erholdt alligevel Babylon igjen som Lehn af Assyrien[4].

Efter Ptolemaios' Kanon fulgtes Saosdokhin i Aaret 648 af en Konge *Kynilladan*, der uden Tvivl ligesom Saosdokhin har været babylonisk Underkonge, men intet samtidigt Aktstykke har bevaret hans Navn, hvis rigtige Form vi derfor heller ikke kunne bestemme.

Kynilladan efterfulgtes i Aaret 626 af Nabopallassar, der omtales af flere gamle Forfattere og som desuden ofte nævnes i sin Søns Nabu-kudur-usur's Indskrifter, hvor Navnet i Reglen skrives

nabu pal u - su - ur[6].

---

1 Se ovenfor S. 431.

2 Havn Navn findes hos Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 8 no. 1 og 2.

3 S. 431.

4 Paa en assyrisk eller babylonisk Cylinder i Paris kaldes *Saul-sum-ukin* „Konge af Babylon".

5 Ptolemaios Kanon, Jos. *C. Ap.* I, 20 og *Arch. Jud.* X, 11.

6 Man finder Navnet ofte i Indskrifter hos Rawlinson, f. Ex. I, pl. 51 l. 8, pl. 52 no. 3, l. 13 o. s. v. Skrivemaaden varierer noget.

Denne *Nabo-pal-usur* eller Nabopallassar var uden Tvivl den babyloniske Konge, som gjorde Ende paa det assyriske Rige[1], og som tog dets mesopotamiske Provindser i Besiddelse, hvad enten Ninive er bleven ødelagt af ham, eller denne Hovedstad er gaaet til Grunde under Borgerkrige og indbyrdes Uroligheder[2].

Nabopallassar nøiedes dog ikke med Besiddelsen af Mesopotamien. Efter hvad der fortælles i et Udtog af Berosos[3], lod han kort før sin Død (604) sin Søn *Nabu-kudur-usur* angribe Syrien, som Ægyptens Konge Neko kort i Forveien havde taget i Besiddelse.

Napallassar's Søn og Efterfølger var hans nysnævnte Søn Nabu-kudur-usur (II), eller som Navnet skrives med Monogrammer

nabu - kudur - uzur[4],

eller, som det hyppigere skrives med phonetiske Tegn

na - bi - uv ku - du : ur - ri u - su : ur[5],

נבוכדראצר[6]. Han regjerede efter Ptolemaios 13 Aar[7] og døde 562.

---

[1] S. 437—438.

[2] Se ovenfor S. 437. Hos Eusebios *Chron. Arm.* p 19 (hvor Polyhistor er Kilden) hedder det om ham, at han forenede sig med Mederne og giftede sin Søn Nabukurduzur med *Amuhia*, Datter af *Asdahoges*. (Paa dette Sted kaldes Nabopallassar *Sardanapal*, men ovenfor findes det rigtige Navn). Nedenfor (p. 25) fortæller Eusebios den samme Begivenhed efter Abydenos, men her kalder han Nabopallassar *Bussaloros*, Se Müller *Fragm. Hist. Gr.* II, 504—505 og IV, 282.

[3] Jos. l. c.

[4] Denne Form forekommer i en Indskrift fra Mugheir, Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 8 no. IV.

[5] Navnet betyder: O Nabu! beskyt Kronen (*kudur*)! Det forekommer med flere Variationer i Skrivemaaden i Nabukudurusurs Indskrifter, som man finder hos Rawlinson I, pl. 51—66.

[6] Denne Form findes i de bedre bibelske Skrifter, saaledes hos Ezekiel, Jeremias og i Kongernes Bøger, der alle ere omtrent samtidige med med Nabu-kudur-usur. I Daniels Bog og i Krønikerne gjengives Navnet efter en mere skjødesløs Udtale med et *n* istedetfor et *r* i Ordet *kudur*. Vort *Nabukadnezar* følger den slettere Form.

[7] Slgn. ogsaa Jos *C. Ap.* I, 21.

Om denne Babyloniens mærkeligste Konge vide vi forøvrigt kun lidet, da de græske Forfattere, ligesom de bibelske, kun leilighedsvis omtale ham[1]. Af et Udtog af Berosos erfare vi imidlertid, at han slog Neko og derpaa erobrede Syrien, og af andre Kilder, at denne Erobring siden gjordes ham stridig, idet flere syriske Folk senere søgte at modsætte sig ham og tvang ham til nye langvarige Tog[2]. Tyros maatte han saaledes, som det fremgaaer af en tyrisk Historiker hos Iosepos (formodentlig Menandros), beleire i ikke mindre end tretten Aar.

Af Herodot[3] og Diodor[4] fremgaaer det fremdeles, at Nabukudur-usur — hvis rigtige Navn dog ikke nævnes af nogen af disse Historikere — har kæmpet med Ægypterne[5], hvis Konger i hans Dage paany, men uden videre Held, søgte at gjenvinde deres Forgængeres Herredømme over Syrien[6].

---

[1] Hos Herodot kaldes Nabu-kudur-usur *Labynetos*, men han véd ikke meget om ham og nævner ham kun engang i Forbigaaende (Her. I, 74).

[2] Se Jos. *C. Ap.* I, 19, efter en phoinikisk Historiker. Ezekiel og Jeremias Profetier og Kongernes Bøger meddele os mange Bidrag til Syriens Historie i disse Aar og lære os mange Træk af Begivenheder, der stod i Forbindelse med Syrernes forskjellige Opstandsforsøg, at kjende. Uddraget af Berosos læses Jos. *C. Ap.* I, 20.

[3] Her. II, 161.

[4] Diod. I, 68.

[5] Det synes, som om Nabukudurusur efter sin Seir over Nebo har tænkt paa straks at angribe Ægypten (se Jer. 46, 1—2), men at han af ubekjendte Grunde indtil videre har opgivet det. Atten Aar senere efter Jerusalems Fald (588) synes han atter at have beredet sig paa et Indfald i Ægypten, hvor der herskede stor Bestyrtelse for et Angreb, se Jer. 46, 13 ff.; Ezek. 29, 1 ff., 30, 20 ff., 31, 1 ff., 32, 1 ff, 17 ff, 30 ff.; men Tyros' Modstand har formodentlig atter faaet ham til at opgive denne Plan, thi efter nogen Tid forstummede de profetiske Røster om Ægyptens Ydmygelse. Siden, efter Tyros' Fald, lyde atter Profeternes Ord, idet de forkynde Ulykker snarlig over Ægypten, Ezek. 29, 19—30, 19; men heller ikke disse Trusler synes at være komne til Udførelse; thi efter Herodot II, 161, og Diodor I, 68, var Apries, efter Tyros' Fald, stærk nok til at angribe Syrien, se § 52. Slgn. Movers *Phönicier* II, 2, S. 452 fl.

[6] Se nedenfor § 52 og § 69.

Om Nabu-kudur-usur's Forhold til Medien og Lydien, vide vi Intet, ligesom vi heller ikke kunne afgjøre, hvor Grændsen for hans Rige var imod Øst, Nord og Nordvest. Hans Indskrifter tie nemlig om hans Krigsforetagender og tale kun om hans Byggerier[1], der vare meget storartede, som de betydelige Rester, der endnu findes af hans Bygninger, tilstrækkeligt bevidne.

Nabu-kudur-usur fulgtes paa Thronen af sin Søn Evil Merodakh[2], der kun regjerede i to Aar (562—560), hvorfor det heller ikke er forunderligt, at vi ingen Mindesmærker besidde fra hans Tid.

Derimod gives der flere Indskrifter, der ere indridsede under Evil Merodakhs Efterfølger, *Nergal-sar-usur*

nergal *sar* *u* - *su* : *ur*[3],

Neriglissor, som han kaldes i Udtoget af Berosos hos Iosepos[4]. Han regjerede fire Aar efter Ptolemaios' Kanon.

Neriglissor fulgtes paa Thronen af sin Søn Laborosoarkhos[5], hvis babyloniske Navn, efter hvad der antages af flere Assyriologer, var

bel - *sum* - *iskun*[6],

hvilket Navn bares af Neriglissors Fader; men intet Mindesmærke er bevaret fra hans Tid, hvad der let forklares deraf, at han kun sad ni Maaneder paa Rigets Throne[7] og desuden kun var et Barn, der ikke selv kunde føre Regjeringen.

---

[1] Om hans Indskrifter, se ovenfor S. 248—249. De fleste af hans Bygninger ere formodentlig opførte i en tidligere Del af hans Regjering.

[2] Jos. *C. Ap.* I, 20, efter Berosos (Müller *Fragm. Hist. Gr.* II, 507); Evil Merodakh omtales ogsaa af Jeremias (52, 31), se ogsaa 2. *Kong.* 25, 27.

[3] En Indskrift af ham læses hos Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 67, en kortere pl. 8 no. IV.

[4] Jos. *C. Ap.* l. c. (Müller l. c.)

[5] Jos. l. c.

[6] Denne Formodning er først udtalt af Oppert.

[7] Han omtales ikke i *Ptolemaios' Kanon*, naturligviis fordi intet Aarskifte indtraf, imedens han var Konge.

Derimod besidde vi mange Mindesmærker fra Babylons sidste Konges Nabonnedos' Regjeringstid[1]. Hans Navn skrives ofte

nabu - nahid[2].

Et af de Aktstykker, han har efterladt sig[3], underretter os om, at han tog sin Søn

bel - sar - uzur,

בלשראצר, Bel-sar-usur eller sammentrukket Bel-sa-sur (Belsasar) til Medregent[4]. Han er Biblens Belsazar (בלשאצר)[5].

Under Nabonnedos, der synes at have været en lidet duelig Konge, faldt Babylon i Kyros' Vold, uden Tvivl temmelig uformodet, thi man haabede, at Byens Befæstninger vilde holde Fjenden borte for lang Tid[6]. Da Perserne trængte ind i Byen, befandt Nabonnedos sig ikke i den egentlige Stad[7], men i Borsippa, som han frivillig overgav, da han erfarede, at Staden var falden[8].

Kyros blev nu Herre over Babylon[9], og i Virkeligheden besidde vi flere Aktstykker fra Babylon, der ere daterede fra hans Regjeringstid[10]. Andre ere affattede under Kambyses.

---

[1] Han omtales hos Iosepos l. c. Herodot (I, 77 og 188) kalder ham *Labynetos*.

[2] Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 68. I Reglen skrives hans Navn *nabu-imduk*, hvad der dog udtaltes *nabu-nahid*.

[3] Indskrifter findes hos Rawlinson, *Inscr.* I, pl. 68 og pl. 69.

[4] Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 68 no I, col. II, l. 24.

[5] Daniel 5, 1 ff., 1 ff., 7, 1 ff., 8, 1 ff.

[6] Slgn. Her. I, 190—191.

[7] Efter Daniels Bog var Belsasar (den faktiske) Konge i Babylon, da Perserne indtog Byen, se *Dan.* 5, 1 ff. Han omkom i Babylon (*Dan.* 5, 30), formodentlig ved Byens Indtagelse.

[8] Jos. *C. Ap.* l. c.

[9] Efter Daniels Bog fulgte der efter Belsasar i Babylon en Konge Dareios fra Medien, *Dan.* 5, 31 ff.; 9, 7; 11, 1, der formodentlig er bleven indsat af Kyros. Denne Dareios omtales vel ikke af andre Forfattere, men Efterretningen om han hos Daniel er ikke usandsynlig.

[10] De findes i British Museum.

Under Magernes Herredømme i Persien (522—521) søgte Babylonierne at gjenvinde deres Uafhængighed og en Tidlang med Held, men da Dareios var kommen til Magten i Persien, gik han straks med betydelige Stridskræfter imod Babylonierne, som snart bleve slagne i aaben Mark, hvorimod Byen længe udholdt Beleiringen. Efter Herodot var det Zopyros' Opoffrelse, som skaffede Perserne Byen tilbage[1].

Fra dette Øieblik af var Babyloniernes Rolle udspilt, og de begyndte snart af vanslægte deres Fædre. En stor Del af Folket søgte Trøst i sandselige Nydelser[2], en anden Del, navnlig et ikke ringe Antal af Medlemmerne af de gamle Slægter, som tidligere havde styret Landet, kastede sig over lærde Studier, navnlig over Astronomi, Astrologi, Philosophi og andre Videnskaber, og fordybede sig i dem, og søgte paa denne Maade Trøst under Fædrelandets Ulykker. Herved kom Kaldaias og Babyloniens Adelsmænd dog ikke ind paa en hidtil ubetraadt Vei; allerede deres Fædre havde dyrket de samme Videnskaber, men samtidig med at de øvede sig i Vaabenfærd og krigerisk Syssel og toge Del i Statens Styrelse.

Dog var det ingenlunde ublandet videnskabelig Interesse — om man ellers kan kalde deres astrologiske Sysler *videnskabelige Studier* — som bestemte Efterkommerne af Babyloniens og Kaldaias gamle Adelsslægter til at kaste sig over disse Studier. Langt snarere søgte de her at aabne sig en ny Vei, ad hvilken de kunde vedligeholde i det Mindste en Del af deres gamle Anseelse i deres Fædreland, nu da det kun var paa denne Maade, at dette kunde ske. Den egentlig politiske Magt i Landet, Adgangen til de vigtigste Statsembeder, var nemlig fra Kyros' og Dareios' Tid ganske i Persernes Hænder, ligesom fra Alexandros' Tid i Makedonernes, og Landets egne Børn vare i Reglen udelukkede derfra.

---

[1] Her. IV, 157 ff. Zopyros omtales ikke i Indskriften i Behistan, der forøvrigt beskriver Babylons Oprør og Betvingelse med megen Udførlighed. Zopyros er formodentlig det ariske *Dazdaupira*.

[2] Slgn. Her. I, 196; se ovenfor S. 20.

Derimod var der en Række Embeder, som Kaldaias fremmede Beherskere havde ladet Landets gamle Borgere beholde, nemlig de *præstelige Embeder*, Tjenesten ved Helligdommene. Til disse Embeder havde de gamle Adelsslægter fra ældgamle Tider sikkert havt udelukkende Adgang, men det var jo let muligt, at man i Tidens Løb vilde gjøre dem denne Ret stridig, naar de ikke særlig udmærkede sig fremfor den store Hob. Det var efter al Sandsynlighed af denne Grund, at de med saa megen Iver lagde sig efter Astronomi og Astrologi, og i det Hele søgte at udmærke sig ved deres Lærdom og *hemmelighedsfulde Kundskaber*, hvorved de tillige kunde haabe at kaste nogen Glands tilbage paa de præstelige Embeder, naar man altid saa Ihændehaverne af disse i Besiddelse af en saa vidunderlig Lærdom.

I Virkeligheden synes det ogsaa, at de gamle Adelsslægters Efterkommere i Kaldaia, som i tidligere Dage havde givet Landet ikke blot Præster, men ogsaa navnlig mange udmærkede Krigere, lige til det Sidste beholdt udelukkende Adgang til de vigtigste Præsteskaber. Paa samme Tid holdt de sig uden Tvivl stærkt sammensluttede og afsondrede fra Almuen, der, som vi have set, ved Assyrerkongernes og senere ved Babylonierkongernes Folkeomflytninger efterhaanden optog mange fremmede Bestanddele i sig og formodentlig ogsaa lidt efter lidt bortbyttede sit gamle Sprog imod Aramaisk.

Under disse Omstændigheder, da de gamle Slægter havde udelukkende Adgang til Præsteskaberne og de bestandigt syslede med forskjellige Videnskaber, og da de derhos paa en vis Maade alene kunde betragtes som ægte Efterkommere af Landets ældre Beboere, Kaldaierne, saa er det let at forstaa, at Hellenere og Romere og maaske andre Folk, selv asiatiske, som oftest ikke ansaa alle Beboerne af Sydmesopotamien for virkelige *Kaldaiere*, men derimod kun betragtede Medlemmerne af de gamle Slægter som

---

[1] Strabon, *Geogr.* XVI, 1, 6, p. 739 (p. 1074), hvor Kaldaierne kaldes ἐπιχώριοι φιλόσοφοι, se ogsaa Diod, Sic. II, 29 ff. Se Cicero, *De Div.* I, 1, 2; Arrian *Anab. Alex.* III, 16. Slgn. Her. I, 181.

egentlige Kaldaiere, der altsaa efter deres Mening maatte bestaa af *Præster* og *Philosopher*.

Israeliterne vare ikke uvidende om, at Kaldaia havde sine Vismænd, og at Landet stod høit i Videnskab og Konst, men det var dog indenlunde fra denne Side alene, at de lærte Landets Beboere, Kaldaierne, eller, som de kalde dem, *Kasdim*, כשדים, at kjende. Det var fornemmelig fra en anden Side, at de kjendte Kaldaierne, idet de nemlig fik at føle, at de vare et tappert og krigersk Folk. I den Tid derimod, da Kaldaierne opgav Krigerfærden og kastede sig over Videnskaben, kom Israeliterne ikke i videre Berøring med dem, hvorfor ogsaa deres Skrifter kun kjende dem fra hin Side[1]. Imellem Israeliternes og Hellenernes Opfattelse af Kaldaierne bliver der altsaa en vis Uoverensstemmelse, som man tidligere ikke formaaede at løse, og det er derfor ikke at undres over, at man endog i vore Dage, inden man lærte Forholdene i Kaldaia nøiere at kjende, undertiden har kunnet tvivle om, hvorvidt de græske og romerske Forfatteres *Kaldaier* vare de samme som Israeliternes *Kasdim*.

§ 42. **Assyrernes og Babyloniernes Religion.**

Assyrernes og Babyloniernes Religion[2] synes ved første Øiekast at fremvise en stor Mangfoldighed af Guddomme. Næsten hver By har sin egen Gudekreds, og selv om vi oftere finde det samme Gudenavn forekomme i forskjellige Egne og Byer, saa var der dog som oftest en saa væsentlig Forskjellighed i disse Guddommes Natur og Dyrkelsesmaade, at de af Assyrerne selv i Reglen ikke betragtedes som samme Guddom[3].

Ved en nærmere Undersøgelse vil man dog finde, at den assyriske Polytheisme ikke er saa uendelig, som man ved første

---

[1] I Daniels Bog opfattes derimod Kaldaierne som en særegen Klasse af Vismænd, se *Dan.* 2, 2 ff. o. s. v. Men *Daniel* er et senere Skrift.

[2] Slgn. G. Rawlinson, *Herodotus* I, S. 482 ff. (second edition) og *Fife Monarchies* II, S. 229 ff., slgn. I, S. 138 ff.

[3] Saavel i Ninive som i Arbela dyrkedes der en Gudinde ved Navn *Istar* (Astarte se nedenfor S. 458), men de opføres altid som forskjellige Væsner.

Øiekast kunde have Grund til at antage; man vil nemlig opdage, at der er en vis Ligelighed og Overensstemmelse imellem Gudekredsene i de forskjellige Landskaber og Byer, saaledes at man neppe kan tvivle om, at alle disse forskjellige Gudekredse ere udgaaede fra samme Grundlag, hvoraf Følgen atter bliver, at der i Stedet for det uendelige Gudeantal træder et meget begrændset Antal Guder; og hvad disse angaar, da synes der endogsaa, naar man undersøger Sagen nøiere, at findes Antydninger af, at de alle have deres Udspring fra et oprindeligt Urvæsen, saaledes at den assyriske Religion følgelig peger hen imod Monotheismen som en Jordbund, hvoraf den er fremskudt.

Hvorledes det end forholder sig i det Enkelte, kan det neppe betvivles, at de assyriske og babyloniske Guddomme med Rette kunne samles i følgende tre af hinanden afledede Grupper.

Man finder først, saavel i i Assyrien som i Babylonien, en evig Gud, som er Ophav til Alt, og som betegnes med forskjellige Navne i de to Lande. I Babylonien kaldes han saaledes

hvad der uden Tvivl maa læses *Ilu* eller *Il* אל (El), et Gudenavn, der, som bekjendt, ogsaa forekommer hos andre syro-arabiske Folk[2]. I Assyrien betegnes den høieste Gud derimod ikke som Guden *Il*, men kaldes

hvad der læses *Assur*, hvilket Navn, som ovenfor omtalt, ogsaa betegner Landskabet *Assur* (Assyrien) og den gamle Hovedstad *Assur*[3]. Guden Assur fremstilles sjælden paa assyriske Mindesmærker, naar det sker, da ved Hjælp af den bevingede Sol, en

---

[1] Dette Gudenavn forekommer, som allerede antydet S. 370, blandt Andet i Babylons Navn, Babel er *bal-il* (Guden Els Port).

[2] El var et af de Navne, hvorunder Israeliterne fordum tilbade det høieste Væsen.

[3] Se ovenfor S. 354.

Fremstillingsform, som siden optoges af Perserne for at betegne deres høieste Væsen.

Næst efter den oprindelige Gud kommer der en Gruppe af tre afledede Væsner — den *anden Gudegruppe* —, nemlig

a-nu, Oannes, det oprindelige Kaos;

eller *bel*, Belos, Demiurgen; og

a-u, Vandguden.

Disse tre Væsner vare alle emanerede af den oprindelige Gud, den første umiddelbart, de to to andre derimod middelbart, idet den anden var emaneret af den første (Oannes) og den tredie igjen af den anden.

Til hver af disse tre Væsner svarede der desuden et kvindeligt Væsen; saaledes til Oannes: Anat (Anaitis), til Bel: Bilit (Mylitta) o. s. v. Den sidste Gudinde nød stor Anseelse i Babylon.

Bel havde som de fleste Guder Tilnavne, deriblandt Navnet *Dakan* eller *Dagan* (Dagon), men man tør dog ikke slutte heraf, at den fiskeformede Gud, som man oftere ser afbildet paa Mindesmærkerne, skulde være denne *Dagon*. Den sidste af disse tre Guder *au* fremstilledes under Form af en Slange.

Af andre guddommelige Væsner, som dannede en lavere Kreds, maa vi mærke:

sin, Maaneguden,

samas, Solguden og

Luftguden. Udtalen af dette Navn er ubekjendt[1].

Hertil kommer endnu endnu en Gud, der nød stor Anseelse, og som man ofte antager for Assyrernes *Herkules*, nemlig:

eller

(?) *nin* - *ip*,

der saavel var Krigsgud som Himmelgud.

[1] Vi have ovenfor foreslaaet Læsemaaden *Bin* i Kongenavne. Andre læse *Iva*, andre *Hu*, andre *Vul*.

Efter disse maa vi nævne følgende Guder:

marruduk eller *marduk*, i Biblen kaldet Merodakh, Hovedguden i Babylon.

eller *nergal*, Krigsguden.

eller *nabiuv* eller *nabu*, en af Babylons Skytsguder, i hvilken By han antoges for Merodakhs Søn.

istar, Astarte.

De sidste fire vare tillige Planetguder. Merodakh var Saturn, Nergal Mars, Nabiuv formodentlig Jupiter[1], Astarte Venus. Hertil kom Sol- og Maaneguden og Guden for Merkur, hvis Navn er ubekjendt. Disse syv Planetguder stode i nøie Forbindelse med hinanden og dannede tilsammen Zodiakalkredsen, der synes at betegnes ved Gruppen

Istar (Astarte's) Dyrkelse var meget udbredt, kun opfattedes hendes Væsen noget forskjellig paa de forskjellige Steder, snart var hun den haarde Krigsgudinde, snart den blødagtige Kjærlighedsgudinde.

I Babylon var Merodakh og hans Søn Nebo Hovedguddommene. Merodakh kaldes af Fremmede ofte *Bel*[2], og som vi have set, spillede Bel i Virkeligheden en betydelig Rolle i Babylon[3].

De assyriske Konger udvalgte sig gjerne en vis Gudekreds, som de dyrkede, og som de haabede til Gjengjæld vilde beskytte dem, hvorfor de ogsaa gjerne paakalde disse Væsner i deres Indskrifter.

---

[1] At Nebo eller *Nabu* (*Nabiuv*) hos Assyrerne og Babylonierne skulde betegne Planeten Merkur, som man i Reglen antager, forekommer os lidet sandsynligt.

[2] Man tænke paa de Gamles Beretning om Bels *Tempel* og Belos' Grav i Babylon (se ovenfor S. 358).

[3] Man erindre at den yderste Mur hedder *Imgur-Bel*, den indre *Niniutti-Bel*; se ovenfor S. 359.

I Indskrifterne, hvor de saaledes anraabes, opregnes Guderne i Reglen gjerne omtrent i den her meddelte Orden; men Afvigelser ere ikke sjældne, og enkelte Konger havde særegen Forkjærlighed for visse Guder. Under Bin-likhus III. maaske som Følge af Foreningen med Babylon, synes saaledes Religionen i Assyrien, at have modtaget en ikke ringe Omdannelse, idet blandt Andet Merodakh og Nebo fik langt større Anseelse end tidligere.

Man vil af det her meddelte Overblik over Assyrernes og Babyloniernes religiøse Forestillinger, naar man sammenligner det med hvad vi nedenfor skulle meddele om Syrernes Religion[1], let kunne se, at Assyrernes og Babyloniernes Religion i flere væsentlige Grundtræk stemmer overens med de syriske Folks Religion, og at den saaledes viser sig at være virkelig *syro-arabisk.*

Imidlertid ville vi ikke benægte Muligheden af, at de religiøse Forestillinger hos Mesopotamerne i Tidens Løb have undergaaet en Indflydelse fra *arisk* Side; og at deres Forestillinger om enkelte Guddomme ere blevne noget modificerede ved ariske Opfattelser. Men efter vor Formodning har denne Indflydelse ikke været af nogen særdeles Betydning for Opfattelsen af de høiere overnaturlige Væsner — *Guderne* —, hvorimod vi antage, at denne Indflydelse har været meget betydelig med Hensyn til Opfattelsen af de lavere overnaturlige Væsner — *Aanderne.*

Navnlig antage vi, at de iraniske Folks Forestillinger om de *onde Aander* og deres Indflydelse paa Naturen og Menneskene, saaledes blandt Andet fornemmelig Forestillingen om deres Evne til at *besætte Menneskene*, alt i en tidlig Tid have udøvet en vis Indflydelse paa Mesopotamiens Folk, der fra gammel Tid vare vel modtagelige for slige Forestillinger og syslede meget med alskens Troldom. Fra Mesopotamien har da denne Forestilling forplantet sig videre imod Vest til Syriens Folk, iblandt hvilke — i det Mindste iblandt Iudaierne — vi paa Kristi Tid finde Læren om de onde Aander (Dæmonerne) almindelig udbredt.

---

[1] § 60.

Mangel paa Aktstykker hindrer os i at følge den nærmere Udvikling igjennem Tiderne af Mesopotamernes religiøse Forestillinger med Hensyn til denne Sag. Vi vide kun af et ægyptisk Aktstykke, som vi ovenfor have berørt[1], at omtrent ved Aar 1000 vare disse Forestillinger om de onde Aanders Evne til at besætte Menneskene gængse i Landet *Bakhtan*, som vi maa antage har ligget i Vest-Iran, ikke langt fra Mesopotamiens Grændse, og et Par hundrede Aar senere vare lignende Forestillinger udbredte hos Assyrerne, der paa deres Mindesmærker oftere fremstille Aander, saavel gode som onde[3]. Lignende Forestillinger om onde Aander og deres Magt finde vi ogsaa hos den Del af Mesopotamiens Befolkning, blandt hvilke de Smaastykker affattedes, som man ser indridsede paa nogle Kopper eller Skaaler, som Layard bragte med fra Mesopotamien; men disse Mindesmærker[4] ere af en sen Oprindelse, saaledes at vi ikke af dem kunne drage nogen Slutning med Hensyn til Tiden for Udviklingen af hine Forestillinger.

Med Hensyn til Udbredelsen af disse Forestillinger i Vestasien maa vi her gjøre opmærksom paa, at i det gamle Testamentes Skrifter kjendes der ingen Djævlebesættelser og deslige, og ingen Antydning gives af, at saadanne Forestillinger dengang have været almindelige iblandt Folket, hvorimod de bevislig vare meget udbredte iblandt Iudaierne paa Kristi Tid. Disse Forestillinger maa altsaa være indkomne i Juda siden Literaturens Blomstring, d. e. i den efterexilske Tid. Da vi nu tusinde Aar tidligere finde ganske lignende Forestillinger udbredte i Iran, og vi ikke kjende fuldt tilsvarende Forestillinger hos andre af Israeli-

---

[1] S. 191.

[2] Aktstykket, der findes i Nationalbibliotheket i Paris, er udgivet med Forklaring af de Rougé i *Journal Asiatique*, cinquième série, VIII, S. 201–254; X, S. 112–168 (1857); XI, S. 509–572; XII, S. 221–270 (1858). Se nedenfor § 67.

[3] Den hyppigt forekommende bevingede Figur med Ørnenæb er aabenbart en god Aand; onde Aander ses f. Ex. Layard *Monuments*, second series, pl. 5. Rawlinson, *Fife Monarchies*, II, S. 266 o. s. v.

[4] Se ovenfor S. 238.

ternes Naboer, saa tør vi vel nok antage, at disse Forestillinger ere komne østerfra, og navnlig, at Israeliterne have modtaget dem fra Mesopotamien, hvor altsaa saadanne Forestillinger maa have været udbredte nogle Aarhundreder før Kristus.

Disse mesopotamiske Forestillinger ere forøvrigt komne til at spille en betydelig Rolle i Verden, idet de fra Iudaierne gik over i den kristne Kirke, hvor Læren om Besættelser ved onde Aander, som bekjendt, har spillet en saa stor Rolle, ikke blot i Middelalderen, men selv efter Reformationen endog i vort Fædreland.

Ogsaa Læren om de gode Engle, som vi først finde *udviklet* hos Israeliterne paa Exilets Tid, er uden Tvivl ligeledes indkommet fra Mesopotamien, og sandsynligviis har der her været udbredt lignende Forestillinger som i Israel, der formodentlig ligeledes have uddannet sig under Indflydelse fra Ariernes Side.

I det nordlige Iran, det er, i Landene Øst for Assyrien, hinsides Zagros-Bjergen indtilover imod Indos-Floden, fandtes der i det tolvte Aarhundrede før Kristus utvivlsomt en *arisk Befolkning*, som, at dømme efter et Vidnesbyrd, vi have fra det omtalte Aarhundrede, og det et samtidigt Aktstykke, allerede maa være trængt ind i disse Lande før dette Tidspunkt[1]. § 43. **Medien og flere Lande i Nord-Iran.**

Det nordlige Iran var ikke ubeboet dengang, da Arierne vandrede ind i Landet; det havde aabenbart en Befolkning, og denne var uden Tvivl af *turanisk Stamme.* Herom tør vi nok forudsætte, at alle ere enige, men derimod er dette langtfra Tilfældet med Hensyn til Spørgsmaalet om, hvorvidt denne *turaniske Urbefolkning er bleven tilintetgjort og fortrængt af de indvandrende Arier*, eller den for en stor Del er vedblevet at bebo Landet som en undertrykt Befolkning, som en Art Livegne hos de seirende Arier, efterat disse havde taget Landet i Besiddelse.

---

[1] Det er Tiglath Pilesars *Annaler*, som vi nemlig skylde vor Kjendskab til Ariernes Udbredelse imod Vest, i denne tidlige Tid. I dette Aktstykke nævnes der nemlig en Del utvivlsomt ariske Stedsnavne, som maa søges øst for Assyrien; se nedenfor S. 464 og Anmk. 1.

Den sidste Anskuelse hyldes af flere nyere Lærde, som antage, at Medien endnu i Kyros' og Dareios' Dage har været befolket af en *arisk Adel* og en *turanisk Almue*, hvilken sidste efter disse Lærdes Mening har talet det Sprog, hvori den anden Colonne af Tresprogsindskrifterne er udtrykt.

Herimod maa vi dog bemærke, at der i Nord-Iran, hverken i Medien eller i de nærmest tilgrændsende Lande, ligesaalidt under Kyros og hans Efterfølgere som i Assyrernes Herredømmes Dage, kan paavises nogetsomhelst Spor af en *turanisk* eller i det Hele af en *ikke-arisk* Befolkning, hvorimod der i *Syd-Iran*, ligesom i Syd-Mesopotamien, findes talrige Vidnesbyrd om, at der i Oldtiden har været en *ikke-arisk Befolkning i disse Egne.* I Elam fandtes der saaledes en ikke-arisk Befolkning, i hvis, sandsynligvis til den turaniske Folkestamme hørende, Sprog Indskrifterne i Susan ere affattede[1]. I Belushistan findes endnu i vore Dage Levninger af turaniske Sprog, hvilke sandsynligvis naa tilbage til Oldtiden og meget vel kunne være Levninger af Urfolkets Sprog. Naar vi fremdeles betænke, at der ogsaa i Indien findes turaniske Stammer imod Syd, forekommer det os høist sandsynligt, at der ligeledes i Persis *har været ikke-ariske*, formodentlig turaniske, Stammer, og navnlig finde vi det i høi Grad antageligt, at det turaniske Tungemaal, hvori den anden Colonne af Tresprogs-Kileindskrifterne fra Persien ere affattede, har været talet af et Folk i Persis. I ethvert Tilfælde antage vi, at de Fleste ville give os Ret i, at der *slet ikke er nogen særlig Grund* til at antage, at det ariske Sprog i første Colonne hører hjemme i Syd-Iran (Persien) fremfor i Nord-Iran (Medien), og at Spørgsmaalet om dette Sprogs Hjemsted følgelig indtil videre med fuld Ret kan betragtes som uafgjort.

Medien. De Lande, de Gamle betegnede med Navnet *Medien*, vare i de ældste Tider delte i en Mængde Smaariger, idet formodentlig hver vigtigere By var Midtpunkt i et eget Rige, og det er tvivlsomt,

[1] Disse Indskrifter ere for en Del blevne afskrevne af Loftus og lithograferede i London, men synes ikke at være udgivne.

hvorvidt man i ældre Dage pleiede at sammenfatte disse Landskaber under et Fællesnavn, navnlig vide vi ikke, om Navnet *Medien* i den ældste Tid var i Brug som Betegnelse for dette Land.

I ethvert Tilfælde er det en Kjendsgjerning, at Betegnelsen *Medien* ikke anvendes hverken af Tiglath Pilesar I. eller af Assurnazir-pal eller af Salman-eser II, der dog alle tale om Landskaber, der senere udgjorde Dele af det egentlige Medien, idet de kun anføre de specielle Navne paa de af de mediske Landskaber, hvormed de kom i Berøring[1].

Først fra *Binlikhus* III.'s Tid se vi Assyrerne anvende Ordet *Medien* eller, som Ordet skreves af dem,

ma - da - i[2],

en Form, der med ringe Forandring ogsaa anvendtes af Israeliter (מדי)[3] og af Hellener (*Μηδία*), og formodentlig ogsaa af andre Folk. Ja Anvendelsen af Ordet *Medien* var ikke indskrænket til Medernes Nabofolk, ogsaa de ariske Beboere af Iran, uden al Tvivl Medien indbefattet, benyttede sig af dette Ord, der i den ariske Del af Tresprogsindskrifterne skrives

ma - da - a.

Det samme Ord anvendtes forøvrigt ogsaa af Arierne til at betegne ikke blot Landet, men ogsaa Befolkningen; thi i Tresprogs-Indskrifterne betegner det nysnævnte Ord *ma-a-da*, ikke blot *Medien*, men ogsaa *en Meder*[4]. Imidlertid var dette Ord dog ikke det eneste, som Landets ariske Beboere benyttede for at betegne sig selv, thi der kan ikke være nogen Tvivl om, at de ariske Meder ligesom de ariske Beboere af Persis, Parthien og Baktrien ofte benævnede sig selv *Arier*[5].

---

[1] Se nedenfor S. 464.

[2] Se Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 35 l. 7.

[3] Gen. 10; 2 *Kong.* 17, 6, 18, 11; Jer. 25, 25; *Esther* 1, 3.

[4] Se Spiegel, *Die altpersischen Keilinschriften* S. 213.

[5] Dareios kalder sig i sine Indskrifter *en Arier, Søn af en Arier.*

Om Mediens ældre Skjæbne, om Forholdet imellem dets ariske Indvandrere, og Urbefolkningen, kunne vi, som alt bemærket, kun gjøre os Gisninger. Vi vide kun som ovenfor berørt, at Tiglath Pilesar I. foretog et Tog til Medien, thi Landskaberne *Haria*, *Aia* og *Suira*[1], som han beseirede paa et af sine Krigstog, have, som Navnene tilstrækkeligt godtgjør, sikkert i al Fald delvis havt en arisk Befolkning, og kunne neppe søges andetsteds end i Nord-Iran.

Assur-nazir-pal kæmpede i flere Aar i et Land, som han kalder *Zamua*, og som synes at have ligget paa Grændsen imellem Armenien og Medien, og som efter al Sandsynlighed indbefattede en Del af det nordvestlige Elam og muligvis enkelte Dele af de vestligste Egne af Medien[2]. Efter hvad Assur-nazir-pal fortæller blev Landet gjentagne Gange besat af Assyrerne (882—881).

Salman-eser II. betvang (837) flere Landskaber, som synes at maatte søges i Medien eller paa Mediens Grændse, saaledes *Arasias*, *Amadai* og *Kharkhar*[3]; ja han trængte endog saa langt frem, at han modtog Tribut af Kongerne i et Land, han kalder *Parsua* og som formodentlig er Parthien; og af hans Efterfølgere synes hans Sønnesøn *Bin (?) likhus* III.[4] ligeledes at være trængt frem i Medien og have vundet Fordele over de der boende Folk; idet han nemlig nævner *Medien* iblandt de Lande, han roser sig af at have beseiret[5].

Tiglath Pilesar den Yngre trængte flere Gange, saaledes i sit *niende Regjeringsaar* (737), ind i Medien, hvor han beseirede Ind-

---

[1] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 11 l. 59—61. Maaske ere ogsaa nogle af de Landskabsnavne, *Itni*, *Siezu*, *Selgu*, *Arzanibiu*, *Urusu* og *Anitku*, ariske. Om *Haria* er det gamle *Aria* er tvivlsomt; slgn. Norris *Assyrian Dictionary* S. 441.

[2] Floden *Turnat* (Turnadotos) nævnes iblandt Floderne i dette Landskab. (Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 21 l. 54 og pl. 22 l. 83), hvad der omtrentlig bestemmer Beliggenheden af *zamua*.

[3] Layard *Inscriptions* pl. 93 l. 121.

[4] S. 380.

[5] Rawlinson *Inscriptions* I. pl. 35 l. 7.

byggerne, hvorpaa han indlemmede flere Dele af de betvungne Lande i Assyrien[1]. Maaske samme Aar gik han, som alt bemærket[2], endnu videre imod Øst indtil henimod Indosfloden, ja han fulgte maaske endog denne Flods vestlige Bred lige til dens Udløb, ligesom han senere foretog et nyt Tog til de samme Egne uden dog at trænge saa langt frem som første Gang[3].

Om Mediens Skjæbne paa Salman-eser IV.'s Tid og Landets Forhold til denne Konge vide vi Intet, hvorimod vi af Sargons Indskrifter erfare, at, da Armeniens Folk i hans sjette Regjeringsaar (716) sluttede sig sammen for at modstaa Assyrernes Angreb[4], deltog flere mediske Stammer og Fyrster i Forbundet, hvad der atter havde til Følge, at Assyrerne paany angreb Medien. Det var navnlig i Sargons ottende Regjeringsaar (714), at Assyrerne vendte deres hele Kraft imod Mederne[5], der bleve fuldstændigt slagne, hvorpaa de underkastede sig Assyrerne. Sargon modtog saaledes Hylding af ikke mindre end 45 Fyrster og Høvdinger paa engang[6]. Endel af de overvundne Fyrster bleve strængt behandlede. Den føromtalte Bagadates,

ba - ak - da - at - ti[7],

der hørte hjemme i Bjerglandskabet Mildis, blev henrettet, til Straf fordi han havde dræbt den assyriske Vasalkonge *Aza*[8], og en anden Høvding fra de samme Egne Dejokes

---

[1] Layard har udgivet nogle Brudstykker af Tiglath Pilesars Annaler, som handle om disse Begivenheder. Se Layard *Inscriptions*, pl. 67.

[2] S. 399 ff., slgn. Fr. Lenormant i *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VIII, S. 48—55 og S. 69—71; 1870.

[3] Det var formodnntlig i Aarene 737—736, at han foretog sine Tog imod Øst. I Aaret 736 gik han, efter Rawlinson, *Inscriptions* II, pl. 52 l. 38, indtil Foden af Bjerget *Nal*.

[4] S. 408 ff.

[5] Se Botta, *Monuments* IV, pl. 75 l. 10 ff.

[6] Botta l. c. pl. 80 l. 10—11. Se G. Smith i *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VII, S. 98, 1869.

[7] Botta *Monuments* III, pl. 63 l. 1; IV, pl. 146 l. 13.

[8] S. 409 - 410.

da - ia - uk - ku,

blev bortslæbt til Hamath i Syrien[1], hvorhen ogsaa andre Høvdinger bleve førte[2]. Til Gjengjæld for disse Deportationer bleve Folk fra andre Egne flyttede til Medien[3].

Fra Sargons Tid kan Mediens Erobring betragtes som fuldendt, saaledes at de assyriske Konger fra nu af kunde vende deres fulde Magt imod de østligere Egne af Iran.

Senakherik erobrede Landene ved det sydostlige Hjørne af det kaspiske Hav og betvang Daherne[4], og hans Søn Assurhaddon trængte temmelig langt frem i det fjerne Medien[5], d. e. Afghanistan; Assurbanipal erobrede Margiana og andre Egne, der laa nærmere Indosfloden.

Største Delen af Medien bestyredes ligesom de øvrige egentlige assyriske Provindser af assyriske Statholdere, indtil Landet tilsidst rev sig løs, en Begivenhed, som maaske først foregik efter den sidste assyriske Konge Sarakos' Død (609)[6].

Det nye Rige fik snart betydelig Indflydelse og hævede sig snart under den tappre og virksomme Kyaxares til en Stormagt[7]. Alt hvad Herodot fortæller om Mediens Historie før Kyaxares' Tid[8], er aldeles upaalideligt, tildels endog ligefrem urigtigt. De-

---

[1] Botta *Monuments* III, pl. 63 l. 2; IV, pl. 145 l. 13; se pl. 74 l. 11.

[2] Saaledes blandt Andet Høvdingen *Itti*.

[3] Se 2. *Kong*. 17, 6; 18, 11. I de assyriske Indskrifter, der ere levnede os, tales der dog ikke om Deportationer af Nybyggere til Medien, men deraf kan man dog ikke slutte, at Sligt ikke havde fundet Sted. Bortflyttelsen af Mederne forudsætter nødvendigt, at det tomme Rum er blevet udfyldt.

[4] Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 40 l. 3. Se ovenfor S. 416 og nedenfor S. 469.

[5] Ravlinson *Inscriptions* I, pl. 46, col. IV.

[6] Det er dog ikke umuligt, at Medien allerede havde revet sig løs noget tidligere.

[7] Se ovenfor S. 18.

[8] I den ariske Del af Tresprogsindskrifterne finder man den oprindelige Form af det Ord, som Hellenerne kalde *Kyaxares*; det er Navnet *uvakhsatara*.

jokes[1] er saaledes en ganske sagnagtig Person; heller ikke om Phraortes'[2] Tilværelse tør man være forvisset, ligesaalidet som om Skythernes otteogtyve aarige Herredømme over Medien[3]. Derimod er det sikkert, at Mederne og Lyderne kæmpede med hinanden ved Halys[4] i Aaret 585, da den store Solformørkelse[5], som indtraf netop som et Slag skulde begynde, banede Vei for et Forlig, der siden gik over til Fred[6].

Denne Solformørkelse og den derpaa følgende Fred med Lydien skal være indtruffen, imedens Kyaxares var Konge i Medien[7]. Hans Efterfølger var Astyages, om hvem der forøvrigt næsten ikke meddeles Andet, end at han var Mediens sidste Konge, idet nemlig, henimod Midten af Aarhundredet, omtrent 559 eller 558, Magten i det mediske Rige gik over til Perserne.

Kyros, om hvis Thronbestigelse der havdes flere Sagn, fulgtes paa Thronen af sin Søn Kambyses, efter hvis Død en anden Perser, en Slægtning af Kyros, Dareios, blev Konge i Riget.

Uagtet Mederne saaledes ved Astyages Død tabte deres Selvstændighed, synes de dog ikke at være komne i noget trykkende Afhængighedsforhold til Perserne, og de synes meget mere at have deltaget med dem i det store Riges Bestyrelse.

---

[1] Her. I, 98 ff. Det er muligt, at den Dejokes (*Dajakku*), der kæmpede saa tappert imod Sargon, men med saa lidet Held, har afgivet Grundlaget til Sagnet om den retfærdige og lykkelige Konge Dejokes, om hvem Mederne siden fortalte saa meget.

[2] Her. I, 182.

[3] Her. I, 103—106.

[4] Slgn. Her. I, 74; slgn. I, 103.

[5] Flere gamle Forfattere have efterladt os Angivelser af Tiden for denne Solformørkelse; de stemme ikke ganske nøie overens, men dreie sig dog alle om Aartiet 590—580, og ingen af dem naar tilbage til hinsides Aar 600. Det bliver derfor allerede af denne Grund mindre sandsynligt, at den Solformørkelse, der gjorde Ende paa denne Krig, var den Formørkelse, der *iagttoges i disse Egne* den 30te Septb. 610, og i Virkeligheden er det af kronologiske Grunde ikke muligt at tænke paa denne Formørkelse.

[6] Her. I, 74.

[7] Her. I, 103.

Landskaber og Stæder i Medien.

I Indskriften ved Behistan nævnes flere Byer og Landskaber i Medien, hvoraf enkelte ere bekjendte fra gamle Forfattere. Iblandt disse Byer kunne vi saaledes navnlig omtale Staden *Hangmatana*, som i den assyriske Oversættelse kaldes *Agamatanu* og som er Hellenernes *Egbatana*[1].

En anden mærkelig By er Raga, der ogsaa nævnes i Zendskrifterne.

Landskabet Bakhtan, som omtales af Ægypterne i det bekjendte Aktstykke, der handler om den ægyptiske Gud Khonsu's Reise til dette Land, maa formodentlig søges i det sydlige Medien[2].

Illipi.

Et medisk Landskab der spillede en temmelig betydelig Rolle i den assyriske Historie var *Illipi* eller *Illibi*[2],

il - li - bi

som Assyriologerne ofte henvise til det nordvestlige Medien[3] og som de undertiden sammenstille med de Gamles *Albania*[4]. Imidlertid antage vi dog ikke denne Sag for afgjort, da Illipi undertiden knyttes til Elam[5]. Tiglath Pilesar bragte omtrent i Aaret 743 *Illipi* i Afhængighed af Assyrien[6], hvorpaa først Sargon[7] og siden Senakherib[8] kvalte de Forsøg, som Folket derefter gjorde paa at befri sig for det assyriske Overherredømme. Forøvrigt nævnes Illipi et Par Aar efter iblandt de Stammer, der understøttede de oprørske Babylonier imod Senakherib[9].

---

1 Slgn. Spiegel, *Die altpersischen Keilinschriften* S. 221.
2 Se om dette Aktstykke de Rougé *Etude sur une stèle égyptienne* i *Journal Asiatique*, cinquième serie; se ovenfor S. 460 Anmk. 2.
3 Slgn. Norris *Assyrian Dictionary* S. 676.
4 Saaledes Oppert. der først har fremsat denne Mening.
5 Botta *Monuments*, IV, pl. 74, l. 16.
6 Se Layard *Inscriptions* I, pl. 25 l. 28.
7 Botta *Monuments* IV, pl. 64, l. 6, pl. 80, l. 10 pl. 147 l. 10 og pl. 151 l. 21 o. s. v. Rawlinson *Inscriptions*, I, pl. 36, l. 15.
8 Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 38 l. 8—29.
9 Rawlinson *Inscriptions* pl. 41 l. 31.

Øst for det egentlige Medien ved Sydvestspidsen af det kaspiske Hav boede Daherne, hvis Land af Assyrerne kaldes Daherne.

da - i[1].

Herodot omtaler Daherne som en persisk Stamme[2], men alle senere græske Forfattere ere enige om at henvise Daherne til en ganske anden Egn, nemlig Landskabet Sydost for det kaspiske Hav, hvor endnu Landskabet *Dagestan* har bevaret deres Navn. Daherne antoges for et skythisk Folk, og det er derfor heller ikke usandsynligt, at de tilhørte den turaniske Folkeæt.

Sydost og Syd for Dahernes Land, tildels ogsaa Sydvest for dette Landskab indtil henimod Orontesbjergene, der skille Medien fra Persien strakte sig Parthernes Land, hvilket Hellenerne kaldte *Parthyene*, og som i den ariske Del af Tresprogsindskrifterne ved Naksh-i-Rustam og Behistan kaldes *Parthava*, hvad der i den babyloniske Del, i tredie Colonne, gjengives ved *Partu* og i den turaniske Del, i anden Colonne, ved *Parsua*. Parthien.

Assyrerne omtale ikke noget Landskab *Partu*, men derimod vel et Land *Parsua*, hvad de skrive enten

bar - su - a[4] eller *par - su - a*[5],

hvis Beliggenhed vel ikke ganske nøie angives, men som dog synes at have ligget østlig for Assyrien, saaledes at der ikke er noget til Hinder for at antage det for de Gamles Parthyene.

Allerede Salman-eser II. trængte i sit 24de Regjeringsaar (836) efter sin Seir over *Namri*'s Konge *Janzu* saa langt frem, at

---

[1] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 40 l. 3.

[2] Her. I, 125.

[3] Strabon *Geogr.* XI, 8, p. 511 ff. (p. 779 ff.). Mela III, 5. Plin. *Hist. Nat.* VI, 19.

[4] Denne Form findes hos Layard, *Inscriptions* pl. 93 l. 120.

[5] Denne Form finder f. Ex. Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 36 l. 15.

han blev hyldet som Overherre af 27 Konger af *Barsua*[1] (skrevet *par-su-a* paa den ovenfor meddelte Maade); hans Sønnesøn *Bin(?)likhus* III. (811—782) nævner ligeledes *Bar-su-a*[2] iblandt de Lande, han betvang, og Tiglath Pilesar (745—728) drog siden[3] som Seirherre derigjennem paa sit Tog til Indosflodens Bredder[4], og Sargon nævner ligeledes *Parsua* iblandt de Landskaber, han betvang[5].

I andre Indskrifter nævner Sargon et Landskab

par - su - as,

Parsuas, som maaske ikke er forskjelligt fra det foregaaende *Parsua.* Øst for Parthyene laa et Landskab, som Grækerne kalde *Aria* (eller *Ariana*) og i Vendidad-Sade kaldes *Haraeva*, og i den assyriske Del af Tresprogs-Indskrifterne ved Behistan og Naksh-i-Rustam *haraiva*, hvad der i den assyriske Text gjengives

a - ri - e - vu.

I ældre assyriske Indskrifter kaldes Landet derimod *Ariarvi*,

a - ri - ar - vi,

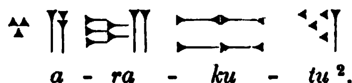
hvilket Navn, som alt bemærket, forekommer i Tiglath Pilesars *Fasti* iblandt de Lande, han beseirede paa sit Tog til Indos[7]. Aria er det nuværende Herat, der i Middelalderens persiske Sprog benævnes *Haré* (هری).

Arakhosien. Øst for Ariana laa Landskabet *Arakhosia*, som indbefattede

---

1 Layard l. c.
2 Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 35 no. 1, l. 7.
3 Se ovenfor S. 399.
4 Rawlinson, *Inscriptions* II, pl. 67 l. 35 (skrevet *pa-ar-su-a*).
5 Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 36 l. 35.
6 Botta *Monuments* IV, pl. 140 l. 6; pl. 146 l. 22.
7 Sign. Norris *Assyrian Dictionary* S. 52.
8 Rawlinson, *Inscriptions* II, pl. 67 l. 35.

en stor Del af det østlige Afghanistan og gjennemstrømmedes af den Flod, som de græske Geographer kalde Elymandros, og som nu benævnes Hilmend[1]. Landskabets Navn skrives

a - ra - ku - tu[2].

Det beseiredes af Tiglath Pilesar den Yngre paa dennes Tog imod den indiske Grændse[3].

Baktrien.

Nord for Ariana laa Baktrien, der rigtignok ikke havde stor politisk Betydning i ældre Dage, men alligevel er kommet til at spille en ikke ubetydelig Rolle i Verdenshistorien, derved at dets Landskaber var *Hjemmet for Zorousters Lære.* I assyriske Aktstykker har man hidtil ikke fundet *Baktrien* omtalt, og det er meget tvivlsomt, hvorvidt Assyrerne nogensinde er trængt frem, endog blot indtil Baktriens Grændser. Ktesias' Efterretninger om Ninos' og Semiramis' Kamp med Baktrierne[6] har naturligvis ikke mindste Værd.

Andre iranske Landskaber.

Iblandt de Provindser, som Dareios omtaler som hørende til hans Rige, findes ogsaa de fra de Gamles Optegnelser bekjendte Landskaber[7] Sogdiana (*Suguda*), Kovaresmien (*Uvarasmis*), Drangiana (*Zaraka*). Sattagyderne (*Thatagus*) og Gandaritus (*Gandara*)[8].

Ariernes Religion. Zoroasters Religionsforbedring i Baktrien.

Iblandt de ariske Folk i Iran herskede der i de sidste Tider uden Tvivl en Art Naturreligion, der sandsynligvis havde samme Skikkelse hos alle Stammer, hvoraf disse ariske Folk bestod, og

---

1 Slgn. ovenfor S. 400.

2 Persisk i *Harauvatis*, se Spiegel, *Die altpersischen Keilschriften*, S. 222.

3 Om disse Landes Geographi, slgn. Ritter *Erdkunde* vol. VIII.

4 Rawlinson, *Inscriptions* II, pl. 66 l. 33. slgn. ovenfor S. 401.

5 Se ovenfor S. 401.

6 Diod II, 4—6.

7 De opregnes i Indskrifterne ved Naksh-i-Rustam og Behistan.

8 Om dette Land, se Lassen *Die altpersischen Keilinschriften* S. 110 Anmk. og *Indische Alterthumskunde* I, S. 422.

som formodentlig ikke var synderlig forskjellig fra den Tro, som fandtes iblandt de indiske Arier, og som er Gjenstand for Rigvedas Kvad.

Hos et af de ariske Folk i Iran (Baktrien) fik imidlertid de religiøse Forestillinger alt i en tidlig Tid en særegen Udvikling, der, efter hvad en almindelig udbredt Overlevering fortalte, navnlig skyldes en vis *Zarathushtra* (Zardusht) eller, som Hellenerne gjengive Navnet, *Zoroaster*[1].

Denne Religionsstifter har efter al Sandsynlighed levet i en meget tidlig Tid, længe før Kyaxares' Dage, ja det er endog ikke umuligt, at han allerede har levet før den Tid, da Arierne havde begyndt at skille sig ad, og at han vandrede i forskjellige Retninger for at tage de forskjellige Egne af Indien og Persien i Besiddelse[2].

Zoroaster, der efter de baktriske Sagn levede under en Konge *Vishtaspa* (Hystaspes), der blev hans Lærling og Beskytter, synes at have grundet en Skole af Religionslærere, under hvis Indflydelse Baktriernes religiøse Forestillinger efterhaanden fik en særegen Skikkelse. I denne fremtræde de saaledes iblandt Andet i en Række Kvad, som siden betragtedes som *hellige Sange* og derfor bevaredes med megen Troskab i den mundtlige Overbevering, indtil de, som alt bemærket[3], engang tilsidst, formodentlig i Tiden imellem Dareios Hystaspes og Artaxerxes Sassans Søn[4], bleve optegnede, hvorpaa de atter senere, i det mellemste persiske Riges Tid, bleve samlede i en Art Testamente, hvis tarvelige Levninger danne den saakaldte Zendavesta.

At dømme efter de Antydninger, vi finde i *Zendavesta*, synes Zoroaster at have taget Ansted af sin Fædrene-Religions over-

---

[1] Zoroaster omtales af Plinius, Hermippos, Eudoxos, Xanthos, Pompeius Trogus og andre gamle Forfattere.

[2] Se N. L. Westergaard i *Oversigt over Videnskabernes Selskabs Forhandlinger*, 1852 S. 216.

[3] Se ovenfor S. 261—262.

[4] Slgn. Westergaard *Zendavesta*, Preface S. 16 ff.

veiende pantheistiske Retning og af dens Fleerguderi og Afgudsdyrkelse, hvorfor han optraadte som Hævder af det guddommelige Væsens Enhed og Personlighed, idet han navnlig fremhævede dets skabende Virksomked. En nøiere Udvikling af hvad der skyldes Zoroaster selv og hvad der hidrører fra hans Efterfølgere, formaa vi naturligvis ikke at give. Vi kunne kun fremhæve, at i Zoroasters Lære var der kun *et eneste* sandt Væsen, nemlig *Aura-mazda* — Ormuzd, som det hedder i det nyere Sprog — eller, som han ogsaa kaldes, *spänta-mainyus*, den gode Aand. Men Zoroaster blev ikke staaende alene ved Betragtninger om den gode Skaber. I Modsætning til Pantheismen, hvor der ikke kan være Tale om *Synd* og *Ondt*, fremhævede han, ved Siden af sin Lovprisning af Skaberen, den store Betydning, *som det Onde besad i Verden,* og han paalægger derfor sine Tilhængere, at *bekæmpe det Onde under alle dets Skikkelser.*

Men ved denne Fremhæven af det Ondes Betydning i Verden kunde Zoroaster ikke undgaa at komme ind paa Spørgsmaalet om det *Ondes Oprindelse*, hvilket aabenbart har været et særdeles vanskeligt Punkt for ham. Imidlertid har han søgt at hjælpe sig ved at henføre det Onde i Verden til et ondt Væsen, *Angra-mainyus* (paa Nypersisk Ahriman), hvilket Væsen han tillægger samme *Oprindelighed som Aura-mazda,* medens han paa den anden Side dog fremhæver, at dette onde Væsen med Hensyn til Eftertiden ikke vil dele Aura-mazda's Evighed.

Omendskjøndt Zoroaster ikke kjender andre guddommelige Væsner end *Aura-mazda* (Ormuzd) og hans Modstander *Angramainyus*, saa er det dog langtfra, at han ikke skal kjende andre Fornuftvæsner end disse Væsner og Mennesket. Han lærer nemlig, at der gives tre Slags overnaturlige Væsner, der ere høiere end Mennesket, men som ikke ere guddommelige, men Skabninger af Aura-masda; det er først de seks *Amesaoçpentao*, paa Nypersisk *Amschaspands*, d. e. de udødelige Hellige, fremdeles *Yazatas*, paa Nypersisk *Yzeds*, Skytsaanderne over Universets enkelte Dele, og endelig *Fervend*, der ere som en Art aandelige Forbilleder paa de legemlige Ting.

Ligeoverfor disse tre Klasser af overnaturlige Væsner stode tre tilsvarende Klasser af onde Aander, alle Skabninger, hvoraf den øverste dannes af de seks *Darvands*, efter hvilke kommer *Daēvas*, Dæmonerne (paa Nypersisk *Devs*).

Iblandt disse onde Væsner finder man flere, som før Zoroasters Tid tilbades som Guddomme, og som ogsaa nøde guddommelig Tilbedelse hos andre Arier, deriblandt Indra, der er Zoroasters anden Darvand, og Siva (paa Persisk *Çaurva*), den tredie Darvand, — Alt Vidnesbyrd om den fuldstændig fjendtlige Stilling, som sikkert allerede Zoroaster indtog ligeoverfor sine Fædrene-Guder, og som endnu ikke mindre belyses af den Omstændighed, at det Ord, som han valgte til at betegne Dæmonerne, i de ariske Sprog oprindelig betyder *Gud*.

I Zoroasters Lære, saaledes som den fremstilles i Zendskrifterne, fremtræder der endelig endnu et høiere Væsen, som er Midleren imellem Menneskene og Aura-mazda, og er Menneskenes Vogter i deres Liv og deres Dommer i deres Død — *Mithra*, et Væsen, hvis Betydning i Tidernes Løb blev større og større, ligesom han ogsaa var den eneste af de gamle persiske Guddomme, hvis Dyrkelse blev indført i Rom.

Om Mithras Oprindelse hersker der forøvrigt megen Uklarhed i Zendskrifterne, i det Mindste i de Stykker vi have tilbage; han synes at være af samme Natur som Aura-mazda, men hans Forhold til denne Guddom udvikles aldrig nøiere. Man kan endogsaa betvivle, at han oprindelig hørte med til Zoroasters Lære, men i ethvert Tilfælde synes dog Mithras Anseelse allerede at naa op til en tidlig Tid. Mithra omtales i Artaxerxes' Indskrifter ved Siden af *Aura-mazda*.

Zoroasters Religions Skjæbne.

Zoroasters Lære, hvis Tilhængere førte Navnet *mazdayaçne*, Mazda-Dyrkere, i Modsætning til den gamle Tro *Daevayaçne*, Dæmon-Dyrkerne, har uden Tvivl først udbredt sig i Baktrien, men maa dog efterhaanden, sandsynligvis allerede i en temmelig tidlig Tid, have begyndt at gjøre sin Indflydelse gjældende udenfor dette Landskab. I ethvert Tilfælde har den dog neppe naaet frem til

Vesten, til de ariske Stammer i Medien og Persien, i den Tid, da Læren udviklede sig, thi hverken Medien eller Persien eller noget Landskab i disse Lande omtales nogen eneste Gang i de gamle Zendskrifter.

De ægyptiske og de assyriske Aktstykker tale hverken om *Aura-mazda* eller om andre guddommelige Væsner, som skulde have været tilbedte af Befolkningen i Iran, saaledes at vi ikke med Sikkerhed kunne afgjøre, hvorvidt Zoroasters Lære har været udbredt i det vestlige Iran i den Tid, da Ægypterne gjennem Mesopotamien trængte frem imod Irans Grændser, ja ikke engang, om den herskede iblandt Mederne, da Assyrerne underkastede sig Medien og de tilgrændsende Lande.

Imidlertid maa vi dog gjøre opmærksom paa, at paa den Tid, da Rameses XIII. herskede i Ægypten, d. v. s. ved Aaret 1000, fandtes der i Landskabet Bakhtan, der formodentlig maa søges i det vestlige Iran, en almindelig udbredt Forestilling om Tilværelsen af onde Aander, der temmelig nøie svarede til Zoroasters *Daévas*, men da der sandsynligvis før Zoroasters Tid iblandt Arierne i Iran har været udbredt Forestillinger om Tilværelsen af lignende Væsner, saa tør vi ikke med fuld Vished slutte heraf, at Zoroasters Lære dengang har været udbredt i hele Iran, selv i Vesten.

Den samme Uvished hersker ogsaa med Hensyn til den religiøse Forfatning i Medien, ikke blot under Assyrernes Herredømme, men ogsaa i det mediske Riges Uafhængigheds Tid, i Xyaxares' og Astyages' Dage. I det Mindste taler intet Aktstykke om Dyrkelsen af *Aura-mazda* i det mediske Rige, om end forskjellige Omstændigheder lader formode, at Zoroasters Lære allerede dengang var den herskende i Medien.

Under Dareios Hystaspes var nemlig Aura-mazda hele Perserrigets høieste Guddom, ja i den turaniske Oversættelse tilføies der

---

[1] Se de Rougés Afhandling, *Etude sur une stele égyptienne* i *Journal Asiatique*, cinquième série, VIII—XII; se ovenfor S. 460 Anmk. 2.

endog, at Aura-mazdâ *er alle Ariers Gud*[1]. *Aura-mazda* prises i Tresprogs-Indskrifterne som Verdens Skaber, og hans Navn skrives desuden paa en ganske lignende Maade som i Zendskrifterne, nemlig i den ariske Del af disse Indskrifter

a - u - ra - ma - s - da - a,

hvad der i den assyriske Del gjengives snart ved *a-hu-ru-ma-as-da*, snart ved *a-hu-ur-ma-as-da*[2].

Forøvrigt nævnes ingen af de ældre persiske Konger, hverken Kyros, Kambyses, Dareios eller Xerxes i de fra Tilhængere af Zoroasters Troesbekjendelse stammende Sagn, som ere bevarede indtil vore Dage, men deraf tør man dog ikke med enkelte Lærde slutte, at det først er fra denne Konges Tid, at Zoroasters Lære var bleven Statsreligion i det persiske Rige.

Forøvrigt vedblev Zoroasters Lære ikke i aldeles uforandret Skikkelse at holde sig til Perserrigets Undergang. Under Artaxerxes Mnemon indførtes Dyrkelse af Gudinden Anaitis, og formodentlig af flere babyloniske Guddomme, som erholdt deres Plads anvist i Rækkefølgen af Aanderne efter Aura-mazda.

Ved Alexandros den Store kom den græske Aand ind i Iran, hvor den snart fik en ikke ringe Magt, som ingenlunde aftog, efterat Kongerne af Seleukos' Æt havde mistet deres Herredømme over Iran. Partherkongerne viste sig ingenlunde fjendtlige ligeoverfor Hellenismen, hvorimod de ringeagtede Zoroasters Lære, der desuden paa samme Tid blev undergravet indenfra. Zoroasters Lære havde nemlig et svagt Punkt, som umuligt bestandig kunde holdes tildækket. Det var nemlig Forholdet imellem *Aura-mazda* og *Angra-mainyus*, og Oprindelsen til disse to Væsner, som Zoroaster ikke havde klaret, og som man nu forsøgte at bestemme og udvikle; men herved blev Zoroasters Lære i det Væ-

---

[1] Se anden Colonne L. 77 og 79, algn. Westergaard *Om det ældste Tidsrum af Indiens Historie* S. 1 ff.

[2] I Indskriften fra Sassanidetiden skrives Ordet אורמזן.

sentlige ganske forandret, idet man forud for *Aura-masda* og *Angra-mainyus* lod hæve sig en „uskabt Tid" *zerbane akarene*, fra hvilken disse to Grundvæsner skulde være emaneret. Aura-masda taber herved sin Rolle som *Skaber*, som den *absolute Gud*; han synker ned til en blot og bar Demiurg, som har ordnet det før ham tilværende Kaos; og med det samme taber ogsaa det Onde sin Karakter som *absolut Modsætning til det Gode*, idet saavel det Onde som det Gode bliver *Emanation af det samme Grundvæsen*. Ved Siden af denne panthaistiske Reformation af Zoroasters Lære — hvis Tilhængere man betegner som *Zarbanierne* — dannede der sig i det tredie Aarhundrede det bekjendte Religionssamfund *Manikaierne*, som stiftedes af Manes, og som kom til at udøve en ikke ringe Indflydelse paa den kristne Kirke.

Under Herskerne i det saakaldte mellemste Rige, *Sassaniderne*, som man pleier at kalde dem, kom Zoroasters Lære atter til Anseelse i Landet og blev paany Statsreligion. Men det var dog ikke den gamle Lære i sin fulde Renhed, som nu blomstrede, men den nyere Form af den Zoroasterske Religion, som vi have set udvikle sig i det forudgaaende Tidsrum.

Imidlertid formaaede dog heller ikke denne modificerede zoroasterske Lære, trods den Udbredelse, den nu fik, at holde sig i Anseelse iblandt Folket. Saasnart Perserriget var faldet og Khaliferne havde faaet Magten i Landet, begyndte Antallet af Zoroasters Tilhængere snart at tage kjendeligt af, og de kom inden kort Tid i et fortrykt Forhold. I vore Dage ere Zoroasters Tilhængere endog ganske forsvundne fra Vestpersien, og i Østpersien er der kun et Par tusinde tilbage, der kaldes *Gebrer* (Ildtilbedere) og som leve i meget fortrykte Kaar. Derimod findes der i Indien endel Tilhængere af Zoroasters Lære, de saakaldte *Parser*, Efterkommere af Udvandrere fra Persien, og som danne et vel anset Religionssamfund, der i sin Midte tæller mange velhavende og formuende Folk.

Efter forskjellige Aktstykker, saavel persiske som klassiske, Magerne.
bestod en vis Del af Befolkningen i Iran i Oldtiden af Mager,

eller, som Ordet skrives i den ariske Del af Tresprogs-Indskrifterne,

ma - gu - u[1].

Herodot omtaler Magerne som en medisk Stamme[2], og Amimanus Marcellinus bemærker, at Magernes Besiddelser i en vis Egn af Persien vare frugtbare[3]. Man kunde heraf slutte, at Magerne var en Folkestamme[4], men paa den anden Side er det ingenlunde umuligt, at Magerne udgjorde ikke en fra Mediens øvrige Beboere stedligt adskilt Stamme, men en vis Klasse af Landets Befolkning, og navnlig er det ikke usandsynligt, at de dannede Mediens gamle Adel. Har dette Sidste virkelig været Tilfældet, maa de have havt saavel de præstelige som de høiere verdslige Embeder imellem Hænder og maa tillige have været Ihændehavere af Intelligens og Dannelse. Dette synes virkeligt ogsaa at have været Tilfældet. I al Fald vare Magerne, efter hvad Herodot fortæller, istand til at tyde Drømme, ligesom de efter andre gamle Forfatteres Vidnesbyrd kunde forudsige det Tilkommende. Forøvrigt er det, der meddeles os af de Gamle om Magerne, meget upaalideligt, da saa godt som ingen græsk eller romersk Forfatter havde noget dybere Bekjendtskab til de mediske og persiske Forhold eller til Magernes Stilling til disse. Hertil kom endnu, at Ordet *Mager*, ligesom Ordet Kaldaier, i Vestlandene var bleven en almindelig Benævnelse paa omvankende Troldmænd og Charletaner, hvilket naturligvis havde endel Indflydelse paa de Gamles almindelige Forestillinger om Magernes Forretning og Syssel i deres Hjem, og derved paa de gamle Forfatteres Vidnesbyrd om dem.

Man har oftere udtalt den Formodning, at Magerne vare *Zoroasters Præster i Medien*, men denne Mening er aldeles uhold-

---

[1] Ordet nævnes ofte i Indskriften ved Behistan, hvor der tales om de om de to bekjendte Magere, der bemægtigede sig Regjeringen under Kambyses.

[2] Her. I, 101.

[3] Am. Marcellin. XXIII, 6, 32.

[4] Spiegel, *Die altpersischen Keilinschriften* S. 212.

bar. Noget mere Sandsynlighed kan en anden i senere Tider opstillet Formodning have, at Magerne vare den gammel-mediske Religions Tjenere, men hvad denne gammel-mediske Religion angaar, da tvivle vi, som alt antydet, meget om, at den, som man i nyere Tider oftere har villet antage, har været en *turanisk Religion*. Vi anse det tvertimod for langt mere sandsynligt, at den Religion, hvis Tjenere fremgik af Magernes aristokratiske Slægter, var den for-zoroasterske gammel-ariske Tro.

§ 44. Det sydlige Iran.

Den sydlige Del af de iraniske Lande, d. v. s. Landskaberne Nord for det erytkraiske Hav, imellem Udløbet af de store Floder Tigris og Indos, var i ældre Tider delt i en stor Mængde Smaastater, hvoraf i Tidens Løb dog flere samlede sig til større Riger, og navnlig dannede der sig i disse Egne to betydelige Stater, nemlig Elam og Persien.

Elam.

Elam, eller som Landet kaldes af Assyrerne

[cuneiform] eller [cuneiform]

e - lam - ti[1] *ilam - ma*,

Israeliternes עלם[3], Hellenernes *Elymais*[4], Ariernes *uvaja*[5], indbefattede Strækningerne Øst for Tigris' Udløb og videre langs Havet. Elam var ligesom Kaldaia et i tidlig Tid høit civiliseret Land og, ligesom dette Land, oprindeligt befolket af en turanisk Stamme, som sandsynligvis var beslægtet med det gamle turaniske Folk i Kaldaia[6].

---

[1] F. Ex. Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 36, l. 12. Man finder ogsaa Formen *elamtu* (pl. 34 l. 38). Om Befolkningen anvendes Formen *elammu* (pl. 40 l. 46).

[2] F. Ex Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 39 l. 62, pl. 40 l. 25 o. s. v.

[3] *Gen.* 14, 2.

[4] De græske Geographer skjelne gjerne imellem Elymais og *Susiana*; men en saadan Adskillelse fandt ikke Sted i ældre Tider. Susa var tvertimod Hovedstaden i Elam.

[5] Se Spiegel, *Die altpersischen Keilinschriften* S. 190.

[6] Se om dette ovenfor S. 347 ff.; slgn. S. 232—233.

Elam var forøvrigt ikke blot i Besiddelse af en tidlig Kultur, det besad ogsaa fordum en høi Grad af Magt og Indflydelse, og dets Konger kunde endog 2300 Aar før Kristus udstrække deres Herredømme over det rige og mægtige Kaldaia, fra hvilket Land vi have set Elams Konge Kudur Nahunti bortføre et rigt Bytte, og paa hvis Throne vi have set Elamiteren *Kudur-Mabuk* sætte sin Søn *Ardu-Sin*[1], ja en af Elams Konger, Kudur Laomer, kunde endog udstrække sine Krigstog indtil Syrien og trænge frem indtil Ægyptens Grændser[2].

Imidlertid maa den elamitiske Magt, ligesom den gammelkaldaiske, tidlig være gaaet tilgrunde, og Riget har efter al Sandsynlighed opløst sig i en Mængde Smaastater. Tiglath Pilesar I. taler ikke om noget *Rige Elam*, omendskjøndt han dog synes at være trængt frem indtil henimod de Landskaber, som senere — og formodentlig ogsaa tidligere — udgjorde Dele af dette Kongerige. Det Samme var ogsaa Tilfældet med Assur-nazir-pal[3]; han indtog en Del af Elam[4], men nævner ikke Navnet Elam.

Den første af de assyriske Konger, der paa sine Felttog kom i Berøring med Elam, var Salman-eser II.'s Søn *Samsi-bin* (?), paa sit fjerde Felttog (omtrent i Aaret 815) under sin Krig med Babylonierne[5], ogsaa kom til at kæmpe med Elamiterne, der havde sendt Babylonierne Hjælpetropper[6].

Dette var Begyndelsen til en Række Krige imellem Elam og Assyrien, som dog først for Alvor kom til at begynde hundrede Aar efter. Forøvrigt vare disse Krige fra først af ikke saa meget fremkaldte ved Elamiters og Assyriers gjensidige Skinsyge, som meget mere, i det Mindste for en stor Del, ved babyloniske Rænker og babylonisk Guld, idet Babylons Herskere under deres Krige

---

[1] S. 362--363.
[2] *Gen.* 14, 1 ff.
[3] Ass. Monol. col. II, l. 40—59.
[4] Det nordvestlige Elam, blandt Andet Byen Dur ved Tigris, indtoges af ham, Rawlinson *Inscr.* I, pl. 21 l. 59. Se Norris *Assyr. Dict.* S. 268.
[5] Se ovenfor S. 386 og S. 440.
[6] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 34 l. 38.

med Assyrien bestandig følte sig for svage til ved egne Kræfter at kunne modstaa Assyrerne og derfor for store Summer tilkjøbte sig Elamiternes Hjælp[1].

I de hundrede Aar, der hengik efter Samsi-Bin's Kamp med Elamiterne, synes Elam at have hævet sig til en betydelig Magt, som snart kom i Kamp med Assyrerne. I Sargons første Dage se vi saaledes Elam at føre en kort Krig imod Assyrien.

Elam beherskedes dengang af en Konge *Humbanigas* eller *Khumbanigas*, der forøvrigt levede Resten af sin Regjeringstid i Fred med Assyrien, hvorimod Fjendtlighederne atter brød løs[2] under hans Efterfølger, *Sutruk Nahunti*, der for store Summer lod sig bevæge til at understøtte Merodak Baladan[3], da han var bleven angreben af Sargon. Elamiterne faldt ind i Babylonien, men Assyrerne gik ind i Elam, hvorved de nødte Elamiterne til et Tilbagetog. Sargon undertvang nu Babylonien og nøiedes foreløbig hermed, hvorfor Krigen med Elam snart efter hørte op[4].

Sutruk Nahunti understøttede siden (707) Prinds *Nibi* i *Illipi* imod *Ispabara*[5], der sluttede sig til Assyrien[6], og kastede sig derpaa (706) over et Grændse-Landskab, som han fratog Assyrerne, og virkelig ogsaa beholdt en halv Snes Aar[7].

Efter Sargons Død fornyede Elamiterne Fjendtlighederne med

---

[1] I Aktstykker fra Assur-bani-pal's Tid tales der om de store Summer, som fandtes opdyngede i Templerne, og hvoraf en Del hidrørte fra de Pengeforsendelser, som Elams Konger i Fortiden havde modtaget af Babylonierne for at hjælpe dem imod Assyrerne; se ovenfor S. 416 og 427.

[2] S. 415–416.

[3] Navnet skrives noget forskjelligt snart Sutikrak-nakhunti, snart Sutur-nakhunti. I Indskrifterne i Elam skrives Navnet Sutruk-Nakhunti. Se G. Smith, *Zeitschrift für ägypt. Sprache* VII, S. 108, 1869. Om disse Indskrifter, se Sir Henry Rawlinson i G. Rawlinsons *Herodotus* I, S. 363 Anmk. 4. Slgn. ovenfor S. 462 Anmk. 1.

[4] Botta *Monuments* III, pl. 65 l. 6, slgn. IV, pl. 128 l. 12 og pl. 151 l. 3.

[5] Se ovenfor S. 416–417.

[6] Botta *Monuments* IV, pl. 151 l. 21 ff.; slgn. pl. 128 l. 3 ff.

[7] Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 40 l. 45–46.

Assyrien og understøttede Babylonierne, men da disse vare blevne overvundne, synes Krigen at være død hen igjen, uden at Assyrerne vovede at angribe Elamiterne og straffe dem for deres Fredsbrud.

Først nogle Aar senere, da Senakherib havde skaffet sig en Flaade paa den persiske Havbugt, angreb han Elam og denne Gang fra Søsiden, idet han gjorde Landgang fra Flaaden[1]. Elamiterne søgte at hævne dette ved et Tog imod Assyrerne; men deres Konge, *Kudur Nakhunti* II., som imidlertid havde afløst *Sutruk Nakhunti*, blev snart slagen; Assyrerne forfulgte de overvundne Elamiter ind i deres Land, indtog 34 Byer og trængte frem til Hjertet af Landet, men maatte her tilsidt vende om, standset af Uveir og Sne i den tiende Maaned af Aaret, d. v. s. straks efter Vinter-Solhverv[2].

Kort Tid efter døde *Kudur Nakhunti* (II.) og fulgtes paa Thronen af *Timan Umman*, der fortsatte Kampen, men var uheldig i Slaget ved *Khaluli*[3].

Vi vide ikke, hvad der foregik imellem Elam og Assyrien i de sidste Aar af Senakheriks Regjering, ligesom vi heller ikke vide Noget om Krige imellem og Assyrien i Assurhaddons Dage. I det Mindste taler denne Konge ikke om Krige med Elam[4].

Under Assur-bani-pal brød derimod Fjendtlighederne ud med fornyet Kraft og fortsattes igjennem en lang Aarrække. Assyrerne trængte gjentagne Gange dybt ind i Landet, og deres Angreb begunstigedes ved indbyrdes Tvist i Kongefamilien, af hvilken enkelte Medlemmer søgte Hjælp hos Assyrerne. Paa den anden Side bleve dog ingen af de elamitiske Prindser, der havde henvendt sig til Assur-bani-pal, i Længden tro imod Assyrerne, saaledes at disse idelig maatte gribe til Vaaben igjen for at beholde

---

[1] Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 40 l. 26—34

[2] Rawlinson, *Inscriptions* I, pl. 43 l. 42—44, sign. pl. 40 l. 77—78, se ovenfor S. 424.

[3] S. 424—425.

[4] Assurhaddon fortæller, at han bosatte en Del af Stammen *Gambulai* i Elam, Cyl. col. IV, l. 7 (Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 46).

deres Herredømme over Elam, hvad der dog tilsidst synes at være lykkedes dem[1].

Hvorledes end Udgangen af denne langvarige og blodige Krig forøvrigt blev, forekommer det os klart, at Elams Kræfter ved denne Kamp bleve aldeles udtømte, saaledes at Folket ikke mere kom til at spille nogen politisk Rolle At dømme efter *Daniels Bog*[2] synes Elam paa Belzasars og Nabonnedos' Tid at have været Provinds af Babylonien.

En af de vigtigste og ældste Byer i Elam var Susa (*Susan*), der forøvrigt ikke omtales i de ældre assyriske Indskrifter, sandsynligvis fordi den laa saa fjernt fra den assyriske Grændse, at Assyrierne ikke let kunde komme i Berøring med dem.

Af Elamiternes Guder kjende vi Navnene paa et Par: *Khumba* og *Lagamaru* לעמר, Laomer[3], men noget nærmere Kjendskab til Folkets Religion besidde vi ikke.

I Persis var der utvivlsomt en ikke ringe arisk Befolkning, Persien.
og navnlig var den Kongefamilie, fra hvilken Kyros og Dareios stammede, sikkert af *arisk Herkomst* og talede et arisk Sprog, formodentlig det, hvori den *første Colonne af Tresprogs-Indskrifterne er affattet.* Men dette udelukker jo ikke, at der i Persis ogsaa fandtes *ikke-ariske Stammer*, og disse kunne meget vel have været de talrigste, saaledes at de ikke-ariske Tungemaal i Virkeligheden have været de fremherskende Sprog i Persis.

Under disse Omstændigheder forekommer det os ikke usandsynligt, at det turaniske Sporg, hvori den *anden* Colonne er affattet, har været talet i flere, maaske endog i de fleste Egne af Persis.

Kyros, Grunderen af det persiske Rige, var Søn af en Konge

---

1 S. 483—484.

2 Se *Daniel* 8, 2.

3 Omtales i Assur-bani-pals Annaler. Navnet gjengives meget nøiagtigt i Biblen, hvor det, som bekjendt, danner en Bestanddel af den elamitiske Konge *Kedor Laomer*'s Navn (*Gen.* 14, 1.)

ved Navn Kambyses[1]; men ellers vide vi Intet med Sikkerhed, hverken om hans Herkomst eller om den Maade, hvorpaa han satte sig i Besiddelse af den mediske Throne. Samtidige Aktstykker fra Kyros Regjeringstid ere sjældne. Fra Persien have vi kun et Par korte Indskrifter, som forøvrigt ikke indeholde Andet end hans blotte Navn[2]. Hertil kommer endnu, som alt bemærket[3], et Par Salgsaktstykker fra Babylon, som ere daterede fra hans Regjeringstid, og som nu opbevares i Britisk Museum.

Fra Kambyses' Tid have vi, foruden nogle Salgsaktstykker fra Babylon[4], et Par ægyptiske Indskrifter[5], hvoraf de fleste ere opdagede i Apisgravene ved Memphis. Hertil maa endnu føies, at et andet ægyptisk Aktstykke, nemlig Indskriften paa den førnævnte lille Billedstøtte i Vatikanet, der meddeler *Uza-hor*'s Levnetsbeskrivelse[6], og som er affattet under Dareios, giver os interessante Bidrag til Kambyses' Historie i Ægypten, ligesom vi fremdeles af *Dareios' Indskrift ved Behistan*[7] erfare endel vigtige Oplysninger om Begivenhederne i Kambyses' sidste Dage. Den samme Indskrift meddeler os endnu Underretning om adskillige Tildragelser i Persien, som ere forefaldne i de første Aar af Dareios' Regjering, og som ikke omtales af de gamle Forfattere, hvad der let lader sig forklare af, at Hellenerne i disse Aar ikke kom i videre Berøring med Perserne. Men allerede i de nærmest paafølgende Aar kom Perserriget i saa mangfoldig Forbindelse med Hellenerne, at disse ikke kunne undlade i deres historiske Optegnelser at omtale de vigtigere Begivenheder i Persernes Rige; og i Virkeligheden har det vist sig, at de af græske Forfattere

---

[1] Her. I, 111. Her siges det dog ikke, at hans Forfædre vare Konger.

[2] Spiegel *Die altpersischen Keilschriften* S. 2—3.

[3] S. 452.

[4] S. 452.

[5] De Indskrifter, som bleve fundne i Apisgravene, der, som bekjendt, 1851 aabnedes af Mariette, ere nu i Paris.

[6] Se ovenfor S. 197 Anmk. 6.

[7] Se ovenfor S. 259. Den indeholder et Uddrag af hans Aarbøger for de første seks Aar af hans Regjering.

meddelte Efterretninger om Perserrigets Skjæbne fra Begyndelsen af det femte Aarhundrede før Kristus indtil Rigets Undergang paa det Bedste stemme overens indbyrdes og fuldstændigt bekræftes ved de samtidige Vidnesbyrd, man i de senere Aar har faaet imellem Hænder. Hvad disse Aktstykker angaar, da ere de forøvrigt kun lidet talrige og meddele os kun faa Efterretninger, der tidligere have været os ubekjendte, saaledes at der, hvad angaar dette Afsnit af Perserrigets Historie, Tiden fra Aar 500 til 330, kun bliver meget lidet at tilføie til de tidligere Fremstillinger.

I Persien blomstrede der under Kyros og hans Efterfølgere en ikke ubetydelig Konst, som øiensynlig er fremkommet under Indflydelse af den babyloniske og assyriske Konst, men som dog i flere Henseender viser en egen Udvikling. De fleste Levninger af den persiske Konsts Frembringelser findes ved Persepolis[1].

Da Lande, som vi sammenfatte under Benævnelsen *Armenien*, vare, ligesom de fleste tilgrændsende Lande, i Oldtiden delte i flere Riger, og vare maaske befolkede af Stammer, der talede forskjellige Sprog. Det er saaledes ikke usandsynligt, at der i Armenien fandtes Stammer, der talede Tungemaal som hørte til den turaniske Sprogæt, ja muligvis taledes ogsaa det assyriske Sprog og maaske andre syro-arabiske (semitiske) Mundarter i enkelte Dele af Syd-Armenien; men efter al Sandsynlighed hørte de mest udbredte Sprog i Armenien allerede i en tidlig Tid, ligesom i vore Dage, til *den indo-europæiske Sprogæt*, og vare formodentlig temmelig nær beslægtede med de ariske Sprog i Iran, navnlig med Tungemaalene i Medien og Persien. § 45. Armenien o. s. v.

De vigtigste Landskaber i Armenien vare følgende: *Ararat*,

[1] Man finder dog ogsaa paa andre Steder Levninger af persiske Sculpturer, f. Ex. ved Naksh-i-Rustam og Behistan, hvor der er hugget Basreliefs i Klippen. Man besidder desuden endel Signetstene af persisk Arbeide, og som utvivlsomt stamme fra det Tidsrum, da de store Konger af Akhaimenes' Æt herskede over Landet.

der synes at have indbefattet det sydvestlige Armenien, Landet Nord for Tigris indtil Bingøl Dagh, altsaa det Land, der gjennemstrømmes af Murad (formodentlig Assyrernes *Arzania*) og den egentlige Euphrats Kildeflod; fremdeles Minni (*Manna*), der maa søges Øst for Søen Van og ved den østlige Tigris; og *Musur*, der formodentlig laa Øst og Sydost for Minni; samt i Vesten *Tabal* (Tubal), og Nord for dette, tildels i Lille-Armenien, *Muski* (Moskernes Land, Meshek). Et andet Landskab, som Assyrerne stundom synes at regne med til Armenien, var *Zamua*, der formodentlig har ligget Syd for Minni imellem Assyrien, Elam og Medien, men dette Navn omtales, som alt antydet, ikke efter Assur-nazir-pals Søn Salman-esers Dage.

Ararat (Urardi).

Et af de vigtigste Landskaber i Armenien var Landet Ararat, Assyrernes *Urardi*, hvad de skrive paa forskjellig Maade, snart

u - ra : ar - di snart *ur - ar - di.*

I Tiglath Pilesar den Ældres Indskrifter omtales der dog ikke *noget Rige Ararat*, hvorimod det oftere nævnes i Salman-esers og hans Efterfølgeres Indskrifter.

At dømme efter Assur-nazir-pals Indskrifter synes Ararat dog endnu ikke paa denne Konges Tid at have havt saa stor Betydning som senere, eftersom Assur-nazir-pal nemlig ikke anfører Navnet Ararat i nogen Indskrift, hvorimod hans Søn Salman-eser lærer os at kjende Navnene paa to Konger af *Urardi*, af hvilke den ene regjerede i Begyndelsen af hans Regjering, den anden imod Slutningen. Den Første, der bar Navnet

a - ra - mu[1],

Aramu, og som snart kaldes *Søn af Guzi*[2], snart *Søn af Aguzi*[3],

---

[1] Det skrives ogsaa *a-ram-mu* (Salm. Monol. col. II, l. 48 og 51).

[2] F. Ex. Salm. Monol. col. II, l. 12.

[3] F. Ex. Salm. Monol. col. II, l. 27, sign. I, 53.

omtales i Salman-esers første Aar, saaledes at han uden Tvivl allerede har været Konge i Ararat i Assur-nazir-pals sidste Dage.

Aramu kom snart i Kamp med Salman-eser II., der allerede i Aaret 861 kærgede hans Land[1]. Det følgende Aar (860) deltog han i et Forbund imod Assyrierne[2], men de forenede Fyrster formaaede ikke at forjage dem, og Aramu blev nødt til at betale Tribut til Salman-eser[3].

Næste Aar (859) blev han atter nødt til at betale en Tribut, men den var ikke særdeles høi, idet han kun maatte give 10 Miner Guld og 6 Talenter Sølv foruden 500 Okser og 560 Faar[4], imedens Kongen af Karkemish maatte give en halv Snes Gange saa meget, en Omstændighed, der ikke taler for, at Riget Ararat dengang har været synderlig mægtigt.

Det følgende Aar (859) trængte Salman-eser dybt ind i Riget Ararat, som det nøiere beskrives i Indskriften paa Salman-esers Monolith i London[5]. Her fortælles det blandt Andet, at han gik over Floden *Arzania*, sandsynligvis Murad, hvoraf altsaa følger, at Riget Ararat indbefattede endel af de Nord for Murad liggende Egne. Her slog han *Aramu*, der flygtede til Bjerget *Addur*, hvorhen Salman-eser forfulgte ham, tilkæmpende sig nye Seire. Adskillige af de vigtigste Byer i Landet bleve indtagne af Assyrerne og ødelagte[6].

Uagtet *Aramu* saaledes i denne Krig var bleven fuldkommen slagen, gjorde han ikke destomindre nogle Aar efter Oprør, hvorfor Salman-eser i sit tiende Regjeringsaar (851) atter gik imod ham med sin Hær og tilføiede ham nye Nederlag[7]. Femten Aar senere (836) gjorde *Aramu* formodentlig igjen Oprør, men blev atter over-

---

[1] Salm. Monol. col. I, l. 24.
[2] Salm. Monol. col. I, l. 54.
[3] Salm. Monol. col. II, l. 12.
[4] Salm. Monol. col. II, l. 24.
[5] Salm. Monol. col. II, l. 44 ff., se ovenfor S. 384.
[6] Salm. Monol. col. II, l. 45.
[7] Layard *Inscriptions* pl. 91 l. 86.

vunden[1], hvorpaa han snart efter maa være død, thi da Folket i Landet Ararat to Aar efter atter havde gjort Oprør, beherskedes Landet af en Konge ved Navn

zi - e - du - ri,

Ziedur (?), som i Aaret 834 blev overvunden af Salman-eser[2].

Af de ovenfor[3] omtalte Kileindskrifter fra Byen Van[4], er der et Par, som hidrøre fra Konger, der synes at have resideret i denne By, og som, omendskjøndt de kalde sig[5] *Konger af Nairi*[6]. dog uden Tvivl have hersket over en Del af Landet Ararat, ja maaske endog have været Konger af dette Land. To af disse Konger synes at have levet i det niende Aarhundrede eller senest i Begyndelsen af det ottende, nemlig

lu - ti : ib - ri.

Lutibri, og hans Søn og Efterfølger

ri (?) - dur[7],

et Ord, hvis første Leds Udtale ikke let lader sig bestemme[8].

---

[1] Assyrerne toge Byen *Muru*, Layard *Inscriptions* pl. 94 l. 130.

[2] Layard *Inscriptions* pl. 95 l. 144—145.

[3] S. 263—264.

[4] De fleste af disse Indskrifter ere afskrevne af Schulz 1827—1828 og udgivne i Facsimile i *Journal Asiatique*, troisième série IX; og danne et Bilag til Heftet April—Juni 1840. Et Forsøg til Forklaring af disse Texter er allerede gjort af Hincks 1847: On the inscriptions at Van i *Journal of the Royal Asiatic Society* IX, S. 387—449; London 1848.

[5] De føre forøvrigt de samme Titler som Kongerne af Assyrien, idet de kalde sig: *sar rabe sar dannu sar kissatu* (den store Konge, den mægtige Konge, Thronernes Konge). Man kunde herefter antage at disse Indskrifter ere affattede paa Assyrisk, hvad der dog er tvivlsomt.

[6] Om Nairi se ovenfor S. 351.

[7] Af denne Konges Indskrifter er et Par udgivne af Schulz, saaledes Indskriften no XXXVI.

[8] Hincks foreslaar at læse Ordet *Miliddur*, idet han antager, at Ordet

I Tiden efter Salman-eser II.'s Død, fra hvilket Tidsrum Aktstykker, som alt bemærket[1], i Assyrien Aar for Aar blive sjældnere og tilsidst ganske forsvinde, kom Assyrerne ofte i Kamp med Armenierne[2], og navnlig kæmpede Kong Salman-eser III. (782—772) igjennem flere Aar med Riget Ararat (*Urardi*)[3]; men Manglen paa Aktstykker hindrer os i at afgjøre, hvorvidt Assyrerne eller Armenierne vare de Angribende, ligesaalidet som vi kunne se, hvem af de to stridende Folk, der gik ud af Kampen som Seirherre. Efter al Sandsynlighed var dog Assyrerne de Angribende.

En Menneskealder senere gik Tiglath Pilesar mod Ararat, der paa den Tid beherskedes af en Konge ved Navn *Sar-duru*, som var Leder af et Forbund imod Assyrien, men han var uheldig, blev slagen og maatte flygte til Byen *Turuspa*[4].

En halv Snes Aar senere[5] foretog Tiglath Pilesar atter et Tog til Ararat[6].

Af Indskrifterne fra Van synes ingen at hidrøre fra denne Konge, hvorimod det er at formode, at to Konger, der have efterladt sig Indskrifter i Van, have hersket i Landet Ararat i Midten af det ottende Aarhundrede, muligviis paa Tiglath Pilesars Tid. En af disse Konger kalder sig

is - bu - i - ni

---

er sammensat med Gudinden Mylittas Navn, se Layard, *Ninive and Babylone* S. 401. Man kan forøvrigt ogsaa næsten med samme Ret læse Ordet paa andre Maader, og det er saaledes ikke ganske umuligt, at vi her have den samme Konge, hvis Navn vi have set Salman-eser skrive *Zieduri*.

[1] S. 234.

[2] S. 387.

[3] Rawlinson, *Inscriptions* II, pl. 52 l. 37—40, 42 og 44.

[4] S. 396.

[5] Slgn. G. Smith, *Zeitschrift f. ägypt. Spr.* VII, S. 13, Jan. 1869.

[6] Nogle Meddelelser om dette Felttog findes i Tiglath Pilesars Indskrift hos Layard, *Inscriptions* pl. 18, se navnlig l. 29—35.

Isbuini[1], men i ingen af disse nævner han sin Faders Navn. Isbuini fulgtes paa Thronen af sin Søn

mi - nu - a[2]

d. e. Minyas. Denne Konge, som synes først at have været sin Fader *Isbuini's* Medregent, udmærkede sig ved sine Krigsbedrifter og lod flere Indskrifter indhugge til Erindring om sine Seire[3].

I *Isbuini's* og *Minua's* Indskrifter er ikke, saaledes som i Lutibri's og hans Søns Indskrifter, det assyriske Sprog anvendt, og de to Konger kalde sig ikke *Konge af Nairi*, men derimod *Konge af*

bi - a - i - na - e

Biainae, hvad der sandsynligvis var den armeniske Benævnelse paa det Landskab, som Assyrerne kalde *Urardi*, og hvad Sproget angaar, hvori Indskrifterne ere affattede, formaa vi endnu ikke at afgjøre, til hvilken Sprogæt det maa henføres. Som allerede antydet, omtales ingen af disse Konger i Assyrernes Aktstykker, hvorimod der i de Aktstykker, der indhuggedes af Sargon, — om hvem man kunde have Grund til at antage, at han var samtidig med Minyas, — tales meget om en Konge af *Urardi* (Ararat), som førte Navnet

ur - sa = a.

Han synes at have været en virksom og duelig Regent, som forstod at sætte Assyriens Fjender i Bevægelse og lægge Sargons

---

1 Af Isbuini haves der et Par Indskrifter, af hvilke en findes indmuret i Muren af en armenisk Kirke i Van; den findes hos Schulz under no. XXXVIII.

2 Dette Navn som flere andre forekommer ofte med Endelsen *si*.

3 De allerfleste af de Kileindskrifter der læses ved Van, skyldes denne Konge, saaledes uden Tvivl alle Indskrifter hos Schulz fra no. XIII til no. XXXV samt no. XXXVII og no. XLII.

erobringssyge Planer mange Hindringer i Veien[1]; ja det er ikke umuligt, at han har pønset paa at hæve Ararat til en Stormagt eller til et Middelpunkt for alle Stater Nord for Assyrien.

Men trods alle sine Bestræbelser formaaede han dog ikke at holde Assyrerne borte fra sine Lande. Hans Forbundsfæller bleve flere Gange slagne af Sargon i Aarene 716 til 714, og i det sidste Aar, som var Sargons ottende Regjeringsaar, blev Ursa selv fuldstændig slaaet, hvorpaa han dræbte sig selv, men om Rigets Indlemmelse i Assyrien eller om Indsættelsen af en ny Vasalkonge tales der Intet, hvorfor det heller ikke kan antages, at Landet trods Ursas Uheld og Fald blev fuldstændigt undertvungen af Assyrerne[2]. Tvertimod se vi Sargon nogle Aar efter omtale en Konge af *Urardi* (Ararat), som han kalder

ar - gis - ti

Argisti, om hvem det aabenbart forudsættes, at han var i uafhængig Besiddelse af dette Rige[3]. Sargon fortæller nemlig, at *Mutallu* af *Kummuhu* (Kommagene) gjorde Oprør imod Assyrerne, i Haab om Understøttelse af *Argisti* af *Urardi*, men at Mutallu blev skuffet i denne Forventning, idet *Argisti* ingen Hjælp sendte ham. I det Hele synes det ikke, at det kom til nogen Krig imellem *Argisti* og Assyrerne, ligesom der heller ikke tales om *Argisti* i andre assyriske Akstykker, saaledes navnlig ikke i Senakheribs Annaler.

Iblandt Indskrifterne ved Van[4] findes der adskillige, der ere

---

[1] Botta *Monuments* IV, pl. 71 l. 8 til pl. 76 l. 7, pl. 123 l. 8 til pl. 126 l. 8, pl. 145 l. 15 til pl. 148 l. 6 o. s. v. En Cylinder med Ursas Navn og som sandsynligvis har tilhørt denne Konge er for endel Aar siden bragt til Europa; se Cullimore *Cylinders* pl. 8 fig. 40.

[2] Formodentlig har Sargon efter sine Seire over *Ursa* ved Vinterens Frembrud trukket sine Tropper bort fra Landet og de følgende Aar anvendt dem i andre Egne, idet han lod sig nøie med at have hærget og ødelagt Riget Ararat og derved svækket det for længere Tid.

[3] Botta *Monuments* IV, pl. 151 l. 17.

[4] S. 363—364.

indhuggede af en Konge *Argisti*[1], Søn af Kong *Minua*, Sønnesøn af *Isbuini*. Denne Argisti kalder sig, ligesom sin Fader og Farfader, *Konge af Biainae*, men forøvrigt skriver han sit Navn ganske paa samme Maade, som Sargon skriver Navnet paa Kong *Argisti* af *Urardi* eller Ararat, hvorfor vi ogsaa have al mulig Grund til at antage disse to Konger, *Argisti* fra Van og Sargons Modstander *Argisti*, for en og samme Person.

Den vigtigste af *Argisti's* Indskrifter læses paa Klipperne ved Korkhor og bestaar af omtrent tre hundrede Linier, fordelte i parallelle Colonner[2]. Uheldigvis er Indskriften paa mange Steder stærkt beskadiget, saaledes at man ikke, selv om man kjendte det Sprog, hvori den er affattet[3], vilde faa en sammenhængende Text ud af den. Imidlertid synes det dog, — at dømme efter de Grupper, hvoraf man er istand til at fatte Betydningen, — at Aktstykket indeholder en Beretning om *Argisti's* Erobringer, og om det Bytte, han tog hos sine Fjender, navnlig i Nabolandet Minni (*Manna*)[4].

I en anden Indskrift i Surp-Sahak Kirken i Van, som er bleven afskrevet af Layard, omtales Erobringen af 453 Byer, 105 Templer og Paladser samt Bortførelsen af 25,170 Mænd, 2,734 Høvdinge, en stor Del Kvinder, foruden en stor Mængde Kvæg, deriblandt 73,700 Faar[5].

I Van finder der endnu Indskrifter, der hidrøre fra *Arghisti's* Søn, som skriver sit Navn

ri (?) - *du* - *ri*[6]

---

[1] Hans Navn skrives snart *ar-gis-ti* snart *ar-gi-is-ti* med *gi* - *is* istedetfor *gis*.

[2] Denne Indskrift er udgivet af Schulz *Journal Asiatique* l. c. Indskrift no. II—VII.

[3] Se ovenfor S. 263—264 og S. 488 Anmk. 4—5.

[4] Se Layard *Ninive and Babylon* S. 397.

[5] Layard *Ninive and Babylon* S. 400.

[6] Fra denne Konge hidrøre Indskrifterne XII, XXXVIII, XL og XLI hos Schulz.

hvad Hincks læser *Milidduris*[1], men hans Indskrifter meddele ikke Oplysninger om hans Riges Skjæbne i hans Regjeringstid.

I Uddrag af Berosos[2] og hos Moses fra Khorene[3] nævnes *Landet Ararat* i Fortællingen om Senakheribs Mord, og de dermed i Forbindelse staaende Begivenheder som den Egn, hvorhen Senakheribs Mordere flygtede, men det er ikke umuligt[4], at denne hele Fortælling er taget fra Biblen[5] og ikke fra Berosos' Værk.

I en Indskrift af Assur-bani-pals i London omtales en Konge af *Urardi* Ararat *Belat Duri*, som blev tvungen til at betale Tribut til Assurbanipal[6].

I Tresprogs-Kileinskrifterne i Persien gjengiver det assyriske *Urasdi*, der kun er en anden Form for det ældre *Urardi*, det ariske *armina*[7] (Armenia), hvad der tilstrækkeligt godtgjør, at *Ararat var det betydeligste Landskab i Armenien.*

Forøvrigt reiste der sig, efter hvad der fortælles i Indskriften ved Behistan, i Dareios' første Dage et farligt Oprør i Armenien som det kostede Perserne megen Møie at faa dæmpet. Armenien var følgelig allerede før Dareios' Tid bleven bragt i Afhængighed af Persien, formodentlig af Kyros[8].

Ifølge Moses af Khorene havde Armenien dog ikke ganske tabt sin Selvstændighed under Perserne, idet Landet, ifølge ham, i hele Persertiden skulle være vedblevet at styres af sine egne Konger, naturligvis under persisk Høihed. I Dareios's Fortælling om Oprøret tales der rigtignok ikke om nogen armenisk Konge, men dette forhindrer dog ikke, at en Del af Armenien havde beholdt sine egne Konger. Efter Moses af Khorene[9] beherskedes Ar-

---

[1] Layard *Ninive and Babylon* S. 401.
[2] Euseb. *Chron. Arm.* p. 19 (Müller *Fragm. Hist. Gr.* II, 504).
[3] Mos. Chor. *Hist. Arm.* I, 22.
[4] Se ovenfor 434.
[5] Esaias 37, 37 og 2 *Kong.* 19, 37.
[6] G. Rawlinson *Five Monarchies* II, S. 493 Anmk. 5.
[7] Sgln. Spiegel *Die altpersischen Keilinschriften* S. 185.
[8] Mos. Chor. *Hist. Arm.* I, 22—30.

menien paa Kyaxares' og Xerxes' Tid, af en Konge Tigranes (I), der skulde være bleven dybt fornærmet af Astyages og derfor straks fra Begyndelsen sluttede sig til Kyros, men omendskjøndt Moses af Khorene ganske vist har benyttet flere ældre Kilder, kunne vi dog ikke fæste ubetinget Lid til denne Efterretning, ligesaalidet som til den Liste over Tigranes I.'s Forgængere, som han her meddeler i sin armeniske Historie.

I Riget Ararat i Armenien tilbades efter hvad der fortælles i de assyriske Aktstykker navnlig Guderne *Haldia* og *Bagamasdu*[1]. Haldîa omtales oftere i Indskrifterne ved Van.

Minni (Manna). Et andet armenisk Rige, der sandsynligvis maa søges imellem de to store Søer Van og Urmiah[2] paa Grændsen af Medien, var *Minni* (מני) et Land, der omtales i Biblen som rigt paa Hvede[3], men som naturligvis paa Grund af sin store Afstand fra Palaistine ikke kunde komme i synderlig Berøring med Israeliterne. Assyrerne kalde Landet *Mana* eller *Manna* eller *Munna*.

man - na[4] eller *ma - an - na*[5]

eller *mu - un - na*[6]

Assur-nazir-pal taler endnu ikke om dette Land, hvorimod Salmaneser fortæller, at han i sine sidste Aar (832 og 831) kom i Kamp med dette Rige[7]. Salman-esers Sønnesøn *Bin-likhus* (III). foretog senere, i Aarene 808–807, et Tog imod *Manna*[8].

---

[1] Botta *Monuments* IV, pl. 76—77 og pl. 148, l. 4.
[2] Slgn. G. Rawlinson *Five Monarchies* II, S. 488.
[3] Jerem. 51, 27; slgn. *Psalme* 45, 9.
[4] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 36 l. 15.
Rawlinson *Inscriptions* II, pl. 52 l. 10–11.
[5] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 35, no. I, l. 8.
[7] Layard *Inscriptions* pl. 96 l. 165 og 168.
[8] Se Rawlinson *Inscriptions* II, pl. 52 l. 10—11; slgn. I, pl. 35 l. 8.

I Sargons første Regjeringsaar herskede der i *Manna*[1] en Konge ved Navn *Iranzi*, der var Assyrerkongens Vasal[2]. Han fulgtes af Sønnen *Aza*, der ligesom Faderen anerkjendte Sargon for sin Lehnsherre. Men paa Anstiftelse af *Ursa*, Konge af Ararat, dræbtes *Aza*[3], hvorpaa Folket satte *Iranzi's* anden Søn *Ullusun* paa Thronen[4]. Sargon saa sig nødt til at anerkjende ham som Konge, imod at han til Gjengjæld forpligtede sig til at betale Tribut. Nye Krige udbrød dog snart, men fuldstændig undertvunget blev Landet neppe.

Senakherib taler ikke om Minni, hvorimod *Argisti*, der som vi have set, uden Tvivl var samtidig med Sargon og Senakherib, i sine Indskrifter fortæller om sine Seirvindinger i dette Land[5].

Assurhaddon taler om Minni (*Manna*), men kun i Forbigaaende[6], og om Felttog dertil er der ingen Tale. Assur-bani-pal meddeler derimod om Krigstog til disse Egne og fortæller, at han tvang først Minnis Konge *Aksheri* og siden hans Søn *Utalli* til at anerkjende Assyrernes Overherredømme og betale en høi Tribut[7].

Til Armenien kunne vi maaske endnu henregne et Land, der synes at have dannet et Grændselandskab imellem Armenien, Medien og Assyrien[8], nemlig Landskabet *Musur*[9] eller *Musri*, et Navn, der skrives paa noget forskjellig Maade, som oftest Musur eller Musri.

[1] Botta *Monuments* IV, pl. 77 l. 6 ff.
[2] S. 409.
[3] Botta *Monuments* IV, pl. 72 l. 6 ff.
[4] Se ovenfor S. 408.
[5] Se ovenfor S. 492.
[6] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 45 col. II, l. 27 ff.
[7] S. 356.
[8] G. Smith mener, at Landet maa søges sydligere, og antager navnlig, at det ikke er forskjelligt fra Riget *Namri*; se *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VII, S. 11; Jan. 1869.
[9] Den første Stavelses Selvlyd er lang i dette Ord. Ægypten betegnes som bekjendt med det samme Ord, men den første Stavelse er i saa Tilfælde *kort*.

eller

mus - *ri*. *mu* : *us* - *ri*[1]

Allerede Tiglath Pilesar I. kæmpede med dette Folk gjentagne Gange[2] og senere modtog Salmaneser II. fra dets Konge, en Gave, der blandt andet bestod af en baktrisk topuklet Kamel og forskjellige Kostbarheder[3]. I senere Aktstykker omtales det ikke som selvstændigt Rige, hvorfor det formodentlig engang i det ottende Aarhundrede er gaaet tilgrunde og er bleven indlemmet enten i Assyrien eller i et andet Naborige.

I Assyrien var der forøvrigt et Distrikt af Navnet *Musri*[4], i hvilket Sargon anlagde *Dur-Sargon*[5]. Om dette *Musri* har noget at gjøre med Folket *Musri*, er meget tvivlsomt.

Tubal og Meshek.

Til Armenien kunne vi fremdeles regne de Landskaber, der beboedes af to ikke uvigtige Folk, der i Biblen oftere anføres sammen, nemlig *Tubal* og *Meshek*; — *Tibarenerne* og *Moskerne*, som de kaldes af Hellenerne.

De første af disse Folk boede sandsynligvis for en Del i det Landskab, som siden kaldtes Lillearmenien, eller Syd derfor i den nuværende Provinds Merash indtil Grændsen af Kilikien. Assyrerne kalde Folket *Tabal*, hvilket Ord de skrive med flere Variationer i Reglen

---

1 Formen *mus-ri* findes f. Ex. Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 36 l. 14; Formen *mu-us-ri*, f. Ex. Rawlinson *Inscript.* I, pl. 13, l. 67, 70 og 74.

2 Rawlinson *Inscript.* I, pl. 13 l. 63 o. s. v.

3 Layard *Inscriptions* pl. 98 no. III., *Monuments* pl. 53 (1849).

4 Det er formodentlig dette Distrikt, som omtales af Tiglath Pilesar Rawlinson *Inscriptions* II, pl. 67 l. 56 hvor det hedder, at han indsatte *Idi-beal* som Ypperstepræst i Musri; se F. Lenormant i *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VIII, S. 71—72 Mai; 1870. Ifølge G. Smith (se Birch i *Zeitschrift für ägypt. Spr.* VII, S. 40; 1869) og Fox Talbot i *Journal of the Royal Asiatic Society* III, S. 21 (London 1869) skulde *Musri* her betyde Ægypten og Tiglath Pilesar II. skulde altsaa have indblandet sig i Ægyptens Anliggender.

5 Om *Dur-Sargon* (Khorsabad); se ovenfor S. 356.

ta - ba - li[1] eller *ta - bal*[2].

Israeliterne skrive Ordet (תבל)[3], hvad der efter Mosoreternes Udtale læses *Tubal.* Hellenerne kalde Folket *Τιβαρηνοί*[4].

Hverken Tiglath Pilesar den Ældre, der dog kom i Berøring med Tubals Naboer *Meshek*[5], eller Assur-nazir-pal taler endnu om Folket *Tabal*, hvorimod Salmaneser II. trængte frem til Landets Grændser og efter sine Seire over forskjellige Folk i Tauros-Bjergene Nord for Syrien blev hyldet som Lehnsherre af 24 Konger af *Tabal* (832)[6].

Man ser heraf, at Folket *Tubal* paa Salmanesers Tid ikke dannede nogen større Stat, men vare splittede ad i Smaariger; men hundrede Aar senere, paa Tiglath Pilesars Tid, var Folket samlet til et Rige. I denne Konges Aktstykker tales der nemlig om en Konge af *Tubal*, ved Navn *Vassarmi*, der under Tiglath Pilesars andet Tog til Syrien hørte til de Fyrster, der havde forenet sig imod ham, men beseiredes af ham. Tiglath Pilesar betragtede ham derfor som overvunden og opførte ham paa Listen over sine Vasaller, og i Virkeligheden findes hans Navn opført i Listen over disse i Tiglath Pilesars Annaler[7]. Men en Bemærkning, som er tilføiet i en af de Udgaver af hans Annaler, hvoraf vi besidde Rester, underretter os om, at han ikke kom med de andre Fyrster at hylde Assyrerkongen og betale sin Tribut, men at han uden videre blev hjemme[8].

---

[1] Layard *Inscriptions* pl. 92 l. 105–106, pl. 93 l. 109. Botta *Monuments* IV, pl. 145 l. 18. Man finder ogsaa Formen *ta-ba-liv*, f. Ex. Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 36 l. 15.

[2] F. Ex. Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 45, col II, l. 12. Botta *Monuments* IV, pl. 81 l. 5.

[3] *Gen.* 10, 2; Esaias 66. 19; Ezekiel 27. 13; 32, 26; 38. 2–3 og 39, 1.

[4] Strabo *Geogr.* XII, 3, 28.

[5] Se nedenfor S. 498–499.

[6] Layard *Inscriptions* pl. 92 l. 105–106.

[7] Se Layard *Inscriptions* pl. 69 l. 5.

[8] Slgn. G. Smith i *Zeitschrift für ägyptische Sprache* VII, S. 13–16, Januar 1869.

Imidlertid maa *Vassarmi* dog senere være bleven tvungen til at betale Tribut, thi efter Tiglath Pilesars tredie syriske Felttog opføres han iblandt de 25 Fyrster, som hyldede Assyrerkongen; men et Par Aar efter (729) gjorde han Oprør, hvorfor Tiglath Pilesar sendte sin Hær imod ham og slog ham, fjernede ham fra hans Værdighed som Konge af *Tabal* og satte en vis *Khulli* i hans Sted paa Landets Throne[1]. Khulli regjerede ikke mange Aar og afløstes af *Amris*, hvem Sargon viste megen Opmærksomhed idet han gav ham sin egen Datter til Ægte og skjænkede ham Landskabet *Khilakku* (Kilikien). Alligevel faldt *Amris* fra og forenede sig med *Ursa* imod Assyrerne. Men Sargon knuste sine Modstandere, *Ursa* og hans Forbundsfæller, og nu kunde *Amris* heller ikke undgaa sin Skjæbne: hans Land blev besat af Assyrerne, han selv blev afsat, og hans Rige gjordes til assyrisk Provinds[2].

Assurhaddon foretog senere et Tog til *Tabal*, hvor han betvang nogle Folk, der boede i meget utilgængelige Egne paa Grændsen af Kilikien[3].

I Begyndelsen af det sjette Aarhundrede, eller maaske allerede i Slutningen af det syvende, blev Tabal Provinds af det mediske Rige.

Det andet af de to betydelige Folk, der boede lige Vest for Armenien, tildels paa Grændsen af Armenien og Pontos, var Moskerfolket[5], Biblens *Meshek*[6], Assyrernes *Muski*, et Navn, der skrives paa flere Maader, som oftest

eller

mu - us - ki *mus - ki*[7].

---

[1] G. Smith l. c.

[2] Botta *Monuments* IV, pl. 80 l. 12, pl. 81, l. 10.

[3] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 46, l. 15.

[4] Hos Ezekiel findes der flere Spaadomme imod Tubal (S. 497 Anmk. 3).

[5] Strabo *Geogr.* XI, 2, 14–18.

[6] *Gen.* 10, 2; *Psalme* 120, 5; Ezekiel 27, 13; 32, 26; 38 2–3 og 39, 1.

[7] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 36 l. 15.

I ældre Tider synes dette Folk at have boet mere sydligt og sydøstligt end senere. Tiglath Pilesar I. traf dem saaledes, synes det, i Nærheden af Tigris, næsten lige Nord for *Nairi* og Nordvest for Assyrien. Men i de følgende Aarhundreder maa de være vandrede imod Nordvest, thi hverken Assur-nazir-pal eller Salmaneser II., der dog begge trængte temmelig langt frem i Armenien, kom i Berøring med dem. Først Sargon stødte atter sammen med Moskerne, der dengang bekerskedes af en Konge *Mita* (Midas)[2]. Den assyriske Statholder i den nærliggende Provinds Kui bekrigede *Mita* og tilføiede ham store Tab, hvorpaa *Mita* hyldede Sargon som sin Lehnsherre[3].

Syd for Tabal og Meshek, Vest for Kommagene, laa Kilikien, hvis Navn paa Assyrisk som oftest skrives Khilikien.

khi - lu - ka[4] eller *khi - lak - ki*[5]

Allerede Salmaneser II. kom i Berøring med Kilikien, idet Kongen af *Khiluka*, *Pikhiris*, i Aaret 859 tiltraadte det Forbund, der i dette Aar dannede sig imod Assyrien[6], men om assyriske Tog til Landet tales der ikke. Derimod fortæller Sargon, at han gav Landskabet i Medgift til Kongen af *Tabal* (Tubal) *Amris*, hvis Land han siden gjorde til assyrisk Provinds[7]; og Assurhaddon taler om et Tog til de skovrige Egne af *Khilakki* paa Grændsen af

---

[1] De besad saaledes Landskabet *Alzi* (se Tiglath Pilesars Cylinder col. I, l. 64 og II, l. 90), der efter Obelisken fra Nimrod l. 42 laa i Nærheden af Tigris.

[2] Sammenstillingen af Mita og Midas skyldes Sir Henry Rawlinson; se G. Rawlinson *Herodotus* I, S. 131. (Anden Udg.).

[3] Botta *Monuments* IV, pl. 90 l. 2—10, pl. 129 l. 20—130, l. 65, pl. 153 l. 6—9.

[4] Denne Form findes i Salmanesers Monolith col. I, l. 54.

[5] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 45 col. II, l. 8, Botta *Monuments* IV, pl. 81 l. 3 og pl. 145 l. 18.

[6] Salm. Monol. l. c.

[7] S. 413.

Tubal[1]. Efter et Uddrag af Berosos skulde Senakherib have anlagt Byen Tarsos i Khilikien[2], hvilken Efterretning vi dog ikke tør antage for aldeles paalidelig. Efter Herodot styredes Khilikien senere af indfødte Konger af Navnet Syennesis. Disse vedbleve endnu at regjere Landet, efterat Khilikien var kommet i Afhængighed af Perserne[3].

Kommana. Et andet Landskab, som Assyrerne undertiden omtale, og hvis Navn de skrive paa forskjellig Maade[4] i Reglen:

eller

ku - ma - ni … *kam - ma - nu*

kaldes af de gamle Forfattere *Kommana*[5], og bestod efter hvad de fortælle, af en By og et Distrikt i Kappadokien. Kommana-Folket boede ligesom Moskerne og Kommagene-Folket i ældre Dage langt østligere end senere: Tiglath Pilesar den Ældre traf det nemlig næsten lige Nord for Assyrien[6]: hvorimod Folket, paa Sargons Tid boede ved Euphrat[7]. De beherskedes dengang af en Konge *Kunzinani*.

Melitene. Endnu maa vi nævne Landet Milida eller Milidda

eller

mi - li - da … *mi - lid - da*[8]

---

[1] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 45 col. II, l. 8.

[2] Euseb. *Chron. Arm.* p. 19, Müller *Fragm. Hist. Gr.* II, 504; slgn. G. Rawlinson *Five Monarchies* II, S. 452—454.

[3] Her. I, 74; V, 118; VII, 98. Diod. XIV, 20.

[4] I Sargons Indskrifter (Botta *Monuments* IV, pl. 81 l. 10 og 13 og pl. 148 l. 10—11) skrives Ordet *Kam-ma-nu* (se ovenfor S. 413); i Tiglath Pilesars den Ældres derimod *ku-ma-ni*, se Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 13 l. 73 og 82, pl. 14 l. 24 og 36 o. s. v.

[5] Strabo *Geogr.* XII, 3, 15 og 32. Ogsaa i Pontos fandtes et *Kommana*, men det kan ikke være det assyriske *Kammanu*.

[6] Se Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 13 l. 73 o. s. v.; se Anmk. 4.

[7] Botta l. c.

[8] Den første Form findes f. Ex. Salm. Monol. col. II, l. 84. I Sargons Indskrifter skrives Navnet *mi-lid-da*. Se ovenfor S. 413.

sandsynligvis de Gamles Melitene[1], som indbefatter Landskabet imellem Tauros-Bjerget og Floden Kara-Su. I dette Land hvis Hovedstad havde samme Navn, herskede paa Salmanesers II.'s Tid i Aaret 858 en Konge *Mili*[2], siden i Aaret 838 en Konge *Lallar*[3] der begge bleve betvungne af Salman-eser. Paa Thronen i det samme Land sad siden i Tiglath Pilesars Dage (745) en Konge *Sulumal*, der deltog i Kampen med Assyrerne[4] og paa Sargons Tid herskede der i *Milida* en Konge ved Navn *Tarhunazi*, som gjorde Oprør imod Sargon, hvorpaa Sargon gjorde Landet til assyrisk Provinds[5].

Hvad angaar Nationaliteten af Befolkningen i Melitene, ligesom om Nationaliteten i Kommana, formaa vi endnu ikke at fælde nogen afgjørende Dom; formodentlig fandtes der iblandt Beboerne saavel indo-europæiske som turaniske Stammer.

Vest for Halys boede Phryger, Lykier, Karer, Lyder, Mysier og flere andre Folk, til hvis indbyrdes Slægtskab vi ikke besidde videre nøie Kjendskab. Vi vide kun, at de Folk, der i Phrygien og Lykien have efterladt sig Indskrifter[6], hørte til den *indo-europæiske Sprogfamilie*[7]; men derimod kunne vi ikke afgjøre, hvorvidt de lille-asiatiske Folk *alle* have været Indo-europæer, eller om der ogsaa iblandt dem har været turaniske eller syro-arabiske (semitiske) Folk. Det Sidste antages i Reglen af de nyere Lærde, uden at de dog have kunnet anføre noget Bevis for denne Formodning[8]. Lilleasien.

---

[1] Se Strabo *Geogr.* XII, 2, 1 p. 533 ff.; slgn. XI, 12 og 14 (p. 521 og 528). Ptolm. V, 7, 5. Plin. VI, 3, 3. Hovedstaden i Landet omtales desuden af flere andre Forfattere.
[2] Salm. Monol. col. II, l. 84.
[3] Layard *Inscr.* pl. 93 l. 109.
[4] Se ovenfor S. 396.
[5] Botta *Monuments* IV, pl. 82 l. 1, samt pl. 148 l. 7.
[6] Se ovenfor S. 265—266.
[7] Slgn. Renan *Histoire des langues sémitiques* S. 44. ff.
[8] Lyderne antages saaledes ofte for et syro-arabisk (semitisk) Folk; se

Lilleasien var, som det øvrige Asien, fra gammel Tid af delt i en Mængde Smaastater, og Intet tyder hen paa, at der i denne Del af Asien i en fjernere Fortid skulde have dannet sig store Riger, ligesaalidet som nogen Omstændighed taler for, at fremmede Erobrere i en tidlig Tid ere trængte ind i Landet. De ægyptiske og assyriske Erobrere berørte vel de østlige Grændselande, og Assyrerne banede sig maaske endog Vei frem indtil Halys, men hinsides denne Flod ere de neppe trængte frem; og hvad Ægypterne angaar, da naaede de neppe videre end til Khilikiens sydøstlige Grændser.

Den assyro-babyloniske Civilisation naaede derimod videre frem i Lilleasien end de assyro-babyloniske Vaaben; og det er aabenbart, at saavel den gamle fra Kaldaia udgaaende Kultur som den senere fra Assyrien og Babylonien kommende Civilisation maa have udøvet en betydelig Indflydelse paa Lilleasiens Folk: begge Strømninger trængte upaatvivleligt igjennem hele Halvøen, saaledes at de endog have naaet frem til Hellenerne, der boede i Halvøens vestligste Egne.

Henimod Midten af det syvende Aarhundrede før Kristus dannede der sig imidlertid i Lilleasien et større Rige, som snart begyndte at træde op som Stormagt og at blande sig i andre, endog fjernere Landes indre Anliggender. *Dette Rige var Lydien* der tidligere, sandsynligvis endnu i Begyndelsen af det syvende Aarhundrede, kun var et ubetydeligt Rige, men som, efterat der paa Thronen var kommet en Konge ved Navn Gyges, eller, som Assyrerne kalde ham:

Bøtticher *Rudimenta Mythol. Semit.* S. 13—14 1848; *Zur Urgesch. der Armeniers* S. 37—38. Lassen *Zeitschrift der deutschen morgenl. Gesellschaft* XI, S. 382—384, 1856.

[1] Herodot taler om et ægyptisk Mindesmærke ved Sardes (Her. I, 106), men dette Mindesmærke, der findes ved Byen Ninfi, er ikke af ægyptisk Oprindelse; det er aabenbart et lilleasiatisk Værk. Flere lignende ere i de senere Aar opdagede rundt om i Lilleasien.

gu - gu sar lu : ud - di

Gyges Konge af Lydien

formodentlig i forholdsvis temmelig kort Tid hævedes til en ikke ringe Vælde, idet Gyges tvang de nærmere boende Konger til at anerkjende sig for deres Overherre.

Imidlertid standsedes han dog engang i sin seirrige Fremgang ved et Indfald af vilde Horder fra Norden, af Folket *Gimri* (Gomer) d. e. Skyther[3]. Han fik ganske vist tilsidst Bugt med dem, men ansaa det alligevel for det sikkreste at vinde den mægtige Assyrerkonges Venskab, hvorfor han skikkede endel Afsendinge til Ninive for at byde Assur-bani-pal rige Gaver — og for, med det Samme, at forsikkre Assyrerkongen om, at Lydiens Konge kun betragtede sit Land som et assyrisk Vasalrige. Nogen Tid efter kom der fra Ægyptens Konge Psametik Afsendige til Lydien for at anmode Gyges om Hjælp, hvilken han ogsaa erholdt; og, som det synes, vare disse lilleasiatiske Krigsmænd Psametik til stor Hjælp under hans Kampe med de andre Smaafyrster i Landet[4].

Efter nogle Aars Forløb ansaa Gyges imidlertid sin Magt for saa rodfæstet, at han ikke mere kunde have Noget at frygte af Assyrerkongen, og han brød derfor de Forpligtelser, han havde indgaaet med Assyrien, og optraadte ligefrem som dette Riges Fjende. Iblandt Andet opmuntrede han saaledes Psametik, Ægyptens Konge, til ligeledes at bryde de Baand, der knyttede ham til Assur-bani-pal[5].

---

[1] Alt hvad Herodot fortæller om Lydiens Historie før Gyges og om den Maade, hvorpaa han kom paa Thronen, har intet historisk Værd.

[2] Se ovenfor S. 430.

[3] Kimmerier og Skyther ere kun (se nedenfor S. 505) to Navne paa det samme Folk. At Herodots Fortælling om *Skytherne, der forfulgte Kimmerierne,* er barnagtig er allerede anerkjendt af Grote, *History of Greece* II, S. 431 anden Udg.; se G. Rawlinson *Herodotus* I, S. 301.

[4] Se nedenfor § 69.

[5] Se ovenfor S. 435 og nedenfor § 69.

Imidlertid synes det dog, at dømme efter nogle assyriske Optegnelser fra Assur-bani-pals Tid, at Gyges for tidlig havde brudt med Assyrien, thi nogen Tid efter kom Gyges atter i Forlegenhed ved nye Indfald af *Gimir* (Skyther), ja han mistede endog Livet i Kampen med dem, hvorpaa hans Søn atter søgte Assyrernes Venskab.

Gyges' Død synes først at være indtruffen henved Aaret 650 eller vel endog endnu senere[1]; Assyriens Overherredømme blev dog ikke Lydernes Konge til stor Besvær, da Ninives Konger snart begyndte at faa Nød nok med at opretholde deres Magt over deres nærmere Provindser. Derfor maatte de opgive deres fjernere Besiddelser og kunde som Følge deraf aldeles ikke tænke paa med Vaabenmagt at haandhæve deres Herredømme over Lydien. Riget kunde saaledes atter udvide sig i Ro, og dette skete. Først efter Aar 600 stødte Lydiens Herskere paa alvorlig Modstand, idet Mediens Konger ved denne Tid kastede deres Øine paa Landene omkring Halys, som Lyderne ogsaa attraaede. Imidlertid blev de to Magters Herskere dog snart enige om at dele de omtvistede Lande imellem sig og at fastsætte en bestemt Linie som Grændse imellem deres Riger, idet der, som bekjendt, kom en Fred istand i Aaret 585 efter den store Solformørkelse[2]. Det lydiske Rige bestod efter denne Fredslutning endnu i fyrgetyve Aar, indtil Kroisos blev slagen af Kyros), og Sardes blev indtaget af Perserne.

Mellemasiens Beboere Gimir (Gomer Kimmerier) Saher eller Skyther.

Ingen af Oldtidens gamle Kulturfolk, hverken Grækerne og Romerne, Assyrerne eller Babylonierne, Ægypterne eller Israeli-

[1] Efter Herodot og andre græske Forfattere var Gyges allerede død endel Aar tidligere, men, som det fremgaar heraf, kan den paa Herodots Talangivelser byggede Kronologi ikke være rigtig. Dog er det muligt, at Tallene alligevel ere nøiagtige hos Herodot (I, 7 ff.), men at flere af Kongerne have regjeret samtidigt.

[2] Da Solformørkelsen indtraf under den *næstsidste* lydiske Konge og Gyges først er død efter 650, bliver det *umuligt* at tænke paa Formørkelsen af 610.

terne, synes at have bekymret sig videre om at faa noget at vide om de Folk, der befolkede Mellemasien d. v. s. Turan og Kaukasus samt de Nord derfor liggende Lande. De nøiedes med at vide, at der her fandtes befolkede Egne, og de indskrænkede sig til at betegne de Folk, der beboede disse Lande, ved et Fællesnavn, uanset at de henhørte til forskjellige Folkeæter og fulgte forskjellige Skikke og Levevis.

Assyrerne og Babylonierne betegnede, som Tresprogs Indskrifterne lære os, Indbyggerne i disse Egne med Navnet

gi - mir - ri[1]

גמר־ et Ord, der ogsaa benyttedes af Israeliterne[2], og som formodentlig tillige anvendtes af de fleste syro-arabiske Folk. Ogsaa Hellenerne lærte denne Betegnelse at kjende og gjengav Ordet ved *Kimmerios.*

De ariske Beboere af Iran benyttede sig ikke af dette Ord, men betegnede Indbyggerne i Mellemasien ved Ordet *Saka*[3],

sa-ka[4]

et Ord, som Hellenerne ligeledes optog og meget nøiagtig gjengav ved *Σακαι.* Foruden dette Ord fandtes der iblandt Hellenerne endnu en anden Betegnelse, som synes at have været oprindelig iblandt dem Det var Ordet *Σκυθαι*, der, som bekjendt paa Græsk er den almindeligste Betegnelse for disse Folk.

De fleste skythiske Folk hørte uden Tvivl til den *turaniske Folkeæt*, men det er ikke usandsynligt, at der, i det Mindste i enkelte Egne, kunde findes indo-europæiske Stammer kilede ind imellem turaniske Stammer.

---

[1] Dette Ord forekommer blandt Andet i Tresprogs-Indskrifterne fra Naksh-i-Rustain og Behistan. Det gjengives i den ariske Del ved *Saka.* Det findes ogsaa i Rawlinson *Inscr.* I, pl. 48 col. II, l. 8.

[2] *Gen.* 10, 2–3.

[3] Se Anmk. 1.

[4] Spiegel, *Die altpersischen Keilinschriften* S. 218.

I Lilleasien skete der som ovenfor bemærket, ved Midten af det sjette Aarhundrede et Indfald af *Gimir* (Kimmerier d. e. Skyther); efter Herodot[1] fandt der et Par Aartier senere et lignende Indfald Sted af Skyther i Medien, hvad der ikke er usandsynligt, om det end er høist tvivlsomt, at Herodots Fortælling om Udstrækningen af Skythernes Erobringstog i enhver Henseende er til at stole paa.

§ 46. **Arabien.** Arabiens Beboere vare i Oldtiden sikkert paa lignende Vis som i vore Dage delte i mange Stammer, der levede uafhængigt af hinanden. Om større Stater i Landet var der før Muhameds Tid ingen Tale.

Omendskjøndt Landets Beboere saaledes ikke knyttedes sammen ved politiske Baand, vare de derimod i andre Henseender ved deres Tungemaal nøie knyttede sammen. Efter al Sandsynlighed taledes der nemlig i Arabien kun tre, høist fire, og det fra hinanden ikke meget forskjellige Sprog, nemlig imod Nordost *aramaiske* og imod Nordvest, paa Moabs Grændse, *kananitiske* Mundarter, i Midten af Landet hvad vi kunne kalde *egentlig arabiske* og i Sydarabien *himyaritiske Sprog*. Hvad disse fire Sproggrupper angaar, da ere de alle Grene af dette syro-arabiske Sprogæt, hvis enkelte Tungemaal staa hinanden mange Gange nærmere end de indo-europæiske Sprog. Navnlig frembyde de sidste Grupper endel Overensstemmelser, hvorfor man pleier at betragte dem som

---

[1] Her. I, 103.

[2] En af Mundarterne af denne Gruppe, den nemlig, som taledes af Koreishelerne, blev ved Muhamed hævet til Arabernes Skriftsprog og til det arabiske Hovedsprog. Slgn. Renan *Histoire des langues sémitiques*, S. 289 ff.; slgn. S. 327 og 353. ff.

[3] Himyaritishe Mundarter tales i vore Dage i Mahrah, Mirbat og Zhefar, man kalder dette Sprog *Eckili*-Sproget. Se om dette Fresnel i *Journal Asiatique* troisième série V, S. 497 ff., i Heftet for Juni 1838 samt VI, S. 196 ff. og S. 529 ff. Aug. og Dec. 1838. Rediger *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* III, S. 288 ff., Krapf i *Zeitschrift für die Wissenschaft der Sprache* udg. af Hoefer I, S. 311 ff. 1846.

dannende tilsammen en Hovedgren af det syro-arabiske (semitiske) Sprog, nemlig den sydlige eller *arabisk-himyaritiske* Afdeling af denne Sprogæt. Om den geographiske Fordeling af de her nævnte Sprog og om den gjensidige Indflydelse som Grændsesprogene have udøvet paa hinanden, kunne vi kun gjøre os Gisninger.

Arabien spillede, som alt antydet[1], i Oldtiden ingen betydelig Rolle i Menneskehedens Historie, og Oldtidens Arabere kunne aldeles ikke siges at have udmærket sig fremfor deres Naboer hverken i politisk, intellectuel eller i religiøs Henseende. Enkelte Stammer prises i de senere bibelske Skrifter for deres Vismænd[2], men derimod findes der ingen Hentydninger til at Oldtiden Araberne, saaledes som Israeliterne og som den senere Tids Arabere, havde nogen egentlig historisk Sands og bekymrede sig videre om deres Slægts eller Fædrelands Skjæbne i Fortiden; ja det synes endog at, de arabiske Stammer igjennem hele Oldtiden ikke lagde Mærke til, at deres Naboer imod Nordvest, Israeliterne, besad mange Sagn, der behandlede deres Stammefædres Historie og derfor nok kunde fortjene at kjendes af Arabiens Folk.

Efter al Sandsynlighed forandrede Forholdet sig ikke engang i det første Aarhundrede efter Jerusalems Fald, i hvilket Tidsrum dog mange Udvandrere fra Iudaia, baade Mosaiter og Kristne, toge Ophold i Arabien; men ikke saa mange Menneskealdre senere begyndte den arabiske Nation, synes det, endelig at vækkes af sin aandelige Søvn til et selvbevidst Liv. Hvad der har fremkaldt denne Gjenfødelse, hvor og hvori den først har yttret sig, formaa vi ikke at afgjøre, ligesaalidet som vi nøie kunne bestemme, til hvad Tidspunkt den fremstod; men kun saa meget er vist, at den sandsynligvis er fremkommet et Par Aarhundreder før Muhameds Dage[3].

---

[1] S. 317 ff.

[2] Theman var saaledes bekjendt for sine Vismænd; se Jerem. 49, 7; Obad. 9; Baruk 3, 22—23; slgn. Hjob. 2, 11 og 22, 1. Ogsaa Araberne i Almindelighed prises for sine Vismænd. 1 *Kong.* 5, 11.

[3] Slgn. Renan „L'islamisme ne fut pas la cause, comme on le répète

Et Vidnesbyrd om den arabiske Nations Gjenfødelse var den opvaagnende Sands for Historie og Digtekonst. Efter al Sandsynlighed bleve Araberne omtrent fra det fjerde Aarhundrede før Kristus endelig opmærksomme paa de israelitiske Sagn, lode sig dem fortælle og fortalte dem atter til andre, fremfor alle til deres Børn, og saaledes gik — synes det — den israelitiske Sagnkreds om Abraham og hans Slægt og dens Forhold til Arabien over i de arabiske Stammers Besiddelse[1].

Hvad angaar Arabernes digteriske Virksomhed i dette ældre Tidsrum af deres Udvikling, da bestod den formodentlig i mindre digteriske Frembringelser, der naturligvis forlængst ere blevne glemte[2].

Ved denne Vækkelse af historisk og digterisk Sands hos Halvøens Beboere og den derved forbundne hele aandelige Gjenfødelse af Folket vare Araberne saa at sige blevne forberedede til at spille en stor Rolle i Menneskehedens Historie, og det blev derved muligt for Muhamed at samle de adspredte Stammer til en stor national og religiøs Enhed, der var istand til i kort Tid at udbrede sig seirigt over de vigtigste Lande paa de tre Sider af Middelhavet og med det Samme trænge dybt ind i Asien.

Fra Muhameds Dage er Arabernes Historie nogenlunde vel bekjendt, takket være navnlig de arabiske Historikeres Skrifter; men om Arabiens Skjæbne *før* Muhamed meddele hverken de arabiske Historikere eller de gamle græske og romerske Forfattere nogen Oplysning. Derimod havde Ægypternes og Assyrernes Optegnelser givet os nogle, rigtignok temmelig spredte, Efterretninger om Halvøens Skjæbne i Oldtiden, men som ikke ere uden Vigtighed, hvorfor vi her skulle kaste et flygtigt Blik paa dem.

---

souvent, mais bien l'effet du réveil de la nation arabe. Le réveil est antérieur au moins d'un sciècle à Mahomet", Renan *Histoire des langues sémitiques* S. 288.

[1] Slgn. Renan *Histoire des langues sémitiques* S. 286—287.

[2] Renan l. c.

Ægypterne bemægtigede sig i en tidlig Tid Sinai-Halvøen[1] og erhvervede sig allerede i det tolvte Dynastis Tid et vist Overherredømme over Stammerne i det nordlige Arabien, lige til Edom[2]. Dronning *Hatasu*, Thotmess II.'s Efterfølger, foretog et stort Søtog til Kysten af det lykkelige Arabien og modtog her en Mængde Gaver; men det er muligt, at hun har bragt et ikke ringe Antal Gaver til Gjengjæld, saaledes at det egentlig kun var en Handelsexpedition hun her foretog, thi om Kamp, er der intetsteds Tale. Ogsaa Thotmess III. erholdt Tribut fra det lykkeligo Arabien[3], men om Krigstog fortælles der Intet.

De assyriske Konger foretog flere Felttog til Arabien saaledes allerede Tiglath Pilesar den Yngre[4], og siden Sargon[5], Assurhaddon[6] og navnlig Assurbanipal[7].

Beboerne i det nordlige Arabien betegnes af Ægypterne med Fællesnavnet *shasu*[8] (Beduiner) uden Hensyn til hvilken Stamme de tilhørte. I Assyrernes og Israeliternes Skrifter nævnes de derimod med deres Stammenavne. Der tales saaledes om *Nabataierne* (der for en Del tilhørte Babylonien) om *Kedar*, om *Tamudíterne* o. a. De sidste Stammer tilhørte dog mere Midten af Arabien end Nordarabien.

I Nordarabien findes der i vore Dage kun meget faa Byer, og ganske det Samme var Tilfældet i Oldtiden. Ægypterne omtale dog enkelte Byer saaledes[10] Byen der af

---

[1] § 61.
[2] Slgn. Sanehas Reise i Nordarabien se S. 191—192 og 198.
[3] Lepsius *Denkm.* III, 31; slgn. § 65.
[4] Se ovenfor S. 402.
[5] Botta *Monuments* IV; se ovenfor S. 412.
[6] Rawlinson *Inscr.* I, pl. 46 col. III, l. 1—52..
[7] Se ovenfor S. 434.
[8] Slgn. Brugsch *Geographische Inschriften* II, S. 13 ff.
[9] Arabiske Stammer omtales saaledes af Sargon i hans Annaler og Fasti (se nedenfor § 96); se ogsaa Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 36 l. 20.
[10] Pap. Anastasi S. 27 l. 4.

Israeliterne benævnes med det samme Navn *Ezion* eller *Ezion-geber*[1], og som endnu den Dag idag har det samme Navn[2]. Ogsaa Byen Elath[3] omtales af Ægypterne

Assyrerne tale ofte om et ararabisk Rige som de kalde

a - ri - bi[5]

Arabien, og som *beherskedes af Dronninger*[6].

Paa Tiglath Pilesars Tid nævnes først en Dronning af Navnet

za - bi - bi - e

Zabibi, der hyldede Tiglath Pilesar 737[7], og siden en Dronning

sa - am - si

Samsi, der hyldede ham 733[8] og endnu levede paa Sargons Tid[9]. Ogsaa under Assurhaddon[10] omtales der en Dronning af Arabien. Salmaneser II. nævner derimod i Aaret 855 en Konge af Arabien[11].

Hvor disse Dronninger have havt deres Sæde, siges ikke i noget Aktstykke. Vi formode, at de have hersket i Egnen om

---

[1] 1 *Kong.* 9, 26; *Numeri* 33, 35.

[2] Slgn. Chabas *Voyage d'un Égyptien* S. 284—285.

[3] Se nedenfor § 50.

[4] I en af Sargons Indskrifter omtales en By *Baal-zapon* בעל צפן. et Navn, som ogsaa bæres af en By, der omtales i Exodos (*Exod.* 14, 2) og maa have hørt til Omegnen af Suez; det af Sargon omtalte Sted laa derimod uden Tvivl i Riget Hamath. Se ovenfor S. 414.

[5] F. Ex. Rawlinsons *Inscr.* I, pl. 45 col. II, l. 55.

[6] I Biblen omtales som bekjendt ogsaa arabiske Dronninger. Se 1 *Kong.* 10, 2; slgn. Acta 7, 12 om Kandake.

[7] Layard *Inscriptions* pl. 69 l. 6; slgn. pl. 67 l. 2.

[8] Layard *Inscriptions* 73 l. 16.

[9] Botta *Monuments* IV, pl. 75 l. 6 og pl. 145 l. 15.

[10] Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 46 col. III, l. 13; slgn. l. 3.

[11] Se Salmanesers Monolith col. II, l. 95.

[12] Om Beliggenheden af dette Land; se Chabas *Mélanges égyptologiques* II. og *Voyage d'un Égyptien* S. 62.

Mekka, men deres Indflydelse strakte sig sikkert langt længere imod Nord.

Det sydvestlige Arabien, de Gamles *lykkelige* Arabien, kaldtes af Ægypterne snart [hieroglyffer] *neter-ta* eller *ta-neter* det guddommelige Land — formodentlig fordi det var fra dette Land, at de hentede deres Røgelser og vellugtende Sager, som anvendtes ved Gudstjenesten. — Ved siden af dette Navn anvendte de ogsaa særdeles hyppigt Benævnelsen [hieroglyffer] *punt*; et Ord som man undertiden, men neppe med Rette, har villet bringe i Forbindelse med Navnet *Puner* (Pænus).

Et af Hovedfolkene i det lykkelige Arabien var

[kileskrift]
sa - ba '[2]

Israeliterne (שבא)[3] Sheba eller Saba, Klassikernes *Sabaier*. Efter Assyrernes Fortælling[4] beherskedes Landet paa Sargons Tid af en *Konge*, men efter Biblen regjeredes Saba derimod af en Dronning[5].

Herodot taler endnu ikke om Sabaierne, men til Gjengjæld nævnes de desto oftere af senere græske, saavelsom af romerske Forfattere[6], Hovedstaden var Mariaba[7].

De himyaritiske Indskrifter fra Hadramaut lære os Navnene at kjende paa flere Konger som have hersket over visse Dele af Arabiens Sydkyst[8].

I Sydarabien fandtes der efter de ægyptiske Indskrifter endnu

---

[1] Slgn. Brugsch *Geogr. Inschr.* II, S. 15.
[2] Botta *Monuments* vol. IV, pl. 75 l. 6 og pl. 145 l. 15.
[3] 1 *Kong.* 10, 2. *Jer.* 6, 20. Ezek. 27, 22. *Psalme* 72, 15.
[4] Botta l. l.
[5] 1 *Kong.* 10, 2.
[6] Strabo *Geogr.* XVI, 4 p. 767 ff., (p. 1112 ff.); Mela III, 8 og 6; Diod. III, 46; Ptol. VI, 7 og 23 ff.; Plinius *Hist. Nat.* VI, 32 og XII, 30.
[7] Ptol. VI, 7, 3.
[8] Se Osiander i *Zeitschrift der deutschen morgenl. Gesellschaft* XV, S. 789, 1863; se ovenfor S. 319.

paa Rameses II.'s Tid Negre, men nogen nærmere Underretning om denne Befolkning meddeles der os intetsteds.

Indbyggerne i det lykkelige Arabien havde ingen Industri, men de elskede alligevel Overdaadighed og Luxus[2], en Lyst som det heller ikke var vanskeligt for dem at faa tilfredsstillet, da Landet besad en stor Mængde rige Produkter, som saa mange Folk, fjerne og nære, vidste at skatte. Derfor udviklede der sig ogsaa, alt i ældgamle Tider, en levende Handel imellem det lykkelige Arabien og andre Egne, saaledes navnlig med Phoinikien, Ægypten og det ligeoverfor liggende Habyssinien. Ja endog med det fjerne Indien maa Sydarabien tidlig have traadt i en livlig Forbindelse, og det er muligt, at de indiske ikke-ariske *Nârika*-Folk har udøvet en vis Indflydelse paa Udviklingen af Sabaiernes særegne Forfatning[3].

§ 47. **Aithiopien.** Det mellemste Afrika var i Oldtiden ligesom i vore Dage befolket af Negre (paa Ægyptisk *nehesi*. Imidlertid indkom der dog længe — maaske endog flere Aarhundreder — før Kristi Fødsel andre Stammer, der *ikke vare Negre*, i Landet, saaledes himyaritiske (syro-arabiske) andre og maaske endnu Stammer, som siden ere forsvundne.

Ægypterne betegne Landene Syd for Katarakterne med Ordet *kash* eller *kosh*, i Koptisk ⲈⲐⲞⲨϢ en Udtale, som allerede tidlig maa have været almindelig i Ægypten, siden Græ-

---

[1] Nyere Lærde have talet meget om Kushiter i Arabien saaledes G. Rawlinson *Fife Monarchies* 1, S. 58 ff.; London 1862 Baron d'Eckstein *Athenæum français* 22 April og 27 Mai 1854.

[2] Movers, *Phønicier* II, 3, S. 311; slgn. S. 299 ff. (Berlin 1850).

[3] Slgn. Lassen *Indische Altesthumskunde* II, S. 580—581. Allerede von Bohlen, hvis Undersøgelser ellers ere uden Betydning for Videnskaben, var her kommet til et rigtigt Resultat; se hans *Genesis* S. 123, 125. 140, 492 ff. ff. og hans *Das alte Indien* S. 42 ff.

[4] Kong Juba hos Plinius (*Hist. Nat.* VI, 32) taler allerede om Arabere Aithiopien. Slgn. Renan *Histoire des langues sémitiques* S. 306.

kerne allerede paa Homers Tid kjende Formen 'Αἰθιοψ[1] som Betegnelse for Landene hinsides Ægypten. Asiaterne skrive derimod alle Navnet ganske paa samme Maade som Ægypterne og kjende ikke noget til den Forstavelses-Selvlyd, hvormed Hellener og Kopter skrive Ordet. Israeliternes כוש[2], Assyrernes *ku-su*[3] svarer ganske til Ægypternes *Kosh*.

Hvad forøvrigt angaar Hellenernes Forestillinger om Aithiopien, da er det aabenbart, at de ikke blot tænkte sig, at Landet laa Syd for Ægypten, men navnlig at det strakte sig langt imod Øst over imod Indien.

Disse Forestillinger, som vi allerede se træde frem hos Homer[4], tabte sig aldrig ganske og endnu paa Alexandros den Stores Tid antog man, at Aithiopien ikke var meget langt fjernet fra Indien[5].

Aithiopien var uden Tvivl, ligesom i de fleste Lande i Asien og Afrika i Oldtiden, delt i mange Smaasamfund, og om egentlige Riger er der neppe Tale før den Tid, da Ægypterne begyndte at gjøre sig til Herrer over Landet. Allerede under det sjette Dynasti, og siden under det tolvte blev Aithiopien erobret af Æygypterne[6], men om en stadig Afhængighed af den ægyptiske Krone kan der neppe endnu være nogen Tale.

Under Ahmes og hans Efterfølgere knyttedes derimod store Strækninger af Aithiopien fastere til Ægypten og Thotmess III. dannede endog af de erobrede Lande en hel Provinds[7], som han lod bestyre af ægyptiske Embedsmænd, i Spidsen for hvilke der stod en Statholder med Titlen *suten-sa-n-kosh*, „Prinds (egentlig: *kongelig Søn*) af Aithiopien".

---

[1] Se Hom. *Iliad.* I, 423 og XXIII, 206; *Odys.* I, 22—23 o. s. v.
[2] F. Ex. *Gen.* 10, 7—8 o. s. v.
[3] F. Ex. Rawlinson *Inscriptions* I, pl. 48 no. 4 l. 2 og no. 5 l. 5.
[4] Homer bringer aabenbart Aithiopien i Forbindelse med Phoinikien og andre Egne Øst for Ægypten; se *Odyssea* IV, 82—84.
[5] Da Alexandros kom til Indien, troede han der at finde Nilens Kilder.
[6] Se nedenfor § 61.
[7] Slgn. Birch i *Archæologia* XXXIV, S. 374; 1852.

Adskillige Aarhundreder efter Thotmess III's Dage, formodentlig omtrent ved den Tid, da Sisak besteg Ægyptens Throne, rev en Prinds-Statholder af Aithiopien sig løs og grundede et uafhængigt Rige, til hvis Hovedstad han kaarede Napata, der laa ved Gebel Barkal[1] og maaske tidligere havde været de ægyptiske Statholderes Residents.

I de to første Aarhundreder af dette Riges Tilværelse vide vi dog Intet om dets Skjæbne, indtil *Sabako* omtrent i Aaret 725 gjorde sig til Konge af Ægypten, over hvilket Land ogsaa hans Efterfølger *Sabataka* herskede[2]. Ved denne Konges Død, eller maaske før, har Ægypten sandsynligvis revet sig løs, men dets Frihed varede ikke længe; thi henimod Aar 704 erobredes det igjen af Aithioperen *Piankh-mer-amon*, ligesom nogle Aar efter af *Not-mer-amon*[3]; men Ingen af disse to Konger synes dog at have beholdt Ægyptens Krone ret længe. Taharka derimod forblev i næsten 26 Aar i Besiddelse af Ægypten, hvorfra han fortrængtes af Assyrerne 667[4].

Æthiopien beholdt endnu længe sine egne Konger, som senere synes at have flyttet deres Residents til Staden Meroe[5], der fra Persertiden blev den vigtigste By i Aithiopien.

§ 48. Afrikas Nordkyst. Afrikas Nordkyst beboedes i Oldtiden som i vore Dage af forskjellige Stammer, nogle af mørkere, andre af lysere Hudfarve.

Ægypterne kalde Beboerne af Afrikas Nordkyst i Reglen *temhu*[6]. Ved Siden heraf forekommer dog ogsaa andre Betegnelser; saaledes anvendtes navnlig Ordene

---

[1] Slgn. de Rougé *Piankh-mer-amoun* i *Revue Archéol.* nouvelle série VIII S. 220 ff. 1863.

[2] § 68.

[3] Se § 68.

[4] § 68, slgn. S. 430–432.

[5] Meroe omtales allerede af Herodot (II, 29).

[6] Slgn. Brugsch *Geographische Inschr.* II, S. 79; 1858.

libu (Libyer) og [hieroglyphs] *mashavasha* — hvilket lange Ord, omskrevet med hebraiske Bogstaver bliver משוש (Maxier) — oftere i ægyptiske Aktstykker til at betegne Beboerne af disse Egne. Hvad det sidste Ord angaar, da gjengiver det maaske en Benævnelse, som Nordafrikas Beboere eller i al Fald endel af dem anvendte om sig selv.

I det Mindste finder man i det nuværende Berbersprog et Ord *mazigh*, der betyder *fri* og *ædel*[1], og sikkert har været tilstede i Sproget fra de ældste Tider og formodentlig allerede i Oldtiden oftere er blevet benyttet af Befolkningen i Landet for at betegne dem selv. Det er derfor ikke usandsynligt, at Nordafrikanerne, allerede da Ægypterne først kom i Berøring med dem, kaldte sig *mazigh* eller *masis* — eller hvorledes nu Ordet dengang har lydt — og at Ægypterne uden videre optog denne Benævnelse og benyttede sig deraf, naar de omtalte Nordafrikanerne.

Romerne og Grækerne tale vel ikke om, at Libyerne eller en Del af dem kaldte sig *de Fri, de Ædle* eller deslige[2]; men middelbart kan man dog af de gamle Forfatteres Vidnesbyrd og Meddelelser slutte, at flere Stammer i Nordafrika i Romertiden kaldte sig *Mazigh* eller *Mashi* eller deslige. Herodot[3] taler nemlig om en Stamme af Navnet Maxyes, ved Tritonfloden, men mærkeligt nok tale andre Forfattere, som behandle geographiske og ethnographiske Forhold i Nordafrika, ikke om denne Stamme; ja Strabon omtaler endog slet ikke noget Folk af dette Navn, hvorimod andre Forfattere nævne Maxyer i andre fjernere Egne[4].

---

[1] Se Barth *Reise* S. 243 Gotha 1857; slgn. Ibn Kaldun, oversat af de Slane I, S. 164 og S. 184; Movers *Phönicier* II, 2, S. 390. Judas *De l'écriture et de la langue berberès* i *Revue Archéol.* VIII, S. 183 ff. 1863. Ordet har hos de forskjellige Stammer en forskjellig Form.

[2] Derimod have vi Vidnesbyrd om, at Libyerne allerede paa Omars Tid kaldte sig saaledes. Se Shehabeddin i *Notices et extraits* II, S. 154.

[3] Her. IV, 191.

[4] Ptolemaios omtaler *Masikes* i Mauritania Tingitana (IV, 1 p. 251) og *Mazikes* i Numidien (IV, 2 p. 256); Justinus omtaler et Folk *Maxitani*

Man kunde heraf slutte, at de Stammer, som betegnedes med Navnet *Maxyer*, ogsaa havde andre Navne, og at Grunden til denne dobbelte Betegnelse var, at de stundom benævnede sig selv med et Ord, som omtrent lød som *Maxyos*, hvilket gamle nordafrikanske Ord ikke ret vel synes at kunne være noget andet Ord end en ældre Form af Berberordet *mazigh*.

Forholdet imellem de to libyske Folk, som Ægypterne kalde *libu* og *mashavasha* er ikke ganske klart. I ethvert Tilfælde synes disse to Ord at betegne to forskjellige Folk, hvoraf *libu*, Libyerne, maaske boede i de østligere Egne d. e. i Tripolis, Barka og ved Ægyptens Grændser, og *mashavasha*, Maxyerne, i de vestligere Egne, d. e. i Tunis og Algerien [1]. I det Mindste vare efter de ægyptiske samtidige Vidnesbyrd Libyerne *libu* paa Rameses II's. og hans Efterfølgeres Tid det herskende Folk i Nordafrika.

Det var forøvrigt ogsaa tænkeligt, at dette Folk, der først omtales under Seti I., var indvandret i Landet kortere Tid før Rameses' Dage. I det Mindste have Nordafrikanerne fra gammel Tid havt mange Sagn, som talede om Forfædrenes Vandringer fra Landene hinsides Middelhavet til Nordafrikas Kyst. Sallust taler saaledes om, at ifølge ældre Optegnelser skulde *Armenier*, *Perser og Meder fordum være indvandrede i Nordafrika* [2]; og længere hen i Tiden, hed det, at det var Kananiter, navnlig de fra Kanaan

---

(*Hist.* XVIII, 6), der i ældre Dage skal have boet i Karthagos Distrikt; ogsaa Lukanus nævner det samme Folk (IV, 681). Silius Italicus (V, 194 og IX, 222) kalder Folket *Maces*: Alle disse Navne ere aabenbart Omskrivninger af det samme Ord. nemlig af den gammellibyske Form for det senere *Mazigh*.

[1] Herodots Beretning om de ethniske Forhold i Nordafrika stemmer i det Mindste ret vel med denne Formodning. Han siger nemlig, at i Østen boede Libyer, der vare *Nomader*, og fra Tritonfloden og videre imod Vest fandtes Maxyer, der vare Agerdyrkere og havde faste Boliger.

[2] Sallust, *Jugurtha* c. 18.

af Josva fordrevne Folk, der vare vandrede til Libyen[1]. At ingen af disse to Fortællinger kan indeholde det libyske Sagn i dets oprindelige Skikkelse, er klart[2]; thi i Libyen havde man sikkert ikke før i det sjette Aarhundrede før Kristus — ja sandsynligvis ikke før langt senere —, nogen Forestilling om Tilværelsen af *Perser, Meder og Armenier*, eller i al Fald havde man der ingen Forestilling om, at disse Folk fortjente nogen særegen Opmærksomhed, og hvad det af Ibn Kaldun meddelte Sagn angaar, da havde man sikkert ligesaalidet nogen Anelse om Josvas Felttog i Kanaan, før man gjennem Iudaier og Kristne blev bekjendt med den israelitiske Overlevering. De to Sagn kunne altsaa ikke indeslutte noget andet Indhold, end den Kjendsgjerning, at der fordum *har fundet en Indvandring Sted af fremmede, asiatiske Folk i Libyen.* Saadanne Indvandringer have sikkert virkeligt ogsaa fundet Sted, og det endog maaske flere Gange, men uheldigvis formaa vi aldeles ikke at afgjøre, hvorvidt dette Sagn indeholder en virkelig ældgammel Overlevering, eller det kun er en Omklædning af Libyernes Erindring om at, i forholdsvis senere Tider først Phoiniker og siden Hellener ere komne til Nordafrika. Endelig er det ogsaa muligt, at Sagnet slet ikke har nogen historisk Grund hos Libyerne selv, og det kun er en Omdannelse eller Optagelse af fremmede Sagn om Vandringer til Nordafrika[3].

Hvorledes det end forholder sig hermed, saa er det af samtidige ægyptiske Aktstykker klart, at Libyen allerede i en tidlig

---

[1] Saaledes hos Ibn Kaldun; se de Slanes Oversættelse. Sagnet findes allerede hos Orosios *Hist. Vandal.* II, 13 p. 469.

[2] Flere nyere Lærde saaledes Movers og Salomon Munk have ment at burde tillægge det bibelske Sagn hos Ibn Kaldun om Kananiternes Udvandring til Afrika virkelig historisk Værd, men ingen af dem har indladt sig paa nogen kritisk Undersøgelse af Sagnet.

[3] I Berbersagnene findes der i ethvert Tilfælde mange Vidnesbyrd om Indflydelse fra forskjellige Sider, se f. Ex. Ibn Kaldun (de Slanes Oversættelse I, S. 180). Sagnet om Kais og Tamzig er saaledes aabenbart er en libysk Omdannelse af Hellenernes Sagn om Aithiops og Libye; se Movers *Phønicier* II, 2, S. 388.

Tid, mere end tolv Aarhundreder før Kristus, har staaet i Berøring med Landene Nord for Middelhavet.

Da Libyerne under Mernephthes Pheron, Rameses II.'s Efterfølger, oversvømmede den vestlige Del af det ægyptiske Nildelta, fandtes der iblandt deres Hære følgende Folk[1]

akajuvasa d. e. Akhaier.

sakalsa d. e. Sikelier.

tursa d. e. Tusker eller Etrusker.

sardana d. e. Sardinier,

af hvilke Folk flere faldt i Ægypternes Hænder.

At antage, at alle disse Folk, Akhaier, Sikelier, Tusker, Sardinier, dengang ikke endnu havde fæstet Bo i de Lande, hvor vi siden træffe dem, men endnu vare paa Vandring og søgte sig nye Hjem, forekommer os meget lidet sandsynligt, og der bliver da ikke Andet for end at antage, at Libyens Beboere dengang stod i nøie Samkvem med Beboerne af Øerne i Middelhavet, ja selv af den græske og italienske Halvø, og at disse Folk ofte besøgte Libyen. sikkert baade som Handelsmænd og som Fribyttere og Strandrøvere. Men dette forhindrer ikke, at Libyerne kunne have søgt at skille sig af med dem ved at give dem Anvisning paa det rige Ægypten og ved selv at ledsage dem dertil, for at faa deres Del af Byttet. Men under disse Kampe kom dog sikkert adskillige af disse fremmede Folk til at nedsætte sig i Afrika i Libyernes Land; deres Antal var dog neppe meget betydeligt.

Sardinierne vare allerede under Rameses II. traadte i ægyptisk Krigstjeneste, og i de ægyptiske Aktstykker antydes det oftere, at disse fremmede Soldater havde været ægyptiske Krigsfanger, inden de traadte i Pharaonernes Tjeneste[2]

Forøvrigt synes Libyerne og deres fremmede Forbundsfæller

---

[1] Dümichen *Historische Inschriften* pl. II, col. 14.

[2] Se nedenfor § 49 Pentaurs Digt.

snart efter Menephthes' Seir atter at være faldne ind i Ægypten, hvorfra de dog forjoges af Rameses III[1]. Efter hans Tid synes de ikke mere at have foretaget Indfald i Ægypten, hvorimod mange Libyere igjennem flere Aarhundreder gik i Krigstjeneste hos Ægypterne, blandt hvilke adskillige af dem formodentlig toge Bolig for hele deres Liv.

Maaske allerede før Rameses III.'s Tog til Libyen havde Phoinikerne begyndt at besøge Afrikas Nordkyst, paa hvilken de grundede mange Faktorier, af hvilke enkelte voksede op til store Stæder.

Et af disse Faktorier, Byrsa, som laa paa et Sted, som Libyrene formodentlig kaldte Kakkabe[2], blev i Aaret 814[3] befolket af Nybyggere fra Tyros, deriblandt mange Medlemmer af den gamle Adel, som var misfornøiet med Plebeiernes stigende Magt. Snart blev denne Stad, der kaldtes Karthago (כרת חדת den nye Stad) en af de vigtigste Steder ved Middelhavet; den erholdt et Hegemoni over de nærmeste Nybygder og Factorier, ja siden endog efter Tyros Ydmygelse 723 tillige over de phoinikiske Plantestæder i Spanien. Samtidig hermed begyndte den ogsaa at erhverve sig et Overherredømme over de nærmest boende Indfødte, kortsagt, Karthago blev fra denne Tid af en Stormagt, hvad den vedblev at være, indtil den knustes af Romerne.

Men Karthagerne nøiedes ikke med at besidde Herredømmet over Afrika og med af de andre phoinikiske Plantestæder at blive anerkjendt for at være den første af Phoinikernes Stæder. For at Karthagerne kunde vedblive at have Magten over Havet, maatte de ogsaa have Besiddelser *i* selve Middelhavet, disse maatte ikke blot bestaa i Byer og Smaaøer de maatte indbefatte større Strækninger af de store Øer i Middelhavet, Sikelien, Sardinien og Korsika. Thi paa disse havde Hellenerne fra det ottende Aarhundrede sat sig fast, og fra disse drev de en ikke ringe Handel[3],

---

[1] Se nedenfor § 68.

[2] Movers *Phønicier* II, 1 S. 134 ff. (Berlin 1850).

[3] Her. I. 166 ff.

som paa en for Karthagerne truende Maade bestandig udvidede sig mere og mere i alle Retninger.

Under Anførsel af Malkhos landede derfor Karthagerne, formodentlig noget efter Aar 600, paa Sikelien og vandt her ikke uvigtige Fordele; men paa Sardinien havde de Uheld, og forjoges fra Øen. Som det ofte gaar, fremkaldte dette Uheld indbyrdes Tvist i Karthago[1], hvis Magt som Følge heraf en Tidlang vaklede, indtil den endelig atter bragtes paa Fode af Mago, der en lang Tid med Held var Anfører for Karthagernes Stridsmagt.

I Farvandene omkring Sardinien og Korsika havde Karthagerne imidlertid faaet nye Forbundsfæller i Etruskerne. Disse vare nemlig skinsyge paa Hellenerne for den Overmagt, de havde i denne Del af Middelhavet, og bleve navnlig meget mistænksomme, da de saa talrige Skarer af Hellener, der flygtede fra Lilleasiens Kyst for Perserne, tage Bolig i deres Nærhed. Karthagernes og Etruskernes forenede Flaader angreb derfor Hellenerne ved Korsika. Hellenerne seirede, men deres Modstanderes Sømagt blev ikke tilintetgjort, og Hellenerne bleve snart nødte til at trække sig tilbage. Karthagerne fik nu atter Overmagten i det vestlige Middelhav og sikkrede snart deres Stilling dels ved Sværdet dels Afsluttelser af Traktater med de mægtigere Folk[2].

I Begyndelsen af det syvende Aarhundrede havde Hellenerne anlagt Nybygder paa Kysten af Barka, af hvilke Kyrene med sine Plantestæder tilsidst hævede sig til en Art Stormagt, som rivaliserede med Karthago[3] og med Held kæmpede med Ægyptens Konge Apries[4]. Men tilsidst maatte Kyrene bøie sig for Perserne[5], hvorpaa Landet senere kom i Afhængighed af Ptolemaierne[6].

---

[1] Justin. XVIII, 7.
[2] Polybios meddeler III, 22 en Traktat, som sluttedes med Rom 509.
[3] Sallust *Jugurtha* c. 79.
[4] Her. II, 161.
[5] Her. IV, 200—203.
[6] Om Kyrene, se Thrige *Res Cyrenensium* Havniæ, 1828.

